

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΤΟΜΟΣ Β΄	3
ΥΠΕΡ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ. (Σελ. 56)	3
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ	3
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ	3
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	3
ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ.....	3
Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ. (Σελ. 60)	3
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 116)	15
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 120).....	16
ΛΟΓΟΣ	16
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	16
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ	16
ΟΤΙ ΤΟΙ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ	16
ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ	16
ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ.....	16
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ (Σελ. 146).....	21
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ	22
ΛΟΓΟΣ	22
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	22
ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ.....	22
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ	22
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ.....	22
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	48
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ (Σελ. 260).....	48
ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ	48
ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ.....	48
ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ	48
ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ	48
ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ	48
ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	68
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ (Σελ. 348).....	68
ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ	68
ΛΟΓΟΣ	82
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ	82
ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ. Σελ. (410)	82
ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ	82
ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (Σελ. 568).....	119
ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ	119
ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ Ή ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ.....	119
ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (σελ. 646)	137
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ	137
ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ	137
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ (Σελ. 694).....	148
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ	148

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΤΟΜΟΣ Β΄

ΥΠΕΡ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ. (Σελ. 56)

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδή τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τήν ἕξω σοφίαν καί τούς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἔνόν ἀγνοίας καί ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἄν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηται τις ἄκραν, οὐδέ τελειότητός τε καί ἀγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μή πανταχόθεν τό εἶδέναι συλλέξει, μάλιστα δέ τῆς καθ' Ἑλληνας παιδείας, θεοῦ γάρ καί αὕτη δῶρον τῶν προφήταις καί ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καί γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καί τό γνωστικόν κρεῖττον ὄν ἀπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, καί γάρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται τε καί κρατύνεται, ἀλλά καί εἰς τήν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τόν ἄνθρωπον· ἄλλως γάρ οὐκ ἔνι γνῶναι τόν Θεόν, εἰ μή διά τῶν αὐτοῦ κτισμάτων ἐπειδή ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἤκιστα μὲν ἐπέισθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτεῖα μοι πείρας πᾶν τούναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δέ πρός αὐτούς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καί λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἀπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τά μυστήρια καί τόν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καί τάς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρον κινήσεις ἐρευνώμεθα, συνόδους τε καί ἀποστάσεις καί ἐπιτολάς τάς τούτων καί τά ἐκ τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καί μέγα φρονοῦμεν ἐπί τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καί πρώτῳ καί δημιουργικῷ νῶ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ (σελ. 58) λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καί διαιρετικαῖς καί συλλογιστικαῖς καί ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοῦς τύπων ἀπαλλάξαι καί οὕτω καθ' ὁμοίωσιν, ζῶντές τε καί μετά θάνατον, εἶναι τοῦ ποιήσαντος». Ἐπεὶ οὖν πρός ταῦτα οὐχ ἰκανός εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρός ἐκείνους τότε, παρά σου νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τούς ὑπέρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἔτοιμος γενοίμην κατά τόν ἀπόστολον «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ

Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ. (Σελ. 60)

Ἀδελφέ, «καλόν χάριτι βεβαιοῦσθαι τήν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἶπεῖν· λόγῳ δέ πῶς ἄν ἐνδείξατό τις τό ὑπέρ λόγον ἀγαθόν; Χρή τοίνυν καί κατά τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἢ τοῖς τά πάντα οἰομένοις εἶδέναι περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπί νοῦν ἔρχεται, Κἄν μή τούτοις ἀντιλέγειν ἔχης, καίτοι τῆς ἀληθείας μή καταστοχαζομένους εἰδῶς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ. Σύ μὲν γάρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντη τε καί πάντως εἰς τό διηνεκές ἔστηριγμένος ἔση καί ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρά σεαυτῷ τήν τῆς ἀληθείας ἴδρυσιν. Οἱ δέ λογικαῖς

ἀποδείξεσιν ἐπεριδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κᾶν μή νῦν ὑπό σοῦ· καί γάρ «λόγω παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδή καί ἀντιπαλαίεται, καί τόν νικῶντα λόγον διά τέλους εὐρεῖν ἀμύχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥττης ἀνέλπιδα· καί τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καί οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δεῖξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καί ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

Πρός οὖν τούς ἐκείνους προσέχοντας διά βίου καί θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καί ταύτην ἐπί τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καί πρεπόντως, ἐμοί γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς «οὐ μᾶλλον γνῶσιν (σελ. 62) ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὧ βέλτιστοι». Καθάπερ γάρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καί πάνθ' ὑπέρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπεὶπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τόν αὐτόν τρόπον καί οἱ παρά τῶν ἔξω σοφῶν τήν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτούς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γάρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καί διαφέρονται πρός ἀλλήλας καί οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἐκάστη. Τό δέ πιστεύειν εἰρηκέναι τινά τούτων δυνηθῆναι τούς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μή καί λίαν πλημμυλές ἢ «τίς γάρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δέ μή τούτους, οὐδέ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἐστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἐστίν ἢ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τό κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὐκ οὖν, οὐκ ἔσται δι' αὐτήν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφορῆς ἢ ταύτην ἔχουσα ψυχὴ, ἀλλ' οὐδέ ποδηγοῖτο ἄν πρός τήν ἀλήθειαν ἐκ ταύτης· καί ἡ καύχησις λοιπόν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἔνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικήν σοφίαν καλοῦντος τήν θύραθεν, ὅς καί «νοῦν σαρκός» λέγει τήν «φυσιοῦσαν γνῶσιν». Ἡ τοίνυν τῆς σαρκός σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τό κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τήν κλήσιν ἡμῶν· οὐ πολλοί σοφοί κατὰ σάρκα, οὐ πολλοί δυνατοί, οὐ πολλοί εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκός εὐγένειά τε καί δύναμις τήν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἄν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκός (σελ. 64) σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τήν διάνοιαν. Καί ὄντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καί προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καί γηϊνῆς καί ἀνονήτου τήν μεγαλωφελῆ καί οὐρανίαν καί πνευματικὴν καί παρά Θεοῦ καί πρός Θεόν ἐρχομένην καί Θεῷ τούς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνύσαν.

Οὐ μὴν, ἀλλ' ἐπεὶ, καθάπερ κάκεῖνοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῷ λόγων αἱ εἰκόνας ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τό ταύτας τήν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἢ ἀμαρτία καί ἢ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μή ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὐσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τό παθητικόν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστάν αὐτάς τε διέστρεψε καί τό διορατικόν αὐτῆς συνέχεε καί μακράν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντός μᾶλλον ἐπιμελητέον καί τῆς ἀμαρτίας ἀφεκτέον καί τόν νόμον τῶν ἐντολῶν διά πράξεως ἀναγνωστέον καί ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καί δι' εὐχῆς καί θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρός Θεόν, τόν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα σῶν καί τήν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γάρ ἄνευ, κᾶν μάθης τήν ἀπό Ἀδάμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρός οὐδέν ἤττον, ὅτι μή καί μᾶλλον, ἔση ἢ σοφός· ἐκείνης δέ ἄνευ, καθαρθεῖς καί τῶν πονηρῶν ἠθῶν καί δογμάτων ἀπαλλάξας τήν ψυχὴν, τήν νικῶσαν τόν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήσῃ καί «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαγωνίσῃς ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δέ λέγω, οὐ τῶν περί μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καί τῶν κατ' οὐρανόν σωμάτων καί ὅσα διά ταῦτα γίνεται, οὐδέ γῆς καί τῶν περί γῆν καί τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτην μετάλλων καί λίθων διαυγῶν, (σελ. 66) οὐδέ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τόν ἀέρα συμβαινόντων. Πρός γάρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδῆν τε καί ζήτησιν αἴρεσις ἐστίν ἑλληνική· οἱ γάρ Στωϊκοί πάντες τέλος τῆς θεωρίας τήν ἐπιστήμην ὀρίζονται.σ

Νῦν δὴ τινες, ὡς σύ φῆς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀρρήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαμβάντες, τῆ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τούς γάρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγκους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς ἔντεϋθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρίξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδασκάλων (παρ' αὐτῶν γάρ οὐδέποτε γένοιτ' ἄν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγῆ) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθι τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου πεντάπασιν ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γάρ καὶ ἀνέγκλητον ἄγνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην) ὅσον καὶ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλευς, εἰκῶν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὁ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφύτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱεουργίαις μόνως τελεῖται». (σελ. 68) Εἰ δ' οὐκ ἀληθὴς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἕξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὐρεῖν καὶ ἰδεῖν ἐστίν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρρυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἑλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἄν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρό νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτόν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμει τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηκότες καὶ τοὺς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑπουῆκαί βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγῶν ἀνάγραφτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ὧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοὶ φασιν, ὁδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ γάρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις) ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρό τῶν αἰώνων ὧν καὶ μετ' αὐτῶν φανείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἕξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, « εἴ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἕξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, (σελ. 70) περιποιήσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων » , ἀλλὰ «τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἄρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι»; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμούς καὶ ποσότητας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέλθῃ; Τί δὲ καὶ μαθητὰς ἀλειεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφοὺς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνη τοὺς ἕξω σοφοὺς, ὡς ὁ Παῦλος φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὁδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμώρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; Τί δὲ καὶ μαθόντες οὐς φῆς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὅς

ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπό Θεοῦ, καί τοῦ φωτός ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καί φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατά τό τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοί τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπό τῶν ἕξω φιλοσόφων γνώσεως πρὸς θεογνωσίαν ὁδηγούσης, καί τούς ἄλλους παραινοῦσιν, ἀφεμένοις τοῦ καθ' ἡσυχίαν διά τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτούς καί δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγερᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακατημένους.

Ἄρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπῆλθεν ἐπί νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καί μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γάρ αὐτό καί φυλάττειν κατά τήν ἐντολήν οὐκ ἔθελήσαντες, (σελ. 72) εἶξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τήν εἴσοδον κλέψαντι καί τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καί τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καί νῦν οὗτος τοῖς μή βουλομένοις ἐργάζεσθαι καί φυλάττειν τήν ἑαυτῶν καρδίαν, κατά τήν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καί τῶν κατ' αὐτάς ἀκριβῆ γνῶσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καί ἀντιρρόπων, γνῶσιν οὔσαν καλοῦ καί πονηροῦ, τῷ μή ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τό καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμεταβάλλουσαν ταύτη πρὸς ἑκάτερον. Πρό δέ τούτων, μικροῦ καί διά ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καί χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ρητορείας, εἶδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὔρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμόν ἀύλων πολυσχήμονας ἀναμετρήσεις, ἅ πάντα καλά τε καί πονηρά φαίην ἂν ἔγωγε, μή μόνον πρὸς τό δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καί συμεταμορφούμενα ραδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καί καλόν μὲν ἢ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὄξυωπίαν τόν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρως ταύτη προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τά μακρῷ κρείττω καί μονιμώτερα μετασκεύασασθαι τόν ἀγῶνα, πολλήν αὐτῷ καί τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τήν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διό φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεῦτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἕξω κερδήσαι λόγων, τό συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἔδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτός (σελ. 74) αὖθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τό παριδεῖν καί ἐσχηκέναι ὧν Χριστόν προετίμησεν.

Ἄλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἴγυγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς καί δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνοήτοις σχεδόν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τό πολύ τε καί μακρόν ὑποτίθεται μῆκος καί πλήθος τούτων τῶν γνώσεων, ὥσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καί σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἂν, τῇ τούτων ζητήσει διά βίου παντός ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τήν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξιχύσωμεν, ἥς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχῆς πρὸς τόν Θεόν γεννᾶται καί ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακὴ, διά τούτων δέ καταλλαγῆς γεγонуσίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καί τό τῆς εὐχῆς ὀδυνηρόν εἰς τερπνόν μετενεχθέν τοῦ φωτισμοῦ τό ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἶον ὁσμὴ διαδιδόμενη πρὸς τόν φέροντα ἢ τῶν τοῦ Θεοῦ γνώσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καί γνώσις ἀληθῆς, ἥς οὐδέ τήν ἀρχήν, τόν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδή, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαίας ἀγάπῃ φιλοσοφίας καί ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καί θεωρίαις ἐνειλούμενός τε καί συστρεφόμενος. Πῶς γάρ ἂν εἰς ψυχὴν ὄλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθῶν παραμεῖναι δυνηθεῖη, προκατελημμένην καί ἐνηδυνομένην καί οἶον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καί πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μή πᾶσι χαίρειν εἰποῦσα τῆς κατὰ Θεόν ὄλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καί τῆς ἀγάπης ὄλη τούτου γένηται κατὰ τήν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γάρ τῆς θείας σοφίας καί θεωρίας ἀρχὴ ἐστὶ τούτου ὁ

φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας (σελ. 76) τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἶον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθεῖς τὸ τοῦ Φαραώ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ὅτι «σκολάζετε, σχολασταὶ ἔστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξόμεθα, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ ἀγαθὴ σχολή καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολή ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἱ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἢν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μή τις εἴπῃ πρὸς τὰς ρητορικὰς μόνως λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὃ φησιν αὐθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετρίᾳ σχολάζοντες ἦν ἔξευρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογία τῇ παρά τῶν Χαλδαίων τετιμημένη ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιάς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ κατεγήρασαν ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνη, διὰ τοῦτο ἀναγκαῖα ἡ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρὸς τε τὴν αἴρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβεράς». Ὅρας πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἢν τινες, ὡς σύ φῆς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνονται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωὴν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσην τῇ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτη τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγώ» γάρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι (σελ. 78) καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἑαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοπονίᾳ, ἢν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρά τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδὴ ποτε, ὡσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἔλεεινὴν μου ζωὴν ἀπολάσας, εὐχόμεν δοθῆναί μοι τινα χειραγωγίαν». Ἦκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἢν νῦν ἐξαιρεῖν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιότης, ματαιοπονία κατανομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστικῆ. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστὴς πολὺν μετὰμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὐρόμενος.

Νῦν δ' εἰσὶν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ' ὅπως, οἱ λέγουσιν, ὡς αὐτός λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδέ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἶδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδέ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ τις λείπεται σοφίας, αἰτεῖτω παρά τοῦ διδόντος Θεοῦ καὶ λήψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρά τῆς ἔξω σοφίας γνῶσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, (σελ. 80) μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνως ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γάρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται, φησὶν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρρήσεσθαι φησιν ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον. Ὅρας ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἡ γνῶσις μόνη; Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου;

Οὐδ' αὐτή ἡ γνῶσις τοῦ κτίσαντος αὐτά Θεοῦ δυνήσεται τινα ὄνῃναι μόνη. «Τί γάρ ὄφελος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἤλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δέ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλά καί μεγίστη βλάβη, ἣν καί οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὐς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μή καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μή κενωθῇ τό μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μή «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδέν εἰδῶς εἰ μή Κύριον Ἰησοῦν, καί τοῦτον ἐσταυρωμένον, - τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τό ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κριμα, τὸν τῦφον ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχὴν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῖ», φησίν, «ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τί ἐστι χωρὶς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχὴν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καί τῆς ρίζης καί μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἡ μηδέν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις - τῆς γάρ ἀγάπης τοῦτο - πῶς οὖν ἡ γνῶσις αὕτη τό κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τό εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως τό κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως ἀλλά τῆς πίστεως ἐστίν (σελ. 62) εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πόσω μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος φυσικὴ γάρ ἐστίν αὕτη καί τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γάρ φυσικῇ ταύτῃ ἡ ἔξω παιδεία βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὐποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μή μετὰ τῆς πίστεως καί τῇ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπη, μᾶλλον δὲ εἰ μή πρὸς τῆς ἀγάπης καί τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος ἀναγεννηθεῖ καί ἄλλη παρά τὴν προτέραν γένοιτο, καινὴ τε καί θεοειδής, ἀγνή, εἰρηνικὴ, ἐπεικὴς, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καί καρπῶν ἀγαθῶν, ἥτις δὴ καί ἄνωθεν σοφία καί Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καί ὡς πνευματικὴ πῶς, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφία, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καί γινώσκει καί ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μή τοιαύτη, κάτωθεν, ψυχικὴ, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόθεος λέγει, διό καί τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τό γεγραμμένον, «ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλά μωρίαν αὐτά καί πλάνην καί ψευδοδοξίαν λογίζεται, καί τὰ πλείω μὲν τούτων τελῶς ἀνατρέπειν πειρᾶται καί φανερόν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καί μεταδιδάσκειν ὀπόση δύναμις, ἔστι δ' ἅ καί πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷα περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδύμων.

Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἢ παρά τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλά καί ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καί πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν, εἰ καί τινες αὐτοὶ τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καί τοὺς αὐτῶν ἀκρωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καί τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἴνα δὲ καί τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων ποηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καί οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκείνοι (σελ. 84) παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καί καθάπερ τι πονηρόν προβάλλονται δέλεαρ τῇ τῶν ρημάτων ταυτότητι, τό «σαυτῶ πρόσεχε» καί «γνώθι σαυτόν», ἀλλ' ἄν ζητήσης τι τό τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὐρήσεις χάρυβδιν' μετεμψυχώσεις γάρ δογματίζοντες, τὸτ' οἶονταί τινα σχεῖν ἑαυτόν γνῶναι καί τοῦ παραγγέλματος ἰκανῶς ἐφικέσθαι, ἡνίκ' ἄν τινι προσυνηπτο σώματι γνοίη καί ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καί τί πράττων καί τίς ἤκουε' μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτόν παρασχών τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνώθι σαυτόν τοῖς οὐχ ἰκανῶς ἔχουσιν ἐπαίειν τοῦ δόλου συνωδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομίζονται. Διό Παῦλος καί Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μή ἀγνοοῦντες καί τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἤκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ρήματος εὐσεβέστερον εἶποι τις ἄν; Ἄλλ' ἤδειςαν ἐκείνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασηματιζόμενον καί τοὺς διακόνους αὐτοῦ

δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ρήματα παρ' Ἑλλήλων ἀκούοντες, οὐτ' οἴομεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτε ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτούς μοίρα· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν (σελ. 86) ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτὰ (διό καὶ τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»;) ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστόν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακρουσμάτων μετειλημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον. Κἂν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ρημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τό μεταξὺ νοῦν γὰρ οὔτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μὴ τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὐ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τό ὄφελος ἢ τίς αὐτούς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστόν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρός τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτός ἀπεφήνατο μαθητῆς· κολοβά δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτός παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβόν οὐδὲν ἦττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὅς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπῆρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἴκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ τό προφητικόν μικρὸν προσθεῖς εἴπω, «θεοὶ οἱ τὸν οὐρανόν (σελ. 88) καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περί δὲ τῶν τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογικὰς παρεληφέναι φωνάς, τί χρή λεγεῖν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτός τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτούς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄφεων ἐστὶ τι χρησίμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δογμάτων; Εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τὰ κείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἰοεὶ τῇ ἑαυτοῦ ρομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὄνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἀλιέων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

Ταῦτ' ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους τῶν μὴ τὸν μονήρην βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπείρξαμεν, διὰ τέλους δὲ ταύτην προσεσηκέναι παραινοῦμεν ἥκιστα τῶν ἀπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ' αὐτῆς εἴσεσθαι καὶ τελῶς ἀπαγορευόμεν' οὐ γὰρ ἐστὶν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναι τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμῶρανε γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός», οὐκ αὐτός τοιαύτην ποιήσας (πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τό φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὔσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γὰρ τις τοῦτ' εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναι τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος (σελ. 90) τῆς χάριτος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ Θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάντως ἢ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ' ὃ μὴ θεόθεν, οὐκ ἔν' διὰ τοῦτο ἢ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὐρηκῶς νοῦς, ἢ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἔκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, τάντων δ' εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἂν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διό καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον Θεόν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι

βουλομένην· εἰπὼν γάρ ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμῶρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφάνερωσε φανείς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὔσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ' ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γάρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῶ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἤττονι τό κρεῖττον, ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδέ ἀμβλύνεται ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τά γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῆ τοῦ κρεῖττονος ἐπιφανείᾳ. Τί δ' ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιουῦ δυνέμωσ ἐπιφανείσης; Οὐδέ γάρ τά «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτός ἀχραιοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδέ τό πολύ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τό καθ' ἡμᾶς λέγω λογικόν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτός ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τό φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τόν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιταττόμενος τούτῳ, (σελ. 92) εἶτ' ἄγγελος, εἶτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτόν ἐκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθεὶς σκότος ἀναπέφηνεν.

Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὕσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικόν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὃ κατ' αἰτίαν τό ἀγγελλλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ ταῦθ' ὑπὸ τῆν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῇ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινόμενην τῷ παντί τοῦ Θεοῦ σοφίαν τό βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδούσας σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τούσ τε εἰληφότας καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τό μωράναι, ἀλλ' εἰς τό πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τόν πάλαι νόμον, περὶ οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἰστώμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπετε ὑπερβάλλουσιν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτός ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἑλληνας σοφία μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψείᾳ τινὶ καὶ εὐπειᾳ καὶ πιθανότητι λόγων, τοῦ αἴσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχιῶν ἐγένετο καὶ τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχὴν, ὡς ὑπὲρ ἔννοιαν οὕσα (τοῦτο γάρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόρρητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης (σελ. 94) γνώσεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστᾶσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστᾶναι κατὰ τε τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.σ

Οὐκ οὖν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ τῶν ἕξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τόν Θεόν; Εἰ δ' ἀλλαχοῦ φησὶν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τόν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῷ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητῆς, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρά Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος. Ἀλλ' ἦλθον μὲν, φησὶν, εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχί τὴν πρέπουσαν Θεῷ· οὐδέ γάρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἀναρχόν τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπό τῶν κατ' αὐτούς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρά τόν κτίσαντα καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχυρῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ

μόνον δέ, ἀλλά καί νόμους ἔθεντο καί λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καί συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὁρᾶς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καί αὐτόθεν τήν μωρίαν ἢ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπό συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοῖνον ἀποδοκιμάσας αὐτήν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καί νῦν ἐλθὼν εἰς τήν γῆν, ὡς τῆ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένη ἀπλότῃ δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὐτίς ταύτη προσέχει τόν νοῦν, (σελ. 96) ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὀδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτό πάσχει καί μωραίνεται σοφός ὢν. Καί τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἔν μὲν καί πρῶτον, τό μή προσίεσθαι πίστει τάς παραδόσεις ἄς παρά τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἀπλότῃ παρελήφαμεν, εἰδότες κρεῖττους οὔσας καί σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καί ἐπίνοιαν, καί δι' ἔργων φανερούμενας, ἀλλ' οὐχί διά λόγων ἀποδεικνυμένας· καί τοῦτ' ἴσασι καί συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μή προσέμενοι μόνον, ἀλλά καί πείρα καρπωσάμενοι τήν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καί παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τό «μωρόν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν». σ

Ἄλλ' ἔν μὲν δὴ τοῦτο καί πρῶτον ἱκανόν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δέ καί μεῖζον, κατά τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καί κατηλογημένου λόγου τήν δύναμιν καί κατά τούς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καί τῷ κτίστῃ τήν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τά τοῦ Πνεύματος λόγια καί ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατά πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δέ καί σαφέστερον, ἐκ Θεοῦ καθάπερ καί τούς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τούς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τούς κατ' αὐτούς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοῖρα τίθεται δεῖξαι μεμνηότας αὐτούς. «Καί ὅς ἄν», φησίν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπί ποιητικούς λόγους ἀφίκηται, ἀτελής αὐτός τε καί ἡ ποίησις, καί ὑπό τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονουῦντος ἠφανίσθη». Καί αὐτός δέ διά Τιμαίου μέλλων περί κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὔχεται μηδέν εἰπεῖν ὅ τι μή τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δέ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἄν εἴη Θεοῦ (σελ. 98) τε καί ἐκ Θεοῦ; Τῷ δέ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καί μεμύηται, τάχα δέ καί τήν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεόν δ' Ὅμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τήν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτόν ὡς ὄργανῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καί τῆς αὐτοῦ σοφίας καί εὐεπείας τήν αἰτίαν ἐπ' αὐτήν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνός ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἄτε τῆς θεογνωσίας ὄντι ποιητῇ, διόπερ ἐννέα κατά τὰυτό πρὸς ἑαυτόν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιοτάτα· καί γάρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἐλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλλῳ δ' ἄλλος θεῶν «ἐῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἄλλος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μουσα θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορευσαί τόν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπό μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τάς ἐπτὰ μάθοι ζώνας καί τούς ἐπτὰ ἀστέρας τούς πλανήτας καί ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπό δ' Οὐρανίας τῆς Διός τήν ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπό δέ τῶν ὑπολοίπων καί κατ' αὐτούς ἐφόρων τῶν κάτω τά ἐπὶ γῆς.

Τί δὴ φῆς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τούς τοιαῦτα περί σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδῆλως; Οὐχ, ἕως ἄν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καί τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καί δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τό χειρόν ἀφίπταται. «Πνεῦμα γάρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπό λογισμῶν ἀσυνέτων», κατά Σολομῶντα τόν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καί (σελ. 100) καί περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δέ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καί προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τήν χορηγίαν τῆς σφετέρας

σοφίας; Οὐ γάρ περί φιλοσοφίας ἡμεῖς ἀπλῶς λέγομεν ἄττα λέγομεν νῦν, ἀλλά περί τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γάρ καί κατά Παῦλον οὐ δύναται τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καί ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθεῖ τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καί ὑπό δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γάρ καί Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τόν Θεόν», οὐ τήν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγεννημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἅπαγε, τήν δ' ἐγκαταβεβλημένην ὑπό τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνούς ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεόν ἐπέγνω τόν δι' αὐτῆς ἀγγελλλόμενον καί γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καί Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησίν ὁ μέγας Διονύσιος, «διά τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τόν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τούς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

Εἰ γοῦν ὁ ἀληθῆς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τόν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθῆς, οὐδ' ἔχων σοφίαν, ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλόν εἶδωλον καί στέρησιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τήν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καί ὁ δαιμόνιος νοῦς, ἢ νοῦς, καλόν, ἢ δ' ἑαυτῶ κακῶς χρήται, πονηρόν· καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καί συνόδους καί διορισμούς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἢ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δέ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἔστιν ἄνους καί ἐσκοτισμένος. Τόν ἴσον ἄρα τρόπον καί ἢ καθ' Ἑλληνας σοφία διά τῆς ἐν τοῖς (σελ. 102) κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τήν ἑτέρου φθοράν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τόν Θεόν οὐ τῶν ὄλων Κύριον, οὐδέ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδέν ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς γινόμενον καί οὕτω τό τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καί τοῖς θείοις οὐχ ὀσίως, κατ' αὐτόν τόν μέγαν Διονύσιον ἐπί τὰ θεῖα χρησαμένη καί παρά τοῦτο μωρά καί ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διό καί ὁ Παῦλος διττόν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνύς τό τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησί, «Θεοῦ, διά τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τόν Θεόν». Ὅραξ ὅτι τήν μέν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τήν δέ ψιλὴν σοφίαν καί αἰτίαν τοῦ μή γνῶναι τόν Θεόν; Αὕτη δέ ἔστιν ἢ τοῖς Ἑλλησιν ἐξευρημένη, παρά τήν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα. Τί γάρ καί προῖών φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δέ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν» ἄρ' οὐν ἢ ἐκεῖνοι κατά τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν· διό καί αὐτός τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν» φησίν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δέ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδέ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καί «ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἢ σοφία ἐν ἡμῖν ἔστιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τούς λόγους ἐζητηκότες διά βίου, ἦλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καί τῆς κτίσεως ἀφορμᾶς χορηγούσης οὐ μικράς, τῶν δέ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γάρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τήν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τήν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχί τήν ἀξίαν καί τῇ (σελ. 104) μακαρία φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γάρ ἢ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία» ὑπό τῶν κακομηχάνως μούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γάρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθεῖαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διά τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καί μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καί ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καί Θεοῦ καί φύσεως κατεψεύσαντο, τήν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τόν δέ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτούς ἦκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τό θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καί τήν τῶν ὄντων γνῶσιν εὐρεῖν, ὃ προῦργου καί διά σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσοῦτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἶπεῖν τὰ ἄψυχα, πρὸς δέ καί κρεῖττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετεληχέναι ψυχῆς, λογικά δέ τὰ ἄλογα, τῆς γάρ

άνθρωπίνης δεκτικά ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τούς δαίμονας καί κτίστας, ὡς τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δέ τῷ Θεῷ καί ἄκτιστά τε καί ἄναρχα, οὐ τήν ὕλην μόνον καί τήν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοί λέγουσι, ψυχὴν, καί τὰ τῶν νοερῶν μή ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλά καί αὐτάς τάς ἡμετέρας ψυχάς. Τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τούς ταῦτα τύτη φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἡ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μή ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γάρ ἀγαθόν καρπούς πονηρούς οὐ ποιεῖ», κατά τόν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγώ γάρ ἐπ' ἑμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρηθῆσαι νομίζω τήν σοφίαν ἐκείνην, ἐπί τοσοῦτον οὕσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τά αὐτά λέγειν ἔμψυχα τε καί ἄψυχα, λογικά τε καί ἄλογα καί τὰ μηδέ πρός αἴσθησιν ὀπωσοῦν πεφυκότα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικά λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δέ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην («τό γάρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», καί πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς (σελ. 106) ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλά καί σοφούς κατά σάρκα, μωρανθέντας, συζητητάς τοῦ αἰῶνος τούτου τούς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καί τήν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γάρ καί ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καί κενήν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καί τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

Ἐγώ δέ καί τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρός «οὐαί σώματι, ὅταν μή τήν ἕξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καί οὐαί ψυχῇ, ὅταν μή τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξῃται χάριν». Εἰκότως. Τό μὲν γάρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρήσαν οἰχήσεται, ἡ δέ τοῦ καθήκοντος παρατραπέῖσα ταῖς δαιμονικαῖς καί ζωαῖς καί φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικῇ εἶναι τήν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει καί ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καί τούς κακῶς ταύτην χρησαμένους καί πρός τό παρά φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δέ καί τήν καταδίκην τούτων ἐπί μᾶλλον αὖξων, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καί ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τό φρονεῖν, ἀλλά τήν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καί τό δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διό καί παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἄν προσρηθεῖη. Οὕτω τοίνυν καί ὁ τῶν ἕξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τήν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπεῖς δέ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωράν καί πονηράν καί ἄνουν ὡς προῖσταμένην τοιοούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὐθις φαίη μηδέ τήν τῶν δαιμόνων ἔφρουν καί γνῶσιν εἶναι παντάπασιν κακόν, ἐφίενται γάρ τοῦ εἶναι καί ζῆν καί νοεῖν πρῶτον μὲν (σελ. 108) ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὐθις ἀντακούσεται μή δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετά τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καί πᾶν σχεδόν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τήν ἐν τοῖς Ἑλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καί τοῦ οἰκείου τέλους ἔκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδὴ μεθέξει γάρ καί οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καί ἀμυδρόν ἀπήχημα. Ἐπειτα καί τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιοῦμεν, ὡς οὐδέν κακόν, ἢ ἔστι, κακόν ἔστι, ἀλλ' ἢ τῆς καταλλήλου τε καί προσηκούσης ἐνεργείας καί τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

Τί τοίνυν ἔργον τε καί τέλος τῶν ζητούντων τήν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία καί ἡ πρός τόν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἄλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἕξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἄλλ' ἔνεστι καί τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καί γάρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολύ τό δραστικόν καί θεραπευτικόν καί ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότην ἀρίστην καί χρησιμωτάτην τήν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἡγῆνται· κἄν τοῖς πρός ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδῖμων τά ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τήν περίεργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν

χρήσιμον ἐν τούτοις καί πολύ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνεῖω παραμιχθέν· ἀλλά καί πολύ τό δέος μή διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθη τι συναποληφθέν λείψανον θανατηγόρον. Κᾶν ἐξετάσης, ἴδοις ἄν πάσας ἢ τάς πλείστας τῶν δεινῶν αἰρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τάς ἀρχάς, καί τούς εἰκονογνώστας τούτους, οἳ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τό κατ' εἰκόνα τόν ἄνθρωπον λαμβάνειν καί δι' αὐτῆς κατά Θεόν μορφοῦσθαι τήν ψυχήν. Κατά γάρ τό πρός τόν (σελ. 110) Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἄν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δέ μή διέλης». Τό δέ διελεῖν ὀρθῶς ἐπεικῶς ὀλίγων, κάκεινων μόνων, ὅσοι τά αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρός διάκρισιν καλοῦ τε καί κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεῖα παρακινδυνεύειν μάτην, καί ταῦτ' ἐνόν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλά καί λυσιτελῶς, τήν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἄφροντις γάρ βίος διά τήν εἰς Θεόν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τήν ψυχήν πρός κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεται τε ταύτη προσανέχουσα καί ἐμβαθύνουσα, καί παραμένει δοξάζουσα τόν κτίστην, καί διά τοῦ θαύματος τούτου χειραγωγεῖται πρός τά μείζω· κατά γάρ τόν ἅγιον Ἰσαάκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διά γλώττης φρασθῆναι μή δυναμένοις καί οἷά τι κλείθρω χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι' αὐτῆς εἰσδύεται πρός τά μυστήρια ἐκεῖνα «ἄ ὀφθαλμός οὐκ οἶδε, καί οὐς οὐκ ἤκουσε, καί ἐπί καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διά μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

Ὅρας ἐπιτομωτάτην καί πολυωφελῆ καί ἀκίνδυνον ὁδόν πρός αὐτούς φέρουσαν τούς ὑπερφυεῖς καί οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπί δέ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τόν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τό παρ' αὐτῆς προσγενόμενον σοι φύσημα (πόσης δέ τοῦτο δυσχεραίας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἐκφυλον τό τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα») καθελόντα δ' ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καί διαρρῖψαι κεφαλὴν τε καί οὐράν, ὡς ἄκρα καί ἄκρατα κακά, τήν περί τῶν νοερῶν καί θείων καί ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καί τήν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τό δέ μεταξύ, τούς περί φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρί καί ὕδατι τάς τῶν ὄφρων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἔψοντες, οὕτω δέ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καί θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν (σελ. 112) διακρίναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ καί ταῦθ' ἅπαντα ποιήσεις καί καλῶς χρῆση τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δέ καί τοῦτ' ἔργον καί ὄσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καί καλῶς χρῆση τῷ καλῶς ἀπειλημένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακόν μὲν οὐκ ἄν εἴη τοῦτο, καί γάρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρός τι καλόν· ἄλλ' οὐδ' οὕτως ἄν κληθεῖη Θεοῦ κυρίως δῶρον καί πνευματικόν, ἄτε φυσικόν καί μή ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διό καί ὁ σοφός εἶπερ τις τά θεῖα Παῦλος σαρκικόν αὐτό καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τήν κλησιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατά σάρκα». Καίτοι τίς ἄν χρήσαιτο κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτη τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἄλλ' ὅμως κατά σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἦκον, ὀνομάζει σοφοῦς· εἰκότως.

Ὅς γάρ ἡ ἐπί παιδοποιῖα κατά τούς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ θεῖον Θεοῦ δῶρον, ἡκιστ' ἄν κληθεῖη, σαρκικόν γάρ καί φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τήν φύσιν ὁ Θεός ἐποίησεν· οὕτω καί ἡ παρά τῆς ἔξω παιδείας γνώσις, εἰ καί καλῶς τις ταύτη χρῶτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τό δῶμα, διά τῆς φύσεως παρά Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καί μελέτη πρός ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καί τοῦτο τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν ἄλλ' οὐ πνευματικόν ἄρα δῶρον, τό μή σπουδῆς καί μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γάρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἡ κᾶν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ βροντῆς υἱούς, κατά τόν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τά πέρατα, κᾶν τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κᾶν διώκταις θερμοῖς τόν ζῆλον, μετατίθησι καί ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπό γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καί ἀκούοντας ἄρρητα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἔνι καί ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ

γενέσθαι τε καί μετά θά εἶναι. (σελ. 114) Τῆς δέ φυσικῆς σοφίας καί τῷ Ἀδάμ εἶπερ τινη τῶν μετ' αὐτόν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τό κατ' εἰκόνα πρώτῳ πάντων μή φυλάξαντι. Καί ἡ ταύτη δ' αὐθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρό τοῦ κατελθεῖν τόν δι' ἑαυτοῦ πρός τό ἀρχαῖον κάλλος τήν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὔρηται. Πῶς οὖν οὐ πρό Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καί πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διό καί τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τήν ἀμαρτίαν αἶροντος τοῦ κόσμου καί παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καί διαιωνίζουσαν, εἰ καί μωρία τοῖς προσκαίροις καί ἀπολλυμένοις ἐστί σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλά καί μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τούς μή ταύτη προσέχοντας τόν νοῦν; Ὁρᾷ σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησις ἐστίν ἡ σώζουσα καί τό τῆς ψυχῆς γνωστικόν καθαίρουσα καί πρός τό θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περί αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρός τάς νομικάς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστός αὐτόν οὐδέν ὠφελήσει, καίτοι παρά τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχί καί ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις ᾧ δὴ καί πολλῶ μᾶλλον, εἴ τις πρός τήν ἀποδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τήν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὐθις ἐπιστρέφει, Χριστός αὐτόν οὐδέν ὠφελήσει. Τό τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων ἐκεῖ καί ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

Ταῦτα πρός τούς τήν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἰπέ. Καί πρός τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διά τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καί περιφρονητέα τοῖς ἀγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καί μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 116)

Καλῶς ἐποίησας, Πάτερ, καί τούς τῶν ἀγίων περί τοῦ ζητηθέντος μοι λόγους προθέμενος. Σοῦ γάρ ἀκούων λύνοντός μοι τά διηπορημένα, ἐθεύμαζον μέν τῆς ἀληθείας τό ἐμφανές, ἐκεῖνο δέ μοι ὑπεισήει τήν διάνοιαν, ὡς ἐπέειπερ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», ὡς καί αὐτός εἶρηκας, μή καί τοῖς ὑπό σοῦ λεγομένοις αὐθις εἶη τις ἀντιλογία. Ἐπεὶ δέ τήν διά τῶν ἔργων μαρτυρίαν μόνην ἔγνω οὐσαν ἀναμφίλεκτον καί τούς ἀγίους τά αὐτά σοι λέγοντας ἀκήκοα, οὐδέν τοιοῦτον ἔτι δέδοικα. Ὁ γάρ τούτοις μή πειθόμενος, πῶς ἂν αὐτός ἀξιόπιστος εἶη; Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀθετοῖ τόν τῶν ἀγίων Θεόν; Αὐτοῦ γάρ ἐστί λόγος πρός τούς ἀποστόλους καί δι' αὐτῶν πρός τούς μετ' αὐτούς ἀγίους εἰρημένος, ὅτι «ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ», ταυτόν δ' εἰπεῖν, αὐτήν τήν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἂν ἀποδεχθῆι παρά τῶν ζητούντων τήν ἀλήθειαν ὁ ἀντικείμενος τῇ ἀληθείᾳ; Διό παρακαλῶ σε, πάτερ, ἀκοῦσαί μοι καί τῶν ἄλλων ἕκαστον διεξιόντος, ὧν παρά τῶν διά βίου τήν ἑλληνικὴν παιδείαν μετιόντων ἀνδρῶν ἀκήκοα ἐκείνων καί εἰπεῖν μέν μοι καί τι τῶν δοκούντων παρά σεαυτοῦ πρός ταῦτα, προσθεῖναι δέ καί τάς τῶν ἀγίων περί τούτων δόξας. Λέγουσι γάρ ἡμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔνδον τοῦ σώματος σπεύδοντας τόν ἡμέτερον ἐμπερικλείειν νοῦν ἔξω γάρ τοῦ σώματός φασί μᾶλλον χρῆναι παντί τρόπῳ τοῦτον ἔξωθεῖν. Διό καί διασύρουσι σφόδρα τινὰς τῶν ἡμετέρων, κατ' αὐτῶν γράφοντες, ὡς τοῖς ἀρχαίοις παραινούντας ἐφ' ἑαυτούς βλέπειν καί διά τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τόν οἰκεῖον νοῦν, (σελ. 118) φάσκοντες μή κεχωρισμένον εἶναι τῆς ψυχῆς τόν νοῦν. Τόν οὖν μή κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόντα, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι τις; Φασί δέ καί τήν θεῖαν χάριν διά τῶν μυκτῆρων εἰσοικίζειν λέγειν. Ἄλλ' εἰδῶς ἐγὼ συκοφαντικῶς τοῦτο λέγοντας αὐτούς, παρ' οὐδενός γάρ τοῦτ' ἤκουσα τῶν ἡμετέρων, ἐκ τούτου καί

τοῖς ἄλλοις ὑπενόησα κακούργως ἐπιτίθεσθαι τῶν γάρ αὐτῶν ἐστι τά τε μή ὄντα κατ' ἀνθρώπων πλάττειν καί τά ὄντα κακουργεῖν. Σὺ δέ δίδαξόν με, πάτερ, πῶς εἴσω πέμπειν σπουδῇ πάσῃ προαιρούμεθα καί μή κακόν οἰόμεθα τῷ σώματι καί τόν νοῦν ἐμπερικλείειν.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (Σελ. 120)

ΛΟΓΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΟΤΙ ΤΟΙ ΠΡΟΗΡΗΜΕΝΟΙΣ ΕΝ ΗΣΥΧΙΑ ΠΡΟΣΕΧΕΙΝ

ΕΑΥΤΟΙΣ ΟΥΚ ΑΣΥΝΤΕΛΕΣ ΕΝΔΟΝ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

ΠΕΙΡΑΣΘΑΙ ΚΑΤΕΧΕΙΝ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΝΟΥΝ.

Ἀδελφέ, οὐκ ἀκούεις τοῦ ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «τά σώματα ἡμῶν ναός τοῦ ἐν ἡμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστι», καί πάλιν ὅτι «οἶκος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς ἐσμεν», ὡς καί ὁ Θεός λέγει, ὅτι «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καί ἐμπεριπατήσω καί ἔσομαι αὐτῶν Θεός»; Ὁ τοίνυν οἰκητήριον πέφυκε γίνεσθαι Θεοῦ, πῶς ἄν ἀναξιοπαθήσαι τις νοῦν ἔχων ἐνοικήσαι τόν οἰκεῖον νοῦν αὐτῶ; Πῶς δέ καί ὁ Θεός τήν ἀρχήν ἐνώκισε τῷ σώματι τόν νοῦν; Ἄρα καί αὐτός κακῶς ἐποίησε; Τούς τοιούτους λόγους, ἀδελφέ, τοῖς αἰρετικοῖς ἀρμόσει λέγειν, οἳ πονηρόν καί τοῦ πονηροῦ πλάσμα τό σῶμα λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ ἐν τοῖς σωματικοῖς φρονήμασιν εἶναι τόν νοῦν οἰόμεθα κακόν, ἐν τῷ σώματι δέ οὐχί κακόν, ἐπεὶ μηδέ τό σῶμα πονηρόν. Διό μετὰ τοῦ Δαβίδ τῶν διά βίου τῷ Θεῷ προσανεχόντων ἕκαστος βοᾷ πρὸς τόν Θεόν· «ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου» καί «ἡ καρδία μου καί ἡ σὰρξ ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεόν ζῶντα» καί μετὰ τοῦ Ἡσαΐου, «ἡ κοιλίαν μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καί τά ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν, ὃ ἐνεκαίνισας» καί «διά τόν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν Πνεῦμα σωτηρίου σου», ᾧ θαρροῦντες οὐ πεσοῦμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται οἱ ἀπό τῆς γῆς φωνοῦντες καί ὡς γηϊνῶν τῶν ἐπουρανίων ρημάτων καί πολιτειῶν καταψευδόμενοι.

(σελ. 122) Εἰ γάρ καί ὁ ἀπόστολος θάνατον τό σῶμα λέγει, «τίς γάρ με», φησί, «ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;», ἀλλ' ὡς τοῦ προσύλου καί σωματικοῦ φρονήματος σωματοειδοῦς ὄντος ἀτεχνῶς· διό, πρὸς τό πνευματικόν καί θεῖον παραβάλλον τοῦτο, σῶμα δικαίως ἐκάλεσε, καί οὐχ ἀπλῶς σῶμα, ἀλλὰ θάνατον σώματος, καί τοῦτο μικρόν ἀνωτέρω τρανότερον δηλῶν ὡς οὐχί τήν σάρκα αἰτιᾶται, ἀλλά τήν ἐπεισελθοῦσαν ἀμαρτητικὴν ὁρμήν ἐκ παραβάσεως· πεπραμένος», φησίν, «εἰμί ὑπὸ τήν ἀμαρτίαν» ὁ πεπραμένος δέ οὐ φύσει δοῦλος. Καί πάλιν· «οἶδα ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκὶ μου, ἀγαθόν». Ὁρᾷς ὅτι οὐ τήν σάρκα ἀλλὰ τό ἐνοικοῦν αὐτῇ φησί κακόν; τοῦτον τοίνυν, τόν ὄντα ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν καί τῷ νόμῳ τοῦ νοός ἀντιστρατευόμενον νόμον, ἐνοικεῖν τῷ σώματι κακόν, ἀλλ' οὐχί τόν νοῦν.

Διά τοῦθ' ἡμεῖς, ἀντιπαραταττόμενοι τούτῳ τῷ νόμῳ τῆς ἀμαρτίας, ἐξοικίζομεν αὐτόν τοῦ σώματος καί ἐνοικίζομεν τήν ἐπισκοπήν τοῦ νοῦ καί νομοθετοῦμεν δι' αὐτῆς ἐκάστη τε δυνάμει τῆς ψυχῆς καί τοῖς τοῦ σώματος μέλεσιν ἐκάστῳ τό προσῆκον· ταῖς μέν αἰσθήσεσιν, ὧν τε καί ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἀντιληπτέον, τό ἔργον δέ τοῦ νόμου τοῦτο προσαγορεύεται ἐγκράτεια· τῷ δέ παθητικῷ μέρει τῆς ψυχῆς τήν ἀρίστην ἐμποιοῦμεν ἕξιν, ἀγάπην δ' ἔσχεν αὕτη τήν ἐπωνυμίαν· ἀλλά καί τό λογιστικόν διά τούτου βελτιοῦμεν, ἀποπεμπόμενοι πᾶν ὅ τι προσίσταται τῇ διανοίᾳ πρὸς τήν εἰς Θεόν ἀνάνευσιν, καλοῦμεν δέ τουτί τό μόριον τοῦ νόμου τούτου νῆψιν. Ἐγκρατεία δέ τις τό σῶμα καθάρας ἑαυτοῦ, θυμόν τε καί ἐπιθυμίαν ἀφορμὴν ἀρετῶν δι' ἀγάπης θείας ποιησάμενος καί νοῦν ἀπειλικρινημένον δι' εὐχῆς παραστήσας τῷ Θεῷ, κτᾶται καί ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ τήν ἐπηγγελμένην χάριν τοῖς κεκαθαρμένοις τήν καρδίαν. Καί τότε ἂν δυνηθεῖη καί τοῦτο μετά Παύλου λέγειν, ὅτι «ὁ Θεός ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, (σελ. 124) ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμόν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ «ἔχομεν δέ», φησί, «τόν θησαυρόν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν». Τό γοῦν πατρικόν φῶς, ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τό γνῶναι τήν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες ἡμεῖς ὡς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, τοῖς σώμασιν, εἰς τόν νοῦν ἡμῶν αὐτῶν ἔνδον τοῦ σώματος καθέξομεν, ἀναξίως τῆς μεγαλοφυΐας πράξομεν τοῦ νοῦ; Καί τίς ἂν τοῦτ' εἴποι, μή ὅτι πνευματικός, ἀλλά καί νοῦν γεγυμνωμένον θείας χάριτος, ἀνθρώπου δ' ὅμως ἔχων;

Ἐπεὶ δέ καί ἔνεστι πολυδύναμον πρᾶγμα ἢ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ, χρῆται δ' ὡς ὄργάνῳ τῷ ζῆν κατ' αὐτὴν πεφυκότι σώματι, τίσιν ὡς ὄργανοις χρωμένῃ ἐνεργεῖ ἢ δύναμις αὐτῆς αὕτη, ἣν καλοῦμεν νοῦν; Ἀλλά γάρ οὐδεὶς ποθ' ὑπενόησεν, οὔτε ἐπὶ τοῖς ὄνυξιν, οὔτ' ἐν τοῖς βλεφάροις, οὐδέ μενοῦν ἐν τοῖς μυκτῆρσιν ἢ τοῖς χεῖλεσιν ἐνωκισμένην εἶναι τήν διάνοιαν· ἐντός δ' ἡμῖν ἐνεῖναι πᾶσιν αὕτη συνδοκεῖ, διηρέθησαν δέ τινες, τίνι πρῶτῳ ὡς ὄργάνῳ χρῆται τῶν ἐντός. Οἱ μὲν γάρ ὡς ἐπ' ἀκροπόλει τινὶ τῷ ἐγκεφάλῳ ταύτην ἐνιδρύουσιν, οἱ δέ τῆς καρδίας τό μεσαίτατον καί τό κατ' αὐτό τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ἐπειλικρινημένον ὄχημα διδόασιν αὕτη. Ἡμεῖς δέ καί αὐτοί, εἰ καί μήτε ἔνδον ὡς ἐν ἀγγείῳ, καί γάρ ἀσώματον, μήτε ἔξω, καί γάρ συνημμένον, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ ὡς ἐν ὄργάνῳ τό λογιστικόν ἡμῶν εἶναι ἐπιστάμεθ' ἀκριβῶς, οὐ παρ' ἀνθρώπου τοῦτο διδαχθέντες, ἀλλά παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάσαντος τόν ἄνθρωπον, ὃς, δεικνύς ὅπως «οὐ τὰ εἰσερχόμενα, ἀλλά τὰ ἐξερχόμενα διά τοῦ στόματος κοινοῖ τόν ἄνθρωπον», «ἐκ γάρ τῆς καρδίας ἐξερχονται», φησίν, «οἱ λογισμοί». Ταῦτ' ἄρα καί ὁ μέγας Μακάριος, (σελ. 126) «ἡ καρδία», φησίν, «ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὄργανου καί, ἐπὶ ἀν κατάσχη τὰς νομάς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καί τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστὶν ὁ νοῦς καί πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς». Οὐκοῦν ἢ καρδία ἡμῶν ἐστὶ τό τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον καί πρῶτον σαρκικόν ὄργανον λογιστικόν. Τό τοίνυν λογιστικόν ἡμῶν ἐν ἀκριβεῖ νήψει σπεύδοντες ἐπισκέπτεσθαι καί διορθοῦν, τίνι γ' ἂν ἐπισκεψαίμεθα, εἰ μή τόν ἐγκεχυμένον διά τῶν αἰσθήσεων νοῦν ἡμῶν ἔξωθεν συναγαγόντες πρὸς τὰ ἐντός ἐπαναγάγοιμεν καί πρὸς αὐτὴν ταύτην τήν καρδίαν, τό τῶν λογισμῶν ταμεῖον; Διά τοῦτο καί ὁ φερώνυμος Μακάριος ἐφεξῆς τοῖς ἄνωτέρω μικρόν εἰρημένους παρ' αὐτοῦ φησιν· «ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἢ χάρις τούς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἐκεῖ ποῦ; Ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ὄργάνῳ, ἐν τῷ τῆς χάριτος θρόνῳ, ὅπου ὁ νοῦς καί οἱ λογισμοὶ πάντες τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ καρδίᾳ δηλαδὴ. Ὅρᾳς πῶς ἀναγκαιότατον τοῖς προηρημένοις ἐν ἡσυχίᾳ προσέχειν ἑαυτοῖς ἐπανάγειν καί ἐμπερικλείειν τῷ σώματι τόν νοῦν, καί μάλιστα τῷ ἐν τῷ σώματι ἐνδοτάτῳ σώματι, ὃ καρδίαν ὀνομάζομεν;

Εἰ δέ καί κατά τόν ψαλμωδόν «πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν», πῶς ἡμεῖς αὐτὴν ἔξω που ζητήσομεν; Εἰ δέ καί κατά τόν ἀπόστολον ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτοῦ τό Πνεῦμα κρᾶζον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, ἀββᾶ ὁ πατήρ, πῶς ἡμεῖς οὐκ ἐν αὐταῖς συνευξόμεθα τῷ Πνεύματι; Εἰ δέ καί κατά τόν προφητῶν καί ἀπόστολον Κύριον «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντός ἡμῶν ἐστι», πῶς οὐκ ἔξω καί τῆς οὐρανῶν βασιλείας γένοιτ' ἂν ὁ τῶν ἐντός ἑαυτοῦ τόν νοῦν ἐξάγειν διὰ σπουδῆς ποιούμενος; «Καρδία ὀρθή», φησὶν ὁ Σολομών, «ζητεῖ αἴσθησιν», ἦν ὁ αὐτός νοεράν καί θεϊάν ἀλλαχοῦ προσεῖρηκε, πρὸς ἦν οἱ πατέρες πάντας (σελ. 128) προτρεπόμενοι, «νοῦς, φασί, νοερός πάντως καί νοεράν αἴσθησιν περιβέβληται, ἦν ἐν ἡμῖν καί οὐκ ἐν ἡμῖν οὔσαν ἐκζητοῦντες μὴ παυσώμεθα». Ὅρας ὅτι κἂν πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἀντικαταστήναι τις προθυμηθῆ, κἂν τὴν ἀρετὴν προσκτήσασθαι, κἂν τοῦ κατ' ἀρετὴν ἄθλου τό βραβεῖον, μᾶλλον δέ τόν ἀρραβῶνα τοῦ κατ' ἀρετὴν βραβεῖου, τὴν αἴσθησιν τὴν νοεράν εὐρεῖν, ἐντός τοῦ τε σώματος καί ἑαυτοῦ τόν νοῦν ἐπαναγαγεῖν ἀνάγκη; Τό δ' ἔξω τόν νοῦν, οὐ τοῦ σωματικοῦ φρονήματος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ σώματος ποιεῖν, ὡς ἐκεῖ νοεροῖς θεάμασιν ἐντύχοι, τῆς ἑλληνικῆς ἐστὶ πλάνης αὐτό τό κράτιστον καί πάσης κακοδοξίας ρίζα καί πηγὴ, δαιμόνων εὕρημα καί παιδευμα, γεννητικὸν ἀνοίας καί γέννημα τῆς ἀπονοίας. Διό καί οἱ λαλοῦντες ἐκ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐξεστηκότες ἑαυτῶν εἰσι, μηδ' αὐτό τοῦτο συνιέντες ὅ τι λέγουσιν. Ἡμεῖς δέ, μὴ μόνον εἴσω τοῦ σώματος καί τῆς καρδίας, ἀλλὰ καί τόν αὐτόν αὐτοῦ πάλιν εἴσω πέμπομεν τόν νοῦν.

Κατηγορεῖτωσαν οὐκοῦν οἱ λέγοντες, «μὴ κεχωρισμένον, ἀλλ' ἐνόητα τῇ ψυχῇ, πῶς ἂν αὐθις εἴσω πέμποι τις τόν νοῦν;». Ἄγνοοῦσι γάρ, ὡς ἔοικεν, ὅτι ἄλλο μὲν οὐσία νοῦ, ἄλλο δέ ἐνέργεια, μᾶλλον δέ εἰδότες τοῖς ἀπατεῶσιν ἑαυτοὺς συνέταξαν ἐκόντες, διὰ τῆς ὁμωνυμίας σοφιζόμενοι. «Μὴ καταδεχόμενοι γάρ τό τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἠκονημένοι», κατά τόν μέγαν Βασίλειον, «περιτρέπουσι τὴν ἰσχύν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιοῦτους γάρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικούς καί τὰ πνευματικά κρίνειν καί διδάσκειν ἀξιοῦντας ἑαυτοὺς. Οὐ γάρ δὴ τοῦτο λέλεθεν αὐτοὺς, ὅτι οὐχ ὡς ἡ ὄψις τᾶλλα μὲν ὄρα τῶν ὄρατων, ἑαυτὴν δέ οὐχ ὄρα, οὕτω καί ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐνεργεῖ μὲν καί τᾶλλα, ὧν ἂν δέοιτο (σελ. 130) περισκοπῶν, ὃ φησι κατ' εὐθείαν κίνησιν τοῦ νοῦ Διονύσιος ὁ μέγας, εἰς ἑαυτόν δ' ἐπάνεισι καί ἐνεργεῖ καθ' ἑαυτόν, ὅταν ἑαυτόν ὁ νοῦς ὄρα τούτο δ' αὐθις κυκλικὴν εἶναι κίνησιν ὁ αὐτός αὐτοῦ φησιν. Αὕτη δ' ἡ τοῦ νοῦ ἐστὶν ἐνέργεια κρεῖττων καί ἰδιαιτάτη, δι' ἧς καί ὑπὲρ ἑαυτόν γινόμενος ἔσθ' ὅτε τῷ Θεῷ συγγίνεται. «Νοῦς γάρ», φησί, «μὴ σκεδαννύμενος ἐπὶ τὰ ἔξω» (ὄρας ὅτι ἔξεισι; ἐξίων οὖν, ἐπανόδου δεῖται διό φησιν) «ἐπάνεισι πρὸς ἑαυτόν, δι' ἑαυτοῦ δέ πρὸς τόν Θεόν» ὡς δι' ἀπλανοῦς ἀναβαίνει τῆς ὁδοῦ. Τὴν τοιαύτην γάρ κίνησιν τοῦ νοῦ καί ὁ τῶν νοερῶν ἀπλανῆς ἐπόπτης ἐκεῖνος Διονύσις ἀδύνατον εἶναι φησι πλάνη τινὶ περιπεσεῖν.

Ταύτης οὖν ἀπάγειν ὁ τῆς πλάνης πατήρ ἐπιθυμῶν ἀεὶ τόν ἄνθρωπον καί πρὸς τὴν χωροῦσαν αὐτοῦ τὰς πλάνας ἄγειν, οὐδέπω καί τήμερον, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, εὔρε συνεργόν διὰ χρηστολογίας ἀγωνιζόμενον ἐφελκύσασθαι πρὸς ταύτην. Νῦν δ' ὡς ἔοικεν εὔρε τοὺς συλλαμβανομένους, εἴπερ, ὡς αὐτός εἶπες, εἰσὶν οἱ καί λόγους συντιθέασιν ἐνάγοντας πρὸς ταῦτα καί τοὺς πολλοὺς πείθειν ἐγχειροῦσιν ὡς κάλλιον ἔξω κατέχειν τοῦ σώματος προσευχόμενον τόν νοῦν καί αὐτοὺς τοὺς τόν ὑπερναβεβηκότα καί ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, μηδ' ἐκεῖνο αἰδεσθέντες ὅπερ Ἰωάννης, ὁ τὴν πρὸς οὐρανόν φέρουσαν κλίμακα διὰ λόγων τεκτηνάμενος ἡμῖν, ὀριστικῶς καί ἀποφαντικῶς ἐξείπεν ὡς «ἡσυχαστὴς ἐστὶν ὁ τῶν ἀσώματων ἐν σωματι περιορίζειν σπεύδων», ᾧ συνωδᾷ καί οἱ πνευματικοὶ πατέρες ἡμῶν ἐδίδαξαν

ἡμᾶς. Εἰκότως εἰ γάρ μὴ ἔνδον τοῦ σώματος περιορίσειε, πῶς ἂν ἑαυτῷ ποιήσειε τόν τό σῶμα ἐνημμένον καί ὡς εἶδος φυσικόν διά πάσης χωροῦντα τῆς μεμορφωμένης ὕλης, ἥς τό ἔξω καί διωρισμένον (σελ. 132) οὐκ ἂν ἐπιδείξαιτο οὐσίαν νοῦ, μέχρις ἂν ἐκείνη ζῶη ζωῆς εἶδος κατάλληλος τῇ συναφείᾳ σπῶσα;

Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς οὐ πνευματικῶς μόνον ἀλλά καί ἀνθρωπίνως ἐξετάζουσιν, εἴσω τοῦ σώματος πέμπειν ἢ κατέχειν τόν νοῦν ἀναπέφηνεν ἀναγκαιότατον τούς προηρημένους ἑαυτῶν ὡς ἀληθῶς γενέσθαι καί κατά τόν ἔσω ἄνθρωπον φερωνύμως μοναχούς; Τό δ' εἰς ἑαυτούς μάλιστα τούς εἰσαγομένους βλέπειν εἰσηγεῖσθαι καί διά τῆς ἀναπνοῆς εἴσω πέμπειν τόν οἰκεῖον νοῦν οὐκ ἀπό τρόπου. Τόν γάρ μήπω θεωρητικόν ἑαυτοῦ μηχανοῖς τισι πρός ἑαυτόν ἐπισυνάγειν νοῦν οὐκ ἀποτρέψειέ τις εὖ φρονῶν. Ἐπεὶ οὖν τοῖς ἄρτι πρός τόν ἀγῶνα τοῦτον ἀποδυσασμένοις καί συναγόμενος συνεχῶς ἀποπηδᾷ, δεῖ δέ καί συνεχῶς αὐτούς αὐθις τοῦτον ἐπανάγειν, λανθάνει δ' ἀγυμνάστους ὄντας δυσθεωρητότατος καί εὐκινήτοτατος ἀπάντων ὢν, διά τοῦτο τῇ πυκνᾷ διαχεομένη καί ἐπαναγομένη εἰσπνοῇ προσέχειν εἰσὶν οἱ παραινῶσι καί ἐπέχειν τι μικρόν, ὡς κάκεῖνον συνεπίσχοιεν τηροῦντες ἐν αὐτῇ μέχρις ἂν σὺν Θεῷ ἐπὶ τό κρεῖττον προϊόντες, ἀπρόσιτον πρός τά περί αὐτόν καί ἀμιγῆ τόν οἰκεῖον νοῦν ποιήσαντες δυνηθῶσιν ἀκριβῶς εἰς «ἐνοειδῆ συνέλιξιν» συναγαγεῖν. Τοῦτο δ' ἴσοι τις ἂν καί αὐτομάτως ἐπόμενον τῇ προσοχῇ τοῦ νοῦ. Ἡρέμα γάρ εἴσεσί τε καί ἔξεισι τουτί τό Πνεῦμα κάπὶ πάσης ἐναγωνίου σκέψεως, μάλιστα δέ ἐπὶ τῶν ἡσυχάζόντων σώματι καί διανοίᾳ. Πνευματικῶς γάρ οὗτοι σαββατίζοντες καί ἀπό πάντων τῶν οἰκειῶν ἔργων καταπαύοντες, ὡς ἐφικτόν, πᾶν μὲν τό μεταβατικόν καί διεξοδικόν καί πεποικιλμένον περί τὰς γνώσεις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων περιαιροῦσιν ἔργον καί τὰς αἰσθητικὰς πάσας ἀντιλήψεις καί πᾶσαν ἀπλῶς σώματος ἐνέργειαν, ἣτις ἐφ' ἡμῖν, ἢ δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν τελέως ὥσπερ καί τό ἀναπνεῖν, ἐφ' ὅσον ἐφ' ἡμῖν.

(σελ. 134) Ταῦτα δέ πάντα τοῖς προκόψασι καθ' ἡσυχίαν ἀπόνως καί ἀπεριμερίμνως ἔπεται τῇ γάρ τελέα πρός ἑαυτήν εἰσόδῳ τῆς ψυχῆς αὐτόματα ταυτί πάντα ἐπιγίνεσθαι ἀνάγκη. Τοῖς δ' ἀρχομένοις ἐν οὐδέν τῶν εἰρημένων ἴδοις ἂν ἀμογητί περιγινόμενον. Ὡς οὖν τῇ ἀγάπῃ ἔπεται τό ὑπομένειν («ἢ γάρ ἀγάπη πάντα στέγει», ἡμεῖς δέ διδασκόμεθα κατορθοῦν βία τὴν ὑπομονήν, ὡς δ' αὐτῆς πρός τὴν ἀγάπην φθάσωμεν), οὕτω κάπὶ τούτων ἔχει. Καί τί δεῖ πλείω περί τούτων λέγειν; Πάντες γάρ οἱ πεπειραμένοι γελῶσι τούς ἐξ ἀπειρίας ἀντινομοθετοῦντας τῶν γάρ τοιούτων οὐ λόγος ἀλλά πόνος καί ἡ διά πόνων πείρα διδάσκαλος, αὐτῇ τε καρπούμενη τό συμφέρον καί τῶν φιλονείκων τε καί φιλενδείκτων τούς ἀκάρπους ἀποστρεφομένη. Ἐπεὶ δέ καί, καθάπερ τις τῶν μεγάλων περί ταῦτα λέγει, τοῖς ἔξω σχήμασι πέφυκεν ὁ ἔσω ἄνθρωπος συνεξομοιοῦσθαι μετά τὴν παράβασιν, πῶς οὐκ ἂν συντελέσειέ τι μέγα τῷ σπεύδοντι συστρέφειν τόν νοῦν εἰς ἑαυτόν, ὡς μή τὴν κατ' εὐθεΐαν ἀλλά τὴν κυκλικὴν καί ἀπλανῆ κινεῖσθαι κίνησιν, τῷ μὴ τόν ὀφθαλμόν ὧδε κάκεῖσε περιάγειν, ἀλλ' οἷον ἐρείσματί τινι τοῦτον προσερείδειν τῷ οἰκεῖω στήθει ἢ τῷ ὀμφαλῷ; Πρός γάρ τῷ εἰς κύκλον ὥσπερ ἔξωθεν, ἐφ' ὅσον ἐφικτόν, συνελίττειν ἑαυτόν, παραπλησίως τῇ σπουδαζομένη ἐν αὐτῷ τοῦ νοῦ κινήσει καί τὴν δι' ὄψεως ἔξω χεομένην δύναμιν τοῦ νοῦ τῆς καρδίας εἴσω πέμπει διά τοῦ τοιούτου σχήματος τοῦ σώματος. Εἰ δέ καί ἡ τοῦ νοητοῦ θηρός δύναμις ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστροῦ, ὡς τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἐκεῖ τό κράτος ἔχοντος καί νομὴν αὐτῷ δίδόντος, διατί μὴ τῶν ἀντιστρατευόμενον ἐκείνῳ τοῦ νοῦ νόμον, αὐτοῦ δι' εὐχῆς ὠπλισμένον ἐπιστήσομεν, ὡς ἂν μὴ τό διά τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας πνεῦμα πονηρόν ἀπελαθέν, μεθ' ἐτέρων ἐπτὰ (σελ.136) πονηροτέρων πνευμάτων ἐπιστρέψαν, αὐθις ἐγκατοικισθῆ καί γένηται τά ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων;

«Πρόσεχε σεαυτῶ», φησὶν ὁ Μωϋσῆς· παντὶ δηλονότι, οὐ τινὶ μὲν τῶν σῶν, τινὶ δ' οὐ. Διὰ τίνος; Τοῦ νοῦ πάντως. Οὐδενὶ γάρ ἄλλω δυνατόν προσέχειν ἑαυτῶ παντί. Ταύτην οὖν ἐπίστησιν καὶ ψυχῇ σώματι τὴν φυλακὴν δι' αὐτῆς γάρ καὶ σωματικῶν καὶ ψυχικῶν πονηρῶν παθημάτων ἀπαλλαγῆσι ραδίως. Σεαυτοῦ τοίνυν πρόστηθι, σεαυτῶ ἐπίστηθι, σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, μᾶλλον δέ προΐστασο καὶ ἐπισκέπτου καὶ ἔταζε· καὶ γάρ οὕτω τὴν σάρκα ἀφηνιάζουσιν ὑποτάξεις τῷ πνεύματι καὶ «ρῆμα κρυπτόν ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐ μήποτε γένηται». Ἐάν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος», τῶν πονηρῶν δηλονότι καὶ πνευμάτων καὶ παθημάτων, «ἀναβῆ ἐπὶ σέ», φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, «τόπον σου μὴ ἀφῆς», τουτέστι μὴ ψυχῆς μέρος, μὴ μέλος σώματος ἀνεπίσκοπον ἑάσης. Οὕτω γάρ καὶ τῶν κάτωθεν ἐπηρεαζόντων πνευμάτων ἀνώτερον διαγενήσῃ καὶ «τῶ ἐτάζοντι καρδίας καὶ νεφρούς», ὡς αὐτὸς ταῦτα προετάσας, ἀνεξετάστως παραστήσῃ μετὰ παρρησίας. «Εἰ γάρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα». Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων. Καὶ τό τοῦ Δαυὶδ παθῶν μακάριον ἐκεῖνο πάθος, καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐρεῖς ὅτι «σκοτός οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται μοι ὅτι σὺ ἐκτίσω τούς νεφρούς μου». Οὐ τό τῆς ἐμῆς, φησὶ, ψυχῆς μόνον ἐπιθυμητικόν ὄλον σὸν εἰργάσω, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἐν τῷ σώματι ταύτης τῆς ἐπιθυμίας ζῶπυρον πρὸς τὴν ἐμποιοῦσαν ἐπιστρέψαν, δι' αὐτῆς πρὸς σέ ἀνέπτυ καὶ σοῦ ἐξήρηται καὶ σοὶ κολλᾶται. Ὡς γάρ τοῖς τῶν αἰσθητῶν καὶ φθαρτῶν ἡδονῶν ἀνεχομένοις τό τῆς ψυχῆς ἐπιθυμοῦν ὄλον κενοῦται πρὸς τὴν σάρκα καὶ διὰ τοῦτο ὅλοι σάρκες γίνονται καὶ τό Πνεῦμα (σελ. 138) τοῦ Θεοῦ κατὰ τό γεγραμμένον οὐκ ἔνι καταμένειν ἐν αὐτοῖς, οὕτω τοῖς ἀνυψώσασιν τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοῦ θείου πόθου τὴν ψυχὴν ἐξηρητημένοις, καὶ ἡ σὰρξ μετασκευαζομένη συνανυψοῦται τε καὶ συναπολαύει τῆς θείας κοινωνίας καὶ κτῆμα καὶ αὐτὴ γίνεται καὶ οἴκημα Θεοῦ, μηκέτ' ἐνοικουροῦσαν ἔχουσα τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν, μηδέ κατὰ τοῦ πνεύματος ἐπιθυμοῦσα.

Τίς δέ καὶ ὁ μᾶλλον ἐπιτήδειος τόπος τῷ κάτωθεν ἐφ' ἡμᾶς ἀνιόντι πνεύματι σαρκός καὶ νοῦ; Οὐχ ἡ σὰρξ, ἐν ἣ καὶ ὁ ἀπόστολός φησι μηδὲν ἀγαθόν πρὸ τοῦ ἐγκατοικισθῆναι τὸν νόμον τῆς ζωῆς οἰκεῖν; Ταύτην οὐκοῦν καὶ μᾶλλον δεῖ μηδέποτ' ἀφείσθαι προσοχῆς. Πῶς γάρ ἂν ἡμῶν εἴη, πῶς δ' ἂν μὴ ἀφῶμεν ταύτην, πῶς δ' ἂν ἀποκρουσάμεθα τὴν πρὸς αὐτὴν ἄνοδον τοῦ πονηροῦ, καὶ μάλισθ' οἱ μήπω πνευματικῶς εἰδότες ἀντεπιέναι τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, εἰ μὴ καὶ διὰ τοῦ ἕξω σχήματος ἡμᾶς αὐτοὺς παιδεύσομεν προσέχειν ἑαυτοῖς; Καὶ τί λέγω τούς ἄρτι ἐπιβαλλομένους, ὅτε καὶ τῶν τελεωτέρων εἰσιν οἱ τούτῳ χρησάμενοι τῷ σχήματι κατὰ τὴν προσευχὴν εὐήκοον τό θεῖον ἔσχον, οὐ μόνον τῶν μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸ τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας. Καὶ αὐτὸς γάρ ὁ τὴν θεοπτίαν τελεώτατος Ἡλίας, τὴν κεφαλὴν τοῖς γόνασιν ἐρείσας καὶ οὕτω τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν Θεὸν φιλοπονώτερον συναγαγών, τὸν πολυετῆ ἐκεῖνον ἔλυσεν αὐχμόν. Οὗτοι δέ μοι δοκοῦσιν, ἀδελφέ, παρ' ὧν ἀκηκοέναι ταῦτα λέγεις, νοσεῖν τὴν τῶν φαρισαίων νόσον, διό καὶ τό ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου, δηλαδή τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, ἐπισκέπτεσθαι καὶ καθαίρειν οὐκ ἐθέλωσι καὶ ταῖς πατερικαῖς μὴ στοιχοῦντες παραδόσεσι σπεύδουσιν αὐτοὶ προκαθησθαι πάντων ὡς κοινοὶ νομοδιδάσκαλοι· τό τε σχῆμα τῆς δεδικαιωμένης τελωνικῆς εὐχῆς ἐκείνης αὐτοὶ τε ἀπαξιοῦσι καὶ τούς (σελ. 140) ἄλλους τῶν εὐχομένων παραινῶσι μὴ προσίεσθαι. Καθάπερ γάρ ἐν εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος, «ἐκεῖνος οὐκ ἠθέλην οὐδέ τούς ὀφθαλμούς εἰς τὸν οὐρανὸν ἄραι» τοῦτον δὲ ζηλοῦσι οἱ ἑαυτοῖς ἐν τῷ εὐχεσθαι προσέχοντες τὴν ὄψιν.

Οἱ δ' ὀμφαλοψύχους τούτους ὀνομάζοντες, πρὸς τῷ συκοφαντεῖν σαφῶς ὧν κατηγοροῦσι (τίς γάρ ποτε τούτων ἐπ' ὀμφαλοῦ λέγειν τὴν ψυχὴν;) πρὸς γοῦν τῷ γενέσθαι δήλους συκοφαντικῶς ἐπιθεμένους, καὶ ὑβριστάς τῶν ἐπαινουμένων σφᾶς αὐτοὺς ἔδειξαν ὄντας, ἀλλ' οὐ διορθωτάς τῶν σφαλλομένων, οὐδ' ἠσυχίους ἔνεκεν

καί ἀληθείας, ἀλλά κενοδοξίας χάριν γράφοντας, οὐδ' ἵνα πρὸς νῆψιν ἐναγάγωσιν, ἀλλ' ἵνα τῆς νήψεως ἐπαγάγωσιν. Αὐτό γάρ τὸ ἔργον καί τούς ἐμμελῶς ἐπειλημμένους τούτου παντί τρόπῳ σπεύδουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς καταλλήλου πράξεως ἔξουθενεῖν. Οἱ τοιοῦτοι δέ ραδίως καί τόν εἰπόντα ὡς «ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ κοιλίας μου» καί τόν εἰρηκότα πρὸς Θεόν ὅτι «ἡ κοιλία μου ἠχήσει ὡς κιθάρα καί τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος χαλκοῦν ὃ ἐνεκαίνισας» κοιλιοψύχους ἄν προσαγορεύσεται καί κοινή πάντας διαβάλοιεν τούς διὰ σωματικῶν συμβόλων τὰ νοερά καί θεῖα καί πνευματικά τυποῦντας καί καλοῦντας καί ἀνιχνεύοντας. Ἄλλ' ἐκείνοις μὲν παρά τοῦτο βλάβος ἐποίουσιν οὐδέν, μᾶλλον μὲν οὖν καί μακαρισμῶν πρόξενον γενήσονται καί μεῖζονος προσθήκης τῶν ἐν οὐρανοῖς στεφάνων, αὐτοὶ δέ καί τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων ἔξω μένουσι καί οὐδέ πρὸς τὰς σκιάς ἔξουσιν ἀτενίζειν τῆς ἀληθείας, πολὺ δέ τὸ δέος μὴ καί δίκην τίσωσιν αἰώνιον, οὐκ ἀποδιαστείλαντες μόνον ἑαυτοὺς τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καί κατ' αὐτῶν τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

(σελ. 142) Συμεῶνος γάρ τοῦ νέου θεολόγου τόν βίον οἶσθα θαυμά τε ὄντα πάντα σχεδόν καί δι' ὑπερφυῶν θαυμάτων ὑπὸ Θεοῦ δεδοξασμένον, τὰ τε συγγράμματα αὐτοῦ συγγράμματα ζωῆς εἰπόν τις, οὐκ ἄν ἁμάρτοι τοῦ προσήκοντος, καί Νικηφόρον δέ τόν ὅσιον ἐκείνον ὅς, πολυετῆ χρόνον ἐν ἡρεμίᾳ καί ἡσυχίᾳ διενεγκῶν, ἔπειτα τοῖς ἐρημικωτέροις μέρεσι τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐμφιλοχωρήσας καί ἀπασχολήσας ἑαυτόν, ἐκ πασῶν τῶν πατερικῶν φωνῶν συνειλοχῶς, τὴν νηπτικὴν ἡμῖν αὐτῶν παραδέδωκε πρᾶξιν. Οὗτοι τοίνυν τοῦθ' ὅπερ ἀνατρέπειν φῆς τινὰς σαφῶς τοῖς προαιρουμένοις εἰσηγοῦνται. Καί τί λέγω τούς παλαιούς τῶν ἁγίων; Ἄνδρες γάρ μικρῶ πρό ἡμῶν μεμαρτυρημένοι καί ἀποδεδειγμένοι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου τοῦθ' ἡμῖν διὰ στόματος οἰκείου παρέδωκαν, τόν τε θεολόγον τοῦτον ὡς ἀληθῶς θεολόγον καί τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἐπόπτην ἀσφαλέστατον ἐφ' ἡμῶν ἀνεκέρυττον τόν φερωνύμως Θεόληπτον ἐκείνον ἀκούεις, τόν Φιλαδελφείας πρόεδρον, μᾶλλον δ' ἀπὸ ταύτης ὡς ἀπὸ λυχνίας τόν κόσμον φωτίσαντα, τόν Ἀθανάσιον ἐκείνον, ὅς ἐπ' ἐνιαυτοῦς οὐκ ὀλίγους τόν πατριαρχικόν ἐκόσμησε θρόνον, οὐ καί τὴν σορόν ὁ Θεός ἐτίμησε, Νεῖλον ἐκείνον τόν ἐξ Ἰταλῶν, τόν τοῦ μεγάλου ζηλωτῆν Νείλου, τόν Σελιώτην καί τόν Ἥλιαν, τούς μηδὲν ἀποδέοντας ἐκείνου, Γαβριήλ καί Ἀθανάσιον, τούς καί προφητικοῦ χαρίσματος ἠξιομένους. Τούτους πάντας πάντως ἀκούεις καί πολλούς ἄλλους πρό αὐτῶν τε καί σὺν αὐτοῖς καί μετ' αὐτούς γεγονότας, ἐπαινοῦντας καί παραινούντας, κατέχειν τούς βουλομένους τὴν παράδοσιν ταύτην, ἣν οἱ νέοι διδάσκαλοι τῆς ἡσυχίας, οἱ μηδ' ἴχνος ἡσυχίας εἰδότες, μηδ' ἀπὸ πείρας, ἀλλ' ἀπὸ λογολεσχίας νουθετοῦντες, ἀθετεῖν καί μεταδιδάσκειν καί ἔξουθενεῖν πειρῶνται, πρὸς οὐδέν χρήσιμον τῶν ἀκουόντων. Ἡμεῖς δέ καί τῶν ἁγίων ἐκείνων ἔστιν οἷς αὐτοπροσώπως ὠμιλήσαμεν (σελ. 144) καί διδασκάλοις ἐχρησάμεθα. Πῶς οὖν, τούτους παρ' οὐδέν θέμενοι, τούς καί πείρα καί χάριτι δεδιδασμένους, τοῖς ἀπὸ τύφου καί λογομαχίας ἐπὶ τὸ διδάσκειν χωρήσασιν εἴζομεν; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται.

Καί σὺ τοίνυν τούς τοιοῦτους ἀποτρέπου μετὰ τοῦ Δαυὶδ συνετῶς σεαυτῶ προσλαλῶν «εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τόν Κύριον καί πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ»· σεαυτόν τε πειθήνιον παρέχω τοῖς πατράσιν, ἄκουε πῶς εἴσω πέμπειν αἰεὶ τόν νοῦν προτρέπονται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΤΡΙΤΗ (Σελ. 146)

Ἄρτι, πάτερ, ἀκριβέστερον ἔγνω μὴ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων οὐκ ἔχοντας εἶδησιν, μηδὲ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου πείρας, ἢ καί μόνη βεβαία καί ἀνεξέλεγκτος

άνεπιγνώμονας ὄντας τούς κατά τῶν ἡσυχάζοντων γράφοντας, ἀλλά καί τῶν πατερικῶν λόγων ἀνηκούς παντάπασι. Εἰκῆ δὴ φυσιοῦμενοι, κατά τόν ἀπόστολον, καί ἅ μή ἑωράκασιν ἐμβατεύοντες, ὑπό τοῦ νοός τῆς σαρκός αὐτῶν, εἰς τοσοῦτον ἐξετράπησαν τῆς εὐθείας, ὡς ἐκείνους μέν συκοφαντεῖν φανερώς, ἑαυτοῖς δέ μὴ δ' ὀπωσοῦν συμφωνεῖν· διό καί περί φωτισμοῦ λέγειν ἐπιχειροῦντες ἀπαγορεύουσι μέν ὡς πλάνην πάντα φωτισμόν αἰσθήσει ληπτόν, οἱ αὐτοὶ δέ καί πάντα φωτισμόν θεῖον αἰσθήσει λέγουσι ληπτόν, συμβολικούς μέν φάσκοντες τούς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ πρό τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν Ἰουδαίοις καί τοῖς ἐξ αὐτῶν προφήταις γενομένους, αἰσθητόν δέ σαφῶς τόν ἐν Θαβωρίῳ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Σωτῆρος καί τόν ἐπὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθόδου καί ὅσοι κατ' αὐτούς. Ὑπὲρ αἴσθησιν δέ φωτισμόν τὴν γνῶσιν μόνην λέγουσι, διό καί ταύτην κρείττω τοῦ φωτός καί τέλος πάσης ἀποφαίνονται θεωρίας. Ἄ δέ φασὶ παρά τινων ἀκοῦσαι, νῦν ὡς ἐν βραχεῖ σοι διηγῆσομαι. Παρακαλῶ δ' ἀνέχεσθαι μου καί διανοεῖσθαι ὡς, παρ' οὐδενός ἐγὼ ποτε τοιαῦτ' ἀκούσας τῶν ἡσυχάζοντων, οὐ δύναμαι πείθειν ἑμαυτόν ὡς ἐκεῖνοι τοιοῦτό τι παρά τινος ἀκηκόασιν τῶν ἡμετέρων. Λέγουσι δ' ὅμως (σελ. 148) ὑποκριθῆναι μέν μαθητιῶντας, ἀλλ' οὐκ εὐμαθεῖς, διό γραφῆ διδόναι τὰ παρά τῶν διδασκάλων πρὸς αὐτούς λεγόμενα λιπαρῆσαι τε καί πείσαι. Γράφουσι τοίνυν φάναι τούς διδάσκοντας αὐτούς πάσης μέν Γραφῆς ἱεράς ὡς πονηρᾶς ἀφείσθαι, προσανέχειν δέ μόνῃ τῇ εὐχῇ, δι' ἧς ἀπελαύνεσθαι μέν τὰ πονηρὰ πνεύματα, συνουσιωμένα ὄντα τοῖς ἀνθρώποις, ἐκπυροῦσθαι δέ τούς αὐτούς αἰσθητῶς καί σκιρτᾶν καί ἡδεσθαι, μὴδὲν ἀλλοιουμένης τῆς ψυχῆς, βλέπειν δέ φῶτα τούτους αἰσθητὰ σημεῖον δ' ἡγεῖσθαι τῶν μέν θεῶν τὴν ἐπικεχρωσμένην λευκότητα, τῶν δέ πονηρῶν τὸ οἶον πυρῶδες καί ξανθόν. Τούς μέν οὖν διδάσκοντας αὐτούς φάναι ταῦτα γράφουσι, αὐτοὶ δέ δαιμονιώδη τοῦτ' εἶναι πάντα ἀποφαίνονται· κἂν τις ἐπὶ τινος τῶν εἰρημένων ἀντιλέγη τούτοις, σημεῖον μέ τοῦτο τίθενται τῆς ἐμπαθείας, τὴν δ' αὖθις δεῖγμα τίθενται τῆς πλάνης· καί διὰ πολλῶν ἂν τις ἐπισκέψαιτο περιπίπτοντας οἷς κατηγοροῦσι καί μάλιστα τὸ πολυέλικτον καί δολερὸν τοῦ ὄφους ἐν τοῖς ἑαυτῶν μιμουμένους γράμμασι, πολλὰς τε στροφὰς στρεφομένους καί πολλὰς ἐξελίττοντας πλοκάς καί ἄλλοτε ἄλλως καί ἐναντίως τὰ σφῶν αὐτῶν ἐξηγουμένους. Τό γάρ ἐδραῖον καί ἀπλοῦν οὐκ ἔχοντες τῆς ἀληθείας εὐεπίτρεπτοί εἰσιν εἰς τὰναντία, καί τῷ ἔλέγχῳ τοῦ οἰκείου συνειδότος αἰσχυρόμενοι κρύπτειν ἑαυτούς ὡς καί ὁ Ἀδάμ ἐπιχειροῦσι τῷ ποικίλῳ καί γραφοειδεῖ καί ἀμφιρρεπεῖ πρὸς διάφορα νοήματα τῶν λόγων. Σέ δ' ὅπως ἡμεῖς ἔχομεν δόξης περί τῶν ὑπέκείνων εἰρημένων ἀξιῶ, πάτερ, σαφηνίσαι.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΡΙΤΗ

ΛΟΓΟΣΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΦΩΤΙΣΜΟΥ ΘΕΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΕΛΕΙΟΤΗΤΟΣ

Οὐκ ἄρα μόνον ταῖς ἀρεταῖς αἱ κακίαι παραπεπήγασι, ἀλλά καί τοῖς εὐσεβέσι λόγοις ἐπὶ τοσοῦτον οἱ δυσσεβεῖς ἐν γειτόνων εἶναι δοκοῦσιν, ὡς διὰ μικρᾶς πάνυ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως μεταβάλλειν εἰς ἀλλήλους ραδίως καί πρὸς πᾶν τούναντίον μεταχωρεῖν τὴν τῶν ρημάτων διάνοιαν· ἐντεῦθεν ψευδοδοξία σχεδόν πᾶσα προσωπεῖον φέρει τῆς ἀληθείας τοῖς μὴ τὴν μικρὰν ἔλλειψιν ἢ προσθήκην

συνορᾶν δυναμένοις. Τέχνη δέ καί τοῦτο δεινή τοῦ πρὸς ἀπάτην εὐμηχάνου πονηροῦ δαίμονος. Μή μακράν γάρ ἀποστήσας τό ψεῦδος τῆς ἀληθείας διπλὴν συνεσκεάσατο τὴν ἀπάτην· τῇ γάρ βραχύτητι τῆς διαφορᾶς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης, ἢ τό ψεῦδος ἠγήσεται τις ἀλήθειαν ἢ καί τὴν ἀλήθειαν, ὡς παραπλησίαν τῷ ψεύδει, ψεῦδος· ἐκατέρωθεν δέ πάντως ἐκπεσεῖται τῆς ἀληθείας. Ταύτην μνηθέντας τὴν τέχνην οἱ τὰ Ἄρειου πρεσβεύοντες, τὴν ἐν Νίκη τῇ πόλει πίστιν ἀντί τῆς ἐν Νικαίᾳ προὔβαλλοντο, τὸν ὀρθοτομοῦντα τῆς ἀληθείας λυμαινόμενοι λόγον. Ταύτη κεκρημένος αὐτός Ἄρειος τῇ ἀπάτῃ, μικροῦ κοινωνοῦς ἂν ἔσχε καί συλλειτουργοῦς τοὺς αὐτόν ἐπ' ἐκκλησίας ἀποκηρύξαντας, εἰ μὴ, τὸν δόλιον φωρᾶσαι μὲν δυνηθεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐξελέγξαι σαφῶς ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, Θεῷ δι' εὐχῆς προσέδραμε καί δι' αὐτῆς μυσαρῶ θανάτῳ δικαίως τὸν μυσαρὸν ἐκείνον καί φερωνύμως μεμνηνότεν παρέπεμψε.

(σελ. 152) Ταύτη καί νῦν, ἀδελφέ, χρῆσθαι διὰ πάντων μοι δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἅ διήγησαι. Ἀφεῖσθαι μὲν γάρ τοὺς ἀρχομένους ἡσυχάζειν μακρᾶς ἀναγνώσεως καί προσανέχειν τῇ μονολογίστῳ προσευχῇ, μέχρις ἂν ἔξιν τινὰ σχοῖεν τοῦ ταύτης ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι κατὰ διάνοιαν, κἂν ἄλλο τι τό σῶμα πράττη, ὃ τε ἅγιος Διάδοχος καί Φιλήμων ὁ μέγας καί ὁ πολὺς τὰ θεῖα Νεῖλος καί ὁ τῆς Κλίμακος Ἰωάννης καί πολλοὶ τῶν ζώντων εἰσηγοῦνται πατέρων, ἀλλ' οὐχ ὡς ἀνονήτου καί πονηρᾶς προστιθέντες δ' οὗτοι τό «πονηρᾶς», πονηρᾶς ἐποίησαν τὰς ἀγαθὰς εἰσηγήσεις. Καί τῶν πονηρῶν δέ πνευμάτων καί παθημάτων εἶναι τὴν προσευχὴν ἐλάτειραν τοὺς ἀγίους πάντας σχεδόν ἔργῳ τε καί λόγῳ δείξαντας γινώσκωμεν, καί πᾶς τις εὖ φρονῶν οὕτω καί δοξάζει καί διδάσκει· συνουσιωμένα δέ ταῦθ' ἡμῖν οὐδεῖς τοῦτο δέ προσθέντες οὐς φῆς παρ' ἑαυτῶν, φευκτόν ἐποίησαν τό διωκτόν. Σκιρτᾶν δέ τὴν καρδίαν οἰονεῖ πηδῶσαν τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καί ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, καί ὁ μέγας Ἀθανάσιος σημείον τοῦτο τίθεται τῆς χάριτος· ἐξέρχεσθαι τε ἀπὸ τῆς εὐχῆς οἰονεῖ πεπυρωμένον, ὅταν ἀνεπιθολότῳ νῶ τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἔντευξιν ποιήσεται τις, ἢ τε πείρα καί ὁ τῆς Κλίμακος σαφῶς διδάσκει, τούτου τε χωρὶς καί τῆς κατὰ τὴν εὐχὴν ἐπιδημίας τοῦ φωτός καί τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης τῆς ψυχῆς πραότητος, σωματικὴν ἢ καί ἰουδαϊκὴν τὴν προσευχὴν ἠγεῖται· ἠδονῆς τε ἔμφρασιν ἐγγίνεσθαι τῷ τῶν εὐχομένων στόματι οὐκ ἀπὸ τῆς προσευχῆς μόνον, ἀλλὰ καί τῆς ἐν συνέσει ψαλμωδίας, πολλοὶ τε ἄλλοι καί ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα τὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς βελτίωσιν ἔχουσιν ἀρχήν. Τοῦτο δέ νῦν οἱ συκοφάνται τῶν (σελ. 154) ἀγίων οὐς λέγεις ἀφελόντες, τὰ ἀξιεπαινα μεμπτέα πεποιήκεσαν καί τοῦ ἱεροῦ καί θεοῦ φωτισμοῦ τᾶλλα μὲν περικόψαντες ὅσαπερ ἀσφαλῆ τεκμήρια, μικρόν δέ τι καί τοῦτο τό χωροῦν τὰς διαβολὰς αὐτῶν προσθέντες, δαιμονιώδες φεῦ τό θεῖον ἠγεῖσθαι πείθειν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀπείρους. Τό δέ τό μείζον ὅτι τὸν μὲν ὑπὸ ζόφον αἰώνιον τετηρημένον φωτίζειν πείθονται, εἰ καί ἀπατηλῶς, τὸν δ' ὑπερφαῖ καί ἀρχίφωτον καί πᾶσαν λογικὴν φύσιν ἐπιτηδεῖως πρὸς κατάλληλον φωτοληψίαν ἔχουσαν ἐμπιπλῶντα νοεροῦ φωτός Θεόν φωτίζειν νοητῶς οὐκ οἶονται.

Ἐγὼ δέ καί τὴν γνῶσιν ἣν φῆς φωτισμόν μόνον λέγειν νοητόν αὐτοῦς, διὰ τοῦτ' οἶμαι φῶς αὐτὴν καλεῖσθαι, διότι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ χορηγεῖται, καθά καί ὁ μέγας λέγει Παῦλος· «ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμόν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ». Συνωδὰ δέ τούτῳ καί ὁ μέγας Διονύσιος, «ἢ τοῦ νοητοῦ», φησί, «φωτός παρουσία ἐνωτικὴ τῶν φωτιζομένων ἐστὶν εἰς μίαν καί ἀληθῆ συνάγουσα γνῶσιν». Ὅρας τό τῆς γνώσεως φῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ φωτός τῆς χάριτος χορηγούμενον καί τῆς διαιρετικῆς ἀγνοίας ἀπαλλάττον; Οὗτος μὲν οὖν νοητόν αὐτό προεῖπεν, ὁ δέ μέγας Μακάριος, ἐντρέπων ἀριδῆλως τοὺς γνῶσιν οἰομένους τό τῆς χάριτος φῶς, νοερόν

προσηγόρευσε αυτό· «εἶση» γάρ, φησὶν «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τό ἔλλαμφθέν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερόν φῶς, εἴτε τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν». Ἀλλαχοῦ δέ τὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως δόξαν ἀθανασίαν προσειπών, εἰ καὶ τῷ θνητῷ περιήστραψε προσώπῳ τότε, καὶ δεικνύς ὅπως ταῖς ψυχαῖς ἀρτίως ἐμφανίζεται τῶν ἐν ἀληθείᾳ τόν Θεόν ἡγαπηκότων, «ὡς οἱ τῆς αἰσθητῆς», φησὶν, «ὄψεως ὀφθαλμοὶ ὀρῶσι τόν αἰσθητόν ἥλιον οὕτως ἐκεῖνοι διὰ τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν τό νοερόν ὀρῶσι φῶς, ὃ κατὰ τόν (σελ. 156) καιρόν τῆς ἀναστάσεως προκύψαν καὶ ἐπιχυθέν τοῖς σώμασιν ὠραῖσμένα καὶ ταῦτα δείξει τῷ αἰνίῳ φωτί». Τό γοῦν φῶς τῆς γνώσεως νοερόν οὐδέποτ' ἄν τις φαίη, τό δέ φῶς ἐκεῖνο καὶ ὡς νοερόν ἔστιν ὅτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς νοητόν διὰ νοερᾶς αἰσθήσεως ὑπό τοῦ νοῦ ὀράται καὶ ταῖς λογικαῖς ἐγγινόμενον ψυχαῖς τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀπαλλάττει ταύτας, εἰς μονοειδή γνώσιν ἀπό τῶν πολλῶν ἐπιστρέφον δοξασμάτων. Διό καὶ ὁ τῶν θείων ὀνομάτων ὑμνωδός ἐκεῖνος, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φωτωνυμικήν ἐπωνυμίαν ἐπιβαλλόμενος ὑμνεῖν, ρητέον, φησὶν, ὅτι «φῶς νοητόν ὁ ἀγαθός λέγεται διὰ τό πάντα μέν ὑπερουράνιον νοῦν ἐμπιπλάναι νοητοῦ φωτός, πᾶσαν δέ ἀγνοίαν καὶ πλάνην ἐλαύνειν ἐκ πασῶν αἷς ἃν ἐγγένηται ψυχαῖς». Οὐκοῦν ἄλλο μέν ἢ γνώσις, ἢ καὶ τῆς ἀγνοίας ἀπελαυνομένης ἐπιγινόμενη, ἄλλο δέ τό νοητόν φῶς, ὃ παρεκτικόν ἐστιν αὐτῆς. Διό καὶ τό μέν νοητόν φῶς τῷ ὑπερουρανίῳ νῷ ἐμφανῶς ἐγγίνεται τουτέστι τῷ ὑπεραναβάντι ἑαυτόν. Πῶς δ' ἄν κληθεῖν γνώσις, εἰ μὴ μεταφορικῶς, τό ὑπερουράνιον καὶ ὑπέρ νοῦν ἐκεῖνο φῶς; Ἡ δέ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας ἀποκάθαρσις, ἦν ἀγνοίαν καὶ πλάνην ὠνόμασεν ὁ μέγας οὗτος, ἐπὶ μόνῃς τῆς λογικῆς ψυχῆς τελεῖσθαι πέφυκεν.

Ὑπεραναβαίνει δέ ἑαυτόν οὐκ ἀγγέλων μόνον, ἀλλά καὶ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀγγελοειδῆς δι' ἀπαθείας γεγονώς· οὐκοῦν καὶ τοῦ φωτός ἐκείνου τεύζεται καὶ θεοφανείας ὑπερφυοῦς ἀξιωθήσεται, τὴν μέν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν οὐχ ὀρῶν, Θεόν δέ ὀρῶν διὰ θεοπρεποῦς ἐκφαντορίας ἀναλόγου ἑαυτῷ· κατὰ ἀπόφασιν μέν, οὐ (ὀρᾶ γάρ τι) κρεῖττον δ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν, τοῦ Θεοῦ μὴ μόνον ὑπέρ γνώσιν ἀλλά καὶ ὑπεραγνώστου ὄντος καὶ ὡς ἀληθῶς κρύφιον καὶ τὴν ἔκφανσιν (σελ. 158) ἔχοντος, τό θειότατον καὶ πάντων καινότατον, ἐπεὶ καὶ αἱ θεοειδεῖς ὄψεις, κἄν συμβολικαῖ ὦσιν, ὑπεροχικῶς ἔχουσι τό ἄγνωστον· ἐτέρῳ γάρ παρά τὴν φύσιν τὴν τε θείαν καὶ ἀνθρωπίνην θεσμῶ διαφαίνονται καὶ, ὡς εἰπεῖν, καθ' ἡμᾶς ὑπέρ ἡμᾶς, ὡς μηδέ ὄνομα δηλωτικόν αὐτῶν κυρίως εἶναι. Καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ τῷ Μανωῆ πυθομένῳ τί τό ὄνομά σου; Φάμενος ὅτι καὶ αὐτό θαυμαστόν, ὡς καὶ τῆς ὀράσεως οὐχ ἦττον οὔσης θαυμαστῆς καὶ πρὸς τῷ ἀλήπτῳ καὶ τό ἀνώνυμον ἐχούσης.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡ ὄρασις κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόφασιν, ἀλλ' ὁ ἐρμηνεύς ἐκείνης λόγος ἀποδεῖ τῆς κατὰ ἀπόφασιν ἀνόδου, παραδειγματικῶς ἢ κατὰ ἀναλογίαν προαγόμενος, διό καὶ τό ὡς, ὁμοιωματικὴν φέρον σημασίαν, συνηρμένον ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἔχει τοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἀρρήτου καὶ ὑπερωνύμου τῆς ὀράσεως οὔσης. Ὅταν δ' ἐν ἑαυτοῖς οἱ ἱεροὶ ἄνδρες τό θεοπρεπές ἐκεῖνο θεωρῶσι φῶς, ὀρῶσι δ' ἠνίκα τύχῃ τῆς θεουργοῦ κοινωνίας τοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἀπόρρητον τῶν τελεσιουργῶν ἐλλάμψεων ἐπιφοίτησιν, τό τῆς θέσεως αὐτῶν ὀρῶσιν ἔνδυμα, τοῦ νοῦ δοξαζομένου καὶ τῆς ὑπερκάλου πληρουμένου ἀγλαΐας ὑπό τῆς τοῦ λόγου χάριτος, καθάπερ ὑπό τῆς τοῦ λόγου θεότητος θεοπρεπεῖ φωτί τό συνηρμένον ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐδοξάσθη σῶμα. Τὴν γάρ δόξαν ἦν ὁ πατήρ ἔδωκεν αὐτῷ δέδωκεν αὐτός τοῖς ὑπηκόοις, κατὰ τόν ἐν εὐαγγελίοις λόγον, καὶ ἠθέλησεν ἵνα ὦσιν οὗτοι μετ' αὐτοῦ καὶ θεωρῶσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Τοῦτο δέ πῶς ἄν γίγνοιτο σωματικῶς, μηκέτι σωματικῶς αὐτοῦ παρόντος μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν; Τελεῖται τοίνυν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην νοερῶς, ὀπηνίκα γεγονώς ὁ νοῦς ἐπουράνιος καὶ οἷον ὀπαδός χρηματίσας τοῦ ὑπεραναβεβηκότος δι' ἡμᾶς τούς οὐρανοὺς, ἐμφανῶς καὶ ἀπορρήτως

ένωθειή τῷ (σελ. 160) Θεῷ ἐκεῖ καί τῶν ὑπερφυῶν καί ἀπορρήτων ἐπιτυχάνοι θεαμάτων, πάσης αὐτοῦ γνώσεως ὑψηλοτέρου φωτός ἀναπιμπλάμενος, οὐχ ὡς αἰσθητῶν συμβόλων ἱερῶν θεωρός, οὐδ' ὡς ἱερογραφικῆς ποικιλίας ἐπιγνώμων, ἀλλ' ὡς τῷ καλοποιῷ καί ἀρχικῷ καλλωπιζόμενος κάλλει καί τῇ τοῦ Θεοῦ λαμπρυνόμενος λαμπρότητι. Τόν αὐτόν γάρ τρόπον καί αἱ ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἀναλόγως ἑαυταῖς, κατά τόν οὐρανοφάντορα καί ὑποφήτην τῆς κατ' αὐτάς Ἱεραρχίας, οὐ μόνον πρωτοδότου γνώσεως καί ἐπικιστήμης, ἀλλά καί πρώτου φωτός, πρὸς τῆς ἀνωτάτω τριαδικῆς τελεταρχίας ἱεραρχούμεναι πληροῦνται καί οὐχί τῆς τριαδικῆς μόνης δόξης μέτοχοι γίνονται καί θεωροί, ἀλλά καί τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας, ἣ καί τοῖς μαθηταῖς ἐν Θαβῶρ ἀπεκαλύφθη. Μυοῦνται γάρ τῆς θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεωροῦν φῶς ὄντα καί αὐτόν, ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καί τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμεναι. Διό καί ὁ φερώνυμος Μακάριος βρῶμα τῶν ἐπουρανίων τουτί καλεῖ τό φῶς. Ἔτερος δέ τις τῶν θεολόγων, «τοῦτο», φησί, «πᾶσα τῶν ὑπερκοσμίων ἡ νοητή διακόσμησις αὐλῶς ἐστιωμένη τεκμήριον ἐναργέστατον τίθεται τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας». Ταῦτ' ἄρα καί ὁ μέγας Παῦλος, τοῖς ἀοράτοις καί ἐπουρανίοις ἐν αὐτῷ θεάμασι μέλλων ἐντυγχάνειν, ἀρπαγείς γέγονεν ὑπερουράνιος, οὐχ ὡς τοπικῶς ὑπεραναβῆναι δεομένου τοῦ νοῦ τούς οὐρανοὺς, εἰ καί μυστήριον ἄλλο τι ἢ ἀρπαγή δηλοῖ, μόνοις τοῖς παθοῦσιν ἐγνωσμένον, περὶ οὗ νῦν λέγειν οὐκ ἐπάναγκες, ἄ παρά τῶν πεπειραμένων πατέρων ἐσμέν ἀκηκοότες, μὴ καί ταῦτα προθώμεθα πρὸς κακουργίαν. Ὡς δ' ἔστι φωτισμός νοερός τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, ἄλλος παντάπασι παρά τὴν γνῶσιν, ὅς καί παρεκτικὸς ἐστὶν αὐτῆς καί ἀπ' αὐτῶν τῶν εἰρημένων τοῖς μὴ πειθομένοις εὐχερέστατά γε δεῖξομεν.

(σελ. 162) Φασὶ γάρ, ὡς αὐτός εἶπες, συμβολικούς εἶναι τούς ἐν τῷ πάλαι νόμῳ φωτισμούς. Ἐκεῖνοι τοίνυν τοῦτ' αὐτὸ δεικνύουσιν ὡς ἔστιν ἱερός φωτισμός οὗ γεγόνασιν αὐτοὶ σύμβολον. Ὅτι δέ τούτου ἦσαν οἱ πλείους ἐκείνων σύμβολα καί παρά τοῦ ἀγίου μεμαθήκαμεν Νείλου λέγοντος, «ὅταν ὁ νοῦς, τόν παλαιόν ἄνθρωπος ἀποδυσάμενος, τόν ἐκ τῆς χάριτος ἐπενδύσῃται, τότε καί τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν ὄψεται κατά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς σαπφείρω ἢ οὐρανίῳ χρώματι παρεμφερῆ, ἦντινα καί τόπον Θεοῦ ἢ Γραφή ὀνομάζει, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ὀφθέντα ὑπὸ τό ὄρος Σινᾶ». Ὡσαύτως δέ καί τοῦ ἀγίου Ἰσαάκ ἀκούομεν λέγοντος: «κατά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς ὄραν τὴν ἑαυτοῦ καθαρότητα τόν κεχαριτωμένον νοῦν, ὁμοίαν τῇ ἐπουρανίῳ χροιά, ἣτις Θεοῦ ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ Ἰσραήλ ὠνόμασται τόπος, ἠνίκα ὠφθη αὐτοῖς ἐν τῷ ὄρει». Βλέπεις πῶς τῶν ἐν ταῖς καθαραῖς καρδίαις ἀρτίως τελουμένων ἐκεῖνα σύμβολα; Ἰωάννης δέ ὁ χρυσοῦς καί τὴν γλῶτταν καί τὴν διάνοιαν, τό ἀποστολικόν ἐκεῖνο διευκρινῶν, «ὁ Θεός ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν», «δείνυσι», φησί, «μετὰ προσθήκης τὴν Μωσέως δόξαν ἐν ἡμῖν ἀστράπτουσαν· καθάπερ γάρ εἰς τό πρόσωπον Μωσέως, οὕτως εἰς τὰς ἡμετέρας καρδίας ἔλαμψε», καί παρακατιῶν, «ἐν ἀρχῇ μὲν», φησί, «τῆς κτίσεως εἶπε, καί ἐγένετο φῶς· νῦν δέ οὐκ εἶπεν, ἀλλ' αὐτός ἡμῖν γέγονεν φῶς. Εἰ μὲν οὖν τό φῶς ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἦ τό ἐν τῷ προσώπῳ Μωσέως γνῶσις ἦν μετρί καί ἢ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔλλαμψις γνῶσις ἂν ἦν ὑψηλότερα, ὡς προσθήκην δεξαμένη. Ἐπεὶ δ' ἐκείνη οὐ γνῶσις ἦν, ἀλλά λαμπρότης ἐπιφανομένη τῷ προσώπῳ καί ἢ ἐν ὑμῖν ἔλλαμψις οὐ γνῶσις ἀλλά λαμπρότης ἐστὶ ψυχῆς, ἐπιφανομένη τῷ κεκαθαρμένῳ νῷ. Ἐκείνην μὲν οὖν αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑποκειμένην αἰσθητὴν ἀνάγκη λέγειν, (σελ. 164) καθάπερ ταύτην νοητὴν, νοητοῖς ὑποκειμένην ὄμμασι καί ἐντός ἡμῶν ἐνεργουμένην.

Ἄλλ' οὐδ' ἐκείνη αἰσθητὴ ἀπλῶς ὑπῆρχεν, εἰ καί τῷ προφητικῷ ἐπεφαίνετο προσώπῳ, εἶπερ τὴν δόξαν τοῦ φωτός τοῦ προσώπου Μωσέως νῦν ἐν τῇ ψυχῇ,

κατά τόν ἅγιον Μακάριον, δέχονται οἱ ἅγιοι. Τό αὐτό δ' οὗτος καί δόξαν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ καί ὑπέρ αἴσθησιν ἡγεῖται, εἰ καί κατ' αἴσθησιν ἐφάνη, τό ἀποστολικόν ἐκεῖνο προβαλλόμενος μετά μικρᾶς προσθήκης· «ἡμεῖς δέ πάντες ἀνακεκαλυμμένω προσώπῳ τήν δόξαν Κυρίου», τουτέστι τό νοερόν φῶς αὐτοῦ, " κατοπιριζόμεθα τήν αὐτήν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπό δόξης εἰς δόξαν", τῇ περιουσίᾳ δηλαδή τῆς ἐν ἡμῖν λαμπρότητος, ὑπό τοῦ θεϊκοῦ φωτός προΐουσης ἐπί τό τηλαυγέστερον αἶε». Τί γάρ καί ὁ ἅγιος Διάδοχος λέγει; «Οὐ δεῖ ἀμφιβάλλειν ὡς, ὅταν ὁ νοῦς ἄρξηται πυκνῶς ὑπό τοῦ θείου φωτός ἐνεργεῖσθαι, διαφανῆς τις ὅλος γίνεται, ὥστε τό ἑαυτοῦ φῶς αὐτόν πλουσίως ὄραῖν· τοῦτο γάρ ὅλως γίνεται, ὅταν ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατακυριεύσῃ τῶν παθῶν». Τί δ' αὖθις ὁ θεῖος Μάξιμος; «Οὐκ ἄν τοσοῦτον ἴσχυσεν ἀναδραμεῖν ἀνθρώπινος νοῦς ὡς ἀντιλαβέσθαι θείας ἐλλάμψεως, εἰ μή αὐτός ὁ Θεός ἀνέσπασεν αὐτόν καί ταῖς θεαῖς ἀνγαῖς κατεφώτισε». Τί δ' αὖθις σύν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ Νεῖλος ὁ περιβόητος τῆς ἀληθείας φησὶν ὁ στῦλος; «Ὁ καππαδόκης Βασίλειος, φησί, τήν μέν ἀνθρωπίνην γνῶσιν μελέτη καί γυμνασία κρατύνει, τήν δέ ἐκ Θεοῦ χάριτος ἐγγινομένην, δικαιοσύνη καί ἔλεος· καί τήν μέν προτέραν δυνατόν καί τούς ἐμπαθεῖς ὑποδέξασθαι, τῆς δέ δευτέρας οἱ ἀπαθεῖς μόνοι εἰσὶ δεκτικοί, οἳ καί παρά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς τό οἰκεῖον φέγγος τοῦ νοῦ περιλάμπουν αὐτούς θεωροῦσι». Συνῆκας, ἀδελφέ, σαφῶς ὅτι νοῦς παθῶν ἀπαλλαγείς ὡς φῶς αὐτός ἑαυτόν κατά τήν προσευχήν ὄρα καί θεῖω περιλάμπεται φωτί; Νῦν οὖν πειθήνιον ὑπέχων οὐς αὖθις ἄκουε καί (σελ. 166) τοῦ φερωνύμως Μακαρίου, ὄν σκεῦος ἐκλογῆς ὁ πολὺς τά θεῖα Νεῖλος προσηγόρευσε, ὅς φησιν ἐν τοῖς ὑπό τοῦ Μεταφραστοῦ μεταφρασθεῖσι Κεφαλαίοις· «ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστίν, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καί διηλεκτικῆς ἔλλαμψις· τό γάρ, "ὁ εἰπὼν ἐκ σκοτόν φῶς λάμψαι, ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν", καί τό, "φώτισον τούς ὀφθαλμούς μου μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον", καί τό, "ἐξαπόστειλον τό φῶς σου καί τήν ἀλήθειάν σου, αὐτά με ὁδηγήσουσιν εἰς ὄρος ἁγίόν σου", καί τό ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τό φῶς τοῦ προσώπου σου", καί πάνθ' ὅσα τούτοις παραπλήσια, τό αὐτό παρίστησιν». Ὑποστατικόν δέ εἶπεν, ἵν' ἐμφράξῃ τά στόματα τῶν τήν γνῶσιν μόνον οἰόμενων φωτισμόν καί περιτρεπόντων τήν τῶν πολλῶν διάνοιαν, καί πρό τῶν ἄλλων τήν οἰκείαν, τῷ μεταλαμβάνειν εἰς τήν γνῶσιν παρεξηγουμένους πᾶν ὅ,τιπερ ἄν εἴποι τις περί ἐκείνου τοῦ φωτός. Ἐγὼ δέ καί τήν γνῶσιν παρωνύμως ἀπ' ἐκείνου λεγομένην οἶδα φῶς, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγομένην, ὃ καί ἀνωτέρω εἶπον.

Διόπερ οὐδέ τήν ἀπό τῶν αἰσθήσεων προσγινομένην εἶδησιν, καίτοι γνῶσιν οὔσαν ἔστιν ὅπου καί ἀσφαλεστάτην, φῶς πώποτε τις προσηγόρευσε, ἀλλά μόνην τήν ἀπό τοῦ νοῦ καί λογικήν. Οὐδέν γάρ ὁρῶμεν λόγου δύναμιν ἔχον, ὃ μὴ νοερόν ἐστὶ φῶς. Οἳ τε γάρ ἄγγελοι, πῦρ οἷον ἄυλον καί ἀσώματον· τί δ' ἄλλο τοῦτο ἐστίν ἢ φῶς νοερόν; Ὁ τε νοῦς αὐτός ἑαυτόν ὄρων, ὡς φῶς ὄρα· τί τοίνυν καί οὗτος, εἰ μὴ νοερόν ἑαυτόν βλέπει φῶς; Καί αὐτός δέ ὁ παντός νοεροῦ φωτός ἐπέκεινα Θεός καί πάσης οὐσίας ὑπερουσίως ἐκβεβηκῶς, πῦρ παρά τῶν ἱερῶν θεολόγων ὠνομασμένος, ἔχει μέν, ὡς κατά τήν τοῦ πυρός ἀμυδράν ἐν αἰσθητοῖς εἰκόνα, τό κρύφιόν τε καί ἀθεώρητον καθ' ἑαυτόν, μὴ προκειμένης ὕλης (σελ. 168) τῆς χωρούσης τήν θεῖαν ἐμφάνειαν· ἡνίκα δ' ἄν ἐπιτηδείας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ ἐστὶ πᾶσα νοερά κεκαθαυμένη φύσις, τό τῆς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τῆνικαῦτα καί αὐτός ὡς φῶς ὄραται νοερόν, ὡς δι' αὐτῶν τῶν καί παθόντων καί ἰδόντων λαμπρότητα Θεοῦ ἐδείξαμεν τε καί δεῖξομεν ἁγίων.

Ὅσπερ δέ τό πῦρ, ἄν ἐπικαλυφθῇ δι' ὕλης οὐ διαφανοῦς, θερμαίνειν μέν αὐτήν δύναται, φωτίζει δέ οὐχί, οὔτω καί ὁ νοῦς, ὅταν ἐπικείμενον ἔχη τό ζοφῶδες κάλυμμα τῶν πονηρῶν παθῶν, γνῶσιν μέν παρέχειν δύναται ἄν, ἀλλ' οὐχί καί φῶς.

Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνον φῶς ἐστὶν ὁ νοῦς νῶ θεωρητόν, εἰ καὶ ἔσχατον τῶν τοῦτον τόν τρόπον ὀρωμένων, ἀλλὰ καὶ θεωρητικόν, οἷον ὀφθαλμός ὑπάρχων τῆς ψυχῆς, «ὄψις» γάρ, φησί, «τῆ ψυχῆ ὁ συμφυῆς αὐτῆ νοῦς», ὡσπερ ἢ κατ' αἴσθησιν ὄψις οὐκ ἂν ἐνεργεῖα γίνοιτο, μὴ ἔξωθεν ἐπιλάμπαντος αὐτῆ φωτός, οὕτω καὶ ὁ νοῦς οὐκ ἂν ἦ νοεράν ἔχων αἴσθησιν ὀρώη καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐνεργεῖα γίνοιτο, μὴ τοῦ θεοῦ περιλάμπαντος αὐτὸν φωτός. Ὡσπερ δὲ ἢ ὄψις, ὅταν ἐνεργῆ, φῶς αὐτῆ τε γίνεται καὶ μετὰ τοῦ φωτός συγγίνεται καὶ τοῦτ' αὐτό πρῶτον ὀρᾶ πᾶσι τοῖς ὀρωμένοις περικεχυμένον, τόν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ νοῦς, ἡνίκ' ἂν εἰς ἐντελέχειαν ἀφίκοιτο τῆς νοεῖας αἰσθήσεως, αὐτὸν ὅλος οἷον φῶς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ φωτός ἐστὶ καὶ σὺν τῷ φωτὶ γνωστῶς ὀρᾶ τὸ φῶς, οὐχ ὑπὲρ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶν ὅ τι τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ ἀπλῶς τῶν ὄντων πάντων. Θεὸν γάρ ὀρώσιν οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀψευδῆ μακαρισμόν, ὅς φῶς ὢν, κατὰ τὴν θεολογικωτάτην Ἰωάννου τοῦ τῆς βροντῆς υἱοῦ φωνήν, οἰκίζει τε καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν καὶ ἀγαπηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πρὸς αὐτοῦ ἑαυτοῦ ἐπαγγελίαν· ἐμφανίζει δὲ ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τῷ κεκαθαρμένῳ νῶ, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων. Τοιοῦτον γάρ ἢ ἐν (σελ. 170) ἐσόπτρῳ μορφὴ φαινομένη οὐχ ὀρᾶται καὶ σχεδὸν ἀδύνατόν ἐστὶν ὀρᾶν τε ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αὐτὸ κατὰ ταῦτό τὸ μορφοῦν τὸ ἔσοπτρον ὀρᾶν.

Νῦν μὲν οὕτω τοῖς ἐν ἀγάπῃ καθαρθεῖσιν ὁ Θεὸς ὀρᾶται, τότε δὲ, φησί, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Οἱ δὲ τῷ μὴ παθεῖν τὰ θεῖα μὴδ' ἰδεῖν μηδαμῶς πιστεύοντες ὡς φῶς ὑπὲρ φῶς ὀρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ λογικῶς μόνον θεωρεῖσθαι, τυφλοῖς ἐοίκασιν, οἳ τῆς τοῦ ἡλίου θερμῆς μόνῃς ἀντιλαμβανόμενοι τοῖς ὀρώσιν ἀπιστοῦσιν ὅτι καὶ φαιδρός ἐστὶν ὁ ἥλιος. Εἰ δὲ καὶ τοὺς ὀρώντας οἱ τυφλοὶ μεταδιδάσκουσιν ἐχειροῦσιν, ὡς οὐ φῶς ἐστὶν ὁ ἐν αἰσθητοῖς φανότατος ἀπάντων ἥλιος, καταγέλαστοι μὲν οὗτοι τοῖς αἰσθητῶς ὀρώσιν ἔσονται. Ἐκεῖνοι δ' οἱ τὰ παραπλήσια πάσχοντες περὶ τὸν τοῦ παντός ὑπερανιδρυμένον τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, οὐ παρά τῶν νοερώς ὡς ἀληθῶς ὀρώντων μόνον, ἀλλὰ καὶ παρά τῶν πιστευόντων τοῖς ὀρώσι θρηνηθήσονται, μὴ μόνον ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸ τῷ νῶ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητόν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίτητον, αὐτοὶ μένουσιν ἀνέραστοι πρὸς τὸν αὐτοπτικόν καὶ αὐτονόητον ἐκεῖνον ἔρωτα, ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς πρὸς τὸ φῶς ἐκεῖνο χειραγωγῶσι διὰ τῶν λόγων ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀγίοις οὐκ ἐθέλοντες ἔπεσθαι, κατὰ κρημνῶν φέρουσιν ἑαυτοῦ καὶ συγκατασπᾶν ἐπιχειροῦσι τοὺς πειθομένους, ὡς ἂν δῆπου κοινωνοὺς σχοῖεν ὅταν «ὡς πῦρ ἴδωσι» κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον «ὄν ὡς φῶς οὐκ ἐγνώρισαν», οὐδέ ἐπίστευσαν. Ἀλλὰ γάρ καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο σκοτεινόν, μᾶλλον δὲ τῷ ἠπειλημένῳ σκότει τὸ αὐτόν. Ταῦτα δὲ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ (σελ. 172) προητοίμασται κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Οὐκοῦν οὕτε αἰσθητόν ἀπλῶς, ἀμοιροῦσι γάρ αἰσθήσεως προητοίμασται τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις, οὐθ' ἀπλῶς ἄγνοια τουτί τὸ σκότος, οὐ γάρ ἀγνοήσουσι τότε μᾶλλον τὸν Θεόν ἢ νῦν οἱ νῦν τοῖς κληρονόμοις τοῦ σκότους ἐκεῖνου πεπεισμένοι, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ βέλτιον εἴσονται· «πᾶσα» γάρ, φησί, «σάρξ ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός», ἀμήν. Οὐκ ἄρ' οὐδέ τὸ φῶς ἐκεῖνο αἰσθητόν κυρίως, οὐδέ μὲν οὖν γνῶσις, εἴπερ μὴδὲ ἄγνοια τὸ ἀντιδιαστελλόμενον πρὸς τοῦτο σκότος. Εἰ δὲ μὴ τὸ φῶς ἐκεῖνο γνῶσις, παρεκτικόν δὲ μᾶλλον τῆς μυστικῆς καὶ ἀπορρήτου γνώσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἀρραβὼν νῦν τοῖς κεκαθαρμένοις τὴν καρδίαν ἐνορώμενος, οὐ γνῶσις ἐστὶν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀναλόγου μὲν γνώσεως χορηγός, αὐτός δὲ φῶς νοητόν καὶ νοερόν μᾶλλον δὲ πνευματικόν, πνευματικῶς ἐγγινόμενός τε καὶ ὀρώμενος, ὑπεροχικῶς ἐξηρημένος πάσης γνώσεως καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ἐνταῦθα κατὰ

χριστιανούς τελειότητος παρεκτικός μονώτατος, οὐκ ἀπό μιμήσεως ἢ φρονήσεως προσγινομένης, ἀλλ' ἀποκαλύψει καί χάριτι τοῦ Πνεύματος.

Διό φησιν ὁ μέγας Μακάριος, συνεπιμαρτυροῦντά τε καί συμφθεγγόμενον ἔχων Συμεώνην τόν ἀκούειν ἡδιστον ἐν ἐρμηνεύσιν· «Ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος ἀκριβέστερόν τε καί τηλαυγέστερον τό ἐντελές τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον ἐκάστη ψυχῇ δεδήλωκεν, ὅπερ ἐστίν ἡ τοῦ ἐπουρανοῦ φωτός ἐν ἀποκαλύψει καί δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις, ἵνα μή τις, τόν διά γνώσεως νοημάτων φωτισμόν μόνον τοῦ Πνεύματος εἶναι νομίσας κινδυνεύσῃ δι' ἄγνοιάν τε καί ραθυμίαν τοῦ τελείου τῆς χάριτος ἀποτυχεῖν μυστηρίου. Διά τοῦτο καί τό ὑπόδειγμα τῆς τῷ προσώπῳ Μωϋσέως περικειμένης τοῦ Πνεύματος δόξης εἰς παράστασιν ὡμολογημένης προήνεγκεν (" εἰ γάρ τό καταργούμενον, φησί, διά δόξης, πολλῶν μᾶλλον τό μένον ἐν δόξῃ"), (σελ. 174) καταργούμενον εἰρηκῶς διά τό θνητῷ σώματι Μωϋσέως περικεῖσθαι τήν δόξαν· ἔδειξε δέ τήν ἀθάνατον ἐκείνην τοῦ Πνεύματος ἐν ἀποκαλύψει δόξαν νῦν ἐν τῷ ἀθανάτῳ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου προσώπῳ τοῖς ἀξίοις ἀκαταργήτως ἐλλάμπεσθαι. Φησί γοῦν· "ἡμεῖς δέ πάντες, τουτέστιν οἱ κατά τελείαν πίστιν ἐκ τοῦ Πνεύματος γεννηθέντες, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τήν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τήν αὐτήν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπό δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπό Κυρίου Πνεύματος" ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, τῷ τῆς ψυχῆς δηλαδή, καί γάρ ἡνίκ' ἄν ἐπιστρέψῃ τις πρὸς Κύριον, "περιαιρεῖται, φησί, τό κάλυμμα", "ὁ δέ Κύριος τό Πνεῦμά ἐστι". Φανερώς οὖν διά τούτων ἔδειξε κάλυμμα σκότους ἐπιβεβλησθαι τήν ψυχὴν, ὅπερ ἀπό τῆς τοῦ Ἀδάμ παραβάσεως χώραν ἔσχεν εἰς τήν ἀνθρωπότητα παραδύναι, νυνί δέ, ἀπό τῆς ἐλλάμψεως τοῦ Πνεύματος, περιαιρεῖσθαι τοῦτο τῶν πιστῶν τε καί ἀξίων τῷ ὄντι ψυχῶν, δι' ἣν αἰτίαν καί ἡ ἔλευσις ἡ τοῦ Χριστοῦ γεγένηται».

Βλέπεις, ἀδελφέ, πῶς τόν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἔργῳ καί ἀληθείᾳ πιστευόντων εἰς Χριστόν φωτισμόν τοῦ Πνεύματος οἱ ἐν τῷ παλαιῷ προὔπεγραψαν αἰσθητοὶ ἐκείνοι φωτισμοί; Τούς οὖν αἰσθητοὺς καί συμβολικοὺς ἐκείνους λέγοντας ἐχρῆν δι' ἐκείνων πρὸς τήν τούτου πίστιν τε καί ζήτησιν ἐνάγεσθαι. Οὗτοι δέ καί τούς πιστεύοντας, μᾶλλον δέ εἰ δυνατόν καί τούς τῆς χάριτος ἐμφανῶς εὐμοιρηκότας καί ἄληστον τήν ἐπί ταύτῃ γνώσιν ἐσχηκότας, πρὸς ἀπιστίαν ἐκκαλέσασθαι πάντα τρόπον σπεύδουσι, μεταδιδάσκειν τολμηρῶς καί ἀνοήτως ἐγχειροῦντες τούς ὑπό τοῦ Θεοῦ καί τῆς αὐτοῦ μυστικῆς ἐμφανείας τε καί ἐνεργείας τά ἀπόρρητα δεδιδραγμένους, οὐδ' ὑπό τοῦ μεγάλου Παύλου ἐντρεπόμενοι, ὅς φησιν ὅτι «ὁ μὲν πνευματικός ἀνακρίνει πάντα, αὐτός δέ ὑπ' οὐδενός ἀνακρίνεται, νοῦν γάρ ἔχει Χριστοῦ· τίς δέ ἔγνω νοῦν Κυρίου, (σελ. 176) ὅς συμβιβάσει αὐτόν» τουτέστι πιστά ποιήσει, λογισμοῖς ἀνακρίνων, τά τοῦ Πνεύματος; Καί γάρ οὐδέ γνῶναι ὅλως ἢ πιστεῦσαι δύναται τά τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ὁ τοῖς οἰκείοις λογισμοῖς καί ταῖς δι' αὐτῶν συζητήσεσι πιστεύων, διαιρέσει τε καί συλλογισμοῖς καί ἀναλύσει πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεσθαι οἰόμενος· ψυχικός γάρ ἐστίν ὁ τοιοῦτος, «ὁ δέ ψυχικός», φησίν, «οὐ δέχεται τά τοῦ Πνεύματος», οὐδέ δύναται· ὁ γοῦν μή γινώσκων μηδέ πιστεύων, πῶς τοῖς ἄλλοις συμβιβάσας γνωστά τε καί πιστά ποιήσει; Διά τοῦτο εἴ τις ἄνευ ἡσυχίας τε καί νήψεως τῆς κατά νοῦν καί τῆς ἐν αὐτῇ πνευματικῶς καί ἀπορρητῶς τελουμένων πείρας περί νήψεως διδάσκει, στοιχῶν τοῖς οἰκείοις διαλογισμοῖς καί διά λόγου δεῖξαι ζητῶν τό ὑπέρ λόγον ἀγαθόν, εἰς ἔσχατον ἀπονοίας δηλός ἐστι κατενεχθεῖς καί τήν σοφίαν ὄντως μωρανθεῖς, ὅτι ἀφρόνως ὑπενόησε φυσικῇ γνώσει τά ὑπέρ φύσιν κατοπτεῦσαι καί τά βᾶθη τοῦ Θεοῦ, ἃ γνωστά μόνῳ τῷ Πνεύματι, καί τά χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ἃ γνωστά μόνοις τοῖς πνευματικοῖς καί νῦν ἔχουσι Χριστοῦ, φυσικῇ διανοίᾳ καί σαρκικῇ φιλοσοφίᾳ ἐρευνῆσαί τε καί δεῖξαι· πρὸς δέ τῇ ἀφροσύνῃ, καί θεομάχος εὐρεθήσεται,

παραγνωρίζων εἰς τὴν τοῦ Βελιάρ, ὡς τῆς συμφορᾶς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν καὶ χάριν καὶ ἀντιταττόμενος τοῖς λαβοῦσι τό ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰδῶσι τὰ ἐκ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ «οὐαί» ἔσται κληρονόμος διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων βλάβην· «οὐαί» γάρ, φησὶν ὁ προφήτης, «τῷ ποτίζοντι τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολεράν».

Δέον οὖν τοῖς πάντα ἀνακρίνειν δυναμένοις, δηλονότι τοῖς πνευματικοῖς («ὁ γὰρ πνευματικός πάντα ἀνακρίνει» κατὰ τὸν ἀπόστολον), δέον οὖν τούτοις τοὺς μὴ τοιοῦτους φέροντας ὑποτάσσειν ἑαυτοῦς, ὡς τῇ τούτων ἀνακρίσει καὶ τὰ (σελ. 178) καθ' ἑαυτοῦς εἰσομένους ἀσφαλῶς, αὐτοὶ τοὺς ὑπ' οὐδενός τούτους ἀνακρινόμενους («ὁ γὰρ πνευματικός» κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον «ὑπ' οὐδενός ἀνακρίνεται») κρίνειν καὶ διορθοῦν ἐπιχειροῦσι πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν τε καὶ τῶν τούτοις πειθομένων. Φασὶ γάρ μηδένα δυνατόν εἶναι τελειότητός τε καὶ ἀγιότητος μετέχειν τὴν ἀληθῆ περί τῶν ὄντων οὐχ εὐρηκότα δόξαν, εὐρηκέναι δέ αὐτὴν ἄνευ διαρέσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ἀναλύσεως ἀδύνατον ὑπάρχειν. Οὐκοῦν τὸν ἐπειληφθαι τελειότητος καὶ ἀγιότητος ἐπιθυμοῦντα τὰς διαιρητικές καὶ συλλογιστικές καὶ ἀναλυτικές μεθόδους ἀναγκαιότατον παρά τῆς ἕξω παιδείας διδαχθῆναι τε καὶ μετιέναι συμπεραίνειν οἴονται καὶ διὰ τοιούτων λόγων τὴν καταργηθεῖσαν πάλιν ἐνεργὸν αὐτοὶ δεῖξαι σπεύδουσι σοφίαν. Εἰ δέ παρά τῶν πάντα ἀνακρίνειν δυναμένων ἐν ταπεινώσει προσελθόντες ἠθέλησαν τὴν ἀλήθειαν μαθεῖν, ἤκουσαν ἂν ὡς τοῦτο τό δόγμα φρονήματός ἐστιν ἑλληνικοῦ. Στωικῶν τε καὶ Πυθαγορείων αἴρεσις, οἱ τὴν ἐπιστήμην τέλος λέγουσι τῆς θεωρίας προσγινομένην διὰ τῆς τῶν μαθημάτων ἀναλήψεως. Ἡμεῖς δέ οὐ τὴν διὰ λόγων καὶ συλλογισμῶν εὕρισκομένην γνῶσιν δόξαν ἀληθῆ νομίζομεν, ἀλλὰ τὴν δι' ἔργων τε καὶ βίου ἀποδεικνυμένη ἢ καὶ μὴ μόνον ἀληθῆς, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆς ἐστὶ καὶ ἀπερίτρεπτος. «Λόγω» γάρ, φησὶ, «παλαίει πᾶς λόγος», βίῳ δέ τίς; Καὶ μὴν οὐδέ ἑαυτὸν γινῶναι δυνηθῆναι τινα οἰόμεθα διαιρητικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις, ἂν μὴ δι' ἐπιπόνου μετανοίας καὶ ἀσκήσεως συντόνου, ἄτυφον καὶ ἀπόνηρον ποιήσῃ τὸν οἰκεῖον νοῦν. Ὁ γάρ μὴ τοιοῦτον καὶ οὕτω τὸν ἑαυτοῦ κατασκεύασας νοῦν, οὐδέ τὴν οἰκείαν κατὰ γνῶσιν εἴσεται πενίαν, ὃ τοῦ γινῶναι τινα ἑαυτὸν ἐστὶν ἀρχὴ λυσιτελεῆς.

Ἄλλ' οὐδέ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θοῖτ' ἂν τις εὖ φρονῶν, οὐδέ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; (σελ. 180) Διπλοῦν δέ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τό εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τό μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαιότατον, ὡς συνεργόν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περί δέ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐάν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, οὐδέν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα. Καὶ τέλος δέ τό προκείμενον ἡμῖν, αἰ παρά τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἡ υἰοθεσία, ἡ ἐκθέωσις, ἡ τῶν οὐρανίων θησαυρῶν ἀποκάλυψις καὶ κτήσις καὶ ἀπόλαυσις· τὴν δ' ἐκ τῆς ἕξω παιδείας γνῶσιν τῷ αἰῶνι τούτῳ συναπαρτιζομένην ἴσμεν. Εἰ γάρ αἰσθητοὶ λόγοι ἐν τῷ μέλλοντι παριστῶσι τὰ πράγματα, οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γένοιτ' ἂν κληρονόμοι τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· «εἰ δέ καθαρότης ψυχῆς ὄρᾳ, μακράν οἱ σοφοὶ γενήσονται τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον Μάξιμον. Τίς οὖν ἡμῖν χρεια γνώσεως τῆς μὴ ἐγγιζούσης Θεῷ; Πῶς δέ χωρὶς αὐτῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος μεταλαχεῖν οὐκ ἔνι;

Καὶ ἵνα τᾶλλα νῦν παρῶ τῶν οἰομένων εἶναι τε καὶ φρεναπατώντων ἑαυτοῦς ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὰς γραφάς τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν πνευματικῶν παρεξηγουμένους ἔργων χρῆσθαι καὶ ἀνδρῶν, ἐκεῖνα δὴ προθήσω, ἃ καὶ νῦν ὑπόθεσις ἡμῖν ἐστὶ τοῦ ἀνά χεῖρας λόγου. Φασὶ γάρ ἀόρατον εἶναι τὸν Θεόν καὶ

ἀπερινόητον· «Θεόν γοῦν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο». Πῶς οὖν, φασίν, οὐχὶ σαφῶς πλανῶνται οἱ τὸν Θεόν ὡς φῶς νεορῶς ἐν ἑαυτοῖς ὄραν ἰσχυριζόμενοι; Κἄν τις αὐτῶν αὐθις τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ λόγον προσενέγκῃ λέγοντα ὅτι «οἱ καθαροὶ τῆ καρδία τὸν Θεόν ὄψονται» καὶ «ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτοῖς ἑμαυτόν, μετὰ τοῦ Πατρὸς τούτοις ἐνσκηνώσας», εὐθύς θεωρίαν τὴν γνῶσιν (σελ. 182) λέγουσι καὶ οὐκ ἴσασι ἐαυτοῖς ἀνακόλουθα λέγοντες· ὡς γὰρ ἀόρατον, οὕτω καὶ ἀπερινόητον τὸ θεῖον. Τούς γοῦν τὴν ἐν φωτὶ νοεράν ὄρασι Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον φαντασίαν ἐψευσμένην καὶ δαιμονικὴν δογματίζοντας ἐνέργειαν ἔδει καὶ τὴν γνῶσιν διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀπερινόητον πρὸς τὰς ὁμοίας κατασπᾶν ἐρεσχηλίας. Ἄλλ' ἡμεῖς περὶ μὲν τῆς γνώσεως οὐδὲν ἀντιπεῖν πρὸς αὐτούς αἰρούμεθα· συνωδὰ γὰρ λέγουσιν ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ συντᾶσιν ὅ τι λέγουσιν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτόν δογμάτων γνώσις, θεωρία, ὃ θεολογίαν ὀνομάζομεν, καὶ ἡ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ σώματος μελῶν κατὰ φύσιν χρῆσις τε καὶ κινήσις ἀναμόρφωσις ποιεῖται τῆς λογικῆς εἰκόνοσ· ἀλλ' οὐ τοῦτο ἐστὶν ἡ τελεία τῆς ἄνωθεν ἡμῖν εὐγενείας εὐπρέπεια καὶ ἡ πρὸς τὸ ὑπερφαέσ φῶς ὑπερφυῆς ἔνωσις, παρ' ἧς μόνῃς ἐγγίνεται καὶ τὸ θεολογεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἐστάναι τε καὶ κινεῖσθαι τὰς ἐν ἡμῖν δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· ταύτην οὖν ἀναιροῦντες συνανεῖλον πᾶσαν ἀρετὴν καὶ ἀλήθειαν.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοίνυν τῆς γνώσεως ἧς αὐτοὶ λέγουσι μυστικωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν θεωρίαν, μὴδ' εἶναι ὄλως τοιαύτην θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, παρὰ τῶν ἐν ἀληθείᾳ θεωρίᾳ γεγονότων μνηθέντες, ἐρωτήσομεν αὐτούς· τί ἡμῖν δοκεῖ, οὐδέ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὄρα τὰ τοῦ Θεοῦ; Ἀλλά μὴν αὐτὸ «ἐρευνᾶ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ». Εἰ μὲν οὖν χωρὶς Πνεύματος ἁγίου ὄραν ἔλεγέ τις τὸ ἀκήρατον φῶς, καλῶς ἂν ἀντιπίπτοντες ἐλέγετε· «πῶς ἂν ὄραθῆι ὁ ἀόρατος»; Εἰ δέ τις ἀποθέμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου (ὃ σκότος νοητὸν ἐπικείμενον ταῖς μὴ κεκαθαρμέναις καρδίαις οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν) εἴ τις οὖν ἀποθέμενος τοῦτο καὶ καθαρεύσας παντός οἰκείου θελήματος καὶ ἀπαναστάς πάσης παραδόσεως ἀνθρωπίνης καὶ πρὸς ὀλίγον ἀναβολὴν (σελ. 184) ἐμποιοῦσης τῆ ὀφειλομένη σπουδῆ, κἄν εὐπρόσωπος ἦ κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ὡς ἐνόν συναθροίσας καὶ νηφάλιον ἐπιστήσας τὴν τῆς διανοίας ἐπισκοπὴν, πρῶτον μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν καὶ θεαρέστοις διαζῆ κατὰ νοῦν θεωρήμασιν, εἴθ' ἑαυτὸν ὑπεραναβάς ἐν ἑαυτῷ λάβοι τὸ ἐκ Θεοῦ Πνεῦμα, ὃ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ καὶ ταῦτα διὰ τοῦτο λαβών, καθάπερ ὁ μέγας κηρύττει Παῦλος, ἴν' εἰδῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα μυστικῶς αὐτῷ, «ἅ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», πῶς οὐκ ἂν ὄρωι οὗτος διὰ τοῦ πνεύματος τὸ ἀόρατον φῶς; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἴη πάλιν ἀόρατον καὶ ἀνήκουστον καὶ ἀπερινόητον τοῦτο, καίπερ ὀρώμενον, τὸ φῶς; Ὁράται γὰρ ὑπὸ τῶν βλεπόντων «ἅ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Πνευματικούς γὰρ λαμβάνουσιν οὗτοι ὀφθαλμούς καὶ νοῦν ἔχουσι Χριστοῦ, δι' ὧν καὶ βλέπουσι τὸν ἀόρατον καὶ νοοῦσι τὸν ἀπερινόητον· οὐ γὰρ ἑαυτῷ ἀόρατός ἐστιν, ἀλλὰ τοῖς διὰ κτιστῶν καὶ φυσικῶν ὀφθαλμῶν καὶ λογισμῶν νοοῦσι καὶ ὀρώσιν. Οἷς δ' ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἐνήρμοσεν ὡς μέλος ἡγεμονικόν, πῶς οὐκὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ τὴν τῆς χάριτος ἐμφανῶς παράσχοι θεωρίαν;

Πῶς δ' οὐκ ἂν τῶν τῆς ἀσματικῆς θεολογίας ἀξιῶσαι προσρημάτων, ἐγκωμιάζων τὴν ἐγγεγεννημένην πνευματικὴν δύναμιν τοῖς ὄμμασιν αὐτῶν, «ἰδοῦ εἰ καλή», λέγων πρὸς αὐτούς, «ἡ πλησίον μου ὀφθαλμοί σου περιστεραί»; δι' ὧν καὶ αὐτοὶ, τῆς ὠραιότητος αἰσθόμενοι τοῦ νοητοῦ νυμφίου, δαψιλῆ τὸν τῶν ἐγκωμίων ἀντιδιδόασι λόγον. Οὐκ ἄδηλον δ' ἄρα τοῖς μεμνημένοις τίς αὕτη ἢ περιστερὰ ἦν ἡ νύμφη σχοῦσα

έν τοῖς ὄμμασι καί αὐτή τῷ τοῦ νυμφίου Θεοῦ τότε πρῶτον τρανώς ἐνατενίζει κάλλει καί εἰς ἐπήκοον τῶν (σελ. 186) πιστῶς περιστώτων ἀφηγεῖται διεξοδικώτερον τήν καλοποιόν εὐπρέπειαν ἐκείνην. Ὡς γάρ ἡ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐγῇ, ἐνωθεῖσα ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς, φῶς ἐντελεχεῖα γίνεται καί οὕτως ὁρᾷ τά αἰσθητά, τόν αὐτόν τρόπον καί ὁ νοῦς, ἐν Πνεῦμα μετά τοῦ Κυρίου γεγονώς, οὕτω τά πνευματικά τρανώς ὁρᾷ. Μένει δ' ὁμως καί ἐκεῖ τρόπον ἕτερον, ὑψηλότερον ἢ κατά τούς χαμερπεῖς λογισμούς τῶν τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσιν ἀντιλέγειν ἐγχειρούντων, ἀόρατος ὁ δεσπότης· οὐ γάρ ἐώρακέ ποτέ τις τό πᾶν τῆς καλλονῆς ἐκείνης, διό καί κατά τόν Νύσσης Γρηγόριον «ὀφθαλμός τοῦθ' ἐώρακεν οὐδεὶς, εἰ καί αἰεὶ βλέπει»· οὐδέ γάρ ὅσον ἐστίν ἐκεῖνο, ἀλλά καθόσον ἑαυτόν ἐποίησε δεκτικόν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δυνάμεως, κατά τοσοῦτον βλέπει. Πρός δέ τῇ ἀκαταληψία ταύτῃ, καί ἦν ἔχουσι κατάληψιν ἀκαταλήπτως ἔχουσι, τό θεϊότατον ἀπάντων καί καινότατον· οὐ γάρ ᾧ ταῦτα βέπουσι τοῦτ' ἴσασι οἱ βλέποντες, οὐδ' ᾧ ἀκούουσι τε καί μυοῦνται, ἢ τήν τῶν μήπω γεγονότων γνῶσιν ἢ τήν τῶν αἰεὶ ὄντων ἐπιστήμην, διά τό ἀκατάληπτον τοῦ Πνεύματος, δι' οὗ ὁρῶσι «κατά γάρ ἀπόπαυσιν πάσης νοεραῆς ἐνεργείας ἢ τοιάδε γίνεται τῶν ἐκθεουμένων πρὸς τό ὑπερθεν φῶς ἕνωσις», ὡς ὁ μέγας λέγει Διονύσιος, κατ' αἰτίαν μὲν οὐκ οὔσα ἢ κατά ἀναλογίαν, ἐπεὶ ταῦτα κατ' ἐνεργείαν ἐστὶ τοῦ νοῦ, κατά δέ ἀφαίρεσιν οὔσα, ἀλλ' οὐκ αὐτό τοῦτο οὔσα ἀφαίρεσις· εἰ γάρ ἀφαίρεσις ἦν μόνον, ἐφ' ἡμῖν ἂν ἦν - ἀλλά τοῦτο τῶν Μασσαλιανῶν ἐστὶ τό δόγμα - , ἡνίκ' ἂν τις ἐθελήσῃ ἀνέρχεσθαι εἰς τά τοῦ Θεοῦ ἀπόρρητα μυστήρια, καθάπερ καί ὁ ἅγιος Ἰσαάκ περί αὐτῶν φησιν. Οὐκ οὐκ ἀφαίρεσις καί ἀπόφασις μόνη ἐστίν ἡ θεωρία, ἀλλ' ἕνωσις καί ἐκθέωσις, μετά τήν ἀφαίρεσιν πάντων τῶν κάτωθεν τυπούντων τόν νοῦν, μυστικῶς καί ἀπορρήτως χάριτι γινομένη τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δέ μετά τήν ἀπόπαυσιν ἢ μεῖζόν ἐστὶ τῆς ἀφαιρέσεως· ἀπεικόνισμα γάρ ἐστὶν ἡ (σελ. 188) ἀφαίρεσις τῆς ἀποπαύσεως ἐκείνης. Διό καί τό χωρίζει πάντων τῶν κτισμάτων τόν Θεόν παντός ἐστὶ πιστοῦ· ἡ δέ νοεραῆς ἐνεργείας ἀπόπαυσις καί ἡ μετ' αὐτήν πρὸς τό ὑπερθεν φῶς ἕνωσις, οἷον τε πάθος οὔσα καί τέλος θεουργόν, μόνων ἐστὶ τῶν κεκαθαρμένων καί κεχαριτωμένων τήν καρδίαν. Καί τί λέγω τήν ἕνωσιν, ὅτε καί ἡ πρὸς βραχὺ θέα τῶν ἐκκρίτων τέως ἐδεῖτο μαθητῶν, καί τούτων κατ' ἕκστασιν γεγονότων πάσης αἰσθητῆς καί νοεραῆς ἀντιλήψεως καί τῷ μηδὲ ὁρᾷν τό ὄντως ὁρᾷν εἰσδεδεγμένων καί τῷ πάσχειν ἀγνώστως τῶν ὑπὲρ φύσιν τήν αἴσθησιν προσιεμένων; Ἀλλ' ὅτι μὲν οὗτοι καί εἶδον καί οὐχὶ κατ' αἴσθησιν ἢ νοῦν κυρίως εἶδον, σύν Θεῷ προϊόντος τοῦ λόγου δεῖξομεν.

Νῦν δ' ἄρα συνοραῖς ὅτι τό ἀκατάληπτον ἀντί νοῦ καί ὀφθαλμοῦ καί ὧτων εὐμοιροῦσι πνεῦμα, δι' οὗ ὁρῶσι καί ἀκούουσι καί συνιᾶσι; Νοεραῆς γάρ πάσης καταπαυσαμένης ἐνεργείας, τίνι ὁρῶσιν ἄγγελοι τε καί ἄνθρωποι ἰσαγγελοι Θεόν, εἰ μή τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει; Διό καί ἡ ὄρασις αὐτοῖς αὕτη αἴσθησις μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μή διά τῶν αἰσθητηρίων αὐτῆς ἀντιλαμβάνονται, νόησις δέ οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μή διά λογισμῶν ἢ τῆς δι' αὐτῶν γνώσεως, ἀλλά κατά ἀπόπαυσιν πάσης νοεραῆς ἐνεργείας εὐρίσκουσιν αὐτήν· οὐκ οὐκ οὐδέ φαντασία ἐστίν, οὐδέ διάνοια, οὐδέ δόξα, οὐθ' οἷον συμπέρασμα συλλογισμῶν· οὐδέ διά τῆς κατά ἀπόφασιν ἀνόδου μόνης ὁ νοῦς ἐπιτυγχάνει ταύτης. Πᾶσα μὲν γάρ θεία ἐντολή καί πᾶς νόμος ἱερός μέχρι τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας ὀρίζεται, κατά τόν λόγον τῶν πατέρων, καί πᾶς τρόπος καί πᾶν εἶδος προσευχῆς μέχρι τῆς καθαρᾶς λήγει προσευχῆς, καί πᾶς λόγος κάτωθεν ἀνίων εἰς τόν ὑπερανιδρυμένον καί ἀπολελυμένον τοῦ παντός μέχρι τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ὄντων πάντων ἴσεται. Οὐ μή διά τοῦτο μετά τὰς θείας ἐντολάς οὐδέν ἐστὶν ἄλλο πλὴν ἢ τῆς καρδίας καθαρότης, ἀλλ' εἰσὶ καί πλεῖστα εἰσὶν ὁ κατά τόν νοῦν νῦν αἰῶνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀρραβῶν καί τά τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθά (σελ. 190) δι' αὐτῆς ὁρώμενά τε καί τρυφώμενά· οὕτω καί μετά τήν

προσευχὴν, θεὰ ἀνεκκλάλητος καὶ ἔκστασις ἐν τῇ θεᾷ καὶ ἀπόρρητα μυστήρια τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀπόπαυσιν, οὐ λόγος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τελομένην ἐν ἡμῖν, καὶ μετὰ ταύτην τοίνυν, εἰ καὶ ἀγνωσία ἐστίν, ἀλλ' ὑπὲρ γνῶσιν, καὶ εἰ γνόφος ἐστίν, ἀλλ' ὑπερφαῖς· καὶ ἐν τῷ ὑπερφαεῖ ἐκείνῳ γνόφῳ δοτὰ γίνεται, κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον, τὰ θεῖα τοῖς ἀγίοις. Ὡστε οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν ἀπλῶς ἢ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων τελεωτάτη θεωρία, ἀλλ' ἢ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν μέθεξις τῶν θείων καὶ δόσις τε καὶ λήψις μᾶλλον ἢ ἀφαίρεσις. Ἄρρητα δὲ ἐστὶ τὰ λήμματα καὶ τὰ δόματα ἐκεῖνα, διό κ' ἂν λέγωσι περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ παραδειγματικῶς καὶ κατὰ ἀναλογίαν, οὐχ ὡς ὄρωμένων ἐκείνοις τούτων οὕτως, ἀλλ' ὡς μὴ πεφυκότων ἄλλως δειχθῆναι τῶν ἐκείνοις ὄρωμένων. Οἱ τοίνυν τῶν παραδειγματικῶς οὕτω τούτων λεγομένων μὴ μετ' εὐλαβείας ὡς ἀρρήτων ἐπαίοντες μωρίαν ἠγοῦνται τὴν ὑπέροσφον γνῶσιν καὶ τοὺς νοητοὺς τῷ διασύρειν καταπατοῦντες μαργαρίτας, τοὺς ὡς ἔνεστι προδείξαντας αὐτοὺς τῇ λογομαχίᾳ διαρρήσουσιν.

Ἐκεῖνοι δ' ὅμως ὑπὸ φιλανθρωπίας κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, ὡς ἔφην, λέγουσι τὰ ἄρρητα, τὴν πλάνην ἀφαιροῦντες τῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων ἀργίαν εἶναι τελείαν ἀμυήτως οἰομένων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἐνέργειαν ἀργίαν. Ἄλλ' ἐκεῖνα πάλιν ἄρρητα τῇ ἑαυτῶν φύσει διαμένει. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων οὐκ εἶναι φησι λόγον ἀλλὰ ἀλογίαν καὶ μετὰ πᾶσαν ἄνοδον ἐνωθησόμεθα, φησί, τῷ ἀφθέγκτῳ. Ἄλλ' οὐχ, ὅτι ἀφθεγκτα, δι' ἀποφάσεως μόνης ἐπιτεύξεται ὁ νοῦς τῶν ὑπὲρ νοῦν· καὶ ἢ τοιαύτη γὰρ ἄνοδος νόησις τίς ἐστὶ τῶν ἀπεμφαινόντων τῷ Θεῷ καὶ εἰκόνα μὲν φέρει τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας (σελ. 192) καὶ τῆς κατὰ νοῦν θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὕτη ἐστὶν ἐκείνη. Δι' αὐτῆς δὲ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνοῦσιν ἐκεῖνο τὸ φῶς οἱ τούτῳ ἀγγελομιμήτως ἐνωθέντες, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸ μυστικῆς ἐνώσεως μεμνημένοι, ὅτι πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον. Καὶ ὅσοι περ' ἂν ἀπὸ τῶν τοιούτων δι' ἀκοῆς πιστῆς καὶ εὐγνώμονος παραδέξασθαι καταξιώθωσι τὸ μυστήριον, δύνανται μὲν καὶ οὗτοι ἐκ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως ὑμνεῖν τὸ θεῖον καὶ ἀπερινόητον ἐκεῖνο φῶς ἐνοῦσθαι δὲ αὐτῷ καὶ ὄραν οὐ δύνανται, ἂν μὴ, διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἑαυτοὺς καθάραντες, τῇ ἀπειλικρινημένῃ καὶ ἄυλῳ προσευχῇ τὸν νοῦν ἀπασχολήσαντες, τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξωνται.

Πῶς οὖν ταύτην, ἢ μὴτ' αἴσθησις ἐστὶ μὴδ' ὅλως νόησις, ἡμεῖς καλέσομεν; Πάντως οὐκ ἄλλως ἢ ὡς ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ σεσοφισμένος Σολομών, αἴσθησιν δηλονότι νοεράν καὶ θεῖαν. Τῇ γὰρ ἀμφοτέρων συζυγία πείθει τὸν ἀκούοντα μηδέτερον νομίσει ταύτην, μὴτ' αἴσθησιν, μὴτε νόησιν· οὔτε γὰρ ἢ νόησις αἴσθησις ποτε, οὔθ' ἢ αἴσθησις νόησις· οὐκοῦν ἢ νοερά αἴσθησις ἄλλο παρ' ἐκάτερον αὐτῶν. Ἡ οὖν οὕτω προσρητέον ταύτην, ἢ, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος, ἔνωσιν ἀλλ' οὐχὶ γνῶσιν. «Δέον» γάρ, φησὶν, «εἰδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ»· καὶ πάλιν, «περιτταί μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰ νοεραὶ δυνάμεις, ὅταν ἢ ψυχὴ θεοειδῆς γενομένη δι' ἐνώσεως ἀγνώστου ταῖς τοῦ ἀπροσίτου φωτός ἀκτῖσιν ἐπιβάλλῃ ταῖς ἀνομμάτοις ἐπιβολαῖς», καθ' ἣν καὶ, κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον, «τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

(σελ. 194) Καὶ μὴ τις ὑπολάβῃ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἄνοδον ἐνταῦθα λέγειν τοὺς μεγάλους. Ἐκείνη γὰρ παντός ἐστὶ τοῦ βουλομένου καὶ τὴν ψυχὴν οὐ μετατάττει πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν καὶ χωρίζει μὲν ἀπὸ τῶν ἄλλων τὴν διάνοιαν, ἔνωσιν δὲ οὐ δύναται μόνη πρὸς τὰ ἐπέκεινα ποιεῖν. Ἡ δὲ καθαρότης τοῦ

παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, πάντων διά τῆς ἀπαθείας ἐνεργῶς χωρίσασα τόν νοῦν, ἐνοῖ διά τῆς προσευχῆς τῆ τοῦ Πνεύματος χάριτι, δι' ἧς ἐν ἀπολαύσει γίνεται τῶν θείων μαρμαρυγῶν, ἐξ ὧν ἀγγελοειδῆς τε καί θεοειδῆς καθίσταται. Διό οἱ μετά τόν μέγαν Διονύσιον πατέρες αἰσθήσιν πνευματικὴν προσηγόρευσαν αὐτήν, ὃ καί αὐτό κατάλληλόν ἐστι καί ἐμφανικώτερον πως τῆς μυστικῆς ἐκείνης καί ἀπορρήτου θεωρίας. Τότε γάρ ὡς ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος πνεύματι, ἀλλ' οὐχί νῶ, οὐδέ σώματι ὄρα. Καί ὅτι μὲν ὄρα φῶς ὑπὲρ φῶς ὑπερφυῶς οἶδεν ἀκριβῶς· τίτι δέ τοῦθ' ὄρα, οὐκ οἶδε τότε, ἀλλ' οὐδ' ἐξετάζειν δύναται τὴν τούτου φύσιν, διά τό ἀνεξιχνίαστον τοῦ πνεύματος δι' οὗ ὄρα. Καί τοῦτό ἐστιν ὃ καί Παῦλος εἶπεν, ἡνίκα ἤκουε τὰ ἄρρητα καί ἑώρα τὰ ἀόρατα· «ἐώρων» γάρ, φησίν, «εἴτε ἐκτός τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, εἴτε ἐντός τοῦ σώματος οὐκ οἶδα»· τουτέστιν οὐκ ἤδεν εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα τό ὄρων. Ὅρα γάρ, οὐκ αἰσθήσει μὲν, ὡς ἡ αἰσθήσις δέ, τὰ αἰσθητὰ τρανῶς καί τρανότερον ἢ αὐτή. Ὅρα δ' ἑαυτὸν ὑπὸ τῆς τοῦ ὀρωμένου γλυκυθυμίας ἀπορρήτου ἐκστάντα τε καί ἀρπαγέντα οὐ μόνον παντός πράγματός τε καί νοήματος πραγμάτων, ἀλλά καί ἑαυτοῦ. Καί αὐτῆς ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως ἐπιλανθάνεται τῆς πρὸς Θεόν δεήσεως· καί τοῦτό ἐστιν ὃ εἶπεν ὁ ἅγιος Ἰσαάκ, συνεπιμαρτυροῦντα τόν μέγας καί θεῖον ἔχων Γρηγόριον, ὅτι «προσευχὴ ἐστὶ καθαρότης νοός, ἣτις μόνη ἐκ τοῦ φωτός τῆς ἀγίας Τριάδος μετ' ἐκπλήξεως τέμνεται· καί πάλιν, «καθαρότης ἐστὶ νοός ἐφ' ἧ διαυγάζει ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς τό φῶς τῆς ἀγίας Τριάδος, καί τότε ὁ νοῦς ὑπεράνω τῆς προσευχῆς γίνεται, (σελ. 196) καί οὐ δεῖ καλεῖν ταύτην προσευχήν, ἀλλά τοκετόν τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, τῆς διά τοῦ Πνεύματος καταπεμπομένης· οὐδέ προσευχῆ τότε προσεύχεται ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει γίνεται ἐν τοῖς ἀκαταλήπτοις πράγμασι· καί αὐτὴ ἐστὶν ἡ ἄγνοια ἢ ὑπερτέρα τῆς γνώσεως». Τό γοῦν ἀρπάσαν ἐκεῖνο καί τόν νοῦν ἐκστῆσαν πάντων καί πρὸς ἑαυτὸ ὄλον ἐπιστρέψαν θυμηρέστατόν τι χρῆμα, φῶς οἶον ὄρα, ἀποκαλυπτικόν μὲν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶν σωμάτων, μήτε μέντοι πρὸς τὰ κάτω περαινόμενον, μήτε πρὸς τὰ ἄνω, μήτ' ἐπὶ τὰ πλάγια, καί πέρας ὅλως οὐχ ὄρα τοῦ ὀρωμένου καί περιλάμποντος αὐτόν φωτός, ἀλλ' ὡσπερ ἄν εἴ τις ἦν ἡλιος ἀπειροπλασίως λαμπρότερός τε καί μείζων τοῦ παντός· μέσον δ' ἔστηκεν αὐτός, ὧν ὅλος ὀφθαλμός· τοιοῦτόν τί ἐστιν ἐκεῖνο.

Διό ἄπειρον μὲν ὁ μέγας Μακάριος καί ὑπερουράνιον τουτί φησι τό φῶς. Πάντα δέ τὰ ὄντα, ὡσπερ ὑπὸ μίαν τινά περιεχόμενα ἀκτῖνα τοῦ νοητοῦ ἡλίου τούτου, τῶν τελεωτέρων τις ἕτερος ἐώρακε ἀγίων, καίτοι κάκεῖνος, οὐχ ὅπερ καί ὅσον ἐστὶν ἐκεῖνο, ἀλλ' ὅσον ἑαυτόν ἐκείνου δεκτικόν ἐποίησεν ἰδών, καί μαθὼν ἀπὸ τῆς θεωρίας ταύτης καί τῆς πρὸς αὐτό ὑπὲρ νοῦν ἐνώσεως, οὐχ ὅπερ ἐστὶν αὐτό τὴν φύσιν, ἀλλ' ὅτι ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, καί ὑπερφυῆς καί ὑπερούσιόν ἐστιν, ἄλλο τι παρά τὰ ὄντα πάντα ὄν, ὄν δέ κυρίως τε καί μόνον καί πᾶν ὄν ἀπορρήτως ἐν ἑαυτῷ συνειληφός. Πάντοτε δ' ἐνὶ ἡ πᾶσι τό ἄπειρον τοῦτο οὐχ ὄραται. Ὁ δέ μή ὄρων συνίησιν ὡς αὐτός ὄραν ἀδυνατεῖ μή τελείως δι' ἐντελεστέρας καθαρότητος ἐναρμοσθεῖς τῷ πνεύματι, ἀλλ' οὐχί τό ὀρώμενον λαμβάνει πέρας. Ὅτε τοίνυν τὰ τῆς θεωρίας ὑποβέβηκεν, ἐκ τῆς πηγαζομένης ὁμοίας ἀπαθοῦς τῷ ὄρωντι θυμηδίας καί γαλήνης νοεῖας καί τοῦ ἀνακαιομένου πυρός τῆς πρὸς τόν Θεόν ἀγάπης, ἀκριβῶς οἶδεν ὁ ὄρων ὅτι (σελ. 198) τοῦτό ἐστιν ἐκεῖνο τό φῶς, εἰ καί ἀμυδρότερον ὄρα· καί κατ' ἀναλογίαν δέ τῆς θεαρέστου πράξεως, τῆς τε τῶν ἄλλων πάντων ἀποχῆς καί τῆς προσοχῆς τῆς προσευχῆς καί τῆς πρὸς τόν Θεόν ἐκ ψυχῆς ὄλης ἀνανεύσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενος ἀεὶ καί διαυγεστέρας πειρώμενος τῆς θεωρίας, κἀντεῦθεν τό ἄπειρον συνίησι τοῦ ὀρωμένου ὅτι ἄπειρον καί τῆς μὲν λαμπρότητος ἐκείνου πέρας οὐχ ὄρα, τῆς δ' ἑαυτοῦ πρὸς φωτοληψίαν ἐπιτηδειότητος ἐπὶ μᾶλλον ὄρα τό ἀδρανές.

Ἄλλ' οὐδέ αὐτό οἶεται εἶναι ἀπλῶς τήν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ὃ κατηξιώθη βλέπειν, ἀλλ' ὡσπερ ὑπό τῆς ψυχῆς ἡ ζωὴ ἐγγίνεται τῷ ἐμψύχῳ σώματι, λέγομεν δέ καί τήν ζωὴν αὐτὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἴσμεν ἄλλο τι παρά ταύτην οὔσαν τήν ἐν ἡμῖν οὔσαν καί παρεκτικὴν ζωῆς ψυχὴν, οὕτω καί τῇ θεοφόρῳ ψυχῇ ὑπό τοῦ ἐνοικοῦντος Θεοῦ ἐγγίνεται τό φῶς. Ἀλλά καί ὑπέρ τοῦτο ἐστὶν ἡ τοῦ παναιτίου Θεοῦ πρὸς τοὺς ἡξιωμένους ἔνωσις, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν καί ὅλου μένοντος ἐν ἑαυτῷ καί ὀλικῶς οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν καί μεταδιδόντος ἡμῖν οὐ τῆς οἰκείας φύσεως, ἀλλὰ τῆς οἰκείας δόξης τε καί λαμπρότητος. Θεῖον οὖν ἐστὶ τοῦτο τό φῶς καί θεότης ὑπό τῶν ἀγίων ὀνομάζεται δικαίως, θεοποιεῖ γάρ οὐκοῦν οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καί αὐτοθέωσις καί θεαρχία, καί «δοκεῖ μὲν εἶναι τοῦ ἐνός Θεοῦ διάκρισις καί πολυπλασιασμός, ἔστι δέ οὐδέν ἤττον ὁ ἀρχίθεος καί ὑπέρθεος καί ὑπεράρχιος», εἷς ἐν μιᾷ Θεότητι, καί διὰ τοῦτο ἀρχίθεος καί ὑπέρθεος καί ὑπεράρχιος, ἐπειδὴ ταύτης τῆς θεότητός ἐστιν ὑποστάτης, ὡς οἱ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι κατὰ τὸν ἀρεοπαγίτην μέγαν Διονύσιον ἔφασαν, θεότητα λέγοντες τήν θεοποιόν ἐκ Θεοῦ προεληλυθυῖαν δωρεάν. Καί τοίνυν ὁ αὐτός Γαίῳ γράφων, πῶς ὑπέρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστὶν ἐρωτήσαντι, «εἰ θεότητα», φησί, «νοήσας τό χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καθ' ὃ θεούμεθα καί εἰ τοῦτο γίνεται ἀρχὴ τοῦ θεοῦσθαι, τῆς οὕτω λεγομένης θεότητος ὁ πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος ἐστὶν ἐπέκεινα». (σελ. 200) Θεολογεῖται τοιγαροῦν ὑπό τῶν πατέρων ἡ θεία χάρις τοῦ ὑπέρ αἴσθησιν φωτός, ἀλλ' οὐ τοῦθ' ἀπλῶς ἐστὶ τήν φύσιν ὁ Θεός, οὐ φωτίζει μόνον καί θεοῦν δυνάμενος τὸν νοῦν, ἀλλὰ καί παράγειν ἐκ μή ὄντων πᾶσαν νοεράν οὐσίαν.

Εἶδες πῶς καί ὀρώντες αὐτόν ἀόρατον ἡγοῦνται κρεῖττον ἢ κατὰ τοὺς τήν ἔξω σοφίαν περιττούς; Ἰσασι μὲν οὖν οἱ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ὅτι φῶς ὀρώσιν αἰσθήσει νοερά καί ὅτι τό φῶς τοῦτο ὁ Θεός ἐστὶ, τῇ ἐνώσει χάριτι λαμπρύνων ἀπορρήτως τοὺς μετέχοντας. Ἄν δ' ἐρωτᾷς αὐτοὺς πῶς ὁ ἀόρατος ὀράται, ἀποκριθήσονται σοι «οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου». Ἄνενδεεῖς γάρ εἰσι καί τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας οὐ δέονται, τήν διδασκαλίαν ἔχοντες τοῦ Πνεύματος καί μετὰ τοῦ ἀποστόλου ταύτην ἔχοντες τήν καύχησιν «ὅτι ἐν ἀπλότητι καί εἰλικρινείᾳ καί χάριτι Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφησαν ἐν τῷ κόσμῳ». Ἀποκριθήσονται σοι τοίνυν εὐλαβῶς ὡς «οὐκ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γνώσει περιγράφεται τά θεῖα, ὡ ἄνθρωπε, πολλά δέ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀγνοουμένων αἰτίας ἔχει θεοπρεπεῖς πνευματικοῖς οὖν πνευματικά συγκρίνοντες, κατὰ τὸν αὐτόν ἀπόστολον, ἐκ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τὰς τῆς καινῆς βεβαιωσόμεθα χάριτας». Διὰ τοῦτο δέ σύγκρισιν τήν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀπόδειξιν ὁ ἀπόστολος ὠνόμασεν, ἐπεὶ μετὰ τῆς ἐκεῖθεν βεβαιώσεως καί μείζω δείκνυται τῶν νομικῶν τὰ τῆς χάριτος δόματα. Καί τοίνυν ἐροῦσιν οἱ πνεύματι καί ζῶντες καί ὀρώντες πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας πῶς ὀράται τό ἀόρατον φῶς; «ὡς καί ὁ θεόπτης ἐκεῖνος ἐώρακεν Ἠλίᾳς ὅτι γάρ οὐκ αἰσθητῶς ἐκεῖνος εἶδεν ἔδειξεν ἡ ἐπιτεθειμένη τῷ προσώπῳ μηλωτῇ ὅτι δέ τὸν Θεόν ἐώρακε, τῇ μηλωτῇ τοὺς αἰσθητοὺς ἐπηλυγᾶσας ὀφθαλμοὺς, μάρτυς τε καί κήρυξ ἀξιόλογος τό παρά πᾶσι τούτου τῆς ἐπωνυμίας γνώρισμα; θεόπτης γάρ, μᾶλλον δέ καί μεθ' ὑπερβολῆς θεοπτικώτατος, ἀκούει παρά πάντων».

(σελ. 202) Κἂν αὖθις ἔρηται τις τοὺς τοιούτους, «τί δ' ὃ φατε μυστικῶς ἐνηχεῖν ἡμῖν τήν εὐχὴν ἐν τοῖς ἐγκάτοις καί τί τό τήν καρδίαν συγκινοῦν», τὸν αὐτοῦ πάλιν τοῦ Ἠλιοῦ προβαλοῦνται συσσεισμόν, προοίμιον ὄντα τῆς ἐμφανοῦς νοεράς Θεοῦ ἐπιφανείας, καί τήν ἡχοῦσαν κοιλίαν Ἠσίου. Τῷ δέ προσερομένῳ, «τίς δέ καί ἡ ἀπό τῆς εὐχῆς ἐγγινομένη θερμῆ», τό πῦρ ὑποδείξουσιν, ὃ φησιν αὐτός αὖθις ὁ Ἠλίᾳς, σημεῖον μὲν Θεοῦ, ὅσον οὐπω ἐμφανιζομένου, δεόμενον δ' ἔτι τῆς πρὸς αὔραν λεπτήν μεταποιήσεως, εἰ μέλλει ἐν ἑαυτῷ τήν θείαν δεξάμενον ἀκτίνα τῷ

προσορῶντι δείξειν τόν ἀόρατον, καί αὐτόν δέ τόν Ἥλιαν ὡς πῦρ τε ὄντα καί φαινόμενον καί πύρινον ἀναβαίνοντα ἄρμα μετά σώματος, ἀλλά καί τόν ὡς ὑπό πυρός καιόμενον τά σπλάγχνα ἕτερον προφήτην, καί ταῦτα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς πῦρ γενομένου ἐν αὐτῷ. Κἄν ἄλλο τι τῶν ἐν αὐτοῖς μυστικῶς ἐνεργουμένων ἐξετάζης, ἐκεῖνοι τοῖς ὁμοίοις πνευματικοῖς συγκρίνοντες, ὡς ἔφημεν, τὰ παραπλήσιά σοι δείξουσι καί κοινῇ πρὸς πάντα φήσουσι· οὐκ ἀκούεις, ἄνθρωπε, ὅτι «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος»; Οὐκ ἀκούεις τοῦ Κυρίου λέγοντος ὅτι δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτουῦσιν αὐτόν ἡμέρας καί νυκτός; Τίς οὖν ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος; Οὐ τό θεῖον καί ὑπερουράνιον φῶς ᾧ εἴτε κατ' ἐπιβολήν εἴτε κατὰ παραδοχὴν ὑπέρ νοῦν οἱ νόες ἐνοῦνται, κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον; Τούτου τοίνυν τοῦ φωτός τήν εἰς ἀνθρώπους ἔλλαμψιν προὔπεγραψεν μὲν ὁ Θεός ἐπὶ τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἄνωθεν τό μάννα καθιεῖς, ἐπλήρωσε δέ ὁ Χριστός, τοῖς βεβαίως εἰς αὐτόν πιστεύουσι καί δι' ἔργων τήν πίστιν ἐπιδεικνυμένοις ἐνιείς τόν φωτισμόν τοῦ Πνεύματος καί τό φωτιστικόν αὐτοῦ σῶμα προτιθέμενος εἰς βρῶσιν· καί τοῦτο γάρ ἀρραβὼν ἐστὶ τῆς ἀπορρήτου κατὰ τό μέλλον Ἰησοῦ κοινωνίας. Εἰ δέ καί ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἀπό Χριστοῦ δεδωρημένων προὔπεγραψαν ἐκεῖνα, θαυμαστόν (σελ. 204) οὐδέν. Ἄλλ' ὁρᾷς ὅτι καί ἀπό τῶν συμβολικῶν ἐκείνων φωτισμῶν ἀναφαίνεται φωτισμός τις νοερός καί μυστήρια ἕτερα παρά τήν γνῶσιν;

Ἐπεὶ δέ αἰσθητόν ἔφης λέγειν φῶς τό φανέν ἐν Θαβωρίῳ τούς τό θεῖον τῆς χάριτος ἀπωθουμένους φῶς, πρῶτον μὲν ἐρωτήσομεν αὐτούς εἰ θεολογοῦσι τό περιεστράψαν τηνικαῦτα φῶς ἐν Θαβωρίῳ τούς τῶν μαθητῶν ἐκκρίτους. Εἰ γάρ μή θεολογοῦσιν, ἐλέγξει μὲν αὐτούς ὁ Πέτρος, ἐν μὲν τῷ ὄρει κατὰ Μάρκον διαγρηγορήσας καί ἰδὼν τήν δόξαν Χριστοῦ, ἐν δέ τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν αὐτός γράφων ἐποπτεῦσαι τήν μεγαλειότητα αὐτοῦ, σὺν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἀγίῳ· ἐπιστομίσει δέ αὐτούς λαμπρῶς ὁ χρυσεῖ γλώττη τὰ εὐαγγελικά κηρύγματα διασαφῶν· φησὶ γάρ, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, Τοῦ μὲν σώματος μένοντος ἐπὶ τοῦ σχήματος, τῆς δέ θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς»· ἐμφράξει δέ αὐτῶν τελέως τὰ στόματα Διονύσιος ὁ μέγας, θεοφάνειαν αὐτό καί θεοπτίαν σαφῶς ἀποκαλῶν, πρὸς δέ καί Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «φῶς» λέγων «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς», σὺν πολλοῖς δέ ἑτέροις καί Συμεών, ὁ τὰς πολιτείας πάντως σχεδόν ἀγίων καλλιπεῖα κοσμήσας, γράφων τόν διαφερόντως ἠγαπημένον τῷ Χριστῷ θεολόγον «αὐτήν τήν τοῦ λόγου θεότητα παραγυμνωθεῖσαν» ἐπ' ὄρους «ἰδεῖν». Εἰ δέ τῇ ἀληθείᾳ καί τοῖς τῆς ἀληθείας ὑποφήταις συνωδὰ θεῖον καί Θεοῦ φῶς προσαγορεύουσι τό ὄφθην ἐκεῖνο φῶς, συνομολογήσουσιν ἐξ ἀνάγκης ὡς φῶς εἶναι τήν τοῦ Θεοῦ τελεωτάτην θεάν. Διό καί Μωϋσῆς οὕτως ἐώρακεν αὐτόν καί μικροῦ τῶν προφητῶν ἀπάντων ἕκαστος, καί μάλιστα οἷς ὕπαρ ἄλλ' οὐκ ὄναρ ὤφθη. Συμβολικά δ' ὅμως ἅπαντ' ἔστω τὰ ἱερά θεάματα ἐκείνων καί τοιαῦτα οἷά περ βούλουτ' ἂν οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν· ἄλλ' οὐχὶ καί ἡ τοῖς ἀποστόλοις ἐν (σελ. 206) Θαβῶρ ἀποκαλυφθεῖσα ὄψις τοιοῦτο συμβολικόν ὑπῆρχε φῶς, ὡς γίνεσθαι καί ἀπογίνεσθαι· τῆς γάρ μελλούσης δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας ἔχει τό ἀξίωμα καί τοῦτ' αὐτό περιουγάζον διηνεκῶς ἔσται τούς ἀξίους κατὰ τόν ἄληκτον αἰῶνα, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφη Διονύσιος, διό καί προοίμιον ἐκείνης ταύτης ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος, ὁ δέ Κύριος βασιλείαν ταύτην ἐν εὐαγγελίοις ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ.

Τί τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς λέγουσιν ὅτι ὡς φῶς ἀπορρήτως ὀρῶσι τόν Θεόν οἱ ἅγιοι, εἰ ὡς φῶς ἡ θεά αὐτοῦ καί νῦν κἄν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; Ἄρ' ὅτι μή αἰσθητόν τοῦτο λέγουσιν, ἀλλά νοερόν, ὡς καί Σολομών τό ἅγιον ὀνομάζει Πνεῦμα; Καί μήν αὐτοῖ εἰσιν οἱ συκοφαντοῦντες λέγειν τούς τοιούτους αἰσθητόν φῶς κατὰ τήν προσευχήν θεᾶσθαι καί κατηγοροῦντες πάντων τῶν αἰσθητῶν τι τῶν θείων

λεγόντων χαρισμάτων. Πῶς οὖν, ἐαυτῶν ἐπιλαθόμενοι, τοὺς μὴ αἰσθητὸν τό φῶς τό θεῖον λέγοντας κατηγορεῖσθαι οἴονται ἀξίους; Ὅρας τό ἀβέβαιον καί εὐπερίστατον αὐτῶν; Δεινοί γάρ εἰσιν ὡς ἔοικε κακῶς λέγειν, ἀλλ' οὐχί καλόν τι συνορᾶν. Οὐ μὴν ἀλλά τοῦτ' εἰπόντων οἱ τῆς παλαιᾶς καί κοινῆς φωτοφανείας ἀκριβεῖς ἐξηγηταί, εἰ ζῶν ἄλογον ἐτύγγανε τότε παρόν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἄρ' ἂν ἦσθετο τοῦ τόν ἥλιον ὑπερλάμπσαντος ἐκείνου φέγγους; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι καί γάρ οὐδέ τῆς περιλαμπάσης δόξης Κυρίου τοὺς ποιμένας ἐπὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει αἰσθέσθαι γέγραπται τά ποιμνία. Πῶς τοίνυν αἰσθητὸν φῶς ὃ τοῖς τά αἰσθητά ὀρῶσι τῶν ἀλόγων ζῶντων οὐχ ὀραῖται ὄμμασι, παροῦσι καί ἀνεωγμένους ἐπιλάμπον; Εἰ δέ τοῖς ἀνθρωπίνους αἰσθητοῖς ὄμμασιν ὠράθη, κατά τοῦτ' ἄρ' ἐωράκασιν αὐτό, καθ' ὃ τῶν ἀλόγων ὄψεων διεννηόχασιν. Τί δὴ τοῦτό ἐστι; Τί γε ἄλλο ἢ τό δι' ἀνθρωπίνων ὄψεων τον νοῦν ὀρᾶν; Εἰ δέ μή τῆ αἰσθητικῆς δυνάμει, τάχα γάρ ἂν καί τά ἄλογα ἐώρων, ἀλλά τῆ διὰ τῆς αἰσθήσεως (σελ. 208) ἀντιλαμβανομένη νοητικῆς δυνάμει, μᾶλλον δέ οὐδέ ταύτη, πᾶς γάρ ἂν εἶδεν ὀφθαλμός, μάλιστα οἱ πλησιόχωροι, λάμπαν ὑπὲρ ἥλιον. Εἰ τοίνυν μηδέ ταύτη κυρίως τό φῶς ἐκεῖνο εἶδον, οὐκ ἄρ' οὐδέ τό φῶς τοῦτο κυρίως αἰσθητὸν. Καί μὴν οὐδέν αἰσθητὸν ἀΐδιον' τό δέ τῆς θεότητος φῶς, ὃ καί δόξα τοῦ Θεοῦ καλεῖται πολλαχοῦ, προαιώνιον τε καί ἀτελεύτητον ἐστίν. Οὐκ ἄρα αἰσθητὸν.

Εἰ δέ μή αἰσθητὸν, εἰ καί ὀφθαλμός λαβεῖν αὐτό οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν, ἀλλ' ἐτέρα τινί δυνάμει, καί οὐχί τῆ αἰσθητικῆς' διό καί τὴν λαμπρότητα τοῦ προσώπου Ἰησοῦ ἄρρητον καί ἀπρόσιτον καί ἄχρονον οἱ θεολόγοι πάντες λέγουσιν, ὡς ἀπόρρητόν τι οὔσαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητὴν κυρίως, ὡσπερ καί τό φῶς, ὃ καί τῶν ἁγίων ἐστὶ τόπος μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἐκδημίαν κατά τὰς ἐν οὐρανῷ λήξεις, ὅπου τό φῶς, οὗ καί προοίμιον αὕτη ἡ λαμπρότης ἦν καί ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἁγίοις δέδοται ἐνταῦθα. Εἰ γάρ καί φωτωννυμικῶς καλεῖται ταῦτα πάντα καί δοκεῖ αἰσθήσει ὑποπίπτειν παραδόξως ἔστιν ὅτε, ἀλλά καί νοῦ ὑψηλότερά ἐστι καί τῆς καθ' ἑαυτά ἀληθείας ἀποδεδούσας ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, πῶς οὖν αἰσθητά κυρίως; Καί μή, ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς ἱεράς ποιούμενοι, «κατάταξον αὐτῶν τὰς ψυχὰς» πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐκτενῶς βοῶμεν ἀγαθότητα «ἐν τόπῳ φωτεινῷ». Τίς οὖν χρεια ταῖς ψυχαῖς τοῦ αἰσθητοῦ φωτός; Τίς δ' ἄρ' ἀνία ταύταις κάκ τοῦ ἐναντίου μὲν, αἰσθητοῦ δ' ὁμοίως σκότους; Ὅρας ὡς οὐδέν τῶν τοιούτων κυρίως αἰσθητὸν; Ὅτι δ' οὐδέ ἀπλῶς ἄγνοια ἢ γνῶσις ταῦτα, πρότερον ἐδείξαμεν, ἡνίκα καί περὶ τοῦ ἡτοιμασμένου σκοτεινοῦ πυρός τῷ δαιμονίῳ φύλῳ ὑπεμνήσαμεν. Ἐχρῆν οὖν καί περὶ τῆς ἐν Θαβῶρ ἀπορρήτου Ἰησοῦ φωτοφανείας, μὴ λογισμοῖς δειλοῖς, ἀνθρωπίνους δηλονότι, καί ἐπισφαλέσιν ἐπινοίαις ἀποφαίνεσθαι, ἀλλά πειθαρχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς καί τὴν ἐν καθαρότητι (σελ. 210) καρδίας ἀκριβῆ διὰ τῆς πείρας ἀναμένειν εἴδησιν. Αὕτη γάρ τὴν πρὸς τό φῶς ἐκεῖνον ἔνωσιν ἱερουργοῦσα, μυστικῶς ἐκδιδάσκει τοὺς εὐμοιρηκότας ὅτι τό φῶς τοῦτο τῶν ὄντων ἐστὶν οὐδέν, ὡς τὰ ὄντα πάντα ὑπερέχον. Πῶς οὖν τό ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα αἰσθητὸν; Τί δέ τῶν αἰσθητῶν οὐ κτίσμα; Πῶς δέ τό κτίσμα ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἄρα αἰσθητὴ κυρίως.

Ὁ μέγας Μακάριος, «ὅταν ἡ ψυχὴ», φησὶ, «φόβῳ καί ἀγάπῃ καί αἰσχύνη, ὡς καί ὁ ἄσωτος υἱός, ἐπιστρέψῃ πρὸς τόν ἴδιον δεσπότην καί Πατέρα καί Θεόν, προσδέχεται αὐτήν, μὴ λογιζόμενος τὰ παραπτώματα αὐτῆς, καί δίδωσιν αὐτῇ σχολὴν δόξης, τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ». Τίς δ' ἄλλη δόξα καί φῶς ἐστὶ Χριστοῦ ἢ ἦνπερ διαγρηγορήσας εἶδεν ὁ Πέτρος «σύν αὐτῷ ὢν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ»; Πῶς οὖν στολή ψυχῆς τοῦτο γένοιτ' ἂν, εἴπερ αἰσθητὸν; Ἀλλαχοῦ δ' ὁ αὐτός θεολόγος «ἐπουράνιον» φησὶ «τουτί τό φῶς». Τί τοίνυν ἐπουράνιον τῶν αἰσθητῶν; Ἀλλαχοῦ δ' αὖ «τό φύραμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθησε», φησὶν, «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρης δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ

προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τό σώματι». Ἄρ' οὖν ἐκεῖ μάτην φαίνει, μηδενός ἀντιλαμβανομένου τοῦ φωτός ἐκείνου; Μάτην γάρ, εἴπερ αἰσθητόν. Ἦ τοῦτο ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἡ τῶν πνευμάτων τροφή, τῶν τε ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων; Διό καὶ προσευχόμενοί φαμεν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πρὸς Χριστόν κατατάξαι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἔνθα ἐπισκοπεῖ τό φῶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πῶς οὖν ἀπολαύσονται ψυχαί, πῶς δέ καὶ ὄλωσ ἐνσκηνώσουσιν αἰσθητῶς ἐπιλάμποντι φωτεῖ; Ὁ δέ μέγας Βασίλειος τοὺς τηνικαῦτα καθαρούς τήν καρδίαν, κατὰ τήν διά σαρκός δεσποτικήν (σελ. 212) ἐπιφάνειαν, ὁρᾷ φησι διηνεκῶς τήν δύναμιν ταύτην ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ διαυγάζουσαν σώματος. Πῶς οὖν αἰσθητόν φῶς, τό διά καθαρότητος τῆς καρδίας ὀρώμενον; «Χριστός δ' ἐνὶ σκοπιῇ σέλας ἄπλετον εἶδος ἦκεν», κατὰ τόν θεῖον ὠδικόν Κοσμάν. Πῶς οὖν ἄπλετον εἴπερ αἰσθητόν;

Στέφανος δέ ὁ μετὰ Χριστόν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρήσας ἀτενίσας εἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ δόξαν ἐν αὐτοῖς Θεοῦ καὶ τόν Χριστόν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἔστι τοίνυν αἰσθητικήν δύναμιν μέχρις αὐτῶν φθάνειν τῶν ὑπερουρανίων; Ἀλλά μήν οὗτος κάτωθεν ἐκεῖσε ἀπό γῆς ἐώρα, καὶ τό μείζον ὡς οὐ τόν Χριστόν μόνον, ἀλλά καὶ τόν αὐτοῦ Πατέρα. Πῶς γάρ ἂν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἐώρα τόν υἱόν, εἰ μή καὶ αὐτόν ἐκείνον ἔβλεπεν; Ὁρᾷς ὅτι ὁράται ὁ ἀόρατος ὑπὸ τῶν κεκαθαρμένων τήν καρδίαν, ἀλλ' οὐκ αἰσθητῶς, οὐδέ νοητῶς, οὐδέ ἀφαιρεματικῶς, ἀλλ' ἀρρήτῳ τινὶ δυνάμει; Τό μέν γάρ τοῦ ὕψους ὑπερβάλλον καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρός οὐδαμῶς προσίεται τήν αἴσθησιν. Συμβολικῆ δ' ἡ στάσις ἦν, ἀλλ' οὐχ ἡ ὄρασις. Ἀλλά καὶ αὐτὴ ἡ ἐκ δεξιῶν στάσις, καίτοι σύμβολον οὔσα τοῦ παγίου καὶ ἀναλλοιώτου καὶ τῆς μονιμωτάτης τῆς θείας φύσεως ἰδρύσεως, ὅ ἦν ἐκείνη, τοῦτο καὶ ἀρρήτως ἐώρατο. Οὐ γάρ ὑπεκρίνετο τήν ἐκ δεξιῶν στάσιν ὁ μονογενής, ἵνα τι δείξῃ διά τούτου ἕτερον, ἀλλ' αἰεὶ ὡν τοῦ πατρός ἐκ δεξιῶν, τήν οἰκείαν δόξαν εὐδόκησεν, ἔτι ὄντι ἐν σαρκί, τῷ καὶ τήν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου δόξης προεμένῳ. Ἀφαιρεματικῶς δέ οὐκ ἔνι τι ὁρᾷν, οὐδέ νοεῖν ἐκείνος δέ ἐώρα δόξαν Θεοῦ. Νοητὴ δ' εἴπερ ἦν ἡ ὄρασις ἐκείνη, ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀναλογίαν, καὶ ἡμεῖς λοιπόν ὁμοίως βλέπομεν ἐκείνῳ, καὶ γάρ καὶ ἡμεῖς ἀναλογιζόμεθα τήν ἐν οὐρανοῖς ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλειότητος στάσιν καὶ καθέδραν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ. Πῶς δέ καὶ μή πρότερον καὶ αἰεὶ διενοεῖτο τοῦτο ὁ τοῦ εὐαγγελίου μαθητῆς, ἀλλά τότε ἐνόησεν αὐτό; «Ἰδοὺ φάρ, φησί, «βλέπω τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγότας καὶ τόν υἱόν τοῦ ἀνθρώπου (σελ. 214) ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τοῦ Θεοῦ». Τίς δέ καὶ χρεια ἦν αὐτόν τε ἀτενίσαι εἰς τόν οὐρανόν καὶ τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ γνῶσις ἦν ἡ ὄρασις μόνη, νοητῶς προσγινομένη;

Πῶς οὖν ἐώρακε τοῦθ' ὁ πρωτομάρτυς ἐκείνος, εἰ μήτε νοητῶς εἶδε, μήτε αἰσθητῶς, μήτ' ἐξ ἀποφάσεως, μήτε κατ' αἰτίαν ἢ ἀναλογίαν διανοούμενος τὰ θεῖα; Ἐγὼ σοι παρρησίᾳ ἐρῶ πνευματικῶς, ὡς καὶ τοὺς τό ἀκήρατον φῶς δι' ἀποκαλύψεως ὀρώντας εἶπον, ὅ καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων πρότερον ἐξεῖπον. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτός ὁ θεῖος ἐδίδαξε Λουκάς εἰπὼν «ὑπάρχων δέ Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τοὺς οὐρανοὺς εἶδε δόξαν Θεοῦ». Καὶ σύ τοίνυν, ἂν πλήρης πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου καταστῆς, τὰ καὶ νῶ ἀόρατα πνευματικῶς θεάσῃ· εἰ δέ κενός εἰ παντάπασι τῆς πίστεως, οὐδέ τοῖς μαρτυροῦσιν ὅ ἐώρακασι πιστεύσεις. Πίστιν γάρ ἔχων μετρίαν γοῦν, εὐλαβῶς ἀκούση τῶν διηγουμένων κατὰ τό ἐκχωροῦν ἐκ τῆς πείρας τὰ ἀπόρρητα, μήτε πρὸς τὰ αἰσθητὰ ταῦτα κατασπῶν ἢ τὰ νοητά, εἰ καὶ ὁμωνύμως λέγονται, καὶ οὕτω κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγωνιζόμενος ὡς πλάνης, μήτε τήν ἡμῖν δεδομένην ἀθετῶν ἀπόρρητον χάριν τοῦ Θεοῦ.

Τοιοῦτον γάρ τί ἐστὶ καὶ ἡ ἐξαιρέτως ἀληθῆς ὑπὸ τῶν πατέρων ὀνομαζομένη θεωρία καὶ ἡ τῆς εὐχῆς ἐγκάρδιος ἐνέργεια καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πνευματικὴ θερμὴ τε καὶ

ἡδονὴ καὶ τὸ ἐκ τῆς χάριτος θυμῆρες δάκρυον. Τὰ γάρ τούτων αἴτια νοερᾶ κυρίως καταλαμβάνεται αἰσθήσει. Λέγω δὲ αἰσθήσει, διὰ τὸ τρανόν καὶ ἐναργές καὶ ἀπλανές πάντη καὶ ἀφάνταστον τῆς καταλήψεως, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι καὶ τὸ σῶμα μεταλαμβάνει πως τῆς κατὰ νοῦν ἐνεργουμένης χάριτος καὶ μεταρρυθμίζεται πρὸς ταύτην καὶ λαμβάνει τινὰ συναίσθησιν αὐτὸ τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀπορρήτου μυστηρίου, καὶ τοῖς κεκτημένους αἴσθησιν τινὰ παρέχει τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνεργουμένων, ἔξωθεν αἰσθητῶς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βλέπουσι τοὺς κε- . Οὕτως Μωσέως ἔλαμψε τὸ πρόσωπον, τῆς ἐντὸς λαμπρότητος (σελ. 216) τοῦ νοῦ καπὶ τὸ σῶμα περικεχυμένης, καὶ τοσοῦτον ἔλαμψεν ὡς μηδὲ τοὺς αἰσθητῶς προσβλέποντας αὐτῷ πρὸς τὴν παρουσίαν τῆς αὐγῆς ἐκείνης ἀτενίζεῖν ἔχειν. Οὕτως ὤφθη τὸ αἰσθητὸν πρόσωπον Στεφάνου ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου· καὶ γὰρ ἔνδοθεν αὐτῷ ὁ νοῦς ἀγγελομιμήτως καὶ ἀγγελοπρεπῶς, εἴτε κατ' ἐπιβολὴν εἴτε κατὰ παραδοχὴν, ἐνούμενος τῷ ὑπερανωκισμένῳ τοῦ παντός φωτὶ κατὰ μέθεξιν ἀπόρρητον, ἀγγελοειδὴς ἐγίγνετο. Οὕτως ἡ αἰγυπτία, μᾶλλον δ' οὐρανία, Μαρία μετέωρος γέγονε καὶ τὸ σῶμα εὐχομένη τοπικῶς καὶ αἰσθητῶς, καὶ γὰρ, ὑψουμένου τοῦ νοῦ, συνανυψώθη καὶ τὸ σῶμα καὶ τῆς γῆς ἀπαναστάν ὤφθη ἐναέριον.

Οὕτω τῆς ψυχῆς ἐνθουσιώσεως καὶ οἰονεῖ συγκινουμένης τῷ ἀσκέτῳ ἔρωτι τοῦ μόνου ἐφετοῦ, καὶ ἡ καρδία συγκινεῖται, σκιρτήμασι πνευματικοῖς τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος ἐνδεικνυμένη καὶ ὡσπερ ἐνθένδε ὀρμωμένη πρὸς τὴν μετὰ σώματος ἐν νεφέλαις κατὰ τὸ ἐπηγγελμένον τοῦ Κυρίου ὑπαντήν. Οὕτως ἐν τῇ συντόνῳ προσευχῇ, τοῦ νοητοῦ πυρὸς ἀναφανέντος καὶ τῆς νοητῆς λαμπάδος ἀναφθείσης καὶ εἰς μετέωρον φλόγα διὰ πνευματικῆς θεωρίας τοῦ νοῦ τὸν πόθον ἀνεγείραντος, καὶ τὸ σῶμα παραδόξως κουφίζεται τε καὶ διαθερμαίνεται, ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰσθητῆς καμίνου τοῖς ὀρῶσιν ἐξεῖναι δοκεῖν, κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Ἐμὲ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὴν προσευχὴν ἰδρῶς Χριστοῦ τὴν ἐγγινομένην αἰσθητὴν τῷ σώματι διδάσκει θέρμην ἐκ μόνης τῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεως. Τί δὴ πρὸς ταύτην φήσουσιν οἱ δαιμονιώδη τὴν ἐκ προσευχῆς ἀποφαινόμενοι θέρμην; Ἦ καὶ τοῦτο διδάξουσι, μὴ ἐναγωνίως, μηδ' ἐκτενῶς προσεύχεσθαι, ἵνα μὴ, κατὰ λόγον τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀγῶνος, καὶ τὸ σῶμα τὴν ἀπηγορευμένην αὐτοῖς ἐπιδέξεται (σελ. 218) θέρμην; Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἔστωσαν διδάσκαλοι τῆς μὴ πρὸς Θεὸν ἢ τὸ θεομίμητον φερούσης, μηδὲ μετασκευαζούσης πρὸς τὸ κρεῖττον τὸν ἄνθρωπον εὐχῆς. Ἡμεῖς δ' ἴσμεν ὡς καὶ τὴν ἡδονὴν, πρὸς ἣν φεῦ ἠὺτομολήσαμεν τῆς ἐντολῆς ἀφηνιάσαντες διὰ τῆς ἐκουσίου κατὰ τὴν ἐγκράτειαν ὀδύνης ἀπωθούμενοι, κατὰ τὴν προσευχὴν αἰσθήσει νοερᾶ γευόμεθα τῆς θείας καὶ ἀμιγοῦς ὀδύνης ἡδονῆς, ἧς θαυμασίως καὶ τὸ σῶμα πρὸς τὸν ἀπαθὴ καὶ θεῖον ἔρωτα μετασκευασαμένης ὁ ἐν πείρᾳ γεγινώς βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν «ὡς γλυκέα τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγιά σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου» καὶ «ὡς ἐκ στέατος καὶ πλιότητος ἐμπλησθεῖν ἡ ψυχὴ μου καὶ χεῖλι ἀγαλλιάσεως αἰνέσει τὸ στόμα μου». Μεθ' ἣν καὶ δι' ἧς οἱ ἀναβάσεις ἐν καρδίᾳ διατιθέμενοι τῆς θεοειδοῦς ραστώνης καὶ ἀγγελικῆς εὐπαθείας ἐν μεθέξει γίνονται, «κατὰ τὰς θεουργοῦς τῶν θείων ἐλλάμψεων ἐποφοιτήσεις» ὡς Διονύσιος ὁ μέγας εἶπεν.

Εἰ δὲ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν καθάρσιον πένθος οὐκ ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόνον τελεῖται τῶν ἀγωνιζομένων, ἀλλ' ἀπὸ ταύτης καὶ ἐπὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κατὰ σῶμα διαβαίνει αἴσθησιν (καὶ δεῖγμα τούτου ἐναργές τὸ κατῶδυνον τοῖς ἐφ' ἁμαρτήσασιν πενθοῦσι δάκρυον), διατὶ μὴ καὶ τὰ γῆς κατὰ πνεῦμα θείας ἡδονῆς τεκμήρια, ταῖς χωρούσας τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ἐνσημαινόμενα, εὐλαβῶς παραδεξαίμεθα; Τί δὲ καὶ ὁ Κύριος, οὐ διὰ τοῦτο μακαρίζει τοὺς πενθοῦντας, ἐπειδὴ παρακληθήσονται, τουτέστι τὴν χαρὰν, τὸν καρπὸν ἐν ἑαυτοῖς ἔξουσι τοῦ πνεύματος; Ἀλλὰ τῆς παρακλήσεως ταύτης καὶ τὸ σῶμα μεταλαγχάνει πολυτρόπως. Ὡν τοὺς μὲν ἴσασι οἱ ἐν πείρᾳ

γεγονότες, οἱ δέ καί τοῖς ἔξωθεν ὀρώσι δῆλοι, τό προσηνές ἦθος, τό γλυκύ δάκρυον, ἡ χαρίτων γέμουσα τοῖς προσιοῦσιν ἔντευξις, κατά τόν ἐν Ἰσραήλ εἰπόντα, (σελ. 220) «κηρία μέλιτος ἀπό στόματός σου στάζουσι, νύμφη». Λαμβάνει γάρ οὐχ ἡ ψυχὴ μόνον τόν ἀρραβῶνα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλά καί τό σῶμα τό συνδιανύον τόν πρός ταῦτα τοῦ εὐαγγελίου δρόμον. Ὁ δέ μή τοῦτο λέγων, καί τήν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι συμμαθεῖται τότε τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, καί νῦν δήπου συμμαθεῖται καταλλήλως ἑαυτῷ τῆς ἐνδιδομένης πρός Θεοῦ χάριτος τῷ νῷ. Διά ταῦτα γοῦν αἰσθήσει καταλαμβάνεσθαι φαμέν αὐτά, προστίθεμεν δέ «τό νοερᾶ» διά τε τό ὑπέρ αἴσθησιν εἶναι ταῦτα φυσικήν καί διά τό πρῶτως τόν νοῦν εἶναι τούτων δεκτικόν καί διά τήν πρός τόν πρῶτον νοῦν ἀνάτασιν τοῦ ἡμετέρου νοῦ, οὐ κατά τό ἐγχωροῦν μεταλαγχάνων θείως, αὐτός τε καί δι' αὐτοῦ τό συνημμένον σῶμα πρός τό θεϊότερον μετασκευάζεται, δεικνύς ἐντεῦθεν καί προοιμιαζόμενος τήν ὑπό τοῦ πνεύματος ἐπί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῆς σαρκός κατάποσιν. Οὐ γάρ οἱ ὀφθαλμοί τοῦ σώματος, ἀλλ' οἱ τῆς ψυχῆς τήν ὀρώσαν ταῦτα δύναμιν τοῦ πνεύματος λαμβάνουσι· διά ταῦτα νοεράν αὐτήν καλοῦμεν, ὑπέρ νοεράν οὐσαν.

Πρός δέ τούτοις, ὡς ἄν καί τῶν ἀκουόντων τήν διάνοιαν ἀπείρξωμεν τοῦ μή προσύλους καί σωματικές οἴεσθαι τάς πνευματικές καί ἀπορρήτους ἐνεργείας ταύτας, ὅπερ καί οὗτοι πεπόνθασιν ἀρτίως, οἱ βεβήλοις καί ἀντέροις ἀκοαῖς καί διανοία πιστεύειν οὐκ εἰδυία καί στοιχεῖν ταῖς πατερικαῖς φωναῖς ἀνοσίως τά τῶν ὀσίων ἐκλαβόμενοι, κατεπάτησάν τε ταῦτα καί τούς ταῦτα τούτοις προδείξαντας διέρρηξαν, οὐ πειθόμενοι τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ, ἴσως δέ μηδέ πυθόμενοι αὐτοῦ λέγοντος· «ἄψαυστά ἐστι τοῖς ἀπείροις τά πνευματικά· ψυχῇ δέ ἀγία καί πιστῇ πρός κατάληψιν ἔρχεται ἡ τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνία, καί οἱ ἐπουράνιοι τοῦ Πνεύματος θησαυροί τῷ πείρα παραλαμβάνοντες μόνῳ γίνονται καταφανεῖς, (σελ. 222) ἀμυήτῳ δέ οὐδέ ἐννοῆσαι δυνατόν τό παράπαν». Εὐλαβῶς τοίνυν περί αὐτῶν ἄκουε, μέχρις ἄν καί σοί γένοιτο πιστεύοντι καταξιωθῆναι τούτων τυχεῖν· τότε γάρ εἴση αὐτῇ πείρα τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν οἴων ἀγαθῶν καί μυστηρίων ψυχῆς χριστιανῶν κἀνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται. Ὁφθαλμούς δέ ψυχῆς ἀκούων αὐτῇ πείρα γινώσκοντας τούς ἐπουρανίους θησαυρούς, μή τήν διάνοιαν νομίσης. Αὕτη γάρ καί τά αἰσθητά καί τά νοερά ἐπίσης διανοητά δι' ἑαυτῆς ποιεῖ. Καθάπερ δέ ἦν οὕτω εἶδες πόλιν, εἰ διανοῇ περί αὐτῆς, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταύτην ἐν πείρα γέγονας αὐτῆς, οὕτω καί περί Θεοῦ καί τῶν θείων, οὐ τῷ διανοεῖσθαι ταῦτα καί θεολογεῖν ἐν πείρα τούτων γίνῃ. Καί καθάπερ χρυσόν, εἰ μή αἰσθητῶς κτήσῃ καί αἰσθητῶς ἔχεις ταῖς χεροῖν καί αἰσθητῶς ὄρας, κἄν μυριάκις νόημα χρυσοῦ ἐν διανοία λάβῃς, ἡκιστα κατέχεις ἢ ὄρας ἢ κέκτησαι χρυσόν, οὕτω κἄν μυριάκις περί τῶν θείων θησαυρῶν διανοήσῃ, μή πάθῃς δέ τά θεῖα, μηδέ ἴδῃς τοῖς νοεροῖς καί ὑπεράνω τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς, οὔτε ὄρας, οὔτε ἔχεις οὔτε κέκτησαι τι τῶν θείων ἀληθῶς. Νοεροῖς δέ εἶπον ὀφθαλμοῖς, ὡς αὐτοῖς ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὀράται ταῦτα, ἐπεὶ καί ὑπέρ τούς νοερούς ὀφθαλμούς ἐστι τό πανίερον ἐκεῖνο θέαμα τοῦ θειοτάτου καί ὑπερφαοῦς φωτός.

Διό καί ὁ Κύριος οὐ πάντας, ἀλλά τούς ἐκκρίτους πρός τήν ἐν Θαβῶρ γεγεννημένην ἄρρητον καί ἀόρατον αἰσθητικῇ δυνάμει πνευματικῇ ἐκείνῃ συνεκάλεσεν ὄψιν. Εἰ γάρ καί ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος ὁ μέγας ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι «τῇ μέν ὄρατῇ» φησι «Χριστοῦ θεοφανεία» περιουγάζεσθαι ἡμᾶς, «ὡς τούς μαθητάς ἐν τῇ μεταμορφώσει, τῆς δέ νοητῆς φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καί ἀύλῳ τῷ νῷ μετέχειν, καί τῆς ὑπέρ νοῦν ἐνώσεως ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων», ἀλλ' οὐδ' οὕτως ἡμεῖς οὕτως αἰσθητήν (σελ. 224) ὑποληψόμεθα τήν ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ ἐκείνου σώματος ἀπαστράπτουσαν ἀυγὴν ὡς αἰσθητηρίοις ἀντιληπτὴν εἶναι μή δυνάμει λογικῆς ψυχῆς ἀντιλαμβανομένοι, ἢ μόνη δυνάμις δεκτικὴ ἐστι

τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς τό φῶς τῆς χάριτος ὁράται. Ἡ δέ μή διά τοιούτων αἰσθητηρίων αἰσθητή, οὐδέ αἰσθητή κυρίως· καί αὐτός δέ ὁ ἅγιος τοῦτ' ἐκεῖ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑπέδειξεν. Ἐπεὶ γάρ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι περιουγάζεσθαι φησιν ἡμᾶς τούτῳ τῷ φωτί, ὅπου μήτε φωτός μήτ' ἄερος μήτε τινός ἑτέρου χρεία τῶν κατά τόν παρόντα βίον, ὡς ἐκ τῶν θεοπνεύστων διδασκόμεθα Γραφῶν, «ἔσται γάρ τότε ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσι» κατά τόν ἀπόστολον, οὐδέ γοῦν αἰσθητοῦ τότ' ἄρα δεησόμεθα φωτός· εἰ γάρ πάνθ' ἡμῖν ἔσται τότε ὁ Θεός, θεῖον ἄρα καί τό φῶς ἐκεῖνο. Πῶς οὖν αἰσθητόν κυρίως; Ἀλλά καί τό κατά τήν τῶν ἀγγέλων θειοτέραν μίμησιν προσκείμενον καί κατά τῶν τριῶν τρόπων λέγεσθαι δυνάμενον, καί τούς ἀγγέλους δείκνυσιν ἐκείνου τοῦ φωτός ἀντιλαμβανομένους. Πῶς οὖν, εἴπερ αἰσθητόν; Καί μήν, εἴπερ αἰσθητόν, δι' ἄερος ὁρατόν· οὐκοῦν οὐ κατά τό μέτρον ἕκαστος τῆς οἰκείας ἀρετῆς καί τῆς ἀπό ταύτης καθαρότητος, ἀλλά κατά τό μέτρον τῆς περί τόν ἄερα καθαρότητος, τηλαυγέστερον ἢ ἀμυδρότερον ὄψονται τό φῶς. Εἰ δέ καί «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος», ἀναλόγως καί τούτων ἕκαστος, ταῖς μέν ἀγαθοεργίαις οὐ, τῇ δέ τοῦ περιέχοντος ἄερος καθαρότητι, λαμπρότερος ἢ ἀμαυρότερος φανεῖται. Πρός δέ καί ὀφθαλμοῖς αἰσθητοῖς ἔσται ληπτά νῦν καί εἰς ἔπειτα τά τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἃ μή μόνον «ὀφθαλμός οὐκ εἶδεν οὐδέ οὖς ἤκουσεν», ἀλλ' οὐδ' «ἐπί καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύοντος. Πῶς δέ καί τοῖς ἀμαρτωλοῖς ἄορατον, εἴπερ αἰσθητόν; Ἡ καί τό διαφράττον ἔσται τότε καί σκιά καί κῶνοι, τούτοις ἐπομένως ἐκλειπτικοί τε σύνδεσμοι καί φωτισμῶν κύκλοι πολυσχήμενες, ὡς καί τῆς πολυασχόλου δεῖν τῶν ἀστρολόγων καταϊότητος κατά τήν ἐνθεωρουμένην τῷ ἀκαταλήκτῳ τῶν αἰώνων ζωῆν;

(σελ. 226) Ἀλλά πῶς αἰσθησις σωματική φωτός ἀντιλήψεται μή κυρίως αἰσθητοῦ; Τῇ τοῦ παντοδυνάμου Πνεύματος δυνάμει, καθ' ἣν καί οἱ πρόκριτοι τῶν ἀποστόλων τοῦτο κατεῖδον ἐν Θαβῶρ, οὐκ ἀπό τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τόν υἱόν σαρκός μόνον ἀποστράπττον, ἀλλά καί ἀπό τῆς ἐν ἑαυτῇ φερούσης τόν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ νεφέλης. Ἄλλως τε καί τό σῶμα τότε πνευματικόν, ἀλλ' οὐ ψυχικόν ἔσται, κατά τόν ἀπόστολον· «σπεύρεται» γάρ, φησί, «σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· πνευματικόν δ' ὄν καί πνευματικῶς ὄρων τῆς θείας εἰκότως ἀντιλήψεται αὐγῆς. Καί ὡσπερ νῦν ἔργον ἐστίν ἰδεῖν ὡς ἔχομεν νοεράν ψυχῆν, καθ' ἑαυτήν ὑφεστάναι δυναμένην διά τήν παχεῖαν ταύτην σάρκα καί θνητήν καί ἀντίτυπον ἐπηλυγάζουσιν καί κατασπῶσαν, σωματοειδῆ τε καί φανταστικήν μάλιστα καθιστῶσαν τήν ψυχῆν, διό καί τήν κατά νοῦν νοεράν ἀγνοοῦμεν αἰσθησιν, οὕτως ἐν τῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐκείνη μακαριωτάτη διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως ὡσανεὶ τό σῶμα κρυβήσεται εἰς ἀγγέλων κατά τό εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ μεταποιηθεῖσιν ἀξίαν· διαλεπτυνθήσεται γάρ, ὡς μηδ' ὕλην ὅλως εἶναι δοκεῖν, μηδ' ἐπιπροσθεῖν ταῖς νοεραῖς ἐνεργείαις, ἐκνικήσαντος τοῦ νοῦ. Διά τοῦτο καί σωματικαῖς αἰσθήσεσιν ἀπολαύσονται τοῦ θεϊκοῦ φωτός.

Καί τί λέγω τό συγγενές πρός τήν νοεράν φύσιν τοῦ τότε σώματος; Ὁ γάρ ἅγιος Μάξιμος, «ἡ ψυχῆ», φησί, «γίνεται Θεός τῇ μεθέξει τῆς θεϊκῆς χάριτος, πασῶν τῶν κατά νοῦν τε καί αἰσθησιν αὐτή τε παυσαμένη καί τάς τοῦ σώματος συναποπαύσασα φυσικάς ἐνεργείας, συνθεωθέντος αὐτῇ κατά τήν ἀναλογοῦσαν αὐτῷ μεθέξιν τῆς θεώσεως, ὥστε μόνον τόν Θεόν διά τε τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος τότε φαίνεσθαι, νικηθέντων αὐτῶν τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν (σελ. 228) γνωρισμάτων». Ἐπεὶ τοίνυν, ὃ καί τήν ἀρχήν εἶπον, τοῖς κτιστοῖς ἄορατος ὁ Θεός, ἑαυτῷ δέ οὐκ ἄορατος, τότε δέ οὐ μόνον διά τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς ἀλλά καί διά τοῦ σώματος, ὃ τοῦ θαύματος, ὁ Θεός ὁ βλέπων ἔσται, διά τοῦτο καί διά σωματικῶν ὀργάνων τότε τό θεϊκόν καί ἀπρόσιτον φῶς τηλαυγῶς ὀψόμεθα καί τῆς ἐσομένης εἰς ἡμᾶς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης τοῦ Θεοῦ τόν ἀρραβῶνα καί τό προοίμιον ἐν Θαβῶρ τοῖς

ἀποστόλοις ὁ Χριστός ὑπέδειξε ἀρρήτως. Ἡ γοῦν ὑπέρ πάντα λόγον καί πᾶσαν ὄρασιν τῆς θεότητος ἀκτίς, πῶς ἄν εἶη αἰσθητή; Συνῆκας ὅτι τό περιαστράψαν φῶς ἐν Θαβῶρ τούς ἀποστόλους οὐκ αἰσθητόν κυρίως ἦν;

Οὐ μήν ἄλλ' εἶπερ αἰσθητοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς τό θεῖον καί ὑπέρ πᾶσαν αἴσθησιν ὑπάρχον φῶς (ὡσπερ οὖν καί ὥφθη, καθάπερ καί οἱ τοῖς πνευματικοῖς ἐκείνοις ἀνδράσιν ἀντιλέγοντές φασι, κατά τοῦτ' ἐκείνοις καί ἡμῖν ὁμολογοῦντες) εἶπερ οὖν τό φῶς τό θεῖον σωματικοῖς ὥφθη ὀφθαλμοῖς, διατί μή καί νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ὀφθήσεται; Ἡ πονηρόν τι πρᾶγμα ἡ ψυχὴ καί ἀσυνδύαστον τῷ ἀγαθῷ καί ἀνεπαίσθητον αὐτοῦ, ὃ μηδέ τῶν παντόλμων κακοδόξων πώποτε τις εἶρηκεν; Ἡ καλόν μέν, κρεῖττον δέ τό σῶμα ταύτης; Πῶς γάρ οὐχ ἦττον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος εἶπερ τό μέν σῶμα μεταληπτικόν καί ἀντιληπτικόν ἐστι φωτός Θεοῦ, ἡ ψυχὴ δ' οὐχί; Πῶς δ' οὐ τῆς ψυχῆς συγγενέστερόν τε καί προσεχέστερον καί μᾶλλον ἐγγίζον Θεῷ τό σῶμα τουτί τό ὑλικόν τε καί θνητόν, εἶπερ δι' αὐτοῦ μέν αὕτη μεσιτεύοντος ἐν φωτί Θεόν ὄρα, ἀλλ' οὐχί τοῦτο δι' αὐτῆς; Εἰ δέ καί προοίμιον τῆς ἐν δόξῃ μελλούσης ὄρατῆς Θεοῦ θεοφανείας ἡ ἐν Θαβωρίῳ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις, καί ταύτην οἱ ἀπόστολοι ὀφθαλμοῖς σώματος λαβεῖν κατηξιώθησαν, διατί μή καί τό προοίμιον καί τόν ἀρραβῶνα τῆς κατά νοῦν αὐτοῦ θεοφανείας ὀφθαλμοῖς νῦν λήφονται ψυχῆς οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν; Ἐπεὶ δέ μή μόνον τήν ἑαυτοῦ θεϊκὴν ὑπόστασιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, βαβαί τῆς ἀνεικάστου φιλανθρωπίας, ἦνωσε τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει, καί σῶμα λαβῶν ἔμψυχον καί (σελ. 230) ψυχὴν ἔννου «ἐπὶ γῆς ὥφθη καί τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη», ἀλλ' ὡ θαύματος οὐδεμίαν ἀπολείποντος ὑπερβολήν, καί αὐταῖς ταῖς ἀνθρωπίναις ὑποστάσεσιν ἐνοῦται, τῶν πιστευόντων ἐκάστῳ συνανακίρων ἑαυτόν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως, καί σύσσωμος ἡμῖν γίνεται καί ναόν τῆς ὅλης θεότητος ἡμᾶς ἀπεργάζεται (καί γάρ ἐν αὐτῷ τῷ τοῦ Χριστοῦ σώματι «κατοικεῖ πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» πῶς οὐχί διὰ τῆς θεϊκῆς αὐγῆς τοῦ ἐν ἡμῖν σώματος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς περιαστράψας φωτίζει τῶν ἀξίως μετεχόντων, ὡς τῶν μαθητῶν ἐν Θαβῶρ καί τὰ σώματα ἐφώτισε; Τότε γάρ μήπω φυραθέν ἡμῶν τοῖς σώμασι τό τήν πηγὴν ἔχον τοῦ φωτός τῆς χάριτος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐγγιζόντων τούς ἀξιούς ἔξωθεν ἐφώτιζε καί διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων ἐπὶ τήν ψυχὴν εἰσέπεμπε τόν φωτισμόν' νῦν δ' ἀνακραθέν ἡμῖν καί ἐν ἡμῖν ὑπάρχον εἰκότως ἔνδοθεν περιαιγάζει τήν ψυχὴν.

Τί δέ; Οὐ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὀψόμεθα τόν ἀόρατον κατά τό γεγραμμένον; Οὐκοῦν καί νῦν τούτου λαμβάνοντες τόν ἀρραβῶνά τε καί τό προοίμιον οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν ὀρῶσι τήν αὐτοῖς ἐγγινομένην νοεράν αὐτοῦ καί ἀόρατον αἰσθήσει μόρφωσιν. Φύσις γάρ ὢν ἄυλος ὁ νοῦς καί φῶς συγγενές, εἰ χρή λέγειν τῷ πρώτῳ καί ἀνωτάτῳ καί μεθεκτῷ πᾶσι καί ἀπολελυμένῳ τοῦ παντός φωτί, καί διὰ τῆς πρὸς τό ὄντως φῶς ὀλικῆς ἀνατάσεως, τῇ αὐτῷ καί ἀδιαλείπτῳ καί ἀπειλικρινημένη προσευχῇ, πρὸς αὐτόν τόν Θεόν ἀνεπιστρόφως ἀνανεύσας καί οὕτω πρὸς ἀγγελικὴν ἤδη μετασκευασθεὶς ἀξίαν, ἀγγελοπρεπῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου φωτός καταλαμφθεὶς, αὐτό φαίνεται κατά μέθεξιν, ὃ τό ἀρχέτυπον κατ' αἰτίαν ἐστί, καί δι' ἑαυτοῦ φαίνει τοῦ κρυφίου κάλλους ἐκείνου τήν ὠραιότητα καί τήν φανοτάτην καί ἀπρόσιτον αὐγὴν, ἦν καί ὁ θεῖος ὠδικός Δαυὶδ (σελ. 232) νοερώς αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ, γηθόμενος τούς πιστούς τό μέγα τοῦτο χρῆμα καί ἀπόρρητον ἐδίδασκε λέγων «ἡ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς». Τίς γάρ μή λαμπρότητα Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ παθῶν τε καί ἰδῶν, εἶτα διαιρέσει καί συλλογισμοῖς καί ἀναλύσεσιν αὐτήν ζητῶν, ἀλλὰ μή ἐν ἀπλότῃ καρδίας πιστεύων τοῖς πατράσιν, ἀκοῇ γοῦν ἀνάσχοιτό ποτε παραδέξασθαι λαμπρότητα Θεοῦ σχεῖν τινα ἀνθρώπων; Καλῶς ἄρα Ἰωάννης διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀπεκάλυψε ἡμῖν ὅτι τὰ ἐν τῇ ψήφῳ τῇ λευκῇ, ἦν ὁ νικῶν παρά Θεοῦ λαμβάνει, γινῶναι δύναται οὐδεὶς, εἰ

μή ὁ λαβών, μή ὅτι γάρ ὁ μή ἐσχηκώς αὐτήν οὐδέ γινῶναι δύναται αὐτήν, ἀλλ' εἰ μή πιστόν ὑπέχοι τοῖς εὐμοιρηκόσιν οὖς, οὐδ' εἶναι ὄλως οἴεται τι, τήν ὄντως οὖσαν θεωρίαν ἀβλεψίαν λογιζόμενος, οὐχ ὡς ὑπέρ αἴσθησιν καί γινῶσιν οὖσαν, οἷόν τινα γνώφον ἱερόν, ἀλλ' ὡς μηδαμῆ οὖσαν μηδαμῶς. Εἰ δέ πρός τῆ ἀπειρία τε καί ἀπιστία καί δεινός ἦ κακουργεῖν, περιέργου γέμων φρονήματος, πάντολμός τις καί καταφρονητής τῶν σεβασμιωτάτων, οὐκ ἀνυπαρξίαν μόνον αὐτῆς καταψηφίζεται, ἀλλά καί πρός δαιμονιώδη φαντασίαν, φεῦ, τήν θεϊκὴν λαμπρότητα παραγνωρίζει, ὃ καί νῦν τινας λέγεις, ἀδελφέ, παθεῖν.

Καί ἡ τελευταία πρόφασις αὐτοῖς ὅτι ὁ μὲν Θεός ἀόρατος, ἄγγελον δέ φωτός ὑποκρίνεται ὁ διάβολος· οὐδέ ταῦτο συνιέντες, ὅτι πάσης ὑποκρίσεως προϋφέστηκεν ἡ ἀλήθεια. Εἰ τοίνυν τήν οὖσαν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενος ὁ διάβολος ἄγγελον ὑποκρίνεται φωτός, λοιπόν ἔστιν ἐν ἀληθείᾳ φωτός ἄγγελος, ὁ ἀγαθός ἄγγελος. Ποῖον δέ φῶς ἐξαγγέλλων ἄγγελός ἐστι φωτός, εἰ μή τό τοῦ Θεοῦ, οὗ καί ἔστιν ἄγγελος; Φῶς ἄρα ὁ Θεός, οὗ φωτός ἄγγελός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄγγελος· οὐ γάρ εἶπεν «ὑποκρίνεται τόν ὄντα φῶς ἄγγελον», ἀλλά «τόν φωτός ἄγγελον». Εἰ μὲν οὖν γινῶσιν μόνην ἢ ἀρετήν ὁ πονηρός ἄγγελος ὑπεκρίνετο, ἦν ἂν ἐκ τοῦ συνιδεῖν ὡς καί (σελ. 234) ὁ παρά τοῦ Θεοῦ φωτισμός ἐγγινόμενος ἡμῖν γινῶσιν μόνην παρέχει καί ἀρετήν· ἐπεὶ δέ καί φῶς φαντασιῶδες παρέχει παρά τήν ἀρετήν καί τήν γινῶσιν ἕτερον, ἔστιν ἄρα καί φῶς νοερόν ἀληθές θεϊκόν παρά τήν ἀρετήν καί τήν γινῶσιν ἕτερον. Κάκεῖνο μὲν τό φανταδιῶδες φῶς αὐτός ἐστιν ὁ πονηρός, ὅς σκότος ὢν τό φῶς ὑποκρίνεται· τό δέ φωτιστικόν πρός ἀλήθειαν τοῦτο φῶς ἀγγέλων καί ἰσαγγέλων ἀνθρώπων αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅς, φῶς ὢν ἀληθῶς ἀπόρρητον, καί ὡς φῶς ὁράται καί φῶς ποιεῖ τούς καθαρούς τήν καρδίαν, διό καί φῶς καλεῖται, μή μόνον ὡς τοῦ σκότους τῆς ἀγνοίας διώκτης, ἀλλά καί ὡς λαμπρότης ψυχῶν κατά τόν ἅγιον Μάξιμον καί τόν θεολόγον Γρηγόριον. Ὅτι δέ ἡ λαμπρότης αὕτη οὐ γινῶσιν ἀπλῶς οὐδ' ἀρετή, πάσης δέ ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καί γνώσεως ἐπέκεινα, παρά τοῦ ἁγίου Νεῖλου μαθήσει σαφῶς· «εἰς ἑαυτόν» γάρ, φησίν, «ὁ νοῦς συναγόμενος, οὐδέν οὔτε τῶν κατ' αἴσθησιν οὔτε τῶν κατά λογισμόν θεωρεῖ, γυμνοῦς δέ νόας καί θείας αὐγάς, βλυσούσας εἰρήνην τε καί χαράν». Εἶδες τήν ὑπερανωκισμένην ἔργον τε καί ἡθους καί λογισμοῦ παντός θεωρίαν; Ἦκουσας τοῦ πρότερον εἰπόντος ὑφ' ἑαυτοῦ θεωρεῖσθαι τόν νοῦν οὐρανίῳ χρώματι περιεμφερῆ, νῦν αὐγῇ θεία καταυγαζόμενον φανερώς σοι τοῦτο δεῖξαντος; Τούτῳ πείθου καί διδάσκοντι τήν πρός μακαριστόν τοῦτο πάθος τε καί θέαμα φέρουσαν ὁδόν· «προσευχή» γάρ, φησί, «προσοχήν ἐπιζητοῦσα, προσευχήν εὐρήσει, ἐφ' ἣν σπουδαστέον νηφόντως»· ὁ γάρ ὄντως προσευζάμενος τῷ συνάψαι τόν νοῦν τῇ θεία προσευχῇ, οὗτος πεφώτισται τῇ αἴγλη τοῦ Θεοῦ. Θέλεις πυθέσθαι καί Μαξίμου τοῦ θείου πάλιν; «Ὁ τήν καρδίαν», φησίν, «καθαράν ἐργασάμενος οὐ μόνον τῶν ὑποβεβηκότων καί μετά Θεόν γινώσεται τούς λόγους, ἀλλά καί αὐτόν ἐνορᾷ τόν Θεόν».

Ποῦ εἰσιν οἱ διά τῆς ἕξω καί μωρανθείσης σοφίας (σελ. 236) τήν γινῶσιν τῶν ὄντων καί τήν πρός Θεόν ἄνοδον δογματίζοντες; «Ἐν γοῦν τῇ καρδίᾳ ταύτῃ γεγονώς», φησίν, «ὁ Θεός ἀξιοῖ τά ἴδια γράμματα διά τοῦ πνεύματος ἐγχαράττεσθαι, καθάπερ τισί μωσαϊκαῖς πλαξί». Ποῦ εἰσιν οἱ τήν ἐντός καρδίαν ἀνεπίδεκτον Θεοῦ λογιζόμενοι, καί ταῦτα Παύλου πρό τῶν ἄλλων δέξασθαι λέγοντος τόν τῆς χάριτος νόμον, «οὐκ ἐν πλαξί λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξί καρδίας σαρκίναίς»; Καθά φησι καί ὁ μέγας Μακάριος, ὅτι «ἡ καρδία ἡγεμονεῖ ὄλου τοῦ ὄργανου, καί, ἐπὶ ἀν κατάσχη τὰς νομάς τῆς καρδίας ἢ χάρις, βασιλεύει ὄλων τῶν λογισμῶν καί τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστιν ὁ νοῦς καί πάντες οἱ λογισμοί τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ τοίνυν δεῖ σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τούς τοῦ Πνεύματος νόμους». Ἄλλ' αὐθις ἀκουστέον τοῦ καί κατά γινῶσιν καί ὑπέρ γινῶσιν διά καθαρότητα πεφωτισμένου Μαξίμου· «καρδία καθαρά», φησίν,

«ἔστιν ἢ παντάπασιν ἀνείδεον παραστήσεται τόν νοῦν τῷ Θεῷ καί μόνοις τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι». Ποῦ εἰσιν οἱ διά μόνης τῆς τῶν ὄντων γνώσεως τόν Θεόν ἰσχυριζόμενοι γινώσκεσθαι, τήν δ' ἀπό τῆς ἐνώσεως ἐμφάνειαν μήτ' εἰδότες μήτε προσίεμενοι, καί ταῦτα τοῦ Θεοῦ διά τινος τῶν θεοφόρων λέγοντος, «μάθετε οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐκ ἀπό δέλτου, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐμῆς ἐν ὑμῖν ἐλλάμψεως καί ἡλιοβολίας»; Πῶς γάρ ὁ ἀνείδεος νοῦς, ὁ καί τοῖς θείοις ἐνσημαινάμενος τύποις, οὐχ ὑπεράνω τῆς ἀπό τῶν ὄντων γνώσεως;

Ἄλλά καί τῆς δι' ἀποφάσεων πρὸς Θεόν ἀνόδου τῆς διανοίας τό θείοις καί ἀπορρήτοις τόν νοῦν ἐνσημαίνεσθαι τοῦ πνεύματος τύποις κατά πολύ διενήνοχε. Θεολογία δέ τοσοῦτο τῆς ἐν φωτί θεοπτίας ταύτης ἀπέχει καί τοσοῦτο τῆς πρὸς Θεόν ὁμιλίας κεχώριστα, καθ' ὅσον καί τό εἰδέναι τοῦ (σελ. 238) κεκτῆσθαι διώρισταί· περί Θεοῦ γάρ τι λέγειν καί Θεῷ συντυγχάνειν οὐχί ταυτόν. Ἐκεῖνο μὲν γάρ καί λόγου δεῖται, τούτου τοῦ προφερομένου δηλαδή, ἴσως δέ καί τῆς κατά τοῦτον τέχνης, εἰ μή μέλλει τις ἔχειν μόνον, ἀλλά καί χρῆσθαι καί διαδιδόναι τήν εἶδησιν, ἔτι δέ συλλογισμῶν παντοδαπῆς ὕλης καί τῶν ἐξ ἀποδείξεως ἀναγκῶν καί τῶν κατά κόσμον παραδειγμάτων, ὧν ἐκ τοῦ ὄραν καί ἀκούειν τό πᾶν ἢ πλεῖστον ἀθροίζεται καί σχεδόν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ στρεφομένων ἐστὶ καί γένοιτ' ἂν δήπου καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, κἄν μή κεκαθαρμένοι τόν βίον ὧσι καί τήν ψυχὴν. Θεόν δ' ἐν ἑαυτῷ κτήσασθαι καί Θεῷ καθαρῶς συγγενέσθαι καί τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτί κραθῆναι, καθ' ὅσον ἐφικτόν ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, εἰ μή πρὸς τῇ δι' ἀρετῆς καθάρσει καί ἡμῶν αὐτῶν ἔξω, μᾶλλον δέ ὑπεράνω, γενοίμεθα, καταλιπόντες μὲν πᾶν ὅ τι τῶν αἰσθητῶν μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑπεραρθέντες λογισμῶν καί διανοιῶν καί τῆς διά τούτων γνώσεως, ὅλοι δέ γενόμενοι τῆς αὐτοῦ καί νοερᾶς κατά τήν προσευχὴν ἐνεργείας καί τυχόντες ὑπὲρ τήν γνῶσιν ἀγνοίας καί πλησθέντες ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ πνεύματος ὑπερφαοῦς ἀγλαΐας, ὡς ἀθανάτου κόσμου γέρα φύσεως ἀοράτως καθορᾶν. Συνορᾶς οὗ κατελείφθη κάτω τά τῆς πολυθρυλήτου τῶν λόγων φιλοσοφίας, εἴπερ ἐκεῖνη μὲν ἐξ αἰσθήσεως ἔχει τὰς ἀρχάς, τέλος δέ τῶν διαφορωτάτων ταύτης εἰδῶν ἢ γνῶσις ἐστὶ, καί γνῶσις μὴ διά καθαρότητος εὐρημένη, μηδέ καθαίρουσα παθῶν; Τῆς δέ πνευματικῆς θεωρίας ἀρχὴ μὲν τὰγαθόν, διά καθαρότητος βίου πεπορισμένον, καί γῶσις τῶν ὄντων ἀληθῆς καί γνησία τῶν ἐχόντων, ἄτε μὴ ἐκ παθημάτων ἀλλ' ἐκ καθαρότητος ἀναφανείσα, μόνη δυναμένη διακρίνειν τί τό ὡς ἀληθῶς καλόν τε καί λυσιτελές καί τί τό μὴ τοιοῦτον, τέλος δέ ὁ ἀρραβῶν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ ὑπὲρ γνῶσιν ἄγνοια καί ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις, ἢ κρυφία τοῦ κρυφίου μετουσία καί ὄρασις ἀνέκφραστος (σελ. 240) ἢ μυστικὴ καί ἀπόρρητος τοῦ αἰωνίου φωτός θεωρία τε καί γεῦσις.

Ὅτι δέ τοῦτό ἐστὶ τό τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς καί ὡς αὐτό τό τούς μαθητάς περιεστράψαν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώσει φῶς καί τόν δι' ἀρετῆς καί προσευχῆς κεκαθαρμένον ἀρτίως καταυγάζει νοῦν, συνετῶς ἀκούων εἴση. Διονυσίῳ μὲν γάρ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ τῷ ἐν Θαβωρίῳ φανέντι τοῦ Χριστοῦ φωτί τά σώματα τῶν ἀγίων ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κοσμεῖσθαι τε καί περιεστράπτεσθαι σαφῶς εἴρηται. Μακάριος δέ ὁ μέγας «ἢ τῷ τῆς ἐπουρανίου», φησίν, «εἰκόνας ἐνωθεῖσα φωτὶ ψυχῇ, καί νῦν μὲν μυστηρίων γνῶσιν ἐν ὑποστάσει μυεῖται, ἐν δέ τῇ μεγάλῃ τῆς ἀναστάσεως ἡμέρᾳ τῇ αὐτῇ ἐπουρανίῳ τῆς δόξης εἰκόνι καί τό σῶμα ταύτης καταυγασθήσεται»· «ἐν ὑποστάσει» δέ εἶπεν, ὡς ἂν μή τις νομίση διά γνώσεως καί νοημάτων εἶναι τοῦτον τόν φωτισμόν. Ἄλλως τε καί ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκ τριῶν ὑφέστηκε· χάριτος Πνεύματος ἐπουρανίου, ψυχῆς λογικῆς καί γηίνου σώματος. Ἄκουε δὴ πάλιν τοῦ αὐτοῦ· «ἢ θεοειδῆς τοῦ Πνεύματος εἰκῶν νῦν ἔνδον ὡσπερ ἐντυπωθεῖσα, καί τό σῶμα θεοειδῆς ἔξω τότε καί οὐράνιον ἀπεργάσεται». Καί πάλιν· «τῇ ἀνθρωπότητι καταλλαγείς ὁ Θεός, ἀποκαθίστησι τήν πιστεύσασαν ἐν

ἀληθεία ψυχὴν, ἐν σαρκὶ οὕσαν ἔτι, εἰς τὴν τῶν οὐρανίων φώτων ἀπόλαυσιν καὶ τὰ νοερά αὐτῆς αἰσθητήρια τῷ θείῳ πάλιν φωτὶ τῆς χάριτος ὀμματοῖ, ὕστερον δὲ καὶ αὐτῷ σώματι περιβαλεῖ τῇ δόξῃ». Καὶ πάλιν «οἶων ἀγαθῶν καὶ μυστηρίων ψυχαὶ χριστιανῶν ἐνταῦθα κοινωνεῖν δύνανται, τῷ πείρα παραλαβόντι μόνῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς καταφανές γίνεται ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει καὶ αὐτῷ τῷ σώματι τοιούτων πάρεστι τυχεῖν, βλέπειν τε αὐτὰ καὶ οἶονεῖ κρατεῖν, ὅπταν καὶ αὐτὸ πνεῦμα γένηται». (σελ. 242) Ἄρ' οὐ γέγονε καταφανές ὡς ἔν καὶ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ θεῖον φῶς, τὸ τε τοῖς ἀποστόλοις ἐν Θαβώρ ἑωραμένον καὶ ταῖς κεκαθαρμέναις νῦν ἐνορώμενον ψυχαῖς καὶ ἡ τῶν μελλόντων αἰωνίων ἀγαθῶν ὑπόστασις; Διὸ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος προοίμιον εἶπε τῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ δόξης τὸ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς, ὅς ἀλλαχοῦ φησι σαφῶς ὅτι «διαφαίνεται οἶόν τι φῶς θεῖον διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ἡ θεία δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμούς τῆς καρδίας κεκαθαρμένους». Ἄρ' οὐ τοῦτο ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ φανότερον ἐν Θαβωρίῳ διαυγάσαν, ὡς καὶ ὀφθαλμοῖς σώματος ληπτὸν γενέσθαι, ὡς ἠθέλησεν, ὃ καὶ τοῖς τὴν καρδίαν ἔχουσι τότε κεκαθαρμένην πᾶσι δι' αὐτῆς ἐβλέπετο, τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ὡς ἀπὸ δίσκου τινός φρικτῶς ἐξαστράπττον καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν περιαστράπττον; Μετὰ τούτων εἶθε καὶ ἡμεῖς εὐρθείημεν, ἀνακεκαλυμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι». Καλὸν γάρ, ἐπευξαμένῳ τοῦτο ἐκεῖ τῷ μεγάλῳ, καὶ ἡμᾶς συνεύξασθαι τοὺς πιστεύοντας.

Ἄλλὰ τότε μὲν ἐν σαρκὶ τὸ μέγα φῶς ἐπιδημήσαν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω φαῖνον ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐκείνης τοῖς κεκαθαρμένοις ἑωρᾶτο νῦν δὲ πῶς αὐτοῖς ὁράται καὶ πῶς ἔνεστιν ἰδεῖν αὐτό, πορευθεῖς, εἰ ποθεῖς, μάθε παρά τῶν ὁρώντων ὧν κἀγὼ πυθόμενος ἐπίστευσα, τὸ τοῦ Δαβὶδ εἰπεῖν, διὸ ἐλάλησα· δεῖ δὲ καὶ προσθεῖναι τὸ τοῦ ἀποστόλου «καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν». Ὁ τῇ τῶν χρημάτων κτήσει καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων δόξῃ καὶ τῇ τῶν σωμάτων ἡδονῇ διὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἀποταξάμενος ζωὴν καὶ δι' ὑποταγῆς τῶν ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν ἡλικία προηκόντων τὴν ἀποταγὴν ταύτην βεβαιώσας, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ σφοδρότερον ἀνακαίόμενον τὸν ἀπαθῆ καὶ ἱερόν καὶ θεῖον ἔρωτα καὶ Θεόν (σελ. 244) ὑπερφῶς ποθεῖ καὶ τὴν ὑπερκόσμιον πρὸς τοῦτο ἔνωσιν. Κατ' ἄκρας τοίνυν τούτῳ τῷ ἔρωτι ἀλούς, διερευνᾶσθαι καὶ περισκοπεῖν ἀναπέιθεται τὰς σωματικὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, εἴ που περιτύχοι, δι' οὗ συνουσίας ἐπιτύχοι Θεοῦ ὡς οὖν τὰς μὲν ἀλόγους παντάπασιν εὐρίσκει ἢ μυεῖται τῶν ἐμπείρων πυθθάνομενος, τὰς δ' εἰ καὶ σύν λόγῳ πράξεις, ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον τῶν αἰσθητῶν ἀνανευούσας, δόξαν δὲ καὶ τὴν διάνοιαν, εἰ καὶ λογικὰς δυνάμεις, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ταμείου τῶν αἰσθήσεων ἀπεζευγμένης, δηλαδὴ τῆς φαντασίας, ἔτι δὲ καὶ διὰ τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος ὡς ὄργανου τελουμένης, νουνεχῶς συνιείς, ὃ καὶ ὁ ἀπόστολος ἐξείπεν, ὡς «ψυχικός ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», τὴν ὑπὲρ ταῦτα καὶ ὄντως νοεράν ζητεῖ καὶ τῶν κάτω ἀμιγῆ ζωὴν, ἀκούων καὶ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Νείλου λέγοντος· «κἂν ὑπὲρ τὴν σωματικὴν θεωρίαν ὁ νοῦς γένηται, οὕτω τέλεον τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον ἐθεάσατο· δύναται γάρ ἐν τῇ τῶν νοημάτων εἶναι γνῶσει καὶ ποικίλλεσθαι πρὸς αὐτὴν» καὶ πάλιν, «καὶ ἐν ψιλοῖς νοήμασιν ὁ νοῦς ὧν μακρὰν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ».

Μαθῶν δὲ καὶ παρά τοῦ μεγάλου Διονυσίου καὶ Μαξίμου τοῦ ἄνυ, «τόν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπερσίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ», τοῦτο δὴ ζητεῖ τὸ ἀκρότατον τῶν ἐν ἡμῖν, τὴν μόνην τελείαν καὶ ἐνιαίαν καὶ πάνῃ ἀμερῇ τῶν καθ' ἡμᾶς, ἢ καὶ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἀνελιγμούς, ἐν οἷς καὶ τὰ τῶν ἐπιστημῶν ἔχει τὴν ἀσφάλειαν, σχεδὸν κατὰ τὰ ἐρπυστικά τῶν ζώων ἐν συναγωγῇ καὶ διαιρέσει προϊόντας, καὶ ὀρίζει καὶ ἐνοποιεῖ, ἅτε εἶδος οὕσα τῶν εἰδῶν. Εἰ γάρ καὶ πρὸς αὐτούς

καί δι' αὐτῶν πρὸς τὴν πολυμερῆ κάτειοι ζωὴν ὁ νοῦς, προῖσχύμενος τὰς ἐνεργείας παῖσιν, ἀλλ' ἔχει δήπου καί τινα ἑτέραν κρείττονα ἐνέργειαν, ἣν αὐτός ἄν ἐνεργοίη καί καθ' ἑαυτόν, ἄτε (σελ. 246) μένειν καί καθ' ἑαυτόν δυνάμενος, ἐπειδάν μερισθῆ τῆς ποικιλοτρόπου ταύτης καί πολυειδοῦς καί χαμερποῦς διαίτης, ὡσπερ δῆτα καί ὁ ἔφιππος ἔχει τινά ἐνέργειαν τοῦ ἠνιοχεῖν διαφερόντως κρείττω, καί οὐχ ἡνίκ' ἄν ἀποβαίη μόνον, ἀλλὰ καί ἐφ' ἵππου ὦν καί ἄρματος, ἐνεργήσειεν ἄν καθ' ἑαυτόν αὐτήν, εἰ μὴ ὅλον ἑαυτόν ἐκὼν ποιοίη τῆς τοῦ ἠνιοχεῖν ἐπιμελείας. Καί νοῦς τοίνυν, εἰ μὴ ὅλος καί ἀεὶ περὶ τὰ κάτω στρέφοιτο, γένοιτ' ἄν καί τῆς κρείττονός τε καί ὑψηλοτέρας ἐνεργείας, εἰ καί μακρῶ δυσχερέστερον ἐφίππου, ἄτε φύσει τὴν μετὰ σώματος ἔχων συμπλοκὴν καί ταῖς σωματοειδέσι γνώσεσι συμπεφυρμένος καί τοῖς ἐκ τοῦ τῆδε βίου πολυτρόποις καί δυσσαποβλήτοις σχέσεσι. Τῆς οὖν καθ' ἑαυτόν ἐνεργείας γενόμενος ὁ νοῦς, ἥτις ἐστὶν ἢ πρὸς ἑαυτόν στροφή καί τήρησις, δι' αὐτῆς ὑπεραναβαίνων ἑαυτόν, καί Θεῶ συγγένοιτ' ἄν.

Διὰ τοῦτο τοίνυν τὸν ὑπαίτιον φεύγει βίον ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ συνουσίας ἐραστής καί τὴν μοναχικὴν καί ἀσυνδύαστον αἰρεῖται πολιτείαν καί τοῖς τῆς ἡσυχίας ἀδύτοις ἀπραγμόνως τε καί ἀπεριμερίμνως ἐνδαιτιᾶσθαι προθυμεῖται, πάσης σχέσεως ἀπηλλαγμένος, ἐν οἷς προσύλου παντός δεσμοῦ, καθ' ὅσον ἐφικτόν, λύσας τὴν ψυχὴν, συνάπτει τὸν νοῦν τῇ ἀδιαλείπτῳ πρὸς Θεὸν εὐχῇ, καί δι' αὐτῆς ἑαυτοῦ ὅλος γεγωνὸς καινὴν καί ἀπόρρητον ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς εὕρισκει, τὸν ἀναφῆ τῆς κρυφιομύστου σιγῆς, ὡς ἄν τις εἴποι, γνόφον καί τούτῳ μεθ' ἡδονῆς ἀπορρήτου προσέχων ἀκριβῶς τὸν νοῦν ἐν ἀπλουστάτῃ καί παντελεῖ καί γλυκερᾷ γαλήνῃ καί ὄντως ἡσυχίᾳ τε καί ἀφθεγξίᾳ πάντων ὑπερίπταται κτιστῶν. Ὅλος δ' οὕτως ἐκστάς καί ὅλος γενόμενος Θεοῦ, δόξαν ὀρᾷ Θεοῦ καί φῶς ἐποπτεύει θεῖον, ἥκιστα αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ψυχῶν δέ καί νόων ἀσπίλων εὐχαρί καί ἱερὸν θέαμα, οὐ χωρὶς οὐδ' ἄν νοῦς ἢ νοεράν ἔχων αἴσθησιν (σελ. 248) ὀρώη τοῖς ὑπὲρ ἑαυτόν ἐνούμενος, καθάπερ οὐδέ ὀφθαλμὸς σώματος τοῦ κατ' αἴσθησιν φωτός χωρὶς.

Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος νοῦς ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καί οὕτως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὑπὲρ ἑαυτόν γινόμενος. Ὁ δὲ Θεὸς καί αὐτός ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται καί οὕτω τῷ καθ' ἡμᾶς «ἐνοῦται νῶ, ἀλλὰ συγκαταβάσει χρώμενος» ὡσπερ γὰρ ἔρωτι καί ἀγαπήσει θελγόμενος καί δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καί πάντων ἐξηρημένου ἔξω ἑαυτοῦ ἀνεκφοιτήτως γινόμενος, καί κατ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν ἐνοῦται. Ὅτι δὲ οὐχ ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καί τοῖς ἐπουρανίοις ἀγγέλοις συγκαταβαίνων ἐνοῦται Θεός, ὁ ἅγιος Μακάριος πάλιν ἡμᾶς διδάξει, «διὰ χρηστότητα», λέγων, «ἄπειρον συσμικρύνει ἑαυτόν ὁ μέγας καί ὑπερούσιος, τοῦ δυνηθῆναι τοῖς νοεροῖς αὐτοῦ κτίσμασι συγκραθῆναι, ψυχαῖς ἀγίων φημί καί ἀγγέλοις, ἵνα καί αὐτοῖς γένοιτο ζωῆς ἀθανάτου τῇ αὐτοῦ θεότητι μετασχεῖν». Πῶς δ' οὐκ ἄν μέχρι τύτου συγκαταβαίη, ὁ μέχρι σαρκὸς συγκαταβάς, καί σαρκὸς θανάτου καί θανάτου σταυροῦ, ἵνα περιέλῃ τό ἐπιπεσόν ἐκ παραβάσεως τῆ ψυχῆ κάλυμμα τοῦ σκότους καί τοῦ οἰκείου μεταδῶ φωτός, ὡς ὁ αὐτός ἅγιος ἐν τῷ τὴν ἀρχὴν εἰρημένῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν;

Φρίξατε τοίνυν οἱ ἀπιστοῦντες καί πρὸς ἀπιστίαν τοὺς ἄλλους ἐνάγοντες, οἱ τυφλοὶ καί τοὺς τυφλοὺς ὀδηγεῖν προθυμούμενοι, οἱ πορρωτέρῳ Θεοῦ χωροῦντες καί τοὺς ἄλλους ἐπάγοντες, οἱ τῷ μὴ βλέπειν μηδέ φῶς εἶναι τὸν Θεὸν δογματίζοντες, οἱ μὴ μόνον αὐτοὶ τὰς ὄψεις τοῦ φωτός ἀποστρέφοντες καί τῷ σκότει προστρέχοντες, ἀλλὰ καί τό φῶς σκότος λέγοντες καί τοσαύτην Θεοῦ συγκατάβασιν ἄπρακτον τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον ἀποτελοῦντες, οὐκ ἄν τοῦτο παθόντες, εἰ τοῖς τῶν πατέρων ἐπιστεύετε λόγοις· οἱ γάρ τούτοις (σελ. 250) πειθόμενοι, μὴ ὅτι πρὸς τὰ τῶν χαρισμάτων ὑπερφυᾷ, ἀλλὰ καί πρὸς τὰ τούτων ἀμφισβητήσιμα πολλὴν τὴν εὐλάβειαν ἐπιδείκνυνται. «Ἔστι» φάρ, φησὶν ὁ ἅγιος Μάρκος, «χάρις τῷ νηπίῳ

ἀγνοουμένη, ἣν οὔτε ἀναθεματίζειν δεῖ διὰ τὴν ἀλήθειαν οὔτε προσδέχεσθαι διὰ τὴν πλάνην». Ὅραξ ὡς ἔστι χάρις ἀληθῆς, ἕτερα παρά τὴν τῶν δογμάτων ἀλήθειαν; Τί γάρ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων ἀμφισβητήσιμον; Ἔστιν οὖν ὑπὲρ γνώσιν ἐνεργὸς χάρις ἐναργῆς, δι' ἣν καὶ τὴν μήπω δοκιμασθεῖσαν πλάνην λέγειν οὐκ εὐλαβές. Διό καὶ ὁ θεῖος Νεῖλος παρά Θεοῦ τὴν δὴλωσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐξαιτεῖν εἰσηγεῖται, «εὐχου», λέγων, «τηνικαῦτα συντόνως, ἵνα, εἰ μὲν ἐκ Θεοῦ ἔστι τό ὄραμα, αὐτός σε φωτίσει, εἰ δέ μή, θᾶττον τὴν πλάνην ἐκδιώξῃ ἀπὸ σοῦ». Καί μὴν οὐδέ τοῦτο οἱ πατέρες ἠνέσχοντο μὴ ἐξαιρεῖν ἡμῖν, τίνα τὰ τῆς πλάνης καὶ τίνα τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. «Ἡ γάρ πλάνη, κἄν τό τοῦ ἀγαθοῦ πρόσωπον ὑποκρίνηται κἄν ὀράσεις λαμπράς περιβάλλῃται, ἐνέργειαν ἀγαθὴν παρασχεῖν οὐ δυνησεται· οὐ γάρ κόσμου μῖσος, οὐ περιφρόνησιν ἀνθρώπων δόξης, οὐκ ἐπιθυμίαν τῶν οὐρανίων, οὐ κατάστασιν λογισμῶν, οὐκ ἀνάπαυσιν πνευματικὴν, οὐ χαράν, οὐκ εἰρήνην, οὐ ταπείνωσιν, οὐ κατάπαυσιν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν, οὐ διάθεσιν ψυχῆς ἀρίστην· ταῦτα γάρ εἰσι τὰ τῆς χάριτος ἐνεργήματα, ὧν τὰναντία εἰσὶ τὰ τῆς πλάνης γεννήματα». Ἦδη δέ τινες ἐκ πολλῆς πείρας καὶ τῆς νοερᾶς θεᾶς αὐτῆς εἰρήκασιν ἰδιότητος, ὡς ἂν ἔχοι τις καὶ πρό τῶν ἐνεργημάτων τεκμηριώσασθαι. «Καί τοίνυν εἴση», φησίν, «ἐκ τῶν ἐνεργημάτων τό ἐλαμφθέν ἐν τῇ ψυχῇ σου νοερόν φῶς, πότερον τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ σατανᾶ πέφυκεν ὄν, ἵνα μήτε τόν τῆς πλάνης ἀναιρέτην πλάνον εἶναι νομίσης μήτε τὴν πλάνην ἀλήθειαν».

Ἄλλ' οὐχὶ τό ἀπλανές φῶς τό ἄτρεπτον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ χαρίζεται· «τοῦτο γάρ ὁ λέγων», καθάπερ τις ἔφη τῶν πατέρων, «τοῦ μέρους τῶν λύκων ἐστί». Σκοπεῖτωςαν (σελ. 252) δὴ πόσον τῆς ἀληθείας ἀποπλανῶνται οἱ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἔν τισιν ἐλλείψεων τούς κεχαριτωμένους πεπλανημένους ἀποφαινόμενοι, μηδέ τοῦ τῆς Κλίμακος ἀκούοντες λέγοντος· «οὐκ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀγγέλου τό μή κλέπτεσθαι ἐφ' ἀμαρτήμασιν εἶναι» καὶ πάλιν, «τινὲς ἐξ ἐλλείψεως ἑαυτοῦς εὐτελίζουσι καὶ ἐκ πταισμάτων τὴν τῶν χαρισμάτων μητέρα ὤκειώσαντο». Ἀπάθεια γοῦν ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἀγγέλων ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ ζητεῖται, ἣν γνώση καὶ οὐκ ἀπατηθήσῃ ἐν σεαυτῷ οὔσαν κατά τόν αὐτόν ἅγιον ἐν πλήθει φωτός ἀρρήτου καὶ προσευχῆς ἔρωτι ἀμυθήτω· καὶ πάλιν, «ψυχὴ προλήψεως ἐλευθερωθεῖσα πάντως θεῖον φῶς ἐθεάσατο· γνώσιν δέ δογμάτων θείων, πόσοι μετὰ ποληρήψεων ἔχουσι;» καὶ πάλιν, «ἐξ ἄλλων μὲν οἱ τῇ ψυχῇ ἀσθενεῖς γνωρίζουσι τὴν πρὸς ἑαυτοῦς τοῦ Κυρίου ἐπίσκεψιν, οἱ δέ τέλειοι ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας» καὶ πάλιν, «ἐν μὲν τοῖς εἰσαγωγικοῖς πληροφορία τοῦ κατά Θεόν εἶναι αὐτῶν τὰ διαβήματα ἢ τῆς ταπεινώσεώς ἐστι προσθήκη· ἐν δέ τοῖς μέσοις, ἢ τῶν πολέμων ἀναχώρησις· ἐν δέ τοῖς τελείοις, ἢ τοῦ θεοῦ φωτός προσθήκη καὶ περιουσία».

Εἰ τοίνυν μὴ νοερόν τουτί τό φῶς καὶ γνώσες παρεκτικόν, καθάπερ οἱ πατέρες λέγουσιν, ἀλλά γνώσις ἐστίν, ἢ ταύτης δέ περιουσία δεῖγμα θεοφιλοῦς τελειότητος. Σολομῶντος ὁ βίος τελεώτερός τε καὶ θεοφιλέστερος ἂν ἦν τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων, ἵνα μὴ λέγω καὶ τῶν ἐπὶ σοφίας περιουσίᾳ θαυματομένων Ἑλλήνων. Ἐπεὶ δέ καὶ τῶν εἰσαγωγικῶν ἔστιν οἷς καὶ ὅτε, ἀλλ' ἀμυδρότερον, τό τοιοῦτον ἐπιλάμπερι φῶς καὶ τοῖς τελείοις γίνεται προσθήκη ταπεινώσεως, ἀλλ' ἕτερα τῷ εἶδει παρά τὴν τῶν εἰσαγομένων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτός· «τά μὲν μικρά παρά τοῖς τελείοις οὐ μικρά, τά δέ μεγάλα παρά τοῖς μικροῖς οὐ πάντως τέλεια». (σελ. 254) Ὅτι δέ καὶ τούτοις ἢ θεῖα χάρις ἐπιφαίνεται φιλανθρώπως, εἴση σαφῶς, εἴ πείση Διαδόχῳ τῷ θαυμασίῳ· «ἢ χάρις γάρ», «τὴν ἀρχὴν ἐν αἰσθήσει πολλῇ, τὴν ψυχὴν τῷ οἰκείῳ εἴωθε περιαιυγάζειν φωτί· περί δέ τά μέσα τῶν ἀγώνων ἀγνώστως τά πολλά ἐνεργεῖ». «Τό γάρ ἅγιον Πνεῦμα», κατά τόν ἐν Πνεύματι λαλοῦντα Νεῖλον, «συμπάσχον τῇ ἡμετέρᾳ ἀσθενείᾳ, καὶ ἀκαθάρτοις οὔσιν ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ καί, εἴπερ εὐρήσει τόν νοῦν μόνον φιλαλήθως αὐτῷ προσευχόμενον, ἐπιβαίνει αὐτῷ καί

πάσαν τήν κυκλοῦσαν αὐτόν τῶν λογισμῶν ἢ νοημάτων φάλαγγα ἐξαφανίζει». Ὁ δέ ἅγιος Μακάριος, «ἀγαθός ὢν ὁ Θεός», φησίν, «ὀρέγει τοῖς αἰτοῦσι φιλανθρωπότερον τὰ αἰτήματα· τῷ τοίνυν εἰς προσευχὴν ἑαυτὸν ἐκπονοῦντι, κἂν εἰ ἢ πρὸς τὰς ἄλλας τῶν ἀρετῶν τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιδείκνυται τὴν σπουδὴν, ἐνίοτε μὲν αὐτῷ ἡ θεία χάρις ἐπιφοιτᾷ, καὶ δίδεται τούτῳ χάριτος ἐκ μέρους ἐν εὐφροσύνῃ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ζήτησιν εὐχή, ἀλλ' ἔρημος οὗτος τῶν ἄλλων πάντων μένει καλῶν· δεῖ δὴ μὴ ὀλιγώρως ἔχειν πρὸς τᾶλλα, ἀλλὰ τριβῆ καὶ γυμνασία τὴν καρδίαν ἀντερίζουσιν ἐνδοτικὴν καὶ πειθήνιον τῷ Θεῷ ποιεῖν τὴν σπουδὴν τε καὶ κτῆσιν ἀπάσης ἀρετῆς· οὕτω γάρ καὶ τό δοθέν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς εὐχῆς χάρισμα πρὸς ἐπίδοσιν ἤξει, συνεπαγόμενον ταπεινοφροσύνην ἀληθῆ καὶ ἀγάπην ἀψευδῆ καὶ πάντα τὸν τῶν ἀρετῶν κατάλογον, ὃν καὶ προβιασάμενος ἐξεζήτησεν».

Ὅρᾳ τῆς πατερικῆς νοουθεσίας τοῦπίσημον; Προσεποικοδομεῖ γάρ τό λείπον, ἀλλ' οὐκ ἐξορύττει τοὺς θεμελίους διὰ τό μήπω τοὺς τοίχους ἐπεγερθῆναι, οὐδέ καθαιρεῖ τούτους διὰ τό μή τούτοις ἐπικεῖσθαι τὸν ὄροφον. Καὶ γάρ οἶδε, τῇ πείρᾳ συνείς, ὡς κόκκον μὲν συνάπεως σπειρομένην τὴν ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ὃ μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ἐστίν, ὕστερον δ' ἐπὶ τοσοῦτον αὐξομένην καὶ τὰς (σελ. 256) τῆς ψυχῆς πάσας ὑπερναβαίνουσιν δυνάμεις, ὡς καὶ τῶν οὐρανίων πτηνῶν ἐπιτερπέες εἶναι σκῆνωμα. Οὗτοι δ' οὐς φῆς, ὑπ' ἀκρισίας εἰς τό κρίνειν χωροῦντες, ὑπ' ἀπειρίας ἀφαιροῦνται, κἂν τι προσῆ τοῖς ἀδελφοῖς λυσιτελεῖν δυνάμενον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν ὑπ' ἀναιδείας ἀρπάζοντες, τὸν μὲν ἄξιον ἀποφαίνονται χάριτος, ὅς ἂν δήπου τούτοις δοκῆ, τὸν δ' οὐ Θεοῦ γάρ μόνον τοὺς ἀξίους οἰκείας χάριτος κρίνειν. Εἴ τοίνυν αὐτός τινα προσελάβετο, «σύ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» φησίν ὁ ἀπόστολος. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐπανελθόντες ὅθεν ἐξέβημεν καὶ μικρά προσειπόντες ἐπίσχωμεν τό νῦν ἔχον τὸν λόγον εἰς πολὺ μῆκος ἀποτεινόμενον.

Ὁ τοῦτο τό μέγα τῆς καινῆς χάριτος μή πιστεύων μυστήριον, μηδέ πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς θεώσεως βλέπων, οὐδέ σαρκὸς ἡδονῆς καὶ χρημάτων καὶ κτημάτων καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπων δόξης καταφρονεῖν δύναται ἄν. Εἰ δ' ἄρα καὶ δυνηθεῖ κἂν πρὸς βραχὺ, φυσίωσις αὐτόν ὡς τό τέλειον ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων ἤδη κτησάμενον διαδέχεται, δι' ἧς αὐθις πρὸς τὸν τῶν ἀκαθάρτων κατασπᾶται κατάλογον. Ὁ δέ πρὸς ἐκεῖνο βλέπων, κἂν ἅπαν ἔργον ἀγαθὸν κτήσεται, προκείμενον ἔχων τὴν ὑπερτελῆ καὶ ἀτέλεστον τελειότητα, ἑαυτὸν οὐπω λογίζεται κατεληφέναι τι καὶ οὕτω τῇ ταπεινώσει προστίθησι· διανοούμενος δέ τοῦτο μὲν τὴν τῶν προωδευκότων ἀγίων ὑπεροχὴν, τοῦτο δέ τὴν τῆς θείας φιλανθρωπίας ὑπερβολὴν, πενθῶν, τό τοῦ Ἡσαΐου βοᾷ, «οἴμοι ὅτι ἀκάθαρτος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, Κύριον Σαβαώθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου». Τό δέ πένθος τοῦτο τῇ καθάρσει προστίθησιν· ἐπιδαφιλεύεται δέ ταύτη παράκλησιν τε καὶ ἔλλαμψιν ὁ τῆς χάριτος Κύριος. Ἐνθεν τοι καὶ ὁ τῇ πείρᾳ διδάσκων Ἰωάννης φησίν· «ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο· καθαρότης δέ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Δεκτικὴ τοίνυν τῆς ἐλλάμψεως ταύτης καρδία κεκαθαρμένη· ὅσα δέ περί θεοῦ λέγεται (σελ. 258) καὶ γινώσκεται, καὶ καρδία ἀκάθαρτος δέχεται. Φανερόν τοίνυν ὡς ὑπὲρ λόγον τε καὶ γνῶσιν αὕτη ἡ ἔλλαμψις. Κἂν γνῶσιν τις ταύτην εἴποι καὶ νόησιν, ὡς τῷ νῶ χορηγουμένην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἕτερον εἶδος λέγει νοήσεως, πνευματικόν τι καὶ αὐταῖς ταῖς πισταῖς καρδίαις, εἰ μὴ δι' ἔργων καθαρθεῖεν, ἀχώρητον. Διό καὶ τό παρέχον τό ὄραν καὶ ὀρώμενον, ταυτό δ' εἰπεῖν τό καθαρᾶς καρδίας φῶς, ὁ Θεός, «μακάριοι» φησιν «οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται». Πῶς οὖν οὗτοι διὰ τοῦτο μακάριοι, εἴπερ ἡ ὄρασις αὕτη γνῶσις, τὴν δέ καὶ ἡμεῖς ἔχομεν οἱ ἀκάθαρτοι; Καλῶς ἄρ' εἶπεν ὁ ἔλλαμφοθεὶς καὶ τὴν ἔλλαμψιν ὀριζόμενος ὅτι ἔλλαμψις ἐστίν οὐ γνῶσις ἀλλ'

«ἄρρητος ἐνέργεια ὀρωμένη ἀοράτως», οὐ γάρ αἰσθητῶς, καί «νοουμένη ἀγνώστως», οὐ γάρ λογιστικῶς.

Ἦν μὲν οὖν προσθεῖναι καί ἕτερα' δέδοικα δέ μή καί ταῦτα μάτην προέθηκα. Κατά γάρ τόν αὐτόν ἅγιον «ὁ ἐλλάμπειως Θεοῦ αἴσθησιν καί ἐνέργειαν τοῖς ἀγεύστοις διά λόγου διηγείσθαι βουλόμενος, ὅμοιός ἐστι τῷ τοῖς μή γευσαμένοις μέλιτος τήν αὐτοῦ γλυκύτητα διά λόγων διδάσκειν ἐθέλοντι». Πρός σέ δ' ὅμως ἡμῖν οἱ λόγοι γεγόνασιν, ὡς ἄν καί σύ τάληθές ἀκριβῶς εἰδείης καί ἡμᾶς ὁμολογοῦντας ταῖς τῶν πατέρων φωναῖς, ὧν τὰς ὑπολοίπους ὑπογεγραμμένας οὔσας, διέξιθι.

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ (Σελ. 260)

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΙΣ Η ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΓΝΩΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΟΝΤΩΣ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΕΡΙΣΠΟΥΔΑΣΤΟΣ Η ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΕΓΟΝΤΩΝ ΤΗΝ ΕΚ ΤΗΣ ΕΞΩ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΝΩΣΙΝ ΟΝΤΩΣ ΣΩΤΗΡΙΟΝ

Οὐδέν ψεύδους δεινότερον, οὐδέν συκοφαντίας ἄχθους βαρύτερον τοῖς ἐνεργοῦσιν ἀλλ' οὐ τοῖς πάσχουσιν. Οἱ μὲν γάρ ἔσθ' ὅτε καί δοκιμώτεροι γίνονται καί δι' ὑπομονῆς τῶν οὐρανίων βραβείων ἐπιτυγχάνουσιν, «ἀπολεῖ δέ Κύριος πάντας τοὺς λαλοῦντας τό ψεῦδος». Εἰ δέ καί ἀποστερητῆς τις ὧν, ὡς ἀποστερηθεῖς βοᾶ, καί ὁ συκοφάντης ὡς συκοφαντηθεῖς κατά τοῦ πεπονθότος καί μηδέν εἰργασμένου δεινόν ἀποδύρεται, τίνα καταλείπει κακίας ὑπερβολήν; Τίνος δέ καταδίκης οὐκ ἄξιος; Εἰ δέ καί μή ταύτης πειρῶτο νῦν, ἀλλ' «ἐαυτῷ θησαυρίζει τήν ὀργήν ἐν ἡμέρᾳ δικαιοκρισίας καί ἀποκαλύψεως Θεοῦ». Ταῦτ' ἄρ' ἐγώ τόν ἐκ Σικελίας ἦκοντα καί φιλοσοφεῖν τήν ἔξω παιδείαν ἐπαγγελλόμενον ἐπί νοῦν λαμβάνων θρηνῶ. Τοῦτον γάρ κατά μοναχοῦς ἐσταλμένον ὀρῶν, ἔχαιρον ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος ὡς καί τὰ θεῖα προῖών σοφός ἔσται, συνελθὼν τοῖς ἐκκρίτοις τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἱ τοῖς ἄλλοις πᾶσι χαίρειν εἰπόντες, διά βίου μεθ' ἡσυχίας τῷ Θεῷ προσανέχουσι. Γένοιτο γάρ ἄν ἡμῖν, οὕτως ἔλεγον, γραμματεὺς ὅμοιος θησαυρῷ, κατά τόν τοῦ Κυρίου λόγον, ἐκφέροντι παλαιά τε καί νέα. Νῦν δ' ἅπαν τούναντίον ἐξέβη καί δι' ὄν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθοῖς ἔχαιρον, πένθος ἀρτίως καθίκετό μου τῆς ψυχῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ψυχῆς. Προσῆλθε μὲν γάρ τισι τῶν ἡμετέρων, καί τούτων τοῖς (σελ. 262) ἀπλουστέροις, τόν μαθητιῶντα ὑποκρινόμενος, ἀπέστη δ' ἐπί τοσοῦτω κατεγνωκέναι δείξας αὐτῶν, ὡς καί συγγράμματα κατ' αὐτῶν οὐδέν μικρόν οὐδέ μέτριον ἐπικαλοῦντα συνθεῖναι καί μετὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων παρρησιάζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν φοιτῶντων αὐτῷ καί περιβομβούντων μειρακίων, καί τούτων ἔπειθεν ἐκείνους ὅσοι μή πρεσβυτικόν ἐπαγγέλλονται φρόνημα καί μοναχῶν τοὺς μή πείραν ἐσχηκότας ἡσυχίου διαγωγῆς. Ἦρξατο δὴ διαδίδοσθαι πᾶσιν ὁ λόγος ὡς ἀποτροπαίου φρονήματος ὑπὸ τῶν ἡσυχάζοντων πρεσβευομένου' καί ὄνομα γάρ αὐτοῖς περιέθηκε τῶν φαυλοτάτων, «ὄμφαλοψύχους» προσαγορευσας, καί τήν ἣν αὐτός ἔλεγεν αἴρεσιν «ὄμφαλοψυχίαν» προσειρηκῶς ὀνομασί δέ μηδένα προβαλλόμενος τῶν παρ' αὐτοῦ κατεγνωσμένων ἐκείνων, τοῖς κρείττοσί τε τῶν ἡμετέρων ἐντετυχηκέναι λέγων, πάντας οὕτω σαφῶς ἐποιεῖτο τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπευθύνους.

Ἐζήτουν τοίνυν καί αὐτός παρ' ἐκείνου ταυτί τά γράμματα. Διά τοσαύτης δ' ἐκεῖνος ἐποιεῖτο σπουδῆς μηδενί ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς εἰς ὄψιν ἔλθειν, ὡς καί τοῖς πρό ὀλίγου ὠμιληκόσιν ἡμῖν καί ἅπαξ ποτέ τεθεαμένοις ἡμᾶς οὐ παρεῖχε, μή πρότερον ἐξορκίσας μηδενί δεῖξαι τῶν τήν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων. Πλανώμενα δ' οὕτως ἐν σκότει καί τό φῶς φεύγοντα τῆς παρρησίας τάς ἐμάς ὅμως χεῖρας εἰς τέλος οὐ διαπέφευγε. Λαβῶν οὖν καί αὐτός ἔστιν ἅ διήλθον καί εἶδον ὡς ἔπος οὐδέν ὑγιές, ἀλλά πάντα ψεῦδος καί συκοφαντίαν δεινήν. Ἔλεγε γάρ ὡς ἐδιδάχθη παρ' ἐκείνων ὧν κατηγορεῖ, τήν μὲν θείαν πᾶσαν Γραφήν ἀνωφελῆ πᾶσι παντάπασιν εἶναι, πονηράν δέ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν, τήν τε τοῦ (σελ. 264) τοῦ Θεοῦ οὐσίαν αἰσθητῶς εἶναι θεωρητὴν καί πρὸς ταύτην ἄγειν τήν θεωρίαν ἕτερα ἢ τινά αἰσθητὰ τηρήματά τε καί ἐνεργήματα καί ἐπιτηδεύματα. Ταῦτα δέ ἅπαντα ὀμφαλοψυχίαν οὐκ οἶδ' ὅπως καλέσας καί δαιμονιώδη ἀπελέγξας, ὡς αὐτός ᾤετο, καί καταστήσας ἑαυτὸν μόνον ἀσφαλῆ διδάσκαλον, τὸν τευθεν περὶ προσευχῆς νοερᾶς καί φωτός ἱεροῦ διεξήει, καί ἀναβάσεις καί μέτρα προετίθει θεωρημάτων καί γνώσεων, καί τό πλεῖστον τῆς ἐν αὐταῖς τελειότητος ἐμαρτυρεῖτο οἱ προσγίνεσθαι παρά τῆς ἕξω παιδείας καί τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς, δῶρον οὐσαν Θεοῦ, τῶν προφήταις καί ἀποστόλοις δεδομένων ὁμοίως.

Εἶχε μὲν οὕτω τά τῶν συγγραμμάτων αὐτῶ, καί τούτων οὐ μικρῶ χεῖρῳ διενοεῖτο καί συνεσκεύαζε, μέχρις οὗ πυθόμενος τάς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀντιρρήσεις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπεδειλίασεν, ὡς τά γράμματα οἱ ταῦτα συγκλείσαι σκόπει καί ὡς σκανδάλων αἴτια καταλιπεῖν τε καί ἀφανίσαι παντάπασιν ἐπ' ἐκκλησίας ὁμολογήσαι. Ὡς δέ διὰ τούτους λόγους τούτους ἀφείθη καταδίκης δικαίας, ἐνέτυχε δέ καί τισι τῶν ἀντιλεγόντων ἡμετέρων βιβλίων πρὸς τά τοιαῦτα καί τό ἄφυκτον κατενόησε τῶν ἐλέγχων, τήν αἰσχύνην οὐ φέρων, καθίσας αὐθις, τά μὲν ἀπαλείφει τῶν οἰκείων γραμμάτων, τά δέ ἀμείβει, καί τό μὲν τῆς ὀμφαλοψυχίας ὄνομα ἐξαλείφει παντάπασιν, ὄνομα μόνον ἐξεληλεγμένον, πράγματος ἐστερημένον καί κατὰ μηδενός ὑποκειμένου λέγεσθαι δυνάμενον, ὡσπερ ὁ τραγέλαφος καί ἰππάνθρωπος καί ὅσα τῆς ψιλῆς ἐπινοίας ἐστίν. Ἄ δέ δαιμονιώδη πρότερον ἀπεφαίνετο, φυσικά προσαγορεύει νῦν, οὐκ οἶδα καί τοῦτο πῶς. Οἷς δ' ἐνέτυχε τῶν ἐμῶν, τά μὲν ὡς μηδ' ἰδὼν παραλείπει, μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς ἐκεῖνα τολμῶν, ἔστι δ' ἅ συκοφαντικῶς ἀμείψας, ἔπειτα κατ' ἐκείνων χωρεῖ, καί τοῦθ' οὕτω πράττων, αὐτός ὡς συκοφαντούμενος ἀποδύρεται. (σελ. 266) Πιστεύει δέ ταῦτα οὐδέ τοῖς φίλοις ἐταίροις ἑαυτοῦ πᾶσιν, ἀλλ' ὀλίγοις πάνυ τῶν οἰκειοτάτων, ὧν εἷς ὡς ἐμέ, διακομίσει ταῦτα δίκαιον ἔγνω, παρ' ἑαυτοῦ τήν ἀπάτην φωράσας κάμει ἰκετεύσας ἑμαυτῶ καί τοῖς λόγοις χρήσασθαι, πρὸς ἕκαστον ἐν μέρει τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ψεύδους ἀντικαθισταμένῳ καί τό τῆς ἀληθείας φέγγος νόθοις διδασκαλίαις ἀνεπισκόπητον, ἐφ' ὅσον ἄρα δυνάμιμην, κατασκευάζοντι. Δεῖν οὖν κρίνας ὑπακοῦσαι τῇ καλῇ ἀξιώσει καί συνήγορον ἑμαυτὸν αὐθις τῆς ἀληθείας ποιῆσαι πρὸς δύναμιν, ἄρξομαι καί νῦν ἀπὸ τοῦ Περί λόγων ἐκείνῳ λόγου, καθάπερ καί πρότερον.

Ἔστι δὴ αὐτῶ τό προοίμιον τοῦτο· «Ὡσπερ ἐπὶ τῆς ὑγείας οὕτως ἔχει καί ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας· αὐτόθεν μὲν γάρ δίδοται παρά Θεοῦ καί δι' ἐπιμελείας εὐρίσκεται· καί ὡσπερ οὐκ ἄλλο μὲν εἶδος ὑγείας δίδοται παρά τοῦ Θεοῦ, ἄλλο δέ διὰ τῆς ἰατρικῆς παραγίνεται, ἀλλά τό αὐτό, οὕτω κάπτι τῆς σοφίας· δίδωσι δέ ἡμῖν ταύτην προφήταις καί ἀποστόλοις Θεός, δέδωκε δέ ἡμῖν τά τε διὰ τῶν θεουργῶν λόγια καί τά κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα, δι' ὧν πάλιν τήν σοφίαν ζητοῦντες εὐρίσκομεν». Οὕτω ταῦτα πάνυ δεινά, καίπερ ἐξισάζοντος τά μακρῶ πάνυ καί ὅσον οὐκ ἄν εἴποι τις διαφέροντα· καί τά ἀνίατα γάρ ἰᾶται Θεός καί νεκρούς ἐκ τάφων ἀνίστησι καί σοφία προφήταις καί ἀποστόλοις αὐτός ἐστίν ὁ τοῦ Πατρὸς λόγος, ἢ πρό αἰώνων σοφία, ὡς καί Παῦλος περὶ αὐτοῦ λέγει· «ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἡ δ' ἐκ τῶν ἕξω

μαθημάτων σοφία καί ἡ παρ' ἱατρῶν προσγινομένη ὑγεία, παρά τοσοῦτον οὐκ ἔστιν ἐκείναις ταῦτό, παρ' ὅσον Ἑλλήνων προφήται διενηνόχασι, καί Γαληνῶν καί Ἱπποκρατῶν οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, εἰ δέ βούλει καί Χριστός αὐτός, ὁ Ἰησοῦς δι' ἡμᾶς κληθῆναι καταδεξάμενος. Ἴσον τοίνυν ἔμοιγε δοκεῖ ταῦτά τε λέγειν ταῦτά καί πυγολαμπίδι παραπλήσιον εἶναι τόν ἥλιον, ἐπειδήπερ ἄμφω φῶς ἐπ' ἀέρος δεικνύουσιν.

(σελ. 268) Ἀλλά «τά τῶν θεουργῶν», φησί, «λόγισ καί ἡ ἐν τούτοις σοφία τῆ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία πρὸς ἓνα σκοπόν ὄρα καί τό αὐτό κέκτηται τέλος, τήν τῆς ἀληθείας εὐρεσιν. Μία γάρ ἡ διά πάντων ἀλήθεια, τοῖς μὲν ἀποστόλοις ἀμέσως ἐκ Θεοῦ δοθεῖσα τήν ἀρχήν, παρ' ἡμῶν δέ δι' ἐπιμελείας εὕρισκομένη πρὸς δὴ ταύτην τήν θεόθεν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένην ἀλήθειαν καί παρ' ἑαυτῶν πέφυκε τά κατά φιλοσοφίαν μαθήματα κάπὶ τὰς αὐλοὺς ἀρχετυπίας ἀνάγεσθαι τῶν ἱερῶν συμβόλων ἀπλανῶς τά μέγιστα συμβάλλεται». Τίς ταῦτ' ἀκούων οὐ νεμεσήσει τῶν εὖ φρονούντων καί τό διάφορον αὐτῶν ὅσον ἐπισταμένων, ὅτι καί συντάττεται γοῦν ὄλως ἡ θεουργική σοφία τοῦ Πνεύματος τῆ παρὰ τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφία, καί ταῦτα παρὰ τῶν ταῦτά φρονεῖν δοκούντων ἡμῖν καί τὰς ἀντιρρήσεις αἰτιωμένων ὡς πρὸς ὁμόφρονας; Οὐχ ἡ μὲν «ἄγονός τε καί ἄκαρπος», κατά τόν Νύσσης θεηγόρον Γρηγόριον, μηδέν δοῦσα τῶν μακρῶν ὠδίων καρπόν, μηδ' εἰς τό φῶς τῆς θεογνωσίας προάγουσα, ἡ δέ τοῦ Πνεύματος γονιμωτάτη τε καί πολύτεκνος, οὐ σύνδυο καί σύντριες, κατά τά πολυτόκα τῶν ζῶων, πεφυκυῖα τίκτειν, ἀλλ' ὄλας χιλιάδας εἰσάπαξ ἀναγεννώσα κάκ τοῦ δεινοῦ σκοτούς, εἰς τό θαυμαστόν τοῦ Θεοῦ μετατιθεῖσα φῶς, ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν πράξεως ἐδιδάχθημεν; Ὁ καί ὁ προφήτης προῖδών καί τοῦ θαύματος γεγυνώς ὄλος ἔλεγεν· «εἰ ὠδινεν ἡ γῆ αἴφνης, εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ»; Οὐχί τῆ μὲν ἀμφισβητήσιμον ἔνεστι τάληθές καί τῷ ψεύδει συμμιγές, διό καί αἰεὶ ἐντιλέγεσθαι πέφυκεν, ὡς καί οἱ καθηγεμόνες αὐτῆς συμμαρτυρήσαιεν ἄν, τῆ δέ οὐδεῖς, κατά τήν θεοπεσίαν τοῦ εὐαγγελίου φωνήν, ἀντιστῆναι δύναται, σαφές καί τοῦ ἐναντίου παντάπασι ἀμικτον προβαλλομένη τό ἀληθές; Οὐχί ταύτης μὲν τῆς τῶν θείων λογίων σοφίας τό (σελ. 270) ἀληθές ἀναγκαῖον ἡμῖν ἐστι καί λυσιτελές καί σωτήριο, ἐκείνης δέ τῆς ἔξωθεν προσγινομένης οὐκ ἀναγκαῖον, οὐδέ σωτήριο; Ὅθεν δείκνυται καί διπλοῦν εἶναι τό εἶδος τῆς ἀληθείας, ὧν τό μὲν τέλος ἐστί τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας, τό δέ μή ἀναγκαῖον μηδέ σωτήριο ζητεῖ μὲν ἡ ἔξω φιλοσοφία, ἐπιτυγχάνει δέ ἦττον. Πῶς οὖν δι' ἀμφοτέρων τούτων μίαν εὕρισκομεν τήν ἀλήθειαν;

Ἀλλά καί ἡμεῖς ἐπί τήν τῶν ἀναγκαίων ζήτησιν τό ἐξεταστικόν μεταφέροντες τῆς τῶν ἔξω μαθημάτων φιλοσοφίας καί πρὸς τήν τῶν λογίων σαφήνειαν ἔστιν οἷς τῆς ἐκεῖθεν παιδείας χρώμενοι ῥᾶστ' ἄν ἐκτραπήμεν τοῦ ὀρθοῦ, μή τήν μόνην οὔσαν κλεῖν τῶν ἱερῶν γραφῶν ἔχοντες, τήν χάριν τοῦ Πνεύματος, καί αὐτοῖς τοῖς θεοπνεύστοις λογίοις μή ποδηγούμενοι. Δῆλον γοῦν ὡς ἐντεῦθεν κάκεῖνα πρὸς τό λυσιτελοῦν μεταποιεῖται τε καί μετατάττεται· ἀνευδεῖς μὲν γάρ ἡ σοφία τοῦ Πνεύματος, ἐν δέ τῷ ὄντως ἀγαθῷ καί τό μή ὄντως ἀγαθόν ἀγαθύνεται, κατά τήν τοῦ πυρός τε καί φωτός φύσιν, ὡς ἐν ἀμυδρῷ τύπῳ, πυρώδη καί φωτοειδῆ δεικνύσαν τά πλησιάσαντα. Πῶς οὖν ἐν εἶδος σοφίας ἐκ τῶν ἱερῶν διδαγμάτων καί τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἡμῖν προσγενήσεται καί τῆ ἀποστολικῆ σοφία ταῦτόν, ἥτις ἐν βραχεῖ διαλάμψασα τότε, περιέσχεν τῆς οἰκουμένης τά πέρατα, τοὺς μὲν ἔξω σοφοὺς ἀσόφους ἐλέγξασα, τοὺς δέ ἰδιώτας τῆς ἰδιωτείας ἐκείνης οὐκ ἀπαλλάξασα, σοφοὺς δέ καί ἰδιώτας ἐκ τῆς ἀθέου πλάνης μεταθεῖσα πρὸς τήν εὐσέβειαν; Πῶς οὖν μία ἡ διά τούτων ἀλήθεια; Γνοίη δ' ἄν τις σαφῶς τήν ἀτοπίαν τῶν τοιούτων ρημάτων, εἰ καί κατά τοὺς πατέρας τά μαθήματα ταῦτα προσαγορεύσας, εἶτα

πειρώτο συνάπτειν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος καί τῷ καταλόγῳ τῶν κατά ταύτην θείων δώρων ἐγκρίνειν, φάσκων «ἐδωρήσατο ἡμῖν ὁ Θεός τήν θεόπνευστον διδασκαλίαν καί τήν (σελ. 272) πολυάσχολον ματαιότητα, ἵνα διά τούτων τήν τῶν προφητῶν καί ἀποστόλων σοφίαν κτησώμεθα». Τίς κοινωνία θεοπνεύστῳ διδασκαλίᾳ πρὸς ματαιότητας; Τί δέ μέλει τῇ θεουργικῇ σοφίᾳ πάσης τῆς ἐν ἀστράσιν ἀληθείας; Καίτοι ὁ φιλόσοφος, οὐ ταύτην τήν ἀλήθειαν ἀπολεξάμενος εἶτα τοῖς πνευματικοῖς καί θείοις ὄντως συνῆψε δώροις, ἀλλά τά κατά φιλοσοφίαν μαθήματα, περιττήν τήν τῶν πονηρῶν δογμάτων ἀκροβυστίαν, ὡς εἶπεῖν, περικείμενα.

Τό μέντοι πρὸς τήν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰσάγειν αὐτόθεν τήν ἕξω φιλοσοφίαν ἴσως οὐ τελέως ψευδές, ὑπό τι γάρ ἄν εἶη ἀληθές, ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστίν ἡ τῶν ὄντων γνῶσις καί ἡ σοφία, ἣν ὁ Θεός προφήταις καί ἀποστόλοις ἀμέσως δέδωκε. Πνεῦμα γάρ ἅγιον ἐκείνη Πνεύματος δέ ἀγίου μετόχους Αἰγυπτίους καί Χαλδαίους καί Ἑλληνας οὐδέπω καί τήμερον ἀκηκόαμεν καί «Πνεῦμα μέν ἅγιον παιδείας» λογισμῶν καί πράξεων ὑπαιτίων μακράν ἀπώκισται καί «οὔτε εἰς κακότεχνον ψυχὴν εἰσελεύσεται» κατά τό γεγραμμένον «οὔτε ἐν σώματι κατοικήσει κατάχρεω ἁμαρτίας». Τῆς δέ τῶν κατά φιλοσοφίαν μαθημάτων γνώσεως καί ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους παντός μᾶλλον ἐξίκετο ψυχῇ, ὃν κακότεχνον οἱ θεηγόροι προσεῖπον τί δέ αὐτῷ καί τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας τεκμήριον ἔχοι τις ἄν εἶπεῖν; Ἀλλά κἂν τῷ πλατωνικῷ σώματι ἡ τῶν μαθημάτων γνῶσις ἐνώκει, ὅς μητρί καί θυγατράσιν ἐκείνης συνῶκει δυσί καί τῶν προφητικῶν δέ καί ἀποστολικῶν λογίων εἴ τις ἐξ ἐπιμελείας τήν γνῶσιν κτήσαιτο, τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τήν ἐκείνων ἔχειν σοφίαν, ὅποσον ὀφθαλμός ἥλιος ἢ σελήνη τελέσαι, τῶν ἀκτίνων ἡλίου τε καί σελήνης μεταλαχῶν διό τά τῶν προφητῶν εἰδότες προφήται τυγχάνομεν ὄντες οὐδαμῶς. Καί ἡ μέν ἀποστολική σοφία ἐξ ὀλίγων τῶν κεκτημένων ἐν βραχεῖ χρόνῳ κόσμον (σελ. 274) ὅλον ὑποῦ πρὸς οὐρανόν ἤρε τοῖς τοῦ εὐαγγελίου περιβαλοῦσα δεσμοῖς, νῦν δ' εἰς ἓν συνελθόντες ὅσοι νῦν εἰσι σοφοί, κἂν ἐπὶ πλεῖστον διακαρτερήσωσι σπουδάζοντες, οὐδέ κόσμου μικρόν τι μέρος τοῦ βυθοῦ τῆς ἀσεβείας ἀνασπᾶσθε δυνηθεῖεν ἄν.

Ἄλλ' οὐδ' ἡ παρά τῶν λογίων ἡμῖν προσγινομένη γνῶσις, καίτοι πλεῖστον ἀποδέουσα τῆς τῶν συγγραψαμένων ἐκεῖνα σοφίας, τῇ παρά τῶν ἕξω μαθημάτων χορηγουμένη γνώσει ταυτόν ἄν εἶη. Διό καί περὶ γενέσεως καί συστάσεως, λύσεώς τε καί μεταποιήσεως, ἀξίας τε τῆς προσηκούσης ἐκάστῳ τῶν ὄντων καί τῶν ἄλλων μεταξύ μικροῦ πάντων πρὸς τήν ἕξω σοφίαν διαφερόμεθα. Καί τῆς μέν θείας σοφίας τό πλεῖστον εἰς τοῦτο τείνει, γνῶναι τί τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, τό ἀγαθόν καί τέλειον καί εὐάρεστον, ὃ ζητεῖν τοσοῦτον ἀπέχει τά κατά τήν ἕξω φιλοσοφίαν μαθήματα, ὅποσον οἱ πεφυκότες αἰεὶ πρὸς γῆν νεύειν χοῖροι τήν ἀστέρων εὐκοσμον εἰδέναι θέσιν. Ὁ δέ ζητητικός τοῦ θείου θελήματος καί τοῦτ' ἐγνωκῶς ἐφ' ἐκάστου τῶν ὄντων, τίνος ἕνεκα παρά τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὄλων προήχθη, καί κατά τήν θείαν ταυτηνὴ βούλησιν αὐτοῖς χρώμενος, οὗτός ἐστίν ὁ τούς αἰτιώδεις λόγους τῶν ὄντων εἰδῶς, οὗτός ἐστίν ὁ τήν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων, οὗτός ἐστίν ὁ ἀληθής φιλόσοφος καί τέλειος ἄνθρωπος, κατά τό σολομώντειον ἔπος, «τόν Θεόν φοβοῦ καί τάς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος». Οὗτος δὴ σοφίαν ἔχει τήν ἀναμφίλεκτον – μαρτυρεῖ γάρ αὐτοῦ τό φρονεῖν ὁ βίος -, ὅς ἀντιλογίαν οὐ παραδέχεται καί αὐτός ἐν ἑαυτῷ τό μαρτύριον ἔχει τῆς συνειδήσεως, πρὸς δέ τούτῳ καί τήν ἄνωθεν ψῆφον διὰ τῆς μυστικῆς ἐπιδημίας τε καί ἐμφανείας τοῦ Πνεύματος.

Ὁ δ' ἐκ τῆς ἕξω σοφίας τό φρονεῖν συνειλοχῶς, εἴ τινος καί μετέσχηκεν ἀληθοῦς, λόγῳ μόνον τὰς πίστεις πρὸς λόγον, ὡς λόγος, αἰεὶ παλαίοντι, παρεχόμενος ἀβεβαίου (σελ. 276) σοφίας ἐπιγνώμων καθέστηκεν, ἔστιν ὅτε μηδ' ἑαυτῷ συνάδων,

μᾶλλον μὲν οὖν μέγα φρονῶν καὶ φιλοτιμούμενος, εἰ τάναντίας δύναίτο λέγων πείθειν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· οὕτως ἔχει τε καὶ παρέχει γνώμην ἄστατόν τε καὶ εὐμετάβολον, τό μεταβατικόν καὶ μεριστόν τοῦ φρονούντος τῆς ψυχῆς ἀχραιοῦσαν, ὥστ' οὐδ' ἀκριβῶς ἂν εἶη λογικός ὁ τοιοῦτος, πόσω γε μᾶλλον οὐ νοερός. Τίς οὖν μηχανή τόν ἐκ τοιαύτης διανοίας ὀρμώμενον τάς ἀύλους ἀρχετυπίας τῶν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ θείων ἐποπτεύειν συμβόλων, ὡς ὁ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων γενναῖος οὗτος ὑπασπιστής ἐξηγεῖται; Ὁ δὲ τό τοῦ Θεοῦ θέλημα ζητῶν καὶ ποιῶν ἐκεῖνο φιλόσοφος, λόγον ἔχων ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον, δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τό ἀπλανές τοῦ μεταβατικοῦ τῶν οἰκείων νοήσεων ἀποδείκνυσι καὶ ὡς λογικός ὢν ἤδη τελέως καὶ πρὸς τό ἐνοειδές τῶν ἀρχετύπων ἀπό τῶν μεριστῶν ἱερῶν συμβόλων ἀνάγεσθαι δύναται, τελειῶν δι' ἑαυτοῦ νοητῶς τά προκείμενα καὶ αὐτός δι' αὐτῶν μυστικῶς τελειούμενος· ὅς ἔσθ' ὅτε καὶ τῆς ὑπερτελοῦς θεᾶς καὶ ἀναβάσεως διὰ τῆς πνευματικῆς ἐπιτυχᾶναι προσευχῆς.

Ἄρ' ἂν ἔχοι τις ἔτι λέγειν ὡς ἦν ἀμέσως προφήταις καὶ ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν ὄντων Θεός ἔδωκε, ταύτην ἡμεῖς διὰ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκομεν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἀριστον ἢ γνῶσις τῶν ὄντων, εἰσάγει δὲ δι' ἑαυτῶν πρὸς ταύτην τά κατά φιλοσοφίαν μαθήματα, καὶ ἢ μὲν ἱερά Γραφή σύμβολα προτίθεται ταύτης, ἀνάγει δὲ πρὸς τάς ἀύλους ἀρχετυπίας τά κατά φιλοσοφίαν μαθήματα, ὡς ὁ φιλόσοφος λέγει, ἄριστα μὲν ἡμῖν μαθημάτων ταῦτα, τοσοῦτο δὲ κρείττω τῆς θείας Γραφῆς, ὅποσον συμβόλων ἢ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθεια· εἰ δὲ μὴ κρείττω ταύτης, ἐξ ἀνάγκης οὐδ' ἦττω, τῶν ἐν ἡμῖν ἀρίστου τῆς γνώσεως οὔσης· τῶν γάρ εἰσαγόντων εἰς ταύτην καὶ ἀναγόντων, τί ποτ' ἄρ' ἄλλο μεῖζον δράσειεν ἂν; Ἔστιν ἄρα τι τῶν ἐκ τῆς θεοπνεύστου (σελ. 178) Γραφῆς ἡμῖν προσγινομένων τῆς τῶν ὄντων γνώσεως ἀσυγκρίτως κρείττον, δι' ὃ τά θεουργικά λόγια τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης ἀσυγκρίτως ὑπάρχει κρείττω, πρὸς τό τῆς γνώσεως ἐκεῖνο κρείττον μῆτ' εἰσαγόντων μῆτ' ἀναγόντων παρ' ἑαυτῶν τῶν κατ' αὐτὴν μαθημάτων. Ἰατρικὴ δὲ καὶ Θεός, πῶς τὴν αὐτὴν παρέχει ὑγίειαν, εἰ μὴ τις ἐπὶ πολλοστημορίου τοῦτ' εἴποι ταύτης; Οὐδέ γάρ ἐκεῖνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὡς τῆς μὲν παρά Θεοῦ ἰατρείας τε καὶ σοφίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν βλέπει τό πλεόν, τά δ' ἐξ ἀνθρώπων εὐρήματα ταῦτα, τῷ σώματι μόνω μικράν ἐπενεγκόντα τὴν θεραπείαν, ἀπρακτοῦσιν ἔπειτα, διαλύσαντος τοῦ θανάτου τό ὑποκείμενον.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ταύτη τάληθές ἔχειν ἀποφηνάμενος, «εἰσί», φησίν, «οἱ πρὸς ταῦτα ἀμφισβητοῦσιν ἡμῖν ἔνιοι μὲν γάρ τὴν τῶν λογίων ἀνάγνωσιν σύγχυσις οἴονται, οἱ δὲ τά κατά φιλοσοφίαν μαθήματα καὶ πᾶσαν τὴν περὶ λόγους διατριβὴν μηδαμῶς εἶναι δόσιν Θεοῦ». Ὅρας ἀνακεκαλυμμένας τάς συκοφαντίας προβεβλημένας; Τούτων γάρ τό μὲν κατά τῶν ἡσυχάζοντων λέγει, τό δὲ κατά τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Ἀλλά τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχάζοντων λέγει, τό δὲ κατά τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Ἀλλά τῶν μὲν ἐφ' ἡμῶν ἡσυχάζοντων οὐδένα ἔγνωμεν ὅς τοῖς λογίοις οὐ προσανέχει, γράμματα μεμαθηκῶς, καὶ τοὺς μὴ γράμματα εἰδότες ἴδοι τις ἂν βίβλους ἄλλας ἐμψύχους ἀπὸ στήθους τά πλείονα τῶν λογίων εὐφυῶς ἀπαγγέλοντας. Ἐπεὶ τοίνυν οὗτοι σαφῶς τοιοῦτοι, πρὸς τοὺς πατέρας τείνειν ἔοικεν ὁ λόγος αὐτῶ· ὁ μὲν γάρ αὐτῶν, φησί, «κόπους καὶ μὴ δέλτους», ὁ δὲ «τοῦ ἐν πολλοῖς φύλλοις ἀναγινώσκοντος ψιλῶς ψιλοῦται ἢ καρδία», καὶ ἕτερος «μοναχός διὰ γνῶσιν καὶ μὴ διὰ κατάνυξιν ἀναγινώσκων οἴησιν κτᾶται». Εἴτε τοίνυν πρὸς τούτους εἴτε πρὸς ἐκείνους ὁ λόγος, συκοφαντία σαφής. Οὐ γάρ ἐπὶ διαβολῇ τῆς ἱεραῆς Γραφῆς (σελ. 280) τοιαῦτ' ἄττα παρ' ἐκείνων εἴρηται· τὴν πρᾶξιν δὲ εἰδότες, ἀλλ' οὐ τὴν γνῶσιν σώζουσιν, καὶ τοῦ ἀποστόλου πυθόμενοι μὴ τοὺς ἀκροατάς τοῦ νόμου, τοὺς δὲ ποιητάς σωθήσεσθαι λέγοντος, ἐπὶ τοῦτο καὶ αὐτοὶ τοὺς πυθμένους διὰ τῶν τοιούτων λόγων προτρέπονται.

Κάγώ δέ εἰπὼν διατελῶ μεμνημένος, μετὰ τό «διελεῖν καί διαρρίψαι» πᾶν ὅ τι τῆς θύραθεν σοφίας μυθῶδες καί κακόδοξον, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις «πνευματικόν μὲν δῶρον οὐδ' οὕτως ἄν κληθεῖη, φυσικόν δέ, διὰ τῆς φύσεως δεδομένον ἡμῖν παρά Θεοῦ καί μελέτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον, ὃ καί τεκμήριον ἐναργές ὡς φυσικόν, ἀλλ' οὐ πνευματικόν ἐστὶ δῶρον, τό μὴ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἀπάντων παραγίνεσθαι· Θεοῦ γάρ κυρίως δῶρον ἐν ἀγίῳ Πνεύματι δεδομένον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἢ κἂν ἀλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῆ, βροντῆς υἱοῦς ἀπεργάζεται». Καθάπερ γάρ «τοῦ Κυρίου μὲν ἐστὶν ἡ γῆ καί πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ», ὀλίγοι δέ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καί πάντες πλάσματα τόν αὐτόν δήπου τρόπον καί Θεός μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων ἀνθρώπῳ γνῶσιν, ὀλίγοι δέ εἰσιν οἱ τὴν σοφίαν κτησάμενοι τοῦ Πνεύματος, εἰ καί πάντες ὑπ' αὐτοῦ φύσει λογικοί καί ἐπιστήμης δεκτικοί γεγόνασιν. Ἄρ' οὖν οὐ συκοφαντεῖ περιφανῶς τόν λέγοντα φυσικόν δῶρον ὁ λέγων μηδεμῶς εἶναι λέγειν δόσιν Θεοῦ; Τίνος γάρ ἡ φύσις δόμα; Οὐχὶ τοῦ Θεοῦ; Τίνος οὖν οὐδαμῶς ἐκ Θεοῦ λέγει, ὃ διὰ τῆς φύσεως φησὶν ἐκ Θεοῦ δεδομένον;

Ἄλλ' ἐκεῖνος ἔπειτα πειρᾶται δεῖξαι, μᾶλλον δέ ἀποδείκτως ἀποφαίνεται, ὡς αὐτός μὲν τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ ὁμολογεῖ, ἡμεῖς δ' οὐ. Καί ἡ συκοφαντία εὐθύς ἐγγύς, παριστῶσα αὐτῷ ἄττα παραστήσαι οὐδαμῶς ἴσχυσε· «διὰ τοῦτο γάρ οὐχ ὁμολογεῖς», φησί, «τῷ θεῷ Διονυσίῳ, ἐπειδὴ τὴν φιλοσοφίαν ἐκ δαιμόνων τε φανῆναι καί εἰς δαίμονας (σελ. 282) φέρειν δισχυρίζη». Μετὰ τοῦτο δ' αὐθις, ὡσπερ ἐπιλαθόμενος αὐτός ἑαυτοῦ, «περὶ τῆς φιλοσοφίας ταύτης», φησὶν, «ἦν αὐτοὶ πρεσβεύομεν, τὰς αὐτάς ἡμῖν ἀφήκας φωνάς». Πῶς ἄν τις μᾶλλον δεῖξειεν ἑαυτῷ ἀντικείμενος ὢν; Ἄλλ' ἐκεῖνο πόθεν ἔχεις λαβῶν, ὡς ἐκ δαιμόνων φανῆναι καί εἰς δαίμονας φέρειν τὴν φιλοσοφίαν δισχυρίζομαι; «Ὅτι», φησί, «τῶν Ἑλλήνων τούς ἄκρους παράγεις λέγοντας ἀριδῆλως ἐκ δαιμόνων ἐπιπνοίας τὴν γνῶσιν δέξασθαι». Τί οὖν δία τούτου συμπεραίνομεν ἐκεῖ; Βούλει προθῶμεν αὐτά τὰ ρήματα; Ἄρ' οὖν «Θεοῦ σοφίαν ἐροῦμεν ἔχεις τούς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας; Οὐχί, ἕως ἄν ἡμῶν αὐτῶν ὤμεν καί τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἦτις εἰς κακότεχνον καί δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχὴν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλοῦσης ἐπὶ τό χειρόν, ἀφίπταται· Πνεῦμα γάρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἄσυνέτων, κατὰ Σολομῶντα τόν Θεοῦ σοφίαν εὐμοιρηκότα καί περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. Τί δέ ἄσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καί προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας αὐτῶν σοφίας; Οὐ γάρ περὶ φολοσοφίας ἀπλῶς λέγομεν ἄττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας· εἰ γάρ καί κατὰ Παῦλον οὐ δύναται τις ποτήριον Κυρίου πίνειν καί ποτήριον δαιμονίων, πῶς ἄν δυνηθεῖη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καί ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι;». Τί οὖν ἐστὶν ὃ φαμεν; Τούς ἐκ δαιμόνων τὴν ἑαυτῶν σοφίαν εἰπόντας δαιμονιώδεις παρά τοῦτο σοφούς εἶναι ἀποφαινόμεθα. Σὺ δέ δι' ὃ τῶν εἰρηκότων κατεψηφισάμεθα, τοῦθ' ἡμῖν προφέρεις. Δέδοικα μὴ καί σοῦ τῆ γλώττη βάσκανός τις δαίμων τό συκοφαντεῖν ἐνηχεῖ. Δαιμονιώδη μὲν οὖν ἡμεῖς τὴν τῶν ἄσεβῶν σοφίαν διὰ τὰς ἐν αὐτῇ κακοδοξίας προσείπομεν, Γρηγόριος δέ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος (σελ. 284) πλάσματα τοῦ πονηροῦ τούς κακοδόξους ὠνόμασεν· ἄρ' οὖν ἐκ τοῦ πονηροῦ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι τούτους ἐδόξαζεν; Οὐ μένου, ἀλλ' αὐτῶν τὴν πονηρὰν δόξαν διασύρει διὰ τοῦ τοιούτου προσρήματος. Φανερόν οὖν οὐδέν ἦττον, ὅτι μὴ καί μᾶλλον, ὡς καί ἡμεῖς τὴν πονηρὰν χρῆσιν οὐκ ἐπαινοῦμεν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τό πρᾶγμα κακίζομεν.

Συνεῖρει δέ τούτοις ἐφεξῆς καί δευτέραν συκοφαντίαν ὁμοίαν, ἐκ δαιμόνων εἶναι με λέγων καί τὴν ἀστρονομικὴν μέθοδον, ἐπειδήπερ ἐκ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτά, τῶν τε φιλοσόφων ἐκείνων καί τῶν ἀστρονόμων, καταψηφίζομαι. Καί πολλά

ταύτην ἐγκωμιάσας αὐτός, εἶθ' ὡς ἀκούσας «εἰκονογνώστης» βαρέως ἤνεγκεν, ὡσπερ ἄν οὐκ αὐτός ὢν ὁ πρότερος τῷ τῆς ἐκκλησίας ἀκριβεστέρῳ μέρει, καθάπερ αἰρεσιώταις, καινὴν καὶ δεινὴν ἐπωνυμίαν πρὸς διαβολὴν ἐπιθείς. Ἄλλ' οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ μεταβαλὼν περὶ ταυτησί φησι τῆς ὕβρεως δυσχεραίνειν οὐκ ἄξιον, ὡς Χριστοῦ μαθητῆς, οὐδέ τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι τῆς ἐντολῆς μεμνημένος, ὁ πολλαπλασίως ἀνθυπενεγκῶν καὶ ἀκρατῶς πάσῃ καθ' ἡμῶν κεχρημένος διαβολῇ. Καίτοι τείνει μὲν ἡμῖν τὰ πρότερα τῶν συγγραμμάτων πρὸς ἐκεῖνον οὐδαμῶς, πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τῆς φήμης θρυλούμενα καὶ πρὸς τοὺς λόγους ἀντεπεξάγω τὸν λόγον, οὐ πρὸς τὸν λέγοντα· καὶ τοσοῦτον ἀπέχω συκοφαντίαις χρῆσθαι περὶ τοὺς ἐκεῖνου λόγους, ὡσπερ ἐκεῖνος περὶ τοὺς ἡμετέρους, ὥστε καὶ τὰ χεῖρω τῶν ὑπ' ἐκεῖνου λεγομένων παρήκα. Τὸ δὲ μείζον ὡς οὐχ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ γράφω, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζομένων ἀπλουστέρων ἀδελφῶν, τὸ βάρος ἐκεῖνων αὐτός βαστάσας κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολήν. Ἐκεῖνος δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ γράφει καὶ πρὸς ἐμέ σαφῶς ἀποτείνεται καί, τῶν ἐμῶν ρητῶν ἔστιν ἅ φανερῶς προβαλλόμενος, πολὺς γίνεται διαστρέφων καὶ ἀντικείμενος. Τὸ δὲ (σελ.286) χεῖρον ὅτι αὐτός τῆς ἐπηρείας ταύτης καὶ ἄρξας καὶ ἀμυνόμενος, εἶθ' ὡς μήτ' ἄρξαντα μήτ' ἀμυνόμενον δικαιοῖ αὐτός ἑαυτὸν ὡς Χριστοῦ μαθητὴν, «ὅς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσῃ οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως».

Ἄλλα γάρ ὡσπερ ἀναβαθμοῖς κακῶν χρώμενος, ἐπὶ τὰ χεῖρω προκόπτει καὶ κατὰ τῶν ἀγίων χωρεῖ, νῦν μὲν ἀναίδην ἀντιλέγων αὐτός αὐτοῖς, νῦν δ' ἀντιλέγοντας ἑαυτοῖς καὶ ἀλλήλοις ἐλέγχων, ἔστι δ' οὐ καὶ τὰς αὐτῶν ῥήσεις παραχαράττων καὶ προβαλλόμενος. Τοῦ γάρ σοφοῦ τὰ θεῖα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης οὐχ ὁμοίαν τὴν διαγωγὴν εἶναι λέγοντος ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ τε διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκοντος καὶ τοῦ μηδέ ὅλως μετεσχηκότος τοῦ βίου, τῷ νήπιον ἐντεῦθεν ἐκεῖσε μεταχωρῆσαι πρὸς ὥρας ἀναρπαθέν («ὁ μὲν γάρ διὰ πάσης» φησίν, «αἰσθήσεως καὶ παντοίας παιδεύσεως ἔγνω καὶ εὐηρέστησε Θεόν, τὸ δὲ ἀγύμναστον καὶ ἀτριβές τὴν διάνοιαν διήλθε τὸν βίον»), αὐτὸ τὸ διὰ παιδεύσεώς τε καὶ τῶν μαθημάτων ὠφεληθῆναι τινα ὁ σοφός οὗτος ὠήθη ἔρμαιον εὐρεῖν κατὰ τε τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν λόγων τῶν ἡμετέρων. Τοῦ γάρ μεγάλου Βασιλείου πρὸς μαρτυρίαν ὑπ' ἐμοῦ παρηγγμένου καὶ ματαίαν λέγοντος γεωμετρίαν τε καὶ τὴν ἐπὶ τῇ γεωμετρίας σχολῇ, ἦν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι, σχήματά τε καίσκιάς καὶ μετεωρολογίαν τὴν παρά τῶν Χαλδαίων τετιμημένην, αὐτός ἀντιτίθησιν ὡς μὴ ἀδελφὰ φρονοῦντα τούτῳ τὸν ἀδελφόν, καὶ σὺν ἐκείνῳ καὶ πρὸς ἐμέ ἀντιλέγοντα. Πρὸς ὃν ἄν τις εἶπεν· ὦ θαυμάσιε, ὁ διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκων κὰκ τῶν ματαίων ὠφέληται, ὡς καὶ Γρηγόριος φησίν ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐν Ἀθήναις ὠφεληθῆναι, «καταγελάσας δαιμόνων, οὗ θαυμάζονται δαίμονες». Εἴ τις οὖν βλαβεράν τὴν δεισιδαίμονίαν ἐρεῖ, οὐ τοῦτο ἀντιλέγειν ἐρεῖς τῷ μεγάλῳ; Πάντως ἦκιστα φαίης, εἰ μή καὶ (σελ. 288) δεισιδαίμων ἐθέλεις εἶναι. Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδέ τῷ λέγοντι καὶ παρά γεωμετρίας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ὄνησιν εἶναι τινα γενέσθαι τῷ διὰ πάσης ἀρετῆς ἦκοντι ὁ λέγων ἐκείνην ματαίαν καὶ βλαβεράν ἀντιλέγει. Συνεργεῖ γάρ τὸ κακὸν τῷ ἀγαθῷ προαιρέσει οὐ καλῇ καὶ σάρξ ὄφειρος τροφή γίνεται σωτήριος, ἀλλὰ θανατωθέντος αὐτοῦ καὶ μετασκευασθέντος μεγαλοτέχνου μεθόδοις ἰατρικῆς. Οὐδέ γάρ ἐπ' ἐκεῖνων οἱ ἐξευρόντες Αἰγύπτιοι καὶ οἱ τετιμηκότες Χαλδαῖοι ὡς πρὸς θεογνωσίαν λυσιτελοῦσας γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν ἐξεῦρόν τε καὶ ἐτίμησαν, ἀλλ' οἷόν τι δεινὸν διατείχισμα μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀνήγειραν καὶ διὰ τῶν μαθημάτων σεμνολογήσαντες ἀνήγαγον μὲν πρὸς ἀστέρας τὸ παρ' ἀνθρώπων τῷ θεῷ ὀφειλόμενον σέβας, κατέσπασαν δὲ τὴν αἰτίαν τῶν τε ὄντων καὶ γινομένων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ταῦτα.

Ὅραξ ὅπως ὄφιν νοητός, τό γε εἰς ἐκείνους ἦκον, ταυτί τά μαθήματα χωρίζοντα τοῦ Θεοῦ δι' ἀπάτης τόν ἄνθρωπον; Εἰ δ' ὁ διά πάσης ἀρετῆς ἦκων καί δι' αὐτῶν ὦνατο, ἀλλά καθελών τε καί διελών καί συσκευασάμενος καί σύν λόγῳ χρησάμενος, ὡς αὐτός εἰσηγοῦμαι πρὸς ὃν ἀντιλέγειν κακῶς προήρησαι, πρὸς δέ μηδ' ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνη καταγηράσας, ἀλλά συνιδῶν ὢν ὑπερορᾶν δέον, ὡς καί Ἀθανάσιος ὁ μέγας, ἐλόμενός τε τήν ὠφέλιμον παιδείαν καί ἀποταγήν ποιησάμενος τῆς ἀνονήτου καί βλαβεραῆς, ὡς ὁ μέγας φησί Βασίλειος, Βασίλειος ὁ καλῶς τόν αἰγύπτιον πλοῦτον, τήν ἔξω δηλαδή παιδευσιν, κατά τόν τῆς νεότητος χρόνον ἐμπορευσάμενος, εἶτα τήν ἡλικίαν προήκων ἀποταξάμενος ταύτη δηλὸς ὢν ἐν αἰσχύνῃ τιθέμενος τῆς ἀγίου ταύτης παῖς τουτέστι μαθητῆς ὀνομάζεσθαι, κατά τό περί Μωσέως ὑπό τοῦ ἀδελφοῦ εἰρημένον «εἰ γάρ ἡ ἄγονός τε καί (σελ. 290) στεῖρα βασιλέως οὔσα θυγάτηρ, ἦν οἶμαι», φησί, «τήν ἔξω κυρίως νοεῖσθαι φιλοσοφίαν, ὑποβαλλομένη τόν νέον μήτηρ τοῦ τοιοῦτου κληθῆναι κατασκευάσειεν, ἕως τότε συγχωρεῖ ὁ λόγος μή ἀπωθεῖσθαι τήν τῆς ψευδωνύμου μητρός οἰκειότητα, ἕως ἄν τις τό ἀτελές τῆς ἡλικίας ἐν ἑαυτῷ βλέπῃ ὁ δέ πρὸς ὕψος ἀναδραμών, ὡς περί Μωσέως ἐμάθομεν, αἰσχύνῃν ἠγήσεται τῆς ἀγόνου παῖς ὀνομάζεσθαι ἄγονος γάρ ὡς ἀληθῶς ἡ ἔξωθεν παιδευσίς, αἰεὶ ὠδίνουσα καί μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τοκετῷ. Τίνα γάρ ἔδειξε καρπὸν τῶν μακρῶν ὠδίνων ἢ φιλοσοφία; Οὐ πάντες ὑπνηνέμοι τε καί ἀτελεσφόρητοι, πρὶν εἰς τό φῶς ἐλθεῖν τῆς θεογνωσίας ἀμβλίσκονται, δυνάμενοι ἴσως γενέσθαι ἄνθρωποι, εἰ μὴ διόλου τοῖς κόλποις τῆς ἀγόνου σοφίας ἐνεκαλύπτοντο;». Οὐκοῦν τοσοῦτόν τις ταύτη συζήση, ὅσον μὴ δοκεῖν ἄμοιρος εἶναι τῶν παρά ταύτη σεμνῶν.

Οὕτω τά αὐτά φρονοῦσιν ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι καί ἡμεῖς ἐκείνοις ἀσφαλῶς ἐπόμεθα. Σέ δέ τόν σαφῶς καί τὰς ρήσεις τῶν ἀγίων παραχαράττοντα, πῶς ἐξηγητὴν ἐκείνων δεξαίμεθα; Τούτου γάρ τοῦ μηδ' ἀνθρώπους ἀξιούντος τούς καθ' Ἑλληνας σοφούς καλεῖν καί τό δύνασθαι γενέσθαι τούτους κατ' ἀνθρώπους ἐπιδιστάζοντος, καί ταῦτα παρ' οὐδέν ἕτερον ὅτι μὴ τῷ διὰ βίου τῇ φιλοσοφίᾳ ταύτῃ προσέχειν καί τοῖς κατά φιλοσοφίαν μαθήμασι, τούτου τοίνυν περί τοῦ μετασχόντος ἐπὶ πολὺ τοῦ παρόντος βίου διεξιόντος, ὡς «εἶδεν», ἤκουσεν, ἐπαιδεύθη γεωμετρίαν τε καί ἀστρονομίαν καί πᾶσαν μέθοδον, καί πρό γε τούτων τήν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφίαν, τελείαν ἐπάγουσαν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν», καί διὰ τῆς ἐνικῆς πτώσεως τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ μόνῃ προσμαρτυροῦντος τήν τελείαν κάθαρσιν, αὐτός διαστήσας τόν λόγον τῶν πρό αὐτοῦ καί ἀμείψας εἰς πληθυντικόν ρῆμα τήν ἐνικὴν πτῶσιν καί ἀντί τοῦ "ἐπάγουσαν" "ἐπάγουσιν" εἰπὼν (σελ. 292) καί προσγράψας τό " ταῦτα" καί τὰς ἀνωτέρω αἰτιατικὰς στρεβλῆ γνώμη πρὸς εὐθεῖαν μετενεγκών, ὡς τελείαν ψυχῆς κάθαρσιν τήν γεωμετρίας καί ἀστρονομίας εἶδησιν εἰπόντα παράγει τόν ἅγιον. «Ἄκουσον δὴ», φησί, «καί ἃ λέγει περί τῶν μαθημάτων ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νύσσης· γεωμετρία τε γάρ καί ἀστρονομία καί ἡ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ κατανόησις καί πρό γε τούτων ἢ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φιλοσοφία, τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα κάθαρσιν ταῖς ψυχαῖς». Ὡ παντόλμου καί χειρός καί γλώττης καί διανοίας· καίτοι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος καί θεοπνευστον μόνῃν προσεῖπε τήν τῆς θείας Γραφῆς φιλοσοφίαν, ἵν' ἐκεῖνα μὲν αἰσθήσει δείξῃ συντάττων καί ταῖς ἀπ' αὐτῆς πρὸς θεοσέβειαν συντελείαις, τήν δ' ἱεράν Γραφήν τοσοῦτο διαφέρουσαν μαθημάτων, ὅποσον καί τά θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων διενήνοχεν, ὁ δέ οὐδέ οὕτως ἐδυνήθη, μᾶλλον δέ ἐβουλήθη, συνιέναι, ἀλλ' ὅπερ αὐτός ἀρχόμενος τοῦ λόγου πεποίηκε, συνάψας δοίως τά ἑλληνικά μαθήματα καί τήν θεῖαν Γραφήν καί ἔν καί τό αὐτό τούτων ἀποφηνάμενος τέλος, τοῦτο νῦν ὡς εἰρηκότα διαβάλλει τόν ἅγιον, καίτοι ἐκεῖνος ἐνταῦθα οὐ τήν εἶδησιν τῶν ὄντων λέγει κάθαρσιν, ἀλλά τήν ἐξ εἰδήσεως τῶν ὄντων τοῦ καθ' ὑπεροχὴν ὄντος κατάληψιν.

Εἰ δὴ τις μὴ κατασαπείς ἐν τοῖς βιβλίοις μηδέ καταγηράσας ἐν τῇ τούτων ἐρευνῇ τοσοῦτον ἐπέγνω Θεόν, ὡς πάντα ἐφέμενος τούτῳ καθαρῶς προσχωρήσαι, πόσω καθαρώτερος τοῦ πάντα φυλοκρινούντος καὶ τὴν εἶδησιν ἀπάντων δοκοῦντος ἔχειν, εἶτα περὶ τόν κόσμον τοῦτον ἐπτοημένου καὶ πρὸς τοῦτον κενούντος τό φιλοῦν τῆς ψυχῆς τό πᾶν ἢ τό πλεον καὶ τόν ὑπέρ πάντα μὴ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἠγαπηκότος Θεόν; Ἄλλως τε, εἰ μὲν τὴν ἐν τοῖς οὖσιν ἀλήθειαν εὐρήκασι Ἕλληνες, καλῶς καὶ σύ τούτοις ἐπόμενος διὰ τῶν κατ' ἐκείνους μαθημάτων ταύτην εὐρεῖν ἰσχυρίζη, ἐπεὶ δ' ἐκεῖνοι γνώσεως ὑψώματα κατὰ Θεοῦ ἐγείρειν ἐπιχειρήσαντες, (σελ. 294) μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς Χαλάνης τόν πύργον οἰκοδομούντων διηρέθησαν τάς γλώσσας, ὡς μὴ διαφωνεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ κατ' ἀλλήλων φωνεῖν, τίνι τῶν ἀντιφωνούντων αὐτός δώσει τὴν τῆς ἀληθείας οἰκοδομήν, ὅπως ἐπόμενοι τούτῳ διὰ τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν πηγὴν τῆς διὰ πάντων ἀληθείας εὐροίμεν; Ἡμεῖς ἐκεῖνον μόνον ἴσμεν ὄντα τῆς ἀληθείας εὐρετὴν καὶ ρήτορα, ὅς ἀπὸ Θεοῦ λαλεῖ, ὅς φησιν, «ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν» καὶ πάλιν, «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν». Τούτῳ τοίνυν ἡμεῖς καὶ τοῖς κατ' αὐτόν μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπόμενοι πίστεως, πρὸς κτῆσιν θείας καὶ σωτηρίου σοφίας χειραγωγούμεθα· δεῖν δ' οὗτος οὐκ ἔγνω λόγους ἐξαγγέλλειν ἡμῖν κτισμάτων καὶ διὰ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως καὶ συλλογισμοῦ καὶ ὀρισμῶν παιδεύειν καὶ προάγειν ἡμᾶς. Διατί; Ὅτι «ἐάν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα», κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον. Πρὸς ὃν σύ σαφῶς ἀντιλέγων φωραθεῖς, ἐσκοτισμένους καὶ ἀνάγνους καὶ ἀτελεῖς ἀποφαινόμενος τούς μὴ εἰδότας τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, εἶτ' οὐκ ἐντρέπη οὐδέ ἐγκαλύπτῃ οὐδέ καταδύσει σαυτόν, ἀλλ' ἐπαγωνίζῃ τῷ ψεύδει καὶ τῇ κακίᾳ προστίθης, τάς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς τῶν μαθημάτων ἄνευ μὴ δύνασθαι φάσκων καθᾶραι καὶ τελειῶσαι τόν ἄνθρωπον. Ἡμῖν δ' εἰ καὶ ἀναμφισβήτητος ἀκριβοῦς ἦν ἀληθείας ἢ τῶν Ἑλλήνων παιδεία, οὐδ' οὕτως ἂν διαφερόντως περισπούδαστος ἐτύχανεν οὕσα· καὶ τούτου γάρ ἀπόντος τοῦ μέρους τῆς ἀληθείας, ἢ ἀληθῆς μακαριότης ἀνύσιμος. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀμφισβητήσιμον ἢ τῶν Ἑλλήνων ἔχει παιδεία, πῶς ἂν σε παραδεξαίμεθα λέγοντα πρὸς ἕν καὶ ταυτό φέρειν ταύτην εἶδος τε καὶ τέλος τῇ παρά τοῦ Θεοῦ δεδομένη σοφία, τῇ ὄντως ἀληθεῖ, τῇ ὄντως σωτηρίῳ, τῇ τῷ αἰῶνι τούτῳ μὴ συνδιαλυομένῃ;

(σελ. 298) Μετὰ δὴ τό μεγαλορρημονῆσαι, ὡς ὑπευθύνους ἡμᾶς λαβῶν, ἄτε τοῖς παρακεχαραγμένοις ὑπ' αὐτοῦ ρητοῖς ἀντιλέγοντας, πρὸς αὐτούς διακηρύττεται τούς λογικούς οὐρανοῦς, τούς ἀποστόλους λέγω. Τοῦ μὲν γάρ ἀδελφοθέου δύο σαφῶς λέγοντος σοφίας, τὴν μὲν ἄνωθεν, τὴν δὲ κάτωθεν, καὶ τὴν μὲν ἀγνήν καὶ ἐπιεικῆ, τὴν δὲ ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη, καὶ τοῦ Παύλου δύο σοφίας ἐμφήναντος τῷ λέγειν «ἐπεὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τόν Θεόν», αὐτός διαρρηδὴν μάχεται τοῖς δύο ἢ καὶ πλείους λέγουσι σοφίας, καὶ τό αἴτιον ὅτι «μηδεὶς πω», φησίν, «ῥώρισατο τὴν τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος γνώσιν σοφίαν». Ἀλλὰ μήν ὁ ἀδελφόθεος, ὦ φιλόσοφε, τὴν μὲν γνώσιν τοῦ ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς δεικνύντος τὰ ἔργα αὐτοῦ σοφίαν ῥώρισατο ἀγνήν καὶ οὐράνιον, τὴν δὲ γνώσιν τοῦ μὴ ζῶντος ἐν ἀναστροφῇ καλῇ σοφίαν ῥώρισατο ψυχικὴν καὶ δαιμονιώδη καὶ ἐπίγειον. Εἰκότως ἢ γάρ αὐτῇ τοῖς τρόποις τῶν κεκτημένων συμμεταβάλλουσα, τάς ἐναντίας σοφίας ταῖς ψυχαῖς ἐνειργάσατο· ἄλλως τε, εἰ μηδενός ἐπιστήμη φιλοσοφία ἐστίν, οὐδέ φιλόσοφος ἐστίν οὐδεὶς οὐδαμοῦ καὶ ἀπολώλεκας σύ σαυτόν διὰ τούς σαυτοῦ λόγους, ὦ φιλόσοφε, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπως σε ὀνομάσω, ἐν οὐδεμιᾷ ψυχῇ κατὰ σέ τῆς φιλοσοφίας ἐχούσης ἴδρυσιν, μηδ' ἐπωνύμου ταύτης τῶν ἀπάντων οὐδενός ὄντος.

Τί δ' ὁ λέγων «σοφία πρώτη σοφίας ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν», ἦν καὶ ἐπαινεῖν καὶ «ἀσπάζεσθαι», φησίν, «ὡς τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσασαν»; Ἄρ' οὐ διαφόρους εἶναι σοφίας δείκνυσι; Τὴν

μέν γάρ ἐπαινείν φησι καί ἀσπάζεσθαι πρώτην τε οὔσαν καί τήν ἑτέραν νικῶσαν, τήν δέ ὑπεροπτεάν ἡγεῖται καί κατηρηγμένην καί ἡττημένην, ἄτε περιττάς ἔχουσαν καί διά τοῦτο κιβδήλους τάς ἀντιθέσεις, ἦν καί ἡμεῖς (σελ. 298) Θεοῦ καλεῖν σοφίαν ἀξιοῦμεν ἡκιστα τήν δέ, καί κακοδοξίας ἀντεχομένην, οὐκ ἄν ἀπαξιῶσαιμεν καί πονηράν προσειπεῖν, ὁποῖα ἐστίν ἡ τοῦ Πλάτωνος, μετά τῆς ἀκτίστου ὕλης καί τῶν ἀϋθυπάρκτων ἰδεῶν καί τῶν δημιουργῶν, τῶν ὑστερογενῶν δαιμόνων, ἔτσι καί τό αὐτό πείθουσι εἶναι καλόν τε καί μή καλόν, ὄσιόν τε καί μή, καί ἀπλῶς αὐτή ἑαυτῇ διά περιττότητα μάτην ἐναντιούμενη, καί λέγειν μὲν περί παντός ἐπιχειροῦσα τοῦ προτεθέντος, περαίνουσα δέ σχεδόν συντετόν οὐδέν, οἷά ἐστι καί τά σεβόμενα παρ' αὐτῶν, ἅ κατὰ τόν ἐκ παιδός ἱερόν Σαμουήλ «περανοῦσιν οὐθέν». Εἰ δέ σύ, τοῖς εἰρήνην ἄγουσι καί ταῖς περιτταῖς ἀντιθέσεσιν ἀποταξαμένοις θέλων πολεμεῖν, προφασίζη προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις, δόγματα καινοτομῶν καί ὀνόματα συναιρόμενά σοι πρός τό φίλερι καί φιλόμαχον, ἡμεῖς ἐτοίμως ἐψόμεθα, τῶν συντρόφων ἡμῖν καί κοινῇ δοκούντων ἀρίστων νοημάτων τε καί ρημάτων ὀλιγορήσαντες; Οὐκ ἔσται τοῦτο, οὐκ ἔσται. Τίς γάρ δὴ καί τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων καί τῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένων ἀπάντων, εἰ περιῆσαν, ὑπέσχευ ἄν σοι πειθήνιον οὐς λέγοντι καί κατασκευάζοντι ὅτι τέλειος ἄνθρωπος καί φιλόσοφος καί κεκαθαρμένος ἐστίν ὁ πάντα εἰδώς, ἴν' ἐντεῦθεν συναγάγῃς τά δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἰ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, κἄν θεοσεβῆς ἢ κἄν μή, καί ἀτελεῖ καί ἀναγνον ἀποφήνης τόν μή μεμαθηκότα παρ' Εὐκλείδου μὲν τήν γεωμετρίαν, ἀριθμητικὴν δέ παρ' ἄλλου, παρά δέ σοῦ τήν λογιστικὴν, μουσικὴν δέ καί ἀστρονομίαν Πτολεμαίῳ διά τῶν κατ' αὐτόν βιβλίων συγγεγονότα, διαλεκτικὴν τε καί φυσιολογίαν τάς ἀριστοτελικὰς πραγματείας ἐκμελετήσαντα; Τίς γάρ οὐκ οἶδε τῶν νῦν ἢ τῶν πώποτε νοῦν ἔχόντων Θεόν εἶναι μόνον τόν τά πάντα εἰδότα;

Καί ἵνα τᾶλλα τῶν καινῶν ἀκουσμάτων νῦν ἀφῶ καί πρός τό προκείμενον ἐπαναγάγω τόν λόγον, τίς οὐκ οἶδε καί φιλοσοφίαν ἑτέραν μὲν τήν ἐν λόγοις, ἑτέραν δέ τήν ἐν (σελ. 300) πράξεσι, καί τούτων ἑκατέρας πολλάς καί ποικίλας διαφοράς, δι' ὧν μωρά τε καί μή, σαρκική τε καί πνευματική, ἀντιλεγόμενη καί ἀναντίρρητος, πρόσκαιρος καί αἰώνιος ἀναφαίνεται σοφία, πλεῖστον ἑκατέρα σχεδόν τῆς ἑτέρας διεστηκυῖα σαφῶς; «Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τήν αὐτοσοφίαν αὐτήν ἐπαινῶ, τήν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἰδέαν, ἣτις μία ἐστίν». Ἄλλ' ὦγαθέ μόνη μὲν αὐτοσοφία ἴσως ἂν αὐτή κληθεῖη, μόνη δέ σοφία ἢ φιλοσοφία, οὐ. Ὅταν μέντοι τῶν ὑπὲρ φιλοσοφίας λόγων αὐτός ἀρχόμενος «δεδόσθαι», λέγῃς «ἡμῖν πρός Θεοῦ τά τε τῶν θεουργῶν λόγια καί τά φιλοσοφίαν μαθήματα», τά τῶν θεουργῶν λόγια πάντως οὐχ ὑπό τήν φιλοσοφίαν τάττεις ἐκείνην. Πῶς γάρ ἂν ἔλεγες ταῦτα καί τά ὑπό ταύτην, εἰ μή διήρεις αὐτῆς ἐκεῖνα; Τί τοῖνυν ὀνομάζεις φιλοσοφίαν ἐκεῖ; πότερον τήν Ἑλλήνων ἢ τήν ἰδέαν, ἦν ἐνταῦθ' εἶπες; Ἄλλ' εἰ μὲν τήν τῶν Ἑλλήνων, οὐκοῦν καί ταύτην ἐξυμνῶν τυγχάνεις, ἀλλά καί σαυτῶ ἀντικείμενος, ἐνταῦθ' ὑπεναντίως φάσκων «οὐ ταῦτά ἐστιν, ἐφ' ἃ τό τῆς φιλοσοφίας φέροντες ὄνομα ἐξυμνοῦμεν, ὅσα ὁ δεῖνα ἢ ὁ δεῖνα ἐδόξασεν ἢ συνέγραψεν ἢ ἐδίδαξεν, οὐδέ ταῦτα φιλοσοφία ἡμῖν ἐστίν, ἀλλ' αὐτή ἢ τῆς γνώσεως ἰδέα», προσέτι καί ὅτι μίαν μὲν ἐνταῦθ' ἰσχυρίζη καλεῖσθαι φιλοσοφίαν, τήν ἰδέαν αὐτήν, ἐκεῖ καί ἄλλην αὐτός λέγων, τήν τῶν Ἑλλήνων. Εἰ δέ μή ταύτην, ἀλλά κάκεῖ τήν ἰδέαν τῆς γνώσεως λέγεις φιλοσοφίαν, τήν γενικῶς δηλαδή πᾶσαν περιέχουσαν γνῶσιν, τά παρά σοῦ ταύτης ἐκεῖ σαφῶς ἀποδιαιρούμενα θεουργικά λόγια πάσης γνώσεως ἐστέρηται καί παρεκτικά γνώσεως οὐδεμιᾶς ἂν εἴη, καθόλου δέ τῆς γνώσεως ἀποδιεσταλμένα κατὰ σέ καί πρός φενακισμόν μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ προσετέθησαν ἐκεῖ. Τίς δ' ἂν εἴη καί χρεια τούτων ἀναγκαῖα, τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων καί εἰσαγόντων καί ἀναγόντων εἰς τήν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἢ δὴ πάσης ἱεραρχίας, ταῦτόν δ' εἶπεῖν πάσης θείας οἰκονομίας

καί ἐνεργείας, τέλος ἐστίν, (σελ. 302) ὡς αὐτός πολλαχοῦ τῶν λόγων ἀποφαίνει προϊών; Τί τοίνυν καθ' ἡμῶν τούς θυμούς ἐγείρεις τήν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν κατηγορημένην καί μεμωραμένην μετά Παύλου λεγόντων; Οὐ γάρ ἡ τινῶν σοφία αὐτοσοφία ἐστίν.

Ἄλλα γάρ ἴδωμεν καί τίνα κάνταῦθα δηλός εἶ πρεσβεύων αὐτοσοφίαν. Ἴρα τήν ἐν τοῖς ὀνομαζομένοις φιλοσόφοις κάν τοῖς τούτων συγγράμμασιν ἔχουσιν τό εἶναι; Καί μήν αὐτός φής μή εἶναι μηδέ λέγεσθαι φιλοσοφίαν τήν γνῶσιν τῶν φιλοσόφων, μηδέ τά τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος συγγράμματα, ἀλλ' ἔστιν ἅ τούτων, οὐκ αὐτά φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα φιλοσοφίας εἶναι. Τοῦτο δ' εἰς ἀνάγκην περιέστης εἶπεῖν, ἵνα δείξης μίαν μόνην ἣν φής γνώσεως ἰδέαν, ἀλλ' οὐ πολλάς λεγομένας φιλοσοφίας. Οὐκοῦν εἰ μηδέν ἐκείνων φιλοσοφία ἐστίν, οὐδ' ἐν αὐτοῖς ἔχει τό εἶναι κατά σέ, ἣν λέγεις αὐτοσοφίαν. Ἐν οἷς γάρ ἔχει τό εἶναι, ἀπ' αὐτῆς ἄν ἐκεῖνα κληθεῖεν, ὡσπερ καί ἄνθρωποι πάντες ἡμεῖς ἀπό τοῦ καθόλου εἶδους ἀκούομεν ἐν ἡμῖν ἔχοντος τό εἶναι. Εἰ τοίνυν μή ἐν ἐκείνοις ἡ αὐτοσοφία σοι αὕτη, ποῦ σχήσει τό εἶναι; Ἐν τῷ Θεῷ; καί μήν πάλιν αὐτός προϊών λέγεις μωρίαν εἶναι παρά τῷ Θεῷ, ἣν ἐξαίρεις φιλοσοφίαν· οὐκουν ἡ ἐν αὐτῷ τό ἄφραστον ἐνοῦσα τρόπον, ἣν αὐτός λέγεις αὐτοσοφίαν, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένοις, ἐπεὶ μηδέ φιλοσοφία ποτ' ἄν ἐκεῖνο κληθεῖη σοί δ' ὑπέρ φιλοσοφίας ὁ λόγος. Εἰ τοίνυν αὕτη μήτ' ἐν θεῷ μήτ' ἐν ἀνθρώποις ἔχει τό εἶναι, ἔστι δ' ὅμως ἰδέα οὔσα, καθ' ἑαυτήν οὐκοῦν ἐστίν ὑφειστώσα· καί Πλάτων ἡμῖν αὕθις ἀναβιώσεται μετά τῶν τῆς κακοδοξίας τερετισμάτων.

Τοιγαροῦν ταύτη τάληθές περί τῆς ἐκ μαθημάτων τῶν ἔξω φιλοσοφίας ἀπλῶς καί συντόμως φαίη τις ἄν, ὡς φιλοσοφία μὲν ἐκάστου καλοῖτ' ἄν ἡ ἐν συγγράμμασιν ἢ λόγοις ἐκάστου φιλοσόφου πραγματεία, κοινή δέ ἡ πᾶσι (σελ. 304) φιλοσόφοις ἐνθεωρουμένη, μεμωραμένη δέ ἡ τοῦ προσήκοντος σοφία τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσα. Ἡ δέ μή τοῦτο πεπονθυῖα, οὐδέ μεμωραμένη· πῶς γάρ, τοῦ φύσει γιγνομένου τέλους ἐπιτυχάνουσα καί πρός τόν δοτήρα τῆς φύσεως ἐπιστρεφομένη Θεόν; Τοιαύτη δέ ἐστίν ἡ τῶν ἐφ' ἡμῶν εὐσεβῶν καί ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ἀνδρικῶς ὄντως ἀποτιναξαμένη τό βλάπτον καί τό λυσιτελές ἀπολεξαμένη καί τῆ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία συστήσασα καί ἐμμελῶς ἀρμοσαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἐγώ μὲν οὖν ταύτη τάληθές ἔχειν οἶομαι. Ὁ δέ τῆς ἔξω καί μεμωραμένης φιλοσοφίας οὔτος ὑπέρμαχος, καί τό «ἐμῶρανεν ὁ Θεός τήν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου» Παύλου λέγοντος ἀκούσας, ὡς συγκρινομένην πρός τήν τοῦ Θεοῦ σοφίαν φησί μωραίνεσθαι, ὡσπερ καί πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετήν καί διάνοιαν. Κάμοῦ μή τοῦτο παραδεχομένου, δεικνύντος δέ διά πολλῶν σαφῶς τάληθές, αὐτός ἀντιλέγειν οὐκ ἔχων σοφιστείας καταψηφίζεται. Κεῖσθω μὲν οὖν ἐν τῷ προτέρῳ μοι περί λυσιτελοῦς φιλοσοφίας ἐκεῖνα λόγῳ· καί γάρ ἀνεπηρεάστως ἔτ' ἔχει καί ἀναντίρρητα μένει.

Καί νῦν δ' ἄν ἐροίμην τόν ἐκ συγκρίσεως μωραίνοντα τήν ὑπ' αὐτοῦ προεσβευομένην σοφίαν καί πῶς οὐδαμοῦ γέγραπται ὅτι ἐμίανεν ὁ Θεός πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετήν καί ἐμῶρανε πᾶσαν διάνοιαν, ὡς καί τήν τοῦ κόσμου τούτου σοφίαν ἐμῶρανε; Ποῦ γάρ συγκρίσεως εἶδος ἐνταῦθα τῶν ἀποστολικῶν ἀναφαίνεται ρημάτων; Ἄλλ' ὡσπερ ἐπῶρωσεν ὁ Θεός τάς καρδίας τῶν Ἰουδαίων καί ἐσκλήρυνε τήν καρδίαν Φαραῶ καί παρέδωκε τούς σοφούς τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀδόκιμον νοῦν, οὐ συγκρίσεώς ἐστίν, ἀλλ' ἐγκαταλείψεως, τόν αὐτόν ἄρα τρόπον καί τό ἐμῶρανεν· ἐπεὶ, τί καί τό ὅτι κατήσχυνεν ὁ Θεός τούς σοφούς ἐκείνους βούλεται, καί ὅτι κατήργησε, καί ὅτι ἀπεδοκίμασε, καί αὐτό τοῦτο ὅτι παρέδωκεν αὐτούς εἰς ἀδόκιμον νοῦν; Μή καί ταῦτα συγκρίνων ὁ ἀπόστολος εἶπε; Καί τίς ἄν νοῦν ἔχων παρεδέξαιτο τοῦτο; (σελ. 306) Μᾶλλον δέ τίς ἀποστολικάϊς ῥήσεσιν εἰδώς ἔπεσθαι, ἀφείς ἐκεῖνα νοεῖν ἄνευ συγκρίσεως, ὡς ἐκεῖνος ἐδίδαξε, σοί πεισθεῖη συγκρίνοντι; «Τά γοῦν

μωρά τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφούς κατασχύνῃ». Τί οὖν, ἡ μὲν σοφία τῶν ἀνθρώπων συγκρινομένη πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ κατασχύνεται καὶ μωραίνεται, ἡ δὲ μωρία παρρησιάζεται καὶ σοφίζεται; Ἦ, ἃ μὲν βούλει, συγκριτικῶς ἐκλαμβάνεις, ἃ δ' οὐκ ἔστι σοι βουλομένω, μὴ λυσιτελοῦντα τῇ παρασκευῇ τῶν σῶν λόγων, ἀφίεις ἀσύγκριτα; Καὶ τίς ἂν σοι πείθοιτο, εἰ μὴ τοῖς σοῖς λόγοις ἡπατημένος, τὴν ἐξω παιδείαν σωτήριον ἤγηται;

Ἄ μὲν οὖν ἐφεξῆς μετὰ ταῦτα λέγει, ὡς αὐτόθεν ἔχοντα τὸν τοῦ ψεύδους ἔλεγχον, παρεῖναι μοι δοκῶ. Πεύδεσθαι δ' ὡσπερ οὐκ ἀποχρῶν εἶναι κρίνας ἑαυτῶ, ἀλλὰ καὶ καταψεύδεσθαι τῶν ἄλλων περὶ πλείστου ποιούμενος, εἰς τό συκοφαντεῖν αὐτίς καθῆκεν ἑαυτόν, κάμου λέγοντος τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν εἶναι φυσικά, κοινῇ πᾶσι δεδομένα πρό νόμου καὶ ἐν νόμῳ καὶ μετὰ νόμον, τὰ δ' ὑπερφυᾶ καὶ πνευματικά καὶ διαφερόντως ἀπόρητα, καὶ ὑπερτιθέντος ταῦτα ἐκείνων καὶ τοὺς κατηξιωμένους τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος πάσης ἑλληνικῆς συμμορίας, ἐν δὲ τῶν φυσικῶς δεδομένων ὑπὸ Θεοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀνθρωπίνης διανοίας εὐρήματα τὰ μαθήματα, αὐτός ὡς ἀπ' ἐμοῦ φησιν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι, ἐκεῖνα μόνον προσῆκεν οἴεσθαι, ὅσων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τῶν δ' ἄλλων οὐδὲν τῆς τοιαύτης ἀξιοῦν τιμῆς. Ἐμοί δὲ οὐδέτερον τούτων εἴρηται ἐκεῖ. Οἶδα γάρ ὅτι πολλῶν καὶ τῶν φύσει γινομένων ἀνθρώπινος οὐκ ἐξικνεῖται λογισμός, τιμῆς δὲ ἀξιῶ ἕκαστον τῆς προσηκούσης· τὰς μὲν πνευματικὰς χάριτας ὡς ὑπερφυεῖς καὶ μόνοις ἀμέσως διὰ τοῦ Πνεύματος τοῖς κατ' ἀρετὴν διαφέρουσι προσγινομένας, σελ. 308) τὰ δὲ φυσικά μακρῶ μὲν φάσκων τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀποδεῖν, κοινῇ δὲ πᾶσι πρὸς Θεοῦ δεδόσθαι διὰ τῆς φύσεως.

Τῇ δὲ συκοφαντίᾳ ταύτῃ τὸν λόγον ἐρείσας ἐκεῖνος θρύπτεται καὶ διαχεῖται καὶ κατεπαίρεται τῶν μὴ λεγόντων πνευματικόν Θεοῦ δῶρον τὴν Ἑλλήνων σοφίαν καὶ πολλάς προβάλλεται ῥήσεις Βασιλείου τοῦ θείου ὡς ἐκ Θεοῦ πάσης τέχνης χαρισθείσης ἀνθρώποις, ὅπερ οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων ἐστίν. Εἶτα διὰ πολλῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐξέβη δόξαν καὶ κατασκευάσας συνεπέρανε καὶ ἀπεφήνατο ταύτην λέγων· «καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν μαθημάτων καὶ ἡ προφητεία καὶ ἡτισοῦν ἀποκάλυψις τοιαυτὰ ἐστίν, οἷα, μὴ δοθέντα μὲν, ὑπερβαίνειν ἀνθρώπινον λογισμόν, δοθέντων δὲ, ἐξικνεῖσθαι αὐτῶν τὴν ψυχὴν». Ὡστε ἢ οὐδὲν, ἢ πάνθ' ὁμοίως δῶρα ἐστὶ Θεοῦ καὶ δεόσδοτα. Οὐκοῦν εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν· καὶ σύ, ὁ τῆς ἑλληνικῆς χάριτος διαφερόντως, διὰ τῶν μαθημάτων καταξιῶσαι σαυτόν οἴομενος, τῷ τὴν ὑπερβολὴν τῶν ἀποκαλύψεων ἔχοντι ὁμοίως κεχαριτωμένος ὑπάρχεις ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οἱ τὰ μαθήματα τὴν ἀρχὴν εὐρόντες Αἰγύπτιοι τοῖς προφήταις καὶ ἀποστόλοις εἰσὶν ὁμότιμοι; Πῶς γάρ οὐχ ὁμότιμοι οἱ τῶν ὁμοίως δεδομένων καὶ ὁμοίως γινωσκομένων δώρων ἐν μεθέξει γενόμενοι;

Ἐπὶ αὐτῷ λέγει, «Ἄλλ' ὁ Θεός», φησὶν, «ἐμπέπληκεν ἄρτι δημιουργήσας τὴν ψυχὴν τῶν κοινῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ὀριστικῶν καὶ διαιρητικῶν καὶ συλλογιστικῶν δυνάμεων ἐξ ὧν συνέστηκε τὰ μαθήματα· οὐκοῦν δῶρα Θεοῦ τὰ μαθήματα». Τί δ' ἄρα τοῦτο δικαίωμα τοῖς παραχρωμένοις ἢ καταχρωμένοις καὶ τοῖς τό εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀτελές τελειοῦσιν ἐκ μαθημάτων; Οὐδὲ γάρ τοὺς πόρνους καὶ ἀκρατεῖς αἰτίας ἐξέλοιτ' ἂν τις ὅτι τὴν ἀρχὴν ὁ Θεός τό σῶμα πλάσας τε καὶ ψυχῶσας τὴν γεννητικὴν καὶ θρεπτικὴν ἐνεποίησε τούτῳ δυνάμιν. Ταῦτα δὲ ἐστὶν ἃ κωλύομεν διὰ τῶν λόγων ἡμεῖς, τὴν παράχρησιν καὶ τὴν κατάχρησιν καὶ τό παρά τό προσῆκον (σελ. 310) παρεχόμενον τοῖς μαθήμασι σέβας· καὶ σύ γε τοῦτο, εἰ συνετῶς ἀκούειν ἐκείνων ἐθέλεις, εἴση τε καὶ ὁμολογήσεις καὶ τό καταγερᾶν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀφήσεις καὶ σωτηρίους καὶ τελεστηρίους καθαρτικούς τε καὶ φωτιστικούς ψυχῆς τοὺς λόγους οὐκέτ' ἐρεῖς, τούτοις τε τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τοῦ μεγάλου Βασιλείου πεισθεῖς.

Οὐ μὴν ἄλλ' εἰ τὴν ἀρχὴν ταῦθ' ἅ λέγεις ἐδόθη τῇ ψυχῇ πρὸς Θεοῦ, κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἔμφυτα καὶ φυσικά δήπου, κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ τῶν πρώτων πατέρων διαδιδόμενα. Πῶς οὖν τοῖς ὑπὲρ φύσιν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς μόνους καὶ τῶν εὐσεβῶν τοὺς ἄκρους καὶ ἀπολέκτους ἐν Πνεύματι Θεοῦ χαρισθεῖσιν ὁμοίως ἐδόθησαν; «Ἄλλὰ τὸν αὐτόν», φησὶν, «ἔχει λόγον πρὸς τὴν ψυχὴν ἅπαντα δοθέντα γὰρ οὐδέ τὰ πνευματικά τὸν ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν». Ὅντως δηλὸς ἐγένου πνευματικοῦ δώρου πείραν εὐλαβῶς οὐδαμῶς, σύ σαυτόν ἀπελέγξας καὶ φανεράν ποιησάμενος, ὃ δὲ καὶ τούτου χειρόν ὅτι μηδὲ τοῖς διὰ πείρας εἰρηκόσι πιστεύεις, ὃ δ' αὐθις χεῖριστον ὅτι καὶ ἀντιρρητορεύεις αὐτοῖς, φυχικός ὄλος, ὡς ἔοικεν, ὦν. Τό γάρ ἐκλεκτόν δοχεῖον τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων, ὁ Παῦλος, «ἡμεῖς», φησὶν, «οὐ τό Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τό Πνεῦμα τό ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τά ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἅ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικά συγκρίνοντες· ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τά τοῦ Πνεύματος μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶ καὶ οὐ δύναται γινῶναι», λογισμῶν ἐφόδοις τοῖς ἀκαταλήπτοις ἐμβατεύων, διαιρέσεσι τε καὶ συλλογισμοῖς καὶ ἀναλύσεσι πᾶσαν ἀλήθειαν εὐρίσκεσθαι τε καὶ (σελ. 312) διδάσκεσθαι οἰόμενος. Τά γοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐ διὰ λογισμῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοῦ γινώσκου Πνεύματος, «ἅ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη· ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψε ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τό γάρ Πνεῦμα ἐρευνᾷ καὶ τά βάθη τοῦ Θεοῦ».

Τεκμηριώσαιτο δ' ἂν τις τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων καὶ ἀπὸ τῆς σῆς ἀντιλογίας, ὧ φιλόσοφε. Σύ γάρ ἀκούων, καὶ συχνῶς ἀκούων, τῶν μετιόντων ἐκ πείρας ἐν λόγοις, ἐν γράμμασιν, ἐν μαρτυρίαις, ἐν ὑποδείγμασι περὶ φωτός οὐκ αἰσθήσεως οὐκ αἰσθήσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ διανοίας ὑψηλοτέρου παντάπασιν, οὗ τυγχάνει νοῦς καὶ ὃ γίνεται κρειττόνως ἐκστάς καὶ ὑπερναβάς ἑαυτόν καὶ Θεῷ συγγενόμενος, σύ τούτων ἀκούων, νῦν μὲν, ἐπαναστήσαι τὴν διάνοιαν τοῦ προσύλου φωτός οὐκ ἀδύνατος, ὡς περὶ αἰσθητοῦ λεγόντων φωτός κατηγορεῖς, νῦν δ' ἐκ τῆς ἐλλείψεως, οὐκ εἰς τό μέσον καὶ ἀληθές ἀλλ' εἰς ὑπερβολὴν καὶ ψεῦδος ἐκκλίνων, καθ' ἑτέρου βάλλεις σεαυτόν κρηνοῦ, τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν τοῦτ' εἶναι καὶ θεωρητὴν εἶναι λέγειν ἐκείνους ἰσχυρίζομενος· οὐκ ἂν τοῦτο παθῶν, εἰ λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἀνέφικτα τά θεῖα ἐδόξαζες καὶ πίστιν μετ' εὐλαβείας προσῆγες ὡς μόνην δεκτικὴν τῶν τοιούτων καὶ δι' ἔργων τὴν τελεωτέραν ἐζήτεις εἶδησιν καὶ τῇ πίστει τὴν πείραν ἐπωκοδόμεις, τὸν τῆς χάριτος ὄροφον, τὴν ἐν ἀληθεῖ θεωρίᾳ Θεοῦ ἀγάπην ἐπιστεγάζουσαν· οὕτως ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν καὶ μετὰ τό δεδῶσθαι τό ἀνθρώπινον ὑπερβαίνει λογισμόν καὶ μετὰ τό δεδῶσθαι τά τοῦ Πνεύματος δόματα. Ὁ γοῦν ἐν ἀκριβεῖ καταλήψει τῶν μαθημάτων γεγωνώς, μικροῦ καὶ ἀδιδάκτως, ὡς αὐτός ἂν εἴποις, τῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων, οὐδέ μετρίως γοῦν ἐπαίσις καὶ διδασκόμενος· εἰκότως· ὁ γάρ λόγος Κυρίου ἀληθής, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος, ὅς τῳ Ἰωάννῃ (σελ. 314) ἀπεκάλυψε ὅτι τῷ θεαρέστως ζῶντι δίδεται ψῆφος λευκή, ἣν οὐδεὶς δύναται γῶναι, εἰ μὴ ὁ λαβῶν· ὅπως δὲ κάκεῖνος δύναται, παρά τοῦ Παύλου ἐδεδάχθημεν.

Μετά δὴ τὴν τῶν κατὰ φύσιν τε καὶ ὑπὲρ φύσιν δώρων ἐξίσωσιν, διὰ πλειόντων ἐπιτίθεται τῇ περὶ προσευχῆς ἀποστολικῇ ἐντολῇ, λέγων ἀδύνατον εἶναι τό ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, εἰ μὴ ὡς αὐτός ἐξηγεῖται παραδεξαίμεθα· ἐξηγεῖται δὲ προσεύχεσθαι ἐνταῦθα λέγειν τὸν ἀπόστολον οὐ τό ἐνεργεῖν τὴν προσευχὴν, ἀλλὰ τό τὴν ἕξιν ἔχειν αὐτῆς· «ἕξις δὲ ἐστὶ», φησὶ, «προσευχῆς τό μηδὲν δύνασθαι πράττειν οἴεσθαι καὶ εἰς πέρας ἄγειν, μὴ βουλομένου Θεοῦ· ὁ τοίνυν», φησὶ, «ταύτην τὴν ἕξιν ἔχων ἀδιαλείπτως προσεύχεται». Τοιοῦτον δ' ὄν τό ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἄρα βιβλίων ὁ φιλόσοφος οὐκ ἀνακύψει καὶ

ἀδιαλείπτως προσεύξεται. Τί οὖν ἄν εἴποι τις πρὸς τὸν ἀδιαλείπτως καὶ μηδέποτε προσευχόμενον τοιοῦτον φιλόσοφον; Ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἀλλαχοῦ λέγων· «προσευχόμενοι ἐν παντί καιρῷ ἐν πνεύματι καὶ εἰς αὐτό τοῦτο ἀγρυπνοῦντες». Ἄρα κὰν τούτῳ τὴν ἕξιν ταύτην εἰσηγεῖται, ἢ αὐτὸς λέγει, ἢ τὴν ἐνέργειαν, καίτοι ταῦτόν ἐστιν ἀδιαλείπτως τε εἰπεῖν καὶ ἐν παντί καιρῷ; Προσεπισκίψας δὲ τὴν ἐπί τῷ προσεύχεσθαι ἀγνυπνίαν, δηλὸς ἐστὶν ἀδιαλείπτως ἔχεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐπιτάττων. Ἔλεγε δὲ καὶ ὁ Κύριος παραβολὴν τοῖς μαθηταῖς, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, «πρὸς τό δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν». Ἄρ' οὖν κὰνταῦθα πρὸς τὴν ἕξιν ἐνήγεν; Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἡ παραβολὴ δείκνυσιν, ἀλλὰ τὴν ἐπίμονον αἴτησιν· καὶ τό μὴ ἐκκακεῖν δέ, τουτέστι μὴ ἐφίεσθαι τῆς προσεδρείας ὑπὸ ραθυμίας, δείκνυσι τὴν προτροπὴν οὕσαν οὐ πρὸς τὴν ἕξιν, καὶ ταῦθ' ἦν ὁ σοφὸς οὗτος λέγει, ἀλλὰ πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν ἐνέργειαν τῆς προσευχῆς, δηλαδή τὴν δέησιν, ὃ καὶ τό ἐπιτελεύτιον ἐν τῇ παραβολῇ ρῆμα τοῦ Κυρίου δηλοῖ (σελ. 316) «δώσει γάρ», φησίν, «ὁ Θεὸς ἅγιον τοῖς αἰτοῦσι αὐτόν ἡμέρας καὶ νυκτός», τουτέστι τοῖς ἀδιαλείπτως οὕτω προσευχομένοις. Δεόμεθα δὲ τῆς ἀδιαλείπτου ταύτης δεήσεως οὐχ ὥστε πείσαι Θεόν, αὐτοπαράκλητος γάρ, οὐδ' ὡς ἐφελκυσόμενοι τοῦτον πανταχοῦ γάρ, ἀλλ' ὡς τῇ πρὸς αὐτόν ἐπικλήσει ἡμᾶς αὐτοῦς ἀνάγοντες πρὸς ἐκεῖνον καὶ ἐπιστρέφοντες, ὡς μεθέξοντες οὕτω τῶν περὶ αὐτόν ἀγαθοπρεπῶν δωρεῶν. «Τότε γάρ» κατὰ τὸν μέγαν Διονύσιον «τῷ Θεῷ σύνεσμεν, ὅτε πανάγνοις μὲν εὐχαῖς, ἀνεπιθολότῳ δὲ νῶ τοῦτον ἐπικαλώμεθα». Διὰ τοῦτο τοίνυν αὐτόν ἀδιαλείπτως ἐπικαλούμεθα, ὡς ἄν ἀδιαλείπτως αὐτῷ συνῶμεν.

Τῆς δὲ ἀδιαλείπτου ταύτης προσευχῆς τε καὶ ἕξεως, ἦν ἄρτι διενόηθη πρῶτος ὁ φιλόσοφος οὗτος, οὐδέ ὁ διάβολος φαίνεται ἀμοιρῶν καίτοι μηδέποτε προσευχόμενος· ἦδει γάρ μηδέ κατὰ χοίρων δυνησόμενός τι, μὴ τοῦ Κυρίου τῶν ὄλων ἐνδόντος, κατὰ δὲ τοῦ Πέτρου μηδ' ἐπιχειρήσεων γοῦν, καὶ πρό τούτων κατὰ τοῦ Ἰώβ μηδὲν ἀνύσων ταῖς πολυτρόποις ἐπιβουλαῖς· τοσοῦτον ἀπέχει προσευχῆς, οὐ τῆς ἀδιαλείπτου μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων, τό πεπεισθαι Κύριον εἶναι τὸν Θεόν ἀπάντων· οἱ μὲν γάρ ἐκτός σώματος τῶν λογικῶν ἴσασι μὲν τοῦτο πάντες, εὐχονται δ' οὐ πάντες· ἀντικείμενος γάρ ἐστι καὶ τῇ εὐχῇ ὁ τῷ Θεῷ ἀντικείμενος, καὶ ὁ τοῦ καλοῦ φυγᾶς καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεόν εὐχῆς φυγᾶς ἐστίν. Οἱ δὲ σῶμα περικείμενοι, τὸν μὲν τοῦ παντός Θεόν ἴσασιν πάντες, πάντες δ' εὐχονται καταλλήλως ἕκαστος τῇ δόξῃ ἑαυτοῦ. Τοῖς δὲ τὸν ἕνα καὶ ὄντως γινώσκοντα Θεόν, συνεισέρχεται τῇ δόξῃ ταύτῃ καὶ τό χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι ποιεῖν μηδὲν· τῶν δὲ τοῦτο πεπεισμένων ὅσους ἔρωσ θεῖος εἶλεν ἐνωθεῖναι κυρίως τῷ Κυρίῳ τοῦ παντός, οὗτοι τροφῆς ἄνευ καὶ πνοῆς ἐν εὐχῇ γενόμενοι, κατὰ τὴν τῶν (σελ. 318) πατέρων ὑφήγησιν, ἐπιστρέφουσι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτόν καὶ οὕτω τῇ πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν ἐπιτηδειότητι τοῦ μυστικοῦ καὶ ἀπορρήτου πνευματικοῦ τῆς προσευχῆς καταξιοῦνται δώρου, ὃ καὶ ἀδιαλείπτως σύνεστιν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτό παρ' ἑαυτοῦ ἔλκον τὸν καταξιωμένον νοῦν πρὸς τὴν ἀρρητοτάτην ἔνωσιν καὶ πηγάζον εὐφροσύνην ἱεράν, νῦν δὲ τῷ νῶ δι' εὐχῆς ἀνατεινομένῳ πρὸς Θεόν μυστικῶς ὑπηχοῦν τε καὶ συμπροσευχόμενον, ὡσπερ μουσικῇ τῷ πρὸς ταύτην συντιθέντι τὴν ὠδὴν. Οὕτω γάρ ἐν μεθέξει τῆς ἀεικινήτου τε καὶ ἀκαμάτου γεγονότες χάριτος ἐνερριζωμένην ἔχουσι τῇ ψυχῇ τὴν προσευχὴν καὶ ἀδιαλείπτως ἐνεργοῦσαν κατὰ τὸν εἰπόντα· «ἐγὼ κοιμῶμαι καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖν». Ὁ τοίνυν βουλόμενος ἐπιτυχεῖν τῆς ἀληθοῦς ταύτης καὶ ἀληθῶς ἀδιαλείπτου προσευχῆς παρὰ «τοῦ διδόντος» προφητικῶς εἰπεῖν «εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ», πειθέσθω τῷ θεῷ Νεῖλῳ καὶ Γρηγορίῳ, ὥστε ζῆν μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅ,τι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, κὰν ταῖς ἀνθρωπίναις ἀνάγκαις τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ κατὰ τό δυνατόν μὴ ἀφίστασθαι, ἀλλ' ὡσπερ σφραγίδα ἀνεξάλειπτον τὴν τοῦ Θεοῦ ἔννοιαν

έντετυπωμένην τῇ ψυχῇ σπεύδειν περιφέρειν κατά τόν μέγαν Βασίλειον. Ἔργοις τε καί γάρ λόγοις καί διανοήμασιν τήν δυνατήν ἡμῖν τέως καί ἀδιάλειπτον προσυχὴν ἐπιτηδεύειν χρή, μέχρις ἂν ἐπιτύχωμεν τοῦ δώρου· «εἰ μή γάρ», φησίν, «ἔλαβες δῶρον προσευχῆς εὐκλεές, προσέδρευσον καί λήψη»· τό γάρ Πνεῦμά ἐστι δι' οὗ προσκυνοῦμεν καί δι' οὗ προσευχόμεθα, καί «Πνεῦμα ὁ Θεός, καί τούς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν».

Ἄλλά μετά τό διδάξαι περί προσευχῆς ἐκεῖνος καί τῆς κατ' αὐτήν ἕξεως, καίτοι πρότερον ἀκούσας τῶν ὑπ' ἐμοῦ προηγημένων τοῦ θεολόγου ρητῶν, δι' ὧν λέγει (σελ. 320) τοῦτ' ἀπολαῦσαι μόνον τῶν λόγων τό διά Χριστόν προετίμησεν, ἀντεπιφέρει ἐκεῖνα, δι' ὧν φησι, παρήκα τά πάντα τῇ ἐντολῇ τοῦ λόγου δέ περιέχομαι μόνου καί οὐκ ἂν ποτε τούτου ἐκῶν ἀμελήσαιμι· καί οὕτως αὐτόν ἑαυτῷ πάντως ἀνακόλουθον δείκνυσι. Τί οὖν πρός ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν, συνιστάμενοι τῷ σοφῷ θεολόγῳ; Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι λόγους μὲν οὐς διά Χριστόν καταλιπεῖν λέγει, τήν τῶν Ἑλλήνων λέγει σοφίαν, λόγον δ' οὗ περιέχεται, τό ἀπ' ἐκείνης ἐξειλεγμένον καί τοῖς ἱεροῖς καί θείοις μαθήμασι συγκεκραμένον, ὡς ἡμεῖς εἰσηγοῦμεθα, πρός οὐς ἀντιλέγεις ἀκρατῶς, ὧ φιλόσοφε. Ἐνάγει δέ με πρός ταῦτα καί τά τοῦ λόγου τούτου ἀποτελέσματα· οὗτος γάρ με», φησί, «πέθει ἀσθενοῦντι συνασθενεῖν καί ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι» (τοῦ δ' ἄντικρυς ἀποστολικόν ἐστι τό παράγγελμα) «οὗτός μοι διαιρεῖ κόσμους καί τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δέ προστίθησι»· ποῦ ταῦτα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὗροι τις ἄν; «Οὗτος καί διά τῶν δεξιῶν ὄπλων διεξάγει τῆς δικαιοσύνης, κὰν τοῖς ἀριστεροῖς συμφιλοσοφεῖ, τήν οὐ καταισχύνουσαν ἐλπίδα παραζευγνύς καί τό παρόν κουφίζων τῷ μέλλοντι». Ταῦτα καί ἐπί λέξεως τῶν ἀποστολικῶν ἔχεται φωνῶν. Εἰ δέ τις τοῖς λόγοις τούτοις μή συναινεῖ, δότω λόγον εὐλογον ἄλλον ὁμολογίας καί πείσομαι· τόν γάρ θεολόγον ἑαυτῷ ἀντιλέγειν οὐ πείθομαι.

Ἄλλά γάρ μετά τὰς ἀντιφθεγομένας, ὡς ὁ φιλόσοφος οἶεται ταύτας ῥήσεις, «σκαιούς καί ἀπαιδεύτους» ὀνομάσας ἡμᾶς, καί τῷ Ἰουλιανῷ συντάττειν οὐ παραιτεῖται καί μισεῖσθαι δίκαιον εἶναι μὲν φησιν «ὡς ἀποστεροῦντα τῶν (σελ. 322) λόγων τούς μοναχούς, καθάπερ ἐκεῖνος καί τούς ἐν κόσμῳ χριστιανούς». Ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ ψαλμῶδου λέγοντος «εἶπεν ἄφρων, οὐκ ἔστι Θεός», τόν ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντορα τῷ ἄφρονι δεῖν οἶεται συντάττειν τούτῳ, λέγοντα περί Θεοῦ, ὡς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, τῶν ἀφρόνων ἀφρονέστατος αὐτός ὧν καί μή συνείς τό τῆς διαφορᾶς ὑπερβάλλον, ὡς ὁ μὲν ἅγιος ὑπέρ τά ὄντα γινώσκει καί θεολογεῖ τόν Θεόν, ἡ δέ τοῦ ἄφρονος καρδιά ἐν τοῖς μηδαμῇ μηδαμῶς τίθεται τό μόνον ὄντως ὄν. Τόν αὐτόν γάρ τρόπον ἡμεῖς μὲν ὑπέρ λόγον ἴσμεν οὔσαν τήν κατά μοναχούς πολιτείαν, ὁ δ' ἀποστάτης ἐκεῖνος, ἄλογον οἰόμενος τήν κατά χριστιανούς, διά τοῦτ' ἀπεῖργε τῶν λόγων, ὁ μή δυνηθεῖς συνιδεῖν ὁ πάντ' ἐπίστασθαι δοκῶν οὗτος, τῆς αὐτῆς εὐθύνης ἀξιοῖ τούς τιμῆς πάσης ὑπερτιθέντας τά χριστιανῶν τοῖς ἀτιμάζειν εἰς τά μάλιστα προηρημένους, καί μισεῖσθαι δικαίους εἶναι τοῖς ἀσεβεστάτοις ἐξίσου τούς εὐσεβεῖς, διότι παντός οὐτινοσοῦν μᾶλλον περισπούδαστον ἀποφαίνοντα τήν πρός Θεόν ἐν προσευχῇ προσεδρεῖαν.

«Κἄν ὁ Κύριος», φησίν, «οὐκ ἐπέταξεν ἐν εὐαγγελίοις τήν περί λόγους σπουδήν, ἀλλ' οὐδέ ἐκώλυσε». Τί οὖν ὅταν λέγη, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καί ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστρεφαί»; Οὐ διαιρεῖ καί ἀπολαμβάνει τῆς ἕξω σοφίας τό χρήσιμον καί τῇ ἀπλότῃ τοῦ εὐαγγελίου συμμίγνυσιν, ὅπερ ἐν τοῖς λόγοις ἐκείνοις καί ἡμεῖς λέγομεν, οἱ παρά σοῦ δι' αὐτό τοῦτο νῦν ὑβρίζομενοι; Τί δ' ὅταν αὐθις λέγη, «ἐγώ λόγον καί σοφίαν ὑμῖν δώσω, ἥ οὐδεὶς ἀντιστῆναι δυνησεται» καί «ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πᾶσαν τήν ἀλήθειαν»; Ἄρ' οὐ σοφίαν ἐπηγγείλατο θειοτέραν καί ταύτης τῆς ἀεὶ ἀντιλέγεσθαι πεφυκυίας, ἦν αὐτός ὑπερμαχῶν ἐξυμνεῖς ὑπερτέραν οὐδ' ὅσον εἰπεῖν; Τί οὖν ἐποίησαν οἱ τῆς σοφίας ἐρασταί ταύτης,

πρίν ἐκείνης καθαρῶς τυχεῖν; (σελ. 324) ἼΑρα περιήεσαν ζητοῦντες εἴ τις ἐπαγγέλλεται τι εἰδέναι, Ἑλλήν ἢ Αἰγύπτιος ἢ Χαλδαῖος, ὡς παρά τούτου καί τῶν τούτου συγγραμμάτων μανθάνειν καί πανταχόθεν συλλέγειν τό φρονεῖν, ὡς αὐτός ἡμᾶς ἐκδιδάσκεις λέγων ἐπί λέξεως οὕτως, «οὐκ ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας μόνης τό εἰδέναι τά ὄντα περιγίνεται» καί «οὐκ ἔστιν ἄγιον εἶναι μή τήν γνῶσιν εἰληφότα τῶν ὄντων καί τῆς ἀγνοίας ταύτης κεκαθαρμένον»; Ἄρ' οὖν περιήεσαν πανταχόθεν τό φρονεῖν συλλέγοντες, ὡς αὐτός μᾶς ἐκδιδάσκεις, ἢ ἦσαν, κατά τό γεγραμμένον, «διά παντός ἐν τῷ ἱερῷ, προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ καί τῇ δεήσει καί προὔπογράφοντες καί πρακτικῶς ἱερογραφοῦντες τήν κατά μοναχούς ταύτην ὄντως ὑπερανωκισμένην καί πανίερρον ζωήν, καθ' ἣν τήν ἐν μεσότητι μέν οὔσαν ἱεράν πολιτείαν ὑπεραναβῆναι ἐπαγγελλόμεθα, πάση δέ διαιρητῇ καί ζωῇ καί φαντασίᾳ ἀποταττόμεθα καί πρός τήν πάσης φιλοσοφίας ὑψηλοτέραν ἐνιαίαν θεοσοφίαν διά τῶν ἐνοποιῶν ἐντολῶν ὄντως μοναστικῶς ἀναγόμεθα καί εἰς ἱερωτάτην ἱερουργικῶς τελεσιουργούμεθα μονάδα; Ἐνάς γάρ ἐν ἀληθείᾳ γινόμεθα ἐν τῇ πάντων ὑπεξηρημένη καί μόνη πάντως ἀπερινοήτως τρισυποστάτῳ μονάδι, κατά τήν ὑπέρ ἡμῶν αὐχην καί μυστικήν ἐμφάνειαν καί συνεργίαν τοῦ δι' ἡμᾶς τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνήσαντος δυάδι καί τῆς οἰκείας ἀπορρήτως μή ἀποφοιτήσαντος μονάδος καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοιτήτων.

Τί οὖν ἄτοπον ποιοῦμεν, ὦ φιλολογώτατε, εἰ τόν πρός τήν ἐνοειδῆ συνέλιξιν τοῦ νοῦ κατά τήν ἐπαγγελίαν ἐπειγόμενον, ἀφέμενον τῆς κατά τά πολυειδῆ μαθήματα μελέτης, ὑπερβῆναι ἀξιοῦμεν τάς ἐν τούτοις μεριστάς καί μεταβατικάς νοήσεις καί τούς αἰσθητούς λόγους καί τάς ἐξ αἰσθήσεως ἐχούσας γνώσεις τήν ἀρχήν; Πῶς δ' ἂν ὁ ἔσω ἄνθρωπος κατασταίῃ μοναχός κατά λόγον τῆς ὑπερκειμένης ἐνιαίας ζωῆς, εἰ μή τόν ἐπίκτητον κόσμον ὑπεραναβαίῃ καί πάσας τάς ἀνθρωπικάς (σελ. 326) μαθήσεις καί ἐνιαίως καί μοναχῶς πρός Θεόν ἀνατείνει συντόμως ἑαυτόν, ὃ καί ὁ τῆς κεφαλῆς ἐκ τριχῶν κόσμος περιαιρούμενος τοῖς ἐπαΐειν ἱκανοῖς συμβολικῶς ἐκδιδάσκει; Τάχα δέ καί τό μή ἀναβαθμίσειν ἀναβαίνειν ἐπί τό θεῖον θυσιαστήριον καί τό λίθοις τοῦτο κτίζειν ἀτμήτοις, ἐφ' οἷς ἐγχειρίδιον οὐκ ἐπιβέβληται, τοῦτ' αἰνιττόμενον ἦν, ὡς αὐτήν χρῆ γυμνήν τήν τοῦ νοῦ φύσιν οἶκον εἶναι προσευχῆς, περινοίας πανταίαις καί ἀνθρωπίναις μεθόδοις ἀνεπιχείρητον; Ἄλλ' ὁ Κύριος οὐ ρητῶς ἀπεῖρξε τήν περί λόγους σπουδήν; Ἄλλ' οὐδέ τόν γάμον, οὐδέ τό κρεῶν ἀπέχεσθαι, οὐδέ τό μετά τῶν ἐν συζυγίᾳ ζώντων συνοικεῖν. Εἰ γοῦν ἡμεῖς ταῦτα τούτους ἀπαιτοῦμεν, κατηγορήσει τις ἡμῶν λέγων κατά σέ τόν πάντα στρέφειν δοκοῦντα τοῖς τῶν λόγων στροφαῖς ὡς οὐδέν ἦττον, ἐπεὶ οὐκ ἐκώλυσεν, ἔχεσθαι δεῖ ἢ ἀπέχεσθαι, ἐπί οὐκ ἐπέτρεψεν; Οὔμενον, εἰ μή κατηγορημένος αὐτός ἐθέλει δικαίως εἶναι· πολλά γάρ τῶν ἀκατακρίτως ἐνεργουμένων τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι, τρόπῳ παντί τοῖς μοναχοῖς οὐκ ἐφεῖται διά τό τῆς πολιτείας ἐξηλλαγμένον. Εἰσὶ δ' οἱ τῶν πατέρων καί λουτρῶν θεραπείας ἀπείργουσι καί νοσοῦσιν αὐτοῖς ταῖς ἐξ ἰατρικῆς χρῆσθαι βοήθειας οὐκ ἐπιτρέπουσιν, ὡς ὅλους ἀνακειμένους Θεῷ καί τό πᾶν ἐξηρημένους ἐκεῖθεν καί τό συνοῖσον ἀνενδοιάστως προσδόκιμον θεόθεν ἔχοντας. Οὐ μήν τούς μή πρός τό μέτρον τοῦτο τῆς πίστεως φθάνοντας ἀποτροπαίους ἡγοῦνται, καίτοι τοῦ Θεοῦ πολλάκις δι' ἐξαισιῶν θαυμάτων ἐπιμαρτυρήσαντος ἐκείνῃ τῇ γνώμῃ. Πατρικῶς δ' ἔσθ' ὅτε καί συγκαταβαίνουσι τοῖς ταπεινοῖς ἡμῖν· τοῦτο δὲ καί περί τήν τοῦ λόγου παιδείαν εὔροι τις ἂν καί ποιοῦντας καί λέγοντας. Πῶς οὖν τόν ταῦτά τοῖς πατράσι καί ποιοῦντα καί λέγοντα τῷ παραβάτῃ καί ἀποστάτῃ συντάττειν ὑπέμεινας, ὁ μοναχός καί φιλόσοφος; Ἐκεῖνος χριστιανούς ὡς ἀναξίους τῶν λόγων ἀποστερεῖν (σελ.328) ἐπεχείρησεν, ἐγὼ δ' οὐκ ἀποστερεῖν μοναχούς. Ἰκανός γάρ ὁ πρό τοῦ τήν πολιτείαν ταύτην ὑπελθεῖν χρόνος πρός λόγου κτῆσιν παντοίαν τοῖς οὐ ραθύμοις. Οὔτ' οὖν

ἀποστερῶ, καί παρακαλῶ πρὸς τό ὑπέρ λόγον ἀγαθόν, ὡς ἐπαγγειλαμένους πρὸς τοῦτο σπεύδειν, οὐκ ἔλλεπτικῶς ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξάγων τῶν λόγων τούς μακαριστῶς ἐπομένους· τῆς γάρ περὶ λόγους τριβῆς καθ' ὑπερβολὴν ὑψηλοτέρα ἐστίν ἢ πρὸς Θεόν ἐν προσευχῇ προσεδρεῖα.

Σέ δ' ἡμεῖς ἀντιλέγειν τοῖς πατράσι φαμέν καί πάση τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ. Πῶς γάρ ἂν τις ἐν τοῖς τοιούτοις ὑποσταλεῖ φάναι τάληθές; Σύ τοίνυν τάναντία τοῖς πατράσι φρονεῖς, οὐκ ἐφ' οἷς μεταξύ τῶν λόγων ἐξ ὑπονοίας κατέλεξας, ἀλλ' ὅτι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς οὐχ ἰκανὰς εἶναι λέγεις τελείως καθᾶραι τὴν ψυχὴν τοῦ ταύτας τηρήσαντος, οὐδ' ἐξ ἀπαθείας τὴν τελεστικὴν καί σωτήριον γῶνσιν περιγίνεσθαι τῷ ταύτην κτησαμένῳ, οὐδ' ἐνόν ἀγνοίας καί ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων ἄνευ μαθημάτων καί τῆς κατ' αὐτὰ μελέτης, οὐδέ τελειότητός τε καί ἀγιότητος ἐπιτυχεῖν τὸν μὴ ἀπαλλαγέντα τούτων, καί τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ὁμοίως εἶναι δῶρον Θεοῦ τοῖς δι' ἀποκαλύψεως προφήταις καί ἀποστόλοις δεδομένοις, καί ὁμοίως ταῦτά τε κάκεινῃν ἀνθρωπίνους λογισμοῖς μετὰ τό δεδοσθαι καταλαμβάνεσθαι, καί τό πάντα εἰδέναι, ὃ Θεοῦ μόνου ἴσμεν, προσήκουσαν ἀνθρώπῳ τελειότητα εἶναι. Τὴν ἱεράν δέ Γραφήν, εἰ καί ἀναμιγνύεις τοῖς λόγοις καί πολλά δοκεῖς ὑπεραγωνίζεσθαι ταύτης, ἀλλ' οὐδ' αὐτὴν οἶει τελείαν ἐπάγειν τῇ ψυχῇ κάθαρσιν· οὐδέ γάρ ἂν εἰσηγες τό δεῖν ζητεῖν μανθάνειν, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται (σελ. 330) εἰδέναι, κἄν ἢ εὐσεβῆς ᾖ, τὸν καθάρσεως ἐφιέμενον. Δόλω τοιγαροῦν ταύτην συμπλέκεις τοῖς ὑπέρ τῶν μαθημάτων σου λόγοις εἰς ἐξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων. Ἐπεὶ δέ τοῖς ἰσχυριζόμενοις δεῖν τὰς θείας ἐντολὰς τηρεῖν ὡς ἀπαθείας καί σωτηρίου καθάρσεώς τε καί γνώσεως παρεκτικὰς σύ σαφῶς ἀντιλέγεις, τῶν ἐντολῶν δέ ἐστὶ καί τό τὰς Γραφὰς ἐρευνᾶν, οἱ μὲν πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν προτρέποντες κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καί πρὸς τὴν ἐπίμονον ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν προτρέπονται, σύ δέ οὐδέ ταύτας οἶει διδόναι τῇ ψυχῇ τὴν κάθαρσιν. Οὐκοῦν δέλεαρ ἐκεῖνο τό συνάγεις εἰς ἓν τὴν θείαν Γραφήν καί τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα· τό δέ καί εἰς ἓν τέλος ἄγειν ἀμφοτέρω τὸν μετιόντα λέγειν οὐ δόλος μόνον, ἀλλὰ καί σαφῆς ἀντίθεσις πρὸς αὐτὴν τὴν ἱεράν καί θείαν Γραφήν. Οὐδένα γάρ ἐκείνη τῶν μακρῶν ὠδίνων ἔδωκε καρπὸν, ἀλλὰ πάντες ὑπηνέμιοί τε καί ἀτελεσφόρητοι, πρὸς τό φῶς τῆς θεογνωσίας οὐ φθάνοντες, καίτοι τό κατὰ σέ μάλιστα σκότος τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ φωτός τῶν μαθημάτων ἀποβαλλόμενοι, τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοϊαν. Πῶς δέ καί τῶν ἀγίων οὐκ ἐσκοτισμένοι καί ἀτελεῖς οἱ πλεῖστοι, κατὰ τούτους τούς λόγους, οἱ μὲν ἑλληνικῆς παιδείας οὐκ ἐπειλημμένοι συλλήβδην ἅπαντες, τῶν δέ μετεσχηκότων τῆς ἐκεῖθεν παιδείας, οἱ κόσμον μὲν ὡς σκηνὴν πηγνύντες, οὐρανόν δέ ὡσεὶ καμάραν ἰστάντες, ἥλιον δέ ἀπὸ τῶν βορείων μερῶν τῆς γῆς ἐπανάγοντες, ὅθεν ἀνίσχει, κοῖλα δέ τὰ οὐράνια νῶτα πρὸς ὑποδοχὴν ὑδάτων δοξάζοντες καί τὴν κατὰ διάθεσιν ὡς αὐτός λέγεις ἄγνοϊαν, τό μάλιστα κατὰ σέ σκότος τῆς ψυχῆς, αὐτοῖ τε κεκτημένοι καί τούς ἄλλους πείθειν ἐπιχειροῦντες;

Ἴνα δέ μὴ δόξωμεν ἀφ' ἑαυτῶν τὰς τοῦ ἀνδρός ἐνταυθοῖ καταλέγειν δόξας, αὐτὰς ἐκεῖνου τὰς ρήσεις προθώμεθα καί τῶν ἀγίων ἐνός ἢ δύο παραθώμεθα πρὸς οὓς (σελ. 332) σαφῶς ἀντιφθέγγεται· πάντως δέ οὐκ ἄδηλον τοῖς εὖ φρονοῦσιν ὅτι πάντες ἐν εἰσι χεῖλος ὑπὸ τοῦ ἐνός κινούμενοι Πνεύματος· ἐκείνας δ' ὅμως ἡμεῖς προθήσομεν αἱ καί τὴν ὁμολογίαν ἐπίδηλον ἔξουσι. Φησὶν οὖν ὁ μοναχὸς καί φιλόσοφος οὗτος ἐπὶ λέξεως οὕτως· «Διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν φυλακῆς ἀγαπητόν, εἰ καί μόγις ἀπάθεια περιγένοιτο μόνη· οὐκ ἀρκεῖ δέ μόνον τῶν παθῶν καθήρασθαι πρὸς τό τὴν ἀλήθειαν κατιδεῖν· ἢ γάρ ἀπάθεια τὴν κατὰ διάθεσιν ἄγνοϊαν οὐ θεραπεύει τῆς ψυχῆς· οὐκ ἂν οὖν ὄφελος αὐτῇ γένοιτο τῇ ψυχῇ πρὸς τό τὰ νοητὰ κατιδεῖν, μενούσης ἐν αὐτῇ τῆς κατὰ διάθεσιν ἀγνοίας, ἢ μάλιστα πάντως σκότος ἐστὶ τῆς ψυχῆς· ὥστε τῷ φιλοσοφοῦντι ἐπιμελεῖσθαι διὰ βίου προσήκει, ὅπως καί

τῶν παθῶν καί τῶν ψευδῶν δοξῶν τήν ἑαυτοῦ καθαριεῖ ψυχὴν, καί τήν ἄνωθεν μέν ἀντίληψιν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς καθάρσεις ἐπικαλούμενον, πράττοντι δέ καί αὐτῶ ὅσα προὔργου πρὸς τό τέλος ὑπάρχει. Οὐκοῦν διὰ βίου μαθάνειν βουλήσεται καί ὁμιλεῖν πᾶσιν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται. Οὐδέν γάρ αὐτῶ διοίσει τίς ὁ διδάσκων, ἄν μόνον πρὸς γνῶσιν αὐτῶ συμβάλληται· οὗτος γάρ ἐστίν ὁ τῆς προσηκούσης ἀνθρώποις τελειότητος ἐπήβολος, ὅς τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τόν ἑαυτοῦ ἐνήρμοσε νοῦν καθ' ἕνωσιν μόνιμον».

Ταῦτα καί πλείω τούτων ἔν τε τῷ Περί τελειότητος ἀνθρωπίνης καί Σοφίας κτήσεως σποράδην εἰρήκει. Δύο τοίνυν φησί καθάρσεων τήν ψυχὴν ἡμῶν δεῖσθαι, τῆς τῶν παθῶν καί τῆς κατά διάθεσιν ἀγνοίας, καί τήν μέν κάθαρσιν μόνην τῶν παθῶν τήν τήρησιν τῶν ἐντολῶν παρέχειν φησί, καί ταύτην μόγις, ὡς αὐτός λέγει, ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ συγχωρεῖ, τήν δέ τῆς ἀγνοίας διδόναι λέγει τήν μάθησιν, οὐ τῶν θείων Γραφῶν, ἢ γάρ τούτων μάθησις ἐμπεριείληπται τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει. Ὅμως εἰ ταύτην ἔλεγεν, οὐδέν ἄν ἐπηκολούθει βλάβος, ἐπεὶ καί ὁ μέγας Μάξιμος λέγει τι τοιοῦτον τήν τῆς ἀρετῆς πράξιν τῶν θείων δογμάτων διαιρῶν, καί ἡμεῖς (σελ. 334) ἔστιν ὅτε λέγομεν διὰ μέν τῶν θείων ἐντολῶν τήν ψυχὴν τῶν παθῶν καθαίρεσθαι, τῇ δέ καθαρᾷ προσευχῇ πᾶσαν ὑπεροχικῶς γνῶσιν ἀποτίθεσθαι. Τά τοιαῦτα δ' οὕτω λέγεται κατ' ἐξοχήν, ὡς καί ὁ τῆς δεσποτικῆς ἀναστάσεως ἄγγελος ἔλεγε ταῖς μυροφόροις· «εἶπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καί τῷ Πέτρῳ ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τήν Γαλιλαίαν». Ὡς οὖν ὁ Πέτρος τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν ἐστίν, εἰ καί ἐξόχως καλούμενος ἐκείνων διαιρεῖται, τόν αὐτόν τρόπον καί ἡ προσευχή καί ἡ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἐντολαί εἰσι Θεοῦ, εἰ καί κατ' ἐξοχήν ἐκείνων διαιροῦνται, ἀλλ' οὐχί καί ἡ τῶν κατά φιλοσοφίαν μαθημάτων ἀνάληψις· εἰ δέ καί ἐξόχως λέγοιτο, τῆς ἀτοπίας.

Οὗτος δέ οὐ τήν τῶν θείων Γραφῶν μάθησιν καθαίρειν λέγει τελείως τήν ψυχὴν, ἀλλά τήν τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων· διό καί τό δεῖν μαθάνειν τόν καθαρθησόμενον, εἴ τίς τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἄν θεοσεβῆς ἢ κἄν μή, προστίθησι, καί ἀκάθαρτον ἀποφαίνεται καί ἀτελεῖ τόν μή τήν γνῶσιν ἐσχηκότα τῶν ὄντων, ἵνα δείξῃ σωτηριώδη, καθαρτικὴν τε καί τελεστικὴν ταύτην οὖσαν τήν μάθησιν. Ὅτι μέν οὖν ὁ ταῦτα λέγων τάναντίαν φρονεῖ τοῖς πατράσι τε πᾶσι καί τῷ τῶν πατέρων Θεῷ, φανερόν οἶμαι πᾶσιν εἶναι τοῖς εὖ φρονούσιν· ἡμῖν δέ παρελθέτω μάρτυς εἰς μέσον ὑπὲρ ἀπάντων ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου θεοφάντωρ Διονύσιος, ὃ μάλιστα πάντων διὰ πάντων ὁ τελεώτερον τῶν θείων ἐντολῶν οὗτος αὐχεῖ συμφωνεῖν. Φησί γοῦν ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἢ πρὸς Θεόν ἀφομοίωσις τε καί ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καί ἱεουργίαις μόνως τελεῖται». Ἄρ' ἔστιν εὐρεῖν τῆς πρὸς Θεόν ἀφομοίωσεως τελεώτερον; Οὐ μὲν οὖν, οὐδ' εἰπεῖν, οὐδ' ἐννοῆσαι. Ἴνα δέ ἡμῖν καί ὁ ὑπερτελής οὗτος κατά τοῦτο συνείποι, τῆς ἀρχῆς τῶν γεγραμμένων (σελ. 336) αὐτῶ Περί τελειότητος ἀνθρωπίνης ἀναμνήσομεν· ἐκεῖ γάρ φησι, «τέλειος ἀνθρωπός ἐστίν ὁ τήν ἑαυτοῦ ψυχὴν καθ' ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ὁμοίαν τῷ Θεῷ πεποιηκώς».

Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τόν Θεόν ἀφομοίωσις τελείωσις, αὕτη δέ μόνη τῇ δι' ἀγάπης ἱερᾷ ἐργασίᾳ τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖται, ποῦ ἢ ἐκ γνώσεως καί μαθημάτων καί τοῦ διὰ βίου μαθάνειν ἐθέλειν καί πᾶσι σπεύδειν ὁμιλεῖν ὅσοι εἰδέναι τι ἐπαγγέλλονται καί πρὸς γνῶσιν συμβάλλονται, κἄν Αἰγύπτιοι κἄν Σκύθαι κἄν Ἕλληνες ὧσι, καθάρσις καί τελείωσις; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τούτων τήν κάθαρσιν, οὐ τοῖς θείοις φανερῶς ἀντιλέγει λογίοις καί τοῖς τούτων ὁμολογηταῖς πατράσι; Πῶς δ' ὁ λέγων ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν μόνην τήν ἀπάθειαν προσγίνεσθαι, τήν μή καθαρτικὴν οὖσαν τῆς ἀγνοίας μηδέ φωτιστικὴν τῆς ἐν τοῖς οὖσιν ἀληθείας, ὡς αὐτός αὐθις οἶεται, καί ταύτην μόγις, τήν δέ μή διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καθαιρομένην

ἄγνοιαν μάλιστα σκότος λέγων τῆς ψυχῆς διά τῆς ἕξω πεφυκός καθαίρεσθαι παιδεῖς, πῶς οὖν οὗτος, οὐδέν ἦττον ὅτι μή καί μᾶλλον, ἰατρούς καί φωστῆρας καί σωτῆρας τῆς ψυχῆς ἡμῶν Ἑλληνας καί Αἰγυπτίους καί οὐστινασοῦν λογικῶν μαθημάτων εὐρετάς, ἢ τόν Ἰησοῦν ἡγεῖται; Ἄλλ' ἡ μὲν ἐπιγενομένη νόσος τῷ φρονοῦντι τῆς τοῦ φιλογνώστου τούτου ψυχῆς ἐξεφάνη τοσαύτη καί ταῦτα δι' ὀλίγων τῶν περί αὐτῆς λόγων τουτωνί' τοῦ δέ φρονοῦντος νοσοῦντος τῷ φιλοσόφῳ, οὐδέν ἀπεικός καί ὅτι καί ὅθεν αὐτό νοσεῖ μή νοεῖν. Πειρασόμεθα οὖν ἡμεῖς τήν αἰτίαν τῆς νόσου συνιδεῖν τε καί ἐξεπιεῖν, ἀλλά καί φάρμακον σύν Θεῷ κεράσαι, ἦν ἄρα πεισθῆ προσέσθαι, πρὸς ὑγίειαν ἐπανάγον. Τίς γάρ οὐκ ἂν πάθοι τήν ψυχὴν, οὕτω καλόν μέλος τῆς ἐκκλησίας νοητῶς ὄρων ταύτης ἀπορρηγνύμενον; Ἐγὼγ' οὖν ἐπὶ τοσοῦτον οἶδα δι' αὐτό τοῦτο τήν ψυχὴν δηχθεῖς τήν ἀρχήν, (σελ. 338) ὡς μή ἂν πιστευθῆναί τι δοκεῖν ἐφ' ὅσον εἰπόντα. Καί τόν πόνον δ' ὅσον ὑπέστην γράφων, ὡς καί αὐτός τότε τίς συνοῦσιν ἔλεγον, οὐχ ὑπέρ τῶν τήν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων μᾶλλον ὑπῆλθον ἢ τούτου πρὸς ὃν αἱ ἀντιθέσεις εἰσὶ κἄν εἴπερ ἠθέλησεν, ἀξιοῦντι τήν ἀρχήν, τοῖς πρὸς ἀλλήλους διά στόματος λόγοις καταλῦσαι τὰς δόξας ταύτας καί τὰς πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους τῶν ἀδελφῶν ἐπιθέσεις, φροῦδα ἂν ἦν τὰ μακρὰ συγγράμματα. Νῦν δ' οὐκ οἶδ' εἰς ὅτι ταυτί τελευτήσῃ Θεῷ δ' εὐχομαι καί ἐλπίζω τὰ κρείττω.

Ἄλλα γάρ τῶν τῆς νόσου πρώτων καί πορρωτέρω αἰτίων ἀφεῖσθαι μοι δοκῶ τό προσεχέστατον δ' ἀπάντων, ὃ κἄν τοῖς τοῦ νοσοῦντος ἐμφαίνεται λόγοις, τό τῆς ὑπέρ ἡμᾶς ἀληθείας ἐστὶ καί πρᾶγμα καί ὄνομα. Δεινόν ὄντως ἄνδρα κλέψαι φιλομαθῆ καί ταῖς περί τό εἰδέναι λίχνως διακειμέναις ψυχαῖς ἔφεισιν ἀνέφικτον ἐντεκεῖν αὕτη γάρ καί τῷ Ἀδάμ τῆς ἰσοθεΐας τόν ἔρωτα τήν ἀρχήν ἐνεποίησεν. Ὡθήθη γάρ καί ὁ φιλόσοφος οὗτος τοῦτ' εἶναι σωτηριῶδες καί ἄνευ τούτου τελειότητα μή παρεῖναι τῇ διά τῶν κτισμάτων πάντων τοῦ Θεοῦ διηκούση ἀληθεία τό γνωστικόν ἐνηρμόσθαι τῆς ψυχῆς καθ' ἔνωσιν μόνιμον. Τοῦτο δ' ἐκ τῶν θείων λογίων καί ἐνταλμάτων μή τελέως προσγινόμενον ὄρων, πρὸς τοὺς δοκοῦντας τοὺς τῆς κτίσεως εὐρηκέναι λόγους ἔβλεψεν Ἑλληνας καί τὰ κατ' αὐτούς ὡς τελεστικά ψυχῆς ἐσεβάσθη μαθήματα οὐ γάρ ἐνενόησεν ὡς ἀλυσιτελές τοῦτο κατά τόν νῦν αἰῶνα τῆ ψυχῆ καί ἀδύνατον «ὡς γάρ ὅσα ἐν γαστρὶ τῆς κυοφορούσης», φησὶν ὁ Σολομών, «οὕτως οὐ γνώση τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ, ἃ ποιήσει τὰ σύμπαντα». Ἄλλ' ἂ μὲν ποιήσει οὐκ εἴση, ἃ δέ πεποίηκεν εἴση; Καί μὴν ὁ αὐτός φησὶν «οὐκ δυνήσεται ἄνθρωπος τοῦ εὐρεῖν τό ποίημα τό πεποιημένον (σελ. 340) ὑπὸ τόν ἥλιον, ὅσα ἐάν μοχθήσῃ τοῦ ζητῆσαι, καί γε ὅσα ἂν εἴποι ὁ σοφός τοῦ γινῶναι, οὐκ δυνήσεται εὐρεῖν. Διό καί διάφοροι περί κτίσεως μὲν εἰσὶν οἱ τῶν ἕξωθεν λόγοι, πάντες δ' ὅτι μή ἀληθεῖς, εἰσὶν οἱ τούτων ἐπιστήμην συνέθεντο τήν δεικνῦσαν ὅτι δέ εἷς τις τῶν διαφορομένων τάληθές ἀρχεῖ, οὐδεμία τούτων ἐπιστήμη δύναται δεῖξαι ἢ ὅλως ἐπινενόηται. Καί τοίνυν ὁ μή τοῖς ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων ἐπὶ τό συνοῖσον ἐκφανεῖσι μόνοις τό ἀναμφίλεκτον τῆς ἀληθείας προσμαρτυρῶν κἄν τῶν πρὸς τόν Ἰωβ ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένων τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ σοφίας τό ἀκατάληπτον συνιών, ἀλλ' ἐκ τῆς ἕξω σοφίας τήν διά πάντων δεικνυμένην ἀλήθειαν ἀκριβῶς κατανοῆσαι οἰόμενος, ἔλαθεν ἑαυτόν ἐπὶ ψάμμου, μᾶλλον δέ ἐπ' ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, τόν τῆς γνώσεως οἶκον οἰκοδομῶν, τοσοῦτο πρᾶγμα λόγων στροφαῖς πιστεύων, ἀεὶ στροφαῖς ἄλλων λόγων πεφυκυῖαις καταπαλαίεσθαι μωρῷ τοίνυν ὁμοιωθήσεται ὁ τοιοῦτος σοφός καί δέος οὐ τι μικρόν μή καί τήν πτώσιν πάθη μεγάλην κατά τήν τοῦ Κυρίου παραβολήν. Τό γοῦν αἴτιον τῆς ἀπάτης, εἴπερ ἄρα καταστοχάζομαι τῆς ἀληθείας, τοῦτο τό μέρος τῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὑπόλοιπον δ' ἄρα κεράσαι τό καθάρσιον πόμα.

Προμηθευόμενοι δέ ὥστε καί προσενέγκασθαι τοὺς νοσοῦντας ἀλύπως, δῶμεν ὃ ἀπείπομεν πρότερον, ὡς ἀδύνατον παντάπασιν ὄν. Δῶμεν τοίνυν τοὺς τῶν

κτισμάτων ἀληθεῖς λόγους ἐκ τῶν ἔξω μαθημάτων εὐρίσκεσθαι, κάκείνους ἀξιῶσωμεν τοῖς ἐκ τῶν λογίων ἡμῖν προαποδεδειγμένοις ἔπεσθαι καί μόνον εἶναι πιστεύειν ἰατρόν τῶν πνευμάτων Χριστόν, τόν τῶν πνευμάτων Θεόν, καί μόνη τῇ ἀγαπήσει τε καί τηρήσει τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν τήν πρός αὐτόν ἀφομοίωσιν τελείσθαι, ταῦτόν δ' εἶπειν ὑγίειαν ψυχῆς καί τελείωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡμεῖς μὲν ἐκείνοις συναπήχθημεν, ἐνδόντες ἐφ' ὅσον οὐδ' ἔχρην, παρ' ἐκείνων δέ ἀπητήσαμεν ὃ οὐκ ἂν ἔχοιεν (σελ342) ἀρνήσασθαι, φέρ' ἴδωμεν τί τό περαινόμενον ἐκ τῆς ὁμολογίας ταύτης. Τί γε ἄλλο ἢ ὅτι τοῦτο τελειότης ἐστὶ σωτήριος ἐν τε γνώσει καί δόγμασι, τό ταῦτά φρονεῖν προφήταις, ἀποστόλοις, πατράσι, πᾶσιν ἀπλῶς, δι' ὧν τό ἅγιον Πνεῦμα μαρτυρεῖται λαλήσαν περί τε Θεοῦ καί τῶν κτισμάτων αὐτοῦ. Τά δ' ὑπ' αὐτοῦ παρειμένα, παρ' ἐτέρων δέ εὐρημένα, ἀσυντελῆ πρός γε ψυχῆς σωτηρίαν, κἂν ἀληθῆ τῶν γάρ λυσιτελούντων οὐδέν παρεῖται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διό καί τούς διαφωνοῦντας ἐπί τινος τῶν παρεωραμένων οὐδέ μεμφόμεθα καί τούς κρεῖττον κατά τι τούτων εἰδότας οὐ μακαρίζομεν.

Ἄλλὰ γάρ πρός τήν τελειότητα τῆς σωτηρίου ἐκείνης γνώσεως ἡμᾶς ὁ Χριστός ἐνάγων ἔλεγεν, «εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί», καί τὰς ἱεράς Γραφάς ἐρευνηῶν ἐνετείλατο, ὡς ἐν αὐτοῖς εὐρήσοντας ζωὴν τήν αἰώνιον. Αὕτη μὲν οὖν ἡ γνώσις, τελεία οὕσα καί οὕτω προσγινομένη, πράξεως πρός τελείωσιν οὐ προσδεῖται, οὐδέ πόνων πολλῶν. Διό καί ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης περί τοῦ Κυρίου φησὶν ὅτι περί δογμάτων μὲν ὀλιγάκις διελέγετο, οὐδέ γάρ δεῖται πόνου τό πρᾶγμα, περί δέ τοῦ βίου πολλάκις μᾶλλον δέ πανταχοῦ «τοῦτο γάρ», φησὶν, «ἐστὶν ὁ νόμος καί οἱ προφήται, ἴνα, ὅσα ἂν θέλωμεν γίνεσθαι παρ' ἐτέρων ἡμῖν, ταῦτα καί ἡμεῖς ποιῶμεν αὐτοῖς». Ἐπεὶ δ' ἔστι γνώσις καί ἡ τοῦ πρακτέου διάγνωσις, καί ταύτης ἐν τῷ πράττειν δεόμεθα καί ταύτης ἀναγκαῖον ἐπειλήφθαι τόν πρός τόν Θεόν ἐφωμοιωμένον καί τέλειον ἄνθρωπον πρός ταύτην οὖν ἡμᾶς ἐνάγων τήν γνώσιν ὁ Κύριος αὐθις ἐνετείλατο λέγων, «γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καί ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί», τό τοῦ ἠθους εἰσάγων μετά συνέσεως ἄκακον, καί τὰς φρονίμους παρθένους τοῦ νυμφῶνος ἠξίωσεν, ὡς τά τῆς ἀγάπης ἔργα μή (σελ. 344) διαζευγνύσας τῆς ἐγκρατείας. Ἄλλ' ἡ γνώσις αὕτη χωρίς πράξεως οὐδενί λυσιτελήσειεν ἂν «ἀγαθῆ» γάρ «σύνεσις τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν». Διό καί ὁ Κύριος τόν φρόνιμον δοῦλον ἐκεῖνον λέγει μακάριον, «ὄν ἐλθῶν εὐρήσει ποιοῦτα οὕτως» ὡς προσέταξεν αὐτῷ, καί τόν εἰδότα καί μή ποιοῦντα δαρήσεσθαι φησι πολλάς, κάκείνον ὄντως συντάττει τοῖς φρονίμοις, τόν ἀκούοντα καί ποιοῦντα τούς λόγους αὐτοῦ ἄλλά γάρ ὁ τόν τοῦ Κυρίου λόγον ἀκούων καί ποιῶν, αὐτός ἐν ἑαυτῷ κτᾶται κατά τήν ἐπαγγελίαν τόν ἐντειλάμενον ὁ δέ ἐστὶν αὐτοσοφία καί περιοχὴ πάσης γνώσεως ἀληθινῆς. Οὐκοῦν ὁ τοῦτον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἐν ἑαυτῷ κτησάμενος οὐδέ τῆς μαθήσεως τῶν Γραφῶν δεήσεται, ἀλλά καί χωρίς αὐτῆς πάσας οἶδεν ἀκριβῶς καί τῶν διὰ μαθήσεως ἰόντων διδάσκαλος ἂν εἴη ἀσφαλῆς, ὡς ὁ Ἰωάννης καί ὁ Ἀντώνιος.

Τό μὲν οὖν τελεστικόν ἡμῖν ὄντως καί σωτήριον, τοῦτο τό εἶδος τῆς ἀληθείας ἐστίν, ὡς ἐκ τῶν θεουργῶν ἐντολῶν διδασκόμεθα τό δ' ἐπὶ τούτῳ βραβεῖον ἢ βραβεῖον ἀρραβῶνα Παῦλος μὲν ἀρπαγὴν καί ἄνοδον ὠνόμασεν ὑπερουράνιον, ὁ δέ Χριστός ἔλευσιν καί μονήν καί ἐμφάνειαν ἑαυτοῦ καί τοῦ Πατρός ὅτι μὲν γάρ ἐν ταῦτα, εἰ καί διαφόρως εἴρηται, οὐκ ἀσυμφανές τοῖς μεμνημένοις. Οὐ γάρ ἄλλοσε ἄλλθεν ἐλεύσεται ἢ πανταχοῦ παροῦσα δύναμις, οὐδέ μενεῖ που ἢ μηδαμοῦ, ἀλλά τοῦτο ἔλευσις πρός ἡμᾶς ἐκείνου καί μονή, ἢ πρός αὐτόν ἡμῶν δι' ἀποκαλύψεως ἄνοδος τοῦτο τοίνυν ὡς μή γνώσιν ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἀγνωσίαν ὑπάρχον δεῖξομεν ἔπειτα. Νῦν δέ πρός τοῖς εἰρημένοις δεῖν οἶμαι καί μάρτυρα παραγαγεῖν ὅτι τῆς γνώσεως καί ἀληθείας τῶν ἐν τοῖς κτίσμασι λόγων οὐ προσδεόμεθα πρός σωτηρίας

καί άγιωσύνης (346) τελείωσιν. Παρίτω τοίνυν ό και τήν τών όντων γνῶσιν έκμελετήσας άκριβῶς Βασίλειος ό μέγας· οὔτος γάρ τήν διά τοῦ ψαλμωδοῦ προσμαρτυρομένην έν τῇ τοῦ τελείου καρδίᾳ διευκρινῶν άλήθειαν, «δύο», φησί, «τά σημαινόμενα τῆς άληθείας εύρομεν· έν μέν τήν κατάληψιν τών επί τόν μακάριον βίον φερόντων, έτερον δέ τήν περί οίουσδήποτε τών έν τῷ κόσμῳ είδησιν ύγιᾶ ή μέν οὔν συνεργός τῆς σωτηρίας άλήθεια τῇ καρδίᾳ ένεστι τοῦ τελείου, ός και παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον άδόλως· περί δέ γῆς και θαλάσσης, άστέρων τε και τῆς τούτων κινήσεως ή τάχους, εάν μή είδῶμεν τήν έν τοῖς τοιούτοις άλήθειαν, οὔδέν ήμῖν έμποδίσαι πρός τό έπιτυχεῖν τῆς έν έπαγγελίαις μακαριότητος».

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ (Σελ. 348)

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

Τῶν μέν οὔν οὔδέν μέγα τιθεμένων τήν από τῆς έξω παιδείας όνησιν πρός τήν από τοῦ εύαγγελίου τοῖς κατ' αυτό ζῶσι νῦν τε προσγινομένην και κατά τάς άψευδεις έπαγγελίας έλπιζομένην κατηγορεῖν οὔτως άφειδῶς τόν φιλόσοφον τοῦτον ως και συγγράμμασι μακροῖς διδόναι τάς κατ' αὐτῶν λοιδορίας, υπό τοῦ φίλτρου τῆς παιδείας είποι τις άν έπῆρθαι και τῆς πρός τό είδέναι διαθέσεως άκρας. Μόνας γάρ εκείνων περί πλείστου ποιουμένων τάς τοῦ Χριστοῦ έντολάς και πρός μόνας ταύτας πάντας προτρεπομένων ως μόνας ίεουργούσας τήν πρός Θεόν άφομοίωσιν και τελειούσας και θεουργούσας τήν ανθρωπίνην ψυχήν, λόγους δέ και τήν έν λόγοις φιλοσοφίαν μή πάνυ τών γηῖνων υπερτιθέντων, σαρκικήν δέ και τοῦ αίῶνος τούτου σοφίαν κατά Παῦλον λεγόντων, τών δ' Έλλήνων τούς προστάτας αὐτῆς, ως τῷ παρά Θεοῦ διδασκαλείῳ τῆς κτίσεως κατά Θεοῦ χρησαμένους, άποτροπαίους δεικνύντων και άσόφους σοφούς, υπέρ τών παιδικῶν, ως έοικεν, ό φιλόσοφος ήνιάθη, μή τῆς μεγίστης και αὐτῶν άξιουμένων τιμῆς, και ταῦθ' ής έμελλε και αὐτός εῖναι κοινωνός και δι' ήν έπόνυμος τῆς φιλοσοφίας έγένετο και ό μόνον φανερόν έπαθλον έκαροῦντο τῆς διά βίου σπουδῆς. Κατά δέ τῆς λογικῆς, μάλλον δέ τῆς πνευματικῆς ήμῶν λατρείας, δηλαδή τῆς προσευχῆς, και τών ταύτην τοῦ παντός τιμωμένων και μεθ' ήσυχίας άπεριμερίμνως διά βίου προσανεχόντων αὐτῇ και τῇ χείρα διδόντων τοῖς (σελ. 350) εισαγομένοις πρός τήν άγγελικήν και υπερκόσμιον λειτουργίαν, τίς έπήγειρε τρόπος; Τίς αντιλέγει τοῖς σιωπᾶν αίρουμένοις; Τίς φθονεῖ τοῖς τιμᾶσθαι μηδαμῶς αίρουμένοις; Τίς ως παρελθῶν μέγα φρονεῖ τούς πόρρω τοῦ σταδίου καθεζομένους; Κάκεῖ μέν, έν τοῖς υπέρ φιλοσοφίας αὐτῷ γεγενημένοις άγῶσι, μοναχοῖς ήν δήλος αντικείμενος ό μοναχός και φιλόσοφος, άλλ' έτι περιοῦσιν, ένταῦθα δέ, τάς ρήσεις σαφῶς τών πρός οὔρανούς κετωκισμένων πατέρων μεταξύ προβαλλόμενος τών λόγων εἰς ανατροπήν αὐτῶν, οὔκ οἶδ' ό τι παθῶν οὔτοι μικρόν άγῶνα πεποίηκε.

Μάλλον δ' ή πᾶσι, τοῖς υπό τοῦ όσίου και όμολογητοῦ Νικηφόρου γεγραμμένοις περί εύχῆς άνέδην άντεπεξάγει τοῦ λόγου τήν δύναμιν, Νικηφόρου τοῦ τήν καλήν όμολογίαν όμολογήσαντος και δι' αὐτήν υπερορία κατακριθέντος υπό τοῦ βασιλεύσαντος πρώτου Παλαιολόγου και τά τών Λατίνων φρονήσαντος Νικηφόρου τοῦ έξ' Ιταλῶν μέν έλκοντος τό γένος, καταγνόντος δέ τῆς εκείνων κακοδοξίας και τῇ καθ' ήμᾶς όρθοδόξω προσχωρήσαντος Έκκλησία, ός μετά τών πατρίων άρνεῖται

καί τά πατρῶα καί τήν ἡμεδαπήν τῆς σφετέρας φιλτέραν ἡγεῖται διά τόν παρ' ἡμῖν «ὀρθοτομοῦντα λόγον τῆς ἀληθείας», κἀν ταύτῃ γενόμενος, βίον μὲν αἰρεῖται καί ἀκριβέστερον, δηλαδή τόν μονήρη, τόπον δέ πρός κατοικίαν τόν τῆς ἀγιωσύνης ἐπώνυμον, ἐν μεθορίῳ κόσμῳ καί τῶν ὑπερκοσμίῳ (Ἄθως οὗτός ἐστιν, ἢ τῆς ἀρετῆς ἐστία), ἐνδαιατᾶσθαι πριθυμηθεῖς. Κἀνταῦθα πρῶτον μὲν ἔδειξεν εἰδῶς καλῶς ἄρχεσθαι τοῖς ἐκκρίτοις πατέρων ὑποταττόμενος δούς δέ διά μακροῦ χρόνου τῆς οἰκείας ταπεινώσεως ἐκείνοις τήν πεῖραν, ἀντιλαμβάνει παρ' ἐκείνων αὐτός τῆς τῶν τεχνῶν εἰρήνης, δηλαδή τῆς ἡσυχίας τήν πεῖραν καί ἀρχηγός γίνεται τῶν ἐν τῷ κατά διάνοιαν κόσμῳ πρός τήν πάλιν (σελ. 352) ἀποδυομένων τῶν τῆς πονηρίας πενυματικῶν, οἷς καί πατερικῶν εἰσηγήσεων ἐποίησατο συλλογήν, ἐπαλείφουσάν τε πρός τούς ἀγῶνας καί διατιθεῖσαν τούς τρόπους τῶν ἄθλων καί προδεικνύσαν τά ἔπαθλα καί ὑπογράφουσάν τούς στεφάνους τῆς νίκης· εἶτ' ἐπί τούτοις, ἐπειδή πολλούς τῶν εἰσαγομένων ἑώρα τῆς ἀστασίας τοῦ νοῦ μηδέ μετρίως γοῦν κρατεῖν δυναμένους, καί τρόπον ὑποτίθεται δι' οὗ τό πολυπόρευτον καί φαντασιῶδες αὐτοῦ μετρίως συστείλειαν.

Τούτῳ τοίνυν ὁ φιλόσοφος οὗτος τήν ἑαυτοῦ φαντασιώδη πολύνοιαν ἐπαφήκεν, οἷόν τι πῦρ, τῷ κωλύοντι καθάπερ ὕλη χρησάμενον, οὐκ αἰδοῖ τῆς μακαρίας ἐκείνης ὁμολογίας καί τῆς δι' αὐτήν ἐξορίας, οὐκ αἰδοῖ τῶν ἐπί τῆς ἐξορίας ὠμιληκότων ἐκείνῳ καί παρ' ἐκείνου τά θεῖα πεπαιδευμένων, οἷ τῆς γῆς ἄλας καί φῶς τοῦ κόσμου καί φωστήρων ἀναπεφήνασι τῇ Ἐκκλησίᾳ φανότεροι, «ζωῆς ἐπέχοντες λόγον» (Θεόληπτον ἀκούεις ἐκείνον, τόν ἐπί τῆς Φιλαδελφείας πόλεως ὡς ἐπί λυχνίας ἀστράψαντα, Σελιώτην τόν τῶν μοναζόντων καθηγητήν, Ἥλιαν τόν τήν ἐρημίαν κατά τόν Ἥλιαν διά βίου σχεδόν ἀσπαζόμενον, τούς ἄλλους δι' ὧν ὁ Θεός τήν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐπαναγαγῶν ἐκόσμησε καί συνέστησεν), οὐδέ διά τούτους τοίνυν καί τούς ὑπ' ἐκείνων πεπαιδευμένους καί τῆς αὐτῆς ἔτι καί νῦν ἀγωγῆς ἐχομένους ἀναπεισθεῖς ἀφεῖναι τάς κατά τοῦ ἀνδρός οὐκ ἀγαθᾶς ὑπονοίας ἦγουν τούς λόγους, εἰ δέ μή, τό γοῦν συγγράμμασι μακροῖς ἀτιμάζειν, ὄν ἐγκωμιάζων, οὐκ ἄν ἡδυνήθη πάντως ἀξίως· ἀλλ' ὅτι περ ἀπλοϊκῶς ἐκείνῳ ἀφελῶς συνετέθη τό σύγγραμμα, τοῦτο πρός τήν ἀντιλογίαν αὐτόν ἐκίνησεν, ἀφ' οὗ καί τάς λαβᾶς εὐρεῖν ἐδυνήθη. Καί τοίνυν, ἵνα τό θεολογικόν ἐκεῖνο νῦν εἴπωμεν, «οὐχ ὁ ἐν λόγοις σοφός, οὗτος ἡμῖν σοφός, οὐδ' ὅστις γινώσσαν μὲν εὐστροφον ἔχει, ψυχὴν δέ ἀπαίδευτον, ὡσπερ τῶν τάφων ὅσοι τά ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς (σελ. 254) μυδῶσι νεκροῖς τά ἔνδον πολλήν δυσωδίαν περικαλύπτοντες, ἀλλ' ὅστις τό ἀξιόπιστον τῶν λόγων διά τοῦ βίου προστίθησι καί τοῖς ἔργοις ὠραῖζει τό ἀκαλλές τῶν ρημάτων». Ἀλλά γάρ οὐδέ τοῖς ἀπλοϊκοῖς ἐκείνοις ρήμασιν ὁ σοφός οὗτος ἴσχυσεν ἐπιθέσθαι, μή πρότερον διαστρέψας αὐτά, καθάπερ σαφῶς μετά βραχὺ δεῖξομεν.

Νῦν δ' ἐπεῖπερ οὗτος ἀρχόμενός τε καί τελευτῶν παρ' ἑαυτοῦ διδάσκει περὶ προσευχῆς νοεράς, ταύτην καί ἡμεῖς αὐτοῦ τήν διδασκαλίαν διά βραχέων προθεωρήσωμεν· τοιαύτη γάρ ἐστίν, οἷα διά χρηστολογίας ἀπατήσαι τῶν ἀπείρων πολλούς, τῶν εὐχῆς δ' ἀληθοῦς καί μετρίως γευσαμένων οὐδένα. Τοσοῦτον οὖν τήν διδασκαλίαν ταύτην αὐτοῦ κατίδωμεν, ὅσον δεῖξαι τό πρός τούς πατέρας αὐτῆς ἀσύμφωνον. Ἄρχεται μὲν γάρ ἀπό τῶν τοῖς πατράσιν ὠμολογημένων, τελευτᾷ δέ εἰς τήν ἐναντίαν παντάπασιν ἐκείνοις ὁδόν. Τοῦτο γάρ φησιν ἀρχόμενος, ὡς ἡρεμίαν παρέχειν ταῖς αἰσθήσεσι χρεῖ τόν προσευχῆς ἐπιμελούμενον, καί διά τούτου, κλέψας τόν ἀκούοντα ὡς συνωδᾷ λέγων τοῖς πατράσιν, εἶτ' ἐκ τούτου συμπεραίνει δεῖν νεκροῦν τελέως τό τῆς ψυχῆς παθητικόν ὡς κατά μηδεμίαν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐνεργεῖν, πρός δέ καί πᾶσαν ἐνέργειαν ψυχῆς τε καί σώματος κοινήν· «τῇ γάρ προσευχῇ», φησίν, «ἐμπόδιον ἐκάστη γίνεται καί μάλιστα' ἐφ' ὅσον βίας ὀπωσοῦν μετέχει καί ἡδονήν ἢ ἄλλος ἐμποιεῖ καί ἔτι μάλιστα περὶ τήν παχυτάτην καί

άλογωτάτην τῶν αἰσθήσεων ἀφήν». Οὐκοῦν εἴποι τις ἄν πρὸς τόν τά τοιαῦτα εἰσηγούμενον, οὐ νηστεύειν, οὐκ ἀγρυπνεῖν, οὐ κλείνειν, οὐ χαμευνεῖν, οὐκ ἐπὶ πλεόν ἴστασθαι, οὐδέν τοιοῦτον πράττειν δεῖ τόν προσευχῆς νοεράς ἐπιμελούμενον· ἀλγεινῶς γάρ ταῦθ' ἅπαντα τήν ἀφήν ἐνεργεῖν βιάζεται καί ὄχλον, ὡς ἄν αὐτός φαίης, τῇ ψυχῇ προσευχομένη προσφέρει, δέον τόν ἀνενόχλητον (σελ. 356) πανταχόθεν αὐτῇ περιποιεῖν. «Καί γάρ ὑπερφυές ἄν εἴη», πάλιν φησίν, «εἰ ὄψιν μὲν καί ἀκοήν, τὰς ἀύλοτέρας τῶν αἰσθήσεων καί ἀπαθεστέρας καί λογικωτέρας, ἀτιμάζομεν ἐν προσευχαῖς, ἀφήν δέ τήν παχυτάτην πασῶν καί ἀλογωτάτην προσδεξαίμεθα καί τὰς κατ' αὐτήν ἐνεργείας συνεργεῖν ὑποληψόμεθα». Καί γάρ οὐ συνεώρακε, καίτοι φιλόσοφος ὢν, τήν ἐν ταῖς αἰσθήσεσι διαφοράν, ὅπως διαφόρως τῆς ἐν αὐταῖς σωματοειδοῦς δυνάμεως μεταλαγχάνουσαι, μή πρὸς μόνων τῶν ἕξωθεν αὐταῖς προσπιπτόντων ἅπασαι κινούμεναι, διατελοῦσιν. Ἡμῖν δέ τά συμβαίνοντα ταῖς ἐνύλοις αἰσθήσεσιν ἐκ τῆς ἀύλου προσευχῆς ἐξηγεῖσθαι βουλομένοις, καί τῆς κατ' αὐτήν ἕξωθεν τελεωτάτης ἕδει καί πραγματείας πρὸς ἕν ὁρώσης, τοῦτο μόνον· ἀλλ' «ὁ διδοῦς εὐχὴν τοῖς εὐχομένοις» καί τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν λαλοῦσι λόγον τήν νῦν προθέσει σύμμετρον.

Ἔτσι μὲν οὖν τῶν αἰσθήσεων ὑπὸ τῶν ἕξωθεν ἐνεργειῶν κινοῦνται, ταύτας ἡρεμεῖν ἀνάγκη περὶ τὰ ἔνδον στρεφομένων ἡμῶν· ὅσοι δέ ταῖς τῆς ψυχῆς διαθέσεσι συνδιατίθενται, καί ταῦτα ταῖς ἀγαθαῖς, τίς χρεία; Τίς δέ μηχανή τούτων οἴκοθεν ἀφεῖσθαι τόν ἐν ἑαυτῷ γενόμενον; Τίνος δέ καί χάριν ἀφίεσθαι τούτων δεῖ ζητεῖν, μηδαμῶς προσισταμένων, ἀλλά καί συνεργουσῶν τῇ συνδιαθέσει ὅ τι μάλιστα; Τό γάρ σύζυγον ἡμῖν τουτί σῶμα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς συνεργόν ἐσόμενον συνέζευκται, μᾶλλον δέ ὑπέζευκται· οὐκοῦν ἀφνιάζον μὲν εἶρξομεν, ἀποδεξόμεθα δέ ἀγόμενον ἢ δέον. Ἀκοή μὲν οὖν καί ὄψις ἀφῆς καθαρώτεραί τε καί λογικώτεραί εἰσιν, ἀλλ' οὐκ ἄν ὅλως ἀντιλήψεται τις τούτων οὐδενός, οὐδ' ἄν ὀδυνηθεῖ κατ' αὐτό, μή ἕξωθεν προσπεσόντος τοῦ ὁρατοῦ ἢ τοῦ ἀκουστοῦ, δυσηχοῦς ὄντος ἢ καί δυσειδοῦς· τό δέ σῶμα ὀδυνᾶται μᾶλλον κατὰ τήν ἀφήν, ὅταν νηστεῖαν ἀσκῶμεν καί (σελ. 458) μή προσάγωμεν αὐτῷ τήν ἕξωθεν τροφήν. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸς τὰ ἔνδον ἀπὸ τῶν ἕξω ἑαυτοῦ συστέλλοντες τὰς μὲν μὴ παρόντων τῶν ἕξωθεν οὐκ ἐνεργούσας αἰσθήσεις τῆς κατὰ ταῦτα ἐνεργείας ἀποπαύουσιν, ἐφ' ὅσον εἴσω μένουσι· τὰς δέ καί ἀπόντων τῶν ἕξω ἐνεργούσας, πῶς ἄν ἀργεῖν παρασκευάσωσι, καί μάλισθ' ὅταν τείνωσιν αὐταί καί πρὸς τό προκείμενον τέλος; Ὅτι δέ ἡ ἀλγεινὴ κατὰ τήν ἀφήν αὕτη αἴσθησις τοῖς νοερῶς προσευχομένοις ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελεῖς, πάντες μὲν ἴσασιν ὅσοι καί μετρίως ἤψαντο τοῦ κατ' αὐτήν ἀγῶνος, καί λόγων τούτοις ἦττον δι, διὰ πείρας ἐγνωκόσιν, οἳ καί τούς λόγῳ μόνῳ τά τοιαῦτα ζητοῦντας οὐκ ἀποδέχονται, ταύτην εἶναι λέγοντες τήν φυσιοῦσαν γνῶσιν.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰς τούς νοερῶς ὡς ἀληθῶς προσευχομένους ἀπροσπαθεῖς ἀνάγκη εἶναι καί τήν πρὸς τὰ μέσως πῶς ἔχοντα τῶν πραγμάτων σχέσιν ἀποτιναξαμένους, οὕτω γάρ ἄν σχοῖεν ἀπαρενοχλήτου καί καθαρᾶς τυγχάνειν προσευχῆς, τούς δέ μήπω πρὸς τοῦτο τό μέτρον ἐφθακότας, ἐπειγομένους μέντοι πρὸς αὐτό, τῆς μὲν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν, ἀπηλλάχθαι δέ τελείως ἐμπαθείας (δεῖ γάρ τό μὲν ἀμαρτητικόν τοῦ σώματος νεκρῶσαι, ὅ ἐστιν ἐμπαθείας ἀπηλλάχθαι, τόν δέ λογισμόν ἐπικρατέστερον ἔχειν τῶν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν κόσμῳ πονηρῶν παθημάτων κινουμένων, ὅ ἐστιν ἡδυπαθείας ὑπερκύπτειν)· εἰ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καθάπερ γοῦν ἔχει, καί τῆς ἐμπαθείας ἐπικρατούσης, οὐδ' ἄκροις, τό τοῦ λόγου, χεῖλεσι νοεράς προσευχῆς γευσαίμεθ' ἄν, δεόμεθα πάντως τοῦ κατὰ τήν ἀφήν διὰ νηστείας τε καί ἀγρυπνίας καί τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων ἄλγους, προσευχῆς ἐπιμελούμενοι· δι' αὐτῆς γάρ μόνης τό ἀμαρτητικόν τοῦ σώματος νεκροῦται καί οἱ τὰ κτηνώδη πάθη κινοῦντες λογισμοὶ μετριώτεροί τε καί ἀσθενέστεροι καθίστανται·

οὐ μόνον δέ ἀλλά καί τήν ἱεράν κατάνυξιν αὐτό φέρει τήν ἀρχήν, δ' ἦς καί τούς προγεγονότας (σελ. 360) ἀνιέρους ἀπαλείφει μολυσμούς καί τό θεῖον ἴλεω πάντων μάλιστα ποιεῖται καί πρός τήν δέησιν καταπειθές. «Καρδίαν» γάρ «συντετριμμένην ὁ Θεός οὐκ ἐξουδενώσει» κατά τόν Δαῦδ καί κατά τόν Θεολόγον Γρηγόριον «οὐδενί τῶν πάντων οὕτως ὡς κακοπαθεία Θεός θεραπεύεται». Διό καί ὁ Κύριος μέγα δύνασθαι τήν προσευχήν μετά τῆς νηστείας συνεζευγμένην ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν.

Ἐναλγησία τοιγαροῦν ἐστι τό καταργοῦν τήν προσευχήν, ἣν καί πῶρωσιν οἱ πατέρες ὀνομάζουσιν, ἀλλ' οὐχί τό ἄλλος τῆς ἀφῆς, ὡς κατά τῶν ἔργω γινωσκόντων πρῶτος οὗτος ἀπράκτοις ἐφιλοσόφησε λόγους. Ταῦτα ἄρα καί τῶν πατέρων εἰσίν οἱ τήν νηστείαν οἶονεῖ οὐσίαν εἶναι προσευχῆς ἀπεφήνατο· «ὔλη» γάρ, φασί, «προσευχῆς, πείνα». Ἐτεροι δέ ποιότητα τοῦτ' ἔφησαν αὐτῆς ἄποιον γάρ ἴσασι τήν ἄνευ κατανύξεως προσευχήν. Τί δέ ὁ λέγων, «δίψα καί ἀγρυπνία ἐξέθλιψαν καρδίαν· καρδίας δέ θλιβείσης ἐξεπέδησαν δάκρυα», «προσευχῆ» δ' αὖθις «δακρῶν μήτηρ καί πάλιν θυγάτηρ»; Εἶδες πῶς τό κατά τήν ἀφήν ἄλλος τοῦτο μή μόνον οὐκ ἐμπόδιον γίνεται τῇ προσευχῇ, ἀλλά καί διαφερόντως συνεργεῖ; Τί δέ τά δάκρυα ταῦτα, ὧν ἐστίν ἡ προσευχή θυγάτηρ τε καί μήτηρ; Οὐκ ὀδυνηρά μέν ἐστι καί πικρά καί δακνηρά φύσει τοῖς ἄρτι τοῦ μακαρίου πένθους γευσαμένοις, τοῖς δέ καταπολαύσασιν αὐτοῦ πρός ἡδέα καί ἀνώδυνα μεταποιεῖται; Πῶς οὖν οὐ λυμαίνονται τῇ προσευχῇ, μᾶλλον δέ πῶς καί γεννώσιν αὐτήν καί γεννῶνται ὑπ' αὐτῆς τά σωματικῶς ἐνεργούμενα, τά καί κατ' αἴσθησιν ἡδύνοντά τε καί ἀλγύνοντα; Πῶς δέ αὐτά χαρίζεται Θεός, κατά τόν λέγοντα, «εἰ δάκρυον ἐκθήσω ἐν τῇ προσευχῇ σου, ὁ Θεός ἤψατό σου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καρδίας καί νοερώς ἀνέβλεψας»;

(σελ. 362) «Ἄλλ' ὁ Παῦλος», φησίν, «ἀρπαγεῖς ἕως τρίτου οὐρανοῦ οὐκ οἶδεν, εἴτε ἐν σώματι ἦν εἴτε τοῦ σώματος ἐκτός, ὡς ἐπιλεησμένος τῶν κατά τό σῶμα πάντων· εἰ τοίνυν προσήκον τόν πρός Θεόν διά προσευχῆς ἐπειγόμενον τῶν κατά τό σῶμα ἀναισθήτως ἔχειν, πῶς δῶρα θεοῦ, ὧν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός αὐτόν ἐπειγόμενον;». Ἄλλ' οὐχί τῶν σωματικῶν μόνων ἐνεργειῶν ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός τήν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον, ἀλλά καί τās νοεράς ἐνεργείας καί πάντα τά θεῖα φῶτα καί πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν ἀπολιπεῖν κατά τόν μέγαν Διονύσιον. Οὐδέν οὖν τούτων δῶρον θεοῦ, οὐδ' ἡ πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασις, ἐπεὶ τούτων ἀπαλλάττεσθαι προσήκει τόν πρός τήν θείαν ἔνωσιν ἐπειγόμενον; «Καί πῶς ἂν εἴη», φησίν, «ἐκ τῆς χάριτος ταῦτα, ὧν οὐ μέλλει αἰσθάνεσθαι κατά τήν τῷ Θεῷ τόν ἄνθρωπον ἐνοῦσαν νοεράν προσευχήν; Μάτην γάρ ἂν γένοιτο, μάταιον δέ τῶν ἐκ θεοῦ οὐδέν». Ματαιολογία χαίρων, ἄνθρωπε, ὁ καί ἡμᾶς εἰς τοιοῦτους λόγους κατασπῶν, καί οὕτως ἡγή τήν θείαν ἔνωσιν μικρόν ὡς οὐχί τῶν μεγάλων καί ἀναγκαίων ὑπεραίρειν, ἀλλά τῶν ματαίων μόνον, καί ὁ ἂν μή παρῆ, ταύτης τελουμένης, μάταιον ἡγή. Ὄντως δῆλος εἶ μή τῶν ματαίων αὐτός ἀνώτερον καταστήσας σεαυτόν· εἰ γάρ ὑπερανέστηκας, ἔγνωσ ἂν ὅσῳ καί τῶν χρηοίμων ἡ πρός Θεόν ὑπερανέστηκεν ἔνωσις.

Σύ δέ τοσοῦτο χαίρεις ἐμφιλοχωρῶν τοῖς ματαίοις, ὡς καί περί προσευχῆς μηδέν εἰδῶς ὄλως τοσαῦτα μηκύνεις ματαιολογῶν, ὅς καί τήν ἐν καρδίᾳ πνευματικῇν ταύτης χάριν «φαντασίαν» φεῦ καλεῖς «τό εἶδωλον ἐν ἑαυτῇ τῆς καρδίας φέρουσαν». Οἱ δέ κατηξιωμένοι ταύτης ἴσασι αὐτήν οὐ φαντασιώδη ἀνατύπωσιν, οὐδέ τῶν ἐφ' ἡμῖν οὔσαν, οὐδέ νῦν μέν οὔσαν, νῦν δ' οὐκ οὔσαν, ἀλλ' ἀκάματόν τινα ἐνέργειαν (σελ. 364) ὑπό τῆς χάριτος ἐγγινομένην, συνοῦσαν καί ἐνερριζωμένην τῇ ψυχῇ, πηγὴν γεννώσαν εὐφροσύνης ἱεραῆς εἰς ἑαυτήν συνελκούσης τόν νοῦν καί ἐξιστώσης τῶν πολυειδῶν καί προσύλων φαντασμάτων ἔχειν· σωματοειδές δέ λέγω τό δικνούμενον ἀπό τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν ἐπὶ τούς λογισμούς καί ἡδυφανῶς συγγινόμενον καί κατασπῶν αὐτούς· τό δ' ἐκ τῆς ψυχῆς πνευματικῶς

εὐφραινομένης ἐπὶ τὸ σῶμα διαβαῖνον, κἄν ἐν σώματι τυγχάνῃ ἐνεργοῦν, ἀλλὰ πνευματικόν ἐστι. Καθάπερ γάρ ἡ ἀπὸ σωμάτων ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦσα ἡδονὴ σωματοειδῆ ἀπεργάζεται αὐτόν, μηδὲν τῆ κοινωνία τοῦ κρείττονος βελτιωθείσα αὕτη, μεταδοῦσα δὲ μᾶλλον τοῦ χείρονος αὐτῷ, ὡς δι' αὐτὴν καὶ σάρκα ὅλον λέγεσθαι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ εἰρημένον περὶ τῶν ὀργῆ κατακλυζομένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «οὐ μὴ μείνη τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας», οὕτως ἡ ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τὸ σῶμα πνευματικὴ ἐρχομένη ἡδονή, μηδὲν αὕτη τῆ κοινωνία τοῦ σώματος ἀχρειωθείσα, μεταστοιχειοῖ τὸ σῶμα καὶ πνευματικόν ποιεῖ, τὰς σαρκικὰς πονηρὰς ἀποβαλλόμενον ὀρέξεις καὶ μηκέτι καθέλκον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ ταύτη συναναφερόμενον, ὡς καὶ πνεῦμα τότε ὅλον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένο, «ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν». Ταῦτα δὲ πάντα τῆ πείρᾳ δῆλα γίνεται.

Πρὸς δὲ τὸν λογομαχοῦντα καὶ φιλονείκως ἐνιστάμενον ἀπέχρησεν ἄν εἰπεῖν ὡς «ἡμεῖς τοιαύτην οὐκ ἔχομεν, οὐδέ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ», λόγους ἀπράκτως ἄγεσθαι λόγον δὲ τιμῶμεν ἔμπρακτον καὶ πρᾶξιν ἐλλόγιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ Γραφή τούτους τοιοῦτους παραδέδωκε λόγους, ἵνα μὴ τινὰ τῶν πολλῶν ἔξαπατήσῃ καὶ δόξῃ τι σεμνόν λέγειν καὶ προσαγάγηται τῷ ψεύδει, γράμμασι καὶ ἡμεῖς τάληθές ποιοῦμεν φανερόν καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχωμεν, μικροῖς μὲν πρὸς ταῦτα, (σελ. 366) μακροτέροις δὲ πρὸς τὰ τούτων ἀναγκαιότερα χρώμενοι καὶ τούς πατέρας πανταχοῦ προδεικνύντες, ἀντικειμένους τῷ καινῷ τῆς ἀπραξίας καθηγητῆ, ὅς ἐπεὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰς πράξεις ὡς δυσχερεῖς ἀποσεῖται καὶ τὰς ἐνσημαινομένας πνευματικὰς διαθέσεις τῷ σώματι εἰκότως οὐ καταδέχεται, καίτοι πλήρης ἐστὶ τῶν τοιούτων πᾶσα ἱερά Γραφή καὶ θεόπνευστος· «ἡ καρδία μου» γάρ, φησί, «καὶ ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεόν ζῶντα», καὶ «ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα καὶ ἐβοηθήθην καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰρξ μου», καὶ πάλιν «ὡς γλυκεὰ τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου». Ὅτι δὲ τῷ αἰσθητῷ στόματι φησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ δείκνυσι σαφῶς, σημεῖον εἶναι λέγων προκοπτόντων τὸ καθηδύνεσθαι ἐν τῷ στόματι αὐτῶν τὰ ρήματα τῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ ἅγιος Διάδοχος «μίαν εἶναι», φησί, «τὴν αἴσθησιν τῆς ψυχῆς, αὕτη ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡμῖν ἐγγινομένη διδάσκει ἐνέργεια, ἣν οὐδεὶς δύναται εἰδέναι, εἰ μὴ μόνοι οἱ τῶν τοῦ βίου καλῶν διὰ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπηλλαγμένοι· ἐπὶ γάρ τούτων εὐρώστως ὁ νοῦς διὰ τὴν ἀμεριμνίαν κινούμενος τῆς θείας ἀρρήτως χρηστότητος αὐτὸς ἐπαισθάνεται καὶ τῷ σώματι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑαυτοῦ προκοπῆς τῆς οἰκείας χρηστότητος μεταδίδωσιν, ὡς καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· "ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἐνέθαλεν ἡ σὰρξ μου". Ἡ δὲ τοιαύτη ἐγγινομένη χαρὰ τότε τῆ ψυχῆ καὶ τῷ σώματι ὑπόμνησις ἐστὶν ἀπλανῆς τῆς ἀφθάρτου βιότητος».

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος τὸν ἀρραβῶνα τοῦτον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν ὑπόμνησιν τῆς ἀφθαρσίας, τὴν ἐνέργειαν τοῦ παναγίου Πνεύματος, οὐκ ἐνδέχεσθαι φησιν ὑπὸ θείας τινός αἰτίας γίνεσθαι καὶ πάντων ἥκιστα κατὰ τὴν νοεράν προσευχὴν. Δι' ἃ δὲ φησιν οὗτος οὐκ ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰς καὶ τῷ σώματι ἐγγινομένας ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἀλλοιώσεις, τέτταρα σχεδόν ἐστι ταῦτα. Πρῶτον μὲν ὅτι «τὰ ἐκ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα· βέλτιον δὲ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν εἶναι τὴν (σελ. 368) ψυχὴν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἢ κατ' αἴσθησιν ὅπως οὖν ἐνεργεῖν· ἐπεὶ τοίνυν μὴ τελεώτατα ἐκεῖνα, καὶ γὰρ ἐστὶν αὐτῶν τι βέλτιον, οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἄρα». Τί οὖν, ἐπειδὴ τὸ προφητεύειν μείον ἢ τὸ λαλεῖν γλώσσαις κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἄρα τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν οὐ δῶρον Θεοῦ; Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τῶν χαρισμάτων τὸ τελεώτατον, μόνον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἕτερον θεῖόν ἐστι δώρημα; Οὐχ ἡ προφητεία αὕτη, οὐχ αἱ δυνάμεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ κυβερνήσεις, οὐ τὰ χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, οὐχ ὁ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἐν Πνεύματι λόγος, οὐχ ἡ τῶν πνευμάτων διάκρισις; Κάν τοῖς προφητικοῖς δὲ καὶ

ιαματικοῖς καὶ διακριτικοῖς καὶ ἀπλῶς τοῖς κεχαριτωμένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἅπασι, κατὰ τούτων ἕκαστον τῶν χαρισμάτων ἐστὶ μείζων τε καὶ ἐλάττων ὡς καὶ ὁ Παῦλος εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ, πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ τό ἕλαττον ἔχων, δῶρον ἔχει Θεοῦ. «Ζηλοῦτε» γάρ, αὐθις ὁ αὐτός ἀπόστολος, «τά χαρίσματα τά κρεῖττονα», φησίν, ὡς καὶ ἐλαττόνων ὄντων. Εἰ γάρ «καὶ ἀστήρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ», τουτέστι φωτός περιουσία, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἀφώτιστος. Οὐκ ἀληθές ἄρ' ἐκεῖνο τό παρά τοῦ φιλοσόφου προτεταγμένον, ἀφ' οὗ κατὰ τῶν ἡσυχάζοντων ἐνταῦθ' ἐστὶν ὠρμημένος, ὅτι τά τοῦ Θεοῦ δῶρα τελεώτατα. Καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων γάρ ἀδελφόθεος «πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν» εἶπεν, οὐ "τελεώτατον". Οὗτος δέ τοῖς λογίοις παρ' ἑαυτοῦ προστιθέναι τολμῶν, εἰκότως καὶ κατὰ τῶν διὰ πράξεως ἀναγινωσκόντων ἐκεῖνα χωρεῖ. Ἐρήσομαι τοίνυν αὐτόν· οὐκ ἐπ' ἄπειρον οἱ ἅγιοι κατὰ τὴν θεοπτίαν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος προκόψουσιν αἰῶνος; Παντί που δῆλον ὡς ἐπ' ἄπειρον· καὶ τοὺς ἀγγέλους γάρ ὁ τῶν οὐρανίων ὑποφήτης Διονύσιος ἐπίδοσιν ἀεὶ κατ' αὐτὴν λαμβάνειν παραδίδωσι, χωρητικώτεροις ὑπὸ τῆς προλαβούσης ἐπιτελουμένους πρὸς τὴν τρανοτέραν (σελ. 370) ἔλλαμψιν. Ἄλλ' οὐδέ τῶν ταύτης εὐμοιρηκότων ἐπὶ γῆς ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος εἶδομέν τινὰ ἢ ἀκηκόαμεν μὴ τελεωτέρας ἔτι ταύτης ἐφιέμενον. Εἰ τοίνυν ἢ μὲν ἔφεσις τῶν ἐπιτυχανόντων οὐχ ἴσταται, ἢ δὲ προλαβοῦσα χάρις δυναμοποιός ἐστὶν αὐτοῖς πρὸς τὴν τῶν μειζόντων μετάληψιν, ὁ δ' ἐπιδιδούς ἑαυτόν ἄπειρός ἐστι καὶ δαψιλῶς καὶ ἀφθόνως χορηγεῖ, τίς ὑπολέλειπται τρόπος μὴ οὐχὶ προκόπτειν τοὺς υἱοὺς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κατ' αὐτὴν ἐπ' ἄπειρον, χάριν ἐκ χάριτος κομιζομένους καὶ τὴν ἀκάματον ἐπιτερπῶς ἀνιόντας ἄνοδον; Οὐκοῦν «πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθεν», ἀλλ' οὐ τελεώτατον τό γάρ τελεώτατον προσθήκην οὐκ ἐπίδεχεται.

Τό μὲν οὖν πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων οὕτως ἔχει τῷ φιλοσόφῳ· δεύτερον δὲ αὐτῷ γενναιότερον, ὅτι «τοῦτο προσηλοῖ τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καὶ σκότους αὐτὴν ἀναπίμπλησι, τό ἀγαπᾶν τὰς ἐνεργείας, ὅσαι κοιναὶ εἰσι τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ σώματος». Τί δ' ἄλλος, ποία δ' ἡδονή, τίς δὲ κίνησις ἐν σώματι, οὐ κοινή ἐνέργεια ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος; Δοκεῖ μοι τοίνυν ἀπερισκέπτως ὁ φιλόσοφος καὶ ταύτην τὴν ψῆφον ἐνεγκεῖν, καθόλου περὶ τῶν μὴ καθόλου ἀποφηνάμενος. Ἔστι γάρ καὶ πάθη μακάρια καὶ κοιναὶ ἐνέργειαι ψυχῆς καὶ σώματος οὐ προσηλοῦται τῇ σαρκὶ τό πνεῦμα, ἀλλ' ἐγγύς τῆς τοῦ Πνεύματος ἀξίας ἀνέλκουσαι τὴν σάρκα καὶ ἄνω νεύειν καὶ αὐτὴν ἀναπεῖθουσαι. Τίνες αὐταί; Αἱ πνευματικαί, οὐκ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐπὶ τὸν νοῦν ἰοῦται, ὃ καὶ πρότερον εἶπομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ ἐπὶ τό σῶμα διαβαίνουσαι καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐνεργημάτων τε καὶ παθημάτων τούτων ἐπὶ τό κρεῖττον μετασκευάζουσαι καὶ θεουργοῦσαι. Καθάπερ γάρ κοινή ἐστὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἢ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης (σελ. 372) ψυχῆς πρὸς τό σῶμα διαπορθευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τῇ τὰ θεῖα πεπονθυῖα, ἥτις, ἐπεὶ πάσχει τὰ θεῖα, καὶ παθητικόν ἔχει τι δῆπουθεν ἐπαινετόν καὶ θεῖον· μᾶλλον δέ, ἐν ὃν τό ἐν ἡμῖν παθητικόν, καὶ τοιοῦτον ἐκτελεῖσθαι πέφυκε. Προελθόν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ τό σῶμα θεουργεῖ, οὐκ ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ προσύλων παθημάτων τότε αὐτό κινούμενον, εἰ καὶ τοῖς μὴ πεῖραν ἐσχῆκοσι δόξειεν ἄν, ἀλλ' αὐτό μᾶλλον πρὸς αὐτό τό σῶμα ἐπιστρέφον καὶ τῆς πρὸς τὰ χεῖρω σχέσεως ἀπάγον καὶ ἀγιασμόν αὐτό δι' ἑαυτοῦ καὶ θέωσιν ἐμπνέον ἀναφαίρετον, οὗ τεκμήριον ἐναργές αἱ τῶν ἀγίων θαυματοποιοῖ σφοδαί. Τοῦ δὲ πρωταγωνιστοῦ Στεφάνου καὶ ἔτι περιόντος «τό πρόσωπον ἐφάνη ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου». Ἄρ' οὖν οὐχὶ καὶ τὰ θεῖα τό σῶμα ἔπαθεν; Οὐκοῦν καὶ τό πάθος τοῦτο καὶ

ἢ κατ' αὐτό ἐνέργεια ψυχῆς καί σώματος ἐστι κοινή. Καί ἡ συμπάθεια τούτων αὕτη οὐχ ἥλος γίνεται τῇ ψυχῇ πρὸς τὰ γήϊνά τε καί σωματικά φρονήματα, καί σκότους αὐτήν ἀναπίπλησιν, ὡς ὁ φιλόσοφος φησιν, ἀλλὰ σύνδεσμός τις ἀπόρρητος καί ἔνωσίς ἐστι πρὸς τόν Θεόν καί αὐτό τό σῶμα θαυμασίως ἀπανιστάσα τῶν πονηρῶν καί γήϊνων παθημάτων· «οἱ γάρ κραταιοί τοῦ Θεοῦ», προφητικῶς εἶπειν, «τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν». Τοιαῦταί εἰσιν ἅς ἀκούεις ἀπορρήτους ἐνεργείας τελομένης ἐν σώματι τῶν ἱερῶς διά βίου τήν ἱεράν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, καί τό δοκοῦν ἐν αὐταῖς ἄλογον λόγου κρεῖττον ἐστι καί τοῦ λόγῳ ταύτας ἀνετάζοντος, ἀλλά μή πράξει καί τῇ δι' αὐτῆς πείρα τήν εἶδῃσιν ζητοῦντος, ὑπερβαῖνον διαφεύγει τήν διάνοιαν, καί οὗτος ἄν μή πίστιν προσαγάγῃ, τήν μόνην τῆς ὑπέρ λόγον ἀληθείας δεκτικῆν, ἀνιέρως ἐκλαμβάνων, φεῦ, τὰ ἱερά, οὐχ ὁσίως διασύρει τὰ ὄσια.

Μετά τοῦτο γάρ τόν ἀπόστολον, ὃ καί πρότερον εἶπον, παρήγαγεν ἡμῖν οὐκ εἰδέναι λέγοντα κατά τήν ἐξαισίαν ἐκείνην ἀρπαγῆν «εἴτε ἐν σώματι ἢν εἴτε ἐκτός τοῦ σώματος», (σελ. 374) ὡς τοῦ πνεύματος λήθην ἐνιέντος τῶν κατά τό σῶμα πάντων. «Εἰ δέ τῶν πάντων ἐστί», φησὶν ὁ φιλόσοφος, «καί ἅς ἐπυθόμην ἐν τοῖς ἡσυχασταῖς τελεῖσθαι ἀπορρήτους γλυκύτητάς τε καί θερμότητάς, καί τούτων λήθην ἐμποίησει τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπιδημήσαν, ἀλλ' οὐ ταῦτα παρέξει· καί γάρ ἐξ ἀνάγκης, εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς, κακῶς λέγεται τό πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖν τόν ἀληθῶς προσευχόμενον· οὐδένα γάρ λανθάνειν δεῖ τὰ πρὸς Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ δέ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεῶν, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων προσεχῶς αἰτιασθαι Θεόν, ὧν ἡ ἀπουσία καί ἡρεμία βελτίω πρὸς τήν προσευχήν;». Ὅτι μὲν οὖν τὰ πλείω τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος καί σχεδόν ἅπαντα τοῖς ἀξίοις κατά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς ἐγγίνεται, πᾶς τις εὖ φρονῶν οἶδεν ἀκριβῶς («αἰτεῖτε» γάρ, φησὶν ὁ Κύριος, «καί δοθήσεται ὑμῖν») οὐχ ἡ ἀρπαγή μόνον, καί ταῦτα μέχρι τρίτου οὐρανοῦ, ἀλλ' ἕκαστον τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δ' ἔνια τούτων καί διά τοῦ σώματος ἐνεργεῖται, δηλοῦσι τὰ γένη τῶν γλωσσῶν καί αἱ τούτων ἐρμηνεῖαι, ἅς καί διά τῆς προσευχῆς λαμβάνειν παραγγέλλει ὁ Παῦλος· «ὁ γάρ λαλῶν γλώσσαις», φησί, «προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ»· οὐ ταῦτα δέ μόνον, ἀλλά καί ὁ τῆς διδαχῆς λόγος καί τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων καί τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων καί αἱ τῶν τοῦ Παύλου χειρῶν ἐπιθέσεις, δι' ὧν ἐδίδοτο τό Πνεῦμα τό ἅγιον. Ὁ μὲν οὖν τῆς διδαχῆς λόγος, ἢ τε χάρις καί ἡ ἐρμηνεῖα τῶν γλωσσῶν, εἰ καί διά τῆς προσευχῆς ἐγγίνονται, ἀλλ' ἴσως ἐνεργοῦσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τῆς προσευχῆς ἀπούσης. Τά δέ ἰάματα καί αἱ δυνάμεις οὐποτ' ἄν εἰς ἐνέργειαν ἀφίκοιντο, μή τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνεργοῦντος ἐκάτερον αὐτῶν, μάλιστα μὲν νοερῶς προσευχομένης, ἔστι δ' ὅτε καί τοῦ σώματος συνυπηχοῦντος. Ἡ δέ διάδοσις τοῦ Πνεύματος, οὐ μόνον τῆς προσευχῆς ἐν τῇ ψυχῇ παρούσης ἐνεργεῖται καί (σελ. 376) προσευχῆς ἔνωσιν τελοῦσης τοῦ προσευχομένου μυστικῶς πρὸς τήν τῆς μεγαλοδωρεᾶς ταύτης ἀνέκλειπτον πηγῆν, οὐ μόνον τοίνυν εὐχῆς ἐνεργοῦμένης νοερῶς, ἐπεὶ μηδέ λέγειν ἐπὶ τούτου τι διά στόματος οἱ ἀπόστολοι ἰστόρηται, οὐ μόνον τοίνυν τῆς ψυχῆς νοερῶς προσευχομένης ἐνεργεῖται ἢ διάδοσις ἐκείνη, ἀλλ' ἅμα καί τοῦ σώματος ἐνεργοῦντος διά τῶν χειρῶν τῇ ἀφῆ διαπεμπουσῶν τό Πνεῦμα ἐπὶ τόν ὑπ' αὐτῶν ἐχόμενον. Τί οὖν τὰ χαρίσματα ταῦτα; οὐ τοῦ πνεύματος δόματα οὐδέ τοῖς αἰτιοῦσι καί προσευχομένοις πρὸς καλοῦ δίδονται, διότι τοῖς μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἀρπαζομένοις πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν διά σώματος δεῖ;

Μᾶλλον δέ ἐκεῖνα αὐτά τοῦ φιλοσόφου τὰ ρήματα προσπαραθῶμεν ἐνταῦθα· «εἰ μὲν δῶρα Θεοῦ τὰ συμβαίνοντα αὐτοῖς κατά τήν προσευχήν, οἷον αἱ δυνάμεις αὐταί καί τὰ δόματα, κακῶς λέγεται τό δεῖν ἐπιλελῆσθαι πάντων τῶν νοερῶς προσευχόμενον· οὐδένα γάρ λανθάνει δεῖ τὰ ὑπό Θεοῦ πρὸς καλοῦ αὐτῷ διδόμενα· εἰ

δέ τούτων ἐπιλελῆσθαι χρεών τόν διά προσευχῆς ἀναγόμενον, πῶς οὐκ ἄτοπον τούτων τόν Θεόν αἰτιᾶσθαι, ὧν ἡ ἡρεμία καί ἀπουσία βελτίων πρὸς τὴν προσευχήν;». Ἄλλ' ὦ βέλτιστε, τούς εἰλικρινῶς προσευχομένους ὁ Θεός ποτέ μὲν ἐξίστησιν αὐτῶν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ ποιῶν καί ἀρπάζων ἀπορρήτως εἰς τὰ οὐράνια, ποτέ δέ ἐν ἑαυτοῖς οὖσιν αὐτός διά τε τῆς ψυχῆς αὐτῶν καί τοῦ σώματος ἐνεργεῖ τὰ ὑπερφυᾶ καί ἀπόρρητα καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἀκατάληπτα. Καί πᾶσι γάρ τοῖς ἀποστόλοις, ἐν τῷ ἱερῷ ποτε προσκαρτεροῦσι τῇ προσευχῇ καί τῇ δεήσει, τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπιδημήσαν οὐκ ἔκστασιν ἔδωκεν οὐδ' ἤρπασεν εἰς οὐρανόν, ἀλλά πυρίναις γλώσσαις ἐστόμωσεν αὐτούς καί δι' αὐτῶν ἐκεῖνα ἐλάλει, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι τούς ἐν ἐκστάσει γενομένους ἐπάναγκες, εἶπερ καί ἑαυτῶν. (σελ. 378) Τοῦ δέ Μωϋσέως σιωπῶντος, «τί βοᾶς πρὸς με;» φησὶν ὁ Θεός· ἡ δέ φωνή αὕτη προσευχόμενον δείκνυσιν αὐτόν· ἐπεὶ δέ σιωπῶν προσηύχετο, νοερῶς δήπουθεν προσηύχετο· ἄρ' οὖν οὐκ ἐν αἰσθήσει ἦν ἐκεῖνος τότε, οὐδ' ἐψηθάνετο τοῦ τε λαοῦ καί τῶν κραυγῶν αὐτῶν καί τοῦ ἐπηρτημένου κινδύνου, οὐδέ τῆς ἐπὶ τῆς χειρὸς αἰσθητῆς ἐκείνης ράβδου; Πῶς οὖν οὐχ ἤρπασε τότε αὐτόν ὁ Θεός, οὐδ' ἀπέλυσε τῆς αἰσθήσεως (τοῦτο γάρ μόνον ἀξιοῖς αὐτός τοῖς προσευχομένοις ὑπὸ Θεοῦ προσγίνεσθαι), ἀλλά πρὸς τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἤπειγε ράβδον καί τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐνετίθει δύναμιν, οὐ τῇ ψυχῇ μόνον ἀλλά καί τῷ σώματι καί τῇ χειρὶ, ὧν πάντων ἐπιλελῆσθαι δεῖ τόν νεορῶς προσευχόμενον; Τί δ' ὅτε σιωπῶν ἐκεῖνος διά τῆς ἐν τῇ χειρὶ ράβδου τῇ θαλάττῃ τὴν πληγὴν ἐπέφερε, πρῶτον μὲν ὡς διαιρήσων, εἶθ' ὡς συνάψων τούτην μετὰ τὴν διάβασιν; Ἄρ' οὐ μνήμην εἶχεν ἀρρέμβαστον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδέ διά νοερᾶς προσευχῆς ὑπερηνωμένος ἦν τῷ μόνῳ δυναμένῳ δι' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐνεργεῖν, ἅμα καί τῶν διά τοῦ σώματος ἐνεργειῶν οὐκ ἀναισθητῶς ἔχων;

Ἄλλ' ἐπεὶ καί μαρτυρίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν προήνεγκεν, ἴδωμεν εἰ μὴ καί αὗται ταῖς αὐτοῦ περὶ προσευχῆς ἐναντιοῦνται δόξαις. Πρὸ πάντων οὖν ὁ μέγας Διονύσιος συμμαρτυρήσων, ὡς οἶεται, τοῖς αὐτῷ δοκοῦσιν ὑπ' αὐτοῦ προάγεται, πρὸς τόν ἱερόν Τιμόθεον γράφων· «τῇ περὶ τὰ μυστικά θεάματα συντόνῳ διατριβῇ καί τὰς αἰσθήσεις ἀπόλιπε καί τὰς νοεράς ἐνεργείας καί πάντα τὰ αἰσθητά καί νοητά, καί πρὸς τὴν ἔνωσιν ὡς ἐφικτόν ἀνατάθητι τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν καί γνῶσιν». Αὕτη τοίνυν ἡ τοῦ θείου Διονυσίου προτροπικὴ πρὸς Τιμόθεον ρῆσις, ἣν ὁ σοφὸς προήγαγεν οὗτος ὡς μαρτυρήσουσαν μόνον αὐτόν ἀσφαλῶς περὶ νοερᾶς διανοεῖσθαι προσευχῆς, ἐξελέγχει αὐτόν, ὡς ὁ λόγος δείξει (σελ. 380) προϊῶν, τὴν νοεράν τελέως καταργοῦντα προσευχήν, ὃ καί διά τῶν προτέρων αὐτοῦ πάντων λόγων σχεδόν οὐ διέλιπε ποιῶν. Ὁ γάρ τὴν ἀρχὴν τῆς προσευχῆς ἀποτρόπαιον ἠγούμενος, ὃ ἐστὶν ἡ ἐν συντριβῇ καρδίας ἔμφοβός τε καί πολυαλγῆς καί πολυστένακτος παράστασις νοερῶς ἐν σιωπῇ τόν πλείω χρόνον διά τὴν κατὰ Θεόν ἀθυμίαν τελομένη καί ἡ διά τοῦ κατὰ τὴν νηστείαν τε καί ἀγρυπνίαν κατὰ τὴν ἀφήν ἄλγους ἐν δάκρυσιν καί κατανύξει προσευχῇ καί τό ἐγχειρεῖν ἀνάγειν τούς εἰσαγομένους τό τοῦ νοῦ μεριστόν εἰς ἐνοειδεστέραν καί κατάλληλον τῆνικαῦτα προσευχήν, ὃ τὰ τοιαῦτα πάντ' ἐξουθενῶν, ἀκολουθῶς καί τό τῆς προσευχῆς τέλος καί πᾶσαν ἀπλῶς αὐτὴν πρὸς κακοῦ νομιεῖ καί ἀγωνιεῖται τελέως ἐκ μέσου ποιήσασθαι τῶν ὄντων. Εἶπέ γάρ μοι τοῦτο πρῶτον, ὦ φιλόσοφε· οὐδέ αἰ νοεραὶ ἐνεργεῖαι ἐκ Θεοῦ ἐδόθησαν, οὐδέ κατὰ τὴν προσευχὴν ἀπειλικρινημέναι μᾶλλον εἶπερ ποτέ διαδείκνυνται, διότι καί ταύτας ἀπολιπεῖν δεῖ τόν πρὸς τὴν θείαν ἔνωσιν διά προσευχῆς ἐπειγόμενον; Ἄλλὰ μὴν ἡ προσευχὴ ἐστὶ κατὰ τόν εἰπόντα, «μῆτηρ ἐννοιῶν σοφωτάτων». Ἐπειτα κάκεῖνο διανοητέον, ὡς παντός μᾶλλον νοερά ἐνέργεια ἢ τῶν τελείων προσευχῇ μῆτε γάρ πρὸς τό σῶμα μῆτε πρὸς τὰ περὶ αὐτό ὃ τῶν τοιούτων νοῦς ἐπεστραμμένος, μῆτε δι' αἰσθήσεως καί τῆς συζύγου ταύτη φαντασίας ἐνεργῶν, μῆτε διανοία καί

θεωρία τοῖς λόγοις τῶν ὄντων ἐμφιλοχωρῶν, μόνη δέ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν, πῶς οὐκ ἐς τὰ μάλιστα καθ' ἑαυτὸν ἄν ἐνεργοίη προσευχόμενος; Ἀλλά καί τās νοεράς ἐνεργείας ἀπολιπεῖν προτρέπεται τῷ Τιμοθέῳ ὁ Διονύσιος, καί τὴν προσευχὴν ἄρα. Σὺ δέ ἀποφαίνῃ μηδὲν εἶναι ἀγαθόν, μήδ' ἐκ Θεοῦ κατὰ τās προσευχάς, ὅσα τε ἀπολιμπάνεται καὶ ὧν ἀναισθήτως ἔχειν ἀνάγκη τὸν ἐξεστηκότα τὴν κρείττω ἔκστασιν. Οὐκοῦν κατὰ σέ οὐκ ἀγαθόν οὐδ' ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή «τοῦ διδόντος εὐχὴν τῷ εὐχομένῳ».

(σελ. 382) Πάλιν γάρ αὐτά σου τὰ ρήματα παραθήσω τῇ νοερᾷ προσευχῇ προσαρμολόμενος. «Παρά πάντων ὁμολογουμένου τυγχάνοντος, ὡς προσῆκον τῷ πρὸς τὴν θεῖαν ἔνωσιν ἐπειγομένῳ πρὸς πάντα ἀναισθήτως ἔχειν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιλελῆσθαι, καὶ Θεὸς τῷ τοιούτῳ πρὸς τὸ πάντων ἀπαλλαγῆναι χεῖρα δίδωσι καὶ πάντων ἀφαρπάζει, εἰ μὲν μηδεμίαν αἴσθησιν ἔχει τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ἐκ Θεοῦ ἡ προσευχή, ἣς οὐκ ἔχει αἰσθάνεσθαι; Μάτην γάρ ἄν γένοιτο, μάταιον δέ τῶν ἐκ Θεοῦ οὐδέν. Εἰ δέ αἰσθάνεται τῆς προσευχῆς ὁ προσευχόμενος, πῶς ταύτην ἐνίησι Θεὸς αὐτῷ, ἣς ἀπαλλάττεσθαι πάντες φασὶ δεῖν τὸν πρὸς Θεὸν ἐπιστρεφόμενον, τοῦ Θεοῦ ὃν ἄν περιλάμπῃ, λήθην πάντων καὶ τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν δωρουμένου;». Ὅρᾳς ὅπως οἱ Περί προσευχῆς σοι λόγοι τὴν προσευχὴν τελῶς καταργοῦσιν; Ὁ δέ θεοπέσιος ἐκεῖνος ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέσθαι τὸν θεῖον Τιμόθεον προτρεπόμενος, ἀφ' ὑψηλῶν ἐφ' ὑψηλοτέρας ἀναβιβάζει καὶ διὰ τούτων ἐπ' αὐτῆς φέρων ἴστησιν αὐτὸν τῆς ἀκροτάτης περιωπῆς. Σὺ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ πάντα σοφός οὐρανόθεν ψαύειν ὕψους ἀμέσως οἶει τοὺς ἐπὶ γῆς καὶ τὸν θεῖον Μάξιμον προσμαρτυρήσοντα παράγεις φάσκοντα, «ὅταν ἔρωτι τῆς ἀγάπης πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ὄντων παντάπασιν ἐπαισθάνεται». «Οὐκοῦν», φησὶν ὁ καινός οὗτος καθηγητής, «οὐδέ τῶν ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγίνεσθαι λεγομένων ἐν τῷ σώματι παθημάτων αἰσθάνεται· μάτην αὐτὰ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει». Φαῖμεν δ' ἄν ἡμεῖς, οὐκοῦν οὐδέ τῆς προσευχῆς, ἐπεὶ μηδέ ταύτης ἐπαισθάνεται τότε· μάταιον ἄρα κατὰ τοὺς τοιούτους λόγους τὸ προσεύχεσθαι. Μάταιον δ' ὄντως καὶ φρενοβλαβές τὸ τοιαῦτα ἐκ τοιούτων κατασεκεύαζεν. Τί μή φησι Μάξιμος, εἴποι τις ἄν, ὁ τῆς θείας ἀγάπης εἶπερ τις σοφός ἐπαινέτης καὶ ἐραστής; «Ὅταν πρὸς Θεὸν ὁ νοῦς ἐκδημῇ, τότε οὔθ' ἑαυτοῦ (σελ. 384) οὔτε τῶν ὄντων αἰσθάνεται» “τοτε”, φησὶν ὅταν δέ ἐν ἑαυτῷ ἡ νοερῶς προσευχόμενος, τότε καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῷ συνημένῳ σώματι τελουμένων ὑπὸ τῆς ἱερᾶς προσευχῆς μακαρίων παθημάτων αἰσθήσεται.

Τρίτη προστίθεται αὐτῷ μαρτυρία, ὡς «ἡ τῆς προσευχῆς ἀκροτάτη κατάσταση, τὸ ἔξω σαρκός καὶ κόσμου γενέσθαι τὸν νοῦν καὶ ἄϋλον εἶναι πάντη καὶ ἀνείδεον ἐν τῷ προσεύχεσθαι, ὥστε τῶν ἐν σώματι παθημάτων ὧν φασιν ἔξω ἔσται, φησὶν, ἐν τῇ τοιαύτῃ καταστάσει». Τῆς οὖν τοιαύτης καταστάσεως ἀδιαλείπτως ἐπιτυγχάνει τῶν σώμα περικειμένων οὐδεὶς, ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναί, εἰ μή ἄρα ὁ καινός οὗτος τῆς ὑπερλίαν προσευχῆς διδάσκαλος, ἀλλά καὶ οἱ σπανίως αὐτῆς ἐπιτυγχάνοντες σπανιώτατοί εἰσιν· οὐκοῦν τὸν πλείω χρόνον ἐν σαρκὶ ὄντες ἅπαντες προσεύχονται, ἅμα καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων αἰσθανόμενοι, πόσῳ μᾶλλον τῶν ἱερῶν καὶ ὑπὸ τῆς προσευχῆς ἐγγινομένων, ἃ καὶ τελειοῖ καὶ ἀνάγει καὶ πνευματικά οἷς ἄν ἐνυπάρξειεν ἀποτελεῖ, ἀλλ' οὐ κατασπᾶ καὶ ἀχρειοῖ καὶ φθείρει. Ἔστι γάρ καὶ τοιοῦτο γένος παθημάτων, οὐχ ἱερὸν μόνον, ἀλλά καὶ φυσικόν, ὡς καὶ αὐταὶ αἰ αἰσθήσεις, ἃς ἔχομεν, ἡμᾶς διδάξουσιν, ἐν τῷ πάσχειν ὑπὸ τῶν ἔξω τελειούμεναι καὶ εἰκόνες ἡμῖν οἷον οὖσαι τῆς ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐγγινομένης θεουργοῦ τελειώσεως, ἣς ἀρχὴ ἐστὶν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ τὸ παθητικόν τῆς ψυχῆς οὐ καθ' ἕξιν νεκρωθέν, ὡς ὁ φιλόσοφος καὶ ἐδόξασε καὶ ἐδίδαξεν, ἀλλ' εἰς θεοφιλή προελθὸν ἐνεργεῖαν τὴν σωτήριον κατάνυξιν καὶ τὸ μακάριον ἀποτίκει πένθος, τὸν

λουτήρα τῆς ἀφέσεως, τὴν ἐπανάκλησιν τῆς θεογενεσίας, δηλαδή τὰ τῆς μετανοίας δάκρυα, φέροντα. Τό τοίνυν θεοφιλές τοῦτο καί καθάρσιον δάκρυον, τό τὴν προσευχὴν περοῦν κατά τούς τῶν πατέρων λόγους, τό τούς νοερούς ὀφθαλμούς φωτίζον, ὅταν συνημμένον ἢ τῇ προσευχῇ, (σελ. 386) τό παροῦσαν μὲν τὴν ἐκ θεοῦ λουτροῦ χάριν συντηροῦν, κατά τόν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπογενομένην δέ ἀνακαλούμενον καί διά τοῦτο λουτρόν ἕτερον παλιγγενεσίας ἱεῤῥᾶς καί βάπτισμα θεῖον ὄν καί παρ' αὐτοῦ καλούμενον, ἐπιπονώτερον μὲν, ἀλλά κατ' οὐδέν ἡττον τοῦ προτέρου, μᾶλλον δέ καί μείζον, καθάπερ τις τῶν πατέρων ἀπεφήνατο σαφῶς, «μείζον» λέγων «τοῦ βαπτίσματος μετά τό βάπτισμα ἢ τῶν δακρύων κατέστηκε πηγῆ»· τό τοιοῦτο τοίνυν δάκρυον, τό καθαῖρον καί ἀφαρπάζον τῶν γηϊνῶν καί ἀναφέρον καί συνάπτον τῇ τῆς θεογενεσίας χάριτι καί δι' αὐτῆς τόν ἔχοντα θεοῦν, τοῦτο τοίνυν ἄρ' οὐκ ἐνέργεια κοινή τοῦ τε σώματος καί τοῦ παθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς;

Πῶς οὖν δεξόμεθα τόν λέγοντα ὅτι τό τὴν ψυχὴν ἀγαπᾶν τὰς κοινὰς ἐνεργείας τοῦ παθητικοῦ αὐτῆς καί τοῦ σώματος, τοῦτό ἐστι τό σκότους ἐμπιπλῶν αὐτήν καί κάτω νεύειν παρασκευάζον; Τά γάρ κοινὰ πάντα ψυχῆς τε καί σώματος ἔργα, ὅσο ἂν σφοδροτέραν τὴν ἑαυτῶν ἀντίληψιν παρέχηται τῇ ψυχῇ, τοσοῦτον αὐτήν ἐκτυφλοῖ ὥστε καί γενομένας τὰς τοιαύτας κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς καί σώματος, πρὸς κακοῦ, φησί, γεγενῆσθαι ἡμῖν νομιοῦμεν καί ἐπὶ βλάβῃ τῆς πρὸς τό ἄναντες τοῦ νοῦ ἐνεργείας; Ἄρ' οὐ τάναντία τοῖς ὑπὸ τῶν ἀγίων, μᾶλλον δέ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἡμῖν δεδιδαγμένοι καί φρονῶν καί διδάσκων διά τούτων δείκνυται τῶν λόγων; Οἱ μὲν γάρ φασιν ὡς ἔστι τις κοινή σώματος καί ψυχῆς ἐνέργεια, δωρεὰ Θεοῦ ὄντως ἀγαθοπρεπῆς καί θεία, ἢ πρόξενός ἐστι τῇ ψυχῇ τοῦ θεοῦ φωτισμοῦ, ἀπαλλάττουσα τῶν πονηρῶν παθῶν καί ἀντεισάγουσα τόν ἱερόν ἅπαντα τῶν ἀρετῶν χορόν (ὁ γάρ βουλόμενος, φησίν, ἀποκτήσασθαι κακίας κλαυθμῶ ἀποκτάται αὐτάς καί ὁ βουλόμενος κτήσασθαι ἀρετάς κλαυθμῶ κτάται αὐτάς), οἱ μὲν οὖν φασιν ὡς εἰσὶν ἐνεργεῖαι κοιναί ψυχῆς καί σώματος ἐπὶ (σελ. 388) τοσοῦτο λυσιτελοῦσαι τῇ ψυχῇ, ὁ δέ φησιν, ὡς οὐδεμία ἐστίν. «Πᾶσαι» γάρ, φησί, «κάτω νεύειν τὴν ψυχὴν παρασκευάζουσι, καί πᾶσαι αἱ γινόμεναι κινήσεις, ὅσαι κοιναί εἰσι ψυχῆς καί σώματος πρὸς κακοῦ γίνονται καί ἐπὶ βλάβῃ τῆς ψυχῆς». Οὐ γάρ τοῦτο τῆς αἰτίας τοῦτον ἐξαίρησεται, ὅτι μὴ ταύτην ἰδίως ἐπιβλαβῆ τὴν ἐνέργειαν εἶπεν, ἀλλ' ὅτι ταῖς πονηραῖς συνέταξε καί ταύτην ὑπαίτιος δικαίως ἔσται καί μάλισθ' ὅτι τὴν τῶν ἀκροωμένων συγκατάθεσιν κλέψαι διά τῆς τοιαύτης μηχανῆς ἐπικεχείρηκεν, ἐπειδὴ τοῦτό φησιν ὁ Θεός διά τοῦ προφήτου τό ἀνόμημα τῶν κατακρίτων ἐν Ἰουδαίῳ ἱερέων, ὅτι «τά ἅγια τῶν βεβήλων οὐ διέστελλον». Καί οὗτος τοίνυν μετά καί πολλῶν ἄλλων κοινῶν ψυχῆς καί σώματος ἀγαθῶν ἐνεργειῶν καί τό μακάριον πένθος τῶν βεβήλων οὐ διέστελεν ἐνεργημάτων.

«Ἄλλ' ἐγὼ», φησίν, «οὐ τοῦτο τό πένθος ἡγοῦμαι ἀπαθές καί μακάριον· πῶς γάρ ἂν εἶη ἀπαθές ὃ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ τελεῖται; Πῶς δ' ἂν εἶη ἀπαθής ὁ τό παθητικόν τοῦτ' ἔχων ἐνεργόν, ἀλλά μὴ καθ' ἕξιν νέκρωσιν αὐτοῦ τελῶς ἐξεργασάμενος;». Ἄλλ' ἡμεῖς οὐ τοῦτ' εἶναι ἀπάθειαν ἐδιδάχθημεν, ὃ φιλόσοφε, τὴν τοῦ παθητικοῦ νέκρωσιν, ἀλλά τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μετὰθεσιν αὐτοῦ καί τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα καθ' ἕξιν ἐνέργειαν, ὀλικῶς ἀπεστραμμένου τὰ πονηρὰ καί ἐπεστραμμένου πρὸς τὰ καλά, καί οὗτος ἡμῖν ἀπαθής, ὁ τὰς πονηρὰς ἕξεις ἀποκτησάμενος καί ἐν ταῖς ἀγαθαῖς πλουτήσας, ὁ «οὕτω ποιωθείς ταῖς ἀρεταῖς ὡς οἱ ἐμπαθεῖς ταῖς μὴ καλάς ἡδοναῖς», ὁ οὕτως ὑποτάξας τό θυμικόν τε καί ἐπιθυμητικόν, ἃ συναμφοτέρᾳ ἐστὶ τό τῆς ψυχῆς παθητικόν, τῷ γνωστικῷ καί κριτικῷ καί λογισμένῳ τῆς ψυχῆς, ὡς οἱ ἐμπαθεῖς τῷ παθητικῷ τό λογισμένον· παράχρησις γάρ ἐστὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἢ τὰ τῶν παθῶν ἀποτρόπαια φύουσα,

καθάπερ καί τήν μεμωραμένην σοφίαν ἢ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων παράχρησις (σελ.390) εἰ δέ τις καλῶς ταύταις χρωτο, διά μέν τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πνευματικῶν ἐκλαμβανομένων τήν θεογνωσίαν πορίσεται, διά δέ τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, δι' ὃ πρός Θεοῦ πεποιήται κινουμένου, τάς καταλλήλους ἀρετάς ἐργάσεται, τῷ μὲν ἐπιθυμητικῷ τήν ἀγάπην ἐνστερνιζόμενος, τῷ δέ θυμοειδεῖ τήν ὑπομονήν κατακτώμενος. Οὐχ ὁ νεκρῶσας τοίνυν, ἐπεὶ καί πρός τάς θείας ἕξεις καί σχέσεις καί διαθέσεις ἔσται ἀκίνητός τε καί ἀνενέργητος, ἀλλ' ὁ τοῦθ' ὑποτάξας, ὥστε διά τοῦ πείθεσθαι τῷ νῷ, φύσει λαχόντι τήν ἡγεμονίαν, πρός Θεοῦ ἀγόμενον ἢ δέον, ἀνατείνεσθαι διά τῆς ἀδιαλείπτου μνήμης τοῦ Θεοῦ πρός τόν Θεόν καί δι' αὐτῆς εἰς ἕξιν ἀφικνεῖσθαι τῆς θείας διαθέσεως καί εἰς ἀρίστην ἕξιν προβιβάζειν ταύτην, ἣτις ἐστίν ἢ πρός Θεόν ἀγάπη, δι' ἣν πληροῖ κατά τό λόγιον τάς τοῦ ἀγαπωμένου ἐντολάς, ἐξ ὧν διδάσκεται καί ἐνεργεῖ καί κτᾶται τήν εἰλικρινῆ τε καί τελείαν πρός τόν πλησίον ἀγάπην, αἷς μὴ συνεῖναι τήν ἀπάθειαν, τῶν ἀδυνάτων.

Αὕτη μὲν οὖν ἢ πρός τήν τελείαν ἀγάπην δι' ἀπαθείας ὁδός ἐξηλλαγμένη τέ ἐστί καί ἄνω βαίνουσα καί τοῖς ἀνακεχωρηκόσι τοῦ κόσμου μάλιστα ἀρμόσει· σχολάσαντες γάρ Θεῷ καί ἀνεπιθολώτῳ νῷ τῇ πρός αὐτόν ὁμιλίᾳ διακαρτερήσαντες, διά τῆς συνουσίας ταύτης εὐχερῶς τόν συρφετόν τῶν πονηρῶν παθημάτων ἀποτίθενται καί τήν ἀγάπην σφίσι αὐτοῖς ἐνθησαυρίζουσι. Τοῖς δ' ἐν τῷ κόσμῳ στρεφομένοις ἐστί βιαζομένους ἑαυτούς κατά τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ τοῖς τοῦ κόσμου χρῆσθαι πράγμασιν. Οὐκοῦν καί τό παθητικόν τῆς ψυχῆς τῆς βίας ταύτης κοινωνοῦν ἐνεργήσει κατ' ἐκείνας. Αὕτη δέ ἢ βία ἐγχρονίσασα τῇ συνηθείᾳ ἡδεῖαν τήν πρός τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ σχέσιν ἐμποιεῖ καί τήν διάθεσιν εἰς ἕξιν μετατίθησιν· ἢ δέ χαρίζεται τό πρός τάς πονηράς ἕξεις τε καί σχέσεις μονιμώτατον μῖσος, τό δέ πρός τά πονηρά τοιοῦτον μῖσος τήν ἀπάθειαν καρποφορεῖ, παρ' ἧς ἢ πρός τόν (σελ. 392) τόν μόνον ἀγαθόν ἀγάπη τίκτεται. Ζῶν τοίνυν καί ἐνεργόν παραστήσαι δεῖ τῷ Θεῷ τό τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἵνα ἢ θυσία ζῶσα, ὅπερ ὁ ἀπόστολος καί περί τοῦ σώματος ἡμῶν εἶπε· «παρακαλῶ» γάρ, φησί, «ὑμᾶς διά τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ παραστήσαι τά σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἀγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ». Πῶς οὖν τό ἡμέτερον σῶμα ζῶν ἄν παρασταίῃ θυσία τῷ Θεῷ εὐάρεστος; Ὅποτε λεία μὲν ὀρῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί, κατά τό γεγραμμένον, «ὁ βλέπων λεία ἐλεηθήσεται», καί τόν ἄνωθεν ἔλεον ἐπισπῶνται καί πορίζουσιν ἡμῖν, ὧτα δ' ὑπόκειται τοῖς θείοις διδάγμασιν, οὐχ ὥστε ἀκοῦσαι μόνον αὐτῶν, ἀλλ' ὥστε κατά τό δαβιτικόν μεμνήσθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ ποιῆσαι αὐτάς, οὐκ ἀκροατήν ἐπιλησμονῆς κατά τό εἰρημένον τῷ ἀδελφοθέῳ τῶν ἀποστόλων γενόμενον, ἀλλά «παρακύψαντα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καί παραμείναντα καί μακάριον ὄντα ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ», γλῶσσα δέ χεῖρές τε καί πόδες ὑπηρετῶσι τοῖς θείοις θελήμασι. Τί οὖν αἱ ἐνέργειαι αὐταῖ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ; Οὐ κοιναί εἰσιν ἐνέργειαι ψυχῆς καί σώματος; Πῶς οὖν αἱ κοιναί ἐνέργειαι ψυχῆς καί σώματος ἅπασαι σκότους ἐμπιπλῶσι καί ἐκτυφλοῦσι τήν ψυχὴν;

Ὁ δέ ἀπόστολος, «τίς ἀσθενεῖ καί οὐκ ἀσθενῶ;» φησί, «τίς σκανδαλίζεται καί οὐκ ἐγώ πυροῦμαι;» Ἄρ' οὖν οὐ κοινή ἐνέργεια ταῦτα τοῦ τε σώματος καί τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ; Πρός κακοῦ τοίνυν αὐτήν νομιοῦμεν καί ἐπί βλάβῃ τῆς ψυχῆς; Καί μὴν τοῦτό ἐστί δεῖγμα ἀκριβές τοῦ τόν πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτόν, ὃ δευτέρα μὲν ἔστιν ἐντολή Θεοῦ, ὁμοία δέ κατά τό θεοπαράδοτον λόγιον τῇ πρώτῃ καί μεγάλη ἐντολῇ. Διόπερ ὁ αὐτός ἀπόστολος Ρωμαίοις γράφων, «λύπη μοί ἐστί», φησί, «μεγάλη καί ἀδιάλειπτος ὁδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπέρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατά σάρκα». Ὅρας τό παθητικόν ζῶν καί ἐνεργόν τῆς ἀπαθοῦς καί θεοειδοῦς ἐκείνης ψυχῆς; Εἰ δέ ἀδιαλείπτως ἐκείνη προσηύχετο (σελ. 394) καί ἀδιαλείπτως ὠδυνᾶτο, συνυπάρχουσαν ἄρ' εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τῇ προσευχῇ τήν ὁδύνην τῆς ψυχῆς· ὅτι δέ οὐ

συνυπάρχουσαν μόνον αλλά και συνεργούσαν, ἔδειξεν ὁ αὐτός διὰ τῆς κατασκευῆς ἐκεῖ «ἠνυχόμεν γάρ», φησίν, «αὐτός ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου»· καὶ ἀλλαχοῦ, «ἡ εὐδοκία τῆς καρδίας μου καὶ ἡ δέησις ἢ πρὸς τὸν Θεόν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν»· πάντως διὰ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν μεγάλην ἐκείνην λύπην καὶ ἀδιάλειπτον ὀδύνην τῆς ψυχῆς. Πῶς οὖν ἀπάθειαν ἠγησόμεθα τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν;

Ἄλλ' ὡς ἔοικεν, ὁ φιλόσοφος περὶ μὲν ἀπαθείας ἤκουσέ τε καὶ ἐφαντάσθη, τὴν δὲ ἀναλησίαν οὐκ ἀκήκοε πρὸς κακοῦ τε οὕσαν καὶ πρὸς τῶν πατέρων κακιζομένην. Ἔστιν οὖν ἄλλος ἀγαθόν, τὸ τῇ ἀναλησίᾳ ταύτῃ ἀντικείμενον, καὶ κοιναὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνεργεῖαι λυσιτελοῦσαι, μᾶλλον δὲ τελειοῦσαι τὴν ψυχὴν, εἴπερ διὰ τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν ἢ τελείωσις αὐτῇ προσγίνεται. Εἰ δὲ τοῦ σώματος ἐστὶ τοιαῦτα ἔργα, πόσω μᾶλλον τοῦ τῆς ψυχῆς παθητικοῦ, ὃ ἀμέσως συνάπτεται τῷ νῶ· τὸ γάρ σῶμα διὰ μέσου τούτου τὴν πρὸς τὸν νοῦν ἴσχει συναφήν. Ὁ δὲ φιλόσοφος ὁμοίον τι ποιεῖ, ὡσπερ ἂν εἴ τις ἀκούσας τοῦ Θεοῦ προστάττοντος «σχολάσατε καὶ γινώτε ὅτι ἐγὼ εἰμι Θεός», εἶτα τοὺς σχολάσαντας τοῖς θεοῖς τὰ θεῖα καὶ πνευματικὰ ἐργαζομένους θεώμενος, μέμφοιτο λέγων “σχολάσατε, εἶπεν ὁ Θεός, ὑμεῖς δέ, ἐνεργεῖν σπεύδοντες, πλανᾶσθε”. «Νεκρῶσατε» γάρ, φησί καὶ ὁ ἀπόστολος, «τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν πάθος κακόν καὶ τὴν πλεονεξίαν». Ἀκούεις τίνας δεῖ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν νεκροῦν; Πορνείαν, ἀκαθαρσίαν καὶ ἀπλῶς πάσας τὰς γῆϊνας. Ποῖον δὲ πάθος; Τὸ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ τὰς διὰ τοῦ σώματος τελουμένας ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, οὐδέ τὰ θεῖα καὶ μακάρια πάθη, οὐδέ τὰς πρὸς ταῦτα πεφυκυίας δυνάμεις τῆς ψυχῆς· «τό ἐπιθυμητικόν» γάρ, φησί, «τετάσθω σοι πᾶν (σελ. 396) πρὸς Θεόν, ὁ θυμὸς ἔστω σοι κατὰ μόνου τοῦ ὄφρα». Πῶς οὖν νεκρωμένοι αἱ δυνάμεις αὗται τῆς ψυχῆς, εἰ κινήθῃ τις τούτων πρὸς τὴν θείαν ἀνάτασιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν Θεόν εὐχαίς ἢ διεγερθείη κατὰ τοῦ ὄφρα ἐν ταῖς ἀτόποις προσβολαῖς;

Πῶς δὲ ἀσφαλῶς ἔσται λέγων ὁ φιλόσοφος; «Τί δαί; Αἴσθησιν μὲν καὶ φαντασίαν ἀτιμάσομεν προσευχόμενοι, τὸ δὲ παθητικόν τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖν κατὰ τινὰ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων δεξόμεθα; Ἡ πολλῶ μᾶλλον οὐδέ τοῦτο; Αἰ γάρ τούτου ἐνεργεῖαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καὶ κατορύττουσι τὸ θεῖον ὄμμα». Βαβαί! πῶς κατορύττει τὸ θεῖον ὄμμα τὸ πρὸς τὰ πονηρὰ μῖσος καὶ ἢ πρὸς Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη; Καὶ ταῦτα γάρ τοῦ παθητικοῦ εἰσὶν ἐνεργεῖαι· ταύτη γάρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καὶ ἀποτρεπόμεθα, οἰκείουμέθα τε καὶ ἀλλοτριούμεθα, καθάπερ καὶ τῷ λογιζομένῳ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν σοφὸν Συνέσιον, ἀπαινοῦμεν τε καὶ μεμφόμεθα. Νεκρώσις ἄρ' οὖν ἐστὶ τοῦ λογιστικοῦ θεοῖς θεωρήμασιν ἐνασχολεῖσθαι καὶ Θεῷ τὸν ὕμνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπειν καὶ τούτῳ διὰ τῆς συνεχοῦς κολλᾶσθαι μνήμης; Ἡ τοῦτο ἐστὶν ἢ ὄντως ζωὴ καὶ ἀληθὴς ἐνεργεῖα τοῦ νοῦ; Τὸν αὐτὸν ἄρα τρόπον οὐδέ τὸ παθητικόν νεκροῦσιν οἱ ἔρασταί τῶν καλῶν, κατακλείσαντες ἀργόν καὶ ἀκίνητον ἐν ἑαυτοῖς, οὐδέ γάρ ἂν σχοίεν ὄτῳ ἂν ἐρῶεν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μισοῖεν τὸν πονηρόν, οὐδέ δι' οὗ τοῦ μὲν ἀλλοτριωθεῖεν, οἰκιωθεῖεν δὲ τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ νεκροῦσι, τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ σχέσιν τῆς δυνάμεως ταύτης ὅλην μετατιθέντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεόν ἀγάπην, κατὰ τὴν πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν· «ἀγαπήσεις» γάρ, φησί, «Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου», ταῦτόν δ' εἶπεῖν τὴν δυνάμεώς σου· ποίας δυνάμεως ὅλης; Δῆλον ὅτι τοῦ παθητικοῦ τοῦτο γάρ ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς φιλοῦν. Τοῦτο δὲ διατεθέν οὕτω καὶ τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς (σελ. 398) δυνάμεις τῶν γῆϊνων ἀπανίστησι καὶ ἀνατείνει πρὸς Θεόν· τοῦτο διατεθέν οὕτω καὶ τῇ προσευχῇ τὸ εἰλικρινές πορίζει καὶ τὸν νοῦν οὐκ εἴργει, ἀλλά καὶ συμπράττει διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν· τοῦτο διατεθέν οὕτω καὶ σαρκὸς ὑπερφρονεῖν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἄλλη ρᾶον φέρειν

τοῖς ὑπέρ τοῦ ὄντως ἐφετοῦ πάσχουσι παρέχει δι' αὐτοῦ γάρ ἐκείνῳ τῷ φίλτρῳ κατ' ἄκρας ἀλόντες καί οἷον ἐπαναστάντες τῆς σαρκός, τῇ δι' εὐχῆς καί ἀγάπης πρὸς τό θεῖον Πνεῦμα κοινωνία, τά σαρκός ταῦτα πάθη κατά μόνον τό κρίνειν αἰσθανόμενοι, διαγίνονται.

Καί τί δεῖ πλείω τούτων γράφειν; Δῆλον γάρ ἔστι πᾶσιν, εἰ μή καί τῷ σοφῷ τούτῳ γέγονε σαφές, ὡς «σταυρῶσαι τήν σάρκα σύν τοῖς παθήμασι καί ταῖς ἐπιθυμίαις» προσετάγημεν, οὐχ' ἴν' ἡμᾶς αὐτούς διαχειρισώμεθα, πᾶσαν σώματος ἐνέργειαν καί ψυχῆς δύναμιν νεκρώσαντες, ἀλλ' ὡς ἄν τῶν μέν φαύλων ὀρέξεων τε καί πράξεων ἀποσχώμεθα καί τήν ἀπ' αὐτῶν φυγῆν ἀνεπίστροφον ἐπιδειξώμεθα, γενώμεθα δέ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ πνεύματος ἄνδρες, κατά τόν Δανιήλ, τελείῳ φρονήμασι ζῶντες ἐν αὐταῖς καί κινούμενοι καί ἀνδρικῶς ἀεί χωροῦντες εἰς τό πρόσω, κατά τόν ἀπό Σοδόμων ἐξιόντα Λώτ, ὅς ἀεί προβαίνων καί ἀκίνητος πρὸς τά ὀπίσω μένων ζῶντα ἑαυτόν διετήρησε, τῆς εἰς τούπισω στραφείσης συζύγου νεκρωθείσης. Ὅτι μέν οὖν ζῶν ἔχουσι καί τά κρείττω ἐνεργοῦν, ἀλλ' οὐ νεκροῦσιν οἱ ἀπαθεῖς τό τῆς ψυχῆς παθητικόν, ἰκανῶς οἶμαι δεδειγμένον εἶναι.

Νῦν δ' ἴδωμεν πῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος, καίτοι τήν ἑαυτοῦ πολύνοιαν πᾶσαν ἐπαφείς ταῖς εἰσαγωγικαῖς εἰς προσευχὴν εἰσηγήσει τοῦ σεπτοῦ Νικηφόρου, ὅμως τοῦ συκοφαντῆσαι διαστρέψαι καί διαβαλεῖν πλέον ἴσχυσεν οὐδέν, ἑαυτόν καί τούς οἰκείους λόγους, ἀλλ' οὐχί τόν ὄσιον ἐκείνον, διὰ τῶν συκοφαντιῶν τούτων λυμηνάμενος. Πρῶτον μέν οὖν ἀρχόμενος τοῦτο τοῦ ἀνδρός καταψεύδεται, τό πρῶτον αὐτόν (σελ. 400) παραδεδωκέναι λέγειν τάς τοιαύτας τῶν εἰσηγήσεων, ἄς ὑβρίζων εἰσπνοάς ἐκάλεσε· πολλοῖς γάρ χρόνοις πρότερον ταῦτα προεισηγήσαντο πνευματικοὶ ἄνδρες ἕτεροι καί ρήμασι καί νοήμασι σχεδόν τοῖς αὐτοῖς, κἀν τοῖς τῶν πατέρων ἀπάντων λόγοις πολλάς ἄν εὔροι τις φωνάς συμμαρτυρούσας αὐταῖς, οἷάπερ ἔστι καί ἡ διὰ λόγων ἡμῖν τήν πνευματικὴν Κλίμακα τεκνητηναμένου· «Ἰησοῦ» γάρ, φησί, «μνήμη κολληθῆτω τῇ πνοῇ σου καί τότε γνώση ἡσυχίας ὠφέλειαν». Μετά τοῦτο, «βίαζε τόν νοῦν σου» λέγοντος τοῦ ὀσίου ἐκείνου «μετά τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τήν καρδίαν εἰσελθεῖν» (τουτέστι κολληθῆναι τούτῳ καί τά ἐν καρδίᾳ σκοπεῖν, κατά τόν μέγαν Μακάριον· «ἡ καρδία» γάρ, φησίν, «ἡγεμονεύει ὄλου τοῦ ὄργανου καί, ἐπειδάν κατάσχη τάς νομάς τῆς καρδίας ἡ χάρις, ἡγεμονεύει πάντων τῶν μελῶν καί τῶν λογισμῶν· ἐκεῖ τοίνυν χρή σκοπεῖν, εἰ ἐνέγραψεν ἡ χάρις τούς τοῦ Πνεύματος νόμους»), ἐκείνου τοίνυν τοῖς μεγάλοις τούτοις παντάπασι συμφθεγομένου, πάλιν οὗτος διὰ συκοφαντίας ἐπηρεάζει καί, διελὼν ἀπό τοῦ "νοῦ" τό "βίαζε" τῷ εἰσπνεομένῳ συνείρει Πνεύματι, καί συκοφαντικῶς οὕτω διαφθείρας μετά τῶν ρημάτων καί τήν διάνοιαν, εἶτα κατά τῶν βιαίων εἰσπνοῶν πολὺς αὐτός πνεῖ, τῶν ἀτοπωτάτων οὔσας ἀποδεικνύς. Ἀλλά καί νοῦν ἐκείνου λέγοντος τάς ἐνεργείας τοῦ νοῦ καί χρῆν εἶναι διὰ τῶν αἰσθήσεων ταύτας ἔξω χεομένας ἐπανάγειν καί παρασκευάζειν εἴσω νεύειν τούς προσευχῆς ἐπιμελουμένους, ὁ φιλόσοφος νοῦν αὐτόν αὔθις συκοφαντεῖ λέγειν τήν οὐσίαν τοῦ νοῦ· καί γάρ οὕτω πολλῶν εὐπορῆσαι τόπων κατά τῶν ὀσίων φωνῶν ὑπενόησεν.

Ἡμῶν δ' αὔθις τάληθές διευκρινούντων, αὐτός ἀντιπεῖν οὐκ ἔχων, «ἔστωσαν», φησίν, «οἱ ἡμέτεροι λόγοι διδασκαλία πρὸς τούς ὑπό τοῦ φαινομένου ἀτόπου παρακρουσθέντας ἄν». Καί σύ τοίνυν ὁ διδάσκων ἄ μή συνῆκας, φαίη τις ἄν πρὸς τόν τοιοῦτον διδάσκαλον, παρεκρούσθης ἢ οὐ; (σελ. 402) Παρακρουσθεῖς μέν γάρ, πῶς ἀξιοῖς κατ' αὐτό διδάσκαλος εἶναι τοῦ διδάζοντος δεηθεῖς καί μαθῶν παρ' ἡμῶν τήν ἀλήθειαν, μή παρακρουσθεῖς δέ, πῶς ὑβρίζεις ἀπό τοῦ κατά σέ φαινομένου τόν μηδέν ἀτοπον διανοούμενον, καί ταῦτ' οὐχ ὅτι κακῶς ἐξεῖπεν, ἀλλά κακῶς ἐνενόησεν; Εἰ γάρ ἄμφω κακῶς ἐκείνος, πῶς ἄν σύ, κατήγορος ὢν, τό νοούμενον παραδραμῶν, κατά μόνου τοῦ φαινομένου ἐχώρησας; Ἔδει τοίνυν, εἶπερ ἐφυλάξω

τήν ἀπό τῶν ρημάτων ἀπάτην αὐτός καί τοῖς ἄλλοις φυλάττεσθαι παρηγγύας, τήν τε διάνοιαν καί τόν πατέρα τῆς διανοίας ἐν ἐπαίνῳ τίθεσθαι καί τῶν ρημάτων ἐκείνων οὐ κατήγορον, ἀλλ' ἐξηγητήν ποιεῖν σαυτόν. Εἰ γάρ τοῦτό τις ὑπολογιζόμενος, ὅτι πρὸς τό φαινόμενον ἀπαντᾷ, καταλογογραφῆσειε τοῦ ἐντελλομένου τήν τοῦ σώματος νέκρωσιν, ὡς αὐτόχειρας γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους διδάσκοντας, ἄρ' ἂν αὐτός ἐξαιρήσῃ τοῦτον, εἰ μὴ μεταβουλεύσαιτο τῆς μετὰ τῶν ἀντιθέων καταδίκης; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Τί δ' ὅτε Βασίλειος ὁ μέγας (ἵνα παραπλησίῳ τοῖς ὑπὸ σοῦ κατηγορουμένοις παραδείγματι χρήσωμαι), τί τοίνυν ὄθ' οὗτος εἶπε τόν νοῦν ἕξω διαχεῖσθαι καί ἐπανάγεσθαι πάλιν, κακῶς ἐροῦμεν αὐτόν ὡς τήν τοῦ νοῦ ἀμετάβατον οὐσίαν διαχεῖσθαι λέγοντα καί τήν μηδέποτε ἑαυτόν ἀπολείπουσιν ἐπανάγεσθαι, ἢ νοῦν νοήσομεν αὐτόν λέγειν τὰς μεταβατικάς αὐτοῦ ἐνεργείας, αἱ δὴ ποτέ εἰσιν αὗται;

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ φαινομένου κατηγορεῖν ὑπὸ τῶν ἐμῶν λόγων ἐξελεγχόντων εἰρχθεῖς καί κατὰ τοῦ νοουμένου ὄλος χωρῆσαι προθυμηθεῖς, κατὰ τε τῶν ὑπὲρ τοῦ σεπτοῦ ἀνδρός ἐκείνου γεγραμμένων ἡμῖν τόν ἀγῶνα μετασκευάσας αὐτῷ, τῆς συκοφαντικῆς αὐτοῦ κἀνταῦθα τέχνης οὐκ ἐπιλέληστο, μᾶλλον δ' ἐπιλελήσθαι πῶς οὐκ ἐδυνήθη. Πῶς γάρ ἀντειπεῖν τοῖς διὰ τήν ἐνοῦσαν ἀλήθειαν ἀντιρρήτοις οὖσιν ἔσχεν ἂν καί δυσσεβείας ἐγκλημα προστρίψαι τοῖς εὐσεβέσι, μὴ τήν συκοφαντίαν τούτοις ἐνείρας; Ἡμῶν τοίνυν πρῶτον σαρκικόν λογιστικόν ὄργανον τήν καρδίαν εἰπόντων, (σελ. 404) κατὰ τόν μέγαν Μακάριον, οὗ καί τὰς τοῦτο δηλούσας ρήσεις ἐκεῖ προϋθέμεθα, τό “σαρκικόν” ἀπαλείψας οὗτος καί τόν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον παραγαγών λέγοντα τῷ λεπτῷ καί φωτοειδεῖ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως ἀνακίρνασθαι τήν νοεράν οὐσίαν, ἀκολούθως μὲν συνάγει τούτῳ καί ὡς ὄργάνῳ πρῶτῳ χρῆσθαι φάναι τόν ἅγιον, ἀνακολούθως δέ τοῖς ὑφ' ἡμῶν λεγομένοις ἐπιτίθεται, λέγων ἐναντίως ἔχειν ταῦτα τοῖς τοῦ ἀγίου ρήμασι, φάσκοντα τήν καρδίαν, ἀλλ' οὐ τό φωτοειδές ἐκεῖνο, πρῶτον ὄργανον λογιστικόν. Ἄλλ' εἰ τό “σαρκικόν” προσθείης, ὧ σοφιστά, καθάπερ εἰρήκαμεν ἡμεῖς, μακράν ποιήσεις τήν διαβεβλημένην ἐναντιότητα καί συμφώνως ὄψει τοὺς ἀγίους ἀλλήλοις καί ἡμᾶς αὐτοῖς ὑπ' αὐτῶν δεδιδαγμένους· οὐ γάρ ἐστι σὰρξ τό τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθήσεως φωτοειδές.

Ἄλλά καί ἐτέραν ἐπενόησε τῶν ἡμετέρων ρημάτων πρὸς τόν Νύσσης ἐναντίωσιν, ὡς, ἐπεὶ φαμεν ὄργανον μὲν ὄργάνων τήν καρδίαν ἐν σώματι, χρῆσθαι δέ τόν νοῦν δι' αὐτῆς τούτῳ τῷ ὄργάνῳ, γνωστήν δείκνυμεν οὖσαν τήν τοῦ νοῦ καί τοῦ σώματος ἔνωσιν, παρ' ἐκείνου λεγομένην ἀπερινόητον. Τί γοῦν ἐκεῖνος, ὅταν λέγῃ προσφυῆναι μὲν τῷ ἀύξητικῷ τό τό αἰσθητικόν, μέσῳ ἔχοντι τῆς τε νοεῶς καί ὑλωδεστέρας οὐσίας, εἶτα πρὸς τό τοῦ αἰσθητικοῦ λεπτομερέστερον τήν ἀνάκρασιν γίνεσθαι τοῦ νοῦ καί τούτῳ ὡς ὄργάνῳ πρῶτῳ χρῆσθαι καί δι' αὐτοῦ τῷ σώματι; Ἄρ' οὐ μᾶλλον ἡμῶν καί πολλῶ μᾶλλον γνωστόν καί ρητόν ἐποίησατο τόν τρόπον τῆς τοῦ νοῦ πρὸς τό σῶμα συναφείας; Πῶς οὖν λέγει ταύτην ἀνεπινόητον καί ἀνέκφραστον; Ἄρα καί αὐτός ἀντιλέγειν ἑαυτῷ τῆ σῆ σοφία δοκεῖ. Καί πῶς οὐ κατὰ σέ, εἴπερ σεαυτῷ γοῦν ἔπεσθαι γινώσκεις; Ἄλλ' ἐγῶμαι ὡς ἐπαφήν μὲν ἐπί (σελ. 406) τῶν τοιούτων καί χρῆσιν καί ἀνάκρασιν, τίς δέ αὕτη καί πῶς ἂν τελεσθεῖη νοεῶς φύσεως πρὸς σωματοειδές ἢ σῶμα, νοῆσαι τε καί φράσαι κοινή πᾶσιν ἀμήχανον ἀνθρώποις. Οὕτω σφίσι τε αὐτοῖς καί ἀλλήλοις ὁμολογοῦσιν οἱ πατέρες καί ἡμεῖς αὐτοῖς. Σὺ δ' ὁ ταῖς ἀντιθέσει χαίρων, ὡς ἔοικε, κάκείνους ἀντικεῖσθαι δοκεῖν ἐφίεσαι, διό καί ἡμῖν ἀντίκεισαι, συμφθεγγομένους αὐτοῦς ἀλλήλοις δεικνύσι.

Τοῦ γάρ μεγάλου Μακαρίου τῆ τῆς χάριτος ἐνεργεία διαδαχθέντος καί ἡμᾶς διδάσκοντος εἶναι τόν νοῦν ἐν τῇ καρδίᾳ καί τοὺς λογισμούς πάντας τῆς ψυχῆς, ὡς ἐν ὄργάνῳ, τοῦ δέ Νύσσης μὴ εἶναι ἐντός τοῦ σώματος τοῦτον, ὡς ἀσώματον, ἡμεῖς

εις ἓν τά δοκοῦντα διαφέρειν ταῦτα συνάγοντες ἀμφοτέρα καί μή ἐναντίως ἔχοντα δεικνύντες, εἰ καί μή ἔνδον ἐστί, φαμέν, κατά τόν Νύσσης Γρηγόριον ὡς ἀσώματος ὁ νοῦς, ἀλλά καί ἐντός ἐστίν, ἀλλ' οὐκ ἐκτός τοῦ σώματος, ὡς συννημένος τούτῳ καί πρώτῳ σαρκικῷ ὀργάνῳ τῇ καρδίᾳ χρώμενος ἀφράστως κατά τόν μέγαν Μακάριον. Ἐπεὶ τοίνυν κατ' ἄλλο μὲν ἐκεῖνος οὐκ ἔνδον εἶναι λέγει, κατ' ἄλλο δέ οὗτος ἔνδον, ἤκιστα πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται· καί γάρ οὐδ' ὁ λέγων μή ἐν τόπῳ τό θεῖον εἶναι, ἢ ἀσώματος, ἀντίκειται τῷ ἔνδον γενέσθαι ποτέ τόν τοῦ Θεοῦ λόγον λέγοντι παρθενικῆς καί παναμώμου μήτρας, ὡς ἐκεῖ συννημένον ὑπέρ λόγον τῷ καθ' ἡμᾶς φυράματι διά φιλανθρωπίαν ἄφατον.

Σύ δ' ἡμᾶς τούς μή διαφέρεσθαι δεῖξαι σπεύδοντας ἐκείνους, πρὸς ἐκείνους σπεύδεις δεῖξαι διαφερομένους, καίτοι περί τῶν τοιούτων, πῶς ἴσχει τήν πρὸς σῶμα συναφήν ὁ νοῦς, καί ποῦ κεῖται τό φανταστικόν τε καί δοξαστικόν, καί τίνα τό μνημονευτικόν ἔλαχε τήν ἴδρυσιν, κἂν τῷ σώματι τί (σελ. 408) τῶν μερῶν τό καιριώτατον καί οἶον καθοδηγούμενον τῶν ἄλλων, καί ὅθεν ἔχει τήν ἀρχήν τῆς γενέσεως τό αἷμα, καί εἰ ἀμιγῆς τῶν χυμῶν ἕκαστός ἐστί, καί ποίῳ τῶν σπλάγχων ὡς ἀγγεῖῳ χρῆται, περί τῶν τοιούτων τοίνυν ἔξεστι παντί λέγειν τό δοκοῦν, ἐπεὶ πάντες ἐν τοῖς τοιούτοις τά εἰκότα λέγουσιν, ὡσπερ καί περί ἀκινήσιας ἄστρων καί ἀστέρων κινήσεως, μεγέθους τε καί φύσεως ἐκάστου καί τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων, ὅσα μή σαφῶς ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τό Πνεῦμα, μόνον γινώσκον ἀκριβῶς τήν διά πάντων δεικνυμένην ἀλήθειαν· ὥστ' εἰ καί ἀντιλέγοντας τῷ Νύσσης θεῖῳ καί σοφῷ Γρηγορίῳ κατά τοῦτ' ἐφώρασας ἡμᾶς, οὐκ ἔδει σε καθ' ἡμῶν χωρῆσαι διά τοῦτο· πόσους γάρ οἶει τούς σφαῖραν λέγοντας τόν οὐρανόν καί πόλους τοῖς πλανωμένοις ἰσαρίθμους ἀστράσι, μή τοῦτο λέγοντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, πόσους δ' ἀεικίνητον, ἔστιν ὧν ἰσάντων, πόσοις δ' ὁ ἥλιος κύκλῳ περιέρχεσθαι δοκεῖ, μή τοῦτο τοῦ ἀγίου Ἰσαάκ νομίζοντος; Πάντας οὖν τούτου σύ γ' ἄν, ὡς ἔοικεν, ἀποφῆναιο τοῖς πατράσιν ἀντιλέγειν, ὡσπερ καί ἡμᾶς, ἀλλ' αὐτός ἐξελεγχθήσῃ μή εἰδῶς τήν ἀλήθειαν, καθ' ἣν ἔπεσθαι πάντας ἡμᾶς ἐκείνοις ἀναγκαῖον, καί ἔοικας μοι μὴδ' ἐνθυμηθῆναι ποτε ταύτην ἢ διακρίναι τῆς μή ἀναγκαίας· διό ἐν τοῖς πρὸς τόν μακάριον βίον φέρουσιν ἀντικείμενος αὐτοῖς, τούς ἄλλους ἀκριβῆ τήν ὁμολογίαν ἀπαιτεῖς ἐπὶ τῶν μὴ φερόντων εἰς ἐκείνην τήν μακαριότητα.

Ταῦτ' ἄρα καί ἡμεῖς ὑπεριδόντες τῶν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις καθ' ἡμῶν αὐτοῦ διαβολῶν, ἐπὶ τὰναγκαιότερα τρέψωμεν τόν λόγον.

ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ. Σελ. (410)

ΠΕΡΙ ΦΩΤΟΣ ΙΕΡΟΥ

Ὁ δὴ τῆς νοεραῆς προσευχῆς κατά τῶν διά βίου ταύτη προσανεχόντων τοιοῦτος ὑφηγητής καί περί φωτός ἱεροῦ διδάσκειν ἀξιοῖ τούς ὀρώντας, καί ταῦτα τυφλός ὧν αὐτός, ὡς καί αὐτός ἀρνεῖσθαι οὐκ ἔχει, ἀμαρτάνειν αὐτούς ἰσχυριζόμενος ὅτι τοῦθ' ὁ μὴ βλέπει, τυφλός ὧν οὗτος, φῶς αὐτοῖ λέγουσι, καί ταῦθ' οὐ τόν δεῖνα ἢ τόν δεῖνα τῶν ἐφ' ἡμῶν ὄντων ἢ τῶν μικρῶ πρό ἡμῶν ἐπὶ καθαρότητι βίου καί θεοπτίας ὕψει βεβοημένων ἀμαρτάνειν περί τό φῶς ἀποφαινόμενος τοῦτο, ἀλλ' αὐτούς τούς ἐκ παλαιοῦ προσκυνητούς ἡμῖν ἀγίους, ὡς ὁ λόγος δείξει προῖων. Ἐπεὶ δ' ἤκουσε παρά τῶν τοιαῦτα διεξιόντος ἀκουσάντων αὐτοῦ (κατεπληγμένων, ὡς ἔοικε, τῆς καινοφωνίας τήν ὑπερβολήν καί σιωπῆ τήν οὔτω σαφήν κατά τῶν ἀγίων πατέρων παρελθεῖν βλασφημίαν οὐκ ἐνεγκόντων, ἅμα δέ καί δεδοικόντων περί σφίσι αὐτοῖς μή τοῦ τοιοῦτου μύσους κοινωνοί γένωνται σιωπῆ παρελθόντες, ὁ καί ἡμᾶς ἀρτίως

πρός τό γράφειν μάλιστα τῶν ἄλλων ἐπήρεν), ἐπεὶ τοίνυν ἐκεῖνος τῶν τοιούτων ἀκήκοε λεγόντων πρὸς αὐτόν ὡς, «ἀμύητος ὢν καὶ τυφλὸς ἄντικρυς πρὸς τὰ τοιαῦτα τί ποτε παθῶν περὶ μυστικῶν ἱερῶν θεαμάτων ἐγχειρεῖς λέγειν, ὢν οὐδ' ἂν εὐχερῶς ἐπαίσις τῶν πεπειραμένων ἀκούων;», ἀρνεῖσθαι τὴν ἐπὶ τοῦτοις ἀμαθίαν καὶ ἀπειρίαν οὐκ ἔχων, πᾶσι φανεράν προκειμένην, «οὐ θαυμαστόν», φησὶν, «εἰ τυφλὸς ὢν αὐτὸς βλέποντός τινος ἔχοιτο καὶ οὕτω τῶν ἄλλων τυφλῶν ἐχομένων αὐτοῦ ἡγεμῶν ἀπλανῆς κατασταίη», τῇ (σελ. 412) περιουσίᾳ τῆς περὶ τό λέγειν δυνάμεως καὶ τῇ πιθανολογίᾳ τῶν διαλεκτικῶν σοφισμάτων εὐρηκῆναι οἰόμενος, ὅθεν καὶ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς περιγένοιτο, τάναντία τούτῳ σαφῶς λεγούσης· «τυφλὸς γάρ τυφλὸν ἐάν ὀδηγῇ, φησὶν, «ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται». Ἄλλ' ἐγώ, φησὶν ὁ τυφλὸς οὗτος καὶ τῶν τυφλῶν ὀδηγός, ἐχόμενος ἔπεσθαι τοῖς ὀρώσι δύναμαι. Καὶ τίς τῶν τυφλῶν, ὅς οὐ τοῦτο δύναται; Κυλλὸς μὲν γάρ ὢν ἀμφοτέρω τῷ πόδε καὶ τῷ χεῖρε καὶ παρεμῆνος παντάπασιν, οὐδ' ἂν σοῦ γε ἔχοιτο, οὐδ' ἂν ἔποιτο, οὐδ' ἂν ὀδηγοῦ τό παράπαν δέοιτο, κλινοπετῆς ὢν χεῖρας δ' ὑγιαίνων καὶ πόδας, τοῦ χάριν, τυφλῶν κράτιστε, μή τοῦ ὀρώντος μᾶλλον ἢ σοῦ ἐχόμενος ἔποιτο; Κλέπτων τοίνυν ἕοικας παρέχειν σαυτῷ τό τῆς ἀναβλέψεως ἀμυδρόν, μᾶλλον δέ τὴν οἰκείαν αὐτὸς περὶ τὰ τοιαῦτα πᾶσαν οὐκ αἰσθάνεσθαι τύφλωσιν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεις, ἀντιλέγειν τοῖς σέ τυφλὸν ὀρώσιν οὐκ ἔχων. Πῶς γάρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτ' ἦν, ὀδηγός τῶν ἄλλων εἶναι τυφλῶν ἡξίους; Ἴσθι τοίνυν, κατὰ τὸν ἐν εὐαγγελίῳ διὰ πίστεως ἔλλειψιν μήπω τελείως ἀναβλέψαντα τυφλόν, ὅς, «τούς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας» ἔλεγεν ὀρᾶν. Εἰ τοίνυν τοιοῦτος οὐ τὰς ὄψεις ὢν, ἀλλὰ μὴ τελείως ἐκκεκομμένος, εἶτα πρὸς τὸν ἡλίου δίσκον ἀτενὲς ὀρώης, ὡς τούς ἄλλους διδάξων τί ποτέ ἐστίν ἐκεῖνος, οὐκ ἂν ἤκουσαν παρά σοῦ σκότον ἀτεχνῶς ὄντα τὸν μέγαν φωστῆρα, τὸν ὀλολαμπῆ, τὸν ὀφθαλμόν τῆς ἡμέρας; Εἰ γάρ τὴν τῶν καθαρῶς ὀρώωντων συμμετρίαν ὀφθαλμῶν ὑπερβαίνων οὐκ ἀμίκτους σκότους ἐπιχεῖν δοκεῖ τὰς ἀκτῖνας τοῖς καὶ μεθ' ὑγιῶν ὄψεως ἀτενίζουσι, πῶς οὐκ ἂν φωτὸς ἄμικτον σκότος εἶδεν ὁ δι' ἀμυδροῦ φέγγους προσορᾶν ἐγχειρῶν; Οὕτω μὴ ὅτι γελοῖον, ἀλλὰ καὶ καταγέλαστον τὸν τυφλὸν περὶ φωτὸς ἐπιχειρεῖν διδάσκειν.

(σελ. 414) Ἄλλὰ γάρ ἐκκαλύψωμεν τῆς φιλοσόφου διανοίας τό βάθος, ὃ περιστείλας τῷ παραδείγματι οὐ μᾶλλον ἔκρυψεν ἢ ἐνέφηνε. Φησὶ τοίνυν ὁ φιλόσοφος τυφλούς μὲν εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἀγίων πρὸς οὓς προῖων ἀντιλέγει φανερώς, ἑαυτὸν δέ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τό φιλόσοφον εἶναι, τουτέστιν ἀνοήτους, πάντας παντάπασιν ἡμᾶς τε καὶ τῶν ἀγίων πρὸς οὓς προῖων ἀντιλέγειν φανερώς, ἑαυτὸν δέ τοῦτο διαφέρειν τῶν τυφλῶν τούτων, δηλονότι τῶν ἀνοήτων, τό φιλόσοφον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο συνορᾶν μόνον δύνασθαι τοὺς τε λόγους τῶν ὄντων καὶ τῶν λογίων τὸν νοῦν ἔπεσθαι τε τούτοις οὕτω καὶ τοὺς ἐχομένους ὀδηγεῖν. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος, ὃ φιλόσοφε, οὐκέτι τυφλός· τοῖς γάρ πρὸς ἀνάβλεψιν ἡγησαμένοις, δηλαδὴ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν, ὡς σύ φῆς, ἠκολούθησεν· οὐκοῦν ἀνέβλεψεν. Εἰ δέ μὴ ἀνέβλεψεν ἀκολουθήσας, πῶς ἐγγυᾶται τοῖς ἄλλοις δι' ἀκολουθήσεως τὴν ἀνάβλεψιν; Οὕτως ἀνακόλουθος εἶ σαυτῷ σύ σαυτὸν καὶ τυφλόν καὶ βλέποντα μαρτυρῶν. Εἰ γάρ ἡ γνῶσις μόνον κατὰ σέ νοητὸν ἐστὶ φῶς, ὑπὲρ οὗ καὶ τοὺς τοσοῦτους ὑπῆλθες ἀγῶνας, σύ δ' ἔχεις τῶν λογίων τὴν γνῶσιν, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖς, πῶς καὶ σύ τυφλὸς καὶ ἀφώτιστος; Εἰ δ' ἄλλως οὐκ ἔνι φωτισθῆναι, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς ἐφωτίσθης τε καὶ φωτίζεις, ὡς αὐτὸς καὶ τοῦτο πολλαχοῦ φῆς, οὐδ' ὁ μέγας Διονύσιος, ὃ νομίζεις εἶδέναι ἔπεσθαι, ἄλλως ἐφωτίσθη τε καὶ φωτίζει· τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς κατὰ σέ τοῦτο μόνον εἶδεν, ἔπεσθαι τοῖς εἰδόσιν· ἀλλὰ κάκεῖνοι τὸν ὅμοιον ἔχοντες τρόπον καὶ σοὶ παραπλησίως ἔχοιεν ἂν. Τίς οὗτος ὁ τῶν τυφλῶν ὀρμαθός, ὃν ἡμῖν διὰ τῶν σῶν λόγων συναθροίζεις ἀρτίως, ἀλλήλους πρὸς ἀνάβλεψιν ὀδηγούντων καὶ μενόντων

τυφλών; Τοῦτο δ' ὅτι ταῖς ἱεραῖς ἔποιντο Γραφαῖς καί πολλούς ἄλλους ἰσχυρισμένους εὐρήσεις, οἱ καταψευδόμενοι σφῶν τε αὐτῶν καί τῶν Γραφῶν ἐξηλέχθησαν ὑπό τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἐπομένων αὐταῖς.

Σέ δ' εἶ τις ἐξετάσειεν, ὅπως καί αὐτός ἔπη τοῖς (σελ. 416) ἀγίοις, οὐ μόνον τυφλόν ἄν σε εἴποι ἀλλά καί κωφόν· τοῦ γάρ μεγάλου Διονυσίου, καθάπερ ἐν τῷ Περὶ σωτηρίου γνώσεως λόγῳ προεξεθέμεθα, λέγοντος ἀριδῆλως «ἐκ μόνων τῶν θείων ἐντολῶν τελεῖσθαι τὴν πρὸς Θεόν ἀφομοίωσίν τε καί ἔνωσιν, αὐτός ἐπίσης ἀριδῆλως οὐκ ἐκ μόνων φήσ' ἐξ ἡμισείας γάρ ταύτας τόν τηροῦντα καθαίρειν δίδως, καί τοῦτο μόγις· οὕτως ἔπη κατ' ἴχνος. Καί Γρηγορίου τοῦ Νύσσης· ἄγονον καί ἀτελῆ τὴν ἔξω σοφίαν εἶναι διδάσκοντος καί μέχρι τούτου ἀξιοῦντος ἡμᾶς μὴ ἀπωθεῖσθαι τὴν τῆς ψευδωνύμου ταύτης μητρὸς οἰκειότητα, «μέχρις ἂν τό τῆς ἡλικίας ἀτελές ἐν ἑαυτοῖς βλέπομεν», μετὰ τοῦτο δ' αἰσχύνῃν ἡγεῖσθαι τῆς κατὰ φύσιν ἀγόνου ταύτης ὀνομάζεσθαι παῖδας», αὐτός διὰ βίου ταύτη προσέχειν ἡμᾶς χρησιμώτατόν τε καί ἀναγκαιότατον εἶναι διδάσκεις κάπὶ ταύτῃ σεμνύνεσθαι, καί παραχαράττειν οὐκ ὀκνεῖς ἑτέρας ρήσεις αὐτοῦ, μόνον ἴν' ἔχῃς προβαλλόμενος πείθειν ὡς τελείας ἐστί καί σωτηρίου καθάρσεως ποιητικά τά μαθήματα· οὕτω καί μόνος αὐτός ὑπὲρ πάντας τῶν ἁγίων ἀσφαλῶς ἔχη. Καί τοῦ μεγάλου Βασιλείου σαφῶς εἰπόντος μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τό μὴ εἶδέναι τὴν δι' οὐρανοῦ καί γῆς καί τῶν μεταξύ στοιχείων δεικνυμένην ἀλήθειαν, σύ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ, καί ἄνευ τούτου τελειότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τόν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν· καί εἶθε τῇ ἀληθείᾳ γοῦν, εἰ δεῖ καί ὑπὲρ τῶν ἀνεφίκτων εὐξασθαι· καί γάρ ἐν Θεῷ μόνῳ πάντων ἡ γνῶσις, ὅς φησι πρὸς τόν Ἰώβ, «ἀπάγγελόν μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, ποῦ οἱ στύλοι τῆς γῆς πεπήγασι, τίνες δέ πηγαί θαλάσσης, πόσον δέ τό εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν». Σύ δέ οὐ ταύτῃ τῇ ἀληθείᾳ ζητῶν ἐναρμόζειν σου τόν νοῦν οἶε μόνος εἶδέναι τε καί ἔχειν τὴν τελειότητα, ἀλλά τοῖς Ἀριστοτέλει καί Πλάτωνι. Εὐκλείδῃ τε καί (σελ. 418) Πτολεμαίῳ καί ὅσοι κατ' αὐτούς· διό καί ἀστρολόγους καί φυσιολόγους θεόπτας μᾶλλον τῶν μὴ τοιούτων ἡγῆ, ὡς περὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν ὑγιῶς τό λογικόν σφίσι περιπορευόμενον ἔχοντας, ἧς τῇ συνελίξει καί τῶν ἰσαγγέλων αὐτοῦ καταξιοῖς νοήσεων· καί ταῦτα λέγων οἶε σωτηρίως καί ἀσφαλῶς ἔπεσθαι τῷ θεοφάντορι Διονυσίῳ καί ὁδηγός ἡμῶν ἀπλανῆς εἶναι διὰ τοῦτο παρρησιάζῃ.

Ἄλλὰ μὴ καυχᾶσθω ὁ κυρτός ὡς ὀρθός· τοὺς γάρ ὀρῶντας αὐτόν οὐ πείσει οὐδ' ἀπατήσει, κἄν ἑαυτόν ἀπατᾷ· μηδέ καταψευδέσθω τῶν ὀρθῶν φρονούντων καί τοῖς θεηγόροις ἀσφαλῶς ἐπομένων, καί ταῦτ' ἐφ' ὧν οὐδεὶς οὐδαμοῦ γῆς, οὐδέ τῶν μὴ στοιχοῦντων τῷ τῆς χάριτος εὐαγγελίῳ, ἐλεγχθεῖν ἂν ἀρτίως τελῶς σφαλλόμενος. Τίς γάρ μὴ ὅτι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων, ἀλλά κἄν Σκύθης κἄν Πέρσης κἄν Ἰνδός ἦ, ὅς νῦν οὐκ οἶδε τόν Θεόν μηδὲν ὄντα τῶν κτιστῶν ἢ τῶν αἰσθητῶν; Ὡς γάρ ἐπὶ τῆς μελλούσης Χριστοῦ παρουσίας οὐ τοῖς εἰς αὐτόν πεπιστευκόσι μόνοις ἢ τῆς ἀναστάσεως καί τῆς ἀθανασίας περικλείεται χάρις, ἀλλὰ κατὰ τά λόγια κοινῇ πάντες ἀναστήσονται, εἰ καί μὴ κοινῇ πάντες τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπηγγελμένων τεύξονται, οὕτω καί νῦν κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ προτέραν παρουσίαν, εἰ καί μὴ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κοινῇ πάντες, τῷ περιόντι τῆς τοῦ παραγενομένου χάριτος ἀνεπιγνώστως μετασκευασθέντες, ἕνα Θεόν ὁμολογοῦσιν ἄκτιστον, κτίστην τοῦ παντός· κἄν ἐρωτήσης τόν Πάρθον, τόν Πέρσην, τὴν Σαυρομάτην, ἀκούσειας ἂν εὐθύς τὴν ἀβραμιαίαν ἐκείνην παρ' αὐτοῦ φωνήν, ὅτι «τόν Θεόν τοῦ οὐρανοῦ ἐγὼ σέβωμαι», ὁ Πτολεμαῖος οὐκ ἂν εἶπε καί Ἰππαρχος καί Μαρίνος ὁ Τύριος, οἱ κατὰ σέ σοφοί καί τῇ μὲν διὰ τῶν οὐρανίων κύκλων (σελ. 420) καί ἐπικύκλων καί σφαιρῶν ἀληθείᾳ τόν ἑαυτῶν ἐναρμόσαντες νοῦν, θεῖον δ' ὁμῶς λέγοντες τόν οὐρανόν καί παναίτιον, οὐδ' Ἀριστοτέλεις καί Πλάτωνες, οἱ θεῶν

σώματα τούς ἀστέρας δοξάζοντες, οὐδ' οἱ τόσον λέγοντες τούς θεῶν πηδᾶν ἵππους, ὅσον ἀπό σκοπιᾶς ὀφθαλμός ὄρα ἐπί οἴνωπα πόντον.

Πάντων οὖν ἀρτίως διά τοῦ ἐν σκοτίᾳ λάμπαντος φωτός κρεῖττον ἢ κατά τούς ἐπί σοφία ποτέ θαυματομένους ἐκείνους ὑπέρ αἴσθησιν ἐγνωκότων τόν Θεόν, ὡς μηδ' ἀπό τῶν ὄντων ἔτι διαπλάττοντας χαρακτηρίζειν ὅλως ἀνέχεσθαι, πῶς οὐ τοῖς τοῦ εὐαγγελίου μαθηταῖς, τοῖς εἰς ἀκοήν ὠτίου δεξαμένοις τά θεοπαράδοτα λόγια, τοῖς διά στομάτων μεμνημένοις πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἐστομωμένων, οὓς οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος διά τοῦ προσκυνητοῦ στόματος ἐδίδαξεν («ὁ γάρ μονογενῆς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τόν κόλπον τοῦ Πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»), πῶς οὐ τούτοις τοῖς ἐκ παντός ἔθνους ἀπολέκτοις, τῷ ἔθνει τῷ ἀγίῳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοιαύτην ἐτόλμησας προστρίψασθαι μέμψιν, ὅτι αἰσθητῆν οἶονται τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, σχῆμα τε ἔχουσαν καί ὄγκον καί ποιότητα, καί ὡς φῶς τοιοῦτον κινᾶσθαι τῷ ἀέρι, δεκτικῶ ὄντι τῆς ἐκεῖθεν ἀπορροίας καί περιγράφοντι αὐτό τοπικῶς καί αἰσθητῶς; Ἄρ' οὐκ ἐπῆλθέ σοι τοῦτ' ἀναλογισαμένῳ συνιδεῖν, ὡς τί μή τόν ἥλιον λέγει τις Θεόν, εἰ τοιαύτην περί Θεοῦ τήν δόξαν ἔχει; Πῶς δέ διαφεύγειν οἶεται τήν τῶν ἄλλων αἴσθησιν, εἴπερ αἰσθητόν ἦγεται τό θεῖον; Τοῦ δ' ἔνεκεν τάς κατ' αἴσθησιν ἀτιμάζει ἡδονάς, ὃ μάλιστα πάντων ποιοῦσιν οἱ παρά σοῦ τοιαῦτα συκοφαντούμενοι; Θεός μὲν γάρ αἰσθητός ἡ κοιλία, κατά τόν Παῦλον, τοῖς γαστρός οὔσι δούλοις, καί δευτέραν ἰσθᾶσιν εἰδωλολατρίαν οἱ φιλάργυροι καί πλεονέκται πιστεύειν δέ εἰς Χριστόν οὐ δύνανται, κατά τήν εὐαγγελικὴν ψῆφον, (σελ. 422) οἱ δόξαν παρά ἀνθρώπων λαμβάνοντες, τήν δέ παρά τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν οὐ ζητοῦντες. Οἱ δέ πάντων τούτων ὑπερφρονήσαντες, καί ταῦτα διά τόν ὑπέρ πάντα Θεόν, ἄρ' οὐ δι' ἔργων δεικνύουσι Θεόν ὄντως σέβοντες τόν ἐπέκεινα πάντων; Ἦ δίοτι καί τοῖς ἄλλοις τούτων ἀποσχέσθαι συμβουλεύουσιν, ἅ τήν παρά τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ἀφαιρεῖ, μή μόνον οὐ πείσεται τις τούτοις, ἀλλά καί συκοφαντήσειεν ὡς ἀσφαλῆ δόξαν οὐκ ἔχοντας περί τό θεῖον;

Ὁ γάρ λέγεις τελευτῶν τῆς κατά τῶν ἀνδρῶν τούτων πολυρρημοσύνης φανεράν ἐποίησέ μου τήν ἐκούσιον κατ' αὐτῶν συκοφαντίαν· «νῦν» γάρ, φησί, «περί τοῦ παρά τισιν ἐνυποστάτου λεγομένου φωτός λέγομεν, μή πρότερον περί αὐτοῦ ἰδίαν ἀποφηνάμενοι γνῶμην, ὡς ὃ λέγουσιν ὄραν, νοητόν καί ἄϋλον, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὄν φῶς». Κάνταῦθα τοίνυν συμπλέκει τι συκοφαντίας· ἐν ὑποστάσει μὲν γάρ φῶς ὄρασθαι φησιν ὁ μέγας Μακάριος καί ὁ πολὺς τά θεῖα Μάξιμος καί ὅσοι κατ' αὐτούς, ἐν ἰδίᾳ δέ οὐ. Ὅμως γε μήν, εἰ καί μηδέ τοῦτο συκοφαντίας ἀμιγῆς προήνεγκεν, ἀλλ' ὁμολογεῖ νοητόν καί ἄϋλον αὐτούς λέγειν τό τοιοῦτον φῶς· τό δέ νοητόν καί ἄϋλον οὐκ αἰσθητόν, οὐδέ, ὡς αἰσθητόν, συμβολικόν. Πῶς οὖν ἀρχόμενος ἐδείκνυ τούτους αἰσθητόν φῶς λέγοντα τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, κινώμενον ἀέρι καί ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον καί σχῆμα καί ποιότητα καί ὄγκον ἔχον, ἅ πάντα τοῦ αἰσθητοῦ ἐστί φωτός; Καίτοι ἐκεῖνοι, κἂν νοητόν λέγωσι τό τῆς χάριτος φῶς, ἀλλ' οὐ κυρίως· καί ὑπέρ νοῦν γάρ ἴσασιν αὐτό, ὡς μόνη τῆ τοῦ Πνεύματος δυνάμει κατά ἀπόπαισιν πάσης νοεῖας ἐνεργείας ἐγγινόμενον τῷ νῷ. Ἄλλ' οὐδ' οὕτω τοῦτό τις ἐκείνων οὐσίαν εἶπεν ἢ ἀπόρροιαν, οἶαν οὗτος οἶεται, Θεοῦ· κἂν τις ἐκ τῶν παραδειγματικῶς περί τούτου τοῦ φωτός ὑπ' ἐκείνων εἰρημένων κακουργῶν συνάγη τι (σελ. 424) τοιοῦτον, αὐτός φησιν, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνοι. Τούς οὖν μή μόνον ὑπέρ αἴσθησιν, ἀλλά καί ὑπέρ νοῦν λέγοντας τουτί τό φῶς, εἶτα καί ὑπέρ τοῦτο δοξάζοντας τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, αἰσθητόν φῶς καί ὄρατόν οἶεσθαι λέγειν τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἄρ' οὐ πάσης ἐπέκεινα συκοφαντίας;

Ἄλλά τί φησι προῖών ὁ τῶν ὑπέρ ἔννοιαν πεφωτισμένων συκοφάντης οὗτος; «Εἰ μὲν τό νοητόν καί ἄϋλον ὃ λέγουσι φῶς αὐτόν ἐκείνον τόν ὑπερούσιον Θεόν τοῦτ' εἶναι βούλονται, φυλάττοντες αὐτῷ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καί ἀνέπαφον, ἢ ὄραν

λέγοντες ἄγγελον εἶναι οἶονται, ἢ αὐτήν τήν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καί τῆς ἀγνοίας καθαρθεῖς ὁρᾷ αὐτόν καί ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν ἰδίᾳ εἰκόνι τόν Θεόν· εἰ δὲ ἔν τι τούτων τό παρ' αὐτῶν λεγόμενόν ἐστι, πάνυ γε ὀρθῶς περί τούτου φρονεῖν αὐτούς καί συμβαίνοντα τῇ τῶν χριστιανῶν παραδόσει οἶεσθαί γε χρή· εἰ δέ μήτε τήν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦτ' εἶναι λέγουσι, μήτ' ἀγγελικήν μήτε τόν νοῦν αὐτόν, ἀλλ' ὁρᾷν τόν νοῦν εἰς αὐτό ὡς εἰς ἑτέραν ὑπόστασιν, τοῦτο ἔγωγε τό φῶς ὅτι μὲν ἐστίν οὐκ οἶδα, ὅτι δέ οὐκ ἔστιν οἶδα». Καί τις ποτε ἀνθρώπων, ὃ κατὰ τῶν ὄντων ἀνθρώπων ὑψηγῶρε σύ, φῶς ἄν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φαίη νοητόν, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτε νοῦς ἀνθρώπινος; Οὐδέ γάρ φανταστικῶς γοῦν ἀναπλάσαι δύναιτ' ἄν τις τό τούτων ἐκτός νοητόν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει φῶς. Ἀλλά δῶμεν τουτί τό ἀδύνατον, δῶμεν τοίνυν ὅτι τοῦτ' ἔφη τις τῶν ἡσυχάζόντων πρὸς τήν σὴν λογιότητα· οὐκ οἶδα μὲν ὅστις, οὐδέ γάρ αὐτός ὑποδειξάι δύνασαι τῶν οὐκ ἔλλογίμων δ' ὅμως εἶναι λέγεις αὐτόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνος μὴ καλῶς ἐρμηνεύσαι ἐδύνατο, ὃ καί μᾶλλον πείθομαι, ἢ καί μὴ διαγινῶναι καλῶς - ἔστω γάρ καί τοῦτο, καί γάρ οὐ πάντων ἡ γνῶσις - , οὐκ ἔδει σε παρά τῶν ἐχόντων τό τῆς διακρίσεως χάρισμα πυθέσθαι (σελ426) καί μαθεῖν, ὡς ἐφικτόν, τί τό μέγα θέαμα τοῦ φωτός τούτου, ἀλλ' ὡς μαινομένων εὐθύς τῶν θεολήπτων καταψηφίζεσθαι καί τό παρά τοῦ θείου Παύλου λεγόμενον φανρῶς παθεῖν; Εἰ γάρ εἰσέλθοι τις, πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἐν ὑμῖν, φησίν, ἰδιώτης ἢ ἄπιστος καί μὴ ἀκούσει καί τῶν διακρίνειν δυναμένων, ἐρεῖ ὅτι μαίνεσθε. Τό τῶν ἰδιωτῶν τοίνυν καί ἀπίστων, φεῦ, καί αὐτός ἔπαθες, ὁ μοναχός καί φιλόσοφος. Ἔστω δέ μὴ ἕνα, μηδ' ἐνίους, ἀλλά πολλούς καί πάντας τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· οὐκ ἤρκει σοι τοῦτ' εἰπεῖν, ὃ μετὰ τοὺς μακροὺς εἴρηκας ἀγῶνας, ὅτι «τοῦτο τό φῶς οἶδα ὅτι οὐκ ἔστι»; Πάντες γάρ σοι συνεῖπον ἄν ὅτι φῶς ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, ὃ μήτε Θεός ἐστι μήτ' ἄγγελος μήτ' ἀνθρωπος, οὐκ ἔστιν ὅλως ἀλλά καί πάντες ἄν εὐθύς συνεῖδον ὡς, εἰ φῶς νοητόν ἐν ὑποστάσει φαίη τις ὁρᾷν ἰδίᾳ, τούτων τί φησιν ὁρᾷν, ὃ λέγοντα, πάνυ καί αὐτός ὀρθῶς εἴρηκας φρονεῖν. Κατά τίνων οὖν αἰ διὰ τοσοῦτων σοι βιβλίων βλασφημίαι καί μέμψεις καί συκοφανταί; Ἄρ' οὐ κατὰ τῶν τοιούτων, οὐς ὀρθῶς ὕστερον ἀπεφήνω φρονεῖν, καί τῆς παρά σου συκοφαντίας οὐκ ἐξεληλεγμένης;

Οὐ γάρ τοῦτο λέγω, ὡς κατὰ σέ φρονοῦσι περί τοῦ φωτός ἐκεῖνοι τούτου ἢ κατὰ σέ θεολογοῦσιν, ἀλλά καί ὑπέρ σέ τοσοῦτον ὑπερναστήκασιν τῶν σῶν κατ' αὐτῶν διαβολῶν καί μέμψεων. Σύ μὲν γάρ φῆς περί αὐτῶν· «εἰ νοητόν λέγουσι φῶς τόν Θεόν, φυλάττοντες αὐτῷ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀόρατον καί ἀνέπαφον, καλῶς λέγουσιν»· ἐκεῖνοι δέ καί ὑπέρ τό πάσαις αἰσθήσεσιν ἀνέπαφον τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ γινώσκουσιν, ἐπεὶ μὴ μόνον Θεός ἐστίν ὑπέρ τά ὄντα ὦν, ἀλλά καί ὑπέρθεος, καί μὴ μόνον ὑπέρ πᾶσαν θέσιν ἐστίν, ἀλλά καί ὑπέρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν ἢ ὑπεροχή τοῦ πάντων ἐπέκεινα καί πᾶσαν ὑπεροχήν ὀπωσοῦν ἐπί νοῦν γινομένην (σελ. 428) ὑπερβέβηκεν. Ὁ μέντοι φῶς ἐνυποστάτως οἱ ἅγιοι πνευματικῶς ὀρῶσιν, ὡς αὐτοῖ φασιν, ὃν μὲν καί μὴ συμβολικόν τοῦτον, οἷα τά διαπλαττόμενα πρὸς τάς συμβαινούσας περιστάσεις φάσματα, ἄϋλόν τε θείαν ἔλλαμψιν καί χάριν ὀρωμένην ἀοράτως καί νοουμένην ἀγνώστως, δι' αὐτῆς τῆς πείρας ἴσασι τί δέ ἐστίν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι.

Σύ δέ, προσαγαγὼν τάς ὀριστικὰς καί ἀναλυτικὰς καί διαιρητικὰς μεθόδους, γνῶθι καί τοὺς ἀμαθεῖς ἡμᾶς διδάξαι καταξίωσον. Οὐσία μὲν γάρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καί γάρ ἀνέπαφος ἐκεῖνη καί ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γάρ φέρει χαρακτήρας καί ποτέ μὲν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καί εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄρρητον, ἄλλοτ' αὐθις καί τό σῶμα μεθαρμοσάμενον καί τῆς οἰκείας μεταδεδωκός λαμπρότητος, οἷός ποτε καί ὁ μέγας Ἀρσένιος ὠφθη καθ' ἡσυχίαν ἀγνωρίζομενος καί ὁ Στέφανος λιθαζόμενον καί ὁ Μωϋσῆς ἀπό τοῦ ὄρους

κατερχόμενος, οὕτω τοίνυν καί τό σῶμα θεουργήσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτόν ἔστι δ' ὅτε καί τῷ ὀρῶντι τρανώς δι' ἀρρήτων, ὡς εἶπειν, ρημάτων ὁμιλεῖ, καθάπερ καί τῷ θεῖῳ Παύλῳ, «καταβαῖνον τῆς οἰκείας περιωπῆς, ὡς ἄν μετρίως γοῦν κτιστῆ φύσει χωρηθῆ», κατά τόν θεολόγον Γρηγόριον, ὁ κατά τήν οἰκείαν φύσιν ἐξ αἰώνων καί ἐπ' αἰώνας καί ἔτι τοῖς πᾶσιν ὦν ἀόρατός τε καί ἀχώρητος. Τότε τοίνυν ἦν ἐπωνυμίαν προσεῖπον Ἰουδαίων παῖδες τῷ ἄνωθεν ἐπ' ἐρήμου κατιόντι ἄρτω, μάννα προσαγορευόντες αὐτό, τοῦτο συχνῶς στρέφει κατά νοῦν. Τί τοῦτο; Καί τοῦτ' ἔστιν αὐτοῖς τό τοῦ φωτός ἐκείνου ὄνομα' σύ δ' εἶπερ φάναι τι πλέον. Ἄλλ' ἐπανίωμεν εἰς τά ἐξῆς.

Σύ μέν καλῶς λέγειν αὐθις φῆς ἐκείνους, εἰ καί ἄγγελον τοῦτ' οἶονται τό φῶς. Ἐκεῖνοι δ' ἄγγελον μέν τοῦτο (σελ. 430) τό φῶς οὐκ ἄν ποτε φαῖεν ἴσασι δέ τοῖς πατερικοῖς μεμνημένοι λόγοις διαφόρως καί τοῖς ὀρῶσι καταλλήλως τήν ἀγγελικὴν τελουμένην ὀπτασίαν ἢ γάρ ἐν παχύτητι οὐσίας, ὅ καί τῇ αἰσθήσει ὑποπίπτει καί οὐδέ τοῖς ἐμπαθέσιν ἢ ἀμυήτοις πάντη ἀόρατόν ἐστιν, ἢ λεπτότητι οὐσίας, καθ' ἣν καί ἡ ψυχὴ μετρίως πως καθορᾷ, ἢ ἐν ἀληθεῖ θεᾷ, ἣς οἱ διὰ κακθαρότητος πενυματικῶς ὀρῶντες ἀξιοῦνται μόνοι, κἄν αὐτός τῆς διαφορᾶς τῶν τρόπων τούτων ἀμυήτως ἔχων αὐτούς τε τούς ἀγγέλους ἀοράτους ἀλλήλοις δεικνύης οἰόμενος, οὐ κατά τό ἀσώματον, ἀλλά κατά τήν οὐσίαν φάσκων ἀοράτους, καί μεταξύ τῶν λόγων τούς θεόπτας τῇ τοῦ Βαρλαάμ συντάττεις ὄνω, διὰ τό ἄγγελον καί αὐτήν ἰδεῖν ἀναγεγράφθαι.

Καί τόν νοῦν αὐθις, εἰ μή ὡς «εἰς ἑτέραν τινά ὑπόστασιν ὀρᾷ, ἀλλ' αὐτός ἑαυτόν καί ἐν ἑαυτῷ ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι τόν Θεόν, ὅταν τῶν παθῶν ἅμα καί τῆς ἀγνοίας καθαρθῆ», θεόπτην εἶναι τίθεσθαι καί συμβαίνειν οἷοι τῇ τῶν χριστιανῶν μυστικωτάτη παραδόσει τούς αὐτήν τήν τοῦ νοῦ οὐσίαν, ὡς φῶς οὕτω λέγοντας ὀρᾷν. Ἐκεῖνοι δ' ἴσασι ὡς ὁ νοῦς καθαρθεῖς καί φωτισθεῖς καί τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τρανώς ἐν μεθέξει γεγονώς, ματαλαγχάνει μέν και μυστικῶν ὑπερφυῶν ἄλλων θεαμάτων, ὡς μικρόν ἀνωτέρω παρεγύμνωσεν ὁ λόγος, ἀλλά καί ἑαυτόν ὀρῶν ὡς ἄλλο μέν ὀρᾷ, ἀλλ' οὐκ εἰς ἄλλο καί οὐ τήν ἰδίαν ἀπλῶς εἰκόνα ὑπό τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα, συμπληροῦσαν τήν εἰς τό ὑπερβάλλειν ἑαυτόν δύναμιν τοῦ νοῦ καί τελειοῦσαν τήν εἰς τά κρείττω καί ὑπέρ ἔννοιαν ἔνωσησιν, δι' ἣς ὁ νοῦς κρείττον ἢ κατ' ἄνθρωπον ἐν Πνεύματι Θεόν ὀρᾷ. Κἄν ἀγνοῆς σύ τοῦτο, θαυμαστόν οὐδέν, ἐπεὶ μηδ' ἐκεῖνοι ἄν ἦσαν θαυμαστοί, σοῦ τά κατ' αὐτούς γινώσκοντος, τοῦ μηδέν ὑπέρ τήν γνῶσιν τιθεμένου. (σελ. 432) Διό καί σύ μέν τότε λέγεις θεόπτην γίνεσθαι τόν νοῦν, ὅταν μή μόνον τῶν παθῶν, ἀλλά καί τῆς ἀγνοίας καθαρθῆ' ἐκεῖνοι δέ τῆς μέν κατά σέ καθάρσεως ἀγνοίας οὐδένα ποιοῦνται λόγον, τῶν δέ πονηρῶν παθῶν ἑαυτούς καθάραντες καί διὰ τῆς ἐπιμόνου καί αὐλοῦ προσευχῆς πᾶσαν γνῶσιν ὑπερναβάντες, τυγχάνουσι τῆς θεοπτίας, ἅτε μή ἐξηπατημένοι τοῖς τοιούτοις λόγοις, μηδ' ἀφειμένοι τοῦ προσέχειν ἑαυτοῖς, μηδέ παριόντες καί σπουδάζοντες συλλέγειν τό φρονεῖν καί μανθάνειν, εἴ τις τι ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἄν Σκύθης κἄν Πέρσης, κἄν Αἰγύπτιος, ἢ, διὰ τήν τῆς ἀγνοίας ταύτην κάθαρσιν, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες μηδαμῶς πρὸς θεοπτίαν ἐμποδίζουσιν τήν τοιαύτην ἀγνοίαν. Εἰ γάρ καί, ὡς σύ γε λέγεις αὐτός, ἡ τῶν ἐντολῶν τήρησις μόνην τήν τῶν παθῶν παρέχει κάθαρσιν, ἐν δέ τῇ τῶν ἐντολῶν τηρήσει μόνην κατά τήν τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίαν ἢ τούτου καί παρουσία καί μονή καί ἐμφάνεια τελεῖται, ἅρ' οὐ πλάνη σαφῆς ἢ προσθήκη τῆς κατά σέ καθάρσεως ταύτης, ἦν ἀγνοίας λέγεις κάθαρσιν; Ἄλλὰ τήν μέν τῆς ἀγνοίας ταύτης κάθαρσιν κἄν τοῖς προτέροις λόγοις διὰ πολλῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καθαίρεσιν ἐδείξαμεν οὔσαν.

Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν εἰς τά ἐφεξῆς αὐτῷ κατά τῶν ἡσυχάζοντων εἰρημένα. Εἰ γάρ καί συκοφαντεῖν αὐτούς ἐξηλέγξαμεν αὐτόν καί δῆλος γέγονε καθ' ἑαυτοῦ

ἀγωνιζόμενος καί τά τῆς οἰκείας διανοίας ἀνατρέπων ἀναπλάσματα καί προσπαλαίων ἢ καταπαλαίων ἑαυτὸν αὐτός, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τῶν ἡμετέρων οἴεται γράφειν, ἴδωμεν τίνα ταῦτά ἐστι. Πρῶτον μὲν οὖν τὴν αἰτίαν φησίν, ἀφ' ἧς ὠρμηται οἱ κατηγορούμενοι φῶς αἰσθητὸν οἶεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόρροϊαν φησί τοίνυν τοιαῦθ' ὑπολαβεῖν ἐκείνους κατιδόντας, ὡς αἰ πλείσται τῶν ἐν τοῖς λογίοις μυστικῶς γενομένων τοῖς ἀγίοις ὁράσεων τε καὶ ἀποκαλύψεων ἐν φωτὶ τε καὶ διὰ φωτός ἐγίνοντο τε καὶ ἐφαίνοντο καὶ ἐφαίνοντο· σημεῖον δὲ τοῦ τοιαύτην (σελ. 434) ἐκ τῶν τοιούτων τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὑπολαβεῖν τὸ θεωρητικὴν ἀρετὴν καὶ θεωρητικὸν ἄνδρα τοῦτον τίθεσθαι αὐτούς, ὅς τοιοῦτοις ἀεὶ φωσίν ἐντυγχάνει τε καὶ ὁμιλεῖ. Καί πῶς, ὦ βέλτιστε, ὁ τὸν θεωρητικὸν τοιοῦτον τιθέμενος φῶς τοιοῦτον οἴεται τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ; Οὐ γάρ θεωρητικὸν τῶν παρ' ἡμῖν ἀνδρῶν ὠρίσατό ποτέ τις, ὅς ἂν ὁρῶη τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν ὁ θεωρητικὸς οὐχ ὁρᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρητικὸν δ' ἐκείνοι κατὰ σέ λέγουσι τὸν φῶς οἰονδήποτε βούλει βλέποντα, δηλοῖ γεγονάσι δοξάζοντες ὡς οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ φῶς τοιοῦτον, οἷον ἰσχυρίζονται τὸν θεωρητικὸν ὄν φασιν ὁρᾶν. Οὕτως εὐεξέλεγκτον ἢ κακία, πολυτρόπως ἑαυτὴν περιτρέπουσα καὶ μηδ' ἑαυτῆς ὡσπερ φειδομένη ἀλλὰ καθ' ἑαυτῆς ἀεὶ χωροῦσα τῷ παντάπασιν ὑπάρχειν ἑαυτῇ ἀνακόλουθος. Οὕτω καὶ Σωσάνναν ἀθῶον ἄκοντες οἱ ἐν κακίᾳ γηραλέοι ἔδειξαν πρεσβύτεροι, καίτοι τρεῖς ὄντες οὗτοι, καὶ παρὰ τῆς ὑπὸ Θεοῦ ἐγγεγεμένης σοφίας τοῦ τότε παιδαρίου Δαλιήλ χωρὶς ἔτασθέντες ἕκαστος, οὐ θαυμαστόν εἰ μὴ συνεφώνησαν ἀλλήλοις. Οὗτος δέ, ὁ μηδ' ἑαυτῶ ἐνὶ ὄντι ἔπεσθαι δυνάμενος, καὶ ταῦτ' ἐν σκέψει καὶ διὰ γραμμάτων τάς συκοφαντίας προτιθεῖς, ὅσον ἐκείνους παρελήλυθεν.

Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τὸ σημεῖον, ὃ προῦβάλετο κατὰ τῶν ἡσυχάζόντων τὴν ἀρχὴν εὐθύς ὡς τῶν πώποτε ἀνθρώπων κακοδοξοτάτους ἐλέγξων, τεκμήριον τῆς αὐτῶν ὀρθοδοξίας ἀναπέφηνεν, ἀλλ' ἑαυτῷ χαρισάμενός ἐστι, χώραν δούς ὑπὸ τοῦ λόγου διαπνεῦσαι τὸ οἰδοῦν ὑπ' ἀνίας τῆς ψυχῆς. Τοῦτο γάρ ἦν, ὡς ἔοικεν, ὃ τὴν σφοδρὰν λύπην ἐνεποίησεν αὐτῷ καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ὑπεκίνησε μανίαν ὅτι μὴ θεωρητικὸν καλεῖν αὐτὸν ἠξίου, μηδ' ἄλλον δὴ τίνα (σελ. 436) τῶν τὴν μὲν ἑλληνικὴν παιδείαν διὰ βίου ἐκμελετώντων, προσευχῇ δὲ καὶ ψαλμῳδία καὶ τῇ τῶν παθῶν ἀποχῇ καὶ τῇ τῶν ἀρετῶν ἐργασία σχολασάντων μηδέ πρὸς βραχύ. Μανείς τοίνυν οὕτω καὶ διὰ ταῦτα, κρύπτει μὲν ἐν μυχοῖς καρδίας τὸ πάθος, ὑπέρχεται δὲ τοὺς ἀπλουστέρους σαίνων, ὡσπερ ποτὲ τὸν ὄφιν φασὶ τὴν Εὐάν, καὶ μανθάνει μὲν πρῶτον παρ' ἐνίων ἔστιν ἅς τῶν πατερικῶν παραδόσεων, διαστρέφει δ' ἔπειτα κακουργήσας ὡς δ' οὐκ εἶχε καὶ αὐτοὺς πειθομένους, ἀλλὰ τὸν δι' ἡμᾶς νέον Ἀδάμ μᾶλλον ἢ τὸν παλαιὸν μιμουμένους, κατ' ἐκείνων πρώτων χωρεῖ καὶ δι' αὐτῶν κατὰ πάντων τῶν τὴν ἡσυχίαν ἀσπαζομένων, οὐδέ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀφιείς αἰτίας, οὐδέ τοὺς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀγίους πρεσβευομένους, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτῶν μᾶλλον, ὅτι καὶ Γραφαῖς ἔδωκεν τά μὴ τοῖς κατ' αὐτὸν μαρτυροῦντα τὸ πάντων ἄριστον. Ἴνα δὲ καὶ πίστιν ἱκανὴν αἰ κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔχῃ διαβολαί, οἷς πρώτοις ὠμίλησεν ὡς μαθητιῶν καὶ δι' ὧν τοῖς ἄλλοις ἐπέθετο, γεγραμμένα ὑπεδείκνυ, πρὶν ἢ χερσίν οἰκείαις ὡς οὐκ ἀληθῆ κατακερματίσαι τά ὑπ' ἐκείνων αὐτῷ δεδιδαγμένα, ὡς τότε ἔλεγεν. Ἔδειξεν οὖν τότε ταῦτα καὶ ἡμῖν. Ἦν οὖν ἐν αὐτοῖς ἐρμηνεία τῶν προφητικῶν ἀποκαλύψεων ἢ μνήμη οὐδεμία, περὶ τε οὐσίας Θεοῦ ρῆμα οὐδέ ἐν, ἀλλ' ὅτι οὐχ ὁ πολυμαθὴς ἐστὶν ὁ τῷ Θεῷ ὠκειωμένος, ἀλλ' ὁ δι' ἀρετῆς κεκαθαρμένος τῶν παθῶν καὶ διὰ προσευχῆς ἐκτενοῦς καὶ καθαρᾶς τῷ Θεῷ κολλώμενος καὶ διὰ τούτων τυγχάνων τῆς πληροφορίας καὶ γευόμενος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἦν ὡς ἀρραβῶνα μυστικὸν θειοτέροις ὀνόμασι κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἐτίμων. Οὐκ ἤρκεσεν οὖν αὐτῷ ἢ ἐν ἐκείνοις κακουργία καὶ γάρ ἀντὶ τῶν μαθημάτων τὴν θείαν Γραφήν

αὐτός ἔλεγεν εἰπεῖν αὐτούς ἀνόνητον παντάπασι καί (σελ. 438) τήν γνῶσιν τῶν ὄντων πονηρά καί τά πάθη δαίμονας συνουσιωμένους τῇ ψυχῇ καί ἔτερ' ἄττα τοιαῦτα οὐκ ὀλίγα. Ἄλλ' οὐκ ἀπέχρησε ταῦτα τῷ καινῷ τούτῳ κατηγορῶν προσέθηκε δέ, φεῦ, καί τά περί τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δέ καί τοῦτο πλάσασθαι κατά τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἔγνω, διασκεψάμενος πόθεν ἄν σχοίῃ τό εὐπαράδεκτον τό μέγα τοῦτο καί δεινόν πλάσμα τῆς συκοφαντίας, τάς διά φωτός προφητικάς προήνεγκεν ἀποκαλύψεις καί τάς ἐκ τούτων δῆθεν ἀντιθέσεις, ἅς οὐδεὶς ποτ' εἶπεν ἄλλος, ὅτι μή ὁ ταύτας ἀντικείμενος οὗτος. Εἴτ' οὖν κρατεῖ κατά ταύτας ἑαυτῷ μαχόμενος, εἴτ' οὐ, λόγος ἡμῖν οὐδεὶς' ἀφῶμεν αὐτόν ὑφ' ἑαυτοῦ πληττόμενόν τε καί κοπτόμενον.

Ἄλλά μετὰ τόν ἐκ συκοφαντιῶν ἀγῶνα τοῦτον πρὸς ἕτερον ἀποδύεται, δεῖξαι σπεύδων ὡς φῶς νῷ θεωρητικόν ἢ γνῶσις μόνη τῶν κτισμάτων ἐστίν, ἵνα, τούτου δειχθέντος, ἐσκοτισμένος καί ἀναγνος ἀποδειχθῇ πᾶς ὁ μὴ τήν Ἀριστοτέλους φυσιολογίαν καί τήν Πλάτωνος θολογίαν καί τήν Πτολεμαίου ἀστρολογίαν ἐκμελετήσας. Διά τοῦτο καί τούς μὴ τόν διά νοημάτων μόνον φωτισμόν πρεσβεύοντας ὑβριστικῶς ἐπεξέρχεται καί φαύλαις ἐπωνυμίαις διασύρει, φάσκων ἐπὶ λέξεως οὕτως «ἀλλ' οἱ περί τάς εἰσπνοάς δύο λέγουσιν εἶναι τά δεικνύμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ὁσίοις φῶτα νοητῶς ἔν τῷ τῆς γνώσεως καί ἕτερον ἐνυπόστατον, ὃ διαφερόντως τοῖς πόρρω ἔλθοῦσι τῶν εἰσπνοῶν φαίνεσθαι». Ἰδωμεν οὖν τίνες οὐς δι' ἐπωνυμιῶν τοιούτων ἐκφαυλίζει ὡς ἑτερόφρονας τούτων γάρ δειχθέντων, συναποδειχθήσεται ὡς καί τῆς γνώσεως ἔστι τι μακρῷ κρεῖττον καί θεοειδέστερον φῶς, μόνοις τοῖς διά τοῦ Πνεύματος ὀρῶσιν ἀποκαλυπτόμενον, οὐ τοῖς ἔτι περιοῦσι μόνον, ἀλλά καί τοῖς ἐξ αἰῶνος ἅπασιν ἀγίοις. Ὅτι δ' οὗτος καί τῶν ἐφ' ἡμῶν οὐ τόν δεῖνα ἢ τόν δεῖνα, πάντας δ' ἀπλῶς αἰτιᾶται τούς τόν ἱερόν καί ἡσύχιον ἀσπαζομένους βίον, δείκνυσι τρανῶς τό παράδοσιν ἔγγραφον (σελ. 440) ἀπό τῶν πατέρων ἐς ἡμᾶς κατιοῦσαν, ἐπαινουμένην τε παρά τῶν ἐπ' αὐτῇ προηκόντων καί τῶν πρῶην ἐξ ἡμῶν γεγονότων, ὡς ἴσμεν, θείων ἀνδρῶν καί τό λυσιτελές ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων διά πείρας ἐπιδεικνυμένην, διαστρέψαντά τε καί διαβαλόντα πρότερον σοφιστικῶς αὐτόν, εἴτ' ἀπ' αὐτῆς ὀνομάζειν ἅπαντας καί τόν λόγον ἐπὶ διαβολῇ κοινῇ προάγειν.

Ἐπεὶ δέ καί τῶν ἐκ παλαιοῦ προσκνητῶν ἡμῖν ἀγίων πλείστοις ἐξεγένετο διά πείρας μαθεῖν τε καί διδάξαι περί τοῦ φωτός τῆς χάριτος, ἡμεῖς, ὡσπερ ταῖς εὐαγγελικαῖς συνηγοροῦντες ἐντολαῖς, ἐκείνας παρηγάγομεν πρὸς μαρτυρίαν τάς ρήσεις, αἱ καί τήν ὁμολογίαν συνεπεφώνουν τῶν μὴ παραγομένων ὡς καί τά λόγια οὕτω διδάσκει προσημαίνουσαι τόν αὐτόν κἀνταῦθα τρόπον ἐκεῖνα τῶν πατερικῶν προθήσομεν ρημάτων, ἃ καί κατά τήν ὑφήγησιν τῶν ἄλλων πάντων γεγράφθαι ὁ ταῦτα ἐξαγγέλλων ἰσχυρίζεται. Φησί τοίνυν Ἰσαάκ, ὁ πιστός τῶν τοιούτων καί ἀσφαλῆς ἐξηγητής, ὅτι «δύο ὀφθαλμούς κεκτήμεθα ψυχικούς, καθὼς λέγουσιν οἱ πατέρες». Ἦκουσας ὅτι οἱ πατέρες πάντες τοῦτο λέγουσι; Λέγουσι γοῦν ὅτι «δύο ψυχικούς ἔχομεν ὀφθαλμούς καί οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας ἐν ἐνὶ μὲν γάρ ὀφθαλμῷ τά κεκρυμμένα ἐν ταῖς φύσεσιν ὀρῶμεν, ἤγουν τήν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καί τήν σοφίαν αὐτοῦ καί τήν περί ἡμᾶς πρόνοϊαν αὐτοῦ τήν καταλαμβανομένην ἐκ τῆς μεγαλειότητος τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς καί ἐν τῷ ἑτέρῳ ὀφθαλμῷ θεωροῦμεν τήν δόξαν τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς ἀγίας, ὅτε εἰς τά μυστήρια τά πνευματικά εὐδοκήσει ὁ Θεός εἰσάξαι ἡμᾶς. Ἡ μὲν οὖν ὀφθαλμοί, φῶς τό ὑπ' αὐτῶν ὀρωμένον, ἢ δέ οὐχ ἡ αὐτὴ χρεία τῆς δι' ἑκατέρου θεωρίας, διπλὴ τις φαίνεται ἐν τῇ τοῦ φωτός τούτου θεωρίᾳ ἑκατέρῳ γάρ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλλο φῶς ὀράται, ὃ θατέρῳ οὐχ ὀράται. Τούτων δ' ὃ τί ποτέ ἐστίν ἑκάτερον ἐξηγήσατο ἡμῖν ὁ θεῖος οὗτος Ἰσαάκ, τό μὲν κατάληψιν εἰπὼν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καί σοφίας (σελ. 442) καί προνοίας καί ἀπλῶς τήν ἀπό τῶν κτισμάτων προσγινομένην γνῶσιν τοῦ

κτίσαντος αὐτά, τό δέ θεωρίαν οὐ τῆς θείας φύσεως, μή πάλιν σχοῖεν ἀφορμήν οἱ συκοφάνται, ἀλλά τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἣν ἔδωκεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς καί δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς πιστεύουσι αὐτῷ καί δι' ἔργων τήν πίστιν ἐπιδειξαμένοις, ἣν καί ἠθέλησεν ὁρᾶν αὐτούς· «θέλω» γάρ, φησί πρὸς τὸν πατέρα, «ἵνα θεωρῶσιν οὗτοι τήν δόξαν τήν ἐμήν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου»· καί πάλιν, «δόξασόν με σύ, πάτερ, παρά σεαυτῷ τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τόν κόσμον εἶναι παρά σοί». Ὡστε καί τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τήν δόξαν ἔδωκε τῆς θεότητος, τήν φύσιν δέ οὐ ἄλλο ἄρα φύσις Θεοῦ καί ἡ δόξα ταύτης ἕτερον, εἰ καί ἀχώριστα ἐστὶν ἀλλήλων· ἀλλ' εἰ καί τῆς θείας φύσεως ἕτερόν ἐστι, τοῖς ὑπὸ χρόνον οὖσιν οὐκ ἂν εἶη ἐναριθμῖος, οὐκ οὔσα καθ' ὑπεροχήν, αὐτῇ δέ τῇ θεία φύσει τόν ἄφραστον ἐνοῦσα τρόπον. Οὐ μέντοι μόνῳ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ ἑαυτῷ φυράματι ταύτην ἔδωκε τήν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα δόξαν, ἀλλά καί τοῖς μαθηταῖς· «ἐγώ» γάρ, φησί, «τήν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, πάτερ, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὧσιν ἔν, καθὼς ἡμεῖς ἔν ἐσμεν, ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καί σύ ἐν ἐμοί· ἵνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς ἓν». Ἄλλα καί ὁρᾶν αὐτούς ἠθέλησεν. Αὕτη ἄρα ἐστὶν ἡ δόξα, δι' ἣς κτώμεθα ἐν ἑαυτοῖς καί ὁρῶμεν κυρίως τόν Θεόν.

Πῶς οὖν τήν δόξαν ταύτην τῆς θείας φύσεως κτώμεθά τε καί ὁρῶμεν; Ἄρα τούς λόγους τῶν ὄντων ἐξετάζοντες καί δι' αὐτῶν θηρώμενοι τήν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως καί σοφίας καί προνοίας; Ἄλλ' ἕτερος ὀφθαλμὸς ἐστὶ ψυχῆς ὁ ταῦθ' ὀρών, ὧ τὸ θεῖον φῶς, ἡ δόξα τῆς φύσεως αὐτοῦ, κατὰ τό ὑπό τοῦ ἀγίου Ἰσαάκ καί τῶν ἄλλων πάντων πατέρων ἄνωτέρω εἰρημένον, οὐχ ὁράται· ἕτερον ἄρα τουτί ἐστὶ τό φῶς παρά τό φῶς ὃ τῆς γνώσεως ἐπώνυμόν ἐστιν. Οὐκοῦν οὐ πᾶς ὁ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἢ δι' αὐτῆς (σελ. 444) ὀρών ἐνοικον ἔχει τόν Θεόν, ἀλλ' αὐτήν τήν γνῶσιν τῶν κτισμάτων, ἐξ αὐτῆς ὡς ἐξ εἰκότος στοχαζόμενος Θεόν. Ὁ δέ τό φῶς ἐκεῖνο ἔχων ἀπορρήτως καί ὀρών οὐκέτ' ἐκ τοῦ εἰκότος, ἀλλ' ἀληθεῖ καί τῶν κτισμάτων πάντων ὑπερανιδρυμένη θέα, γινώσκει τε καί ἐν ἑαυτῷ ἔχει τόν Θεόν· οὐ γάρ χωρίζεται ποτε τῆς αἰδίου δόξης. Ἄλλα μή διά τό ὑπερβάλλον τῆς εὐεργεσίας ἀπειθήσαντες ἀφηνιάσωμεν, πιστεύσαντες δέ τῷ μεταλαβόντι τῆς φύσεως ἡμῶν καί μεταδόντι τῆς δόξης τῆς φύσεως αὐτοῦ ζητήσωμεν πῶς κτᾶται τις τοῦτο καί ὁρᾶ. Πῶς οὖν; Τῇ τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσει· τῷ γάρ τηροῦντι ταύτας τήν ἑαυτοῦ ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος, ἣν ἐφεξῆς προΐων καί «μονήν ἑαυτοῦ καί τοῦ Πατρός» ὠνόμασεν εἰπών, «ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τόν λόγον μου τηρήσει καί ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν καί ἐλευσόμεθα πρὸς αὐτόν καί μονήν παρ' αὐτοῦ ποιήσομεν», καί «ἐμφανίσω αὐτῷ ἑμαυτόν». Ὅτι μὲν οὖν λόγον αὐτοῦ τάς ἐντολάς αὐτοῦ λέγει δῆλον, ἐπεὶ καί ἄνωτέρω ἀντί τοῦ νῦν εἰρημένου «λόγου» τέθεικεν αὐτάς· «ὁ ἔχων» γάρ, φησί, «τάς ἐντολάς μου καί τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνος ἐστὶν ὁ ἀγαπῶν με».

Ὡστε καί ἀπό τούτου δείκνυται, καί μάλιστα κατὰ τούς τοῦ φιλοσόφου λόγους καί τὰ κατ' ἐκεῖνον δόγματα, μηδαμῶς οὔσα γνῶσις ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Θεοῦ, κἄν ἐκεῖνος πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο βούληται. Δεῖ δέ καί ἡμᾶς εἰδέναι ταύτην οὐκ εἶναι γνῶσιν λέγοντας τήν θεωρίαν καθ' ὑπεροχήν, ὡς καί τόν Θεόν μή ὄντα· καί γάρ ὑπὲρ τὰ ὄντα πεπιστεύκαμεν αὐτόν. Ἄλλα πῶς καί μή βουλομένου τοῦ φιλοσόφου ἀπό τῶν ἐκείνου λόγων δείκνυται τό θεῖον τοῦτο φῶς ἕτερον παρά τήν γνῶσιν; Τήν τῶν ἐντολῶν τηρήσιν ἐκεῖνος οὐ φησι δύνασθαι τό σκότος τῆς ἀγνοίας ἀπελαύνειν τῆς ψυχῆς, ἀλλά τήν μάθησιν καί τήν κατ' αὐτήν ἐπίμονον μελέτην· τό δέ μή ἀπελαύνον τήν ἀγνοίαν γνῶσιν οὐποτ' ἂν δύναίτο παρέχειν. Τό τοίνυν κατ' ἐκεῖνο μή παρέχον γνῶσιν τήν θεωρίαν ταύτην (σελ. 446) χορηγεῖ, κατὰ τούς τοῦ Κυρίου λόγους· οὐκ ἄρα γνῶσις ἐστὶν ἡ θεωρία αὕτη, μή ὅτι δέ γνῶσιν ἠγεῖσθαι τε καί λέγειν ταύτην οὐ χρεῶν, ἀλλ' οὐδέ γνωστήν, εἰ μή ἄρα καταχρηστικῶς καί ὁμωνύμως, ἢ κυρίως μᾶλλον, ἀλλ' ὑπεξηρημένως. Μή ὅτι οὖν γνῶσιν ταύτην οὐχ ἠγεῖσθαι χρή, ἀλλά καί

πάσης γνώσεως καί τῆς κατά γνώσιν θεωρίας διαφερόντων ὑπερτέραν, εἴπερ τῆς τοῦ Θεοῦ μονῆς ἐν ἡμῖν καί ἐμφανείας ὑψηλότερον οὐδέν, οὐδ' ἴσον, οὐδ' ἐγγύς. Ἡμεῖς δέ καί γνώσεως καί ἀληθοῦς γνώσεως ἴσμεν παρεκτικὴν οὕσαν τὴν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐκπλήρωσιν· διὰ γάρ ταύτην μόνῃς ὑγεία τῇ ψυχῇ προγίνεται. Τίς δ' ἂν εἴη ψυχῆς ὑγεία, τό γνωστικόν νοσοῦσης; Παρεκτικὰς μὲν οὖν ἐπιστάμεθα τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς καί γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ γνώσεως μόνῃς, ἀλλὰ καί θεώσεως· ταύτης δέ τυγχάνομεν τελείως κτησάμενοι καί ἰδόντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, ὁπνῆκα εὐδοκήσει ὁ Θεός εἰς τὰ Πνευματικά μυστήρια προαγαγεῖν ἡμᾶς κατά τὸν προειρημένον τοῦτον ἅγιον.

Ἐπεὶ δέ τοὺς πατέρας οὗτος προὔβαλε τοῦτο λέγοντας, καί ἡμεῖς τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ἀφέντες ἐνίους ἴδωμεν τῶν πρὸς αὐτοῦ, τίνα λέγουσι δόξαν Θεοῦ τοῖς μύσταις μόνους μυστικῶς καί ἀπορρήτως ὀρωμένην, καί πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς αὐτόπτας καί ἀποστόλους τοῦ μόνου Θεοῦ Πατρός ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ πᾶσα πατριά ἐν τῷ τῆς ἱεραῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται πληρώματι, καί πρὸ τῶν ἀποστόλων αὐθις τὸν κορυφαῖον ἐκείνων Πέτρον, ὃς φησὶν· «οὐ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καί παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος». Τίνα τοίνυν δόξαν οὗτος ἐπόπτευσεν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕτερος ἀπόστολος παρίτω δείξων· «διαγρηγορήσαντες» γάρ, φησὶν, (σελ. 448) «ὁ Πέτρος καί οἱ σὺν αὐτῷ, εἶδον τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ». Ποίαν δόξαν; Ἔτερος αὐθις παρελθέτω τῶν εὐαγγελιστῶν συμμαρτυρήσων· «ἔλαμψε», φησὶ, «τό πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καί τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένοντο λευκά ὡς τό φῶς»· καί ἔδειξεν αὐτοῖς ὅτι αὐτός ἐστι κατά τό ψαλμικόν «ὁ τό φῶς ὡς ἱμάτιον ἀναβαλλόμενος» Θεός. Διό καί ὁ Πέτρος μετὰ τό εἰπεῖν ὅτι ἐπόπτευσεν τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ «ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ», τό φῶς τό καί τὰς ἀκοάς, εἰ καί θαυμαστόν εἰπεῖν, περιουγάζον (καί νεφέλην γάρ φωτεινὴν λόγους ἐνηχοῦσαν ἐθεάσαντο ἐκεῖ), μετὰ τό ἰδεῖν τοίνυν ταύτην τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ, καί «ἔχομεν» φησὶ, «βεβαιότερον τὸν προφητικόν λόγον». Ποῖον προφητικόν λόγον βεβαιότερον ἀπὸ τῆς θεᾶς τοῦ φωτός ἔχεται μαθόντες, ὧ θεόπται; Ποῖον ἕτερον ἢ ὅτι ὁ Θεός «ὡς ἱμάτιον τό φῶς ἀναβάλλεται»; «Τούτῳ δέ», φησὶ, «καλῶς τῷ λόγῳ τῷ προφητικῷ ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν ἀύχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσει». Ποία ἡμέρα; Πάντως ἡ διαυγάσασα ἐν Θαβωρίῳ. «Καί φωσφόρος ἀνατελεῖ». Ποῖς φωσφόρος; Πάντως ὁ καταλάμψας αὐτός ἐκεῖ σὺν Ἰακώβῳ καί Ἰωάννῃ. Ἔως ἂν ἀνατελεῖ ὁ φωσφόρος οὗτος, ποῦ; «Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν». Ὁρᾷς ὅτι τό φῶς τοῦτο ἐν ταῖς καρδίαις ἀρτίως φαίνει τῶν πιστῶν καί τελείων; Ὁρᾷς δ' ὅσον ὑπερέχει τοῦ φωτός τῆς γνώσεως; Οὐχὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων (ἐκείνη γάρ οὐδέ τῆς φωτός ἐπωνυμίας ἀξία, ψευδῆς οὕσα πᾶσα ἢ τῷ ψεύδει συμμιγῆς καί σκότει μᾶλλον ἢ φωτὶ παραπλησία), οὐ ταύτης οὖν, ἀλλὰ καί τῆς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν γνώσεως τοσοῦτο διενήνοχε τό φῶς τῆς θεωρίας ταύτης, ὡς τό μὲν κατ' ἐκείνην φῶς λύχνῳ παρεικάζεσθαι φαίνοντι ἐν τόπῳ ἀύχμηρῷ, τό δέ κατά τὴν μυστικὴν ταύτην θεωρίαν φῶς ἐν ἡμέρᾳ λάμποντι φωσφόρῳ, ὃς ἐστὶν ὁ ἥλιος.

«Ἀλλὰ πῶς», φησὶ, «παραβλητόν ἡλίῳ αἰσθητῷ, εἰ καί θεϊκόν ἐστι τουτί τό φῶς;». Σὺ ὁ θεωρητικώτατος ἀπάντων (σελ. 450) ἀγνοεῖς καί οὐχ ἔχεις παραδειγματικῶς ἐκλαμβάνειν, ἀλλ' οὐ συγκριτικῶς, τό τὸν Θεόν λάμπειν ὡς τὸν ἥλιον ἢ ὑπὲρ τὸν ἥλιον; Καίτοι καί φανέντος καί δευτέρου τό ἴσον ἔχοντος φωστῆρος ἐν ἡμέρᾳ, διπλάσιον ταύτης γενήσεται τό φῶς καί τοῖν ἡλίῳ ἐκάτερος ἐν τοσοῦτῳ φαινόμενος φωτὶ ἀλαμπέστερος φανεῖται. Ὁ τοίνυν ὡς ἥλιος τότε λάμπων τὸν ἥλιον ὑπερλάμπων, οὐχ ὡς ὁ ἥλιος λάμπει, ἀλλ' ὑπὲρ τὸν ἥλιον· οὕτω καί ὁμοιωματικῶς λεγόμενος οὐδεμίαν ἔχει τὴν ἰσότητα, καί παραδειγματικῶς συγκρινόμενος οὐδεμίαν ἔχει ὁμοιότητα ὁμοτίμον. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ αἰσθητόν

κυρίως οὐδέ νοητόν τό φανέν φῶς ἐν Θαβωρίῳ τοῖς τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἀπολέκτοις, ἐν τῷ Περί φωτισμοῦ θείου καί ἱεραῶς εὐδαιμονίας λόγῳ κατ' ἐμήν δύναμιν ἱκανῶς προαποδέδεικται.

Φασί δ' οἱ κατά τοῦ τοιούτου φωτισμοῦ καί φωτός ἀγωνισάμενοι καί συμβολικά εἶναι φάσματα πάντα τά παρά Θεοῦ δειχθέντα τοῖς ἀγίοις φῶτα, καί αὐτῶν δὴ τινῶν καί νοητῶν αἰνίγματα πραγμάτων, καί οἰκονομικῶς καί φανταστικῶς, δεικνύμενα πρὸς τὰς συμβαινούσας περιστάσεις, καί τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἀγίου καταψεύδονται Διονυσίου ὡς συμφθεγγομένου τούτοις, καίτοι σαφῶς οὗτος τό ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει τοὺς μαθητάς περιεστράψαν φῶς φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος περιαυγάζειν φησὶν ἡμᾶς ἀδιαλείπτως καί ἀτελευτήτως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατά τὴν ἐπαγγελίαν ὄντας. Τῶν οὖν συμβόλων τε καί αἰνιγμάτων πάντων, τῶν πρὸς τὰ συμβαινούσας περιστάσεις διαπλαττομένων, γινομένων τε καί ἀπογινομένων, καί νῦν μὲν ὄντων, μᾶλλον δέ φαιομένων μὲν ποτε, κυρίως δέ ὄντων σχεδόν οὐδέποτε, τό αἰεὶ ὄν καί κυρίως ὄν καί ἀναλλοιώτως ὄν φανότατον τοῦτο καί θειότατον φῶς πῶς οὐκ ἀφειμένον ἔσται; Ἦ τόν μὲν ἐν αἰσθητοῖς φανότατον ἀπάντων ἥλιον ἐκ τροπῆς ἠργμένον καί πολλαῖς ἐτησίαις ὑποκείμενον τροπαῖς καί πολλοῖς (σελ. 452) σώμασιν ἀντιφραττόμενον, καί νῦν μὲν ἐκλείποτα νῦν δέ κρυπτόμενον, ἔστι δ' ὅτε καί ἀγίων ἐπιτάγμασιν ὑποταττόμενον, κἀντεῦθεν καί κινήσεως ἀνακοπτόμενον, ἀναποδίζοντά τε καί ἰστάμενον, τοῦτον μὲν καί τό ἀπό τούτου φῶς ὃ ἐροῦμεν ἐν ὑποστάσει, τό δέ φῶς ἐκεῖνο, «παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα», τό ἀπαύγασμα τῆς ὁμοθέου σαρκὸς τῆς πλουτούσης καί διδούσης τὴν δόξαν τῆς θεότητος τοῦτο τοῖνυν τό φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καί μένοντος αἰῶνος, σύμβολον καί φάσμα καί ἀνυπόστατον ἐροῦμεν; Οὐχ, ἕως ὧμεντοῦ φωτός ἐκεῖνου ἀρασταί.

Τοῦτο γάρ τό φῶς καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος καί Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς καί Βασίλειος ὁ μέγας θεότητα σαφῶς καλοῦσι. «Φῶς», φησὶν, «ἢ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς» καί αὐθις, «λαμπρότερος ἑαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς» καί πάλιν, «ἐφαίνετο τοῖς καθαροῖς τὴν καρδίαν, ὡς δι' ὑελίνων λαμπτήρων, διὰ τοῦ προσκυνητοῦ σώματος ἢ τοιαύτη διαυγάζουσα δύναμις». Ὡστε οὐ τοῦ σώματος ἦν ἀπλῶς ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως, ἣτις ἐν μιᾷ τῶν ἐν αὐτῇ ἀγίων ὑποστάσεων τῷ προσκυνητῷ ἐκεῖνῳ συνημμένη σώματι, πᾶσαν τὴν ἰδίαν ταύτην δόξαν καί θεοπρεπῆ λαμπρότητα ἐνέθηκεν αὐτῷ. Διό καί ὁ μέγας Μακάριος δόξαν τοῦτο προσηγόρευσε τοῦ Πνεύματος. Πῶς οὖν ἡ θεότης, ἡ λαμπρότης καί δόξα τῆς ὑπερουσιότητος ἐκεῖνης, νῦν μὲν ἔσται νῦν δ' οὐκ ἔσται, γινομένη τε καί ἀπογινομένη, φαινομένη τε καί ἀφανιζομένη, οὐκ ἀπὸ τῶν ἀναξίων κρυπτομένη, ἀλλ' εἰς τό μή ὄν χωροῦσα, οἷα τά φάσματα καί τὰ τοιαῦτα σύμβολα καί αἰνίγματα καί ὅσα παρά τῶν παντόλμων ὀνομάζεται τούτων, οἷα καί τοὺς σφῶν ἐλέγχους ὡς αὐτοῖς συμμαρτυροῦντας παρήγαγον, Διονύσιόν τε τόν θεῖον καί Μάξιμον, οὐ συνορῶντες ὡς ἀναλογικῶς τε καί ἀναγωγικῶς (σελ. 454) θεολογίας σύμβολον τό ἐν τῇ μεταμορφώσει τοῦ Κυρίου φῶς ὁ σοφός τά θεῖα προσηγόρευσε Μάξιμος;

Συμβόλων γάρ ὁμωνύμως καί τῶν ὑφεστῶτων πάντων γινομένων τε καί λεγομένων ἐν ταῖς κατ' ἀναλογίαν καί ἀναγωγὴν θεολογίαις, τοιοῦτο σύμβολον καί αὐτός ἐκεῖ τουτί προσεῖπε, διό καί θεωρίαν σαφῶς ἐπέγραψε τοὺς ἐκεῖ λόγους, ὡς καί Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεωρίαν ὠνόμασε τό γνωστόν καλοῦ καί πονηροῦ ξύλον, σύμβολον αὐτῆς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἀναγωγικῶς ποιησάμενος, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο φάσμα καί ἀνυπόστατον σύμβολον ἐκεῖνο ἦν. Ἀλλὰ καί τόν Μωϋσῆν καί τόν Ἥλιον, τόν μὲν κρίσεως, τόν δέ προνοίας σύμβολον, ὁ θεῖος ποιεῖται Μάξιμος. Ἄρ' οὖν οὐ παρήσαν ἀληθῶς, ἀλλὰ συμβολικῶς κάκεινοι

διεπλάσθησαν; Τί δέ ὁ Πέτρος, οὐκ ἄν γένοιτο τῆς πιστεως σύμβολον τῷ θεωρεῖν κατά ἀναγωγὴν βουλομένῳ καὶ τῆς ἐλπίδος Ἰάκωβος καὶ τῆς ἀγάπης ὁ Ἰωάννης; Καὶ αὐτό τό ὄρος τῆς κατ'ἀρετὴν ἅπασαν ἀναβάσεως, ἐφ' ᾧ Χριστός ἀνελθὼν, τοῖς ἀκολουθησάσιν, ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν εἶπω Μάξιμον, ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐπιφαίνεται, ἐν ἧ ὑπῆρχε πρό τοῦ τὸν κόσμον εἶναι; Ὁρᾷς οἶον ἦν τό ἐκεῖ τούς μαθητάς περιεστράψαν φῶς; Κατὰ τοῦτο γοῦν μεταμορφωθέντα τὸν Κύριον οἱ τῶν ἀποστόλων ἔκκριτοι θεασάμενοι «ἀπό τῆς σαρκός εἰς τό Πνεῦμα μετέβησαν, πρὶν τὴν διὰ σαρκός ἀποθέσθαι ζώην», καθάπερ αὐτός αὐθις λέγει, «τῇ ἐναλλαγῇ τῶν κατ' αἴσθησιν ἐνεργειῶν, ἦν αὐτοῖς τό Πνεῦμα ἐνήργησεν». Ὁρᾷς ὡς ἀθέατον ἦν ἐκεῖνο τό φῶς τῇ αἰσθήσει μὴ μετασκευασθεῖση διὰ τοῦ Πνεύματος; Διό καὶ τοῖς πλησιοχώροις οὐκ ἐπεφάνη, καίτοι λάμψαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Οὕτω μὲν οὖν οὗτος.

Διονύσιος δέ ὁ μέγας τουτί τό φῶς ἀπλοῦν φησιν, ἀσχημάτιστον, ὑπερφυές, ὑπερούσιον, τουτέστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα ὄν. Πῶς οὖν αἰσθητόν τό τοιοῦτον ἢ συμβολικόν τοιοῦτο; Μέλλων γάρ οὗτος περί τοῦ φωτός ἱερογραφεῖν, ὡς (σελ. 456) τοῦ φωτός ἀσφαλῆς καὶ θεατῆς καὶ μύστης καὶ τελετῆς, «νῦν μὲν», φησίν, «οἱ ἔνθεοι καθηγεμόνες ἡμῶν αἰσθητοῖς τά νοητά καὶ τοῖς οὔσι τά ὑπερούσια, καὶ τῇ ποικιλίᾳ τῶν μεριστῶν συμβόλων τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἀσχημάτιστον ἀπλότητα παρέδωκαν ἡμῖν ὅταν δέ ἄφθαρτοι καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σύν Κυρίῳ, κατὰ τό λόγιον, ἐσόμεθα, τῆς μὲν ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίαις ἀποπληρούμενοι, φανοτάταις ἀστραπαῖς ἡμᾶς περιαιγαζούσης, ὡς τούς μαθητάς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Ὁρᾷς, ὅπως οὐχ ὑπὲρ αἴσθησιν μόνον, ἀλλά καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντα, τοῦτό ἐστι τό φῶς καὶ ὡς ὑπερφυῆς ἢ θεωρία αὕτη;

Νῦν μὲν γάρ αἰσθήσει καὶ διὰ τῶν ὄντων καὶ τῶν μεριστῶν συμβόλων, τότε δέ ὑπὲρ ταῦτα γεγονότες, τό αἶδιον φῶς ἀμέσως, μηδενός μεσιτεύοντος παραπετάσματος, ὀψόμεθα, ὡς καὶ ὁ τῶν τοιούτων ἱεροτελεστῆς θειότατος ἐκφαντορικῶς ἐξηγήσατο «νῦν μὲν» γάρ, «βλέπομεν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δέ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Τό δέ νῦν εἶπε τὴν δυνατὴν καὶ ἀνάλογον τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θωρίαν δεικνύς αὐτός γάρ ταύτην ὑπεραναβάς, ὑπὲρ αἴσθησιν τε γεγονώς καὶ νοῦν, εἶδε τὰ ἀόρατα καὶ ἤκουσε τὰ ἀνήκουστα, τὸν ἀρραβῶνα τῆς παλιγγενεσίας ἐκείνης καὶ τῆς κατ' αὐτὴν θέας λαβὼν ἐν ἑαυτῷ, διό καὶ ἔλεγεν «οἶδα» ἀκούσας καὶ ἰδὼν. Ἰδοῦ αἰσθήσεως ἐνέργεια ταυτί δοκεῖ ἀλλ' ἐκεῖνος αὐθις εἶπεν, ὡς «οὐκ οἶδα εἴτε νοῦς ἦν, εἴτε σῶμα αἰσθόμενον». Ὡστε ἡ αἴσθησις αὕτη ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ νοῦν ἐστίν ἠνίκα γάρ ἐκάτερον τούτων ἐνεργεῖ καὶ ὅτι ἐνεργεῖ, αἰσθάνεται τε καὶ νοεῖ διὰ τοῦτο προσέθηκεν ὅτι «ὁ Θεός οἶδεν», ἐπεὶ ὁ Θεός ἦν ὁ τότε ἐνεργῶν. Αὐτός δέ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῇ πρὸς Θεόν ἐνώσει γεγονώς διὰ τοῦ ἀοράτου ἑώρα τὰ ἀόρατα, μήτε τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν ἐκστάντα καὶ ὁρατά τούτω γεγονότα.

Καὶ ὁ μέγας τοίνυν Διονύσιος οὐκ αἰσθητὴν ἔδειξε (σελ. 458) τὴν τοῦ αἰωνίου φωτός θέαν, ὁρατὴν εἰπὼν αὐτὴν, ἐπεὶ τοῖς χριστοειδέσιν εἶπεν ὁρατὴν. Εὐρήσεις δέ αὐτὸν καὶ ἀλλαχοῦ σαφῶς ὁρατὸν λέγοντα τό ὑπὲρ αἴσθησιν φῶς «ἢ γάρ τῶν νοερῶν», φησίν, «αὐθαίρετος αὐτοεξουσιότης, εἰ τοῦ μετρίως αὐτῇ δοθέντος ὁρατοῦ τούς ὄρους ὑπερπηδῆσαι τολμηρῶς ἐπιχειρήσοι, τό μὲν φῶς ἐνεργήσει παρά τὰς φωτός οὐδέ ἔν, αὐτὴ δέ καὶ τοῦ μετρίου δι' ἑαυτὴν ἀποτεύξεται». Εἰ γοῦν τῶν νοερῶν ἢ θεωρία τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἀποδιαστέλλεται, κἂν ὁρατὴ, πῶς ἢ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένων λήξεως ὑπὲρ αἴσθησιν οὐκ ἔσται, διότι ὁρατὴ; Καὶ μὴ οὐ μόνον ὑπὲρ αἴσθησιν ἢ ὁρατὴ ἐκείνη θεοφάνεια, ἀλλά καὶ ὑπὲρ νοῦν, καθάπερ καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος διετράνωσε «πασῶν» γάρ, φησί, «τότε τῶν κατὰ σῶμα καὶ νοῦν φυσικῶν ἐνεργειῶν τὴν ἀπόπασιν ἡμῖν χαριεῖσθαι τό Πνεῦμα διὰ τῆς θεώσεως,

ὥστε τόν Θεόν διά τε τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος φαίνεσθαι». Τοῦ αὐτοῦ ἄρα φωτός καί ὁ νοῦς καί ἡ αἴσθησις ἀντιλήψεται, ἐκάτερον μέντοι ἀναλόγως ἑαυτῶ, ἀλλ' ὑπέρ αἴσθησιν καί νοῦν. Καί ὁ φησιν ὁ μέγας Διονύσιος ὀρατὴν θεοφάνειαν ἐκεῖ καί ὑπέρ νοῦν ἔνωσιν οὐ πάνυ διενηνόχασιν ἀλλήλων' ἄλλως τε καί ἀέρος ἐκεῖ καί τόπου κατά τούς θεηγόρους μή δεόμενοι, πῶς αἰσθητοῦ δεησόμεθα φωτός;

Ἄλλ' ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Παῦλος καί τὰ τοῦ Θεοῦ ἀόρατα τεθεαμένους ἐν ἐκστάσει τὴν οὐσίαν ἄρ' εἶδε τοῦ Θεοῦ; Καί τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Τόν αὐτόν οὖν τρόπον καί οἱ δι' ἡσυχίας κεκαθαρμένοι τῶν ἀοράτων καταξιοῦνται θεαμάτων, ἀνεπάφου μενούσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί μουῦνται καί διανοοῦνται περί τῆς θεάς ἐκείνης οἱ καταξιωμένοι ταύτης καί οὕτω τῆς νοητῆς τοῦ Θεοῦ φωτοδοσίας ἐν ἀπαθεί καί ἀύλῳ τῷ νῶ μετέχουσιν, ἀλλά καί ὑπέρ τὰς θεωρίας ταύτας καί τὰς κατ' αὐτάς μῆσεις ἴσασι τό θεῖον' καί οὕτω τὴν (σελ. 460) ὑπέρ νοῦν ταύτην κρεῖττον ἢ καθ' ἡμᾶς ἔχουσιν ἐπιβολήν, οὐκ ἀπό τοῦ μή ὄραν, ὡς οἱ ἐξ ἀφαιρέσεως θεολογοῦντες, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ὀράσει τό ὑπέρ ὄρασιν εἰδότες, πάσχοντες οἶον τὴν ἀφαίρεσιν, ἀλλ' οὐ διανοοῦμενοι. Ὡς οὖν τοῦ καταφατικῶς θεολογεῖν τό τὰ θεῖα πάσχειν καί ὄραν ἕτερον καί ὑπέρτερόν ἐστιν, οὕτω τοῦ κατά ἀφαίρεσιν θεολογεῖν τό κἂν τῇ πνευματικῇ ὀράσει διά τό τοῦ ὀρωμένου ὑπερβάλλον πάσχειν τὴν ἀφαίρεσιν ἕτερον καί ὑπέρτερόν ἐστιν. Εἰ γάρ τις ἡλίου σκιάν ἐν κατόπτρῳ καθορῶη τοῦ κατ' οὐρανόν τούτου λαμπροτέραν, ὡς καί ὑπό τῆς σκιώδους ἀστραπῆς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἠττωμένην ἔχειν, πάντως τό δι' ὑπεροχὴν ἀόρατον τοῦ ἀρχετύπου συνεώρακεν ἂν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀορασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ὀράσεως' οὕτω τοίνυν καί οἱ τῆς μακαριωτάτης ἐκείνης θεάς ἀξιούμενοι, οὐκ ἐξ ἀποφάσεως ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν πνεύματι ὀράσεως τῆς θεοποιῦ ταύτης ἐνεργείας τό ὑπέρ ὄρασιν γινώσκουσι, πόσω γε μᾶλλον τοῦ ταύτην ἐνεργοῦντος. Ὅσοι δ' ἂν ὑπ' ἐκείνων διδαχθεῖεν, τῆς μὲν νοητῆς φωτοδοσίας μεταλαγχάνουσι καί πρός τὴν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ἀνιέναι δύνανται' τυχεῖν δέ τῆς ὁμοίας θεάς καί δι' αὐτῆς καί μετ' αὐτῆς συνορᾶν τό τοῦ Θεοῦ ἀθέατον, τῶν ἀδυνάτων, εἰ μή καί τῆς ὑπερφυοῦς καί πνευματικῆς καί ὑπέρ νοῦν ἐνώσεως τεύξονται.

Οὕτω γάρ καί ὁ Στέφανος, κατά τόν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον, «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καί δυνάμει μένων τό θεῖον βλέπει, ἀλλά πρός τὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθείς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρά τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται' εἰ γάρ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καί δυνάμει ἢ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τό θέαμα' ἀλλὰ μή οὐδέ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καί τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες». Καλῶς ἄρα καί πρότερον ἐλέγομεν ὅτι ἢ ἐπὶ τῇ μεταμορφώσει τοῦ Χριστοῦ θεωρηθεῖσα δόξα τοῦ Πατρὸς ἦν, (σελ. 462) ἐπεὶ Πατρός τε καί Υἱοῦ δόξα μία' καί νῦν γάρ σαφῶς ἐν Θεῷ γενόμενος ὁ Στέφανος, οὐ τόν Θεόν ἐν δόξῃ εἶδε μόνον ἀλλὰ καί αὐτὴν τὴν δόξαν, δόξαν οὐσαν τοῦ Πατρὸς. «Ἄρ' οὖν ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τό κατόρθωμα; Ἄρα τινος τῶν ἀγγέλων πρός τό ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα' οὐ γάρ οὕτω γέγραπται ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος, πλήρης ὢν Πνεύματος ἀγίου, εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καί τόν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ' οὐ γάρ ἔστι, καθάπερ ὁ προφήτης εἶπε, τό φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον». Εἰ δέ ἐν φωτὶ πατρικῷ τῷ Πνεύματι φῶς ὀρώμεν τόν Υἱόν, ἔστιν ἄρ' ἡμῖν ἔνωσις τις ἄμεσος πρός τόν Θεόν καί μετάδοσις φωτός ἐκεῖθεν, μὴ διά μέσων μετεχομένη τῶν ἀγγέλων, εἰ καί ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀπαναίνεται καί τόν μέγαν Διονύσιον τοῦθ' οὕτως οἶεται διδάσκειν, μὴ τὴν δύναμιν ἀκριβῶς τῆς τοῦ ἱεροφάντορος τούτου θεολογίας συνιείς.

Τὴν γάρ αἰτίαν οὗτος τῆς ἀγγελικῆς ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίας, ὀράσεις μὲν πολλὰς δι' αὐτῶν ἡμῖν ἐκφαίνεσθαί φησιν, ἀλλ' οὐχὶ καί τὰς αὐτοφανεῖς ἀπάσας,

οὐδέ πᾶσαν ἔνωσιν, οὐδέ πᾶσαν ἔλλαμψιν δι' ἐκείνων γίνεσθαι φησιν. Εἰπὼν γάρ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην δοξολογίαν ὑπὸ πλήθους οὐρανίου στρατιᾶς ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ γεννήσει τοῖς ἐπὶ γῆς παραδοθεῖσαν, καὶ ὡς ἄγγελος εὐηγγελίσατο τοῖς ποιμέσι ταύτην, ἅτε τῇ τῶν πολλῶν ἀναχωρήσει καὶ ἡσυχία κεκαθαρμένοις, τὴν περιλάμψασαν αὐτούς δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐκ εἶπε δι' ἀγγέλων γεγονέναι· ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς περιλαμφθείσης δόξης οἱ ποιμένες τοῦ σωτηρίου τὴν ἀποκάλυψιν ἐδέξαντο· φοβηθέντων δέ αὐτῶν – καὶ γάρ ἀήθεις ἦσαν τοιούτων θαυμάτων – ἐξήγγειλλον οἱ ἄγγελοι τί βούλεται τοῦ φωτός ἢ παρουσία. Καὶ ἡ παρθενομήτωρ, ὅτι τε καὶ (σελ. 464) ὅπως ἐν γαστρὶ ἔξει τὸν Θεόν καὶ τέξεται σαρκὶ δι' ἀγγέλου ἐμυεῖτο, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἀγγέλου ἢ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις πρὸς αὐτὴν ἐγίγνετο. Σκεπτέον δέ κἀνταῦθα ὡς οὐδ' ἐκείνη τῇ ἐνώσει ἐμυεῖτο, ἀλλὰ τοῦ ἐξαγγέλλοντος ἐδεῖτο. Καὶ τί δεῖ πλειόνων, αὐτοῦ λέγοντος ἀριδῆλως ὅτι τῇ πρὸς τὸ ὑπερθεν φῶς ἐνώσει, ἢ μόνοις ἐνυπάρχει «τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικὴν κατηξιωμένοις ἀγγέλοις, ταύτη καὶ οἱ θεοειδεῖς ἀγγελιομιμήτως ἐνοῦνται νόες κατὰ πάσης νοεῶς ἐνεργείας ἀπόπαυσιν»· καὶ αὐθις, «καθάπερ οἱ δεινοὶ περὶ τὰς ἱεράς ἡμῶν τελετάς τὰς αὐτοφανεῖς φασι τῶν θείων ἀποπληρώσεις τῶν δι' ἐτέρων μεθέξεων εἶναι τελεωτέρας, οὕτως οἶμαι καὶ τῶν ἀγγελικῶν τάξεων τὴν ἕμεσον μετουσίαν τῶν πρώτως ἐπὶ Θεὸν ἀνατεινομένων ἐνεργεστέραν εἶναι τῶν διὰ μεσότητος ἀποτελουμένων». Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἓνα τῶν πρώτων καὶ περὶ Θεὸν ἀγγέλων ὄρα, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος καὶ τοῦτ' ἐκδιδάσκει· «Ἰεζεκιήλ δὲ καὶ πρὸς αὐτῆς φησὶ τοῦτο πανιέρως νομοθετηθῆναι τῆς τοῖς χερουβὶμ ἐπιβεβηκυίας ὑπερενδόξου θεότητος».

Οὕτω μὴ μόνον ἐν ἀγγέλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμῖν, οὐχ ὅπως ἐμμέσως καὶ δι' ἐτέρων, ἀλλὰ καὶ ἄμεσοι καὶ αὐτοφανεῖς θεοπτεῖαι τελοῦνται, οὐ διὰ τῶν πρώτων διαπορθμευτικῶς ἐπὶ τὰ δεύτερα ἰοῦσαι· ὁ γάρ Κύριος τῶν κυρίων νόμοις οὐχ ὑπόκειται κτίσεως. Διό καὶ κατὰ τὰς ἱεράς ἡμῶν παραδόσεις πρώτος καὶ μόνος ὁ Γαβριήλ μυεῖται τὸ τῆς ἀφθέγκτου κενώσεως τοῦ λόγου μυστήριον, καίτοι μὴ τῆς πρώτως καὶ ἀμέσως περὶ Θεὸν ἰδρυμένης ἀγγελικῆς τάξεως ὑπάρχων. Ἔδει δ' ἄρα καινὴν εἶναι τὴν τῆς καινῆς κτίσεως ἀρχήν. Ὁ γάρ μέχρις ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν κενώσεως ἑαυτὸν τὰ πάντα ἐποίησε καινὰ· διό καὶ ἀναλαμβάνομενος εἰς οὐρανὸν τοὺς ἐν ὑποβεβηκυῖα τάξει καὶ μᾶλλον περικοσμίους ἀγγέλους καθά φησιν ὁ ἅγιος Κύριλλος, φωτιστικούς καὶ τελεσιουργούς (σελ. 466) ποιεῖται τῆς ἀνωτέρω ταξιαρχίας, αἴρειν πύλας αἰωνίους τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν διακελευομένους καὶ μυοῦντας, ὡς εἰσελεύεται καὶ ἀνελεύσεται καὶ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἐπάνω καθιεῖται ὁ σάρκα περικείμενος διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον. Κύριος γάρ ἐστι τῶν δυνάμεων καὶ βασιλεὺς τῆς δόξης, πάντα δυνάμενος, καὶ τοὺς ἐσχάτους ποιεῖν ὑπὲρ τοὺς πρώτους ὅτε βούλοιο. Πρὸ δὲ τῆς διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, ἐν μὲν ἀγγέλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἐδιδάχθημεν, κἀν τοῖς προφήταις καταλλήλως, πλήν τῶν τὴν μέλλουσαν χάριν προὑπογραφόντων, ἧς νῦν ἐπιφανείσης, οὐκ ἀνάγκη πάντα τελεῖσθαι διὰ μεσότητος. Ταῦτ' ἄρα καὶ κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον, «νῦν ἐγνωρίσθη τοῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ», καὶ κατὰ τὸν κορυφαῖον τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρον, «διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ἡμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανῶν νῦν ἀνηγγέλη ταῦθ' ἡμῖν, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι». Μειζόνων δὲ κατὰ τοῦτο τῶν ἐλαττόνων τελομένων διὰ τῆς χάριτος, πάλιν ἢ τῆς εὐκοσμίας τάξις ἀσφαλῶς ἅμα συντηρεῖται καὶ θαυμασίως.

Ὁ δὲ τὴν ἀγγελικὴν ἐκκαλύπτων ἐπωνυμίαν κάλλιστα καὶ ὡς οὐκ ἂν εἶη βέλτιον ἐξηγήσατο καὶ διετράνωσε καὶ ἐδίδαξεν ἡμᾶς, τίνος ἕνεκεν οὗτοι καὶ παρήχθησαν καὶ ἐκλήθησαν οὕτω τὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ ὁ τὸ μυστήριον ἀμέσως τῆς πρὸς ἡμᾶς καθόδου τοῦ λόγου πιστευθεῖς, εἰ καὶ ἀρχιστράτηγος ἦν, ἀλλ' οὐ τῶν περὶ

Θεόν ἀμέσως ἰδρυμένων ἦν, εὐροις ἂν τοῖς θείοις προφήταις ἐκπεφασμένον· καί γάρ παρ' ἄλλου τοῦ τῶν ἀξιωματι διαφερόντων ἀρχικῶς οὗτος ἔστιν οὐ καλεῖται καί προστακτικῶς ἀκούει· «συνέτισον ἐκείνον τήν ὄρασιν». Ἐπιστῆσαι δέ κἂν τούτῳ χρή, ὡς οὐ «μετάδος» εἶπεν «ἐκείνῳ τήν ὄρασιν», ἀλλά «συνέτισον» τήν μὲν γάρ τῆς (σελ. 468) γνώσεως χάριν διὰ μέσων ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τελουμένην ἴδοις ἂν, τῶν δέ θεοφανειῶν αὐτοφανεῖς εἰσιν αἱ πλείους. Διό καί ἐπὶ Μωϋσέως τήν μὲν νομικὴν ὑποτύπωσιν δι' ἀγγέλων ἢ θεολογία φησὶ δεδόσθαι, τήν δ' ὄρασιν ἐκείνην καί θεοπτίαν οὐ, ἀλλά τῆς ὁράσεως τήν μύησιν. Μυστικά δ' ὁράσεις διαφόρων γίνονται πραγμάτων, ὄντων, μελλόντων, αἰσθητῶν, νοητῶν προσύλων, αὐλῶν, προβεβηκότων, ὑποβεβηκότων, καί ἄλλοτε ἄλλως, καί διαφόρως τούτων ἕκαστον ἀποκαλύπτονται τῇ δυνάμει τῶν ὁρώντων ἀναλόγως καί τοῖς οἰκονομουμένοις καταλλήλως πράγμασι. Καί αὐτοῦ δέ ἢ τοῦ πάντων ἐπέκεινα ἐμφάνεια κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀνακτόροις ἢ ἄλλοθί που τοῖς μύσταις ἢ τοῖς προφήταις, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος φησιν, ἐπέλαμψε, κἂν ὁ τυφλὸν ἑαυτὸν καλέσας οὗτος καί φερωνύμως ἀδιακρίτως πᾶσιν ἐπιβάλλων, μᾶλλον δέ μηδ' ἐπιβάλλων ὄλως, ἀξιοῖ τοὺς τό αἰώνιον φῶς ἐφ' ὅσον εἰκὸς πρεσβεύοντας ἡμᾶς καί τὰ φανένται ἄρματα καί τοὺς τροχούς καί τὰ ξίφη καί ἄλλα δὴ τινα τοιαῦτα τῷ φωτὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁμοίωμα ἡγεῖσθαι· καί οὐδ' ἐκεῖνο παρά τῆς θεολογίας ἤκουσεν, «ὡς ἀντὶ πάντων τόθ' ἡμῖν ἢ θεία γενήσεται φύσις», ἵν' ἐντεῦθεν γοῦν Θεοῦ εἶναι τό φῶς τουτί πιστεύσῃ.

Καίτοι τόν Θεόν οὐδεὶς εἶδεν, οὐδέ ὄψεται, οὐκ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' ἢ ἄγγελος καί ἄνθρωπος αἰσθητῶς ἢ νοητῶς ὄρων. Ὁ δέ Πνεῦμα γεγονώς καί ἐν Πνεύματι ὄρων, πῶς οὐ τῷ ὁμοίῳ τό ὅμοιον θεάσεται, κατὰ τοὺς τῶν θεολόγων λόγους; Οὐ μὴν ἀλλά καί δι' αὐτῆς τῆς ἐν Πνεύματι ὁράσεως τό ὑπερανιδρυμένον θεῖον φῶς κρύφιον παντάπασιν ἔτι μάλιστα δηλοῦται. Τίς γάρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναιτ' ἂν πᾶσαν τήν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, (σελ.470) ἵνα δι' αὐτῆς τό πᾶν κατίδοι τοῦ Θεοῦ; Καί τί λέγω τήν κρυφίότητα ἐκείνην; Αὐτή ἢ ἀγλαΐα τοῦ φωτός ἐκείνου, ἢ παραδόξως ὡς ὕλην ἔχει τήν θεάν τοῦ ὄρωντος, αὐξουσα διὰ τῆς ἐνώσεως τό πνευματικόν ἐκεῖνο ὄμμα καί χωρητικώτερον αἰεὶ ἑαυτῆς ἐργαζομένη, οὐδέποτε λήξει διὰ τοῦ παντός αἰῶνος φανοτέραις ἀκτίσι περιαιρούμενη αὐτό καί κρυφιοτέρας ἐς τό διηνεκές αἴγλης ἐμπιπλῶσα καί ἀναφαίνουσα δι' ἑαυτῆς, ἢ μηδέπω πρότερον. Ὅθεν καί τοῦτ' ἀπειρον οἱ θεολόγοι λέγουσι τό φῶς, δι' οὐ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης γνωστικῆς δυνάμεως, ἐν δυνάμει Πνεύματος, ὁρατός γίνεται τοῖς ἀγίοις ὁ Θεός, ὡς Θεός θεοῖς ἐνούμενος τε καί ὁρώμενος· τῇ γάρ μεθέξει τοῦ κρείττονος ἐπὶ τό κρείττον μετασκευασθέντες καί προφητικῶς εἰπεῖν ἀλλάξαντες ἰσχύν, πᾶσαν ἀποπαύσουσιν ἐνέργειαν ψυχῆς καί σώματος, ὥστε μόνον αὐτό δι' αὐτῶν φαίνεσθαι καί ὑπ' αὐτῶν ὁρᾶσθαι, τῶν φυσικῶν γνωρισμάτων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης νικηθέντων, «ἵνα ἢ ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσι» κατὰ τόν ἀπόστολον. Υἱοὶ γάρ Θεοῦ ἐσόμεθα τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες καί ὡς ἄγγελοι Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οἳ διὰ παντός βλέπουσι τό πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τόν τοῦ Κυρίου λόγον.

Διό καί ὁ μέγας Διονύσιος, ἐνταῦθα μὲν εἰπὼν τῆς ὁρατῆς θεοφανείας ἀποπληροῦσθαι τοὺς τῆς χριστοειδοῦς καί μακαρίας ἐφικομένους λήξεως, ἐπήγαγε μετ' ὀλίγον, «ἐν θειοτέρῳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων» προῖων δέ καί τῶν ἀγγελικῶν πρὸς Θεόν ἐνώσεων μνημονεύσας, τῶν μόνους ἐνυπαρχουσῶν τοῖς ὑπὲρ γνῶσιν ἀγγελικῆν ἀξιομένους αὐτῶν ἀγγέλοις, δηλαδή τοῖς ἀγαθοῖς, ἐπιβολὴν οὔσαν ἢ παραδοχὴν τῆς ὑπερφανοῦς ἀγαθότητος, ἐπιφέρει λέγων· «καί τοὺς θεοειδεῖς τῶν ἀνθρώπων πάντως γενομένου νοῆας, ἀγγελομιμήτως ἐνούσθαι τούτῳ τῷ φωτὶ καί ὑμνεῖν μὲν αὐτό διὰ τῆς τῶν πάντων ἀφαιρέσεως», μαθεῖν δέ οὐκ ἐκ

τῆς ἀφαιρέσεως, (σελ. 472) ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸ φῶς ἐνώσεως ὅτι «πάντων ἐστὶν ὑπερουσίως ἐξηρημένον». Τῷ ἐξηρημένῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ὄντων ἐνούμενοι φωτί, τοῦτ' αὐτὸ μανθάνουσιν ὅτι τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένον, οὐκ ἀπὸ τῆς ἐξαιρέσεως αὐτοῖ τὴν ἔνωσιν ἔχοντες, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐνώσεως μανθάνοντες τὴν ἀφαίρεσιν, ὥστε καὶ ἡ ἔνωσις αὕτη τῶν κτιστῶν ἐστὶν ἐξηρημένη καὶ μὴ ὄν καθ' ὑπεροχὴν ἐστὶν· ὁ γὰρ οὐ χορητὸν ἐστὶν ἀγγέλοις, εἰ μὴ ὡς κατηξιωμένοις τῆς ὑπὲρ ἀγγέλου γνώσεως, νοεῖα τι νιν δυνάμει χωρητὸν εἶναι ἢ κτητὸν ἀδύνατον, ὡς καὶ ταύτην ὑπεραῖρον.

Τὸ δὲ καὶ ταύτην πᾶσαν ὑπερβεβηκός, ὡς μὴ χωρεῖσθαι πεφυκός, ὑπὲρ τὰ ὄντα πάντ' ἔστι, καὶ ὑπὲρ γνῶσιν ἄρα πᾶσαν ἢ τοιαύτη ἔνωσις, εἰ καὶ γνῶσις μεταφορικῶς καλεῖται· οὐδέ νοητὸν ἐστὶν οὐκοῦν, εἰ καὶ τοῦτο λέγεται· τὸ γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν πῶς ἂν εἶη νοητὸν; Κληθεῖη γοῦν τοῦτο καὶ ἄγνοια καθ' ὑπεροχὴν, καὶ μᾶλλον ἢ γνῶσις. Οὐ μέρος τοιγαροῦν γνώσεως οὐδ' εἶδος ἔσται, καθάπερ οὐδέ τὸ ὑπερούσιον οὐσίας εἶδος· οὐδέ γοῦν ἐμπεριληφθεῖη ἂν ὑπ' τῆς καθόλου γνώσεως, οὐδ' ἡ καθόλου γνῶσις διαιρουμένη καὶ ταύτην ὑπ' αὐτὴν ἂν σχοίη· σχοίη γάρ ἂν μᾶλλον ἢ ἄγνοια ταύτην ὑπ' αὐτὴν, ἀλλ' οὐδ' ἐκείνη καθ' ὑπεροχὴν γάρ καὶ ἄγνοιά ἐστι, δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἄγνοιαν. Μοναδικὸν ἄρ' ἡ ἔνωσις ἐστὶν αὕτη, καὶ ἦν ἂν ἐπωνυμίαν εἴποι τις αὐτῆς, εἴθ' ἔνωσιν εἴθ' ὄρασιν, εἴτ' αἴσθησιν εἴτε γνῶσιν εἴτε νόησιν εἴτ' ἔλλαμψιν, ἢ κυρίως ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἢ μόνη κυρίως ταῦτα πρόσεστιν αὐτῇ.

Σαφῆς οὐκοῦν ἄγνοια οἱ Περί γνώσεως τοῦ φιλοσόφου λόγοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖ μέρος αὐτὴν καὶ εἶδος εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ἐπεὶ γνῶσις ὀνομάζεται, καὶ συγκρίνει ταύτην πρὸς ἐκείνην καὶ συνεώρακεν, ὡς εἶπερ ἔξει γένος τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπωνυμίαν, σχήσει καὶ τὴν ἄγνοιαν, (σελ. 474) ἐπεὶ καὶ τοῦτο λέγεται καὶ μᾶλλον ἢ ἐκείνο. Τοιγαροῦν ἔσται τὸ αὐτὸ ὑπὸ τάναντία γένη, καὶ τὸ ὑπερέχον ὑποκείμενον, καὶ συντεταγμένον τῇ πληθυί τὸ μοναδικὸν καὶ πάσης πληθύος ὑπερεξηρημένον. Τὸ δὲ μεῖζον εἰς ἀνοίας λόγον, ὡς οὐχ ἀπλῶς τὴν ἔνωσιν εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον φησιν, ἀλλ' ὁ φησιν αὐτὸς ἐκεῖ ὑπὲρ γνῶσιν, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὡς εἶδος καὶ μέρος καὶ ὑποκείμενον αὐτῇ χειρὸν εἶναι λέγει τῆς καθόλου γνώσεως, ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸ μόνον ὑπερούσιον, ἐπεὶ οὐσία ὑπερούσιός ἐστὶ τε καὶ ὀνομάζεται, μέρος καὶ εἶδος καὶ ὑποκείμενον οὐσίας λέγων διὰ τὴν ὁμωνυμίαν, εἴτα συγκρίνειν ἐτόλμα τοῦτο πρὸς τὸ καθόλου γένος τῆς οὐσίας. Καὶ μὴν ἴστω ὁ μιγνύς τὰ ἄμικτα καὶ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν τῇ γνώσει συντάττων καὶ ὑπὲρ γνῶσιν λέγων τὸ ὑπὲρ ἔνωσιν, ὡς καὶ τὸ συγκρίσεως γοῦν σχῆμα δέξασθαι τὴν γνῶσιν πρὸς αὐτὸ αὐτὸ τὸ ὑπὲρ γνῶσιν προστεθέν ἐποίησεν, ὥστε αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ ἔν ὄν ἀφρόνως παραβάλλεται. Ἔτι, εἰ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἢ ὑπὲρ γνῶσιν γνῶσις τῆς καθόλου γνώσεως εἶδος, οἱ δέκα γένη τῶν ὄντων λέγοντες ἠπάτηνται· καὶ γὰρ ἔν ἁπάντων γένος, τὸ ὄν, καὶ ὁ ὑπὲρ πάντα ὢν εἰς ὑπ' αὐτὸ, καὶ τὸ ὄν τοῦ ἑνός τούτου κρεῖττον, καὶ συνημένα τούτῳ τῷ ἐνὶ τὰ ἄλλα ὄν ἕτερον ποιούσι κρεῖττον τοῦ ἑνός. Ἔτι, ἐπεὶ καὶ ἀφή ἐστὶν ὑπὲρ ἀφήν καὶ ὄρασις ὑπὲρ ὄρασιν καὶ ἀπλῶς αἴσθησις ὑπὲρ αἴσθησιν – λέγεται γάρ καὶ ταῦτα ὁμωνύμως ἢ νόησις – εἰ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν αἰσθήσεως εἶδος, κρεῖττον ἔσται ἢ αἴσθησις τοῦ ὑπὲρ αἴσθησιν καὶ ἐφ' ἐκάστου τῶν λοιπῶν ὡσαύτως.

Ἄλλ' ἐπανίωμεν· τί οὖν ἢ μηδέν τῶν ὄντων καθ' ὑπεροχὴν ἔνωσις ἐκείνη; Ἄρ' ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ θεολογία; Καὶ μὴν ἔνωσις ἐκείνη ἀλλ' οὐκ ἀφαίρεσις ἐστὶν. Ἔτι οὐδ' ἐκστάσεως κατ' αὐτὴν οὐδ' ἡμεῖς δεόμεθα, ἐπὶ δὲ τῆς (σελ. 476) ἐνώσεως ἐκείνης καὶ οἱ ἄγγελοι· καὶ πρὸς τούτοις, ὁ μὲν μὴ κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν οὐδ' εὐσεβῆς, τῆς δ' ἐνώσεως ἐκείνης τῶν εὐσεβῶν μόνοι οἱ θεοειδεῖς τυγχάνουσιν. Ἔτι ἢ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία νοεῖται παρ' ἡμῶν καὶ λέγεται, ἐκείνην δ' ἄρρητον καὶ ἀπερινόητον καὶ αὐτοῖς τοῖς ὄρωσιν ὁ μέγας εἶπε Διονύσιος. Ἔτι τὸ μὲν κατ' ἐκείνην τὴν θεολογίαν φῶς γνῶσις τίς ἐστὶ καὶ λόγος, τὸ δὲ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην φῶς

ένυποστάτως θεωρεῖται, νοερῶς τε ἐνεργοῦν καί πνευματικῶς ἀπορρήτως τῷ θεουμένῳ ὁμιλοῦν. Καί μὲν δὴ τὰ ἀπεμφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογῶν· διεξοδικῶς ἄρα ἐνεργεῖ ἐκείνη δ' ἔνωσίς ἐστι· πρὸς δέ μετὰ τῶν ἄλλων καί ἑαυτὸν ἐκείθεν ἀφαιρεῖ, ἐκείνη δέ τοῦ νοῦ πρὸς Θεόν ἔνωσίς ἐστι, καί τοῦτο ἐστίν, ὅπερ οἱ πατέρες εἶπον «τέλος προσευχῆς, ἀρπαγὴ πρὸς Κύριον». Διό καί ὁ μέγας Διονύσιος δι' αὐτῆς ἡμᾶς ἐνοῦσθαι τῷ Θεῷ φησιν. Ἐν γάρ τῇ προσευχῇ τὰς πρὸς τὰ ὄντα σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς, πρῶτον μὲν τὰς πρὸς τὰ αἰσχρά καί πονηρά καί τὰ φῦλα πάνθ' ἀπλῶς, εἶτα τὰς πρὸς τὰ μέσως ἔχοντα καί μεθαρμοζόμενα πρὸς τὸ χεῖρον ἢ τὸ βέλτιον τῇ προθέσει τῶν χρωμένων καταλλήλως, ὧν δήπου καί πᾶσα μάθησις ἐστὶ καὶ ἡ διὰ ταύτης γνῶσις, διό καί πατερικόν ἐστὶ παράγγελμα μὴ καταδέχεσθαι τὴν γνῶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἀναδιδομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἵνα μὴ τὸ κρεῖττον συληθῶμεν ταύτας τοίνυν καί τὰς πρὸς τὰ κρεῖττω τούτων σχέσεις κατὰ μικρὸν ἀποτιθέμενος ὁ νοῦς ὀλοσχερῶς κατὰ τὴν εἰλικρινῆ προσευχὴν ἐξίσταται τῶν ὄντων πάντων. Αὕτη δέ ἡ ἔκστασις τῆς μὲν κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερόν ἐστι· μόνων γάρ ἐστὶν τῶν ἀπαθείας ἐπειλημμένων· οὕτω δέ ἔνωσίς ἐστίν, ἐάν ἡ ὁ παράκλητος ἐν ὑπερώῳ τῶν φυσικῶν ἀκροτήτων καθημένῳ τῷ προσευχομένῳ καί προσδοκῶντι τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἐπιλάμψη ἄνωθεν καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν (σελ. 478) τοῦ φωτὸς ἀρπάσῃ θεωρίαν. Τῆς δέ θεωρίας ταύτης ἐστὶ καὶ ἀρχὴ καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀρχὴν, κατὰ τε τὸ ἀμυδρότερον καὶ τηλαυγέστερον διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τέλος δ' οὐμενοῦν ἐπ' ἀπειρον γάρ ἡ πρόοδος αὐτῆς, ὡσδαύτως καὶ τῆς ἐν ἀποκαλύψει ἀρπαγῆς· ἄλλο γάρ ἔλλαμψις καὶ ἄλλο διαρκῆς φωτὸς θέα, καὶ ἄλλο τῶν ἐν τῷ φωτὶ πραγμάτων, ἐν ᾧ καὶ τὰ μακρὰν γίνεται ὑπ' ὀφθαλμοῦς καὶ τὰ μέλλοντα ὡς ὄντα δείκνυται.

Ἄλλα ταῦτα μὲν ὑπὲρ ἐμέ λέγειν καὶ διατρανοῦν· εἰ δέ καὶ τὰ πρό αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖνα τῆς προκειμένης ὑποθέσεως· ἐπάνειμι τοίνυν. Ἡ γοῦν τοῦ φωτὸς τούτου θεωρία ἔνωσίς ἐστίν, εἰ καὶ μὴ διαρκῆς τοῖς ἀτελέσιν· ἡ δέ τοῦ φωτὸς ἔνωσις τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστίν; Ἐπεὶ δέ καὶ μετὰ τὴν τῶν νοερῶν ἐνεργειῶν ἀπόπαυσιν τελεῖται, πῶς ἂν τελεσθεῖη, εἰ μὴ διὰ Πνεύματος; Ἐν γάρ τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὄραται καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φωτὶ καὶ τὸ ὄρων, εἰ κατὰ μηδὲν ἄλλο ἐνεργοίη, πάντων τῶν ἄλλων ἐκχωρήσαν, φῶς ὄλον καὶ αὐτὸ γίνεται καὶ τῷ ὄρωμένῳ ὁμοιοῦται, μᾶλλον δέ καὶ ἀμιγῶς ἐνοῦται, φῶς ὄν καὶ ὄρων φῶς διὰ φωτὸς· κἄν ἑαυτὸν βλέπη, φῶς ὄρα, κἄν πρὸς ἐκεῖνο ὁ ὄρα, φῶς ἐστὶ καὶ τοῦτο, κἄν τὸ δι' οὐ ἔχη τὸ ὄραν, καὶ ἐκεῖνο φῶς ἐστὶ, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἔνωσις, ἐν πάντ' ἐκεῖνα εἶναι, ὡς μηδέ ἔχειν διαγιγνώσκειν τὸν ὄρωντα τὸ δι' οὐ καὶ εἰς ὃ καὶ τί αὐτὸ ἐστίν, ἀλλ' ἢ τοῦτο μόνον ὅτι φῶς ἐστὶ καὶ φῶς ὄρα τῶν κτισμάτων πάντων ἄλλο.

Διό καὶ ὁ μέγας Παῦλος κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἀρπαγῆς ἐκείνην ἀγνοεῖν ἑαυτὸν φησι τί ἦν. Ἐώρα μέντοι ἑαυτὸν· πῶς; αἰσθητῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς; Ἀλλὰ τούτων ἀρπαγεῖς ἀπανεστή τῶν δυνάμεων. Διό τοῦ τὴν ἀρπαγῆν ἄρ' ἐξειργασμέου πνεύματος ἔώρα ἑαυτὸν. Αὐτός δέ τί ἦν, ἄληπτος ὧν πάση φυσικῇ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἀπολελυμένος πάσης (σελ. 480) φυσικῆς δυνάμεως; Πάντως ἐκεῖνο ᾧ ἠνώθη καὶ δι' οὗ ἑαυτὸν ἐγίνωσκε καὶ δι' ὃ πάντων ἀφειμένος ἦν. Ταύτην γάρ ἔσχε πρὸς τὸ φῶς τὴν ἔνωσιν, ἧς οὐδ' ἄγγελοι τυγχάνοιεν ἂν, εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνούσης χάριτος ὑπερβαῖεν ἑαυτοῦς. Πῶς ἄρα καὶ Πνεῦμα ἦν ἐκεῖνος τότε, ᾧ καὶ ἠνωται, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἠνωσθαι εἶχε, τῶν ὄντων πάντων ἐκστάς καὶ ἐκεῖνο κατὰ χάριν γεγονώς καὶ καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὧν, ἠγουν ὑπὲρ τὰ κτιστά, ὡς καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος φησιν· «ὁ γάρ ἐν Θεῷ γενόμενος πάντα τὰ μετὰ Θεόν κατέλιπε κατόπιν ἑαυτοῦ»· καὶ πάλιν, «πάντα τὰ μετὰ Θεοῦ πράγματα καὶ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα ὑποκάτω τῶν ἐν τῷ Θεῷ διὰ τῆς χάριτος γενησομένων ἔσται». Τοιοῦτο δέ γεγονώς ὁ θεῖος τότε Παῦλος τῆς θείας

ουσίας μετέσχεν οὐδαμῶς· καί ὑπέρ τό καθ' ὑπεροχὴν μή ὄν ἄρα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καί ὑπέρθεος, καί ἔστι καθ' ὑπεροχὴν μή ὄν, διά νοεράς αἰσθήσεως πνευματικῶς ὀρώμενον, ὃ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἡκιστα ἔστι, δόξα δέ καί λαμπρότης τῆς αὐτοῦ φύσεως ἀχώριστος, δι' ἧς ἐνοῦται τοῖς ἀξίοις μόνοις, καί ἀγγέλοις καί ἀνθρώποις. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπέπερ ὡς οἱ ἄγγελοι οὕτω καί οἱ ἄνθρωποι κατά τούς τρόπους τούτους ὀρώσι τόν Θεόν καί ἐνοῦνται τῷ Θεῷ καί ὑμνοῦσι τόν Θεόν, τάχ' ἄν καί ἄγγελος, εἰ τήν ἑαυτοῦ ὑπερφυᾶ ἐκείνην ὄρασιν ἐξεῖπε, τά τοῦ Παύλου ἀντικρυς ἄν εἶπεν, ὅτι «οἶδα ἄγγελον ἰδόντα, οὐκ οἶδα εἶγε ἦν κἄν ἄγγελος, ὁ Θεός οἶδεν». Τάς οὖν ὀράσεις ταύτας τῶν ἁγίων, ἅς οἶδε ὁ μόνος ὁ Θεός καί οἱ κατ' ἐκείνας ἐνεργούμενοι, καθάπερ καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος λέγει, ταύτας οὖν αἰσθητάς λέγειν καί φαντασιώδεις καί συμβολικάς ὡς αἰσθητάς καί πρὸς τήν ἀνθρωπίνην γνῶσιν παραβάλλειν, ἄρ' ἀνδρός ἔστι συννοῶντος τήν τοῦ θείου ὕψους ἀπειρίαν καί πρὸς τί φιλανθρώπως εἴλκυσε τήν ἡμῶν ἐσχατιάν;

(σελ. 482) Ἄλλ' ἰδοὺ τρεῖς ἡμῖν παρήχθησαν, εἰς ἀφ' ἐκάστου τῶν τριῶν ἐν τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι ταγμάτων, ἐκ τῶν ἀποστόλων Πέτρος ὁ κορυφαῖος, ἐκ τῶν ἱεραρχῶν Διονύσιος ὁ πάσης ἐνθέου ἱεραρχίας ὑποφήτης, ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν Ἰσαάκ ὁ μύστης καί τελετής τῆς καθ' ἡσυχίαν ἀγωγῆς, καί κατά τό γεγραμμένον ἐπί τῶν κατά τήν Χριστοῦ γέννησιν ποιμένων ὅτι εὐθύς σὺν τῷ λόγῳ τοῦ ἀγγέλου πλῆθος οὐρανόθεν στρατιᾶς ἐπέστη συμμαρτυροῦν, οὕτω καί σὺν τῷ τοῦ ἀποστόλου λόγῳ πλῆθος ἐπέστη ἀποστόλων συμφωνοῦν, ὁσίων τε καί ἱερέων ἐφ' ἐκατέρου τῶν λοιπῶν. Τοῦτο τοίνυν τό πλῆθος ὁμολογῶν ἅπαν ἀνέπεμψαν φωνήν ὡς ἔστι φῶς τοῖς ἁγίοις φαινόμενον, ἄλλο μὲν παρά τήν ἀπό τῶν κτιστῶν ἀπάντων γνῶσιν, τοσοῦτω δ' ἱερώτερον ὅσω καί δόξα ἐστὶ φύσεως Θεοῦ, καί τοῖς θεοειδέσι μόνοις γενομένοις καθοράται, τοσοῦτω δ' ἀπέχον τοῦ φαντασιώδους εἶναι ἢ τοῖς αἰσθητοῖς παραπλησίον φωσίν ἢ συμβολικῶς κατ' αὐτά διαπεπλάσθαι, ὡς καί τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τοῦθ' ὑπόστασιν καί καλλονὴν ὑπάρχειν, μόνον φῶς ἀληθινόν, αἰώνιον, ἄτρεπτον, ἀνέσπερον, ἀναλλοίωτον, δι' οὗ φῶς ἡμεῖς γενόμεθα, τελείου φωτός γεννήματα. Τούτους οὖν τούς τοσοῦτους «ἀπορρέοντάς τε καί εἰσπνέοντάς» καλῶν διασύρεις καί περὶ τήν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν ἀμαρτάνειν λέγεις, φιλόσοφε, τούς θεόπτας, τούς θεοσόφους, τούς θεοκήρυκας; Δέδοικα μή τοῦ ἐν φωτὶ κλήρου τῶν ἁγίων ἀπορρυῆς, μή, τό στόμα ἀνοίξας, ἐλκύσης Πνεῦμα, ἀλλά τό ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ, μή οὐσίαν δογματίσης Θεοῦ τό ἀνύπαρκτον. Τί γάρ σοι βούλεται ὁ ἀγών ἐκεῖνος, δεῖξαι τιθεμένῳ διά σπουδῆς μεγίστης ὡς οὐκ ἔστι θεωρία ὑπέρ τὰς νοεράς ἐνεργείας, καίτοι δι' αὐτῆς μόνης τῆς ὑπερβαινούσης τὰς νοεράς ἐνεργείας θεωρίας καί τό ὄντως εἶναι τόν Θεόν τρανότατα καί ἐς τά μάλιστα διαφερόντως καί τό ὑπέρ τὰ ὄντα εἶναι τόν Θεόν; Πῶς γάρ οὐκ ἄν εἶη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, (σελ. 484) εἶγε τοῖς διά τῆς εἰλικρινοῦς προσευχῆς ὑπερναβαῖσι πᾶν ὃ τί περ αἰσθητόν καί νοητόν ἐν αὐτῇ τῇ προσευχῇ ἡ δόξα τῆς θείας ἐκείνης ἐνοραται φύσεως; Πόσω δ' ἄν εἶη ὑπέρ πᾶν αἰσθητόν καί νοητόν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶπερ ὑπέρ ταύτην εἶη τήν θέαν, τήν ὑπέρ πᾶσαν αἴσθησιν καί νόησιν οὔσαν;

Τί δέ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθά; Οὐχ ὑπέρ πάσας ἐστὶ τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καί τὰς νοεράς; «Ἄ γάρ ὀφθαλμός οὐκ εἶδε καί οὐς οὐκ ἤκουσε καί ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἡτοίμασε», φησὶν, «ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν»· ἀλλά μὴν ταῦτα τότε «ἡ καθαρότης τῆς καρδίας ὄψεται», κατά τόν ἅγιον Μάξιμον. Πῶς οὖν οὐκ ἔστιν οὐδαμῶς ὄρασις ὑπέρ πάσας τὰς νοήσεις; Μηδέ γάρ σοφιστικῶς αὐθις διά τῆς ὁμωνυμίας, ἄτε μηκέθ' ἡμῖν ἔχων ἀντιλέγειν, ὑποκρίναι τόν συμφθεγγόμενον. Οὐδέ γάρ ὁ λέγων μεταφορικῶς καί ὁμωνύμως νόησιν τό ὑπέρ νόησιν, διά τό καί ὑπερώνυμον ἐκεῖνο εἶναι, μεταβαλὼν αὐθις ἀγωνιεῖται δεῖξαι μή ὑπέρ νόησιν ἐκεῖνο εἶναι. Καί μὴν ὁ μὲν εἰπὼν οὐχ ὑπέρ νόησιν τό ὑπέρ νόησιν, ὡς

νόησιν καλούμενον, ἔχει τι πρόσχημα καὶ προσωπεῖον, τὴν ὁμωνυμίαν, ὃ δὲ μὴδ' ὑπὲρ τὰς νοεράς ἐνεργείας ἐκεῖνο τιθέμενος οὐδέ σοφίσασθαι γοῦν ἔχει νοερά γάρ ἐνέργεια ἐκεῖνο ἤκιστα κληθεῖν ἄν. Ἀλλά γάρ ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ κατὰ τὸν ἄληκτον αἰῶνα διαγωγῇ τοῖς υἱοῖς τῆς ἀναστάσεως οὐδενός δεήσει τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα συνιστῶντων τὸν βίον, οὐκ ἀέρος, οὐ φωτός, οὐ τόπου καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' «ἀντί πάντων ἡμῖν ἡ θεία γενήσεται φύσις» κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον, καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ἢ τῆς ψυχῆς τότε καὶ τοῦ σώματος θέωσις «πασῶν τῶν κατὰ νοῦν τε καὶ αἴσθησιν φυσικῶν ἐνεργειῶν χαρίζεται τὴν ἀπόπαυσιν, ὡς τὸν Θεόν διὰ τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος φαίνεσθαι, νικηθέντων τῇ ὑπερβολῇ τῆς δόξης τῶν φυσικῶν (σελ. 486) γνωρισμάτων». Τί τοίνυν τό διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν, ἄνευ ἀέρος καὶ οὐκ αἰσθητόν, ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν φυσικὴν ὀρώμενον φῶς; Οὐχ ἡ περιαιυγάζουσα τε καὶ ἐναυγάζουσα δόξα τοῦ Θεοῦ; Τί δέ τό ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν τε καὶ νόησιν θεωρητικόν ἡμᾶς ἀπεργαζόμενον; Οὐ τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τό μὴ τὸν νοῦν μόνον, ἀλλά καὶ τό σῶμα τόθ' ἡμῶν πνευματικόν ποιῆσον; Πῶς οὖν οὐδεμία ὄρασις ἐστὶν ὑπὲρ τὴν νόησιν, οὐδέ φῶς τῆς καρδίας ἕτερον, ὅτι μὴ ἡ γνῶσις;

Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν ἱεράν ἡμῶν πίστιν ὑπὲρ πάσας τὰς αἰσθήσεις καὶ πάσας τὰς νοήσεις ὄρασιν τῆς ἡμετέρας ἕτερον τρόπον τίθεμαι καρδίας, ὡς ὑπερβαίνουσιν τὰς νοεράς πάσας δυνάμεις τῆς ἡμῶν ψυχῆς· πίστιν δὲ λέγω οὐ τὴν εὐσεβῆ ὁμολογίαν, ἀλλά τὴν ἐπ' αὐτῇ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπηγγελμένοις ἀμετάπειστον ἴδρυσιν. Πῶς γάρ δι' αὐτῆς ὀρώμεν τὰ ἐπηγγελμένα κατὰ τὸν μέλλοντα ἐκεῖνον ἄληκτον αἰῶνα; Ταῖς αἰσθήσεις; Ἀλλά «πίστις ἐστὶ ἐλπίζομένων ὑπόστασις», αἰσθήσει δὲ τό μέλλον τε καὶ ἐλπίζομενον οὐδ' ἰδεῖν γένοιτ' ἄν τις μηχανή· διό καὶ ὁ ἀπόστολος προσέθηκε, «πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων». Ἄρ' οὖν νοερά τις δύναμις ὄψεται τὰ ἐλπίζομενα; Καὶ πῶς, ἂ μηδαμῶς ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἄνθρωπος; Τί οὖν, οὐχ ὀρώμεν διὰ τῆς πιστεως τὰ ἐπηγγελμένα ἡμῖν παρά Θεοῦ, ἐπειδήπερ ὑπεραναβαίνει τὰς αἰσθητικὰς καὶ νοεράς πάσας ἐνεργείας; Ἀλλά μὴ πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος τὴν ἐπουράνιον δι' ἔργων ἐπιζητήσαντες πατρίδα, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀπέθανον μὴ κομισάμενοι τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλά πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι. Ἔστιν ἄρα καὶ ὄρασις καὶ νόησις καρδίας ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας· τό γάρ ὑπὲρ νοῦν, εἰ μὴ καθ' ὑπεροχήν, οὐκ ἀνόητον, ἐπεὶ τοιοῦτο τό κατ' ἔλλειψιν ἄνουν.

Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεὶ πάντες «οἱ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς (σελ. 488) πιστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττον τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι», τελειωθέντες ἄρ' οὗτοι τὰ ἐπηγγελμένα οὐκ ὄψονται; Ἡ ὄψονται μὲν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται; Ἡ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἀλλ' ὡς καὶ πλὴν ἢ τελειωθῆναι; καὶ πῶς ἄν ἔχοι τοῦτο λόγον; Οὐκοῦν ὄψονται καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν ὄψονται καὶ οὐχ ὡς πρότερον ἐώρων, ἀλλ' ὡς ἀπόλαυσιν τῶν ἐπηγγελμένων εἶναι τὴν ὄρασιν. Ἔστιν ἄρα ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν καὶ ἔτι ὑπὲρ τοῦτο· καὶ γάρ ἡ μὲν πίστις αὕτη ὑπὲρ νοῦν ὄρασις ἐστὶν, ἡ δὲ τῶν πιστευθέντων ἀπόλαυσις, ὄρασις ὑπὲρ τὴν ὑπὲρ νοῦν ὄρασιν ἐκείνην. Ἔστι δὴ καὶ τό κατ' αὐτὴν ὄρατόν τε καὶ ἀπολαυστόν, ὃ ὑπὲρ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὑπάρχον οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς καὶ αὐτοῦ ἐξήρηται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη γάρ πᾶσα ἡ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασις. Συνήκας ὅσον τῆς θεοπρεποῦς μεγαλειότητος περιαιροῦνται οἱ ταύτην μὴ γινώσκοντες τὴν ὑπὲρ νόησιν ὄρασιν, ὅσον δ' ὑπὲρ αὐτοὺς μεγαλύνουσι Θεόν οἱ ταύτης ἢ διὰ καθαρότητα καρδίας μετρίως γευσάμενοι καὶ τὸν ἀρραβῶνα σχόντες ἐν ἑαυτοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἢ παραδεξάμενοι πίστει τῇ πολυτρόπως προξένω τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν; Ἀλλ' ὁ φιλόσοφος τό ὕψος τῆς διανοίας ταύτης οὐ χωρήσας, οὔτε τὸν Θεόν προσεκύνησεν ἢ ἐδόξασεν ἀξίως ἑαυτοῦ ἐν Πνεύματι καὶ τοὺς ἐν Πνεύματι Θεοῦ δοξάζοντας πᾶν

ήγειται τούναντίον πράττειν καί πρὸς τὸν τῶν βλασφημούντων κατασπᾶ κατάλογον τούς μόνους ὑψηλοῦς καί ἀσφαλεῖς θεολόγους.

Ἄλλα γάρ ἐνδιατρίψωμεν ἔτι περὶ τὴν πίστιν καί τὴν κατ' αὐτὴν θείαν καί τερπνὴν χριστιανοῖς θεωρίαν, πίστιν, τὸ τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τὴν ἀποστολικὴν ζωὴν, τὸ ἀβραμαῖον δικαίωμα, πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχεται καί εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καί ἀφ' ἧς δίκαιος ζήσεται, ὁ δ' ὑποστελλόμενος τῆς εὐδοκίας ἐκπεσεῖται τῆς θείας, (σελ. 490) καί γάρ «χωρὶς πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι Θεῷ», πίστιν, τὴν παντοδαπῆς πλάνης τὸ γένος ἡμῶν ἐλευθεροῦσαν ἀεὶ καί ἐνιδρύουσαν ἡμᾶς τῇ ἀληθείᾳ καί ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν, ἧς οὐδεὶς ἡμᾶς τῶν ἀπάντων ἀποκινήσει, κἄν μαινομένους ἠγήσεται, διὰ τῆς ὄντως πίστεως ἐξεστηκότας τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν ἔκστασιν, ἔργω τε καί λόγῳ μαρτυροῦντας ὡς οὐ «περιφερόμεθα παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας», ἀλλὰ τῆς ἐνιαίας τῶν χριστιανῶν ἀληθογνωσίας ἐχόμεθα καί τὴν ἀπλουστέραν καί θειοτέραν καί ὡς ἀληθῶς ἀπλανῆ θεωρίαν πρεσβεύομεν. Ἴνα τοίνυν, τῶν μελλόντων ἀρτίως ἀφέμενοι, τὴν ἐκ πίστεως ὑπὲρ νοῦν θεωρίαν ἀπὸ τῶν γεγονότων ἐξ ἀρχῆς ἐποπτεύσωμεν, «πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τούς αἰῶνας ρήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τά βλεπόμενα γεγονέναι». Ποῖος νοῦς χωρῆσαι δύναται ἄν ὡς ἐκ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τότε γέγονε τὸ πᾶν καί ταῦτα λόγῳ μόνῳ; Ἐκεῖνο γάρ πάντως οὐχ ὑπεραναβαίνει τὰς νοεράς ἐνεργείας, ὃ καταληπτόν ἐστι αὐταῖς. Ταῦτ' ἄρα καί οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατανοήσαντες ὡς μεταχωρεῖ τὸ μὴ ὄν τῶν φθειρομένων οὐδέν, γίνεται τε ἐκ μὴ ὄντος τῶν γινομένων οὐδέν, ἀγέννητον καί ἀτελεύτητον τὸν κόσμον ἐδόξασαν. Ἄλλ' ὑπεραναβάσα ἡ πίστις τὰς ἀπὸ τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἐγγινομένας ἐννοίας ἠνώσεν ἡμᾶς τῷ πάντων ὑπερανωκισμένῳ λόγῳ καί τῇ ἀκατασκεύῳ καί ἀπλῇ ἀληθείᾳ καί κατενοήσαμεν κρεῖττον ἢ κατὰ ἀπόδειξιν, ὡς οὐ μόνον ἐκ μὴ ὄντων ἀλλὰ καί μόνῳ ρήματι Θεοῦ ἅπαντα παρήχθη. Τί οὖν ἡ πίστις αὕτη; Ἄρα φυσικὴ τις δύναμις ἢ ὑπερφυῆς; Ὑπερφυῆς δήπου διό οὐ δύναται τις ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' Υἱοῦ, τοῦ ὑπεράνω τιθέντος ἡμῶν αὐτῶν ἡμᾶς καί τὴν θεοποιὸν ἀπλότητα διδόντος καί πρὸς τὴν τοῦ συναγωγοῦ Πατρός ἐπιστρέφοντος ἐνότητά (σελ. 492) Διὰ τοῦτο Παῦλος «ἔλαβε χάριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως», διὰ τοῦτο, «ἐάν ὁμολογήσης ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν καί πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτόν ἠγείρειν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ», διὰ τοῦτο τῶν ἰδόντων καί πιστευσάντων εἰς τὸν ἐκ νεκρῶν ζῶντα καί ἀρχηγόν τῆς αἰωνίου ζωῆς, οἱ μὴ ἰδόντες καί πιστεύσαντες μακαριώτεροι ἅ γάρ καί ὀφθαλμὸς βλέπων ἑαυτῷ ἀπιστεῖ καί διάνοια καταλαβεῖν οὐκ ἔχει, ταῦτα διὰ τῶν τῆς πίστεως ὑπερκοσμίων ὀφθαλμῶν καί εἶδον καί ἐσεβάσθησαν.

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν» αὕτη ἐστὶν, εἰ καί παράδοξον εἰπεῖν, ἡ καί τὸν κάτω πρότερον κατὰ διαφόρους τρόπους καί καιροὺς συστησαμένη κόσμον, εἶθ' ὕστερον ἐπὶ τὸ θεϊότερον μετασκευάσασα καί ὑψοῦ τῶν οὐρανῶν αὐτόν θεῖσα καί τὴν γῆν οὐρανῶσασα. Τίς δευτέρου κόσμου σπέρματα ἐφύλαξεν; Οὐχ ἡ τοῦ Νῶε πίστις; Τίς τὸν Ἀβραμ Ἀβραάμ καί πολλῶν ἐθνῶν πεποίηκε πατέρα, τῶν τε τῇ ψάμμῳ παρεικαζομένων καί τῶν τοῖς ἀστράσι παραπλησίων; Οὐχ ἡ περὶ τὰς ἀκαταλήπτους τότε ἐκείνας ὑποσχέσεις πίστις; Τὸν γάρ μονογενῆ διάδοχον προκείμενον εἶχεν σφαγὴν καί δι' αὐτοῦ πολυτεκνίαν, ὧ τοῦ θαύματος, ἀνενδοιάστως ἐπίστευσε. Τί οὖν, οὐχὶ μωραίνειν ἂν τότε ἔδοξεν ὁ γέρων τοῖς λογισμῷ τὰ πράγματα ὀρῶσιν; Ἄλλ' ἔδειξεν ἡ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῶν πραγμάτων ἔκβασις τὴν πίστιν οὐκ ἀφροσύνην οὖσαν, ἀλλὰ γνώσιν πάντα λογισμὸν ὑπερέχουσαν. Νῶε δ' αὐθις ἀπὸ τῆς κυρτῆς οὐρανοῦ περιφερείας ἀβύσσους προσεδόκησεν ὑδάτων. Ποῦ τὰ τῆς παρά σοί σεπτῆς φιλοσοφίας ληρήματα; Ἐπὶ τὸ κάτω καί μέσον φύσει πάντα φέρεται τὰ βάρη τὰ κοῦφα, καθ' ὅσον κοῦφα, κατὰ

τοσοῦτο ἀπέχειν τοῦ μέσου. Ποῦ σοι τό μανόν καί συμπεπιλημένον, τό μέν οὐκ ἔχον στέγειν, τό δέ διαδύνον, καί τά μή πάνυ ἀραιά τήν φύσιν; Ποῦ τά ἀκριβῆ σφαιρώματά τε καί (σελ. 494) κυρτώματα καί αἱ πολυειδεῖς καί τάχιστα κινήσεις, δι' ὧν σύ τήν ἐν τοῖς οὐσιν ἀλήθειαν ζητῶν σαυτόν καί τούς σοί πειθομένους ἀποβουκολήσεις ταύτης καί παρανάλωμα κατακλυσμοῦ ποιήσεις, ἃ διά τῆς γνώσεως κακῶς ἠγνόησαν, ταῦτα πικρῶς διά τῆς πείρας μανθάνοντας; Ἡ δέ πίστις καί πρό τῆς ἐκβάσεως δι' ἀγνωσίας καλῶς προσάξει τῇ ἀληθείᾳ καί ἀπειράστους παντάπασι καί ἀπαθεῖς κακῶν διά τῆς πείρας ποιήσεται καί διά τῶν πραγμάτων αὐτῶν μωράν ἀποδείξει τήν ἔξω πᾶσαν φιλοσοφίαν, μήτε τότε μήτε νῦν εἰδυῖαν τό ὑπό τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰρημένον, ὅτι «οὐρανοί ἦσαν ἔκπαλαι ἐξ ὕδατος καί δι' ὕδατος συνεστῶντες, δι' ὧν ὁ πάλαι κόσμος ὕδατι κατακλυσθεῖς ἀπώλετο· οἱ δέ νῦν οὐρανοί τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρί, τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καί ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν». Τί οὖν; ἢ τοῖς χριστιανοῖς ἐνυπάρχουσα θεογνωσία καί ἡ δι' αὐτήν σωτηρία διά γνώσεως φιλοσοφίας ἢ διά πίστεως, ἥτις δι' ἀγνωσίας τήν ταύτης γνῶσιν καταργεῖ; Ἄλλ' εἰ διά γνώσεως, κεκένωται ἡ πίστις καί κατήργηται ἡ λέγουσα ἐπαγγελία ὅτι, «ἐάν πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου Κύριον Ἰησοῦν σωθήσῃ». Ὡστε οὐχ ὁ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν ἔχων ἐν καρδίᾳ διά ταύτην ἔχει τόν Θεόν, ἀλλ' ὁ πιστεύσας ἐν τῇ καρδίᾳ Κύριον Ἰησοῦν διά τῆς ἀπεριέργου πίστεως ἐν ἑαυτῷ ἐνιδρυμένον ἔχει τόν Θεόν.

Καί παρῶμεν νῦν τούς διά τῆς γνώσεως ταύτης ἀγνοήσαντας Θεόν καί ὅτι μή πᾶσα ἀληθής ἐστίν ἢ ἐκ φιλοσοφίας γνῶσις. Ἀλλά θῶμεν εἶναι πᾶσαν ἀληθῆ καί προθῶμεν τούς δι' αὐτῆς τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως ἐπιγνόντας τόν Θεόν. Ἡ γοῦν διά τούτων θεωρία καί ἐπίγνωσις φυσικός καλεῖται νόμος· διό καί πρό τῶν πατριαρχῶν καί προφητῶν καί τοῦ γραπτοῦ νόμου τό γένος τῶν ἀνθρώπων ἐνεκαλεῖτο καί ἐπέστρεφε πρός τόν Θεόν καί ὑπεδείκνυ τόν (σελ. 496) δημιουργόν τοῖς μή καί τῆς κατά φύσιν γνώσεως κατά τούς Ἑλλήνων σοφούς ἐξεστηκόσι. Τίς γάρ νοῦν ἔχων καί ἰδῶν ἐμφανεῖς μέν οὐσιῶν διαφοράν τοσαύτας, ἀφανῶν τε δυνάμεων ἐναντιότητος καί ἀντιρρόπους κινήσεως ὁρμάς, ἔτι δέ στάσιν τρόπον ἕτερον ἀντίρροπον, διαδοχάς τε ἐνεκλείπτους ἐξ ἐναντιοπαθείας καί φιλίαν ἀσύγχυτον ἐξ ἀσυμβάτου νείκους, συνοχάς τε τῶν διακεκριμένων καί ἀσυμμιξίας τῶν ἠνωμένων, νῶν, ψυχῶν, σωμάτων, τήν διά τοσοῦτων ἀρμονίαν, τάς μονίμους σχέσεις τε καί θέσεις, τάς οὐσιώδεις ἕξεις τε καί τάξεις, τό ἀδιάλυτον τῆς συνοχῆς, τίς τά τοιαῦτα πάντα ἐπί νοῦν λαβῶν τόν ἐν ἑαυτῷ ἕκαστον καλῶς ἰδρῦσαντα καί πρός ἄλληλα θαυμασίως ἀρμοσάμενον οὐκ ἐννοήσειεν, ὡς ἀπ' εἰκόνοσ καί αἰτιατοῦ γινώσκουν τόν Θεόν; Τίς δ' οὕτω γνούς Θεόν ἐν τι τῶν αἰτιατῶν ἢ τῶν κατ' εἰκόνα τούτου προκειμένων ἠγήσεται αὐτόν; Ὡστε καί τήν ἐξ ἀποφάσεως θεογνωσίαν ἔξει. Ἐπέστρεφε τοίνυν ἢ τῶν κτισμάτων γνῶσις πρός θεογνωσίαν τό γένος τῶν ἀνθρώπων πρό νόμου τε καί προφητῶν, καί νῦν αὐθις ἐπιστρέφει, καί σχεδόν πᾶν τό πλήρωμα τῆς οἰκουμένης, ὅσοι μή τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσπίσμασιν εἴκουσι, δι' αὐτῆς μόνης, οὐχ ἕτερον ἀρτίως ἔχουσι Θεόν, ὅτι μή τόν ποιητήν τοῦδε τοῦ παντός.

Οὗτοι τοίνυν ἐκ μόνης τῆς τῶν κτιστῶν γνώσεως γινώσκουσι Θεόν, οἱ μή διά νόμου νόμῳ ἀποθανόντες, ἵνα τήν ἐν Χριστῷ ζήσωσι ζωήν, μᾶλλον δέ οἱ νόμου Θεοῦ μηδέποτε μηδένα προσέμενοι. Σύ δέ νῦν ἡμᾶς, ἠνίκα ὁ Θεός ἐφανέρωθη ἐν σαρκί, ἐπιστεύθη ἐν ἔθνεσιν, ἐκηρύχθη ἐν κόσμῳ καί ὁ τῆς χάριτος νόμος ἀνεκαλύφθη τοῖς πέρασιν, ἠνίκα «τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐλάβομεν, ἵνα εἰδῶμεν τά ἐκ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν», ἠνίκα διδακτοί Θεοῦ ἐγενόμεθα καί τοῦ παρακλήτου παιδεύματα, κατά τήν σωτήριον ἐπαγγελίαν («ἐκεῖνος» γάρ, φησί, «διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν τήν ἀλήθειαν», ὡς μηδέπω δήπου ἐγνωσμένην), ἠνίκα νοῦν ἔχομεν Χριστοῦ καί (σελ. 498) ὀφθαλμούς πνευματικούς, πάλιν εἰς τοῦπίσω στρέφεις ὑπό

διδασκάλου τοῖς τοῦ κόσμου ζῆν στοιχείοις, ἄνθρωπε; Τί λέγεις; «Καινόν οὐρανόν καί καινήν γῆν κατά τό ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν», καί οὐκ ἐκ ἐκείνου τόν Θεόν ὑπερκοσμίως νοήσομέν τε καί δοξάσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ παλαιοῦ τούτου μόνου καί ἀλλοιωτοῦ ἐπιγνωσόμεθα αὐτόν; Οὐκ ἀλλοιωτοῦ δέ μόνον ἀλλά καί φθαρτοῦ. Καί γάρ καινόν εἰπὼν ἐκείνον, παλαιόν τοῦτον ἔδειξε· πᾶν δέ τό παλαιούμενον καί γηράσκον εἰς ἀφανισμόν.

Ἄλλά πόθεν τόν καινόν τοῦτον ἐδιδάχθημεν κόσμον καί τήν μή παλαιουμένην ζωήν; Ἄρ' ἀπό τῆς τῶν κτισμάτων θεωρίας ἢ παρά τοῦ «ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατά Πνεῦμα ἀγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»; Οὐχ εἷς ἡμῶν καί καθηγητής, ὁ Χριστός; Ποῦ τοίνυν τῶν αὐτοῦ λόγων περί τῆς τοῦ φθειρομένου κόσμου φύσεως ἐδιδάχθημεν; Οὐ αὐτός ἐντεῖλατο μή καλεῖν καθηγητήν ἐπί τῆς γῆς; Πῶς οὖν ἡμεῖς Ἑλλησι καί Αἰγυπτίοις ὡς σωτήριον τι μαθησόμενοι φοιτήσομεν; Θεόν αὐχεῖ διδάσκαλον ἢ καθ' ἡμᾶς θεογονωσία· οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος ἐδίδαξε καί ἔσωσεν ἡμᾶς. Οὐκέτι ἐκ τοῦ εἰκότος γινώσκομεν Θεόν· τοιαύτη γάρ ἢ ἀπό τῶν κτισμάτων γνώσις τοῦ Θεοῦ· νῦν δέ «ἡ ζωὴ ἐφανερῶθη, ἣτις ἦν πρὸς τόν Πατέρα καί ἐφανερῶθη ἡμῖν» καί ἀνήγγειλεν ἡμῖν ὅτι «ὁ Θεός φῶς ἐστι καί σκοτία ἐν αὐτῷ ὑπάρχει οὐδεμία», καί τούς πιστεύσαντας αὐτῷ τέκνα ἐποίησε φωτός, «καί οὐπω ἐφανερῶθη τί ἐσόμεθα», ὅτι «ἐάν φανερωθῆ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι καί ὁψόμεθα αὐτόν καθὼς ἐστιν». Ἔχεις πάλιν ἔφοδον συκοφαντίας· «καθὼς γάρ ἐστιν ὁψόμεθα αὐτόν». Ἄλλ' ὁ ταῦτα λέγων, τῇ ἐν Σιών τεθείσῃ πέτρᾳ προσεχῶς ἐπωκοδομημένος, ταύτη παραπλήσιός ἐστιν ἐν πᾶσιν· «ὁ πεσὼν οὖν ἐπ' αὐτόν συντριβήσεται, καί ἐφ' ὃν ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν».

(σελ. 500) Ἡμεῖς δέ σκεψώμεθα πόθεν ὁ φιλόσοφος κατασκευάζει ὡς ὑπὲρ πάσας τάς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις οὐκ ἔστιν, ἐκεῖνο πρότερον εἰπόντες, ὡς ἀνώνυμόν τε καί ὑπερώνυμον ἐκεῖνο ἴσμεν, περί οὔ ἡμῖν ὁ λόγος. Εἰ γοῦν καί ὄρασιν αὐτό φαμεν, ἀλλά καί ὑπὲρ ὄρασιν αὐτό ὑπάρχον ἐπιστάμεθα, κἄν τις ἐθέλῃ νόησιν αὐτό καλεῖν, ὅτι καί ὑπὲρ νόησιν ἐστιν ἐκεῖνο πιστεύων ἢ διὰ τῆς πείρας ἐπιστάμενος, κατά τοῦθ' ἡμῖν ὁμολογεῖ. Τά γοῦν συντεταγμένως καταφασκόμενά τε καί ἀποφασκόμενα νοήματά τε καί ὄραματα αὐτῷ παρεῖσθω πάνθ' ὡς μάταια καί μηδέν ὄντα πρὸς ἡμᾶς καί τόν προκείμενον λόγον. Ὅτι δέ ἐστιν ὄρασις ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν, ἐκεῖνος μὲν οὐκ ἐνόησεν οὐδέ ἐπίστευσεν, ἡμεῖς δέ καί μή νοοῦντι συνέγνωμεν ἂν, ἐπειδὴ τό ὑπὲρ νοῦν νοεῖν οὐκ ἔνι φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς καί ταῖς κατ' αὐτήν μελέταις, καί μή πάντη πιστεύοντα παρεδεξάμεθ' ἂν, χρῆν εἰδότες κατά τόν ἀπόστολον «τόν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθαι». Τό δέ καί τούς πιστεύοντας περιτρέπειν ἐγχειρεῖν καί συγγράμμασιν ἐναγωνίοις χρῆσθαι κατ' αὐτῶν τε καί τῆς ἀληθείας καί παντί τρόπῳ σκανδαλίζειν σπεύδειν οὐ τούς μικρούς μόνον, ἀλλά καί τούς προήκοντας ἀρετῇ καί εὐσεβείᾳ, τοῦτο δέ τίς ἂν ἐνέγκοι σιωπῇ τῆς ἀληθείας θεραπευτῆς εἶναι προαιρούμενος; Ἐκεῖνος μὲν οὖν ὡς ἔστιν ὄρασις καί νόησις ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καί νόησιν, ὑπερώμενός τε οὕσα καί ἀποδεούσας ἑαυτῆς κεκτημένη τάς ἐπωνυμίας οὐκ ἐνόησεν, οὐδέ ἐπίστευσε, καί ὁ δέ ὑπὲρ νοῦν λέγειν τούς θεολόγους οἴεται, τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν, οὐδέ τοῦτ' εἶναι ὑπὲρ νοῦν καί αὐτός ὁμολογεῖ. «Τά γάρ ἐγνωσμένα», φησίν, «ἀποφάσκουσιν, οὐ τά μή ἐγνωσμένα» καί ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐν τῇ θεολογίᾳ ταύτῃ τά ἀπεφαίνοντα τῷ Θεῷ διανοεῖται ὁ νοῦς, ὥστ' οὐδ' αὕτη ἡ θεολογία τάς νοεράς ἐνεργείας ὑπερβέβηκε.

Περί δέ τῆς ὑπὲρ νοῦν ὀράσεως τοῦτ' ἂν εἴπομεν, ὡς, εἰ μὲν οὐκ εἶχεν ὁ ἡμέτερος νοῦς ὑπεραναβαίνειν ἑαυτόν, (σελ. 502) οὐδ' ἂν ἦν ὑπὲρ τάς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις καί νόησις· ἐπεὶ δέ καί ταύτην ἔχει τήν δύναμιν καί κατά ταύτην μόνην κυρίως ἐνοῦται τῷ Θεῷ, δι' αὐτοῦ κατά τόν καιρόν τῆς προσευχῆς προϊούσαν

εις ἐνέργειαν, ἔστιν ἄρα ὑπὲρ τὰς νοεράς πάσας ἐνεργείας ὄρασις, ἣν ὄρασιν ὑπὲρ νόησιν φαμεν· ὃ τοίνυν οὐ μᾶλλον ἔστιν ἀνοησία ἢ νόησις, πῶς μῦθον ἔσται τῆς καθόλου γνώσεως; Πῶς δ' ἀντιδιαιεθήσεται τοῖς εἶδεσιν αὐτῆς; Οὐδέ γάρ τὴν οὐσίαν διεϊλέ ποτέ τις τῶν σοφῶν εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον καὶ ὑπερούσιον, οὐδέ τὴν αἴσθησιν εἰς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν· τὸ γὰρ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν, πῶς ἂν εἴη ὑπὸ τὴν οὐσίαν καὶ ὑπ' αἴσθησιν τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν; Οὕτως ἄρα οὐδέ τὸ ὑπὲρ τὴν γνώσιν, γνώσεως εἶδος. Ὅτι δὲ ἔχει δύναμιν ὑπερβαίνειν ἑαυτὸν ὁ νοῦς καὶ δι' αὐτῆς τοῖς ἑαυτοῦ κρείττοσιν ἐνοῦσθαι καὶ ὁ μέγας Διονύσιος ἀριδηλότατά φησι, καὶ οὐχ ἀπλῶς τοῦτο λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην εἶδησιν χριστιανοῖς τῶν ἀναγκαιοτάτων εἶναι προσημαίνειν· «δέον» γάρ, φησίν, «εἶδέναι τὸν καθ' ἡμᾶς νοῦν, τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν εἰς τὸ νοεῖν, δι' ἧς τὰ νοητὰ βλέπει, τὴν δὲ ἔνωσιν ὑπεραίρουσαν τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, δι' ἧς συνάπτεται πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ». Ἡ μὲν οὖν ὑπεραίρει τὴν τοῦ νοῦ φύσιν, ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς νοεράς ἐνεργείας καὶ γνώσις οὐκ ἔστι καθ' ὑπεροχὴν· ἡ δὲ σύνδεσμός ἐστι νοῦ τε καὶ Θεοῦ, κρείττον ἀσυγκρίτως τῆς συνδούσης τὸν νοῦν πρὸς τὰ κτιστὰ δυνάμεως, δηλαδή τῆς γνώσεως.

Ἄλλὰ πῶς ὁ ἀντιλέγων ἡμῖν κατασκευάζει ὡς οὐκ ἔστιν ὑπὲρ πάσας τὰς νοεράς ἐνεργείας ὄρασις; «Ἐπειδή», φησί, «τῆς κατὰ ἀφαίρεσιν θεολογίας ὑψηλότερον οὐδέν». Ἄλλ' ἕτερον, ὃ βέλτιστε, θεωρία θεολογίας, ἐπεὶ μηδὲ ταῦτόν λέγειν τι περὶ Θεοῦ καὶ κεκτῆσθαι καὶ ὄραῖν Θεόν. Λόγος μὲν (σελ. 504) γάρ καὶ ἡ κατὰ ἀπόφασιν θεολογία, θεωρία δὲ εἰσι καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ ἀποκαλυφθεὶς τὰ ἄρρητα. Ἐπεὶ τοίνυν λόγος καὶ ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ἄρα ἐστὶν ἡ ὑπὲρ λόγον θεωρία, καὶ ὑπεραναβαίνειν ταύτην οἱ θεωρητικοὶ τῶν ὑπὲρ λόγον, οὐ λόγῳ, ἔργῳ δὲ καὶ ἀληθείᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος, ὃ δίδωσιν ἡμῖν ὄραῖν «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν».

Ἄλλ' ἐκεῖνος ταῦτα οὐδέ μετρίως συνιείς, τὸν μέγαν οἶεται συμμαρτυρεῖν αὐτῷ Διονύσιον λέγοντα, «ἐν τῷ θείῳ γνώφῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεὸν γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῷ τῷ μὴ ὄραῖν μηδὲ γινώσκειν, ἀληθῶς ἐν τῷ ὑπὲρ ὄρασιν καὶ γνώσιν γινόμενος» καὶ ἀλλαχοῦ, «μόνοις ὑπάρχει εἰσδύεσθαι εἰς τὸν γνώφον, οὗ ὄντως ἐστὶν ὁ πάντων ἐπέκεινα, τοῖς πάντα καὶ τὰ καθαρὰ καὶ πᾶσαν πασῶν ἀγίων ἀκροτήτων ἀνάβασιν καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα ὑπερβάσιν». «Εἰσέρχεται δὲ τις», φησίν ὁ φιλόσοφος, «εἰς τοῦτον τὸν γνώφον διὰ τῆς τῶν πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ τελεωτάτη θεωρία, ὁ γνώφος οὗτος, ἡ δι' ἀποφάσεως θεολογία μόνη, καὶ τοῦ μηδὲν γινώσκειν οὐδὲν ἐστὶν ἐπέκεινα, ὥστε καὶ τὸ θεῖον φῶς ἐκεῖνο, ὃ τί ποτέ ἐστίν, ὃ λέγεται ὑμεῖς, ἀπολιπεῖν δεῖ, ἵνα πρὸς τὴν κατὰ ἀπόφασιν θεολογίαν τε καὶ θεωρίαν ἀναδράμητε». Ἄλλὰ μὴν φῶς ἡμεῖς τῆς χάριτος ἐκεῖνο λέγομεν, ὃ φησιν αὐτός ὁ μέγας Διονύσιος πάντοτε αἰωνίως καὶ ἀδιαλείπτως περιστράπτειν τοὺς ἀγίους ἐν τῇ μακαριωτάτῃ ἐκείνῃ διαγωγῇ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, «ὡς καὶ τοὺς μαθητὰς ἐν τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τίς ἂν οὖν γένοιτο μηχανὴ τοῦ αἰδίδως περιλάμποντος καὶ ἀνεκλείπτως ὀρωμένου τότε (καὶ ταῦτ' οὐ μόνον αἰσθητῶς ἀλλὰ καὶ νοερῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταῦτα πνευματικῶς καὶ θεϊκῶς, ὡς πολλάκις (σελ. 506) καὶ διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν), τίς οὖν μηχανή, τίς δ' ὄνησις ἀπολελύσθαι, τοῦ κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς τοῖς νοῦ κρείττοσιν ἐνοῦντος αἰωνίως καὶ διδόντος τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς ὄραῖν; Ὡς γάρ ὁ νοῦς ἀφράστως τῇ αἰσθήσει συνημένος ὄραῖ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὡς ἡ αἴσθησις συμβολικῶς καὶ αἰσθητῶς προτίθεται τὰ νοητὰ διὰ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συναφείας, ἐν καταλήψει γενομένη τούτων, οὕτω καὶ τῷ Πνεύματι ταῦτ' ἄμφω συνημμένα τὸ ἀόρατον φῶς πνευματικῶς θεάσονται, μᾶλλον δὲ συνδιαγωνίσουσι θεώμενα. Τίς οὖν μηχανὴ τοῦ αἰδίδως οὕτω περιουγάζοντος τὸ ἡμᾶς φωτὸς ἀφείσθαι, ἵνα τῆς σοῖ νομιζομένης τελεωτάτης

θεωρίας ἀπολαύσωμεν; Εἰ δέ νῦν μέν ἀφιέναι τοῦτο τό φῶς καί ὑπερβαίνειν δυνάμεθα, τότε δ' οὐ, κρείττων ἄρ' ἡμῖν ὁ παρῶν αἰῶν τοῦ μέλλοντος καί εἰκότως ἐπτόνηται περί αὐτόν οἱ τῶ αἰωνίῳ πολεμοῦντες καί ἀληθινῶ φωτί.

Ἄρ' οὖν Διονύσιος ὁ μέγας τούτοις συμφωνεῖ; Καί πῶς ἄρ' ὁ τό φῶς τοῦτο ἐξυμνήσας πάντων μάλιστα; Τοῦτο μέν οὖν καί προαπεδείξαμεν διά πλειόνων ἐν τοῖς Περί φωτός καί φωτισμοῦ θείου προεξενηνεγμένους λόγους, ὡς ὃ γε μάλιστα πάντων ἀντικείμενος τοῖς τῶ μεγάλῳ φωτί ἀντικείμενοις, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῆς οἰκουμένης φανότατος φωστήρ. Ἀλλά καί νῦν ἀναλαμβάνοντες ἴδωμεν τάκεινου ὑπ' αὐτῶν προβεβλημένα ρήματα. Δωροθέῳ τοίνυν οὗτος ἐπιστέλλων λειτουργῶ, «ὁ θεῖος», φησί, «γνόφος ἐστί τό ἀπρόσιτον φῶς δι' ὑπερβολήν ὑπερουσίου φωτοχυσίας ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεόν γνῶναι καί ἰδεῖν ἀξιούμενος, αὐτῶ τῶ μὴ ὄραν μηδέ γινώσκειν ἐν τῶ ὑπέρ ὄρασιν καί γνῶσιν γινόμενος, τοῦτο αὐτό γινώσκων, ὅτι μετὰ πάντα ἐστί τά αἰσθητά καί νοητά». Ἐνταῦθα τοίνυν τό αὐτό καί γνόφον λέγει καί φῶς, καί ὄραν καί μὴ ὄραν, καί γινώσκειν καί μὴ γινώσκειν. Πῶς οὖν καί σκότος τοῦτο τό φῶς; «Δι' ὑπερβολήν», (σελ. 508) φησί, «φωτοχυσίας», ὥστε φῶς μέν κυρίως, σκότος δέ καθ' ὑπεροχήν, ὡς ἀόρατον τοῖς δι' αἰσθήσεως ἢ νοῦ ἐνεργειῶν προσιέναι καί ὄραν ἐπιχειροῦσιν.

Ἐπεὶ δ' ἐν αὐτῶ τῶ ἀπροσίτῳ γίνεται πᾶς ὁ Θεόν γνῶναι καί ἰδεῖν ἀξιούμενος, τίς ἐστιν οὗτος ὁ τοῦ τοιοῦτου ἀξιούμενος, προσελθεῖν τῶ ἀπροσίτῳ καί ἰδεῖν τόν ἀόρατον; Ἄρα πᾶς θεοσεβής; Ἀλλά Μωσέως μόνου καί τῶν κατ' αὐτόν τό γενέσθαι ἐν τῶ θείῳ γνόφῳ, ἢ δέ δι' ἀποφάσεως θεολογία παντός ἐστί θεοσεβοῦς νῦν δέ μετὰ τήν δεσποτικήν διά σαρκός ἐπιδημίαν, καί παντός ἀνθρώπου, ὡς προαποδέδεικται. Ἄλλο ἄρα τό κυρίως τοῦτο φῶς καί ὁ θεῖος αὐτός γνόφος καί ἀσυγκρίτως ὑπερέχον τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας ἐστῶ δ' ὅμως ὅποσον ὁ Μωϋσῆς ὑπερέχει κατὰ τήν θεοπτίαν τῶν πολλῶν. Ἄλλ' ὁ ἐν τῶ φωτί τούτῳ γεγονός ὄρα, καί οὐχ ὄρα. Πῶς ὄρων οὐχ ὄρα; Ὅτι, φησίν, ὑπέρ ὄρασιν ὄρα, ὥστε κυρίως μέν γινώσκει καί ὄρα, οὐχ ὄρα δέ ὑπεροχικῶς, μηδεμιᾶ ἐνεργείᾳ νοῦ τε καί αἰσθήσεως ὄρων, αὐτῶ τῶ μὴ ὄραν μηδέ γινώσκειν, τουτέστι τῶ ὑπερβῆναι τόν τοιοῦτον πᾶσαν γνωστικήν ἐνέργειαν, ἐν τῶ ὑπέρ ὄρασιν καί γνῶσιν γινόμενος, δηλονότι κρείττονως ἢ καθ' ἡμᾶς καί ὄρων καί ἐνεργῶν, ὡς κρείττον ἢ κατ' ἄνθρωπον γενόμενος καί Θεός ἤδη κατὰ χάριν ὦν καί Θεῶ ὑπάρχων ἠνωμένος καί διά Θεοῦ Θεόν ὄρων.

Οἱ τοίνυν τήν κατὰ ἀπόφασιν μόνην θεωρίαν πρεσβεύοντες καί περαιτέρω ταύτης μηδεμίαν ἐνέργειαν ἢ ὄρασιν δοξάζοντες, καί ταύτην μέν ὑπό τήν καθόλου γνῶσιν εἶναι λέγοντες, τῆς δέ γνώσεως μηδεμίαν ὑψηλοτέραν θεωρίαν, τούς κατ' αὐτούς τῆς κατὰ ἀπόφασιν τελεωτάτης ταύτης ἐφικνουμένους θεωρίας κυρίως μὴ ὄραν μηδέ γινώσκειν εἰκόσιν οἰόμενοι καί στήρησιν ἔχοντας γνώσεως τε καί ὀράσεως. Οὐκοῦν ἔλαθον ἑαυτούς τήν ὄντως ἀγνωσίαν, ταύτην δέ κατὰ στήρησιν, κρείττον πάσης γνώσεως (σελ. 510) ἀποφαινόμενοι καί σεμνυνόμενοι τῶ κατ' ἔλλειψιν ἀγνώστως ἔχειν. Οὕτως οἱ τῶ μεγίστῳ μὴ πιστεύοντες φωτί καί τοῦ φωτός τῆς γνώσεως ἐκπίπτουσι. Καί μήν, εἰ ταυτόν ἢ τε κατὰ ἀπόφασιν θεωρία καί ὁ θεῖος γνόφος, αὕτη δέ ἢ θεωρία στήρησιν κυρίως παρέχει τοῦ ὄραν, κατὰ τούς λέγοντας ὡς οὐκ ἔστι περαιτέρω θεία θέα, οὐκοῦν καί ὁ θεῖος γνόφος οὗτος κυρίως ἐστί καί κατὰ στήρησιν σκότος καί τούς ἐν αὐτῶ γινομένους ἀφρονας ἀποτελεῖ καί ποιεῖ γε τοιοῦτους ὡς ἀληθῶς τούς περί αὐτοῦ τοιαῦτα ἀποφαινομένους, οἱ πρὶν ἀποτάξασθαι τῇ αἰγυπτία καί ψευδωνύμῳ καί ἀγόνῳ μητρί, ἢν καλῶς λέγουσιν οἱ πατέρες τήν ἕξω νοεῖσθαι παιδευσιν, πρὶν καθαρῶς γνῶναι ὡς δύο πολεμίων μεταξύ βιοτεύομεν καί προσθέσθαι τοῖς κρείττοσι, πρὶν δι' αὐτῶν ἐπιθέσθαι τοῖς πονηροῖς καί τούς μέν τρέψασθαι καί φονεῦσαι καί κατορύξαι, τούς δέ φυγεῖν (ὅσα δηλονότι τῶν πονηρῶν παθῶν φυσικήν ἔχοντα πρὸς ἡμᾶς οἰκειότητα, τῶν αἰτίων καί

συνεργούντων παρόντων, ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐπικρατέστερα γίνεται), πρὶν τὴν πονηρὰν χρῆσιν ἐξελέγξει τῶν ἀδίκως ἀπὸ τῶν φρεάτων τῆς κτίσεως τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἀρυσόμενων, δηλαδὴ τῶν καθ' Ἑλληνας σοφῶν, πρὶν συνοικῆσαι τοῖς εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους ἄγουσι καὶ μὴ διαφωνοῦσι καὶ ἀντιφωνοῦσιν ἀλλήλοις, τοῖς τὰ θεῖα δηληνότι σοφοῖς, πρὶν δι' ἀναχωρήσεως καὶ ἡσυχίας ἐπιστῆσαι τῶν οἰκείων προβάτων, ταῦτόν δ' εἰπεῖν νοημάτων, πρὶν ἀναδραμεῖν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ἀκρότητα τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς, πρὶν πόρρωθεν ἐνατενίσει τῷ καινῷ φωτί, πρὶν προσεγγίσει, πρὶν ἀκοῦσαι καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν ὑπολύσασθαι, ὡς οὐκ ἐξὸν ψαύειν τῆς ἁγίας γῆς, τῶν νεκρῶν καὶ μὴ ὄντως ὄντων μεσιτευόντων, πρὶν ἀλλοιωθῆναι τὴν δεξιὰν ἐγκόλπιον γενομένην, τουτέστι τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν καταδύντα, πρὶν διὰ τῆς πάντα δυναμένης βακτηρίας, δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ τοῦ τυράννου κράτος (σελ. 512) καθελεῖν κατὰ κράτος καὶ τὴν ἀλμυρὰν τοῦ βίου θάλασσαν ποσὶν ἀβρόχοις ἐμπεριπατήσαι, πρὶν τὴν πικρανθεῖσαν καὶ σκληρυνθεῖσαν φύσιν ἡμῶν πηγὴν ὑπερφυοῦς εὐφροσύνης δι' εὐχῆς καὶ θεαρέστου πράξεως ἀποτελέσει, πρὶν τῆς ἄνωθεν ἐπιρρεούσης γεύσασθαι τροφῆς καὶ τοὺς ἀντιπάλους οὐκέτι φεύγειν ἀλλὰ καταδιώκειν ἅπαντας προθυμεῖσθαί τε καὶ δύνασθαι, πρὶν διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἀπάντων παρασκευῆς τελείως σαββατίσαι τὴν τῶν κακῶν ἀπραξίαν καὶ ἀκοῦσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰς πολυφώνους σάλπιγγας καὶ ἰδεῖν καὶ παραλλάξαι τὰ πολύχυτα φῶτα (ταῦτα δὲ ἐστὶν ἢ διὰ τῶν πολυειδῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἐξαγγελλομένη δόξα τοῦ Θεοῦ, ἔστω δὲ καὶ τὸ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ πατέρων κήρυγμα καὶ πάντα τὰ διεξοδικὰ τῶν θείων παιδεύματα), πρὶν προκατορθῶσαι τοσαῦτα καὶ μετὰ τῶν ἐκκρίτων καθιερωμένων τῷ Θεῷ πρὸς τὴν τῶν θείων ἀναβάσεων ἀκρότητα φθάσαι καὶ τὸν τόπον τοῦ Θεοῦ ἰδεῖν, εἶτα καὶ αὐτῷ τῷ Θεῷ ἀπερινοήτως ἐνωθῆναι, τούτων πάντων ἀπολελυμένοι, τολμῶσι λέγειν ὡς εἰς τὸν ὑπέρφωτον εἰσδύνουσι γνόφον διὰ τῆς κατὰ ἀπόφασιν θεολογίας. Ἡμεῖς δὲ ταύτην ἐν τοῖς προτέροις Περί φωτός λόγοις ἱκανῶς ἐξητακότες, εἰκόνα μὲν ἐδειξάμεν τῆς ἀνειδέου ἐκείνης θεωρίας καὶ τῆς κατὰ νοῦν ὑπὲρ νοῦν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι θεωρητικῆς ἀποπληρώσεως, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν. Διό καὶ πάντες μὲν οἱ πιστοὶ παραδέξασθαι καταξιωθέντες τὸ μυστήριον, ὑμνεῖν δι' ἀποφάσεως δύνανται Θεόν, οὐ μέντοι καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ὁρᾶν διὰ φωτός αὐτόν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν πληρώσεως τὴν ὑπερφυᾶ δύναμιν τῆς θεωρίας δέξονται.

«Ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ θεῖα φῶτα δεῖν ἀπολιπεῖν», φησί, «κατὰ τὸν ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιον εἰς τὸν μυστικὸν εἰσδύοντας γνόφον· οὐκοῦν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, εἶγε καὶ ὄλως τί ποτέ ἐστιν ἃ ὑμεῖς πρεσβεύετε, χρῆν ἀφεῖναι κάτω, (σελ. 514) κἀντεῦθεν δείκνυται ὡς τὸ μηδαμῆ μηδὲν ὁρᾶν, τοῦτ' ἔστιν ὁ μυστικὸς ἐκεῖνος γνόφος». Τί φατε καὶ οὕτω πολλοῖς ἐναρίθμιον τίθεσθε τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ συνδιαγωνίζον τοῖς ἁγίοις, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, τὴν ἀναρχον καὶ ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; Οὕτω γάρ τουτί τὸ φῶς αὐτός ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ αὐτὸ λάμπας ἐπωνόμασε. Τί δ' ὁ θεῖος Διονύσιος οὗτος; Οὐκ ἐν τῇ Μυστικῇ θεολογίᾳ φανερώς φησιν, ὡς ἡ ἀγαθὴ πάντων αἰτία, πάντων μὲν ὑπερουσίως ὑπέρκειται, μόνοις δὲ ἀπερικαλύπτως ἐκφαίνεται τοῖς καὶ τὰ ἐναγῆ πάντα καὶ τὰ καθαρὰ διαβαίνουσιν; Εἰ γοῦν ἐκείνοις ἐκφαίνεται, καὶ ταῦτα ἀπερικαλύπτως, πῶς οὐδαμῶς ἐκφαίνεται; Εἰ δὲ ἡ ἔκφανσις αὕτη ἢ κατὰ ἀπόφασιν ἐστὶ θεολογία καὶ αὕτη μόνη ἢ ἀκαταληψία, καθάπερ ὑμεῖς δισχυρίζεσθε, κατὰ ταύτην δὲ καὶ Ἑλληνες θεολογοῦσιν, ὡς καὶ τοῦθ' ὑμεῖς φατε, οὐκοῦν κἀκεῖνοι πᾶσαν καθαρότητα ὑπερέβησαν καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον φῶς, τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ὑπόστασιν. Φεῦ, ὅτι τῶν μεμωραμένων σοφῶν ἢ γνῶσις οὐ μόνον καταλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνει τὰς ἐπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἄλλ' οὐχ ὁ Θεοῦ λαλῶν σοφίαν Διονύσιος τοῦτ' ἂν ποτε φαίη· τὰ γὰρ θεῖα φῶτα καὶ

τούς οὐρανίους ἤχους καί τας πασῶν ἀγίων ἀκρότητας, ἃ δεῖν ἀπολιμπάνειν ἐφεξῆς εὐθύς ἐκεῖ κατέλεξε, τας πρό τῆς ὑπωρείας ἐν Χωρήβ τοῦ Μωσέως καθάρσεις, τούς μετά τήν ὑπώρειαν ἀπαντήσαντας ἤχους καί τά προφανέντα τῶν φώτων θεάματα, τόν ἀπό τῶν πολλῶν ἀφορισμόν, τήν μετά ταῦτα πάντα οὐχ ὄρασιν Θεοῦ, ἀλλά τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἔστι τοῦτο σημαίνοντος, ὅτι πᾶν ὁ αἰσθήσεως ἐνεργεία ἢ νοός ὄραται, ὑποθετικοί τινές εἰσι λόγοι τῶν ὑποβεβλημένων τῷ πάντα ὑπερέχοντι, δι' ὧν ὑπέρ παῖσαν ἐπίνοιαν οὐκ αὐτός μόνον, ἀλλά καί ἡ παρουσία αὐτοῦ δείκνυται ὥστε (σελ. 516) ἡ τοῦ τόπου ἐκείνη θέα καί τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ὑπερβέβηκεν, ἢ τοῦτο ἔδειξεν αὐτό. Εἰ μὲν οὖν μέχρι τῆς τοῦ τόπου τούτου θεάς ἡ τοῦ Μωϋσέως ἦν ἀνάβασις, καλῶς ἂν ἴσως ἀπό τῶν τοιούτων μηδεμίαν θεωρίαν εἶναι μετά τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ἐδογματίζον. Ἐπεὶ δέ καί τῆς θεάς τοῦ τόπου τούτου ἀπολύεται καί τότε εἰς τόν γνόφον εἰσδύνει τόν ὄντως μυστικόν ἐν τῇ πάσης γνωστικῆς ἐνεργείας ὑπεροχικῶς ἀποθέσει, «τῷ ἀγνώστῳ κατὰ τό κρεῖττον ἐνούμενος καί ὄρων καί γινώσκων τοῦτον ὑπέρ νοῦν», πῶς μόνον ἐν τῇ κατά ἀπόφασιν θεολογίᾳ τε καί θεωρίᾳ περικλείσομεν τήν ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ θέαν; Ταύτην γάρ καί πρό τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τόν ὑπέρφωτον γνόφον διὰ τοῦ τόπου ὁ Μωϋσῆς ἐθεάσατο ὥστ' ἄλλο τί ἐστι σαφῶς ἢ ἐν τῷ γνόφῳ ἔνωσις καί θέα, τῆς τοιαύτης θεολογίας διαφερόντως ὑψηλότερον.

Καί τί δεῖ λόγοις ἔτι διδάσκειν καί μή πράγματι δεικνύναι τήν ἀσφαλῆ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀλήθειαν; ἼΑρα γάρ ὁ Μωϋσῆς, πάντων ἀπολυθείς τῶν τε ὀρωμένων καί τῶν ὀρώντων πραγμάτων τε καί νοημάτων καί τήν θέαν ὑπερβάς τοῦ τόπου καί εἰς τόν γνόφον εἰσελθών, ἐν αὐτῷ ἐώρακεν οὐδέν; Ἀλλά μήν ἐκεῖ εἶδε τήν ἄυλον σκηνήν, «ἦν δι' ὑλικῆς μιμήσεως τοῖς κάτω ὑπέδειξεν» αὕτη δ' ἂν εἴη, κατὰ τούς τῶν ἀγίων λόγους, Χριστός ἢ Θεοῦ δύναμις καί Θεοῦ ἀθυπόστατος σοφία, ἄυλος ἐν οὐσα καί ἄκτιστος τῇ ἑαυτῆς φύσει, προδεικνύσα δέ διὰ τῆς μωσαϊκῆς σκηνῆς ὅτι δέξεται ποτε κατασκευήν καί εἰς σχῆμα ἥξει καί οὐσίαν ὁ ὑπερούσιος καί ἀσχημάτιστος λόγος, ἢ πάντα ὑπερέχουσα καί προέχουσα καί περιέχουσα σκηνή, ἐν ἣ ἔκτισται καί συνέστηκεν ὅσα τε ὀρατά καί ὅσα ἀόρατα, καί σῶμα λαβῶν θέσει τοῦτο ὑπέρ ἡμῶν, ἀρχιερέυς μὲν ὧν αὐτός προαιώνιος, ὕστερον δέ καί ὡς ἱερεῖω ἑαυτῷ χρώμενος ὑπέρ ἡμῶν. Διὰ τοῦτο, ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγωνώς ὁ Μωϋσῆς, οὐ τήν ἄυλον σκηνήν εἶδε μόνον καί δι' ὑλης ὑπέγραψεν, ἀλλά καί αὐτήν τήν τῆς θεαρχίας (σελ. 518) ἱεραρχίαν καί τά κατὰ τήν νομικήν ἱερωσύνην ὑλικῶς καί ποικίλως διεζωγράφησε. Σύμβολα μὲν οὖν αἰσθητά ἢ τε σκηνή καί τά κατὰ τήν σκηνήν πάντα, ἱερωσύνη τε καί τά καθ' ἱερωσύνην παραπετάσματα τῶν ἐν τῷ γνόφῳ Μωσέως ὑπῆρχε θεαμάτων. Ἐκεῖνα δέ αὐτά τά θεάματα σύμβολα οὐκ ἦν τοῖς γάρ καί τά ἐναγῆ πάντα καί τά καθάρᾳ διαβαίνουσι καί εἰς τόν μυστικόν εἰσδύνουσι γνόφον ἀπερικαλύπτως ἐκεῖνα ἐκφαίνεται. Πῶς δ' ἂν εἴη σύμβολα τά γυμνά παντός περικαλύμματος ἐκφαίνόμενα; Διό καί ὁ τῆς Μυστικῆς θεολογίας ὑποφῆτης εὐχόμενος, ἀρχόμενος, «τριὰς ὑπερούσιε», φησίν, «ἴθυνον ἡμᾶς ἐπὶ τήν τῶν μυστικῶν ἀκροτάτην κορυφήν, ἔνθα τά ἀπλᾶ καί ἀπόλυτα καί ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια κατὰ τόν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται γνόφον». Ἐτ' οὖν ἔχει τις εἰπεῖν ὡς οὐδέν ὄραται ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ καί μετά τήν κατά ἀπόφασιν θεολογίαν ὑψηλότερον θεάμα οὐδέν; ἢ τοῦτο γοῦν ὅτι συμβολικά πάντα τά τῶν ἀγίων θεάματα; καί συμβολικά τοιαῦτα, ὡς φαίνεσθαι μὲν ποτε, εἶναι δ' οὐδέποτε; Μωϋσῆς γάρ εἶδεν ἃ εἶδεν «ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις καί τοσαύταις νυξί», κατὰ τόν Νύσσης Γρηγόριον, τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπὸ τόν γνόφον μετέχων», ὥστε ἀνεῖδα ἦν τά θεάματα ἐκεῖνα. Πῶς οὖν συμβολικά; Ἀλλά καί ἐν τῷ γνόφῳ ἐωρᾶτο πάντα δέ τά ἐν τῷ γνόφῳ ἀπλᾶ καί ἀπόλυτα καί ἄτρεπτα. Τί δέ τῶν κυρίως συμβόλων, τῶν

μεριστῶν καί αἰσθητῶν, οὐ τρεπτόν, οὐ σύνθετον, οὐ τοῖς οὔσι συνημμένον δηλονότι τοῖς κτιστοῖς;

Ἐπεὶ δ' ἑώρα, ὄρατά ἦσαν τά προκείμενα· ἢ οὖν φῶς, ἐν φωτὶ ἄλλω ὑπῆρχον ὄρατά· ἀλλά ἀπλά πάντα τά ἐκεῖ φῶς ἄρα πάντ' ἐκεῖνα. Ἐπεὶ δ' ἑαυτὸν ὑπεραναβάς καί ἐν τῷ γνόφῳ γενόμενος ἑώρα, οὔτε κατ' αἴσθησιν ἑώρα οὔτε κατὰ νοῦν· αὐτοπτικόν ἄρα ἐστὶ τό φῶς ἐκεῖνο καί τούς μὲν μὴ ἀνομμάτους γενομένους νόας ὑπεροχικῶς ἀποκρύπτεται (πῶς γάρ τό αὐτοπτικόν καί αὐτονόητον δι' ἐνεργείας νοῦ (σελ. 520) ὄραθείη οἴασοῦν;), ὅταν δ' ὑπεραναβάς πᾶσαν νοεράν ἐνέργειαν ὁ νοῦς ἀνόμματος ὑπεροχικῶς τελέσει, πληροῦται τῆς ὑπερκάλου ταύτης ἀγλαΐας, ἐν Θεῷ χάριτι γενόμενος καί διὰ τῆς ὑπέρ νοῦν ἐνώσεως αὐτό δι' ἑαυτοῦ τό αὐτοπτικόν φῶς ἔχων ἀπορρήτως καί ὀρῶν. Τί οὖν; Οὐκέτι λοιπόν κρυφίον τό θεῖον εἶποι τις ἄν; Καί πῶς, ὃ γε οὐκ ἐξίσταται τῆς κρυφιότητος, ἀλλά καί τοῖς ἄλλοις μεταδίδωσι, κρύπτον αὐτούς ὑπὸ τόν θεῖον γνόφον; Οὐ γάρ ἔτι Μωσῆς ἑωρᾶτο τότε μόνος ἐν αὐτῷ γενόμενος, κατὰ τό γεγραμένον· τό δ' ἔτι μείζον, ὅτι καί αὐτόν ἑαυτοῦ ὑπεραναβιβάσας καί ἀπολύσας ἀπορρήτως ἑαυτοῦ καί ὑπέρ πᾶσαν θείας αἰσθητικῆς καί νοεράν ἐνέργειαν, κρύφιον αὐτόν ἑαυτῷ, ὡς τοῦ θαύματος, ἐποίησεν, ὡς καί τόν θεῖον Παῦλον, ὡσθ' ὀρῶντας, αὐτούς μὴ εἰδέναι ἀλλά διαπορεῖν, τί ἦν ἐκεῖνο τό ὀρῶν· τό δ' αὐθις ἔτι πᾶσαν παράδοξον ὑπερβολήν ὑπερβολήν καθ' ὑπεροχήν ἐκβαῖνον, ὅτι καί ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορρήτῳ καί ὑπερφυεῖ ἐκφάνσει κρύφιος ἐκεῖνος μένει καί αὐτοῖς τοῖς ἀπολυθεῖσι καί κρυβεῖσιν, οὐ τούς ἄλλους πάντας μόνον, ἀλλά καί ἑαυτούς. Τεκμήριον δέ τῆς ὑπεραγνώστου ταύτης κρυφιοτήτος, ἢ τοῦ Μωσέως ἐπὶ τὴν τρανοτέραν θέαν ἔφεσις τε καί αἴτησις καί ἀνάβασις, ἀλλά καί ἡ τῶν ἀγγέλων καί τῶν ἀγίων ἐν ἀπείρῳ αἰῶνι διηνεκῆς ἐπὶ τά φανότερα τῶν θεαμάτων προκοπή, ὡστε καί ὀρῶντες αὐτῇ τῇ ὀράσει ὑπέρ ὄρασιν γινώσκουσι τό φῶς ἐκεῖνο, πόσῳ μᾶλλον τόν δι' αὐτοῦ ἐπιφαινόμενον Θεόν. Καί ὁ ὀφθαλμὸς γάρ ὁ ἡμέτερος, τῷ ἡλιακῷ ἐνατενίσας δίσκῳ, ὀρῶν αὐτόν, ὑπέρ ὄρασιν γινώσκει.

Καί μηδεὶς πάλιν τῷ μὴ πάντῃ καταλλήλῳ τοῦ παραδείγματος ἐπιφύεσθω· τοῦτο δ' ἐνοεῖτω μόνον, ὅτι τοῖς ἐν ἀποκαλύψει τό θεῖον θεωμένοις φῶς τό ὑπερβάλλον τῆς κρυφιοτήτος τῆς θείας μηδὲν ἦττον ὅτι μὴ καί μᾶλλον καί (σελ. 522) καί διαφερόντως μᾶλλον ἢ ἡμῖν ἐπιγινώσκεται, τοῖς διὰ συμβόλων ἢ τῶν ἀπὸ τούτων νοημάτων ἢ δι' ἀποφάσεως ἐπιχειροῦσι τό ἀκατάληπτον συνορᾶν τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἀκατάληπτον. Οἶδε γάρ καί ὁ τυφλός, ἀκούσας καί πιστεύσας, ὅτι ἡ φαιδρότης τοῦ ἡλίου τὴν συμμετρίαν ὑπερβαίνει τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ ὀρῶν· καί τοῦ ἡλίου δ' ὄντος ὑπὸ γῆν, νοητῶς ἔχομεν ὄραν αὐτόν, οὐ μόνον οἱ δ' ὑγιῶς ὄψεως πεπειραμένοι, ἀλλά καί ὅστις τῶν πεπρωμένων μὲν, τοῖς δ' ὀρῶσι πειθομένων. Καί οὐ μόνον, ἀλλ' ὅτι καί ὑπέρ τὴν ὄψιν ἔχει τὴν λαμπρότητα ὁ τοῦ ἡλίου δίσκος εἰδείῃ ἄν καί ὁ τούς ὀφθαλμούς ἐκκεκομμένος· μετέχειν δέ καί ἀπολαύειν τοῦτον τοῦ φωτός ἀμήχανον. Οὕτω τοίνυν καί τόν Θεόν νοητῶς ὄραν καί ὑπέρ νοῦν αὐτόν δι' ἀποφάσεως γινώσκειν γένοιτ' ἄν καί τοῖς πρὸς βραχὺ πεπειραμένοις τῆς ἐκείνου θεάς καί τοῖς μήπω διάρασι τό ὑπέρ νοῦν ἐκεῖνο τῆς ἐνώσεως ὄμμα πρὸς αὐτόν, πειθομένοις δ' ὄμως τοῖς διάρῳσιν, ἀλλ' οὐχ ἐνωσίς ἐστὶν αὕτη ἢ ὄρασις· καί ὁ μὴ πιστεύων δέ τοῖς διὰ τῆς ὑπέρ νοῦν ἐνώσεως ὀρῶσιν ὑπέρ νοῦν καί αὐτός τό θεῖον δοξάσειεν ἄν, ἀλλ' ὑπέρ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις μόνως. Ὁ δέ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰ κάτω σχέσιν τῆς οἰκείας ἀφελῶν ψυχῆς καί ἐκ πάντων ἀπολυθεῖς δά τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως καί τῆς ἐκ ταύτης ἀπαθείας, καί ὑπερβάς πᾶσαν γνωστικὴν ἐνέργειαν δι' ἐκτενοῦς καί εἰλικρινοῦ καί αὐλοῦ προσευχῆς, κάκεῖ δι' ἐνώσεως ἀγνώστου καθ' ὑπεροχὴν περιλαμφθεῖς τῷ ἀπροσίτῳ φέγγει, μόνος οὔτος, φῶς γεγονώς καί διὰ τοῦ φωτός θεώμενος καί φῶς ὀρῶν ἐν τῇ τοῦ φωτός ἐκείνου θεᾷ τε καί ἀπολαύσει, καί τό ὑπερφαές καί ἀπερινόητον ὄντως

γινώσκει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπέρ τήν νοητικήν μόνην δύναμιν τοῦ νοῦ, τήν ἀνθρωπίνην ταύτην, δοξάζων τόν Θεόν – πολλά γάρ καί τῶν κτιστῶν ὑπέρ αὐτήν εἰσιν -, ἀλλά καί ὑπέρ τήν ὑπερφυστάτην ἔνωσιν ἐκείνην, (σελ. 524) δι' ἧς μόνης τοῖς τῶν νοητῶν ἐπέκεινα ὁ νοῦς ἐνοῦται «ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει τῶν ὑπερουρανίων νόων».

Ἄλλά τούτων μέν ἄλις. Ἐκεῖνο δ' ἐπαναλαβόντες λέγομεν, ὡς τήν ὑπέρ θεῶν ὄρασιν ταύτην, εἴ τις νόησιν ὑπέρ πᾶσαν νοεράν ἐνέργειαν ἐθέλει καλεῖν, διαφέρεται πρός ἡμᾶς οὐδέν. Ὁ μέντοι φιλόσοφος οὗτος, νομίσας ὄρασιν ἡμᾶς τουτί μόνον ἀφωρισμένως, ἀλλ' οὐχί καί νόησιν ἀπερινόητον καλεῖν, κατ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς ὀράσεως, ἐμάνη, καί μανείς οὐμενοῦν ἐπαινετήν μανίαν, ἐγκαταλειφθεῖς περί τούς λόγους τούτους, κατά τῆς προφητικῆς χάριτος ἡμαρτεν ὡς πλείστα. Τριῶν δ' ἡμεῖς ἢ τεττάρων ἀμαρτημάτων ἔλεγχου διά βραχέων ποιησάμενοι τῶν ἄλλων ἀφεξόμεθα. Δεῖξαι τοίνυν αὐτός ἀγωνιζόμενος ὡς ἡ ὄρασις πολλῶν χείρων τῆς νοήσεως, «πάντα τά τοῖς προφήταις δεδειγμένα, χείρους νοήσεως», φησιν «ὀράσεις, ὡς διαπεπλασμένα καί διαγεγραμμένα καί κατά φαντασίαν ἐκπεφασμένα». Ὅτι μέν οὖν ἐν ἐκστάσει γενόμενον τῶν προφητῶν οἱ πλείους τάς πλείους εἶδον τῶν ὀράσεων, οὐδεὶς ὅς ἀμφιγνοεῖ τῶν κατ' αὐτούς λογίων καί μετρίων ἐπακούσας. Τί οὖν; τήν ἐπί τό χεῖρον ἔκστασιν πάσχοντες Θεόν ἐώρων οἱ προφήται; Καί τίς ἂν τοῦτο εἴποι, μή τήν ἐπί τό χεῖρον ἔκστασιν αὐτός παθῶν; Τί δ' ὅτε τῷ Μωϋσῇ φανῆναι ὁ Θεός αὐτός φησιν «ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων»; Ἄρα καί τότε τήν χεῖρω ἔκστασιν ἐξέστησεν αὐτόν; Τί δ' ὅτε τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας ἑαυτοῦ ἐξεστηκώς καί τῆς ἀειδοῦς ζωῆς ὑπό τόν γνόφον μετέχων, ἐώρα τε καί ἤκουεν; Ἄρα τήν χεῖρω ἔκστασιν ἐξέστη; Ὅντως τῆς ἀληθείας ὡς πορρωτάτω ἐξέστηκεν ὁ ταῦτα γράφων.

Διπλασιάζεται δέ αὐτῷ ἐνταῦθα τό ἀμάρτημα' τοῦ γάρ μεγάλου Διονυσίου κἀνταῦθα, ὡς ταῦτά φρονοῦντος καί τάς προφητικὰς ὀράσεις πάσας ὡς χείρους νοήσεως εἰπόντος, καταψεύδεται ἐκεῖνο' τῶν αὐτῶ γεγραμμένων προβαλλόμενος, ὡς «ἀπό τινων θείων φαντασμάτων τούς μύστας ἢ (σελ. 526) τούς προφήτας καταλαμπάντων, κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις, ὁ Θεός ὀνομάζεται». Καί μήν οὗτος σαφῶς κἀνταῦθα «κατ' ἄλλας καί ἄλλας αἰτίας τε καί δυνάμεις» φησίν, ὡς καί ὁ Θεός λέγει ὅτι τῷ μέν ὄναρ, τῷ δέ ὕπαρ – δι' αἰνιγμάτων μέντοι – τῷ δέ Μωϋσῇ «ἐν εἶδει καί οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Πῶς οὖν πάντες οἱ προφήται κατά μόνην τήν φανταστικήν τῆς ψυχῆς δύναμιν ἐώρων; Ἄλλά καί ἡ θεία φαντασία πολὺ διενήνοχε τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φαντασίας' καί γοῦν ἐκείνη μέν τό καθ' ἡμᾶς ἡγεμονικόν καί ὄντως ἀσώματον τυποῖ, ἡ δέ καθ' ἡμᾶς φαντασία ἐν τῷ σωματοειδεῖ γίνεται τῆς καθ' ἡμᾶς ψυχῆς' καί τό μέν τυπούμενον ἐκεῖ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐστί τό κορυφαῖόν τε καί ἀκρότατον, ἐν ἡμῖν δέ τό τῶν ψυχικῶν δυνάμεων σχεδόν ἔσχατον' καί τυποῦται τοῦτο μέν ὑπό τῶν ἀπ' αἰσθήσεως κινήματων, ἐκεῖ δέ, τί ἐστί τό τυποῦν τό ἡγεμονικόν τῶν προφητῶν, εἰ θέλεις μαθεῖν, τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἄκουσον' ἐώρων γάρ, φησίν, οἱ προφήται «τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τό ἡγεμονικόν»' ὥστε τό Πνεῦμα ἐστί τό ἅγιον τό ἐφιζάνον τῷ νῷ τῶν προφητῶν καί ὡς ὕλη χρώμενον τῷ ἡγεμονικῷ καί ἐν αὐτῷ δι' ἑαυτοῦ τά μέλλοντα προκαταγγέλλον αὐτοῖς καί δι' αὐτῶν ἡμῖν. Πῶς οὖν τοῦτο φαντασία, τῇ ἡμετέρα φαντασίᾳ κατάλληλός τε καί ὁμότιμος; Πῶς δέ χείρων τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἡ φαντασία αὕτη; Μᾶλλον δέ πῶς οὐχί καί ἀπό τούτου δείκνυται φῶς ὄν, νῷ θεωρητόν, ἕτερον παρά τήν νόησιν, καί ὀράσεις οὔτε αἰσθηταί οὔτε φαντασταί, καί ἄλλαι παντάπασι παρά τήν ἀπό τῆς διανοίας γνῶσιν;

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος καί ἄλλην χρῆσιν παράγει τοῦ μεγάλου λέγουσαν, «ὁ τήν ὄρασιν διαπλάσας ἄγγελος, εἰς τό μῆσαι τά θεῖα τόν θεολόγον, κᾶν τούτοις φησί, «τῷ μέν εἰπεῖν διαπλάσας τό κατά φαντασίαν δεδήλωκεν' οὐδεὶς γάρ τῶν (σελ. 528)

ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται». Τούτῳ τοίνυν εἴ τις πεισθεῖη τῷ φιλοσόφῳ, καί τας οὐρανίους ὑπολήψεται κυριότητάς τε καί δυνάμεις ἔκστασιν νοήσεως, ὧ τοῦ θαύματος, ἐπὶ τό χειρὸν πάσχειν καί σωματοειδεῖς κατὰ φαντασίαν αὐτῶν εἶναι τὰς ὁράσεις, καί μὴ μόνον τὰς ὁράσεις τούτων, ἀλλὰ καί αὐτάς τὰς ὑποστάσεις αὐτῶν καί οὐσιώδεις ὑπάρξεις φαντασία τυγχάνειν ἐμφερεῖς. Φησὶ γάρ ὁ αὐτός ἅγιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Οὐρανίας Ἱεραρχίας, τὴν τῶν ἁγίων κυριοτήτων ἐκφαντορικὴν ἐπωνυμίαν ἐξυμνῶν, ὡς τῆς ὄντως κυριαρχίας ἢ κυριότητος αὐτῶν ἐφίεται «πρὸς τὴν αὐτῆς κυρίαν ἐμφέριαν ἑαυτὴν τε καί μεθ' ἑαυτὴν ἀγαθοειδῶς διαπλάττουσα». Εἰ τοίνυν μηδὲν ὅσα ὁ νοῦς δι' ἑαυτοῦ θεᾶται διαπέπλασται καί τὰ διαπλαττόμενα πάντα φανταστά ἐστὶν ἢ καί αἰσθητά καί κατὰ τοῦτο πολλῶ χειρῶ τῶν νοουμένων ὑφ' ἡμῶν, οὐ νοητὴν λοιπὸν ἔχουσιν αἱ κυριότητές τε καί δυνάμεις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐμφέριαν, ἀλλὰ σωματοειδῆ καί φαντασιώδη καί ἀνθρωπίνης χειρόνα νοήσεως, ὡς διαπεπλασμένην οὔσαν. Εἰ δέ τὴν πρὸς Θεὸν ἐμφέριαν τοιαύτην ἔχουσι, πῶς ἂν εἶεν ἐκεῖνοι νοεραὶ τὴν φύσιν;

Ὁ δὲ φιλόσοφος καί ἐξ ἑτέρας αὐθις τοῦ αὐτοῦ ρήσεως συνάγειν τό αὐτό τοῦ τυποῦντος γάρ ἀκούσας τὴν ὄρασιν ἀγγέλου, κατὰ δύναμιν τῷ θεολόγῳ μεταδιδόντος τῆς οἰκείας ἱερογνωσίας, «πῶς», φησὶν, «ἢ τυπωθεῖσα ὄρασις οὐκ ἂν εἴη φανταστόν»; Ἄλλ' ἡμεῖς πάλιν ἐκ τῆς Οὐρανίου χορείας ἐκτρέψομεν αὐτόν. «Αἱ γάρ ἅγια», φησὶ, «τῶν οὐρανίων οὐσιῶν διακοσμήσεις, νοητῶς ἐπὶ τό θεομίμητον ἑαυτάς ἀποτυποῦσαι καί πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέριαν μορφοῦν ἐφιέμεναι τό νοερόν αὐτῶν εἶδος, ἀφθονωτέρας εἰκότως μετέχουσι τῆς θείας κοινωνίας». Ὅραξ καί τύπους νοητούς; Πῶς οὖν ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων τὴν χειρὸν πάσχειν ἔκστασιν ὠήθησιν τούς προφήτας; Ἐγὼ γάρ ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τούτων οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς διανοίας τὰ προφητικά θεάματα ἐνάγομαι (σελ. 530) νομίζω, ἀλλὰ νοῦ τοῦ καθ' ἡμᾶς κρείττω, καί ἰσαγγέλους εἰδέναι διδάσκομαι τὰς αὐτῶν θεωρίας. Πρὸς γάρ ἀγγελικὴν ἔνωσησιν ἐπιτηδεῖους ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι διὰ καθαρότητα ποιήσαντες καί τῇ πρὸς τό θεῖον ἀνατάσει συνημμένοι τούτοις, διαπλάττονται καί αὐτοὶ τυποῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν προβεβηκότων ἀγγέλων κατὰ τάξιν καί τό νοερόν αὐτῶν εἶδος πρὸς θεοειδῆ μόρφωσιν μετασκεύαζονται καί διὰ τῆς ἱεράς μορφώσεως ταύτης τὴν ἱερογνωσίαν ὡσπερ ἑαυτοῖς ἐγγεωργοῦσιν ἐκεῖθεν καταβεβλημένην. Καί τί θαυμαστόν, εἰ τῶν ἰσαγγέλων τύπων διαπλάσεων ἢ προφητικῆ τυγχάνει καθαρότητος, συλλειτουργός κατὰ τὴν θεολογίαν ὑπάρχουσα αὐτῶν, ὅτε καί αὐτούς τούς τοῦ Θεοῦ τύπους αὐτῆ δέχεσθαι μαρτυρεῖται δύνασθαι; «Καρδία» γάρ, φησὶ, «καθαρά ἐστὶν ἢ παντάπασιν ἀνείδεον τῷ Θεῷ παραστήσασα τὸν νοῦν καί τοῖς αὐτοῦ ἔτοιμον ἐνσημαίνεσθαι τύποις, δι' ὧν ἐμφανῆς πέφυκε γίνεσθαι».

Ζαχαρίας δὲ ὁ Βαραχίου καί αὐτό τό ἐν ἡμῖν Πνεῦμα πλάττεσθαι ὑπὸ Θεοῦ ἐδίδαξεν, εἴτε τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τό εἶναι προαγωγήν ἐκ Θεοῦ εἶναι τοῦ καθ' ἡμᾶς Πνεύματος δεικνύς, εἴτε τὴν ἐπὶ τό κρείττον ἀνάπλασιν καί εἰς τό εἶναι μεταποίησιν «λήμμα» γάρ, φησὶ, «λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ λέγει Κύριος, ὁ ἐκτείνων τὸν οὐρανόν καί θεμελιῶν τὴν γῆν καί πλάσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ». Τί οὖν; Καί τό ἐν ἡμῖν πνεῦμα σῶμα, ἐπειδὴ πλάττεται προαγόμενον ἢ μετασκευαζόμενον; Ὁ δὲ πλάστης μὲν ἀγαθός αὐτός εἶναι καί τοῖς ποθοῦσι εὐχόμενος, διαπλασθῆναι δὲ φάσκων ἔτ' ὄντα παῖδα τὸν φίλον ἑταῖρον ὑπὸ τῷ κοινῷ παιδευτῇ τοῦ Πόντου, «πλάσιν τὴν ἀρίστην τε καί καθαρωτάτην», ἄρα τὴν πλαστικὴν τῶν σωμάτων τέχνην ἐγκωμιάζει καί ποθεινὴν ἡγεῖται καί εὐχεται; Πῶς δὲ καί συνήσιν ὁ Θεός εἰς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν κατὰ τὸν θεῖον Δαυὶδ διὰ τό πλάσαι κατὰ μόναν τὰς καρδίας ἡμῶν, εἰ μὴ καρδίαν ἐνταῦθα (σελ. 532) παρ' αὐτοῦ πλασθεῖσαν τὸν ἔσω νοήσομεν ἀνθρώπον; Καί ὁ Μωϋσῆς δὲ, διημερεύων τε καί

διανυκτερεύων ὑπὸ τὸν γνόφον ἐν τῇ ἀνειδέῳ ἐκείνῃ ζωῇ, οὐ θεῖους τύπους εἶδε; «Ποιήσεις» γάρ, φησί, πάντα «κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει». Τί οὖν; κάκεινος ἐν τῷ θείῳ γνόφῳ γεγονώς ἐπὶ τό χειρὸν ἐξέστη καὶ φανταστικῶς ἑώρα, ἐπειδὴ τὸν τύπον ἀναγέγραπται ἰδῶν;

Ἄλλ' ὁ μηδεμίαν διαφορὰν αἰσθητῶν καὶ φανταστῶν καὶ νοητῶν καὶ θεῶν τύπων ἐπιστάμενος φιλόσοφος, ἀκούων ὅτι ἐμάνθανε τοῖς ὀρωμένις ὁ θεολόγος τὰ καὶ τὰ καὶ ὑπὸ τῆς διαπλασθείσης ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὀράσεως ἐμυεῖτο καὶ πρὸς τὴν νοητὴν γνῶσιν ἀνήγετο τῶν ὄντων ἢ ὀρωμένων, κἀντεῦθεν συνάγει ὅτι «κρεῖττον γνῶσις θεωρίας, ἐπειδὴ ἀπὸ ταύτης ὁ προφήτης ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀνήγετο, φησίν, ἀλλ' οὐ κατήγετο». Οὐκοῦν, εἴποι τις ἄν, καὶ πάντες οἱ διεξοδικῶς ἡμῶν τὸν τῶν λογίων ἐρμηνεύοντες νοῦν ὡς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τό βέλτιον ἡμᾶς ἀνάγουσι, καὶ ὁ μὲν Κύριος λόγον συντετμημένον τό εὐαγγέλιον δούς ἐπὶ τῆς γῆς, τό χειρὸν δέδωκεν ἡμῖν, οἱ δὲ διευκρινουῦντες ἐξιστᾶσι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὡς ἐπὶ τι κρεῖττον τὴν ἐκείνων ἡμᾶς ἀνάγουσι διάνοιαν; Ἐπαγε τῆς κακονοίας' ἀλλὰ τῶν μὲν λογίων οὐκ ἀφιστᾶσιν, ἐξ ἐκείνων δέ, ὡς αἰτίων γνώσεως ὄντων καὶ πηγῆς φωτὸς ἀεναίου λαβόντες καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες τὴν γνῶσιν, ἐκ τῆς προσούσης ἡμῖν ἀμαθίας ἐπὶ τό κρεῖττον τὴν γνῶσιν ἀνάγουσιν. Ἐπὶ γάρ τῶν τοιούτων αἱ προθέσεις αὐταί, ποῦ μὲν κινήσεως εἰσι δηλωτικαί, ποῦ δὲ αἰτίας. Ὅταν οὖν λέγη ἡ Γραφή, ὡς ἐκ τῆς θεωρίας ὁ προφήτης ἐμυεῖτο ἢ ἄγγελος αὐτὸν ἀνήγεν ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν μύησιν, οὐ τοῦτό φησιν, ὡς ἀπεκίνει αὐτὸν τῆς θεωρίας, ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίας ἐκείνης καὶ χορηγοῦ τῆς γνώσεως τὰ πρὶν μὴ γινωσκόμενα ὁ προφήτης ἐδιδάσκετο, καὶ ὁ ἄγγελος, καθαρῶτερον συνιῆς τὰ τῆς θεωρίας ὅτε (σελ. 534) ἄγγελος, ἐξηγεῖτο τῷ προφήτῃ καὶ ἀνήγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀμαθίας ἐπὶ τὴν σύνεσιν. Ἡ μὲν οὖν ἀμαθία, ἐξ ἧς ἀπεκινεῖτο, χειρὸν τῆς γνώσεως εἰς ἣν ἀνήγετο, ἡ δὲ διδοῦσα τὴν γνῶσιν ὄρασις, καὶ ἡ θεομιμήτως συνεπτυγμένην ἔχουσα αὐτὴν ἐν ἑαυτῇ, πῶς οὐ κρεῖττον τῆς παρ' αὐτῆς χορηγουμένης γνώσεως; Ἔδει δ' ὅμως τὸν κατὰ τῶν πατέρων χωρήσαντα μηδέ τούς προφήτας ἀνεπηρεάστους καταλεῖψαι. Πρῶτοι γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι πατέρες καὶ τῶν πατέρων πατέρες ἐν Πνεύματι ἔδει τοίνυν κοινωνῆσαι καὶ τῆς ἐπηρείας.

Κόρον δ' ἤδη λαβὼν τῆς πρὸς τοὺς πατέρας τε καὶ προφήτας ἀγωνίας ὁ πρόφασιν τοὺς ἡσυχίαν ἀσπαζομένους εὐρόμενος εἰς τό πᾶσιν, ὡς εἶπεν, ἐπιθέσθαι τοῖς θεοῖς, τῶν μυστικωτάτων ἔπειτα τοῦ εὐαγγελίου ρημάτων ἐξηγητὴν ἑαυτὸν προκαθίζει καὶ διδάσκειν ἀξιοῖ, πῶς οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν ὀρώσι τὸν Θεόν καὶ πῶς σὺν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς ἔρχεται καὶ μονὴν ποιεῖται παρ' αὐτοῖς. «Ὁρώσι τοίνυν», φησίν, «οἱ κεκαθαρμένοι τὴν καρδίαν τὸν Θεόν οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἢ κατὰ ἀναλογίαν ἢ κατ' αἰτίαν ἢ κατὰ ἀπόφασιν' θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὅς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρεῖττω, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τὴν γνῶσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἀπάντων ὅς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις, τὰς πρὸς γῆν καὶ τᾶλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα ταῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ιδιότητας, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας, τὰς συναφείας, τὰς ἐφαρμογὰς, τὰς ἀρμονίας καὶ ἀπλῶς τ' ἄρρητα καὶ τὰ ρητὰ τοῦ ὄλου τοῦδε συνθήματα' ὧ γάρ ἄν», φησί, «καλῶς ὑπῆρξε ταῦτα πάντα θεωρεῖν, ἐκεῖνος καὶ ὡς τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεόν γινώσκει δύναται καὶ ἐκ τούτων πάντων αἴτιον τὸν Θεόν γινώσκει καὶ τούτων πάντων ὑπερτιθεῖς δι' ἀποφάσεως αὐθις ὑπὲρ πάντ' ἐπίσταται αὐτόν. «Ἐπεὶ γάρ», φησίν, «ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεὸς γινώσκειται, οὐκ ἐξ ὧν δήπου (σελ. 536) ἀγνοεῖ τις, ἀλλ' ἐξ ὧν μόνων γινώσκει γινώσεται Θεόν. Ὡστε ὄσω πλείω τις γινώσκει καὶ σεμνότερα καὶ ἀκριβέστερον, τοσοῦτω διαφέρει τῶν ἄλλων πρὸς τό γινώσκειν τὸν Θεόν' καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κατὰ ἀπόφασιν τῆς θεογνωσίας τρόπος, ὅς δοκεῖ μάλιστα τὴν τῶν ὄντων ἀτιμάζειν ἐπὶ Θεοῦ γνῶσιν, τῆς τῶν ὄντων ἀπάντων γνώσεως χωρὶς παραγενέσθαι

οὐ πέφυκεν ὧν γάρ τὰς ὑπάρξεις γινώσκομεν, τούτων μόνων χωρεῖ καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν».

Ἦ οἷός τις ἀφῆκε καθ' ἑαυτοῦ τὰς φωνάς, οὐδέν δ' ὅμως ἀπαδούσας ταῖς ἄλλοθι γνῶμαις αὐτοῦ· τέλειον γάρ οὗτος ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ καὶ σοφόν ὀρίζεται τὸν πάντα εἰδότα. Εἰ τοίνυν, ὡς ἄρτι κἀνταῦθ' οὗτος ἀπεφώνησε, τούτων μόνων ἔνι καὶ τὰς ἀναιρέσεις γινώσκειν καὶ ἐκ τούτων μόνων ἀποφάσκειν τὸ θεῖον, ὧν ἔχομεν τὴν κατάληψιν, Θεὸν εἶναι δεήσει, βαβαί τῆς ἀτοπίας, τὸν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως Θεὸν γνωσόμενον. Ἦ γάρ τὰ ὄντα πάντα τις εἰδείη ἄν, ὡς ἄν ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως εἰδείη Θεόν, καὶ Θεὸν ἡμῖν ἑαυτὸν εἰσάγει – Θεοῦ γάρ μόνου τὸ εἰδέναι τὰ πάντα – ἢ, εἴ τι ἀγνοεῖ, τοῦτο ἠγῆται Θεόν· ὃ γάρ ἀγνοεῖ, ἀφαιρεῖν αὐτοῦ τὸ θεῖον, ὡς οὗτος ἔφησεν, ἀδύνατον. Καὶ εἰ, ὧν αὐθις γινώσκει τις, τούτων μόνων αἴτιον γινώσκει Θεόν, ὅσα τὴν γνῶσιν αὐτοῦ διαπέφευγε, τούτων οὐκ αἴτιον ἠγεῖται Θεόν· οὐκοῦν, συμμετρήσει τῷ κόσμῳ τὴν θεῖαν δύναμιν, οὐ γὰρ πλείω γινώσεται τοῦδε τοῦ παντός οὗτος. Ἄλλ' ἡμεῖς, ὑπεραρθέντες τῆς γνώσεως, μυρίους ἀναπεπέισμεθα κόσμους, οὐχ ὁμοίους μόνον ἀλλὰ καὶ διαφόρους, Θεῷ προαγαγεῖν τῶν εὐχερεστάτων ὄν καὶ ἐκ πάντων ὀλικῶς ἀποφάσκομεν τὸ θεῖον, κὰκ τῶν μήπω ἐγνωσμένων γινώσκομεν τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν. Οὕτως ὁ Παῦλος φησὶ καθῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐπάνω παντός ὀνόματος οὐ μόνον τοῦ ὀνομαζομένου, τουτέστιν ἐγνωσμένου, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι γνωσθησομένου, καὶ ἀπὸ (σελ. 538) τῶν μὴ ἐγνωσμένων αὐτῷ τὴν μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ ἐξαίρων οὕτως ἀλλαχοῦ που τῶν ἐπιστολῶν, εἰπὼν «τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;» καὶ ἀπαριθμήσας πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ νοητὰ, τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα, ἐπήγαγεν, «οὔτε τις κτίσις ἕτερα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῖσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ», ἐκ τῶν ὄντων καὶ τὰ μὴ ὄντα συνορῶν καὶ κατ' ἐκείνων ὡς ὄντων ἀποφαινόμενος. Οἱ δὲ ἐξ ἑνὸς μυρίους καὶ ἐκ τοῦ πεπερασμένου τὴν ἄπειρον συνιέντες δύναμιν, πῶς οὐκ ἐκ μετρίων τῶν κατ' αὐτὸν ἅπαντα γνωσόμεθα, ὡς ἐξ ὀνύχων φασὶ τὸν λέοντα καὶ ἐκ κρασπέδου τὸ ὕφασμα, καὶ οὕτω πάντων αἴτιον ἐπιγνωσόμεθα Θεόν καὶ ἀπὸ πάντων τούτων ἀφαιρήσομεν καὶ τὸ τὴν ἐκ τῶν ὄντων θεογνωσίαν ὑπερβαῖνον, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων λόγῳ μόνῳ ἅπαντα παρήχθη, διὰ πίστεως προσθήσομεν;

Κοινή μὲν οὖν αὕτη πᾶσι τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν ὑπὲρ ἔννοιαν γνῶσις· τὸ δὲ δὴ τῆς ἀληθοῦς πίστεως ταύτης τέλος, ὃ διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐργασίας προσγίνεται, οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων καὶ γνωστῶν καὶ ἀγνώστων τὴν θεογνωσίαν παρέχεται – ὄντα γάρ ἐνταῦθα τὰ κτιστά πάντως λέγομεν – ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀκτίστου φωτός, ὃ Θεοῦ ἐστὶ δόξα καὶ Χριστοῦ Θεοῦ καὶ τῶν τῆς χριστοειδοῦς ἐφικομένου λήξεως· ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς ἐλεύσεται, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν Χριστοῦ «οἱ δίκαιοι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος» καὶ φῶς ἔσσονται καὶ φῶς ὄψονται, τὸ μόνης τῆς κεκαθαρμένης καρδίας ἐπίχαρι καὶ πανίερον θέαμα, ὃ νῦν μὲν καὶ τοῖς τὰ ἐναγῆ πάντα δι' ἀπαθείας καὶ τὰ καθαρὰ διὰ τῆς εἰλικρινοῦς καὶ αὐλοῦ διαβεβηκόσι προσευχῆς ἐν ἀρραβῶνος μέρει μετρίως προφαίνεται, τότε δὲ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀναστάσεως ἐμφανῶς θεοποιήσει, συνδιαωνίζοντας καὶ συνοξαζομένους τῷ μεταδόντι τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος. Δόξα δὲ καὶ λαμπρότης οὐδ' ἐπὶ τῶν (σελ. 540) κτιστῶν οὐσία ποτ' ἄν εἴη· πῶς οὖν Θεοῦ δοξάσειεν ἄν τις οὐσίαν εἶναι τὴν Θεοῦ δόξαν, Θεοῦ ὅς, ἀμέθεκτος ὢν καὶ ἀόρατος καὶ ἀναφής, καθ' ὑπερούσιον δύναμιν μεθεκτός γίνεται καὶ χωρεῖται καὶ διαφαίνεται καὶ ἐν ἐν θεωρίᾳ Πνεῦμα μετὰ τῶν διὰ καθαρᾶς καρδίας ἐντυγχανόντων γίνεται, κατὰ τὴν πρὸς τὸν ἴδιον πατέρα τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν μυστικωτάτην καὶ ἀπόρρητον εὐχήν; «Δός γάρ αὐτοῖς», φησὶν, «ἵνα καθάπερ ἐγώ, Πάτερ, ἐν σοὶ καὶ σύ ἐν ἐμοί, καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἔν ὣσιν» ἐν ἀληθείᾳ. Τοιαύτης

τοίνυν οὔσης θεάς τοῦ Θεοῦ, ἦν μόνοι οἱ τῆς μακαρίας κατηξιωμένοι λήξεως ὄψονται κατά τόν ἄληκτον αἰῶνα, ἦν καί νῦν οἱ ἔκκριτοι τῶν ἀποστόλων ἐν Θαβῶρ κατείδον καί ὁ Στέφανος λιθαζόμενος καί ὁ Ἀντώνιος καθ' ἡσυχίαν ἀγωνιζόμενος, μᾶλλον δέ πάντες οἱ ἅγιοι, ταῦτόν δ' εἰπεῖν οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν, ὡς ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων οἰκειῶν λόγων καί τῶν κατ' αὐτούς βίων ἕξεστι μανθάνειν τῷ βουλομένῳ (φαίην δ' ἄν ἔγωγε καί προφήτας καί πατριάρχας ἀγεύστους οὐκ εἶναι τοῦ φωτός τούτου, μᾶλλον δέ πλήν ὀλίγων τά πάντα ἐκείνων θεάματα, καί μάλιστα τά θειότατα, μή ἀμοιρεῖν τούτου τοῦ φωτός· τί γάρ ἄν καί ὑποκρίνοιτο φῶς ἀλλότριον ὁ φῶς αἰώνιον οἰκεῖον ἔχων, τοῖς καθαροῖς τήν καρδίαν, εἰ καί ἀπορρήτως, ὅμως ὁρατόν, νῦν τε κάπῃ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ὡς καί ὁ Διονύσιος ὁ μέγας λέγει; -, τοιαύτης τοίνυν οὔσης θεάς τοῦ Θεοῦ, πῶς οὐ ταύτην ἐπαγγέλλεται τήν αἰώνιον ὁ μακαρίζων τούς καθαρούς τήν καρδίαν, ἀλλά τήν ἀπό τῶν κτισμάτων γνῶσιν, ἣ γένοιτ' ἄν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς;

Ὅτι δέ τήν ἀπό τῶν κτισμάτων γνῶσιν τελεωτάτην θεοπτίαν ὁ φιλόσοφος ἡγεῖται, προλαβών ἐδίδαξεν ἡμᾶς τοῦτο, εἰπών μηδενί μηδεμίαν ἀπολιπεῖν ταύτης ὑπερβολή, ὅς ἔγνω πάσας τάς ἐμφανεῖς τοῦ κόσμου μερίδας καί τάς (σελ. 542) ἀφανεῖς δυνάμεις. Ἄλλ' «ἐκ τῆς ἐνεργείας τόν ἐνεργοῦντα ἀναλογίσασθαι καί ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας τῆς ὑπερκειμένης σοφίας ἢ κατανόσεις γένοιτ' ἄν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς», φησὶν ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος· ἐγὼ δ' ἄν φαίην καί τοῖς μή σοφοῖς καί τοῖς μή πιστοῖς, ὡς νῦν ὁρῶμεν καί τούς βαρβάρους πάντας ἕνα Θεόν εἰδόμενος τοῦ παντός ποιητήν, ᾧ καί ἡ κατά ἀπόφασιν θεολογία ἐξ ἀνάγκης ἔπεται. Ὁ γάρ ποιητής τοῦ παντός τῶν ποιημάτων οὐδέν. Τί δέ, οὐχί καί τῶν κακοδόξων πολλοί τήν σοφίαν τοῦ αἰῶνος ἔχουσι τούτου καί τήν ἀπ' αὐτῆς τοῦ Θεοῦ κατανόησιν; Ἄρ' οὖν αὐτούς μακαρίζει ὁ Κύριος; Τί δ' ἄν τῶν Ἑλλήνων οἱ κατά φιλοσοφίαν πολλῶ τῶν νῦν χριστιανῶν διαφέροντες καί ἀπό τῆς τῶν κτισμάτων γνώσεως φιλοσοφοῦντες; Ἄρα καί τοῦ μακαρίου καί αἰωνίου ἔτυχον ἐπάθλου καί πάντων, καί αὐτῶν «τῶν μηδέν εἰδόμενων εἰ μή Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν καί τοῦτον ἐσταυρωμένον», οὐχ ἦττον ὅτι δὴ καί μᾶλλον; Πῶς γάρ οὐχί καί διαφερόντως μᾶλλον, εἶγε ἀπό τῶν κτισμάτων μόνον ὁ Θεός γινώσκειται, καί θεοπτικώτεροι τῶν ἄλλων οἱ πλείω τούτων γινώσκοντες; Καίτοι πάντες ἡμεῖς ἀπό τῆς πατρικῆς φωνῆς, ἄνωθεν ἡμᾶς διδασκούσης, τόν Υἱόν ἐγνώκαμεν· καί αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον καί αὐτό τό φῶς τό ἄρρητον τόν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀγαπητόν μαρτυρούμενον ὑπέδειξεν ἡμῖν· καί αὐτός ὁ Υἱός τό ὄνομα τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἐφάνέρωσεν ἡμῖν καί τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἀναλαμβανόμενος εἰς οὐρανοῦς ἐπηγγείλατο πέμψειν πρός ἡμᾶς, «ἵνα μένη μαθ' ἡμῶν εἰς τόν αἰῶνα»· καί αὐτό τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἐπελθόν καί μεῖναν ἐν ἡμῖν, ἀνήγγειλεν ἡμῖν καί ἐδίδαξε πᾶσαν τήν ἀλήθειαν. Πῶς οὖν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων γινώσκομεν Θεόν, καί οὐκ ἐξ ὧν τοῦτον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ἐξ ὧν γινώσκομεν; Ἄρ' εἰ καί μή γάμου τις λάβοι πείραν, οὐ τήν τοῦ Θεοῦ πρός τήν Ἐκκλησίαν οἶδε συνάφειαν, ἐπεὶ τήν ἀναλογίαν ἐξ ἐκείνου συνορᾶν οὐκ ἔχει, καί συμβουλευσεις πάντας φεύγειν (σελ. 544) τήν παρθενίαν, ἵνα τήν σὴν θεογνωσίαν εὕρωσιν; Ἄλλ' ὑπὸ Παύλου ἐξελεγχθήσῃ, ὅς, ἄγαμος ὢν, «τό μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί» πρῶτος ἐξεβόησεν, «ἀλλ' εἰς Χριστόν καί εἰς τήν Ἐκκλησίαν».

Καιρός δὴ εἰπεῖν τήν θεσπεσίαν ἐκείνην φωνήν· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, ὅτι», ἐνώσας σύ σαυτόν ἡμῖν καί φανέρωσας σαυτόν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, καί φανέρωσας σαυτόν διὰ σαυτοῦ ἡμῖν, «ἀπέκρυψας τοῦτο ἀπό σοφῶν καί συνετῶν», οἱ συνετοί εἰσι καθ' ἑαυτούς καί ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· διό καί τῶν ἁγίων σου λαλούντων ἀκούοντες, τούς μὲν ἀθετοῦσι, τῶν δέ παρεξηγοῦνται τάς ῥήσεις, ἔστι δ' ἄς καί τολμῶσι παραχαράττειν ὡς πάντας λήσοντες. Γρηγορίου μὲν γάρ τοῦ Νύσσης ἐξηγουμένου τί ἐστὶν ἡ τοῖς τήν καρδίαν

κεκαθαρμένοις ἀποκαλυπτομένη Θεοῦ θωρία καί μετά τό εἰπεῖν ὅτι «γένοιτ' ἄν καί τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς ἐκ τῆς εὐαρμοστίας τοῦ κόσμου κατανοῆσαι Θεόν» ἐπενεγκόντος, «ἀλλ' ἕτερόν μοι δοκεῖ ὑψηγεῖσθαι ἢ τοῦ μακαρισμοῦ μεγαλοφυΐα», τό ἐκείνῳ μή δοκοῦν αὐτοῖ σαφῶς διαβεβαιοῦνται. Τοῦ δέ Ἀρεοπαγίτου μεγάλου Διονυσίου λέγοντος, πῶς ἡμεῖς γινώσκουμεν Θεόν «οὔτε νοητόν ὄντα οὔτε αἰσθητόν», καί ἐπιφέροντος, διαπορητικῶς μέντοι, «μήποτε οὖν ἀληθές εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ὄντων διατάξεως γινώσκουμεν αὐτόν», εἶτα καί τήν θειοτάτην γνῶσιν ἐκκαλύψαντος ἡμῖν, κατά τήν πρός τό ὑπερφῶς ὑπερφυᾶ ἔνωσιν ὑπέρ νοῦν καί γνῶσιν τελουμένην, αὐτοῖ τήν μέν ὑπέρ νοῦν γνῶσιν ὡς οὐδέν οὔσαν ἀπολελοιπάσι, τήν δέ διαπορητικήν φωνήν ἐκείνην, ὡς μάτην προσκειμένην, οὐδεμιᾶς ζητήσεως ἠξίωσαν, ἀλλά προβάλλονται τήν τοῦ ἁγίου φωνήν περιηρημένην τῶν καιριωτάτων ἐκατέρωθεν, ὡς ἰσχυριζομένην ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τόν Θεόν γινώσκεσθαι. Καί οὐδ' ἐκείνο συνιδεῖν ἴσχυσεν ὁ φιλόσοφος, ὅτι περί τῆς ἀνθρωπίνης (σελ. 546) γνώσεως ὁ λόγος ἐνταῦθα τῷ ἁγίῳ, τῆς φυσικῶς ἐνούσης πᾶσιν, οὐ τῆς ὑπό τοῦ Πνεύματος χρηγομένης. Ἐπειδή γάρ, φησί, πᾶς ἄνθρωπος αἴσθησιν καί νοῦν ἔχει, φυσικάς τὰς γνωστικάς δυνάμεις, πῶς γνωσόμεθα κατ' αὐτάς τόν μήτε αἰσθητόν ὄντα μήτε νοητόν Θεόν; Οὐκ ἄλλοθέν γε πάντως ἢ ἐκ τῶν ὄντων, αἰσθητῶν καί νοητῶν καί γάρ αἱ γνώσεις, τῶν ὄντων οὔσαι καί εἰς τὰ ὄντα τό πέρας ἔχουσαι, καί τό θεῖον ἐντεῦθεν δεικνύουσιν. Οἱ δέ μή μόνον αἰσθητικᾶς καί νοητικᾶς ἔχοντες δυνάμεις, ἀλλά καί τῆς πνευματικῆς καί ὑπέρ φύσιν χάριτος εὐμοιρηκότες, οὐκέτ' ἐκ τῶν ὄντων μόνων ἀλλά καί πνευματικῶς, Πνεῦμα ὄντα τόν Θεόν, ὑπέρ αἴσθησιν γινώσκονται καί νοῦν, ὅλοι Θεοῦ γινόμενοι καί ἐν Θεῷ γινώσκοντες Θεόν. Κατά ταύτην οὖν τά θεῖα νοητέον, ὡς ὁ αὐτός ἅγιος προτρέπεται, ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς, ὅλους δ' ἑαυτούς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καί ὅλους Θεοῦ γεγομένους κρείττον γάρ εἶναι Θεοῦ καί μή ἑαυτῶν οὔτω γάρ ἔσται τά θεῖα δοτά τοῖς μετά Θεοῦ γενομένοις.

Ὅραξ ὅπως ἀπήγαγεν ἡμᾶς τοῦ ζητεῖν ἐκ τῶν ὄντων γινώσκειν τόν Θεόν, ἀνακαλύψας γνῶσιν ἐτέραν ὑπερφυᾶ καί θείαν καί πνευματικήν, ἥτις μετά τήν ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων κατά τήν ὑπέρ νοῦν ἔνωσιν ἡμῖν προσγίνεται, καί εἰπών ὅτι κατά ταύτην γίνεται δοτά τά θεῖα καί κατά ταύτην δίκαιον νοεῖν τά θεῖα, δηλαδή πνευματικῶς ἀλλ' καθ' ἡμᾶς, οὐδ' αἰσθήσει τε καί νῶ τήν ἐκ τῶν ὄντων ἐραυζομένους γνῶσιν τοῦ Θεοῦ; Ἀτελής γάρ ἡ γνῶσις αὕτη καί ἀτελέσι πρέπουσα φρονήμασιν. Ἀλλά γάρ τί βούλεται τῷ ἁγίῳ ἐπί τῆς τῶν ὄντων καί καθ' ἡμᾶς τοῦ θείου γνώσεως τό «μήποτε» προσκειμένον, ὃ παρῶπται τῷ φιλοσόφῳ ὡς παρέλκον; Ἐπεὶ καί αἰσθητοῖς ὄμμασι καί αἰσθητοῖς ὡσὶν ἀπορρήτως φῶς εἶδομεν καί ἠκούσαμεν Θεοῦ φωνήν, διά τοῦτο τελέως ἀποφήνασθαι (σελ. 548) γινώσκειν ἐκ τῶν κτισμάτων μόνων τόν Θεόν καί κατ' αὐτάς τὰς γνωστικάς καί κατ' ἄνθρωπον δυνάμεις εὐλαβητέον ἔδοξεν αὐτῷ. Καί μήν τοῖς ἐφικέσθαι δυναμένοις δι' ἀκριβείας τῶν ρημάτων ἐκείνων τοῦ ἁγίου κάκει σαφῶς μόνην τήν εἰσαγωγικήν περί Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῆς τῶν ὄντων γνώσεως προσγινομένην δῆλός ἐστι διδάσκων, διό ἐπήγαγεν «ἀπό ταύτης εἰς τό ἐπέκεινα πάντων ὁδῶ καί τάξει κατά δύναμιν ἄνιμεν».

Διά τοῦτο καί πρό νόμου τοῖς νηπίοις ἔτι πρός θεογνωσίαν κατάλληλος ἦν, καί Ἀβραάμ τήν ἀρχήν τῆς θεογνωσίας ἀπό ταύτης εἰληφέναι λέγεται, ἀλλ' ὕστερον οὐκ ἀπό ταύτης ὠμίλει τε καί ἐγίνωσκε Θεόν. Τί δέ ὁ Ἰώβ, ὅς καί ἀνεβόησεν ἰδῶν τρανότερον, ὡς «ἀκοῆ μέν ὠτός ἠκούον σου τό πρότερον, νῦν δέ ὁ ὀφθαλμός μου ἐώρακέ σε»; Τί δέ ὁ Μωϋσῆς, ὁ ἐν τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄντων γνώφῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας ὅλας τόν Θεόν ὄρων; Καί γάρ ἦν εἰκός προβεβληθῆαι τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ καί τό τοῦ κόσμου φαινόμενον τοῖς ἀτελέσι τήν γνῶσιν, ὡσπερ καί τοῖς ἐνειλουμένοις αἰσθήσεσιν αἱ συμβολικά νομικά δι' αἰσθητῶν παρεδόθησαν

θεολογία· ἀλλ' ὥσπερ αὐθίς εἰσιν οἱ τῶν τελεωτέρων καί προκαλυμμάτων ἐκτός θεολογίας σαφοῦς εὐμοίρησαν, οὕτως εἰσιν οἱ καί εἰς τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ παρακύψαντες, ὡς Μωϋσῆς τε καί Παῦλος καί οἱ κατ' αὐτούς, εἰ καί ἀπό τῶν ὀρωμένων ἡμῖν οἰκείως πρὸς τὴν κατανόησιν ἐκείνων ἡμᾶς χειραγωγοῦσι.

Τί δὴ σοι, ὦ φιλόσοφε, βούλεται τὰ πολυειδῆ ἐκεῖνα καί λοξὰ τῆς κακοτεχνίας σοφίσματα, ὅτι «εἰδέναι δεῖ τό ἔστι, τό τίεστι καί τό ἔν καί τὴν ἀρχὴν καί τὴν δύναμιν τόν ἔν τι εἰδότα καί ὄν καί ἀρχὴν καί δυνάμενον»; Εἰ μὲν γάρ ἔλεγέ τις μηδαμῶς ἐκ τῶν ὄντων γινώσκεισθαι Θεόν, καλῶς ἂν ταῦτα τὰ πάση προσόντα φύσει λογικῇ προὔφερες· ἐπεὶ δ' ἡμεῖς τὴν (σελ. 550) διὰ τοῦ Πνεύματος γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Πνεύματος ὑπερτίθεμεν τῆς φύσει καί κοινῇ πᾶσι προσούσης γνώσεως, τί σοι συμπράξει τῷ πρὸς ταῦτ' ἀντιλέγοντι τό τὴν εἰσαγωγικωτάτην τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐκ τῶν ὄντων προσγίνεσθαι; Σὺ δ' ὅμως οὕτως ἀντιλέγειν εἴωθας ἐπεὶ καί τοῖς πνευματικοῖς ἀνδράσι λέγουσιν εἶναι φῶς νῶ θεωρητόν, οὐχὶ τὴν γνῶσιν μόνην, σὺ διὰ πολλῶν δεικνύεις φῶς καί τὴν γνῶσιν λεγομένην, καί νικᾶν διὰ τούτου κατὰ κράτος δοκεῖς ἀντιταπτόμενος. «Ἀλλὰ χωρὶς τῆς εἰσαγωγικῆς ταύτης, οὐδέ λογικός τις ἔσται», φησὶν, «οὐδ' ἢ πρὸς τὰ τελεώτερα τῶν λογικῶν πρόοδος». Οὐδ' ἀνὴρ ἔσται ποτέ πρὶν γενέσθαι νήπιον· ἀλλ' ἀνὴρ γενόμενος, τὰ τοῦ νηπίου κατήργηκεν. Εἰ δ' ἔν ἀνδράσι τὰ τῶν νηπίων φρονεῖ καί τούτοις σεμνύεται, πῶς οὐ καταγέλαστος ἔσται; Πῶς δ' οὐ τοιοῦτος ὁ χριστιανός εἶναι λέγων καί τὰ ἑλληνικά παιδεύματα μετιών, ἵν' ἐκεῖθεν τὴν θεογνωσίαν καρπώσῃται;

Τί δ' ὅτι «νοσοῦν ψυχῆς λογικόν ἐξ ἐπιμελείας νοερόν οὐκ ἂν γένοιτο»; Ὅντως γάρ νοσεῖ τό λογικόν τῆς ψυχῆς τοῦ τὴν οἰκείαν διάνοιαν πιστοτέραν ἠγουμένου τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος καί μὴ μέγα καί τέλειον ἴαμα ψυχῆς τ'ς θείας ἐντολάς οἰομένου. Πρῶην μὲν γάρ ἐξ ἡμισείας καθαίρειν ἔφασκε ταύτας δύνασθαι, νῦν δέ τό καθαρτικόν αὐτῶν ἅπαν ἀφελῶν τῇ γνώσει προσένειμεν, ἀρχὴν καί μέσον καί τέλος θεογνωσίας τε καί ὑγιείας ψυχῆς καί καθάρσεως ἐκ τοῦ πολλά καί πλείω καί πάνα εἰδέναι λέγων προσγίνεσθαι καί δεῖν μηδαμῶς ἀγνοεῖ τὰ πολλά, ἵνα καί συνελεῖν εἴς τι καθόλου δυνηθεῖμεν καί τὴν κυκλικὴν περὶ τὰ ὄντα γνῶσιν κατορθοῦν τουτέστι, τὴν ἐγκύκλιον μανθάνειν παιδευσιν, ἵνα καί τῶν ἰσαγγέλων καταξιωθεῖμεν νοήσεων, τῶν ἐνιαίων καί ἀμερῶν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔλεγε δεῖν τόν σημεῖον (σελ. 552) ἀμερές ἰδεῖν βουλούμενον, πολυμερές αὐτό πρότερον προσθέσθαι καί τὴν μονάδα μὴ τῇ ἀφαιρέσει τῶν πολλῶν δύνασθαι γενέσθαι, ἀλλὰ τῇ συναιρέσει μόνῃ, καίτοι πᾶν τό ἐκ συναιρέσεως ἔν καί μεριστόν, ἐκεῖ δέ τό ἐνιαῖον καί ἀμερές ὑπόκειται. Ἐγὼ δέ οἶδα παρά τῶν πατέρων μεμυημένος, ἤδη δά καί τινων αὐτῶν ἀκούσας τε καί πιστεύσας, ὡς καί τὰ πολλά ταῦτα καί τόν αἰσθητόν ἅπαντα τοῦτον κόσμον, οὐκ κατ' αἴσθησιν, οὐ κατὰ λογισμόν, ἀλλὰ κατ' οἰκείαν τοῦ θεοειδοῦς νοῦ δύναμιν καί χάριν ἐθεάσαντο, ἢ καί τὰ μακρὰν ὡς ὑπ' ὀφθαλμούς ποιεῖ καί τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὑπερφυῶς παρίστησι. Τόν δ' ἐξ Ἀρείου Πάγου θεωρητήματα οὐ θαυμαστόν καί ἐκ τῶν φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχόντων ἐξυμνεῖν τόν τῆς φύσεως δημιουργόν, ἐπεὶ καί δι' ἀψύχων καί δι' ἀναισθητῶν καί δι' ἀλόγων καί διὰ λογικῶν αὐτός ἐστι μόνος ὁ δοξαζόμενος, ἀλλὰ καί αὐτῷ μόνῳ ἐξαιρέτως πρέπει ἢ ἐν Πνεύματι λατρεία, ἢν καί μόνην ποθεινὴν Θεῷ ὁ Θεός αὐτός προσεῖπεν.

Τῶν δὴ τοῦ μεγάλου Διονυσίου ρήσεων, ὅσας ἔλαθεν ὁ φιλόσοφος καθ' ἑαυτοῦ προβαλόμενος, πολλάς ἔτ' οὕσας καταλιπών, μιᾶς μνημονεύσω, τῆς τελευταίας. Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας· «ἀπάση τοῦτο κοινόν ἱεραρχία τό πέρας, ἢ πρὸς Θεόν καί τὰ θεῖα προσεχῆς ἀγάπησις, ἐνθέως τε καί ἐνιαίως ἱερουργουμένη, καί πρό γε τούτου ἢ τῶν ἐναντίων παντελῆς καί ἀνεπίστροφος ἀποφοίτησις, ἢ γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστίν, ἢ τῆς ἱεραῆς ἀληθείας ὄρασις τε καί ἐπιστήμη, ἢ τῆς ἐνοειδοῦς τελειώσεως ἔνθεος μέθεξις». Συλλογίζεται

τοίνυν ἐκ τούτων ὁ φιλόσοφος οὕτως· «τῶν ἡμῖν ὑπὸ Θεοῦ δεδομένων ἱεραρχία τό κράτιστον· τέλος δέ ταύτης ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ὡς ἡ ρῆσις αὕτη διδάσκει τῶν ἐν ἡμῖν ἄρα τό ἄριστον ἡ γνῶσις τῶν ὄντων ἐστί, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἡ φιλοσοφία». Ρημάτων ὄντως ἔοικεν (σελ. 554) ἤχου, ἀλλ' οὐ διανοίας ἐπαίειν ἀγίας. Τοῦτο γάρ φησιν ὁ ἅγιος, ὅτι ἡ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις, «ἡ παντελής ἀποφοίτησις ἐστί τῶν ἐναντίων», τουτέστιν ἡ ἀποχή καὶ ἀπραξία τῶν κακῶν, πρό τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας. Ἐπεὶ γάρ καὶ ὁ πονηραῖς ἐπιθυμίαις ἀλισκόμενος καὶ ἀγόμενος τῶν αὐτῶ δοκούντων ἐφίεται καλῶν καὶ δι' ἔργων ἄγνοιαν δείκνυσιν ἔχων τοῦ ὄντος καλοῦ, καὶ ὁ θυμῶ κρατούμενος τῶ ἀνθισταμένῳ πρός τὰ δοκοῦντα αὐτῶ καλά καὶ ἀγαθὰ μάχεται, καὶ ἀπλῶς πᾶς ὁ τοῦ χείρονος ἀντεχόμενος βίου ὡς αὐτῶ δοκοῦντι καλλίονι πρόσκειται, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄντος ὄντι, μόνος δέ ὁ τῶν χειρόνων ἀποφοιτήσας, τὴν ψευδοδοξίαν ταύτην ἀποβαλόμενος, τὰ ὄντως ὄντα χείρω καὶ χείρω ἡγεῖται καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ τὴν οὔσαν, οὐ τὴν δοκοῦσαν, διὰ τοῦτο ἡ τῶν κακῶν ἀποφοίτησις «γνῶσις» ἐστί «τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστί», πρό τῆς ἱερᾶς ἐργασίας οὔσα, τῆς ἐνθέου καὶ ἐνιαίας· ἱερά δέ καὶ ἐνιαία καὶ ἔνθεος ἐργασία ἡ τήρησις ἐστί τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τῆ φυγῆ τῶν πονηρῶν καὶ τῆ ἐπιμόνῳ καὶ προσεχεῖ ἀγαπήσει Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐκτελουμένη. Τοῦτο τοίνυν ἐστί, φησί, πάση κοινόν ἱεραρχία τό πέρας, τό μισῆσαι τὰ ἀντικείμενα ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐντολαῖς καὶ ἀγαπῆσαι ταύτας καὶ τόν δόντα Θεόν καὶ διὰ τὴν πρός αὐτόν ἀγάπην ὑπὸ ταύταις ζῆν. Τοῦτο ἐστί «ἡ τῶν ὄντων ἢ ὄντα γνῶσις», τοῦτο ἡ τῆς ἀληθείας ὄρασις, τοῦτο ἡ τῆς τελειώσεως μέθεξις, τοῦτο ἡ τῆς πνευματικῆς ἐποψίας ἐστίασις, ἀποκαλυπτομένης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ φωτιζούσης καὶ θεούσης καὶ τρεφούσης νοητῶς πάντα τόν διὰ τῆς καθαρᾶς καρδίας νοερῶς, μᾶλλον δέ πνευματικῶς, ἐνδαιτώμενον αὐτῆ.

Τοῦτο δὴ καὶ αὐτός ἐαυτόν δηλὸν ποιεῖται λέγοντα· μικρόν γάρ προαγαγόν τόν λόγον, εἴτ' ἐπαναλαβόν, ἐξηγητῆς αὐτός ἐαυτοῦ γενόμενος διὰ τοὺς μὴ θέλοντας νοεῖν τὰ θεῖα θείως, ἀλλὰ καὶ πρός τὰς οἰκείας κακοδοξίας περιτρέπειν (σελ. 556) ἐγχειροῦντας, «εἴρηται τοίνυν ἡμῖν ἱερῶς», φησί, «ὡς οὗτός ἐστί τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ὁ σκοπός, ἡ πρός Θεόν ἡμῶν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις· ταύτης δέ, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν θείων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τευξόμεθα· “τηρήσει” γάρ, φησίν, “ὁ ἀγαπῶν με τοὺς λόγους μου, καὶ ὁ Πατήρ ἀγαπήσει αὐτόν καὶ ἐλευσόμεθα πρός αὐτόν καὶ μονὴν παρ' αὐτῶ ποιήσομεν”». Ὁρᾶς ποῖαν λέγει γνῶσιν τῶν ὄντων ἀληθῆ; Τὴν ἐργασίαν τῶν ἀρετῶν. Τί δέ τό ταύτης τέλος; Ἡ πρός Θεόν ἔνωσις τε καὶ ἀφομοίωσις. Πῶς δέ ἐκεῖ ἀγάπην εἶπε ταύτην τὴν ἀφομοίωσιν; Ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστί τῶν ἀρετῶν τό πλήρωμα καὶ αὕτη τῆ εἰκόνι προσχρωσθεῖσα τελείαν τὴν πρός Θεόν ἀποσώζει ἐμφέρειαν. Διὰ δέ τοῦ ἐνθέως καὶ ἐνιαίως καὶ τῆς ἱερᾶς ἐργασίας τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν ἠνίξατο, τὴν διὰ μόνην τὴν πρός Θεόν καὶ τὰ θεῖα γινομένην διάθεσιν· τό γάρ καλόν οὐ καλόν, ἄν μὴ καὶ διὰ τό καλόν μόνον πράττηται· ἡ δέ διηνεκῆς τῶν ἐναντίων ἀποφοίτησις καὶ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων καὶ ἡ ἱερά τῆς ἀληθείας ὄρασις καὶ ἐπιστήμη τό πρός τὰ πονηρὰ πάθη παρίστησι μῖσος καὶ τὴν τῆς ἀμαρτίας κατάγνωσιν καὶ τὴν ἀπό ταύτης ἀνεπίστροφον φυγὴν· τῆ δέ ἐνοειδῆ τελειώσει καὶ ἐνθέῳ μεθέξει τοῦ ἐνός καὶ τῆ νοητῶς τρεφούσης καὶ θεούσης ἐποψία τὴν κατ' ἐπαγγελίαν θείαν ἐπιφοίτησιν καὶ μονὴν ὑπέδειξε, τελειοῦσαν τῆ ἐνώσει καὶ τρέφουσιν τῆ ἐποψία τό πνευματικόν ἐκεῖνο ὄμμα.

Εἰ γοῦν διὰ μόνης τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως ἡ ἀληθῆς προσγίνεται γνῶσις καὶ ἡ πρός τόν Θεόν ἔνωσις καὶ ὁμοίωσις, ὅπερ ὁ φιλόσοφος φησι γνῶσιν, ψευδογνωσία ἐστί. Ἀρχόμενος γάρ καὶ αὐτός σαφῶς εἶπεν «ἐκ τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως μὴ δυνατόν εἶναι ταύτην προσγίνεσθαι τὴν γνῶσιν», καὶ μικρόν ἀνωτέρω δεικνύς, ὅθεν

ἡ γνῶσις αὕτη προσγίνεσθαι πέφυκεν, «ἐκ τοῦ μή ἀγνοεῖν», φησί, «τά πολλά, (σελ. 558) μηδέ τούς λόγους τῶν ὄντων, μᾶλλον δέ ἐκ τοῦ γινώσκειν πάντα καί πάντα σπεύδειν μανθάνειν, ὃ τί τίς ἐπαγγέλλεται εἰδέναι, κἄν Ἕλλην ἢ κἄν Αἰγύπτιος, ἵνα μηδενός», φησί, «τῶν περί κόσμου φύσεως εἰρημένων τε καί κ' ἐγνωσμένων λειπόμενος, ἐξ ἐκείνου ἀγνοήσῃ Θεόν», ἐπεὶ καί κατ' αὐτόν ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεός γινώσκεται, ὁμοίον τι ποιῶν, ὥσπερ ἄν εἴ τις ἀκούσας ἐκ τῶν ἐδωδύμων μόνων τρέφεσθαι τε καί συνίστασθαι τό σῶμα, δεῖν ἔλεγε μηδενός ἀπολελεῖσθαι τῶν ἐδωδύμων, εἴ τις τοῦ ζῆν ἐφίεται, μηδέ διαλιμπάνειν σιτιζόμενον ὀσημέραι τε καί ὦραι, καί οὕτω τήν περί τὰς πολυτελεῖς τραπέζας ἄχρηστον μανίαν καί τό τῆς γαστριμαργίας πάθος ὡς ἀναγκαιότατα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἔπειθε δοξάζειν, μηδενός τῶν κρειττόνων ὀρεγομένους. Οὕτω γάρ καί τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς ὕλην ὁ Θεός ὑπέθετο τούς τῆς φύσεως λόγους, ἀλλ' ὡς πρός τήν ὑψηλοτέραν γνῶσιν χειραγωγεῖν δυναμένους. Ἡμεῖς οὖν τό αὐταρκες ἐκ τούτων ἀπολαμβάνοντες τά περιττά παραλείπομεν τοῖς μή χωροῦσιν τήν τελεωτέραν τροφήν κἄν, ὑπερήλικες ὄντες οὗτοι, τῆς νηπίοις καταλλήλου τροφῆς οὐκ ἀπανίστασθαι βούλωνται, ἐπαλείφομεν καί τινα Σκύλλαν τῷ παγκοσμίῳ τούτῳ μαστῷ, τό μή πάνυ λυσιτελεῖν ἔστιν ὅτε μετρίως ἐκτείνοντες ὡς ἀπαναστήσοντες τῆς ἀκαίρου τροφῆς. Οἱ δ' ὡς οὐκέτι παῖδες, ἀλλ' ὡς τέλειοι τήν κακίαν, ἡμῖν ἐπανίστανται καί φιλονεικοῦσιν ἡμᾶς κατασπᾶσαι μᾶλλον ἢ αὐτοῖς πρός τό προσῆκον μέτρον ἀναδραμεῖν.

Διό καί τόν Υἱόν μετά τοῦ Πατρός ἤκειν καί τήν μονήν ποιεῖσθαι ἐν ἐκείνῳ φασίν, «ὅς τούς λόγους οἶδε τῆς τοῦ κόσμου φύσεως γινώσκει γάρ οὗτος τό ἀληθές. Θεός δέ ἡ ἀλήθεια καί ὁ τῆς ἀληθείας Πατήρ· ἀλλά καί πᾶν τό γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καί μένει· οὐκοῦν ἐν τῷ Θεῷ ἔσται μονίμως ἰδρυμένος ὁ τήν τῶν ὄντων γνῶσιν εἰδώς· τούτου δ' ἐν Θεῷ τήν μονήν ἀμετάβλητον (σελ. 560) ἔχοντος, οὐκ ἀπεικός ἐκείνόν γε παρά τοῦτον ἐλθεῖν λέγεσθαι καί τήν μονήν πεποιῆσθαι «οὗτος ἐστι», φησί, «καί ὁ φωτός θείου καί νοητοῦ ἔμπλεων τόν νοῦν κεκτημένος». Αὕτη ἐστίν ἡ τελεωτάτη τοῦ φιλοσόφου θεογνωσία. Ἐγώ δέ ἀκούω τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, ὅτι ὁ διάβολος «ψεύστης ἐστί καί ὁ πατήρ τοῦ ψεύδους αὐτοῦ». Οἶδα δέ καί τῶν ἐναντίων τήν αὐτήν οὖσαν αἴσθησιν καί γνῶσιν καί ἐπιστήμην. Ὁ γοῦν εἰδώς τήν ἀλήθειαν καί τό ψεῦδος ἐπίσταται. Εἰ γοῦν, κατά τούς τοῦ φιλοσόφου λόγους, τό γινώσκον ἐν τῷ γινωσκομένῳ ἐστήρικται τε καί μένει καί διά τοῦτο κατ' αὐτόν ὁ τήν γνῶσιν ἔχων τῶν ὄντων ἐν τῷ Θεῷ ἐστί καί ὁ Θεός ἐν αὐτῷ, οὐκοῦν καί τό ψεῦδος καί ὁ τοῦ ψεύδους Πατήρ ἐν αὐτῷ πεποιῆται τήν μονήν, καί ὁ αὐτός οὗτός ἐστί λοιπόν ὁ καί σκότους νοητοῦ ἔμπλεων τήν ψυχὴν κεκτημένος· καί ὄντως πολύ σκότος ἐπηλυγάζει τήν ψυχὴν ἢ τοιαῦτα πρῆφει διανοήματα. Τί γάρ, ὁ λέγων, «οἶδα σε τί εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», διά τήν γνῶσιν ταύτην ἐν ἑαυτῷ εἶχε τόν Χριστόν; Τί δέ, ὁ γινώσκων καί μή ποιῶν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ ἔχει μονίμως ἐνιδρυμένον τόν Θεόν; Καί πῶς «δαρήσεται πολλάς»; Καί μήν ὁ μὲν Χριστός ἐν εὐαγγελίοις ἐκ μὲν τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως προσγίνεσθαι φησι τήν αὐτοῦ καί τοῦ Πατρός ἐνοίκησιν, ἐκ δέ τῆς ἐνοικήσεως τήν ἐμφάνειαν. Οὗτος δέ ἀντεστραμμένος μὲν ἐκείνῳ ἐκ τῆς αὐτῷ δοκούσης ἐμφανείας φησί τήν ἐνοίκησιν, ὑπεναντίως δέ σαφῶς, οὐκ ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀλλ' ἐκ γνώσεως τήν ἐμφάνειαν, καί γνώσεως, ἦν ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν μηδαμῶς προσγίνεσθαι πρότερον ἀπεφήνατο. Τοιοῦτου φωτός καί ἀληθείας τόν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν. Οὐ μόνον δέ τὰς θείας ἐντολάς ἀδυνατῶς ἔχειν τήν γνῶσιν ταύτην πορίζειν πρότερον εἶρηκε, ἀλλά καί φιλοσοφίαν ταύτην ἐκάλει διά τῶν κατὰ φιλοσοφίαν μαθημάτων χορηγουμένην καί μωρίαν εἶναι παρά τῷ Θεῷ ταύτην ἔφασκεν· ἦν οὖν μωρία τότε προσεῖπε, (σελ. 562) Θεόν αὐτήν εἶναι νῦν ἀποφαίνεται

καί αὐτόν μετά τοῦ Πατρός τόν τοῦ Πατρός μονογενῆ Λόγον· τοιοῦτου φωτός καί ἀληθείας τόν οἰκεῖον νοῦν ἔμπλεων κατεσκεύασεν.

Ἄλλ' ἐπεὶ καί τῶν ἐναντίων ἡ αὐτή ἐστίν αἴσθησις, σύ, ὦ φιλόσοφε, πότ' ἄρ' εἶ θερμός, ὅταν κατά τήν ποιότητα ταύτην διακέηται σου τό σῶμα, ἢ ὅτε κατεψυγμένον τοῦτ' ἔχων τήν ἐναντίαν εἰδείης θερμότητα; Πάντως τότε καί τήν θερμότητα ἐν σεαυτῷ φέρων αἰσθάνη, ὅτε κατά ταύτην διάκεισαι. Τότε τοίνυν καί τόν Θεόν ἔξεις ἐν σεαυτῷ ἀληθῶς, ὅτε τήν θείαν ἔξιν ἐν σεαυτῷ κατά ψυχὴν ἔχεις· θεία δέ ὄντως ἔξις ἢ πρὸς τόν Θεόν ἀγάπη ἐστὶ προσγίνεται δ' αὕτη διὰ μόνης τῆς τῶν θείων ἐντολῶν ἱεραῆς ἐργασίας· εἰ γάρ καί ἀρχὴ τούτων ἐστίν, ἀλλά καί μέση καί κορυφαία· ὁ Θεός γάρ ἀγάπη ἐστίν, ὅς ἐν τούτῳ μόνῳ καί τήν οἰκεῖαν ἔλευσιν καί μονήν καί ἐμφάνειαν ἐπηγγείλατο. Τότε τοίνυν καί σαυτῷ χρῆση πρὸς διόρθωσιν ἐτέρων ἀληθῶς, ὅτε τήν τοιαύτην σχήσεις ἐκ τῶν τοιούτων διάθεσιν· νῦν γάρ, τόν διορθοῦντα ὑποκρινόμενος, διαστρέφων καί διασύρων δῆλος εἶ. Ἄλλ' ὡς μὲν διαστρέφεις διορθοῦν ἐπαγγελόμενος, ἐκδηλότερον ἔσται προϊόντος τοῦ λόγου. Τοῦ δ' ἐν σχήματι διορθώσεως διασύρειν προθυμεῖσθαι δεῖγμα σαφές τό διὰ μεγίστης σε σπουδῆς ποιήσασθαι μὴ ἔλθειν ἡμῖν εἰς ὄψιν τά πρὸς ἡμετέραν διόρθωσιν ἐπιστρεπτικά σοι δοκοῦντα ταυτί συγγράμματα, ὡσπερ ἄν εἶ τις ἰατρῶν πόμα μὲν σκευάσαι τῷ νοσοῦντι λυσιτελέστατον ἔφασκε, χρῆσασθαι δέ παντάπασι ἀπηγόρευσεν. Ὅθεν καί τοῦτο γέγονεν δήπου δῆλον, ὡς καί αὐτός τοῦτ' οἶσθα, πρότερον, ὃ νῦν ἐξεφάνη, δηλητηρίων ἔχοντα δύναμιν τά κεκλημένα φάρμακα· καί τοῦτ' ἄρα προσεγίνωσκες ὡς οὐ λήση κλέπτων, τούτων προφανέντων ἡμῖν.

Ταῦτ' ἄρα καί νῦν οὐχ ἐκόντος εἶναι καί πρὸς τὰς ἡμετέρας (σελ. 564) ἦκει χεῖρας ταυτί σου τά γράμματα, ἐν οἷς τελευτῶν φῆς ὡς ἀνεμέσητον ἐπὶ διορθῶν χρῆσασθαι σαυτῷ, ὧν οὐκ ὀρθῶς περὶ θεογνωσίας εἴρηκε τις τῶν σῶν φίλων. Τό δέ μὴ ὀρθῶς εἰρημένον τῷ φίλῳ τοῦτο λέγεις εἶναι· «ἴσασιν οἱ κεκαθαρμένοι τήν καρδίαν διὰ τῆς ἐγγινομένης αὐτοῖς ἱεραῆς φωτοφανείας, ὅτι ἔστι Θεός καί οἶον φῶς ἐστι, μᾶλλον δέ πηγὴ φωτός νοεροῦ τε καί αὐλοῦ· οἱ δέ μὴ πρὸς τοῦτο θεωρίας ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς περὶ πάντα προμηθείας τόν κοινόν προμηθεά συνορῶσιν, ἐκ τῶν ἀγαθνομένων τήν αὐτοαγαθότητα, ἐκ τῶν ζωοποιουμένων τήν αὐτοζωήν, καί ἀπλῶς ἐκ πάντων τόν τὰ πάντα ὄντα καί ὑπερανιδρυμένον πάντων». Τοῦτό ἐστίν ὃ φησιν ὁ φιλόσοφος οὐκ ὀρθῶς ἔχειν. Οἶδα δέ αὐτόν καί ἄλλοτε κακῶς πρὸς αὐτό διατεθέντα· ἔγνωσας γάρ ὅτι τό “οἶον” παραδειγματικῶς τῷ φωτὶ προσήρηται, τόν Θεόν ἔλεγε φάσκεν ἡμᾶς εἰδέναι, ὁποῖον φῶς ὑπάρχει. Δείξαντες δέ ἡμεῖς προσπαρακείμενον τό “πηγὴ φωτός”, καί συνημμένως ἀναγνόντες ὅτι «ἔστι Θεός οἶον πηγὴ φωτός», ἠρωτῶμεν αὐτόν, τί βούλεται λοιπόν ἐνταυθοῖ τό “οἶον” ὃ δ' ἄκων ὠμολόγησε τήν ἄγνοιαν καί ἤτησε συγγνώμην· οὐδέ γάρ δυνατόν ἄλλως ἢ ἀντί τοῦ ὡσανεὶ παραληφθῆναι. Νῦν δ' ἄλλως ἐπελάβετο· «φανεροῦ γάρ ὄντος», φησίν, «ὡς καί τοῖς θεωρητικωτάτοις ἐκ μόνων τῶν ὄντων ὁ Θεός γινώσκεται, ἢ ἐνταῦθα παραδιδομένη γνῶσις Θεοῦ διὰ νοεραῆς φωτοφανείας, ὡς ἕτερα τῆς ἐκ τῶν ὄντων οὔσα, οὐδαμῶς ἐστίν ἀληθής». Ἀνθυπενεγκεῖν δὴ πρὸς τοῦτο δεῖ, ὡς φανεροῦ γενομένου διὰ πλείστων τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὡς οὐκ ἐκ τῶν ὄντων μόνων ὁ Θεός γινώσκεται, ἀλλά καί ἐκ τῶν καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὄντων, τουτέστι τῶν ἀκτίστων, πρὸς δέ καί διὰ φωτός αἰωνίου καί τῶν ὄντων πάντων ὑπερανωκισμένου, νῦν τε ἐν ἀρραβῶνος μέρει τοῖς ἀξίοις διδομένου καί κατά τόν ἄληκτον αἰῶνα περιουγάζοντος αὐτοῦς ἀλήκτως, ἐξ ἀνάγκης (σελ. 566) καί ἡ θεωρία αὕτη ἀληθῆς ἐστὶ καί ὁ μὴ ἀληθῆ λέγων ταύτην Θεοῦ θείας γνώσεως ἐκπέπτωκεν. «Ἄλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν», φησίν, «οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν πᾶσα γνῶσις τοῦ Θεοῦ». Καί ποῦ ἐν τῇ ῥήσει ταύτη λέγομεν ὡς ἡ θεοφάνεια αὕτη τῶν περὶ Θεόν οὐκ ἔστι; Πάντων μὲν γάρ τῶν ἄλλως ὄντων ὑπερτίθεμεν αὐτήν· ὡς δ' ἐκ τῶν κατ' αὐτόν ἐστὶ Θεῷ, οὐδαμῶς ἐστὶ προσκείμενον.

Εὔροις δ' ἄν τούς θεολόγους οὐ ταύτην μόνην, ἀλλά καί πολλὰς ἄλλας θεωρίας τῆς ἀπό τῶν κτιστῶν θεογνωσίας ὑπερτιθέντας ἐς τὰ μάλιστα, ταύτην δέ καί τῶν ἄλλων πασῶν ἀποδιαστέλλοντας καί θεωνυμίας ἐξόχως ἀξιοῦντας, ὡς μόνην Θεοῦ θεοποιόν ἐμφάνειαν.

Δεῖν δ' ἡμῖν ἀρτίως εἰς πολύ μῆκος ἐκεινομένῳ δοῦναι τῷ λόγῳ πέρας, εἰς τό ἐξῆς ταμειυσαμένους τῶν Περί γνώσεως λόγων τοῦ φιλοσόφου ἀπελέγξαι τήν ἄγνοιαν.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (Σελ. 568)

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ Ἦ ΠΕΡΙ ΘΕΩΣΕΩΣ

Ἄλλ' εἰ μὲν Κατά Μασσαλιανῶν, καθάπερ καί ἐπιγέγραπται, τό βιβλίον πεποιήται, τί παθῶν τὰ τῶν θείων ἡμῶν πατέρων ἀναμίξ ταῖς ἐκείνων κακοδοξίαις προβάλλεται καί κατ' αὐτῶν ἔπειτα πολὺς ρεῖ, τῶν κατ' ἐκείνους ἀφέμενος; Εἰ δέ κατὰ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων καί τῶν αὐτοῖς ὁμολογεῖν αἰρουμένων ἡμῶν δεῖν ἔγνω πόλεμον ἄρασθαι, τί βούλονται Μασσαλιανοί καί Βλαχερνῖται καί τὰ τοιαῦτα προσρήματα; Ἦ δὴλον ὅτι σκηνή τὰ τοιαῦτα καί προσωπεῖόν ἐστι, πολλήν καί ποικίλην, μᾶλλον δέ παντοδαπήν, μετὰ τῆς πρὸς τούς πολλούς ἀπάτης καί τήν ὕβριν πρὸς πάντας ἐπιφερόμενα, ἵν' ὤμεν ἅπαντες ὕβρισμένοι καί πολλαχῶς, οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες πατέρες μετὰ τῶν φωρασάντων τόν δόλον καί μή πεισθέντων, τῷ τε τοῖς αἰρετικοῖς συντετάχθαι καί τῷ κατ' αὐτῶν ἔπειτα διὰ τῶν λόγων ἐλέγχῳ καί ταῖς μεταξύ τῶν δοκούντων τούτων ἐλέγχων ἀναισχύντοις καί δεινοῖς παροινίαις, ὅσοι δ' ἄν παραχθέντες πεισθεῖεν, δυοῖν θάτερον ἐξ ἀνάγκης παθόντες, ἢ νῦν ἢ πρότερον φανεροῖ γεγονότες τῶν πεπλανημένων ὑπάρχοντες, τῷ φανεροῖ γεγενῆσθαι σεπτούς πρῶην ἠγούμενοι τούς νῦν κακοδόξους γνωριζομένους, καί ἀπλῶς ἵν' οὕτω πάντες τε ἡμεῖς καί τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερά τε καί σεμνά σχεδόν ἅπαντα γέλωσ ἀναφανῆ καί χεύη καί παίγνιον; Εἰ δ' ἄρα παίζων ἐν οὐ παικτοῖς, κενὰς καί περιττάς καί κιβδήλους λογομαχίας τε καί ἀντιθέσεις καινοτομεῖ, καί ὡς περιττός τις αὐτός νομισθεῖ καί πολὺς τήν σοφιστικὴν (σελ. 570) ἀνέδην ὑβρίζει, φεῦ, εἰς τὰ φρικτὰ καί σεβάσμια, τί μή πάντες ἐκτρέπομεθα τοῦτον, ἢ γοῦν ἐκτρέπομεν αὐτόν τοῦ τηλικούτου κακοῦ μετὰ τῆς προσηκούσης σφοδρότητος;

Ἄλλὰ τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ τοιαῦτα φάναι τολμᾶς αὐτός, ὥστε καί τῶν λόγων ἀρχόμενος οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται καινοτομήσειν οὐθέν, ἀλά καί τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὑπεραγωνιεῖσθαι, φιλοσόφῳ πρέποντα ζῆλον κατὰ τῶν ἐνδιαστρόφοις δόγμασιν ἐντεθραμμένων ἐπιδειξάμενος, ἀφ' οὗ καί τισιν ἔδωκεν ὑπόνοιαν λόγον τινα ποιεῖσθαι τῆς ἀληθείας, καί ταῦτ' ἐν τῇ πρὸς τούς ἑτεροδόξους ὑποκρίσει κατὰ τῶν εὐσεβῶς ζώντων ἀγωνιζόμενος. Οὐκοῦν οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλέσει δικαίως ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογουμένοις καί τὰ πρὸς ἐκείνου κατ' αὐτῶν εἰρημένα πρὸς δύναμιν ἐξετάζουσί τε καί διευθύνουσιν, ἐπεὶ μηδέ πρὸς ἐκείνους ἀπλῶς αὐτῷ φαίνεται τείνων ὁ τῶν συγγραμμάτων ἀγών, ἢ κατ' ἐκείνων ὧν ὡς ἀνειμένως ζώντων ἢ τι περὶ τῶν σφῶν αὐτῶν βίον ἐχόντων οὐκ ἐμμελῶς, ἀλλά σαφῶς πρὸς αὐτὴν τὴν ὑπ' αὐτῶν προσβεβουμένην εὐσέβειάν ἐστιν ἡ ἀντίθεσις, μᾶλλον δέ πρὸς αὐτὰ τὰ θεῖα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, καθά προαποδέδεικται, δόγματα καί τὰς ἐκ παλαιοῦ

κεκρατηκυίας ἐπ' αὐτῆς παραδόσεις καί τὰ τῶν ἁγίων συγγράμματα, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς οὐ λόγους μόνον, ὁποίους ἂν οἰοί τε ὤμεν, ἔτοιμοι προέσθαι, πρὸς δὲ τούτοις καί τὰς ἡμετέρας, εἰ δεήσει, ψυχὰς μισθὸν δὲ τῶν λόγων τούτων καί τῆς προθέσεως οὔτε παρ' ἀνθρώπων ζητοῦμεν, ὃν ἔχουσι διδόναι μόνον ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸν ἔπαινον, οὐδέ γὰρ πρὸς τοῦτον ὀρώμεν, οὔτε παρά Θεοῦ μισθὸς γὰρ ἀποδιδούσιν οὐ χρεωστεῖται. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἀνάγκη ἐπιτίθησι γράφειν, τὸ τῆς ὀφειλῆς ἀπαραίτητον. Ἐκ πολλοῦ μέντοι τῆς περὶ λόγους μελέτης καὶ φιλοτιμίας ἀφέμενος, οὐδὲν οἶον εἰ μὴ σὺν τέχνῃ τούτους ποιοῦμαι, μηδὲ ροδωνιάν (σελ. 572) ἀποδείκνυμι τὸ βιβλίον, ἢ λύραν ἢ σάλπιγγα, τοῦτο μὲν εὐηχόν τι φθεγγόμενος καὶ τορόν, ἐκεῖνο δ' ὑπὸ τῆς εὐρύθμου συνθήκης καί τῆς τῶν σχημάτων ὑπαλλαγῆς διὰ ποικίλων τῶν τοῦ τόνου κρουμάτων μίαν ἀρμονίαν ἐμμελῆ κεραννύς καὶ διὰ πάντων ὠραίων τῶν λόγων. Ἀττικάι γὰρ χάριτες καὶ ὀνομάτων κάλλη καὶ παρισότητες, οἶον ἄνθη τῶν λειμῶνα τῶν λόγων καταγαλίζουσιν· αἷς εἰ μὴ καταχρησθῆναι δυναίμην, καίτοι καλλιερρομονεῖν ἐφίεσθαι πεφυκώς, ἐναργές ἂν εἴη καὶ τοῦτο δεῖγμα τοῦ πρὸς ἀνάγκη, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἐπίδειξιν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ λέγειν ἀφίχθαι. Τῆς γε μὴν ἐναποκειμένης διανοίας τοῖς ῥήμασι τοῦτ' ἂν φαίην ἐγὼ πρῶτον κάλλος, ὃ καὶ ψυχῆς ἐφ' ὅσον οἶόν τε πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὴν ἀλήθειαν βλέπειν· ἐκεῖθεν γὰρ αὐτῆ τὰ μετὰ τοῦτο καλά, κἂν ἢ τι τούτου πρεσβύτερον τρόπον ἔτερον.

Προσηκόν δ' εἶναι νομίζω πρὸ τῶν κατὰ μέρος ἐλέγχων ἐκεῖνο ποιῆσαι δῆλον· τίνος ἔνεκεν οὗτος τὴν τοῦ Πνεύματος θεοποιὸν χάριν κτιστὴν ἀποφῆναι διὰ πλείστης ὄσης σπουδῆς ἐποίησατο, τοῦτ' αὐτὸς ἑαυτῷ τοῦ λογογραφεῖν ὑπόθεσιν ἐνστησάμενος, καίτοι συνθέμενος καὶ αὐτός, εἰ καὶ μὴ ἐκὼν εἶναι, θεότητα καὶ αὐτοθεότητα καὶ θεαρχίαν ὑπὸ τῶν ἁγίων τὴν τοιαύτην προσειρησθῆναι χάριν; Τίνος οὖν χάριν τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἄκτιστον αὐτὸς τε φάναι οὐ πείθεται καὶ τοὺς πειθομένους δυσεβεῖς ἀποφαίνεται καὶ πάντα λίθον, τὸ τοῦ λόγου, κινεῖ πᾶσι ταύτην ὑποδείξει κτιστὴν, μίμησιν αὐτὴν εἶναι φυσικὴν λέγων καὶ τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν ὠρισμένην τε καὶ ὀρωμένην αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει; Τοῖς ὁμοφύλοις Λατίνοις ἢ δυνάμεως ἔχει χαρίζεται, πρὸς τὸ ἐκεῖνων φρόνημα δολίως ἅμα καὶ βιαίως ἡμᾶς ὑφελκόμενος. Ὅταν γὰρ ἀκούσωμεν ἐκ τοῦ Υἱοῦ διδόμενον τὸ Πνεῦμα καὶ δι' Υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς προχεόμενον, εἶτα καὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγοντος, «ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα πλουσίως διὰ (σελ. 574) τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· ἐξέχεεν οὐκ ἔκτισεν, ἐχαρίσατο οὐκ ἐδημιούργησεν, ἔδωκεν οὐκ ἐποίησεν», ὤμεν δ' ἀναπεπεισμένοι κτιστὴν τὴν χάριν εἶναι, τί ἐροῦμεν δίδοσθαι καὶ χαρίζεσθαι καὶ προχεῖσθαι διὰ τοῦ Υἱοῦ; Οὐκ αὐτὸ τὸ τὴν χάριν ἐνεργοῦν, εἶπερ ἐκεῖνο μόνον ἄναρχον εἶναι φαίμεν, πᾶσαν δὲ ἐνέργειαν αὐτοῦ κτιστὴν, καθάπερ ὁ νέος οὗτος ἰσχυρίζεται θεολόγος; Ἄρ' οὖν οὐ τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶν ἀντικρὺς τὸ τῶν Λατίνων φρόνημα, δι' ὃ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἀπελήλανται περιβόλων, ὅτι οὐχ ἡ χάρις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κἂκ τοῦ Υἱοῦ πέμπεται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προχεῖται; Ὅρατε τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ συνεσκιασμένην βουλήν καὶ τὸ δολερὸν καὶ κακοῦργον τοῦ ἐγχειρήματος;

Τί δ' οὐκ ἔμελλεν ἐπὶ τοῦτο παντὶ τρόπῳ σπεύδειν καὶ πᾶσαν μηχανὴν κινεῖν καὶ περιέργως προσβάλλειν, ἐπειδὴ φανερώς οὐκ εἶχεν ὁ πέρυσι παρά τοῦ θειοτάτου βασιλέως ἡμῶν πρεσβευτῆς εἰς Ἰταλίαν καὶ τὰς ἄνω Γαλλίας ἀπεσταλμένος ὡς ἐπὶ Πέρσας ἐκεῖνου ἐγεῖραι στείλασθαι προσελαύνοντος ἥρος, αὐτὸς δὲ τοῦ μὲν σκοποῦ τῆς πρεσβείας ἐπιλαθόμενος, ὡς ὕστερον ἐκ τῶν ἔργων ἐφάνη, προσχωρήσας δὲ τῷ πάπα καὶ τὰς εὐχὰς ἐκεῖνου σωτηρίους αὐτῷ γενέσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ἐπειπών, ἅς αὐτὸς φησιν, ἐπ' αὐτοῦ διετεῖνατο, εἶτα καὶ προσφύσας μὲν ἐκεῖνω τὰ χεῖλη καὶ τὸ γόνυ μεθ' ἡδονῆς, ὡς ἔοικε, καὶ σεβάσματος ἀσπασάμενος, τὴν δὲ κεφαλὴν ὑποθεῖς ταῖς ἐκεῖνου χερσὶ καὶ τὴν ἐκεῖθεν σφραγίδα χαίρων δεξάμενος; Εἰ γὰρ μὴ χαίρων ὡς ἀληθῶς ἀλλ' ὑποκρινόμενος, τί νη πιστώσεται τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνυπόκριτον; Τοῖς πρὸς

ἐκείνους ἐξενηνεγμένοις λόγοις, φαίη τις ἄν. Ἄλλ' ἢ προσγεγραμμένη τελευταία τούτοις εὐχή δείκνυσι αὐτοῦ (σελ. 576) τό τῆς ψυχῆς ἀβέβαιον· «παράδος» γάρ, φησίν, «ἀφανισμῶ παντελεῖ τούς τοιούτους λόγους, λέγε προάναρχε, εἶπερ καί ἐκ σοῦ ἐστι τό σόν Πνεῦμα, ἔν αἴτιον καί μίαν ἀρχήν σέ τε καί τόν σόν Πατέρα ἐπαγόμενον, ὅπως μηδενί δι' αὐτῶν τηλικούτου κακοῦ αἴτιος γένωμαι κάμῃ τῆς τοιαύτης κακοδοξίας πρό τοῦ τέλους ἀπάλλαξον». Ποίω δέ καί νῦν λόγῳ μετά τήν ἀπ' ἐκείνων ἐπάνοδον εὐθύς τά τοῖς Ἴταλοις, ὡς ἀποδέδεικται, συνηγοροῦντα περιέργως συντεθεῖκει συγγράμματα, καί ταῦτ' ἐξ Ἰταλίας, ὡς αὐτός ἐν προοιμίῳ γράφει, πρός τό Κατά Μασσαλιανῶν γράφειν κεκινημένος, εἰ μή καί τοῦτο ὑπόκρισις, ὃ καί αὐτός ἰσχυρίζεται;

Τοιγαροῦν σκηνή πᾶς λόγος αὐτῶ, κωμωδοῦσα καί παίζουσα τά ἡμέτερα, καί ἦν Ἐκκλησίαν ἐκεῖ καί σύνοδον ἱεράν καί ἀγίαν φησί, τήν τῶν Λατίνων ἔοικε λέγειν. Ὅτι γάρ ἐν πᾶσι μᾶλλον κατ' ἐκείνην φρονεῖν, τεκμηριώσασαί ἄν τις καί τῶ μῆδ' ὄντινοῦν σχεδόν ἀγιασμόν ἀπό τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας προσήκασθαι, τούς ἐκεῖθεν ἀπομάττοντα σπίλους, καί ἵνα τᾶλλα παρῶ, τοσοῦτον ἤδη χρόνον ἀφ' οὔπερ ἐπεδήμησεν ἡμῖν οὐδεῖς ἐώρακεν αὐτόν τῆς ἀγιωτάτης εὐχαριστίας ἐν μεθέξει γενόμενον· τί χρῆ λέγειν εὐχήν ἢ ἐπίκλησιν ἱεράν ἢ τήν ἐν θριξί σταυροειδῆ σφραγίδα καί τᾶλλ' ὅσα σύμβολα μοναχικῆς τελειώσεως, ὧν ἄνευ μοναχόν εἶναι παρ' ἡμῖν οὐ νομίζεται τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων θεσμοθεσίας ὑπέικουσιν; Οὗτος γάρ οὐδ' ἐπ' εἰσαγωγῇ μοναχικοῦ μυστηρίου εὐχήν γοῦν ἱεράν ἐπεζήτησεν, ἀλλ' αὐτόπλαστος ἐστι μοναχός, οὐ πολὺ δ' εἰπεῖν καί ἐπίπλαστος· «ἐκ τῶν καρπῶν γάρ, φησί, «τό δένδρον ἐπιγινώσκειται». Τούς γε μὴν περί μελλούσης κολάσεως μυστικούς αὐτῶ λόγους λεγέτωσαν οἱ αὐτήκοσι. Ἐγὼ δ' ἐκ τῶν τούτων καί τῶν τοιούτων οὐχ ἐπ' ἀγνοίας, (σελ. 578) ἀλλ' ὑπό κακονοίας, κτιστήν αὐτόν ἀποφαίνεσθαι τήν θεοποιόν ὑπενόησα χάριν τοῦ Πνεύματος· εἰ δ' ἄρ' ὑπ' ἀγνοίας, ἐπεὶ καταλογογραφεῖ τῶν εἰδότην, ἀπόνοιαν τῇ περί τά τοιαῦτα συζεύξας ἀγνοία, χειρόν, ὡς ἐγῶμαι, τό ἔγκλημα· δόγμα γάρ ἀποτόπαιον ἅπαν ἐκ τοιαύτης ἀνερράγη πηγῆς, ἀφ' ἧς καί νῦν οὗτος προστάτης πονηρῶν τε καί πολλῶν αἰρέσεων ἀναπέφηκεν, ὡς ὁ λόγος δείξει προῶν.

Ὁ μὲν γάρ σοφός τά θεῖα Μάξιμος, συνωδᾶ τῶ μεγάλῳ Μακαρίῳ καί τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀγίοις, καθάπερ ἐν τοῖς Περί φωτός θείου ἐξενηνεγμένοις ἡμῖν λόγοις προεξεθέμεθα, τόν ἀρραβῶνα τῆς μελλούσης ἐπαγγελίας, τήν χάριν τῆς υἰοθεσίας, τόν θεοποιόν δωρεάν τοῦ Πνεύματος φῶς εἶναι φησιν ὑπεραρήτου δόξης τοῖς ἀγίοις ἐποπτευόμενον, φῶς ἐνυπόστατον, ἄκτιστον, αἰεὶ ὄν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος καί ἀνεπινοήτως, νῦν μὲν ἐκ μέρους, ἐπὶ δέ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τελωτέρας φανερούμενον τοῖς ἀξίοις καί τόν Θεόν αὐτοῖς δι' ἑαυτοῦ φανεροῦν. Ὁ δέ φιλόσοφος οὗτος ξένον ἑαυτόν τοῦ τοιούτου συνορῶν φωτός, ὡς τῆς πρός αὐτό φερούσης μηδέ πρός ὀλίγον ἡμέμενος, φέρειν οἶός τε ὧν οὐδαμῶς οὐ τῇ πίστει τήν πρᾶξιν προσέθηκεν, ἵνα δι' αὐτῆς πρός ἐκείνην φθάσῃ τήν θεωρίαν, ἀλλά καί τήν πίστιν ἀπαρνησάμενος καί τούς μὴ ταύτην ἠρνημένους, ἀλλά καί δι' αὐτῆς ἀνηγμένους, ὡς ὑπὲρ αὐτούς τοῖς πολλοῖς αὐτό δόξαι, τοῖς λόγοις ἐξουδενώσας, ἀθετεῖ μὲν τήν χάριν, βλασφημεῖ δέ εἰς τόν τῆς χάριτος Κύριον, ἀτιμάζει δέ κοινῇ πάντας τούς ἀγίους, ὅσοις ἐξεγένετο διὰ πείρας μαθεῖν τε καί διδάξαι περί τοῦ φωτός τῆς χάριτος.

Ἐπεὶ δέ τοιαῦτα τολμῆσαι δεῖν ἔγνωκεν, οὐ Σκύθαις ἐνοικῶν, οὐδ' Ἀγαρηνοῖς ἐνστρεφόμενος, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, καί ταῦτα νῦν εἶπερ ποτέ τόν λόγον τῆς ἀληθείας ὀρθοτομοῦση, πολλῶ χρῆται τῶ δόλω καί (σελ. 580) συνεσκιασμένως ἄγαν καί μετ' ἐπικρύψεως ὃ τι πλείστης τούς κατά τῶν ἀγίων προτίθεται λόγοις, ὡς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καί τῶν κατ' αὐτήν εὐσεβῶν δογμάτων ὃ ταῦτα περιτρέπων ἀγωνιζόμενος. Ἀφείς τοίνυν πᾶσαν παντός

ἀγίου ἐπωνυμίαν, τραπεζούντιόν τινα Θεόδωρον εἰς μέσον προήγαγεν, ὃς προέστι μὲν τῶν Βλαχερνῶν, τὰ Μασσαλιανῶν δ' ἐφωράθη νοσῶν· τοῦτον τοίνυν προήνεγκεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ δῆθεν ἀπολογούμενον καὶ λέγοντα σαφῶς μὴ τὴν ὑπερούσιον κρυφιοτήτα νῦν καθάπερ πρότερον ὀρατὴν δοξάζειν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν δόξαν δ' εἶναι φάσκοντα Θεοῦ φῶς ἐνυπόστατον καὶ ἀγέννητον καὶ θεότητα καὶ θεαρχίαν ὀνομαζόμενον, καὶ ἀπλῶς ὅσα περὶ τῆς θεοποιῦ δωρεᾶς τοῦ Πνεύματος οἱ ἅγιοι συνεγράψαντο.

Θεαρχίαν γάρ ταύτην καὶ ἀγαθαρχίαν καὶ θεότητα, ὡς ἀρχὴν τῶν θεουμένων οὔσαν, πολλαχοῦ τῶν λόγων ὁ μέγας Διονύσιος προσεῖπεν, ἧς ἐπέκεινα, φησὶν, εἶναι τὸν Θεόν ὡς ὑπέρθεν ὄντα καὶ υπέραρχιον. Μάξιμος δέ ὁ θεῖος θέωσιν τὴν θεότητα προσηγόρευσε ταύτην· τὴν δέ θέωσιν ὀριζόμενος, «ἐνυπόστατον» εἶπεν «ἔλλαμψιν, μὴ ἔχουσαν γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν», προσθεὶς καὶ τὰ ὅσα μικρὸν ἀνωτέρω προθέντες ἔφθηνεν. Βασιλείου δέ τοῦ μεγάλου ἀκηκόαμεν εἰπόντος ἄκτιστον τό διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον. Ἰωάννης δέ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, τῷ Βασιλείου κράτει τῶν λόγων συναφθεὶς, τοὺς τε Λατίνους αἰσχυνεῖ καὶ τὰ δολερά τοῦ κενόφρονος τούτου καταλύσει μηχανήματα, «μὴ τὸν Θεόν», λέγων, «ἀλλὰ τὴν χάριν ἐκχεῖσθαι» καὶ πρό τοῦ Χρυσορρήμονος πατρός ὁ προφήτης Ἰωὴλ, μᾶλλον δέ διὰ τοῦ προφήτου ὁ Θεὸς εἰπὼν, οὐκ «ἐκχεῶ τό πνεῦμα μου», ἀλλ' «ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου». Εἰ τοίνυν τό Πνεῦμα μὴ κατακερματίζεται, τί τό ἐκ τοῦ (σελ. 582) Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὑπὸ Θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον Πνεῦμα; Ἄρ' οὐχ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις τε καὶ ἐνέργεια, ἐνέργεια οὔσα τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος; Ἀλλὰ τό παρά τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς ἐκχεόμενον Πνεῦμα οὐκ ἔκτισται κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ἄκτιστος ἡ χάρις ἄρα, καὶ τοῦτ' ἐστὶν ὃ καὶ δίδεται καὶ πέμπεται καὶ χαρίζεται παρά τοῦ Υἱοῦ τοῖς μαθηταῖς, ἀλλ' οὐκ αὐτό τό Πνεῦμα, καὶ τοῦτ' ἐστὶ τό δῶρον τό θεοποιόν, ἐνέργεια ὃν οὐκ ἄκτιστος μόνον ἀλλὰ καὶ ἀχώριστος τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ἄκουσον δὴ πάλιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου· «ἦν» γάρ, φησί, «προῖεται ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τό Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ» καὶ ἵνα μὴ τινι δόξη τὴν καθ' ἡμᾶς φυσικὴν τοῦτον λέγειν ζωὴν, καίτοι προέσθαι φάμενον, ἀλλ' οὐχί κτίσαι, μᾶλλον δέ προῖεσθαι, ὃ μετὰ τοῦ ἀκτίστου καὶ τοῦ ἀνάρχου πως ἐμφαντικώτερον ἐστὶν, ὅμως ἵνα μὴ δόξη φυσικόν τι λέγειν, ἐπήνεγκε· καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωὴν θείαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι».

Καὶ τοίνυν ἡ τοιαύτη θεία καὶ οὐράνιος ζωὴ τῶν θεοπρεπῶς ζώντων ἐν τῷ μετέχειν τῆς ἀχωρίστου τοῦ Πνεύματος ζωῆς (ὡσπερ καὶ ὁ Παῦλος ἔζη «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος θείαν καὶ αἰδίον» κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον «ζωὴν»), ἡ τοιαύτη τοιγαροῦν ζωὴ αἰεὶ μὲν ἐστὶ, φυσικῶς ἐνυπάρχουσα τῷ Πνεύματι θεοποιεῖν ἐξ αἰδίου πεφυκότι, Πνεῦμα τε καὶ θεότης προσαγορεύεται δικαίως παρά τῶν ἁγίων, ἅτε δωρεὰ θεοποιός τοῦ δίδοντος Πνεύματος ἡκιστα χωριζομένη, φῶς δέ ἐστὶ, δι' ἀπορρήτου ἐλλάμψεως χορηγούμενη καὶ τοῖς ἡξιωμένοις ἐγνωσμένη μόνοις, ἐνυπόστατός τε μὴν, οὐχ ὡς ἀνυπόστατος, ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τό Πνεῦμα προῖεται αὐτήν, ἐν ἧ καὶ θεωρεῖται· τοιοῦτον γάρ τό κυρίως ἐνυπόστατον, οὐ καθ' ἑαυτοῦ οὐδ' ἐν τῇ οὐσίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑποστάσει θεωρούμενον. Εἰ δέ καὶ ἕτερός ἐτι τρόπος, δι' ὃν ἐνυπόστατος (σελ. 584) καλεῖται παρά τῶν ἁγίων, ἐροῦμεν προϊόντες. Ὑπέρκειται δέ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ θεουργοῦ ζωῆς τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ὡς οἰκείας ἐμφύτου ἐνεργείας, ἧτις καὶ ἐμφορῆς ἐστὶν ἐκείνῳ, εἰ καὶ μὴ ἀκριβῶς· «οὐδεμίαν» γάρ, φησὶν, ὀρῶμεν θέωσιν ἢ ζωὴν, ἧτις ἀκριβῶς ἐμφορῆς ἐστὶ τῇ πάντων ὑπερκειμένη κατὰ πᾶσαν ὑπεροχὴν αἰτία· ὥστε ἐμφορῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀκριβῶς. Οὐχ ὡς αἴτιον δέ μόνον ὑπέρκειται τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τό πολλοστόν τοῦ δόματος αἰεὶ τό λῆμμα εἶναι, μὴ τό πᾶν τῆς θείας ἐνεργείας

χωρούντος τοῦ λαμβάνοντος. Οὕτω πολυτρόπως ὑπέρ τό τοιοῦτον φῶς καί τήν τοιαύτην ἄκτιστον ἔλλαμψίν τε καί ζωήν καί τά παραπλήσια ὑπάρχει ὁ Θεός. Ταῦτα μέν οὖν ὁ μέγας Βασίλειος.

Συμειών δέ ὁ ἔνθεος Μεταφραστής, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ μεγάλου Μακαρίου συνταξάμενος Κεφαλαιώδεις λόγους, περί τοῦ φωτός τούτου καί τῆς δόξης ταύτης ἐμμελῶς ἅμα καί ἐναργῶς ἐξηγεῖται διεξοδικώτερον. Οὐδέν δ' οἶον καί τινα ἐξ αὐτῶν ὡς οἶόν τε συνελόντα καί ὑποτεμόμενον ἐνταυθοῖ προθεῖναι πρὸς τῷ μέγα τι τῷ προκειμένῳ λόγῳ συντελεῖν, οὐδέν ἦττον λυσιτελοῦντα καί πρὸς τήν τῶν ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν. Ἐν γοῦν τῷ ἐξηκοστῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ φησί «Μωσῆς ὁ μακάριος ὑπέδειξε τύπον διά τῆς τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπιλαμπούσης τοῦ Πνεύματος δόξης ἢ οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀτενίσαι ἠδύνατο, πῶς ἐν τῇ τῶν δικαίων ἀναστάσει τά σώματα δοξασθήσεται τῶν ἀγίων, ἦν δόξαν ἀπό τοῦ νῦν ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ αἱ πισταὶ τῶν ἀγίων ἔχειν καταξιοῦνται ψυχαί ἡμεῖς γάρ, φησίν, “ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ”, τουτέστι τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ, τήν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα, τήν αὐτήν εἰκόνα μεταμορφούμενοι ἀπό δόξης εἰς δόξαν». Καί ἐν τῷ ἐξηκοστῷ τρίτῳ «τήν δόξαν ἦν ἐντεῦθεν, ὡς εἴρηται, πλουτοῦσιν αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί, (σελ. 586) ἐκείνη καλύψει καί ἀμφιάσει τά γυμνά σώματα ἐν τῇ ἀναστάσει καί εἰς οὐρανούς ἀνάρπαστα ποιήσει, περιβεβλημένα τῷ τῶν ἀγαθῶν ἔργων καί τῇ τοῦ Πνεύματος δόξῃ, ἦν ἐντεῦθεν, ὡς ἔφην, αἱ τῶν ἀγίων ἔλαχον ἔχειν ψυχαί καί οὕτω δοξασθέντες οἱ ἅγιοι θεῖῳ φωτί σὺν τῷ Κυρίῳ διαπαντός ἔσσονται». Τοῦτ' ἄρα τό φῶς ἐκεῖνο, κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον, ὃ τούς τῶν ἀποστόλων ἐκκρίτους περιέλαμψεν ἐπί τοῦ ὄρους· «ὅταν» γάρ, φησίν, «ἄφθαρτοι καί ἀθάνατοι γενώμεθα καί τῆς χριστοειδοῦς καί μακαριωτάτης ἐφικώμεθα λήξεως, πάντοτε σὺν Κυρίῳ, κατὰ τό λόγιον ἐσόμεθα, τῆς μέν ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας ἐν πανάγνοις θεωρίας ἀποπληρούμενοι φανοτάταις μαρμαρυγαῖς ἡμᾶς περιαιυγαζούσης, ὡς τούς μαθητάς ἐν ἐκείνῃ τῇ θειοτάτῃ μεταμορφώσει». Τοῦτ' ἄρα θεϊκόν ἐστὶ τό φῶς ὡς καί Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη καί τοῖς ἀγίοις πᾶσι συνδοκεῖ. Γρηγόριος δέ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, «ἤξει μέν», φησί, «μετὰ σώματος, ὡς ὁ ἐμός λόγος, τοιοῦτος δέ οἷος ὠφθη τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, ἢ παρεδείχθη, ὑπερνικώσης τό σαρκίον τῆς θεότητος».

«Ἄλλ' αἰσθητόν ἦν», φησί, «τό φῶς ἐκεῖνο καί δι' ἀέρος ὁρατόν, τότε γεγονός πρὸς ἔκπληξιν καί εὐθύς ἀπογενόμενον, καί θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τῆς καινοφωνίας ἤκουσται καί αὐθημερινή θεότης, αἰσθητή καί γενητή, ἐφ' ἡμέραν γινομένη καί ἐφ' ἡμέραν φθειρομένη, κατὰ τά καλούμενα τῶν ζώων ἐφήμερα, μᾶλλον δέ καί τούτων ὀλιγοχρονωτέρα, αὐθωρόν γινομένη τε καί λυομένη, μᾶλλον δέ «γενομένη μέν ποτε, οὐσα δέ οὐδέποτε»; Τοιαύτη οὖν θεότης λέγεται ὡς σύμβολον θεότητος». Τοιαύτη οὖν θεότης ὑπερένικησε τήν προσκυνητήν ἐκείνην καί ὁμόθεον σάρκα, ἢ μή οὐσα θεότης οὐδέποτε; Μᾶλλον δέ οὐχ ὑπερένικησέ ποτε, ἀλλ' ὑπερνικᾷ διηνεκῶς· οὐ γάρ εἶπεν ὑπερνικησάσης, ἀλλ' ὑπερνικώσης, καί οὐκ ἐπί τοῦ παρόντος μόνον, ἀλλά καί πρὸς τὸ μέλλοντος αἰῶνος. Τί φῆς; Τοιαύτη θεότης (σελ. 588) συνημμένος ἔσται καί ὑπερνικώμενος εἰς ἀπείρους αἰῶνας ὁ Κύριος; Καί ἀντί πάντων μέν ἡμῖν ἐκεῖ, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς καί πατερικὰς φωνάς, ἔσται ὁ Θεός, τῷ Χριστῷ δέ ἀντί θεότητος φῶς προσέσται αἰσθητόν; Καί ἀέρος μέν καί τόπου καί τῶν τοιούτων κατὰ τὰς αὐτὰς φωνάς οὐ δεησόμεθα ἐκεῖ, δι' ἀέρος δέ ὀψόμεθα τήν θεότητα; Πῶς δέ καί τοιαῦτα σύμβολα ἐκεῖ; πάλιν ἔσοπτρα, πάλιν αἰνίγματα, πάλιν ἐν ἐλπίσιν ἢ πρὸς πρόσωπον θεᾶ; Μᾶλλον δέ, εἰ καί τότε τοιαῦτα σύμβολα καί ἔσοπτρα καί αἰνίγματα, φεῦ τοῦ δόλου καί τῆς ἀπάτης, ἐψεύσθημεν τῶν ἐλπίδων, κατεσοφίσθημεν θεότητα δι' ἐπαγγελίας κτήσεσθαι προσδοκήσαντες, οὐδ' ἰδεῖν θεότητα συγχωρούμεθα, φῶς δ' αἰσθητόν ἀντ' ἐκείνης, φύσιν ἀλλοτριωτάτην

θεότητος. Πῶς δέ καί τό τοιοῦτο σύμβολον – εἶγε καί τοιοῦτον ἦν – θεότης ἄν κληθεῖ; Οὐδέ γάρ ἀνθρωπότης ὁ γεγραμμένος ἀνθρωπος, οὐδ' ἀγγελότης τό φανέν σύμβολον ἀγγέλου.

Τίς ποτε τῶν ἀγίων συμβόλων κτιστόν τό φῶς ἐκεῖνο εἶπε; Γρηγόριος ὁ θεολόγος, «φῶς», φησίν, «ἡ παραδειχθεῖσα θεότης ἐπί τοῦ ὄρους τοῖς μαθηταῖς». Εἰ οὖν μή ἀληθινόν ἦν καί ἀληθῶς θεότης, ἀλλά κτιστόν σύμβολον αὐτῆς, οὐκ ἔδει φάναι φῶς ἡ παραδειχθεῖσα θεότης, ἀλλά φῶς τό παραδειξαν θεότητα, καί οὐδέ τό παραδειξαν, ἀλλά τό δεῖξαν, ἐπεὶ τό παρά συνηρημένον ἀμυδράν ἔκφανσιν τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος σαφῶς ἐπιδείκνυσιν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ τήν θεολογίαν οἰκείαν ἐπωνυμίαν κτησάμενος. Ὁ δέ Χρυσόστομος θεολόγος, «λαμπρότερος», φησίν, «ἐαυτοῦ ἐφαίνετο ὁ Κύριος, τῆς θεότητος παραδειξάσης τὰς ἀκτῖνας αὐτῆς». Ὅρα κἀνταῦθα τό παρά προσκείμενον καί σαφῶς ἐκφαίνον τοῦ κρυφίου τήν ἔκφανσιν, ἀλλά μηδέ τήν τοῦ ἄρθρου παραδράμης προσθήκην· οὐ γάρ θεότητος εἶπεν, ἀλλά τῆς θεότητος, (σελ. 590) ἐκείνης τῆς ἀληθινης. Πῶς δέ καί τό ἐξ ἀλλοτρίας φύσεως θεότητος σύμβολον ὑπάρχον· φῶς ἀκτῖνες ἄν εἶεν τῆς θεότητος; Ὁ δέ μέγας Βασίλειος, δεικνύς ἔν φῶς τόν ἐν τρισίν ὑποστάσει προσκυνούμενον Θεόν, «ὁ Θεός», φησί, «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»· τό γάρ ἀπρόσιτον πάντως καί ἀληθινόν, καί τό ἀληθινόν ἀπρόσιτον· ὅποτε καίπεπτώκασιν οἱ ἀπόστολοι τῇ δόξῃ τοῦ φωτός τοῦ Υἱοῦ ἀτενίσαι μή δυνηθέντες διά τό εἶναι αὐτόν ἀπρόσιτον φῶς. Φῶς δέ καί τό Πνεῦμα· «ὅς», φησίν, «ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διά Πνεύματος ἀγίου». Εἰ τοίνυν τό ἀπρόσιτον ἀληθινόν - ἀπρόσιτον δ' ἐκεῖνο ἦν - οὐχ ὑπόκρισις ἦν θεότητος τό φῶς ἐκεῖν ο, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς φῶς ἀληθινης θεότητος, οὐ τῆς τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλά καί τοῦ Πνεύματος καί τοῦ Πατρός. Διό κοινῇ πάντες τῷ Κυρίῳ ψάλλομεν τήν ἐπέτειον τελοῦντες ἑορτήν·

«ἐν τῷ φανέντι φωτί σου,
σήμερον ἐν Θαβωρίῳ,
φῶς εἶδομεν τόν Πατέρα,
φῶς καί τό Πνεῦμα»
«τῆς γάρ σῆς θεότητος

ἀμυδράν παρεγύμνωσας αὐτήν».

Ἐνταῦθα γοῦν οὐχ ἡ πρόθεσις μόνη προσκειμένη, ἀλλά καί ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος τοῦ κρυφίου τήν ἔκφανσιν ἐκφαίνει. Κοινῇ τοίνυν πάντων τῶν ἀγίων ἀληθινήν θεότητα τό φῶς ἐκεῖνο προσαγορευόντων, πῶς αὐτός ἐπήρθη ἀλλοτριῶσαι τοῦτο τῆς θεότητος, κτιστόν καί αἰσθητόν καί τοιοῦτο σύμβολον προσειπών θεότητος αὐτό καί χεῖρον τῆς καθ' ἡμᾶς νοήσεως ἀποφηνάμενος;

Ὁ μέντοι σοφός τὰ θεῖα Μάξιμος, ἕτερον ἑτέρου σύμβολον εἰωθός λέγειν ἀναλογίας λόγῳ κατά τὰς ἀλληγορίας, οὐ τό ἔλαττον τοῦ μείζονος ἀεί ποιεῖται σύμβολον, ὡς αὐτός ὠήθης ὁ τὰ πάντα σοφός, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καί τό μείζον τοῦ ἐλάττονος, (σελ. 592) ὡσπερ καί τό δεσποτικόν ἐκεῖνο σῶμα, ἀπηρωρημένον ἐπί τοῦ σταυροῦ, σύμβολον γενέσθαι λέγει τοῦ προσηλωμένου τοῖς πάθεσι σώματος ἡμῶν, τόν δέ Ἰωσήφ, πρόσθεσιν ἐρμηνευόμενον, ἀρετῆς καί πίστεως σύμβολον. Ταῦτα γάρ, φησί, προστιθέμενα τοῖς πάθεσι πρότερον ἐνισχυμένοις, ἀποκαθηλοῦσιν αὐτῶν ἐκείνους, ὡς ὁ Ἰωσήφ τοῦ σταυροῦ τόν Κύριον. Οὗτος τοίνυν καταφατικῆς καί ἀποφατικῆς θεολογίας σύμβολον ἀλληγορῶν τό φῶς ἐκεῖνο προσηγόρευσεν, ὡς μείζον ἐλαττόνων καί ὡς ἐν ἑαυτῷ τήν τῆς θεολογίας γνῶσιν ἔχον καί παρεκτικόν αὐτῆς ὑπάρχον. Τί δέ; οὐχί καί τόν Μωϋσῆν οὗτος τῆς προνοίας σύμβολον εἶπε καί τόν Ἥλιαν τῆς κρίσεως; Ἄρ' οὖν οὐδ' οὗτοι ἀληθῶς παρήσαν, ἀλλά φάσματα πάντ' ἐκεῖνα καί ὑπόκρισις ἦν; Καί τίς ἄν τοῦτ' εἰπεῖν τολμήσαι τῶν ἀπάντων, ὅτι μή ὁ καλός Βαρλαάμ, ὁ καί τό φῶς ἐκεῖνο ἀλλοτρίαν θεότητος φύσιν εἰρηκώς

ὑποκρινομένην θεότητα; Καίτοι σχεδόν πᾶς ὁ χορός τῶν ἐνθέων θεολόγων τούτου χάριν σύμβολον ἀπλῶς ἐφυλάξαντο τὴν τοῦ φωτός ἐκείνου χάριν προσειπεῖν, ἵνα μὴ τις ὑπὸ τοῦ τοιούτου προσρήματος διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐκτραπεῖς κτιστόν καὶ ἀλλότριον νομίση θεότητος τόθειότατον ἐκεῖνο φῶς ἐκεῖ σύμβολον θεότητος λεγόμενον τε καὶ νοούμενον συνετῶς καὶ ὑγιῶς κατ' οὐδέν ἄν ἴδοις τῇ ἀληθείᾳ προσιστάμενον.

Ἔστω γάρ καὶ σύμβολον θεότητος, καθάπερ δικαιοῖς αὐτός. Οὐδ' οὕτως ἡμᾶς αἰρήσεις, οὐδ' ἀποστήσεις, εὖ ἴσθι, τῆς μακαριστῆς ἐλπίδος· πᾶν γάρ σύμβολον ἢ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστιν οὐ σύμβολόν ἐστιν, ἢ φύσεως ἐτέρας παντάπασιν ὑπάρχει. Καὶ γάρ, ἡλίου μέλλοντος ἀνίσχειν, τοῦ κατ' αὐτόν φωτός φυσικόν σύμβολόν ἐστιν ὁ ὄρθρος, καὶ τῆς τοῦ πυρός καυστικῆς δυνάμεως ἢ θερμῆ φυσικόν σύμβολόν ἐστι. Τό δέ μὴ φυσικόν ἢ καθ' ἑαυτὸ πεφυκός ὑφεστηκέναι γίνεται ποτε παρά τούς χρωμένους σύμβολον, ὡς ὁ πυρός ἐπιόντων πολεμίων, ἢ κατ' οἰκείαν μὲν φύσιν οὐχ ὑφέστηκε, γίνεται δ' οἷόν (σελ. 594) τι φάσμα κατὰ χρεῖαν τῆς προνοίας, ὃ καὶ τοῦτ' αὐτό μόνον σύμβολόν ἐστι. Τοιαῦτα δέ ἐστι τὰ τοῖς προφήταις αἰσθητῶς καὶ ἐν σχήματι δεικνύμενα, οἷον τό τοῦ Ζαχαρίου δρέπανον καὶ αἱ πελέκεις τοῦ Ἰεζεκιήλ καὶ εἴ τι τούτων παραπλησίον. Τό μὲν οὖν φυσικόν αἰεὶ σύνεστι τῇ φύσει παρ' ἧς τό εἶναι ἔχει, φυσικόν γάρ· τό δ' ἐξ ἐτέρας φύσεως καθ' ἑαυτὴν ὑφεστηκυίας αἰεὶ συνεῖναι τῷ σημαινομένῳ τῶν ἀδυνάτων παντάπασιν ὑπάρχει· κωλύει δέ οὐδέν εἶναι πρότερον ἢ ὕστερον ἐκεῖνο, ὃ τί ποτε καθ' ἑαυτὸ ἐστι· τό δέ μὴ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκός οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον ὑπάρχει – τοῦτο γάρ ἀδύνατον – ἐπ' ὀλίγον δέ φανέν, εἴτ' εὐθύς πρὸς τό μὴ ὄν χωρεῖ καὶ ἀφανίζεται παντάπασιν. Ἐπεὶ τοίνυν σύμβολον τό ἐν τῷ θαβωρίῳ φῶς, ἢ φυσικόν ἐστιν ἢ οὐ φυσικόν· καὶ εἰ μὴ φυσικόν, ἢ καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκός ἢ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον· ἀλλ' εἰ φάσμα μόνον ἀνυπόστατον, οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται ἐσαεὶ τοιοῦτος ὁ Χριστός. Ὅτι δ' ἔσται ἐσαεὶ τοιοῦτος ὁ Χριστός, καὶ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος καὶ πάντες ὅσοι τοῦτον ἐξ οὐρανοῦ μετὰ τῆς δόξης ἤξοντα προσδέχονται, καθάπερ καὶ μικρόν ἀνωτέρω δέδεικται, παριστᾶσιν ἐνεργῶς οὐκ ἄρα φάσμα μόνον ἀνυπόστατον τό φῶς ἐκεῖνο ἦν.

Καὶ μὴν οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ μέλλοντος ἐς ἄπειρον τοιοῦτος ἔσται, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐπὶ τό ὅρος ἀναβάσεως τοιοῦτος ὑπῆρχεν ὁ Χριστός. Ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμασκηνοῦ «μεταμορφοῦται Χριστός, οὐχ ὅ οὐκ ἦν προσλαβόμενος, οὐδέ εἰς ὅπερ οὐκ ἦν μεταβαλλόμενος, ἀλλ' ὅπερ ἦν τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς ἐκφαινόμενος, διανοίγων τούτων τὰ ὄμματα καὶ ἐκ τυφλῶν ἐργαζόμενος βλέποντας· μένων γάρ αὐτός ἐν ταυτότητι παρ' ὃ τό πρῖν, τοῖς μαθηταῖς ἐωρᾶτο φαινόμενος αὐτός γάρ ἐστι τό φῶς τό ἀληθινόν, τό τῆς δόξης ὠράϊσμα». (σελ. 596) Τοῦτο δείκνυσι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος· «διεφαίνετο» γάρ, φησίν, «οἷόν τι φῶς διὰ ὑελίνων ὑμένων, τουτέστι διὰ τῆς ἐξ ἡμῶν σαρκός τοῦ Κυρίου, ἢ θεῖα δύναμις αὐτοῦ διαυγάζουσα τοῖς ἔχουσι τούς ὀφθαλμούς τῆς καρδίας κεκαθαμένους». Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐτησίως ἐπ' Ἐκκλησίας ἀδόμενα, «τό γάρ ὑπὸ τὴν σάρκα κεκρύφθαι τό νῦν παραδεικνυόμενον» καὶ «τό ἀρχέτυπον καὶ ὑπέρφωτον κάλλος τό νῦν παραγυμνούμενον», τί ἄλλο παρίστησιν ἢ ὅτι προὑπῆρχε; Τί δέ καὶ ἡ μεταστοιχείωσις τοῦ ἡμετέρου φυράματος καὶ ἡ κατ' αὐτό θεουργία καὶ ἡ θεϊκὴ ἀναμόρφωσις; Ἄρ' οὐχ ἅμα τῇ προσλήψει τὴν ἀρχὴν εὐθύς ἐτελειουργήθη; Τοιγαροῦν ἐκεῖνος μὲν τοιοῦτος ἦν καὶ πρότερον, τοῖς δέ τῶν ἀποστόλων ὄμμασι τότε θεῖαν δύναμις ἐνθείς, ἀναβλέψαι καὶ ἰδεῖν αὐτούς πεποίηκεν. Οὐκ ἄρα φάσμα ἦν τό φῶς ἐκεῖνο, καὶ γάρ ἐσαεὶ τε ἔσται καὶ ἦν ἐκ τῆς ἀρχῆς.

Εἰ δέ ἦν καὶ ἔσται ἐσαεὶ, καὶ νῦν ἐστι τοιοῦτος ἄρα. Τῶν γάρ ἀτοπώτατον μέχρι μὲν τῆς θειοτάτης ἐν θαβῶρ ἐκείνης θεᾶς καὶ ἐσαεὶ τοιοῦτον εἶναι κατὰ τὸν μέλλοντα

αἰῶνα, τόν δέ μεταξύ χρόνον ἡλλοιωῖσθαι τήν δόξαν ταύτην ἀποθέμενον. Ὅτι δέ καί νῦν «ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς» οὕτω λάμπων κάθηται, δεῖ μὲν πάντας ἔπεσθαι τε καί πείθεσθαι τῷ λέγοντι, «δεῦτ' ἐπί τό ὄρος ἀναβάντες τό ἅγιον, τό ἐπουράνιον, ὁψόμεθα θεότητα ἄυλον Πατρός καί Πνεύματος ἐν Υἱῷ μονογενεῖ ἀπαστράπτουσαν». Εἰ δέ τις ἐνὶ μή δεῖν εἴκειν οἴεται, πειθαρχεῖτω τοῖς δυσί, μᾶλλον δέ πᾶσι τοῖς ἀγίοις. Ὁ γάρ ἀντί λυχνίας τῆ Κρήτη χρησάμενος, οἷα λύχνος λογικός καί ἱερός, Ἀνδρέας ὁ Μακάριος, ἐξυμνῶν τό ἐν Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς, «τοῦτο», φησί, «ἡ νοητή διακόσμησις ἀύλως ἐστιωμένη τεκμήριον τίθεται τῆς περί ἡμᾶς τοῦ λόγου φιλανθρωπίας». Τοῦτ' αὐτό σχεδόν καί ὁ (σελ. 598) μέγας Διονύσιος λέγει, τὰς ἀνωτάτω τάξεις τῶν ὑπερκοσμίων νόων ἐξυμνῶν· οὐ γάρ τῆς τριαδικῆς, φησί, δόξης μόνης μέτοχοι γίνονται καί θεωροί, ἀλλά καί τῆς Ἰησοῦ φωτοφανείας· μυοῦνται γάρ τῆς θεωρίας κατηξιωμένοι ταύτης, θεουργόν φῶς ὄντα καί αὐτόν, «ὡς ἀληθῶς αὐτῷ πλησιάζουσαι καί τῆς γνώσεως τῶν θεουργῶν αὐτοῦ φώτων ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ γινόμενοι». Ὁ δέ μέγας Μακάριος, οἷα γλώττη χρώμενος τῷ σοφῷ Συμεώνῃ, μᾶλλον δέ συγχρώμενος, ὡς ἄρα δυσί γλώτταις τρανότερον ἀνακηρύξει τήν ἀλήθειαν, «τό φύραμα», φησί, «τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅπερ ὁ Κύριος ἀνέλαβεν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν οὐρανοῖς, πλήρες δόξης, οὐκέτι μόνῳ τῷ προσώπῳ, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἀλλ' ὄλω τῷ σώματι». Τοιγαροῦν ἀναλλοίωτον ἔχει τό φῶς ἐκεῖνο ὁ Χριστός, μᾶλλον δέ καί αἰεὶ εἶχε καί αἰεὶ ἔχει καί αἰεὶ ἔξει τοῦτο σύν αὐτῷ. Εἰ δ' ἦν καί ἔστι καί ἔσται, οὐκ ἦν ἄρα φάσμα τό φῶς καθ' ὃ ἔλαμψεν ἐπί τοῦ ὄρους ὁ Κύριος, οὐδ' αὐτό τοῦτο μόνον ἀνυπόστατον σύμβολον.

Εἰ δέ τις φαίη τῶν καθ' ἑαυτό μὲν ὑφεστηκότων εἶναι τῆς τοῦ σημαινομένου ἀπεσοινισμένον φύσεως, σύμβολον δ' ἐκείνου κατά χρῆσιν γεγονός, δεῖξάτω ποῦ καί ποῖόν ἐστι τοῦτο, καί ταῦτα δι' αὐτῆς τῆς πείρας πεφηνός ἀπρόσιτον, καί οὐχ ἀπλῶς ὄμμασιν ἀπρόσιτον, «πρηνεῖς» γάρ, φησί, «εἰς γῆν ἔπεσον οἱ μαθηταί», καί μὴν οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, ὅτι μή ἐκ τοῦ προσκυνητοῦ μόνου τηλαυγῶς ἀπίστραψε προσώπου τε καί σώματος ἄλλως τε, εἰ τῶν καθ' ἑαυτό μὲν ὑφεστηκότων εἶη, συνέσται δέ τῷ Χριστῷ διηνεκῶς ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, ἐκ τριῶν φύσεων καί οὐσιῶν σύνθετος ἔσται ὁ Χριστός ἐκεῖ, ἀνθρωπίνης τε καί θείας καί τῆς τοῦ φωτός ἐκείνου. Σαφές ἄρα γέγονε καί ἀποδέδεικται λαμπρῶς ὡς οὔτε τῶν καθ' ἑαυτό ὑφεστηκότων καί τῆς θεότητος οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τό φῶς ἐκεῖνο. Δεῖ μέντοι νῦν εἰπεῖν, ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένοις, πῶς τήν θεουργόν (σελ.600) ταύτην χάριν, τό θεῖον τοῦτο δηλονότι φῶς, ἐνυπόστατον οἱ ἅγιοί φασιν.

Ὡς μὲν οὖν οὐχί τό ἀνυπόστατον διά τοῦ τοιούτου προσρήματος αὐτῷ προσμαρτυροῦσι, δῆλον μὲν καί ἀπό τοῦ μηδέποτε αὐτοῦ εἰπεῖν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει τοῦτο, καθάπερ καί προτεθειμένης ἀνεφάνη διαιρέσεως. Ἐπεὶ δέ ἀνυπόστατον οὐ τό μή ὄν μόνον λέγεται, οὐδέ τό φάσμα μόνον, ἀλλά καί τό ταχύ διαπίπτον καί παραρρέον, ἐν τῷ φθειρεσθαι τε γινόμενον καί πεπαυμένον εὐθύς γενόμενον, ὁποῖον ἀστραπῆς τε καί βροντῆς φύσις, ἀλλά δὴ καί ὁ ἡμέτερος λόγος καί τό νόημα, τό μόνιμον ἐκεῖνοι δεικνύντες τοῦ φωτός ἐκείνου καί καθεστηκός, ἐνυπόστατον προσειρήκασιν αὐτό καλῶς, οἷον ὑπομένον καί μή ἀστραπῆς δίκην ἢ λόγου ἢ νοήματος παρατρέχον τούς ὀρώντας. Ὁ δέ σοφώτατος οὗτος, πρὶν ἢ γνῶναι τήν τοῦ ἐνυποστάτου τούτου σημασίαν, τοῖς εἰρηκόσιν ὡς ἡσεβηκόσιν ἐπιτίθεται. Καίτοι τῶν καλῶς εἰρηκότων ἀπεχόμενος καί μή τοῖς οἰκείοις ἀναπλασμοῖς τὰ ἐκείνων κατ'ἐκείνων ἐξηγούμενος, εἴπερ μή ἐνυπόστατον τοῦθ' οὔτω λέγειν οὗτος προηρεῖτο παρά τό μή ὑπόστασιν ἰδίαν ἔχειν, ἢ κατηγορεῖ μὲν ἀλλ' οὐχ ὡς αἰρετικῶν, οὐδεὶς ἂν ἡμῶν ἠξίωσεν ἀντιλέγειν πρὸς αὐτόν. Ἀλλά τούτων μὲν ἄλλις. Ὅτι δέ καί δεύτερον ἕτερον σημαινομένον ἐστι τοῦ ἐνυποστάτου τούτου, εὐσεβῶς τε καί καλῶς

ἔχον, ἔφθημεν εἰπόντες. Νῦν δ' ἐπανελθεῖν δεόν εἰς τὰ ἐξῆς τῆς προκειμένης ἀποδείξεως.

Εἰ τοίνυν φυσικόν σύμβολόν ἐστι τό φῶς ἐκεῖνο, τό λάμψαν ἐπ' ὄρους ἀπό τοῦ σωτήρος, οὐκ ἀμφοτέρων τῶν αὐτῶ φύσεων ἐστι φυσικόν· διάφορα γάρ ἑκατέρας τούτων ἐστὶ τὰ φυσικά. Τῆς γοῦν ἀνθρωπίνης εἶναι φύσεως ἀδύνατον· οὐ γάρ φῶς ἡμῖν ἢ φύσις καί ταυθ' οἶον ἦν ἐκεῖνο· καί μήν οὐδ' ἀνέβη τότε τό Θαβώριον τούς ἐκκρίτους ἐπαγόμενος (σελ. 602) ὁ Κύριος τῶν μαθητῶν, ἵνα δείξῃ ἀνθρωπος ὑπάρχων (τριετίαν γάρ ἤδη ἑωρᾶτο συνδιαιωόμενος καί συμπολιτευόμενος καί, κατὰ τό λόγιον εἰπεῖν, συναλιζόμενος αὐτοῖς), ἀλλ' ἵνα δείξῃ, κατὰ τό ἀδόκον, ὅτι αὐτός ἐστι τό τοῦ Πατρὸς ἀπαύγασμα. Πρὸς δέ τούτοις οὐδέ σύ ἄν αὐτός, οὐδ' εἴ τις τολμηρότερον ἀναφανείη σοῦ, σύμβολον τοῦτ' ἄν τῆς ἀνθρωπότητος φαίη, ἀλλὰ τῆς θεότητος. Εἰ τοίνυν φυσικόν σύμβολόν ἐστι τῆς δέ φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης οὐκ ἔστι, φυσικόν ἄρα σύμβολον τό φῶς ἐκεῖνο τῆς μονογενοῦς θεότητος ὑπάρχει, καθά καί ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος Ἰωάννης ἀριδῆλως ἐδίδαξεν ἡμᾶς· «ἀνάρχως» γάρ, φησίν, «ὁ Υἱός ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, τήν φυσικὴν ἀκτῖνα ἀναρχον κέκτηται τῆς θεότητος· ἢ δέ τῆς θεότητος δόξα, καί δόξα τοῦ σώματος γίνεται». Τοιγαροῦν οὐ γέγονεν, οὐ ἤρξατο, οὐδ' ἔληξε· τὰ γάρ φυσικά σύμβολα σύνεστιν αἰεὶ τῇ φύσει ἧς σύμβολά ἐστι, οὐκ αἰεὶ μὲν ὄντα σύμβολα, συνόντα δέ αἰεὶ, ἐπεὶ καί ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος ἀναρχα καί ἀτελεύτητά φησι πάντα τὰ περί Θεόν οὐσιωδῶς θεωρούμενα. Πολλῶν δ' ὄντων κατ' αὐτόν τῶν περί Θεόν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καί τῷ λόγῳ τῆς ἀπλότητος ἠκιστα λυμαινομένων, πολλῶ μᾶλλον τό φωτοειδές ἐκεῖνο σύμβολον, ἐν αὐτῶν ὑπάρχον, οὐδέν ἐποίσει βλάβος.

Ὅτι δέ τῶν περί Θεόν οὐσιωδῶς θεωρουμένων καί τοῦτό ἐστι τό φῶς, ἐκ πολλῶν μὲν καί ἄλλων, μάλιστα δέ ἐκ τῶν ἐπ' Ἐκκλησίας ἐπετειῶς ψαλλομένων διδασκόμεθα, ὧν ἐν εἰς παράστασιν ἀρκέσει.

«τὴν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τὴν σάρκα
τῆς οὐσιώδους σου, Χριστέ, καί θείας εὐπρεπείας
ἐν ἀγίῳ ὑπέδειξας ὄρει, εὐεργέτα,
τοῖς συμπαροῦσιν ἐκλάμψας μαθηταῖς».

Οὐ μὴν ἀλλὰ καί ὁ σοφός τὰ θεῖα Μάξιμος, αὐτόν ἑαυτοῦ σύμβολον γενέσθαι διὰ φιλανθρωπίαν εἰρηκῶς ἐκεῖ, φυσικόν (σελ. 604) ἔδειξε σύμβολον τουτί τό φῶς. Ἐπὶ μὲν γάρ τοῦ μή φυσικοῦ, ἄλλου ἄλλο σύμβολόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτό τι ἑαυτοῦ· ὅτε δέ τό σύμβολον ἐξ ἐκείνου ὄν τυγχάνει φυσικῶς οὐ σύμβολόν ἐστιν, αὐτό ἑαυτοῦ σύμβολον γίνεσθαι φαμεν. Ἡ γάρ καυστική τοῦ πυρός δύναμις, τὴν αἰσθήσει μεθεκτὴν θέρμην σύμβολον ἑαυτῆς προβαλλομένη, γίνεται σύμβολον αὐτῆς δὴπου ἑαυτῆς, ἔχουσα μὲν ταύτην αἰεὶ μεθ' ἑαυτῆς, μία δ' ὅμως οὐσα καί διπλόην οὐδ' ἠντιναοῦν ὑφισταμένη δι' αὐτήν, χρωμένη δ' ὡς συμβόλῳ ταύτῃ φυσικῶς, ἠνικ' ἄν παρῆ τό δεκτικόν. Ὡσαύτως καί τό τοῦ ἡλίου φῶς μέλλοντος ἀνίσχειν, σύμβολον προβαλλόμενον τό κατὰ τόν ὄρθρον τηλαυγές, αὐτό ἑαυτοῦ σύμβολόν ἐστι γινόμενον. Ἴσμεν δέ καί τό ἡλίου φῶς· κἀκεῖνο γάρ ληπτόν ἐστι τῇ ὄψει, δι' ἧς καί τοῦ λυκαυγοῦς ἀντιλαμβάνεσθαι πεφύκαμεν· ὁ δέ τοῦ ἡλίου δίσκος οὐδέ προσιδεῖν ὄλως συγχωρεῖ τινα καί τό λαμπρόν αὐτῶ σχεδόν ἀθέατον καθέστηκε. Τῆς τε θέρμης τοῦ πυρός ἀντιλαμβανομένη ἢ ἀφή, τῆς καυστικῆς δυνάμεως, ἧς σύμβολον εἶναι τὴν θέρμην ἔφθημεν, ταύτης οὖν εἶδησιν οὐδ' ἠντινοῦν ἔχει ἢ ἀφή, πλὴν ὅσον εἰδέναι ταύτην οὐσαν, ἀλλ' οὐχ οἶα, οὐδ' ὄση τίς ἐστι· φθάσειε γάρ ἄν, πῦρ ὅλη γενομένη καί τό ἀφήν εἶναι ἀποβαλλομένη, πειρωμένη μαθεῖν δι' ἑαυτῆς τί τό καυστικόν ἐστιν ὃ προβάλλεται τὴν θέρμην, διό καί προσβολεῖν ποτε τολμήσασα, πάραυτα παλινδρομεῖ καί προτροπάδην φεύγει, τῆς πρὸς τό μαθεῖν ὀρμῆς ὀξύ μετάμελον λαβοῦσα. Μεθεκτὴ μὲν οὖν ἀφή πυρός δύναμις, ἢ θέρμη, πάντῃ δ' ἀμέθεκτος ἢ καῦσις.

Εἰ γοῦν ἐπὶ τούτων οὕτω, πῶς ἂν τις φαίη γνωστήν γίνεσθαι τὴν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην θεότητα, γνωσθέντος τοῦ φυσικοῦ συμβόλου ταύτης; Τί γάρ; εἰ τό κατ' ὄρθρον σύμβολον ἡμερινοῦ φωτός ἀπρόσιτον ὄψεσιν ὑπῆρχεν οὐ ἦττον ἢ ὁ ἥλιος, μᾶλλον δὲ κάκεινου μᾶλλον, ἢν ἂν (σελ. 606) αὐταῖς τὴν ἡμέραν ἐκείνην θεάσασθαι ἢ θεᾶσθαι γοῦν ἄλλο τι κατ' αὐτήν; Πῶς οὖν ἂν τὸν ἀναλόγως κατάλληλον ἥλιον ἐκείνης τῆς ἡμέρας γινῶναι ἐδυνήθησαν οἷον φῶς ἐστίν; Οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ θεῖα μόναίς ταῖς μετοχαῖς ἐπιγινώσκειται, αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἴδρυσίν τε καὶ ἀρχὴν οἷα ποτέ ἐστίν οὐδεὶς οἶδεν, οὐδέ τῶν ἐν τοῖς ὑπερκοσμίαις ἀνωτάτω νόων, οὐκ οὐκ ὅσα γε ἡμᾶς εἰδέναι.

Οὐ μὴν οὐδέ τό σύμβολον τοῦθ' ἀπλῶς ἐωράκασιν οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταί, μή πρότερον ὀφθαλμούς λαβόντες, οὐς οὐ πρότερον εἶχον, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντες, κατὰ τὸν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καὶ ἰδεῖν τό ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὥστε εἰ καὶ ὀφθαλμοῖς ἐγένετο ληπτόν, ἀλλ' ὑπὲρ ὀφθαλμούς γεγεννημένοις καὶ πνευματικῇ δυνάμει τοῦ πνευματικοῦ φωτός ἀντιλαμβανομένοις. Οὕτω κατ' αἴσθησιν καὶ ὑπὲρ αἴσθησιν τό φῶς ἐκεῖνο τό ἀπόρρητον, τό ἀπρόσιτον, τό ἄϋλον, τό ἄκτιστον, τό θεοποιόν, τό αἶδιον, ἢ λαμπρότης τῆς θείας φύσεως, ἢ δόξα τῆς θεότητος, ἢ τῆς οὐρανίου βασιλείας εὐπρέπεια. Τό τοιοῦτο τοίνυν ἀλλότριόν σοι δοκεῖ θεότητος, αἰσθητόν τε καὶ κτιστόν σύμβολον καὶ δι' ἀέρος ὄρατόν; Ἀλλ' ὡς μὲν οὐκ ἀλλότριον, ἀλλὰ φυσικόν θεότητος, αὐθις ἄκουσον τοῦ τὰ θεῖα σοφοῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος, «οὐκ ἐπίκτητον, ὡς ὁ Μωϋσῆς, ἔσχε τό τῆς θείας δόξης ὠραῖσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐμφύτου θείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος» καὶ πάλιν, «τούς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων προσλαμβάνεται μάρτυρας τοῖς οἰκείας δόξης τε καὶ θεότητος, ἀποκαλύπτει δὲ αὐτοῖς τὴν οἰκείαν θεότητα», τὴν ἀπάντων ἐπέκεινα, τὴν μόνην καὶ ὑπερτελῆ καὶ προτέλειον. Ὅτι δὲ οὐδέ δι' ἀέρος ὄρατόν, δείκνυσιν ὁ μέγας Διονύσιος καὶ ὅσοι μετ' αὐτοῦ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φῶς τοῦτο ὀνομάζουσιν, ὅτε οὐκ ἀέρος (σελ. 608) ἡμῖν ἔσται χρεῖα κατ' αὐτούς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας τοῦτο λέγων ὄρατόν. Ὅτι δὲ οὐδ' αἰσθητόν, ἔστι συνιδεῖν καὶ τῷ μὴ δι' ἀέρος εἶναι ὄρατόν, ἀλλὰ κὰν τῷ Θαβωρίῳ λάμψαν ὑπὲρ ἥλιον οὐδέ τοῖς πλησιοχώροις ὤπται. Σὺ δὲ τοσοῦτοις καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξυμνοῦσι τό τοιοῦτο φῶς ἀντικείμενος ἀγίοις, ἄρ' οὐ δήλος εἶ βλασφημῶν ἐκὼν εἰς τὸν Θεόν;

Οὐ παύση τοιγαροῦν, ὦ ἄνθρωπε, τό φῶς τῆς θείας καὶ οὐσιώδους εὐπρεπείας, οὐκ αἰσθητόν μόνον καὶ κτιστόν, ἀλλὰ καὶ χειρόν τῆς ἡμετέρας νοήσεως ἀποφαινόμενος; Χειρόν νοήσεως, ὦ γῆ καὶ οὐρανέ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτοῖς τό φῶς ὀρῶντες τῆς θείας βασιλείας, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὴν δόξαν τῆς φύσεως τῆς θείας; Φῶς, ὃ κατ' ἔκστασιν πάσης αἰσθητῆς καὶ νεορᾶς ἀντιλήψεως οἱ ἀπόστολοι, κατὰ τὸν Κρήτης θεσπέσιον Ἀνδρέαν, εἶδον, «τῷ μηδὲ ὄραν τό ὄντως ὄραν εἰσδεδεγμένοι καὶ τῷ πάσχειν τὰ θεῖα τῶν ὑπὲρ φύσιν τὴν αἴσθησιν προσιέμενοι»; Τί γάρ; Οὐ δαιμονιώδης ἢ χειρῶν διανοίας ἐπὶ τῶν τοιούτων ἔκστασις; Δαιμονιώδη τοίνυν ἔπαθαν ἔκστασιν, ὧ τῆς ἀνηκούστου ἀκοῆς, οἱ τοῦ Κυρίου μύσται, καίτοι κοινῇ λέγειν παρελάβομεν πρὸς τὸν Χριστόν ὅτι

«τό ἄσχετον τῆς σῆς φωτοχυσίας
καὶ ἀπρόσιτον τῆς θεότητος θεασάμενοι
τῶν ἀποστόλων οἱ πρόκριτοι ἐπὶ τοῦ ὄρους,
τὴν θεῖαν ἠλλοιώθησαν ἔκστασιν»;

Πῶς δ' οὐκ ἂν ἀλοῖης καὶ κτίσμα λέγων τὸν Θεόν, ὃ τὰς οὐσιώδεις ἐνεργείας αὐτοῦ κτιστάς ἀποφαινόμενος; Οὐ γάρ ἂν τοῦτο φαίη τις νοῦν ἔχων, ὅτι ἡ οὐσιώδης ἀγαθότης καὶ ζωὴ ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν' οὐ γάρ τό οὐσιώδης ἢ τὰ οὐσιώδη ἔχουσα' κατὰ δὲ τὸν μέγαν Διονύσιον, «ὅταν τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα Θεόν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ὀνομάσωμεν, (σελ. 610) οὐδέν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς

ἐκδιδομένας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις». Δυνάμεις μὲν οὖν αὗται οὐσιώδεις, ὑπερούσιον δέ, μᾶλλον δέ καί ἀϋθυπερουσίως ὑπερούσιον, τό ταύτας τὰς δυνάμεις συνειλημμένως τε καί ἐνιαίως ἔχον' οὕτω τοίνυν καί τό θεουργόν ἐκεῖνο φῶς οὐσιώδές ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτό οὐσία τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ φιλόσοφος οὗτος προΐων, οὐ τοῦτο μόνον ἀλλὰ καί πᾶσαν δύναμιν καί ἐνέργειαν Θεοῦ κτιστὴν εἶναι ἀποφαίνεται, καίτοι τῶν ἀγίων λεγόντων φανερώς ὅτι τῆς ἀκτίστου φύσεως καί τὰ φυσικὰ πάντα καί πᾶσα δύναμις τε καί ἐνέργεια ἄκτιστος ἐστιν, ὡσπερ καί τὰ τῆς κτιστῆς φύσεως κτιστά. «Ἀλλὰ πῶς», φησίν, «οὐκ ἔστιν ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἴπερ δεσποτικούς φέρει χαρακτῆρας, εἰ πάσης ὀρωμένης τε καί νοουμένης κτίσεως ἐπέκεινα, τό ὑπὲρ αἴσθησιν, τό ὑπὲρ νόησιν, τό κυρίως ὄν, τό αἰεὶ ὄν, τό ἄϋλον, τό ἀναλλοίωτον, καί ταῦτα παρ' ὑμῶν ἐνυπόστατον λεγόμενον; Πῶς δὲ τοῦ τοιούτου φωτός τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐπέκεινά φατε;». Ταῦτα δὲ οὐ διαπορητικῶς ἐκεῖνος λέγει, ποθῶν παρά του τῶν ἀπάντων εὐκρίνειαν τῶν ἀσαφῶν ἢ λύσιν τῶν ἀπόρων, ἀλλ' ἡμᾶς ἐξελέγχει, ὡς νομίζει, μᾶλλον δὲ προθέμενος ἐλέγχειν, εἶθ' ὡς μὴ δυνάμενος, μανεῖς ἐξυβρίζει καθ' ἡμῶν, νῦν μὲν ἀθλίως διεφθάρθαι τό κριτικόν τῆς ψυχῆς ἰσχυριζόμενος, νῦν δὲ τῶν πώποτε αἰρετικῶν ἐκείνων Μασσαλιανῶν ἴσους τε καί χείρους λέγων, ἄλλοτε δυσσεβεῖς καί πολυθέους' ἀλλὰ γὰρ οὐδ' ἀσεβεῖς καί ἀθέους καί παντάπασιν ἀλιτηρίως καλεῖν παρητήσατο. Διθεῖται δὲ ἐστιν, ὡς αὐτός καί διὰ γραμμάτων καί διὰ στόματος ἰσχυρίζεται καί περιαγγέλλει πᾶσιν, ἢ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡμῖν ἐπωνυμία προσήκουσα, καίτοι παρ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων πάσης ἡμᾶς ἄκων ἐξαιρεῖται μέμψεως' ἐπεὶ γὰρ φησιν ἔν ἡμᾶς λέγειν τό ἐπέκεινα πάντων, καί τοῦτο τὴν ὑπερούσιον ἐκείνην ἕνα Θεόν ἡμᾶς λέγειν μαρτυρεῖ, τό δὲ φῶς ἐκεῖνο οὐκ (σελ. 612) οὐσίαν, ἀλλὰ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἐνέργειαν, ἣν οὐσίαν μίαν τε οὖσαν εἵπομεν καί ἐπέκεινα πάντων ὡς πάντα ἐνεργοῦσαν. Ἀλλ' οὐδ', εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς μιᾶς ἐκείνης οὐσίας φαίημεν ἀχώριστον, σύνθετος ἢ ὑπερουσιότης ἐκείνη παρά τοῦτο ἔσται' ἢ γὰρ ἄν οὐδεμία ἦν ἀπλή οὐσία, εἴγε τοῦτο ἦν' οὐσίαν γὰρ φυσικῆς ἄνευ ἐνεργείας οὐδ' ἠντινοῦν ἄν ἴδοις. Δεσποτικούς δὲ πῶς οὐκ ἄν φέροι χαρακτῆρας τό θεοποιόν φῶς, ὃ καί αὐτός ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας συνωσθεῖς θεότητος προσεῖπε σύμβολον; Ἐνυπόστατον δὲ οὐ τό ἀϋθυπόστατον ἐνταῦθα λεγόντων τῶν ἀγίων, πῶς ἄλλη τις οὐσία καθ' αὐτήν, ἢ πῶς ἕτερος δεῦτερος Θεός ὁ μὴ ὑπαρξιν ἰδίαν ἔχων; Εἰ δὲ διὰ τό ἄναρχον εἶναι καί ταύτην τὴν ἐνέργειαν, ἄκτιστόν τε καί ἀπερινόητον, Θεόν ἄλλον ἀπαρτίζεις ἐν ταῖς συνεταιῖς σου ὑπονοίαις καί τό τοῦ Θεοῦ θέλημα Θεόν ἡμῖν ἄλλον ἀπαρτίσεις, τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου λέγοντος, «ὡσπερ ἢ θεία φύσις ἢ τρισυπόστατος, ἄναρχος, ἄκτιστος, ἀπερινόητος, ἀπλή καί ἀσύνθετος ὀλόγητι ὑπάρχει, οὕτω καί τό ταύτης θέλημα»' τό αὐτό δ' ἄν εἴποις καί ἐπὶ πασῶν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς.

«Ἀλλὰ θεοποιόν», φησί, «δῶρόν ἐστιν ἢ τοῦ Θεοῦ μίμησις, ἕξις οὖσα τῆς νοεῶς καί λογικῆς φύσεως, ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμῆσεως ἀρχομένη καί τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατουμένη, ἐπεὶ καί ὁ μέγας Διονύσιος, ἐρμηνεύων πῶς ὑπὲρ θεαρχίαν ὁ Θεός ἐστιν, "εἰ θεότητα", φησί, "νοήσαις τό χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου καί τὰ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου καί ὑπεραγάθου". Ἀλλ' ὦγαθέ, πρῶτον μὲν ὁ ἅγιος τῷ μιμήματι τό ἀμίμητον προσέθηκεν' οὐ μᾶλλον οὖν μίμησις ἢ ἀμιμησία' πῶς οὖν εὐπαράδεκτος αὐτός ἔση θατέρα μερίδι μόνῃ προσθέμενος; Ἐπειτ' ἐκεῖνος δύο εἶπε, τό τε θεοποιόν δῶρον καί τό ἀμίμητον μίμημα, ἐμοὶ δοκῶν (σελ. 614) τοῦθ' ἡμᾶς διδάσκων, ὡς εἰ καί παρ' ἑαυτοῦ θεωθῆναι ἄνθρωπον ἀδύνατον, ἀφωμοιωμένον τῷ ἀμιμήτῳ Θεῷ διὰ μιμήσεως, ἀλλὰ δεῖ μιμεῖσθαι τόν ἀμίμητον' οὕτω γὰρ ἄν τύχοι τοῦ δώρου τοῦ θεοποιοῦ καί Θεός θέσει χρηματίσειε. Δύο τοίνυν τοῦ μεγάλου τὰ παρεκτικά φαμένου τῆς θεώσεως, αὐτός θάτερον ἐξέκοψας, παραχαράξας, ἀλλ' οὐκ

ἐξηγησάμενος· καί ἀποξέσας μὲν τὸν σύνδεσμον, ἀντ' αὐτοῦ δέ προσγράψας τὴν ἀντωνυμίαν, οὕτω τὸ ρητὸν ἡμῖν δῆθεν διευκρινῶν ἀνέγνω, «εἰ θεότητα καὶ ἀγαθότητα νοήσεις τὸ χρῆμα τοῦ θεοποιῦ δώρου, αὐτὸ τὸ ἀμίμητον μίμημα τοῦ ὑπερθέου».

Πρὸς δέ τούτοις καὶ φυσικὴν ἕξιν λέγεις τὴν χάριν τῆς θεώσεως, τουτέστι δυνάμεως φυσικῆς ἐντελέχειάν τε καὶ φανέρωσιν, ἀφ' οὗ τῆ τῶν Μασσαλιανῶν ὄντως, ὡς οὐκ οἶσθα, περιπέπτωκας ἀπάτη· φύσει γάρ ἔσται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην Θεὸς θεούμενος, εἰ κατὰ φυσικὴν δύναμιν ἢ θέωσις ἔσται καὶ τοῖς ὅροις τῆς φύσεως ἐμπεριλαμβάνεσθαι πέφυκε. Μὴ τοίνυν τὴν σαυτοῦ περιτροπὴν τῶν ἀσφαλῶς ἐστῶτων λέγε, μηδὲ μῶμον τοῖς ἀωμήτοις τὴν πίστιν ἐπιχειρεῖ προστρίψασθαι, τὰ πρὸς ἀλήθειαν αἴσχη σὰ τοῖς ἄλλοις ἀποματτόμενος, μᾶλλον δ' ἀναιδῶς ἐκείνων ὡς τοιούτων καταψευδόμενος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς διδάσκου παρά τῶν εἰδότην ἢ παρά τῶν ὑπ' ἐκείνων δεδιδαγμένων, ὡς ἄσχετός ἐστι παντάπασιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις, οὐκ ἔχουσα τὴν οἰανοῦν δεκτικὴν ἑαυτῆς ἐν τῇ φύσει δύναμιν· ἐπεὶ οὐκέτι χάρις ἐστίν, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὴν φυσικὴν δύναμιν ἐνεργείας φανέρωσις, καὶ οὐδέ παράδοξον ἔσται τὸ γενόμενον, εἰ κατὰ δεκτικὴν δύναμιν φύσεως ἢ θέωσις εἶη· φύσεως γάρ ἂν εἰκότως ἔργον, ἀλλ' οὐ Θεοῦ δῶρον ἢ θέωσις εἶη, καὶ δυνήσεται καὶ φύσει Θεὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι καὶ κυρίως προσαγορεύεσθαι· οὐδέ γάρ ἄλλο τι καθέστηκεν ἢ κατὰ φύσιν τῶν ὄντων ἐκάστου δύναμις ἢ φύσεως πρὸς ἐνέργειαν ἀπαράβατος κίνησις. Πῶς δέ καὶ (σελ. 616) ἐξίστησιν ἑαυτοῦ τὸν θεούμενον ἢ θέωσις, εἰ τοῖς ὅροις τῆς φύσεως αὐτὴ περιεῖληπται, συνιδεῖν οὐκ ἔχω.

Ἐπεὶ φύσιν τοίνυν καὶ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἢ τῆς θεώσεως χάρις καὶ ἀπείρως τὰ τοιαῦθ' ἅπαντα κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον ταύτης ἀποδεῖ ἀρετὴ μὲν γὰρ πᾶσα καὶ ἢ ἐφ' ἡμῖν τοῦ Θεοῦ μίμησις πρὸς τὴν θείαν ἕνωσιν ἐπιτήδειον ποιεῖται τὸν κεκτημένον, ἢ δέ χάρις αὐτὴν τελετουργεῖ τὴν ἀπόρρητον ἕνωσιν· δι' αὐτῆς γάρ ὅλος μὲν ὅλοις τοῖς ἀξίοις ὁ Θεὸς περιχωρεῖ, ὅλω δέ ὅλοι περιχωροῦσιν ὀλικῶς οἱ ἅγιοι τῷ Θεῷ, ὅλον ἀντιλαμβάνοντες ἑαυτῶν τὸν Θεόν καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναβάσεως οἶον ἔπαθλον αὐτὸν μόνον κτησάμενοι τὸν Θεόν, «ψυχῆς πρὸς σῶμα περιφύντα τρόπον, ὡς οἰκείοις μέλεσι», καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι καταξιώσαντα διὰ τῆς ἐνυποστάτου κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας. Ὅταν οὖν ἀκούσης ἐνδημεῖν ἡμῖν διὰ τῶν ἀρετῶν τὸν Θεόν ἢ διὰ τῆς μνήμης ἐνιδρυμένον ἔχειν τοῦτον ἐν ἑαυτοῖς, μὴ τοῦθ' ἀπλῶς νόμιζε θέωσιν, τὴν τῶν ἀρετῶν κτῆσιν, ἀλλὰ τὴν δι' ἀρετῶν προσγινομένην τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα καὶ χάριν, καθάπερ καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος, ὅτι ψυχὴ τὰς φυσικὰς ὁρμὰς οἰκεία τε ἀσκήσει καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Πνεύματος συναυξήσασα, ἀξία γίνεται ἐν τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει τῆς χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένης λαμπρότητος τοῖς ἁγίοις. Ὅτι δέ φῶς ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ διδομένη λαμπρότης, μαθήση παρά τοῦ λέγοντος, «φῶς ἢ ἐκεῖθεν λαμπρότης τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις, ἡνίκ' ἂν ἐκλάμψωσιν οἱ δίκαιοι ὡς ὁ ἥλιος, ὧν ἴσαται ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ, θεῶν ὄντων καὶ βασιλέων, διαστέλλων καὶ διαιρῶν τὰς ἀξίας τῆς ἐκεῖθεν μακαριότητος». Ὅτι δέ ὑπερουράνιον ἔστι τοῦτο καὶ ὑπερκόσμιον, οὐδεὶς ἀντερεῖ οὐκ οὐκ οὐσιν, «τὸ ὑπερουράνιον», φησὶ, «φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ καὶ Σολομῶν λέγει, (σελ. 618) φῶς δικαίοις διαπαντός»· καὶ ὁ ἀπόστολος, «εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί».

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ σπουδῆς καὶ μελέτης ἐγγίνεσθαι τῷ σοφίαν λέγοντες, οὐκ αὐτὸ τοῦτο τὴν σπουδὴν ἢ τὴν μελέτην σοφίαν φαμέν, ἀλλὰ τὸ δι' αὐτῶν προσγενόμενον. Ἄλλως τε καὶ διαφόρως ἐνδημῶν ἔστι τοῖς ἀνθρώποις ὁ Κύριος, κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸν τρόπον τῶν ζητούντων αὐτόν· ἐτέρως μὲν γὰρ τῷ πρακτικῷ, ἐτέρως δέ τῷ θεωρητικῷ καὶ τῷ ἐποπτικῷ ἄλλως, καὶ ἄλλως μὲν ἢ ἀνθρώποις

σπουδαίους, ἐτέρως δὲ θεοὺς ἤδη γεγονόσιν. Ἀλλά καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν ἐποψίαν πολλαὶ διαφοραὶ καὶ τοῖς προφήταις γάρ, τῷ μὲν ὄναρ, τῷ δ' ὕπαρ, δι' αἰνιγμάτων μέντοι καὶ ἐσόπτρων, τῷ δὲ Μωϋσῆς «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων» ὤφθη. Θεοῦ δὲ ὄρασιν ἀκούων ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων ἀναμνήσθητι τοῦ λέγοντος, «θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, ἣτις οὐκ ἔχει γένεσιν, ἀλλ' ἀνεπινόητον ἐν τοῖς ἀξίοις φανέρωσιν, καὶ τὴν ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τῶν ὄντων αἰῶνι μυστικὴν ἔνωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καθ' ἣν τὸ φῶς τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπερῶρου δόξης οἱ ἅγιοι ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος, καὶ τὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Πατρός ἐπίκλησιν, σύμβολον οὖσαν τῆς ἐνυποστάτου τε καὶ ἐνυπάρκτου κατὰ δωρεάν καὶ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας, καθ' ἣν τῇ ἐπιφοιτήσει τῆς χάριτος υἱοὶ Θεοῦ χρηματίζουσι τε καὶ ἔσονται πάντες οἱ ἅγιοι».

Τοῦτο τοίνυν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλαχοῦ μὲν ἀρχίφωτον ἀκτῖνα καὶ θεουργικὸν καλέσας φῶς, ἐνταῦθα δὲ θεοποιὸν δῶρον καὶ ἀρχὴν θεότητος, δηλαδὴ θεώσεως, πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα πῶς ὑπὲρ θαρξίαν, τουτέστιν ὑπὲρ ἀρχὴν θεότητος, ὑπάρχει Θεός, ἀποκρινόμενός φησιν, ὡς εἰ Θεόν (σελ. 620) ἀκούων ὀρώμενον «ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων», καὶ ψυχῆς πρὸς σῶμα τρόπον τοῖς ἀξίοις ὡς οἰκείους μέλεσι περιφυόμενον καὶ κατὰ τοσοῦτον ἐνούμενον αὐτοῖς ὡς ὄλον μὲν αὐτὸν περιχωρεῖν ἐκείνοις ὄλοις, ὄλους δὲ αὐτοὺς αὐθις ὀλικῶς ἐκείνῳ, καὶ Πνεῦμα δι' υἱοῦ πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς χεόμενον, ἀλλ' οὐ κτιζόμενον, καὶ ματαλαμβανόμενον ἡμῖν καὶ δι' ἡμῶν λαλοῦν, ταῦτα τοίνυν ἀκούων, εἰ μὴ κατὰ τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν νομίσεις ὀρᾶσθαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεοποιὸν δωρεάν τε καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν χάριν τῆς υἰοθεσίας, τὴν ἀγέννητον θέωσιν, τὴν κατ' εἶδος ἐνυπόστατον ἔλλαμψιν, εἰ τοῦτο νοήσεις θεότητος ἀρχὴν, τὸ θεοποιὸν δῶρον, τὸ μετεχόμενον καὶ ὀρώμενον ὑπερφυῶς, ὑπὲρ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐστὶν ἡ ὑπεράρχιος οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐκείνη μὲν γὰρ σχέσις, εἰ καὶ μὴ φυσικὴ, καὶ ἄσχετος, οὐχ ὡς ὑπερφυῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς σχέσις πῶς γὰρ ἡ σχέσις σχέσιν αὐθις ἔξει; Ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ οὐχ ὡς σχέσις ἄσχετος, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῶν τῶν ὑπερφυῶν σχέσεων ἐπέκεινα. Κακείνης μὲν ἐκάστῳ τῶν ἡξιωμένων οἰκείως τε καὶ καταλλήλως πᾶσι μέτεστιν ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν μεθεκτῶν ὑπερεξήρηται.

Ὁ δὲ «τὸ θεοποιὸν δῶρον ἔξιν» λέγων «τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἀπὸ τῆς πρώτης διακοσμήσεως ἀρχομένην καὶ τοῖς ἐσχάτοις τῶν λογικῶν περατουμένην», καὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ εὐγγελίῳ δηλὸς ἐστὶν ἀντιταττόμενος. Εἰ γὰρ ἡ θέωσις τελειοῖ τὴν λογικὴν φύσιν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ταύτην ποιεῖται τούς θεοειδεῖς, ἔξιν οὖσα τῆς λογικῆς φύσεως, ὡς ἐκ φυσικῆς δυνάμεως προελθούσης εἰς ἐνέργειαν, οὐχ ὑπὲρ φύσιν γίνονται οἱ ἅγιοι θεοῦμενοι, οὐδ' ἐκ Θεοῦ γεννῶνται, οὐδέ Πνεῦμά εἰσιν, ὡς ἐκ Πνεύματος γεγεννημένοι, οὐδέ μόνοις «τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ γεννέσθαι» ὁ Χριστός «ἐξουσίαν ἔδωκεν» ἐπιδημήσας καὶ πρό τῆς ἐπιδημίας γὰρ αὐτοῦ πᾶσιν ἐνυπῆρχεν ἔθνεσιν, εἴτε (σελ. 622) φυσικῶς ἔνεστι τῇ λογικῇ ψυχῇ, καὶ νῦν τοῖς νῦν δυσσεβέσι τε καὶ ἀσεβέσιν ἅπασιν. Ἔτι, εἴπερ ἡ θέωσις ἔξιν ἐπὶ τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως, οἱ Ἕλληνες λογικοὶ τελείως οὐκ ἦσαν, ἀλλ' οὐδ' οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι τοιγαροῦν οὐ κακῶς τῇ γνώσει χρῶνται, τῆς δὲ κατ' αὐτὴν φυσικῆς ἔξεως ἐστέρηται. Πῶς οὖν δικαίως ὑπεύθυνος; Καὶ μὴν οὐκ εἶναι μᾶλλον οὐσίας οὐσίαν καὶ οἱ ἔξω φασὶ σοφοί. Πῶς οὖν ἄγγελοι ἀγγέλων λογικοῦ μᾶλλον ἢ ψυχῆ ψυχῆς; Οἱ γὰρ ἀτελεῖς τὴν ἡλικίαν οὐκ ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ σώματος ἔχουσι τὸ ἀτελές. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τὸ φρονεῖν διδοῦσα ἡλικία; Καὶ γνωστικωτέρους δὲ μᾶλλον ἄλλους ἄλλων, οὐ παρά τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν πεφυκέναι λογιζόμεθα, παρά δὲ τὴν τοῦ σώματος κρᾶσιν. Ἄρ' οὖν θέωσις ἡ τελεστικὴ πρὸς ἀφυΐαν κρᾶσις; Καὶ τὴν εὐφυΐαν δὲ δῶρον οὖσαν ἴσμεν Θεοῦ, τὴν δὲ

γνώσιν οὐ μόνον Θεοῦ δῶρο, ἀλλὰ καί τελειωτικὴν τῆς λογικῆς φύσεως ἕξιν, οὐ δῶρον δέ θεοποιόν, οὐ γάρ ὑπερφυές, ἐκείνου ὄντος ὑπὲρ φύσιν. Εἶεν δ' ἂν καί πάντες, οἱ μὲν μᾶλλον οἱ δ' ἦττον, θεοὶ δ' ὅμως ἀπαξάπαντες ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι· αἰεὶ δέ ἀτελεῖς θεοὶ καὶ ἡμίθεοι τό δαιμόνιον φύλον. Οὐκ ἄρα θέωσις ἢ ἕξις αὕτη ἦτις γάρ ποτ' ἂν εἴη τελειωτικὴ τῆς λογικῆς φύσεως ἕξις, εἴτε γνώσις, εἴτε κρᾶσις, εἴτε εὐφυΐα σώματός τε καὶ ψυχῆς, θύραθεν ἢ οἴκοθεν προσγινομένη, λογικούς ἀκριβῶς οἷς ἂν ἐπιγένοιτο τελέσειεν, ἀλλ' οὐχί καὶ θεούς.

Ἄλλὰ γάρ, ὅπερ ἀνωτέρω δέδεικται, τὴν μὲν ἐκ πίστεως εἰς ἐνέργειαν προβάσαν υἰοθεσίαν καὶ τὴν θεοποιόν δωρεάν ταύτην οἱ ἅγιοι σαφῶς ἐνυπόστατον φασιν· οὗτος δέ τὴν θεομιμησίαν ἦν θεαρχίαν καὶ θεοποιόν δῶρον μόνος ἀπάντων ὑπενόησεν, οὐκ ἐνυπόστατον εἶναι δισχυρίζεται· τοιγαροῦν ἕτερα ἐστὶ παρά τὴν τοῖς πατράσιν ἐγγεγεννημένην τε (σελ. 624) καὶ ἐγνωσμένην θέωσιν. Μάξιμος δέ ὁ θεῖος οὐκ ἀνυπόστατον μόνον εἶπε ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἀγένητον, καὶ οὐκ ἄκτιστον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ὑπέρχρονον, ὡς καὶ τοὺς αὐτῆς εὐμοιρηκότας δι' αὐτὴν ἀκτίστους, ἀνάρχους καὶ ἀπεριγράπτους τελέσαι, καίτοι διὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονότας. Οὗτος δέ, «ἅ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων», κτιστὴν καὶ φυσικὴν καὶ ὑπὸ χρόνον ἰσχυρίζεται τὴν θέωσιν εἶναι, σαφῶς παρ' ἑαυτοῦ δημιουργῶν αὐτὴν, ἀφ' ἧς καὶ τὸν Θεόν δηλὸς ἐστὶν εἰς κτίσμα κατασπῶν. Ἡ μὲν γάρ θέωσις κατὰ τοὺς πατέρας οὐσιώδης ἐστὶν ἐνέργεια Θεοῦ ἧς δέ οὐσίας αἰ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, κτιστή καὶ αὕτη ἐξ ἀνάγκης. Ταύτη δέ τῇ ἀτοπίᾳ πολυτρόπως ἂν τις ἴδοι καὶ πολλάκις τὸν ταλαίπωρον τοῦτο περιπίπτοντα· οὐτὸ γάρ ἐρυθρία πάσας τὰς ἐμφύτους τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας κτιστὰς ἀποφαινόμενος, καίτοι ναόν Θεοῦ ζῶντος τῶν ἁγίων ἕκαστον εἶναι πεπιστεύκαμεν διὰ τὴν ἐνοικοῦσαν χάριν. Πῶς οὖν ναὸς Θεοῦ τό τοῦ κτίσματος οἰκητήριον; Πῶς δέ τούτων ἕκαστος ἄκτιστος διὰ τὴν χάριν, εἰ κτιστή; Ἐκεῖνο δέ μοι καὶ λίαν θαυμάζειν ἔπεισι, πῶς καὶ αὐτὸς θεουργικόν λέγων ὑπὸ τῶν πατέρων καλεῖσθαι τό ἐν τῷ Θαβωρίῳ λάμψαν φῶς, εἴτ' αὐτὸς θεοποιόν δῶρον τοῦτο λέγειν οὐκ ἀνέχεται. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεοποιός δωρεὰ τοῦ Πνεύματος ἐνέργειά ἐστὶ Θεοῦ, ὁ δέ Θεός ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν ἔχει τὰς ἐπωνυμίας, (ἡ γάρ ὑπερουσιότης ἀνώνυμός ἐστὶν αὐτοῦ, εἴπερ ἐξ ἀρετῆς μόνης καὶ σοφίας ἢ θέωσις ὑπῆρχεν) οὐκ ἂν Θεός ὡς ἔχων θεοποιόν ἐνέργειαν ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς ταύτην αὐτοῦ δήλην ποιούσης τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐδ' ἂν ὑπέρθεος ἦκουεν, ὡς ταύτης τῆς θεότητος ἐπέκεινα ὑπάρχων· ἀπέχρησε γάρ ἂν αὐτῷ ὑπέρσοφον καὶ ὑπεράγαθον καὶ (σελ. 626) τὰ τοιαῦτα λέγεσθαι. Τοιγαροῦν ἄλλο πρά τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σοφίαν ἢ χάρις καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς θεώσεώς ἐστι.

Τῶν τοῦ καλοῦ τοίνυν Βαρλαάμ εἰς ἡμᾶς λοιδοριῶν ἀλογήσαντες (οὐ γάρ εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' εἰς τοὺς πατέρας ἀναφέρονται· τούτων γάρ εἰσι τὰ ὑβρισμένα δόγματα, μᾶλλον δέ οὐδέ ἐκεῖνων ἄπτεται· πτύων γάρ τις, ὃ φασιν, εἰς οὐρανόν, οὐ τὸν οὐρανόν ἀλλ' ἑαυτὸν ποιεῖ κατάπτυστον)· οὐκοῦν ἡμεῖς παρ' οὐδέν τὰς βδελυράς ταύτας βλασφημίας ἠγησάμενοι, ὡσανεὶ διαπορητικῶς ἤρετο, τί ποτ' ἄρα θέωσις ἐστὶν, ἀποκρινόμεθα πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιμετρηθεῖσαν ἡμῖν παρά Κυρίου δύναμιν. Ἐνέργειαν Θεοῦ θεοποιόν, ὧ βέλτιστε, ἀκούων καὶ Πνεύματος χάριν θεουργόν, μὴ πολυπραγμόνει, μηδέ ζῆτει, πῶς μὲν τοῦτο, πῶς δ' ἐκεῖνο, πῶς δέ μή, καὶ ταῦτα ταύτης ἄνευ μὴ γενήσεσθαι μέλλων ἐν Θεῷ, κατὰ τοὺς περὶ αὐτῆς εἰπόντας, ἀλλὰ τῶν ἔργων ἔχου δι' ὧν ἐκείνης τεύξῃ· τότε γάρ καὶ ταύτην εἴση κατὰ τό ἐγγωροῦν· μόνος γάρ ὁ πείρα μαθῶν οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον. Ὁ δέ πρό τῶν ἔργων τὴν εἶδησιν ζητῶν, τοῖς πεπειραμένοις μὲν πιστεύων, λαμ βάνει τι τῆς ἀληθείας ἴνδαλμα, παρ' ἑαυτοῦ δέ διανοούμενος καὶ τοῦ ἰνδάματος διαπεσών, εἴθ' ὡς εὐρηκῶς μέγα φουσᾶται καὶ πολὺς κατὰ τῶν

πεπειραμένων ὡς πεπλανημένων πνεῖ. Μή πολυπραγμόνει τοίνυν, ἀλλ' ἔπου τοῖς πεπειραμένοις, μάλιστα μὲν ἔργοις, εἰ δέ μή τούτοις, τοῖς λόγοις γοῦν, ἀρκούμενος ταῖς παραδειγματικαῖς ἐκφάνσεσιν αὐτῆς· ἡ γάρ θέωσις ὑπερώνυμος. Διό καί ἡμεῖς πολλά περί ἡσυχίας συγγραψάμενοι, νῦν μὲν τῶν πατέρων προτρεψαμένων, νῦν δέ τῶν ἀδελφῶν αἰτησαμένων, οὐδαμοῦ περί θεώσεως ἀναγράψαι τεθαρρήκαμεν· νῦν δ' ἐπεὶ ἀνάγκη λέγειν, ἐροῦμεν, εὐσεβῆ μὲν τῆ ροῦ Κυρίου χάριτι, παραστῆσαι δέ οὐχ ἱκανά· καί λεγομένη γάρ (σελ. 628) ἄρρητος ἐκείνη μένει, μόνοις ἐνώνυμος, κατὰ τοὺς πατέρας φάναι, τοῖς εὐμοιρηκόσιν αὐτῆς.

Ἡ φύσει τοιγαροῦν θεότης, ἡ ἀρχὴ τῆς θεώσεως, ἐξ ἧς ὡς αἰτίας ἀμεθέκτου τό θεοῦσθαι τοῖς θεομένοις ἐστίν, αὕτη τοίνυν ἡ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτη μακαριότης ἀόρατός ἐστι καθ' ἑαυτὴν αἰσθήσει τε καὶ νῶ, ἀσωμάτῳ τε καὶ σώματι συνδεδεμένῳ· κἂν ἐκστῆ ἑαυτοῦ τι τούτων ἐπὶ τό κρεῖττον θεωθέν· μόνῳ γάρ τῷ καθ' ὑπόστασιν ἠνωμένῳ νῶ καὶ σώματι εἶναι τε καὶ γενέσθαι θεατὴ πιστεύεται, εἰ καὶ μή κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἑαυτῶν. Μόνα γάρ ἐκεῖνα «παρουσία τοῦ χρίοντος ὄλου» ἐθεώθησαν καὶ τὴν ἴσην ἐνέργειαν τῆ θεούση οὐσία προσελάβοντο, πᾶσαν αὐτὴν ἐνελλιπῶς χωρήσαντα καὶ δι' ἑαυτῶν ἐκφήναντα· καὶ γάρ «ἐν τῷ Χριστῷ πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς» κατὰ τόν ἀπόστολον «οἰκεῖ». Διό καὶ τῶν ἁγίων εἰσὶν οἱ μετὰ τὴν διὰ σαρκός τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν οἶόν τι πέλαγος ἀπεριόριστον τό φῶς ἐκεῖνο εἶδον, ἐξ ἑνός δίσκου, τοῦ προσκυνητοῦ δηλονότι σώματος, παραδόξως προχεόμενον, ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐπὶ τοῦ ὄρου. Οὕτω μὲν οὖν ἡ ἀπαρχὴ τεθέεται τοῦ ἡμετέρου φυράματος. Ἡ δέ τῶν τεθεωμένων ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων θέωσις οὐχ ἡ ὑπερούσιός ἐστίν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια, τοῖς τεθεωμένοις ἐνυπάρχουσα, οὐχ ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ τεχνητῷ (οὕτω γάρ τοῖς δημιουργικῶς προηγμένοις ἔνεστιν ἡ προαγαγοῦσα ταῦτα δύναμις, ἐπιφαινομένη πᾶσιν ἢ καὶ ἐμφαινομένη), ἀλλ' «ὡς ἡ τέχνη ἐν τῷ ἀναλαβόντι αὐτήν», κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον· (διό καὶ ὄργανά εἰσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος οἱ ἅγιοι, τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ προσειληφότες ἐνέργειαν), καὶ ἡ τῶν λεγομένων πίστις ἐτοίμη, τὰ χαρίσματα τῶν ἰαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων, ἡ πρόγνωσις, ἡ μή ἀντιλεγόμενη σοφία ἦν καὶ (σελ. 630) Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν ὁ Κύριος προσηγόρευσεν, οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἁγιαστικὴ μετάδοσις, ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν χορηγουμένη τοῖς ἁγιαζομένοις μετ' αὐτοῦς «λήψομαι γάρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σέ καὶ θήσω ἐπ' αὐτούς», πρὸς τόν Μωϋσῆν εἶπεν ὁ Θεός, καὶ τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας ἐπιθέντος τοῖς δεκαδύο Ἐφεσίοις «ἦλθε τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε» πάραυτα γλώσσαις καὶ προεφήτευσον». Οὐκοῦν ὅταν μὲν τὴν οἰκείαν ἀξίαν τοῦ Πνεύματος ἐννοῶμεν, μετὰ Πατρός αὐτό καὶ Υἱοῦ θεωροῦμεν, ὅταν δέ τὴν εἰς τοὺς μετόχους ἐνεργουμένην χάριν ἐνθυμηθῶμεν, ἐν ἡμῖν εἶναι τό Πνεῦμα λέγομεν, «ἐκχεόμενον πρὸς ἡμᾶς, οὐ κτιζόμενον, διδόμενον ἡμῖν, οὐ ποιούμενον, χαριζόμενον, οὐ δημιουργούμενον»· ἐνυπάρχον τοῖς μὲν ἀτελέσιν ἔτι, κατὰ τόν μέγαν αὐθις φάναι Βασίλειον, ὡς περ τις διάθεσις «διά τό τῆς γνώμης ἀνίδρυτον», τοῖς δέ τελειωτέροις ὡς ἕξις ἐπίκτητος, ἔστι δ' ἐφ' ᾧ ἐνερριζωμένη καὶ ταύτης μᾶλλον· «ὡς γάρ ἡ δύναμις», φησί, «τοῦ ὄραν ἐν τῷ ὑγιαίνοντι ὀφθαλμῷ, οὕτως ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ κεκαθαρμένῃ ψυχῇ».

Τοιγαροῦν οὐχ ἡ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστίν ἡ θεοποιός δωρεά τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἡ τῆς ὑπερουσίας οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεοποιός ἐνέργεια, καὶ οὐδέ αὕτη πᾶσα, εἰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀμέριστος ἐκείνη. Τίς γάρ τῶν κτιστῶν χωρῆσαι δύναται ἄν ὅλην τὴν ἀπειροδύναμον δύναμιν τοῦ Πνεύματος, πλὴν τοῦ κηθέντος ἐν παρθενικῇ νηδί, παρουσία Πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς τοῦ ὑψίστου δυνάμεως ἐπισκιάσει; Διό καὶ «πᾶν» μὲν οὗτος ἐχώρησε «τό πλήρωμα τῆς θεότητος», ἐκ δέ τοῦ

πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν». Πανταχοῦ μὲν οὖν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· τό γάρ Πνεῦμα, φησί, πληροῖ πάντα κατὰ τὴν οὐσίαν· πανταχοῦ δέ καί ἡ θέωσις, (σελ. 632) ἐνυπάρχουσα ἀφράστως ταύτη καὶ ἀχώριστος ἐκείνης οὐσα, ἄτε φυσικὴ δύναμις αὐτῆς. Ἄλλ' ὡσπερ τό πῦρ ἀφανές ἐστι μὴ προκειμένης ὕλης ἢ αἰσθητηρίου τοῦ χωροῦντος τὴν φωτιστικὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, οὕτω δὴ καί ἡ θέωσις ἀθεώρητός ἐστι μὴ προκειμένης ὕλης τῆς χωρούσης τὴν θείαν ἐμφάνειαν· ἠνίκα δ' ἂν ἐπιτηδεῖας ὕλης ἀπερικαλύπτως ἐχούσης ἐπιλάβηται, τοιαύτη δέ ἐστι πᾶσα λογικὴ κεκαθαρμένη φύσις τό τῆς πολυειδοῦς κακίας οὐκ ἐπιφερομένη κάλυμμα, τηνικαῦτα καὶ αὐτὴ φῶς πνευματικόν ὁρᾶται, μᾶλλον δέ κάκεινους φῶς ποιεῖ πνευματικόν. «Ἄθλον» γάρ, φησίν, «ἀρετῆς Θεόν γενέσθαι καὶ τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ καταστράπτεσθαι, τῆς ἡμέρας ἐκείνης Υἱόν γενόμενον, ἢ μὴ διακόπτεται ζόφῳ ἄλλος γάρ ταύτην ποιεῖ ἥλιος, ὁ τό ἀληθινόν φῶς ἀπαστράπτων, ὅς, ἐπειδὴν ἄπαξ ἐπιφαύση ἡμῖν, οὐκέτι ἐν δυσμαῖς κρύπτεται, ἀλλὰ πάντα τῇ φωτιστικῇ ἐαυτοῦ δυνάμει περιπτυσσόμενος, διηνεκές καὶ ἀδιάδοχον τοῖς ἀξίοις τό φῶς ἐμποιεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετέχοντας τοῦ φωτός ἐκείνου ἄλλους ἡλίους ἀπεργαζόμενος». Τότε γάρ καί «οἱ δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος». Ὡς ποῖος ἥλιος; Ὡς ἐκείνος δῆπουθεν ὁ τότε καὶ νῦν τοῖς ἀξίοις φαινόμενος.

Ὅραξ ὅπως αὐτὴν προσκτῶνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης; Διό καὶ θεοσημία διάφοροι καὶ χορηγία Πνεύματος ἀγίου τελεῖται δι' αὐτῶν. «Ὡς γάρ καὶ ὁ περίγειος», φησίν, «οὗτος ἀήρ ἀνωσθεῖς ὑπὸ τῆς βίας τοῦ Πνεύματος φωτοειδῆς γίνεται, τῷ καθαρῷ τοῦ αἰθέρος ἐναλλοιούμενος, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, καταλιπὼν τὸν θολερόν τοῦτον καὶ ἀυχμῶδη βίον, ἐπειδὴν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος φωτοειδῆς γένηται καὶ ἐμμιχθῇ τῇ ἀληθινῇ καὶ ὑψηλῇ καθαρότητι, διαφαίνεται πῶς καὶ αὐτός ἐν ἐκείνῃ καὶ ἀκτίνων ἐμπίπλεται καὶ φῶς γίνεται κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ὑπόσχεσιν, ὅς τοὺς δικαίους λάμψειν ὡς ὁ ἥλιος ἐπηγγείλατο». (σελ. 634) Τοῦτο καὶ ἐπὶ γῆς ὁρῶμεν γινόμενον ἐπὶ κατόπτρου, ἢ ὕδατος· δεξάμενα γάρ τὴν τοῦ ἡλίου ἀκτῖνα, ἄλλην ἀφ' ἐαυτῶν ἀκτῖνα ποιεῖ. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν, εἴτε καταλιπόντες τό περίγειον σκότος ἄνω γενοίμεθα, φωτοειδεῖς γενησόμεθα, τῷ ἀληθινῷ φωτὶ τοῦ Χριστοῦ ἐμπελάσαντες, εἴτε τό φῶς τό ἀληθινόν, «τό ἐν τῇ σκοτίᾳ λάμπων», καὶ μέχρις ἡμῶν καταβαίη, καὶ ἡμεῖς φῶς ἐσόμεθα, καθά πού φησι τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος. Οὕτως ἡ θεοποιός δωρεά τοῦ Πνεύματος φῶς ἐστὶν ἀπόρρητον καὶ φῶς ποιεῖ θεῖον τοὺς πλουτήσαντας αὐτὴν, οὐ φῶς μόνον πληρώσασα τούτους αἰδίου, ἀλλὰ καὶ γνῶσιν καὶ ζωὴν θεοπρεπῆ χαρισαμένη. Οὕτως ὁ Παῦλος οὐκέτι τὴν κτιστὴν ζωὴν, ἀλλὰ «τὴν τοῦ ἐνοικήσαντος αἰδίου ζωὴν» κατὰ τὸν θεῖον ἔζη Μάξιμον· οὕτως οἱ προφητῆται ὡς ὄντα ἐώρων τά μήπω γεγονότα· οὕτως εἶδε τὸν Θεόν ὅστις οὐκ ἄλλοτρίῳ, ἀλλὰ φυσικῶ συμβόλῳ πνευματικῶς ἐώρακεν αὐτόν· οὐ φυσικόν δέ λέγω σύμβολον Θεοῦ - ὃ καὶ τοῦτ' αὐτό μόνον σύμβολόν ἐστιν - ὅπερ ἂν αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει βλέπηται τε ἢ ἀκούηται καὶ δι' ἀέρος ἐνεργῆται· ἐπεὶ, ὅταν ὀφθαλμὸς ὁρῶν οὐχ ὡς ὀφθαλμὸς ὁρᾷ, ἀλλ' ὡς τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος διανοιχθεῖς, οὐκ ἄλλοτρίῳ συμβόλῳ τὸν Θεόν ὁρᾷ, καὶ τοῦθ' ἡμεῖς αἰσθησιν ὑπὲρ αἰσθησίν φαμεν.

Γνώρισον μέντοι τοῦ φωτός ἐκείνου, κατάπαυσις τῶν μὴ καλῶν ἡδονῶν τε καὶ παθῶν ἐγγινομένη τῇ ψυχῇ, λογισμῶν εἰρήνη καὶ κατάστασις, ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ πνευματικὴ, περιφρονήσις ἀνθρώπων δόξης, ταπεινώσις ἀγαλλιάσει ἀπορρήτῳ συνημμένη, κόσμου μῖσος οὐρανίων ἔρωσ, μᾶλλον δέ μόνου τοῦ Θεοῦ τῶν οὐρανῶν· πρὸς δέ τούτοις, εἰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ βλέποντος οὐ περικαλύψει τις τηνικαῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξορύξειεν, οὐδὲν ἦττον τηλαυγῶς ὁρᾷ τό φῶς. Πῶς ἂν οὖν πεισθῆι τις τῷ δι' ἀέρος ὁρατόν τοῦτο ἀποφαινομένῳ καὶ μηδὲν λογικῇ ψυχῇ λυσιτελέσ, ὡς ταῖς (σελ. 636) σωματικαῖς αἰσθήσεσι προσῆκον; Ἄλλ' ὁ θεατῆς

ἐκεῖνος, νοῶν ὡς οὐ τῇ αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει θεώμενός ἐστι, νῶ οἶται ὄραῖν ἕξετάζων δέ καί ἀνασκοπούμενος, οὐδ' ἐκεῖνον εὕρισκει περί τό φῶς ἐκεῖνο ἐνεργοῦντα· καί τοῦτ' ἔστιν ὁ νόησιν ὑπέρ νόησιν φαμεν, τοῦτο διά τούτων λέγοντες, ὡς ὁ ἔχων νοῦν καί αἴσθησιν ὄρα, ὑπέρ ταῦτα δέ ἀμφοτέρω. Μή μέντοι τοῦ μεγάλου Διονυσίου πρὸς Τιμόθεον λέγοντος ἀκούων, ὡς «τάς αἰσθήσεις κατάλιπε καί τάς νοεράς ἐνεργείας καί πρὸς τό ὄντως ὄν ἀνατάθητι», μή δύνασθαι λογίσῃ τότε τόν ἄνθρωπον διανοεῖσθαι ἢ ὄραῖν (οὐ γάρ ἀποβολήν πάσχει τούτων τῶν δυνάμεων, εἰ μή κατ'ἐκπληξιν), τοῦ δέ κατά τήν ἔνωσιν φωτός καί τῆς κατά τοῦτο ἐνεργείας τάς νοεράς ἐνεργείας παντάπασιν ἀπολιμπάνεσθαι διδάσκου. Καί τοῦτο δείκνυσι σαφῶς ὁ κορυφαῖος καί θεμέλιος τῆς Ἐκκλησίας Πέτρος. Κατά γάρ τήν ὥραν τῆς ἱεράς Πεντηκοστῆς ἐκείνην, καθ' ἣν τῆς ἀπορρήτου καί θείας ἡξιοῦτο ἐνώσεως, καί τούς συμπεφωτισμένους ἤδει καί τούς συνειλεγμένους ἑώρα καί τῶν πρό αὐτῶν λεγομένων ἠκροᾶτο καί τοῦ διαστήματος τῆς ἡμέρας ἐψηθάνετο· «τρίτη» γάρ, φησί, «ἐστίν ὥρα τῆς ἡμέρας». «Τό γάρ ἐπικαλυπτομένου τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ παρά τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξεστηκότας τούς ἐνεργομένους γίνεσθαι παρά τήν ἐπαγγελίαν ἐστὶ τῆς θείας ἐπιδημίας. Οὐ γάρ ἔκφρων γίνεται ὁ θεόληπτος· ὅλως δέ, τίνα λόγον ἔχει ἐκ τοῦ τῆς σοφίας Πνεύματος μεμνηνότε παραπλήσιον γίνεσθαι»; τό φῶς γάρ τοῦτο σοφία ἐστὶ Θεοῦ, ἐγγινομένη τῷ τεθεωμένῳ καί μή χωριζομένη τοῦ Θεοῦ «δι' αὐτοῦ» γάρ, φησί, «πᾶσα γνῶσις ἀποκαλύπτεται καί Θεός πρὸς ἀλήθειαν τῇ φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται», ἀλλά καί δικαιοσύνη καί ἀγιότης καί ἐλευθερία. Ἔκουσον Παύλου, «ὅπου τό Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» καί πάλιν, «ὡς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπό Θεοῦ καί δικαιοσύνη καί ἀγιασμός καί (σελ. 638) ἀπολύτρωσις». Ἔκουσον τοῦ μεγάλου Βασιλείου, «τό κινηθέν ὑπό Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἴδιον, ζῶον ἅγιον ἐγένετο· ἔσχε δέ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εἰσοικισθέντος ἐν αὐτῷ, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὢν πρότερον » γῆ καί σποδός». Ἔκουσον τοῦ χρυσοῦ τήν γλώτταν Ἰωάννου, «τό στόμα δι' οὗ ὁ Θεός φθέγγεται στόμα ἐστὶ Θεοῦ· καθάπερ γάρ τοῦτο τό στόμα τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐστι, καίτοι ψυχῆς οὐκ ἐχούσης στόμα, οὕτω καί τό στόμα τῶν προφητῶν στόμα ἐστὶ Θεοῦ». Ἔκουσον ἐπισφραγιζομένου ταῦτα τοῦ Κυρίου· μετά γάρ τό εἰπεῖν «δώσω ἡμῖν στόμα καί σοφίαν ἢ οὐκ ἀντιπεῖν οὐδέν ἀντιστηναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν», ἐπήνεγκεν· «οὐ γάρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τό λαλοῦν ἐν ὑμῖν».

Ταύτη γοῦν τῇ σοφίᾳ χρήσασθαι κακῶς οὐκ ἔνι. Καί τί λέγω χρήσασθαι; καί γάρ οὐδέ κτήσασθαι ταύτην ἔνι τήν ἀρχὴν μή προκαθηράμενον διά πράξεως· καί τοῦτό ἐστὶ τό παρά τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος λεγόμενον, ὅτι «εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδέ κατοικήσει ἐν σώματι καταχρέω ἀμαρτίας»· εἰ γάρ καί φθάσει τήν ἀρχὴν ἡμῖν ἐνωκισμένη ταῖς εἰσαγωγικαῖς καλῶς κεχημένους ἀρεταῖς, μεταβαλλόντων ἡμῶν ἐπὶ τό χειρόν ἀφίπταται. «Πνεῦμα γάρ ἅγιον παιδείας ἐπαναστήσεται ἀπό λογισμῶν ἀσυνέτων», κατά τόν αὐτόν Σολομῶντα. Τήν δ' ἐκ φύσεώς τε καί μαθήσεως σοφίαν κτήσαιτ' ἂν τις καί τῶν τούς τρόπους πονηρῶν καί χρήσαιτ' ἂν ταύτη καταλλήλως τοῖς τρόποις, ὡσπερ καί τῇ φύσει. Τοσοῦτο γοῦν αὕτη τῆς πνευματικῆς σοφίας ἀποδεῖ, ὅπόσον καί τοῦ Πνεύματος ἡ φύσις. Ποῦ τοιγαροῦν εἰσιν οἱ λέγοντες ὅτι διά μαθήσεως τήν τῶν προφητῶν καί ἀποστόλων σοφίαν κτώμεθα;

Ὅτι δέ διά τοῦ φωτός ἐκεῖνου καί ἡ πνευματικὴ σοφία δίδεται, (σελ. 640) σύνδυο κατά ταῦτόν λεγόντων ἄκουσον. «Τῷ γάρ μακαρίῳ», φησί, «Παύλῳ τό ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι' οὗ καί εἰς τρίτον οὐρανόν ἦρται καί μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστής ἐγένετο, οὐ νοημάτων τις καί γνώσεως φωτισμός ἦν, ἀλλά δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ' ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὗ τήν ὑπερβολὴν τῆς

λαμπρότητος οί τοῖς σαρκός ὀφθαλμοί μή διηνεγκότες ἀπετυφλώθησαν, δι' οὗ πᾶσα γε γνῶσις ἀποκαλύπτεται καί Θεός πρός ἀλήθειαν τῇ ἀξίᾳ καί φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται». Τοῦτο τό φῶς καί ζωή ἐστίν αἶδιος, ἐνιεμένη τῷ τεθεωμένῳ καί μή χωριζομένη τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ὁ Παῦλος ἔλεγε, «ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δέ ἐν ἐμοί Χριστός». Οὕτω περί τοῦ Παύλου Μάξιμός φησιν, ὡς «τήν ἐνοικήσαντος ἔζη θείαν καί αἶδιον ζωήν». Οὕτω Βασίλειος ὁ μέγας εἶπεν, «ἦν ζωήν εἰς ἑτέρου ὑπόστασιν προίεται τό Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὡσπερ πυρός, τό μέν ἔστιν ἡ συνοῦσα θερμότης, τό δέ ἦν παρέχει τῷ ὕδατι ἢ ἑτέρῳ τινί τῶν τοιούτων, οὕτω καί αὐτό καί ἐν ἑαυτῷ ἔχει τήν ζωήν καί οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπρεπῶς, ζωήν θείαν καί οὐράνιον κεκτημένοι». Αὕτη ἐστίν ἡ ζωή ἦν οὗτος ἀλλαχοῦ «κίνησιν» προσεῖπε «πνευματικήν καί αἶδιον», καί τόν μετασχόντα ταύτης ἅγιον τελέσαι, «γῆν ὄντα καί πηλόν πρότερον». Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες κτιστήν τήν θεουργόν χάριν τοῦ Θεοῦ καί μηδέν πλήν τῆς ὑπερουσιότητος αὐτοῦ αἶδιον;

Ἄλλ' ἐρεῖ τις ζωήν λέγειν τοῦτον αἶδιον, ἀλλ' οὐχί φῶς; Ἄλλ' οἱ λέγοντες ἔλλαμψιν αἶδιον καί δόξαν ὀρατήν αἶδιον φῶς δήπου λέγουσιν αἶδιον τοῖς ἀγίοις μόνοις μεθεκτόν. Ὅτι δέ καί ὁ μέγας Βασίλειος φῶς οἶδε τοῖς τοιούτοις μεθεκτόν, νοερόν, προκόσμιόν τε καί ὑπερκόσμιον, εἶση σαφῶς τήν Ἐξαήμερον αὐτοῦ μετά χειρας λαβῶν «λογιζόμεθα» γάρ, φησίν, «ὅτι, εἶπερ τι ἦν πρό τῆς τοῦ αἰσθητοῦ (σελ. 642) τούτου καί φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτί ἄν ἦν δηλονότι· οὔτε γάρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι οὔτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιαι στρατιαί οὔτε ὅλως, εἰ τί ἐστίν ὠνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων καί τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων, ἐν σκότῳ διῆγεν». Διό καί ἡμῖν ὁ αὐτός ἐπεύχεται ἐκεῖ λέγων· «ὁ Πατήρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τήν ἡμέραν κοσμήσας τῷ οὐρανίῳ φωτί, ὁ τήν νύκτα φαιδρύνας ταῖς ἀυγαῖς τοῦ πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τήν ἀνάπαυσιν εὐτρεπίσας τῷ νοερῷ καί ἀπαύστῳ φωτί, φωτίσειεν ἡμῶν τὰς καρδίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας».

Ὅτι δέ τό νοερόν τοῦτο καί προκόσμιον καί ἄπαυστον φῶς αὐτός ἐστίν ὁ Θεός, Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος σαφῶς ἐξεῖπε· «βουληθεῖς» γάρ, φησίν, «ὁ Θεός τόνδε τόν κόσμον συστήσασθαι, τοῖς μέν αἰδίοις αὐτός ἐστι φῶς, οὐκ ἄλλο· τί γάρ ἔδει φωτός ἑτέρου τοῖς τό μέγιστον ἔχουσι;». Τοῦτο δὴ τό φῶς καί πῦρ ἐστὶ θεῖον καί ἄϋλον, ψυχᾶς φωτίζειν πεφυκός. Τοῦτο γάρ, κατά τόν μέγαν αὐθις φάναι Βασίλειον, κἂν τοῖς ἀποστόλοις ἐνήργησεν, ἠνίκα ἐλάλουν πυρίναις γλώσσαις, ὃ καί Παῦλον περιλάμψαν, τήν μέν αἴσθησιν τῆς ὄψεως αὐτοῦ ἡμαύρωσε, τούς δέ ὀφθαλμούς τῆς καρδίας ἐφώτισεν· οὐ γάρ χωρεῖ σαρκός ὄρασις ἐκείνου τοῦ φωτός τήν δύναμιν. Τοῦτο τό πῦρ ὥφθη Μωϋσῆ ἐν τῇ βάτῳ· τοῦτο ἐν εἶδη ὀχήματος τόν Ἥλιον ἐκ τῆς γῆς ἀνήρπασε· τούτου τοῦ πυρός τήν ἐνέργειαν ζητῶν ὁ μακάριος Δαυίδ ἔλεγε, «δοκίμασόν μέ, Κύριε, καί πείρασόν με, πύρῳ μου καί τήν καρδίαν μου». Τοῦτο τό πῦρ τήν καρδίαν Κλεόπα καί τοῦ σύν αὐτῷ ἐθήρμανε, λαλοῦντος τοῦ σωτήρος αὐτοῖς μετά τήν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Καί οἱ ἄγγελοι καί τά λειτουργικά πνεύματα τούτου τοῦ πυρός μετέχουσι κατά τό γεγραμμένον, «ὁ ποιῶν τούς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καί τούς λειτουργούς αὐτοῦ πυρός φλόγα». (σελ. 644) Τοῦτο τό πῦρ τήν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ δοκόν κατακταῖον, καθαρόν τόν νοῦν ἀποκαθίστησιν, ἵνα τό κατά φύσιν ἀπολαβῶν διορατικόν μή τό ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ κάρφος ὄρα, ἀλλά διηνεκῶς τά τοῦ Θεοῦ θαυμάσια κατανοῆ κατά τόν λέγοντα, «ἀποκάλυψον τούς ὀφθαλμούς μου καί κατανοήσω τά θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου». Τοῦτο τό πῦρ δαιμόνων ἐστὶ φυγαδευτήριον καί κακίας πάσης ἀναλωτικόν, ἀμαρτίας ἀναιρετικόν, ἀναστάσεως δύναμις καί ἀθανασίας ἐνέργεια, ψυχῶν ἀγίων φωτισμός καί λογικῶν δυνάμεων σύστασις. Τοῦτο καί ἡμεῖς εὐξώμεθα

φθάσαι καί εἰς ἡμᾶς, ἵνα πάντοτε ἐν τῷ φωτί περιπατοῦντες, μηδέποτε κᾶν πρὸς βραχὺ προσκόψωμεν.

Ὁ δὲ Χρυσόστομος θεολόγος, διδάσκων τί ἐστὶ τὸ φῶς, ὃ ραγίσειται πρῶϊμον τῷ ἐλεοῦντι, «οὐ τοῦτο», φησὶν, «ἐστὶ τὸ αἰσθητόν, ἀλλ' ἕτερον πολλῶ βέλτιον, ὃ τὸν οὐρανὸν ἡμῖν δείκνυσι καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ τὰς αὐλὰς τὰς βασιλικὰς· ἄν γὰρ τοῦ φωτός τούτου καταξιωθῆς, καὶ ταῦτα ὄψει, καὶ ἀπαλλαγῆς γεέννης καὶ ἀπελεύση ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, ἔνθα πολλή ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἀγάπη, ἔνθα ζωὴ αἰώνιος καὶ δόξα ἄρρητος καὶ κάλλος ἄφραστον· πάντα τοίνυν φέρωμεν εὐκόλως, ἵνα τοῦ ἐνδύματος ἐπιτύχωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἀπορρήτου δόξης ἐκείνης».

Ἄλλὰ γὰρ εἰς ἀρχὴν ἑτέραν ἀναγαγόντες τὸν λόγον ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τοῦ μεγάλου Μακαρίου οἷς συνημμένως τὰς ἀρχὰς καὶ προτάσεις τῶν τοῦ κενόφρονος λόγων, ἀφ' ὧν οἴεται τι καθ' ἡμῶν καὶ τῆς ἀληθείας συμπεραίνειν, προθέντες εἰς μέσον ἀπελέγξομεν.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ (σελ. 646)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ

Ἦρετό τις τῶν εἰσαγομένων, εἰ δυνατόν ἀνθρώπῳ τῇ προειρημένη διαρκεῖν καταστάσει. Συμεώνης τοίνυν ὁ περιδέξιος καὶ πολὺς ἀμφοτέρων, ἡδύς τε καὶ ἔνθεος μεταφραστής, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ μεγάλου Μακαρίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντά φησὶν· «ἢ μὲν χάρις οὐκ ἔστιν ὅτε μὴ σύνεστι καὶ ὡς φυσικόν τι καὶ πεπηγὸς ἐγγίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ᾧ σύνεστι μία δὲ οὐσα, πολυτρόπως, ὡς ἐθέλει, πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου συμφέρον οἰκονομεῖ καὶ τὸ φῶς ἔστι μὲν ὅτε μᾶλλον ἐκλάμπει, ἔστι δ' ὅτε καὶ συστέλλεται, καίτοι γε τῆς λαμπάδος ἄσβεστα καιομένης· ὅταν δὲ φαιδρυνθῇ πλέον, τότε καθάπερ ἐν μέθῃ πλείονι τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζεται». Ἐν δὲ τῷ ἑβδομηκοστῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ πάλιν φησὶν· ἢ καθαρὰν τὴν ἰδίαν ἀπολαβοῦσα φύσιν ψυχὴ «τρανοῖς καὶ ἀνεπικωλύτοις ὀφθαλμοῖς τὴν δόξαν τοῦ ἀληθινοῦ φωτός κατοπτρεύει» καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι «καίτοι τὸ βάρος περικείμενοι τῆς σαρκός, ἀλλ' οὖν διὰ τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ ἀσφαλεῖ αὐτοῖς κεῖται τὰ τῶν ἐλπίδων, καὶ ὅτι συμβασιλεύουσι τῷ Χριστῷ καὶ ἐν πλεονασμῷ καὶ περιουσίᾳ Πνεύματος ἔσονται οὐδὲν αὐτοῖς τὸ ἐνδοιαζόμενον· αὐτόθεν γὰρ ἤδη πρὸς ἐκεῖνον ἀρπάζονται τὸν αἰῶνα καὶ τὰ ἐκεῖ κάλλη καὶ θαύματα καθορώσι· καθάπερ γὰρ ὁ σωματικὸς ἀφθλαμός, ἀπαθῶς τε καὶ ὑγιῶς ἔχων, ταῖς ἡλιακαῖς αὐγαῖς θαρρύντως ἐνατενίζει, οὕτω καὶ οὗτοι φωτεινῷ χρώμενοι καὶ διακεκαθαμένῳ τῷ νῷ, τὰς ἀδύτους αὐγάς Κυρίου διαπαντός ἐποπτεύουσι». Καὶ πάλιν, «ἢ τοιαύτη», φησὶ, «τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψις οὐχ οἷον νοημάτων μόνον ἀποκάλυψις ἐστὶ (σελ. 648) καὶ φωτισμὸς χάριτος, ὡσπερ εἴρηται, ἀλλ' ὑποστατικοῦ φωτός ἐν ταῖς ψυχαῖς βεβαία καὶ διηνεκῆς ἔλλαμψις· τὸ γὰρ εἰπεῖν ἕκ σκοτούς φῶς λάμπει ὅς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ», καὶ τό, «φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μήποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον», τουτέστιν, ἵνα μὴ λυομένης τῆς σαρκός ἢ ψυχῆ ἐπισκοτῆται τῷ τοῦ θανάτου τῆς κακίας καλύμματι, πρὸς δὲ καὶ τό, «ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ κατανοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου», καὶ τό, «ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου, αὐτὰ με ὁδηγήσουσι καὶ ἄξουσιν εἰς ὄρος ἅγιόν σου καὶ εἰς τὰ σκηνώματά σου», ἀλλὰ μὴν καὶ τό, «ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου,

Κύριε”, τήν αὐτήν ἀκολουθίαν τοῦ σκοποῦ παρίστησι». Καί, «τῷ μακαρίῳ δέ», φησί, «Παύλῳ τό ἐλλάμψαν ἐν τῇ ὁδῷ φῶς, δι’ οὗ καί εἰς τρίτον οὐρανόν ἦρται καί μυστηρίων ἀλαλήτων ἀκουστῆς ἐγένετο, οὐ νοημάτων τις καί γνώσεως φωτισμός ἦν, ἀλλά δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ Πνεύματος καθ’ ὑπόστασιν ἐν τῇ ψυχῇ ἔλλαμψις, οὗ τήν ὑπερβολήν τῆς λαμπρότητος οἱ τῆς σαρκός ὀφθαλμοί μή διενεγκότες ἀπετυφλώθησαν, δι’ οὗ πᾶσά τε γνώσις ἀποκαλύπτεται καί Θεός πρός ἀλήθειαν τῇ ἀξίᾳ καί φιλουμένη ψυχῇ γνωρίζεται».

Ταῦτα μὲν ταύτη θαυμαστόν δέ οὐδέν εἰ ἐν κρίσει τοὺς λόγους οἰκονομοῦντες οἱ ἅγιοι καί τῇ τῶν ἀκροωμένων δυνάμει σύμμετρον τήν διδασκαλίαν ἀποδιδόντες πολυτρόπως τὰς ὁράσεις ταύτας διερμηνεύουσιν. Ὁ μέντοι θεῖος καί πιστός ἐρμηνεύς Συμεών, ἐκ τοῦ διά πείρας καλῶς εἰδότος τὰς μυστικές καί τελεστικές ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος μνηθεῖς, ὡς ἀπ’ ἐκείνου πάλιν φησίν, ἀκούοντες τοῦ λόγου τῆς βασιλείας καί πρός δάκρυα καταγόμενοι, μή τοῖς ἡμετέροις τούτοις ἐναπομείνωμεν δάκρυσι, μηδέ τῇ ἡμῶν ἀκοῇ, ὡς καλῶς ἀκούσαντες, μηδέ τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς καλῶς ἰδόντες, καί ἀρκούντως ἔχειν ἑαυτούς λογιώμεθα· «καί γάρ εἰσὶν (σελ. 650) ἕτερα ὦτα καί ἕτεροι ὀφθαλμοί καί κλαυθμοί ἕτεροι, ὡς δέ καί διάνοια καί ψυχὴ ἕτερα, ὅπερ ἐστὶν αὐτό τό θεϊκόν Πνεῦμα καί ἐπουράνιον, τό ἀκούον τε καί κλαῖον, εὐχόμενόν τε καί γινώσκον καί τό τοῦ Θεοῦ θέλημα ἐν ἀληθείᾳ ποιοῦν»· «τοῖς μέντοι τήν ἀρετὴν ἄκροις καί ὦν ἐνεργῶς τό νοερὸν φῶς ταῖς καρδίαις ἐνέλαμψεν ἐπίδηλα ταῦτα καί καταφανῆ γίνεται· “τελείων” γάρ, ὁ μακάριός φησι Παῦλος, “ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τήν ἕξιν αἰσθητήρια γεγυμνασμένων πρός τήν τοῦ καλοῦ τε κακοῦ διάκρισιν· ἀλλὰ καί ὁ θεῖος Πέτρος φησί, “καί ὑμεῖς ἔχοντες τόν προφητικόν λόγον, ὃ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνονται ἐν ἀύχμηρῳ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καί φωσφόρος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν”».

Ὁ δέ Βαρλάαμ, τὰ τοιαῦτα πάντα παρ’ οὐδέν θέμενος, ἀλλὰ καί προθέμενος ὡς τοῦ Μασσαλιανῶν ὑπάρχοντα δόγματος, τοῦ προστάτου τούτων Βλαχερνίτου ποιεῖται συλλήβδην ἅπαντα καί, ἀσεβεῖς αὐτός φανερώς ἀποφηνάμενος εἶναι τοὺς αἰδίδιον ἄλλο τι παρά τήν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ λέγοντος, τό τήν αἰδίδιον δόξαν τοῦ Θεοῦ ὁρᾶν τῷ Βλαχερνίτῃ τούτῳ φέρων χαρίζεται. Ποῦ γάρ ἐκεῖνος εὑρηται μή τήν οὐσίαν ὁρατὴν λέγων τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τήν αἰδίδιον δόξαν; Εἰ γάρ τοῦτ’ εἶπεν, ὡς μεταμαθόντα τήν εὐσέβειαν, πάσης ἂν ἡμεῖς τοῦτον ἀπελύσαμεν αἰτίας, ἐπεὶ καί Στέφανος τήν ὑπερουράνιον εἶδε δόξαν τοῦ Θεοῦ. Τίς γάρ ἦν χρεια τοὺς οὐρανοὺς διανοιγῆναι, εἰ μή τήν ὑπὲρ αὐτοῦ δόξαν ὁ θεατῆς αὐτῆς ἐκεῖνος ὁρᾶν; Ἀλλὰ καί τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδεν· «ἀτενίσας γάρ», φησίν, «εἶδεν». Ἀλλὰ καί ὑπὲρ αἰσθησιν ἐώρακεν αὐτήν· ποία γάρ ὄψεως ἰσχύς μέχρις αὐτῶν ἐλθεῖν τῶν ὑπερουρανίων δυνηθεῖν ἂν; Γρηγόριος δέ ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος λέγων τῆς αἰδίδιου δόξης τοὺς ἀγγέλους θεωρούς, μή καί αὐτός τραπεζούντιος ὁ Βλαχερνίτης ἦν; Ραδίως δ’ ἂν αὐτός οἶμαι καί τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλους ὑπὸ τῆς πλάνης ἀλῶναι φαίης, (σελ. 652) ὁ τοὺς κατ’ ἐκείνους ἐν γῆ βιοῦν ἡρημένους ἐγκρίναι τοῖς κακοδόξοις τολμήσας, τοὺς γε μὴν ἐξυμνοῦντας τήν μοναρχικωτάτην τριάδα, ὡς φυσικὴν συναἰδίδιον δόξαν προβαλλομένην καί ἐπιποθοῦντας τήν ἀφθεγκτον ἰδεῖν αὐγὴν· ἢ μή καί τούτους τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐναριθμήσωμεν; Τοὺς δ’ ἐπευχομένους ὑπὸ τῆς οὐσιώδους αἰγλης καταυγασθῆναι τοῦ Θεοῦ καί τυχεῖν οὕτω τῆς φωτοδοτίδος αὐγῆς, ποίας ἐροῦμεν αὐτοὺς αἰγλης καί αὐγῆς ἐρᾶν; Οὐ γάρ ἡ γνώσις, ἦν σύ μόνην λέγεις θεῖον φῶς, οὐσιώδης αἰγλη τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Οἱ δ’ ἰδόντες «τήν κεκρυμμένην ἀστραπὴν ὑπὸ τήν σάρκα τῆς οὐσιώδους εὐπρεπείας» τοῦ Χριστοῦ, τίνα σοι δοκοῦσιν ἀστραπὴν ἰδεῖν; Οὐ γάρ δὴ τό αἰσθητόν φῶς οὐσιώδης ἐστὶν εὐπρέπεια Θεοῦ. Πῶς δέ καί κτιστόν τό τῆς ἀνωτάτω Τριάδος οὐσιώδες φῶς; Τί τοίνυν βουλόμενος Μασσαλιανῶν τὰ

τοιαῦτα γράφεις εἶναι καί τοσοῦτοις τε καί τηλικούτοις ἀντιλέγεις, ἄνθρωπε; Ἄρα τούς Μασσαλιανούς ὀρθοδόξους ἢ τούς ὀρθοδόξους ἀποφῆναι Μασσαλιανούς καί μουσαρούς; Καί γάρ ἐκ τῶν σῶν λόγων ἐκάτερον ἐκβαίη ἄν. Σέ δὴ ποῦ χοροῦ τάξομεν ἡμεῖς;

«Οἱ μὲν γάρ τοῦ Βλαχερνίτου λόγου», φησίν, «ὡς ἐν κεφαλαίῳ τοιοῦτοι συμβαίνει δέ τούτους τοῖς φανερωτάτοις σχεδόν τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων ἐναντίως ἔχειν πρῶτον μὲν γάρ, ὄντος ὁμολογουμένου βεβαίως ἐν καί μόνον ἄναρχον καί ἀτελεύτητον, τὴν οὐσίαν τοῦ τὰ πάντα πεπονηκότος Θεοῦ, τὰ δέ παρά ταύτην πάντα γενητῆς εἶναι φύσεως, καί μηδεμίαν ἄλλην ὄντοτητα εἶναι μεταξύ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καί τῶν γενητῶν, οὗτος ἐτόλμησε μεταξύ τι θεῖναι».

Ὡ τῆς ἀμαθίας, εἴπερ οἴεται τοῦτ' εἶναι δόγμα τῆς Ἐκκλησίας βεβαίως ὁμολογούμενον ὡ τῆς ἀπονοίας, εἴπερ ἤλπισέ τινα τῶν νοῦν ἐχόντων διὰ τῶν τοιούτων ἀπατήσιν ρημάτων, (σελ. 654) καί ταῦτα τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἀνάρχους καί ἀτελευτήτους διαρρήδην φάσκοντος καί τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγγινομένας ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεσιν ἐλλάμψεις, ὧ συνωδά καί Γρηγόριος ὁ θεολόγος τὴν ὀρατὴν ἀγγέλοις δόξαν τοῦ Θεοῦ αἴδιον προσεῖπεν. Ἄλλ' οὗτος ὁ καινός θεολόγος, οὐκ οἶδ' ὅθεν μυηθείς, «ἐν», φησί, «μόνον ἄναρχον καί ἀτελεύτητον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὰ δέ παρά ταύτην πάντα γενητῆς ἐστὶ φύσεως», τουτέστι κτιστά ἐστὶ καί ἀρχὴν ἔσχε καί ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Τὰ γοῦν περὶ τὴν οὐσίαν ταύτην, ὧ μακάριε, παρά ταύτην δήπουθεν περὶ αὐτὴν γάρ εἰσιν. Οὐκοῦν οὐδὲν τῶν περὶ αὐτὴν ἄναρχον κατὰ τούς σους λόγους, ἀλλ' ἦν ὅτε οὐκ ἦν τὰ τοιαῦτα πάνθ' ἀπαξαπλῶς μόνον γάρ ἄναρχον ἢ οὐσία κατὰ σέ. Οὐκοῦν ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεός Πατὴρ οὐκ οὐσία γάρ τοῦτο, ἀλλὰ παρά τὴν οὐσίαν, περὶ τὴν οὐσίαν ὄν. Εἰ δέ ἐξ αἰδίου ἐστὶ Πατὴρ καί ἄναρχόν ἐστὶν αὐτῷ τό ἀγέννητον, μόνον δέ κατὰ σέ ἄναρχον ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' αὐτό ἐστὶ τό ἀγέννητον, οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὃ τῶν Εὐνομίου κακοδόξων δογμάτων ἐστὶ τό κεφάλαιον. Ἀλλὰ καί τό γεννητόν ἢ οὐκ ἄναρχως ἔχει ὁ Υἱός καί ἦν ὅτε οὐκ ἦν γεννητῶς καί ἔσται ὅτε μή, ὡς καί Σαβέλλιος ἄν εἶπεν, ἢ, εἴπερ ἄναρχον αὐτῷ γεννητόν, τοῦτ' αὐτό ἐστὶν αὐτοῦ οὐσία, μόνης ἀνάρχου τῆς οὐσίας οὔσης οὐ τῆς αὐτῆς ἄρ' οὐσίας ὁ Υἱός ὑπάρχει τῷ Πατρί, ἀλλὰ καί τῆς ἀντικειμένης. Τούς αὐτούς δ' ἄν τις φαίη λόγους καί περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καί ὡς περ ἐκεῖ τοῖς ἀθετοῦσι τὴν τοῦ Υἱοῦ θεότητα, οὕτως ἐνταῦθα τοῖς πνευματομάχοις ἀναφανήσῃ συνιστάμενος. Τοῦτο τοίνυν φανερόν καί ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, παρ' οὗ πᾶσα αἴρεσις ἀνεῖται, καθάπερ ἀπό πονηραῶς τινος πηγῆς; Οὐκ ἄρα ἐν μόνον ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ καί γάρ καί τὰ περὶ αὐτὴν ἀφοριζόμενα πάντα ἄναρχά ἐστιν, οἷον αἱ ὑποστάσεις, αἱ σχέσεις, (σελ. 556) αἱ διακρίσεις καί ἀπλῶς αἱ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας ἐκφάνσεις ἅπασαι καί τοῦτό ἐστὶν ὁμολογούμενον, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο. Καί τοσοῦτο τοῦθ' ὁμολογούμενόν ἐστὶν ὡς μετὰ τὴν διὰ σαρκός θείαν ἐπιφάνειαν μηδένα πω τολμῆσαι ἀποφίνασθαι, μηδέ τῶν αἰρέσεσι περιπεσόντων πονηραῖς, ὃ διὰ τοῦ λέγειν οὗτος ἐν μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, παρεισήγαγεν ἀρτίως, ὡς αἱ ὑποστάσεις τε πᾶσαι καί τὰ ὑποστατικά τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἅπαντα κτιστά.

Καί μὴν ἐροίμην ἄν ἠδέως τόν λέγοντα ἐν εἶναι μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τὰ δέ παρά ταύτην γενητῆς φύσεως παντοδύναμον ἠγεῖται ταύτην ἢ οὐ; Οἷον τί λέγω ἔχει τό γνωστικόν, τό προγνωστικόν, τό δημιουργικόν, τό συνεκτικόν, τό προνοητικόν, τό θεουργικόν καί ἀπλῶς πάντα τὰ τοιαῦτα, ἢ οὐκ ἔχει; Εἰ μὲν γάρ οὐκ ἔχει, οὐδέ Θεός ἐστὶ λοιπόν ἢ μόνῃ αὕτη ἄναρχος οὐσία. Εἰ δέ ἔχει, εἰ μὲν ὕστερόν ποτε ταύτας τὰς δυνάμεις προσεκτήσατο, λοιπόν ἦν ὅτε ἀτελής ἦν, ταῦτόν δ' εἶπεῖν οὐδέ Θεός εἰ δ' ἐξ αἰδίου εἶχε ταύτας τὰς δυνάμεις, οὐκ ἐν μόνον ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καί τῶν ταύτης δυνάμεων ἐκάστη τούτων. Μία δέ ἄναρχος οὐσία, ἢ

ουσία τοῦ Θεοῦ· τῶν γάρ ἐν αὐτῇ τοιούτων δυνάμεων οὐδεμία ἐστίν οὐσία· πᾶσαι δ' ἐξ ἀνάγκης ἔνεισιν ἀεὶ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς δι' ἀμυδρᾶς εἰπεῖν, εἰκόνας καθάπερ αἱ τῶν αἰσθήσεων δυνάμεις ἐν τῇ λεγομένῃ κοινῇ κατὰ ψυχὴν αἰσθήσει. Καί τοῦτό ἐστι τό φανερόν καί ἀσφαλές καί ἀνωμολογημένον δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο, ἄπαγε. Καί γάρ ὡς μία ἄναρχος οὐσία, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην οὐσῖαι γεννητῆς εἰσι φύσεως, παρά τῆς μόνης ἀνάρχου καί μόνης οὐσιοποιουῦ οὐσίας γεγονυῖαι, τόν ἴσον τρόπον καί μία προνοητική δύναμις ἄναρχος, ἡ τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην γεννητῆς φύσεως ὑπάρχουσι, κάπῃ (σελ. 658) τῶν ἄλλων ἀπασῶν τοῦ Θεοῦ φυσικῶν δυνάμεων ὡσαύτως. Οὐχ ἔν ἄρα μόνον ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δέ παρά ταύτην γεννητῆς φύσεως ὑπάρχει.

Βούλεται δέ μοι ὁ λόγος, ὑπό τῆς αὐτοτελοῦς καί πάντα προειληφύας ἐξ ἀπείρου φύσεως ὀδηγούμενος, οὐ δυνάμεις μόνον, ἄς καί φυσικάς ἐνεργείας εὐρήσεις πολλαχοῦ τοῖς ἀγίοις πατράσι καλουμένας, ἀλλά καί ἔργα τοῦ Θεοῦ ἄναρχα διασαφήσαι καί τούς πατέρας ἄριστα καί τοῦτ' εἰπεῖν ὡς ἐν βραχεῖ τοῖς ἀπειθοῦσι δεῖξαι. Τί οὖν; Οὐκ ἔδει τοῦ ἔργου τῆς προνοίας καί πρό κτίσεως, ὥστ' εἰς καιρόν ἕκαστον τῶν κτιστῶς ὄντων ἐκ τοῦ μή ὄντος προελθεῖν; Οὐκ ἔδει δέ γνώσεως θεοπρεποῦς, ὥστε γνόντα πρότερον, ἔπειτα ἐλέσθαι, κἄν μή χρονικῶς; Τί δέ αὐτοπτικῆς ἐκείνης θεωρίας ἐννοήσεί τις ἄν ἀρχὴν καί ἦν ὅτε ἤρξατο ὁ Θεός κινεῖσθαι τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ; Οὐμενοῦν. Μία τοιγαροῦν πρόνοια ἄναρχος, ἡ τοῦ Θεοῦ, ἔργον οὐσα τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην πρόνοιαι, γεννητῆς εἰσι φύσεως· οὐκ ἔστι δέ ἡ πρόνοια οὐσία τοῦ Θεοῦ· οὐχ ἔν ἄρα μόνον τό ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Καί μία πρόγνωσις ἄναρχός τε καί ἄκτιστος, ἡ τοῦ Θεοῦ· αἱ δέ παρά ταύτην κατὰ φύσιν ἡμῖν ἐνυπάρχουσαι προγνώσεις ἀρχὴν ἔσχον πᾶσαι καί κτισταὶ εἰσι. Καί μία θέλησις ἄναρχος, ἡ τοῦ Θεοῦ, αἱ δέ παρά ταύτην θελήσεις ἀρχὴν ἔσχον ἅπασαι· θέλησιν δέ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐδ' οἱ θελήσεως Υἱόν εἰπόντες τόν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐτόλμησαν εἰπεῖν. Οἱ δέ προορισμοί καί ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος ἐμφαίνουσι τὴν πρό τῶν κτισμάτων ὑπαρξιν αὐτῶν· εἰ δέ τις ἐθέλησει μή καί προαιωνίους τούτους λέγειν ἐξελεγχθήσεται παρά τοῦ Παύλου λέγοντος, καθὼς «προώρισε πρό τῶν αἰώνων ὁ Θεός».

Ἄλλὰ ταῦτα μέν σαφῶς ἄναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ καί προαιώνια, οἷον ἡ πρόγνωσις, ἡ θέλησις, ἡ πρόνοια, (σελ. 660) ἡ αὐτοψία καί εἴ τι παραπλήσιον· εἰ δ' ἡ θεωρία καί πρόνοια καί πρόγνωσις, προορισμοί τε καί θέλησις ἄναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐστι, καί ἡ ἀρετὴ ἄρα, καί γάρ ἀρετὴ τούτων ἕκαστον ἐστίν, ἀλλά καί ἡ ὄντοτης, ἐπεὶ μή τῆς οὐσίας μόνης, ἀλλά καί παντός ὄντος προηγείται ἡ ὄντοτης, πρῶτον γάρ ἐστίν· εἴτα ἀρετὴ ἐστίν ἢ θέλησις ἢ προορισμός. Καλῶς ἄρ' ὁ πολὺς τὰ θεῖα Μάξιμος φησιν ὅτι «ἡ ὄντοτης καί ἡ ζωὴ καί ἡ ἀγιότης καί ἡ ἀρετὴ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἰσιν οὐκ ἠργμένα χρονικῶς» καί ἵνα μή τις ἐν αἰῶνι ταῦτ' εἶναι νομίση, κἄν μή χρονικῶς, ἐπήγαγεν, «οὐκ ἦν γάρ ποτε ὅτε οὐκ ἦν ἀρετὴ καί ἀγαθότης καί ἀγιότης καί ἀθανασία»· πάλιν δέ ἵνα μή τις οἰηθεῖ τὰ ἐν ἡμῖν τοῦτον λέγειν ἄναρχα, ἐπάγει ὅτι «τὰ ἠργμένα τῇ μετοχῇ τῶν οὐκ ἠργμένων καί εἰσὶ καί λέγονται· πάσης γάρ ζωῆς καί ἀθανασίας, ἀγιότητός τε καί ἀρετῆς», δηλαδή τῆς φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπαρχούσης, «δημιουργός ἐστίν ὁ Θεός». Ταῦτα μέν οὖν ἐν πεντηκοστῶ κεφαλαίῳ τῆς πρώτης Ἐκατοντάδος εἴρηκεν, ἐν δέ τῷ τεσσαρακοστῶ ὀγδόῳ τῆς αὐτῆς οὐσιωδῶς περί τόν Θεόν αὐτά φησι θεωρεῖσθαι καί αὐτά εἶναι τὰ μεθεκτά, ὧν μετέχουσι τὰ ὄντα μετέχοντα καί ἠργμένα ἔργα χρονικῶς, ἀνάρχων ἔργων ἐκείνων ὄντων, «οὐ γάρ ποτε», φησί, «πρεσβύτερον ἀρετῆς τό “οὐκ ἦν”, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων», οἷα τόν Θεόν ἔχοντα τοῦ εἶναι μονώτατον ἀδίως γεννήτορα. Καί ἵνα μή τινι δόξῃ τὴν ὑπερουσιότητα ἐκείνην λέγειν, ἢ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν πάντων τῇ διανοίᾳ ἐπιβάλλομεν, ἐν τῷ τεσσαρακοστῶ ἐνάτῳ ἐφεξῆς εὐθύς γράφων εἶπεν ὅτι καί «τῶν

μεθεκτῶν ἀπειράκις ἀπείρωσ ὁ Θεός ὑπερεξήρηται», τῆς ἀνάρχου δηλαδή, ταυτόν δ' εἰπεῖν ἀκτίστου, ἐκείνης ἀγαθότητος καὶ ἀγιότητος καὶ ἀρετῆς. Οὐκ οὖν ταυθ' ἀπλῶς ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν οὐθ' ἢ ἄκτιστος ἀγαθότης οὔτε ἢ αἰδιος δόξα ἢ ζωὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ τούτων γάρ (σελ. 662) ὡς αἴτιος ὁ Θεός ὑπερεξήρηται. Ζωὴν δέ λέγομεν αὐτόν καὶ ἀγαθότητα καὶ τὰ τοιαῦτα, καλοῦντες αὐτόν ἀπὸ τῶν παραστατικῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, ἐπεὶ, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, πίστωσις πάσης οὐσίας ἢ κατὰ φύσιν καθέστηκε ταύτης ἐνέργεια, τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν φύσιν ἀνάγουσα· κατὰ δέ τὸν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον καὶ τοὺς ἄλλους πατέρας ἅπαντας, «ἐνέργειά ἐστὶ φυσικὴ ἢ δηλωτικὴ πάσης οὐσίας δύναμις, ἧς μόνον ἐστέρηται τό μὴ ὄν· τό γάρ ὄν, οὐσίας τινός μετέχον, καὶ τῆς δηλούσης αὐτὴν φυσικῶς μεθέξει πάντως δυνάμεως». Ἀλλά καὶ ὡς ὅλον ἐν ἐκάστη ὄντα τῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ἀφ' ἐκάστης ὀνομάζομεν αὐτόν, ἀφ' οὗ διαδείκνυται καὶ τό πασῶν τούτων ὑπερεξήρησθαι. Πῶς γάρ πολλῶν οὐσῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν, ὅλος ἐν ἐκάστη παντάπασιν ἀμερίστως ἐνυπῆρχεν ἄν καὶ ἀφ' ἐκάστης ὅλος ἐωρατό τε καὶ ἐκαλεῖτο διὰ τό τῆς ἀμεροῦς ἀπλότητος ὑπερφυές εἰ μὴ τούτων ἀπασῶν ὑπερανέστηκε;

Καὶ μὴν εἰσὶν αἱ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐνεργειῶν ἀρχὴν καὶ λῆξιν ἔσχον, ὡς καὶ τοῦτο πάντες οἱ ἅγιοι συμμαρτυρήσουσιν. Εἰ γάρ καὶ ὁ πάντα δοκῶν ἀκριβῶς γινώσκων οὗτος τὴν ἀρχὴν ἔχον ἅπαν καὶ κτιστὸν ἠγεῖται, διό καὶ ἐν εἶναι φήσας ἀναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐπήνεγκεν ὡς ἀντιδιηρημένον, «τά δέ παρά ταύτην γενητῆς ὑπάρχει φύσεως», εἰ γοῦν ἐκεῖνος τὰ ἀρχὴν λαβόντα καὶ κτιστά ἅπαντα δοξάζειν, ἀλλ' ἡμεῖς πάσας μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας ἀκτίστους ὑπαρχούσας οἶδαμεν, οὐ πάσας δέ ἀνάρχους. Εἰ γάρ καὶ μὴ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ τῆς κατὰ ταύτην πράξεως, δηλαδή τῆς κατὰ τὰ δεδημιουργημένα ἐνεργείας, γέγονεν ἀρχὴ καὶ τέλος, καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Μωϋσῆς εἰπὼν «κατέπαυσεν ὁ Θεός ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων, ὧν ἤρξατο ποιῆσαι», πῶς οὖν οὐκ ἄλλο παρά τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἢ ὑπερουσιότητος ἐκείνη εἶη; Ἀλλ' ἐρεῖ τὰς ἀνάρχους ἐνεργείας ταυτόν ἐκείνη εἶναι; (σελ. 664) Ἀλλ' εἰσὶν αἱ τῶν τούτων τέλος ἔσχον, εἰ καὶ μὴ ἀρχὴν, ὅ καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως ὁ μέγας εἶρηκε Βασίλειος. Οὐκ ἄρα ταυτόν οὐδέ τοῖς ἀνάρχοις ἐνεργείαις ἢ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν καὶ ὅτι πάσης ἐνεργείας οἰσθητοῦν οὐ μόνον ὑπερεξήρημένη δείκνυται ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ «ἀπειράκις ἀπείρωσ» κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα Μάξιμον.

Ὁ δὲ μακάριος Κύριλλος, «ἐνέργεια» φησί, «θεοπρεπῆς καὶ δύναμις ἐστὶ τό εἶναι πανταχῆ καὶ χωρεῖν μὲν διὰ πάντων τὸν Θεόν, χωρεῖσθαι δέ ὑπ' οὐδενός». Οὐ τοίνυν τοῦτο φύσις Θεοῦ, τό εἶναι πανταχοῦ, εἴπερ μηδὲ ἡμῖν φύσις ἐστὶ τοῦτο μόνον, τό εἶναι που. Τό γάρ μηδαμῶς οὐσία ὄν, πῶς ἄν ἡμῶν οὐσία εἶη; Οὐκ ἄρα ταυτόν παντάπασιν ἐπὶ Θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια, εἰ καὶ ὅλος ἐν ἐκάστη ἐνέργεια δείκνυται διὰ τό τῆς οὐσίας ἀμερές. Ἰωάννης δὲ ὁ Χρυσορρήμων «οὐσιώδη ἐνέργειαν» φησί «Θεοῦ τό μηδαμοῦ εἶναι, οὐ τῷ μὴ εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὑπερεῖναι τόπου καὶ χρόνου καὶ φύσεως». Σὺ τοίνυν τάχα καὶ τό μηδαμοῦ εἶναι οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἐρεῖς, ὁ μηδεμίαν διαφορὰν εἰδῶς οὐσίας τε καὶ ἐνεργείας. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, «πῶς οὐ καταγέλαστον», φησί, «τό δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τό προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν, τό προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι;». Μάξιμος δὲ ὁ θεῖος, «ἢ ἀγαθότης» φησί, «καὶ πᾶν εἶ τι ἀγαθότητος ἐμπεριέχεται λόγῳ καὶ ἀπλῶς πᾶσα ζωὴ καὶ ἀθανασία καὶ ὅσα περὶ τὸν Θεόν οὐσιωδῶς θεωρεῖται ἔργα Θεοῦ εἰσι καὶ οὐκ ἠργημένα χρονικῶς· οὐ γάρ ποτε πρεσβύτερον ἀρετῆς τό οὐκ ἦν, οὐδέ τινος ἄλλου τῶν εἰρημένων, κἄν τὰ μετέχοντα αὐτῶν κατ' αὐτὰ ἦρκται τοῦ εἶναι χρονικῶς». Οὐδὲν ἄρα τῶν τοιούτων οὐσία τοῦ

Θεοῦ ἐστίν, οὔτε ἄκτιστος ἀγαθότης, οὔτε ἡ ἄναρχος καὶ ἀίδιος ζωὴ οὐ γὰρ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν τοιαῦτα πάντ' ἔστιν.

(σελ. 666) Ὡς κοινῇ πάντες οἱ ἅγιοι πατέρες ἐπὶ τῆς ἀκτίστου φασὶ Τριάδος οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ὄνομα τῆς φύσεως δηλωτικόν, τῶν δὲ ἐνεργειῶν ἔστι τὰ ὀνόματα. Καὶ γὰρ ἡ θεότης ἐνεργείας ἐστὶ δηλωτικόν, τό θεεῖν ἢ τό θεᾶσθαι ἢ τό αἶθειν ἢ τὴν αὐτοθέωσιν δηλοῦν. Ταῦτό δὲ τῷ ὀνομαζομένῳ τό ὑπερώνυμον οὐκ ἔστιν· οὐ ταῦτό ἄρα οὐσία καὶ ἐνέργεια Θεοῦ. Εἰ δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ θεότης κυρίως τὴν τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ, κτιστὰ δὲ εἰσὶν αὐτὰ κατὰ σέ, κτιστὴ ἐστὶ κατὰ σέ καὶ ἡ θεότης τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὐ μόνον ἄκτιστος ἀλλὰ καὶ ἄναρχος· οὐ γὰρ ἤρξατό ποτε τοῦ θεᾶσθαι τὰ ὄντα ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν ὑπέρκειται δ' ὅμως καὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἢ ὑπερώνυμος οὐσία τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον τό οὕτως ἐνεργοῦν, τοῦ ἐνεργουμένου, καὶ τό ὑπερώνυμον, τοῦ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὀνομαζομένου. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα Θεὸν ἕνα σέβειν καὶ θεότητα μίαν οὐδαμῶς προσίσταται, ἐπεὶ μὴδ' ἥλιον ἕνα καὶ φῶς ἕν αὐτοῦ νομίζουσιν, τό καὶ τὴν ἀκτῖνα ἥλιον καλεῖσθαι. Ὅρας ὅπως ἡμεῖς ἀκριβῶς ὁμολογοῦμεν τοῖς ἁγίοις.

Σύ δὲ ὁ τὰ μεθεκτὰ λέγων κτιστὰ καὶ οὐχὶ τὰ ἔργα πάντα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας πάσας τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν ἔχειν χρονικὴν καὶ τέλος, ὡς τῆς παραπληξίας καὶ τῆς πάντα τολμώσης ἀδεῶς ἀπονοίας, ἀσεβεῖς ἀποφαινόμενος καὶ ἀφορισμῶ καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλων τούς καὶ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἐπέκεινα κατ' οὐσίαν τὸν Θεὸν δοξάζοντας ἁγίους, ἐπεὶ κατ' αὐτὴν πάσης ὑπέρκειται θέσεως τε καὶ ἀφαιρέσεως, οὐ τοίνυν τοιαῦτα λέγων καὶ φρονῶν ἔχεις ὅπως δεῖξις μὴ τοῖς ἀπ' αἰῶνος κακοδόξοις ἐναριθμοῦς ὦν, καὶ ταῦτ' οὐχὶ τὰς ἐνεργείας μόνον πάσας καὶ πάντα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς δυνάμεις τῆς αὐθυπερουσίου φύσεως ἐκείνης κτιστὰς ἀποφαινόμενος; Καίτοι τοῦνομα τοῦτο, “ἡ οὐσία”, μῖα τῶν τοιούτων δυνάμεων σημαντικόν ἐστὶ ἐπὶ Θεοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου Διονύσιος, (σελ. 668) «εἰ τὴν ὑπερούσιον κρυφίότητα Θεὸν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ἢ φῶς ἢ λόγον ὀνομάσομεν, οὐδὲν ἕτερον νοοῦμεν ἢ τὰς εἰς ἡμᾶς ἐξ αὐτῆς προαγομένης δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ ζωογόνους ἢ σοφοδώρους». Ὅταν οὖν αὐτὸς λέγῃς ἕν εἶναι μόνον ἄναρχον, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν μόνην δίδως ἡμῖν νοεῖν Θεοῦ δύνάμιν ἄναρχον, τὴν οὐσιοποιόν, τὰς δὲ παρά ταύτην ὑπὸ χρόνον. Πῶς οὖν ἡ μὲν οὐσιοποιός τοῦ Θεοῦ δύνάμις ἄναρχος, ἡ δὲ ζωοποιός ἔξει χρονικὴν ἀρχὴν, ἢ τε ζωογόνος καὶ ἢ σοφοδοτός; Ἡ γὰρ πᾶσα ἄναρχος θεία δύνάμις ἐστὶν ἢ οὐδεμία. Σύ δὲ τὴν μίαν μόνην λέγων καὶ κατασκευάζων ἄκτιστον, τὰς ἄλλας ἐκβάλλεις τοῦ ἀκτίστου πάσας δὲ κτιστὰς ἀποφαινόμενος, συνεκβάλλεις καὶ τὴν μίαν. Τοιοῦτον γὰρ τό ψεῦδος καὶ ἑαυτῶ ἀνακόλουθόν ἐστὶ καὶ αὐτεπίβουλον, εἰκότως, ἵνα ἢ καὶ πρὸς αὐτό ψευδὲς τε καὶ λυμαντικόν, αὐτό ἐφ' ἑαυτό χωροῦν καὶ αὐτό ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ καταψευδόμενον.

Ἄλλ' ἐρεῖ διὰ τῆς οὐσίας ἐκεῖνο λέγειν, τό μοναχῶς καὶ ἐνιαίως ἔχον ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς δυνάμεις ταύτας; Ἀλλὰ πρῶτον μὲν Θεὸν ἔδει τοῦτο ὀνομάσαι· ταύτην γὰρ τὴν φωνὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπ' ἐκεῖνου παρελάβομεν. Καὶ τῷ Μωϋσῆϊ δὲ χρηματίζων ὁ Θεός, οὐκ εἶπεν «ἐγὼ εἰμι ἡ οὐσία», ἀλλ' «ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν»· οὐ γὰρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὦν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἡ οὐσία· αὐτὸς γὰρ ὁ ὦν ὅλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τό εἶναι. Ἐπειτα, εἰ καὶ ἀντὶ τῆς “οὐσίας” τῆ “Θεός” ἐχρήσατο φωνῆ, ἔδει προσχρησασθαι τῷ “φύσει”, καὶ ταῦτα περὶ τῆς χάριτος καὶ τῶν χάριτι θεῶν, οὐς καὶ χάριτι ἀνάρχους καὶ ἀκτίστους οἱ ἅγιοι φασι, τῆς ὑποθέσεως τῶν λόγων οὐσης. Ἐδει τοίνυν λέγειν, «εἰς ὁ φύσει ἄναρχος Θεός». Οὗτος δὲ καὶ τό Θεός ἀμείψας καὶ τό φύσει καταλιπὼν, ὡς ἐνήν κλέψαι τούς ἀκούοντας προήνεγκε τὸν λόγον, οὐκ ἐκεῖνο λέγων μόνον ἄναρχον, τό ἐνιαίως τὰ πάντα συνέχον καὶ (σελ. 670) προέχον· εἰ γὰρ τοῦτο ἔλεγε, πῶς ἂν τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις φυσικὰς δεικνύειν ἐσπούδαζε κτιστὰς;

‘Οτι δ’ οὗτος τὰς δυνάμεις κτιστὰς ἡγεῖται τοῦ Θεοῦ, ἄκουσον φανερώς αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος. Προενεγκῶν γάρ τόν μέγαν Διονύσιον φάσκοντα «μεθεκτῶς αὐτοεῖναι καί αὐτοζωὴν καί αὐτοθεότητα τὰς ἐκδιδομένας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις, ὧν τὰ ὄντα οἰκείως ἑαυτοῖς μετέχοντα καί ζῶντα καί ἔνθεα καί ἔστι καί λέγεται, διό καί πρώτως αὐτῶν ὁ ἀγαθὸς ὑποστάτης λέγεται εἶναι», συλλογιζόμενος ἐκ τούτων ἐφεξῆς οὗτος, «οὐκοῦν», φησὶν, «ἢ ἐνταῦθα αὐτοθεότης καί τᾶλλα, ἃ σαφῶς δυνάμεις ὁ μέγας ὠνόμασεν, οὐκ αἰεὶ εἰσιν, ἀλλὰ καί τούτων ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ἀγαθός» καί πάλιν, «ἔφη μὲν τις θεαρχίαν εἶναι τινα καί θεότητα, ἧς ἐξηρήσθαι τὴν πάντων ἀρχὴν, αἰεὶ δέ οὐδαμῶς εἶπεν αὐτὴν εἶναι γάρ καί ταύτης ὑποστάτην τὴν πάντων αἰτίαν» καί πάλιν, «ἢ μὲν ἀμέθεκτος δόξα τοῦ Θεοῦ αἰδίου μὲν, οὐ μὴν ἕτερον τῆς οὐσίας, ἢ δέ μεθεκτὴ ἕτερον μὲν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν αἰδίου· καί ταύτης γάρ ὑποστάτης ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία». ‘Οτι μὲν οὖν ψευδὸς ἐστὶν ὡς ἢ αἰδίου δόξα τοῦ Θεοῦ ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἢ ἀμέθεκτος, ἔδειξεν ὁ θεωρὸς δόξης αἰδίου τοὺς ἀγγέλους εἰρηκῶς, ὃ καί ἀνωτέρω εἶπον, δι’ οὗ καί ὡς ἢ αἰδίου τοῦ Θεοῦ δόξα μεθεκτὴ συναποδείκνυται· τό γάρ τοῦ Θεοῦ ὄρατόν ὀπωσδήποτε καί μεθεκτόν. Ἀλλὰ καί ὁ μέγας Διονύσιος, «κυκλικῶς», φησὶν, «οἱ θεῖοι κινοῦνται νόες, ἐνούμενοι ταῖς ἀνάρχοις καί ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσι τοῦ καλοῦ καί ἀγαθοῦ». Πῶς οὖν αἱ ἀνάρχοι καί ἀτελευτήτοι ἐλλάμψεις αὗται οὐχ ἕτεράι εἰσι τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ, διαφορὰν πρὸς ταύτην ἔχουσαι, εἰ καί ἀχώριστοι αὐτῆς εἰσι; Πρῶτον μὲν γάρ ἐκείνη ἓν, αἱ δέ ἐλλάμψεις αὗται πλείους, ἀναλόγως καί τοῖς μετέχουσιν οἰκείως ἐνιέμενοι καί τῇ διαφορῶ τούτων δεκτικῇ (σελ. 672) δυνάμει πληθυνόμεναι· καί γάρ οὕτω καί «Πνεύματος ἁγίου μερισμοί», κατὰ τόν Παῦλον. Ἐπειτ’ ἐκείνη μὲν ὑπερούσιος οὐσία, ταύτης δ’ εἶναι τὰς ἐλλάμψεις ταύτας ἐνεργείας ἢ ἐνέργειαν οὐδένα οἶμαι ἀντερεῖν, ἀλλ’ οὐδ’ ὅτι μεθεκταὶ εἰσιν, ἐκείνης οὐσης ἀμεθέκτου.

Καί μὴν πᾶσα ἔνωσις δι’ ἐπαφῆς αἰσθητῆς μὲν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, νοερᾶς δ’ ἐπὶ τῶν νοερῶν· ἐπεὶ δ’ ἔνωσις ἐστὶ τῶν ἐλλάμψεων ἐκείνων, καί ἐπαφὴ ἄρα, δηλονότι νοερά, μᾶλλον δέ πνευματικὴ. Ἡ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀνέπαφος καθ’ ἑαυτήν. Ἐτι ἢ πρὸς τὰς ἐλλάμψεις ἔνωσις, τί γε ἄλλο ἢ ὄρασις ἐστὶν; Ὅραταὶ ἄρ’ εἰσὶν ἐκεῖναι αἱ ἐλλάμψεις τοῖς ἡξιωμένοις· ἢ δέ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀόρατός ἐστι παντάπασι· καί μὲν δὴ αἱ ἀνάρχοι καί ἀτελευτήτοι ἐλλάμψεις φῶς εἰσιν ἀνάρχον καί ἀτελευτήτον. Ἔστιν ἄρα φῶς αἰδίου ἄλλο παρά τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ οὐσία καί αὐτὸ ὑπάρχον, ἄπαγε, ἀλλ’ ἐνέργεια τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης. Ἐπεὶ δ’ ἀνάρχόν ἐστι καί ἀτελευτήτον τουτί τό φῶς, οὔτε αἰσθητόν ἐστὶν οὔτε νοητόν κυρίως, ἀλλὰ πνευματικόν καί θεϊκόν, τῶν κτιστῶν πάντων ὑπεροχικῶς ἐξηρημένον· τό δέ μήτε αἰσθητόν μήτε νοητόν οὐδ’ αἰσθήσει ἢ αἰσθήσει ὑποπίπτει οὐδέ νοερά δυνάμει καθ’ αὐτήν. Οὐκοῦν οὐ μόνον τό ὀρώμενον, ἀλλὰ καί ἡ ὀρώσα δύναμις τό πνευματικόν ἐκεῖνο φῶς, οὗτ’ αἰσθησίς ἐστὶν οὔτε νόησις, ἀλλὰ πνευματικὴ τις δύναμις, τῶν κτιστῶν λογικαῖς καθαραῖς φύσεσιν ἐγγινομένη χάριτι.

Διὰ τοῦτο καί Γρηγόριος ὁ μέγας θεολόγος οὐ μόνον «θεωρούς δόξης αἰδίου» τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους εἶρηκεν, ἀλλὰ καί «αἰδίως», δεικνύς ὡς οὐ κτιστῆ, φυσικῇ καί νοερά δυνάμει τὴν αἰδίου δόξαν οἱ ἄγγελοι θεωροῦσι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δυνάμει αἰδίω, πνευματικῇ καί θεϊκῇ, «οὐχ ἵνα δοξασθῇ Θεός», φησὶν, «οὐ γάρ ἐστὶν ὃ προστεθῆσεται τῷ πλήρει καί (σελ. 674) τοῖς ἄλλοις χορηγῶ τῶν καλῶν, ἀλλ’ ἵνα μὴ λείπη τό εὐεργετεῖσθαι καί ταῖς πρώταις μετὰ Θεόν φύσεσιν». Ὅρα ὡς οὐκ ἀπό φύσεως ἔχουσι τὴν αἰδίου δόξαν αἰδίως ὀρᾶν, ἀλλ’ ὑπὸ τῆς αἰδίου φύσεως εὐεργετούμενοι τὴν δύναμιν ταύτην καί τὴν θεωρίαν προσλαμβάνονται, καθάπερ καί οἱ ἅγιοι; «Τό γάρ κινήθην ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου κίνησιν αἰδίου, ζῶον ἅγιον ἐγένετο» κατὰ τόν μέγαν Βασίλειον· «ἔσχε δέ ἄνθρωπος, πνεύματος εἰσοικισθέντος

ἐν αὐτῷ, ἀξίαν προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου, Θεοῦ, ὧν πρότερον “γῆ καὶ σποδός”. Τοιαύτης δὲ δυνάμεως οἱ νόες εὐμοιροῦντες, αὐτοὶ λέγονται ὄραῖν, οὕτω κατὰ νοῦν καὶ ὑπὲρ νοῦν ἔστι τό φῶς ἐκεῖνο· ἀλλά καὶ ἑαυτοὺς λέγονται ὄραῖν, αὐτοπτικόν γάρ ἐκεῖνο ἔστι τό φῶς, ἐπεὶ γνωστικῆ κτιστῆ δυνάμει ἄληπτον, ὁρατόν δὲ τοῖς ἀξίοις.

Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Διονύσιος «κυκλικῶς εἶπε κινεῖσθαι τοὺς νόας, ἐνουμένους ταῖς ἀνάρχοις καὶ ἀτελευτήτοις ἐλλάμψεσιν. Ἐπιστῆσαι δὲ καὶ τοῦτο χρή, ὡς οὐχ ἀπλῶς ὁ πάνθ’ ὑπὲρ ἅπαντας ἠκριβωμένος οὗτος κυκλικῶς τοὺς νόας εἶρηκε κινεῖσθαι ταῖς ἀνάρχοις ἐνουμένους ἐλλάμψεσιν, ἀλλά “λέγεσθαι” κινεῖσθαι, ὑποσημαίνων, ὡς ἐγῶμαι, τό μή φυσικὴν αὐτοῖς εἶναι τὴν τοιαύτην ἔνωσιν, εἰ καὶ διὰ τό μολυσμοῦ πείραν οὐδέποτε λαβεῖν συγκεκληρωμένοι τυγχάνουσιν ἐξ ἀρχῆς τῆ χάριτι. Ὅτι δὲ τό τοιοῦτο φῶς καὶ ἡ ὄρωσα τοῦτο δύναμις οὐ φυσικῶς τοῖς ὑπερκοσμίοις ἐννεσθιν ἀγγέλοις καὶ παρά τοῦ ἐχθίστου τούτοις ἐν μαρτυρίαν αὐθις ἀξιοπιστοτέραν, ὃ φασι παρίσασθαι· τό γάρ ἔκπτωσιν ἐκείνων καὶ δαιμόνιον φύλον τοῦ μέν φωτός καὶ τῆς ὀρώσης τοῦτο δυνάμεως ἐστέρηται, οὐδενός δὲ τῶν φυσικῶν οὐκ ἄρα φυσικόν οὔτε τό φῶς οὔτε ἡ ὄρασις ἐκείνη. Καί μὴν οὐδέ νοήσεως ἐστέρηται τό δαιμόνιον φύλον· νόες γάρ εἰσι καὶ τό εἶναι οὐκ ἀποβεβλήκασι καί, «οἶδά σε τίς εἶ», φασίν, (σελ. 676) «ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ», ὅς «καὶ οὐκ ἠφίει τά δαιμόνια λαλεῖν, ὅτι ἤδειςαν τόν Χριστόν αὐτόν εἶναι». Διό καὶ ὁ θεολόγος εἶπεν· «ἀπιστεῖς τῆ θεότητι; τοῦτο οὐδέ οἱ δαίμονες». Εἰ δὲ θεότητα ἴσασι, καὶ τοῦτ’ εἰδέναι αὐτοὺς ἀνάγκη, ὅτι τῶν κτιστῶν οὐδέν ἐστιν ἐκείνη.

Οὐκ ἄρα γινώσις ἔστι τό φῶς ἐκεῖνο, οὔτε ἡ διὰ καταφάσεων οὔτε ἡ δι’ ἀποφάσεως προσγενομένη. Καί μὴν δὴ νοῦς μέν ἐστι τῶν πονηρῶν ἕκαστος ἀγγέλων, ἀλλ’ “ἀσσύριος”, προφητικῶς εἶπεῖν, κακῶς χρώμενος τῆ γνώσει· τῷ δὲ φωτὶ ἐκείνῳ χρῆσθαι τιναν κακῶς οὐκ ἐνὶ πρός γάρ τά χεῖρω νεύσαντος εὐθύς ἀφίπταται, καταλιπὼν ἔρημον Θεοῦ τόν πονηρᾶ χρησάμενον συγκαταθέσει. Τοιγαροῦν τό φῶς ἐκεῖνο καὶ ἡ ἔλλαμψις νόησις οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ὁμωνύμως λέγοιτο, μάλιστα διὰ τόν εὐμοιροῦντα νοῦν, ὡσπερ καὶ θεότης διὰ τόν ἐνεργοῦντα τὴν ἀπόρρητον χάριν· θεοποιός γάρ ἐστιν ἐνέργεια, τοῦ ἐνεργοῦντος Πνεύματος ἠκιστα χωριζομένη, ἠργμένου μὲν τοῦ διὰ καθαρότητα πεφωτισμένου καὶ κατ’ αὐτό τό πεφωτισθαι, διό καὶ καθαρότης τοῦτο παρά τῶν πατέρων ὀνομάζεται, τοῦ δὲ φωτός καὶ τῆς ἐλλάμψεως ἀνάρχου οὔσης. Καὶ τοῦτο δείκνυται μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή τῶν ἀγγελικῶς πεφωτισμένων ἐπιτυχόντων τῆς θεώσεως, οἱ κατὰ τόν πολὺν τά θεῖα Μάξιμον «τῆς ἀφανοῦς καὶ ὑπεραρρήτου δόξης τό φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων καὶ αὐτοὶ δεκτικοὶ γίνονται καθαρότητος».

Εἰ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν, ἐξετάσομεν, δι’ ἣν ὁ καινοφανής οὗτος τὴν θεοποιόν δωρεάν τοῦ Πνεύματος, μᾶλλον δὲ πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, κτιστάς εἶναι κατεσκεύασε, μετὰ τὴν πονηρὰν ἐκείνην τῶν αἰρέσεων πηγὴν, ἣν ἀνωτέρω ἀπηλέγξαμεν, οὐδεμίαν εὐρήσομεν ἑτέραν ἢ ὅτι τόν Θεόν ὑποστήσαι ταύτας ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τοῦτο δὲ ὑπαρξιν δηλοῖ μόνον, ἀλλ’ οὐχὶ καὶ τόν τρόπον τῆς ὑπάρξεως· τοιγαροῦν καὶ ἐπὶ τῶν κτιστῶς ὄντων καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτίστως ὄντων (σελ. 678) ἐκ Θεοῦ ρηθεῖ ἄν. Ὁ γάρ μέγας Βασίλειος ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ ἐχρήσατο τῆ λέξει ταύτη εἰπὼν, «ὁ γάρ τετοκῶς βῶλους δρόσου οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους καὶ τόν Υἱόν ὑπεστήσατο;», κάπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, «Πνεῦμα» γάρ, φησί, «στόματος Θεοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἕξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτό κρίνης, ἀλλ’ ὡς ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχον δοξάζης»· καὶ πάλιν, «τοῦτο τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τό διὰ τοῦ Υἱοῦ γνωρίζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Πατρός ὑφεστάναι». Πολλαχοῦ δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὑπόστασιν ὀνομάζει τὴν τοῦ Υἱοῦ προαιώνιον γέννησιν. Σὺ τοίνυν τάχ’ ἂν ἡμῖν διὰ τὰ τοιαῦτα προσρήματα καὶ τόν Υἱόν ἢ καὶ τό Πνεῦμα τό ἅγιον ἀποδείξῃς κτίσμα, ὁ δι’ οὐδέν ἕτερον τὰς θείας δυνάμεις κτιστάς εἶναι

ἀποφαινόμενος ἢ ὅτι καὶ τούτων ὑποστάτις ἐστὶν ἢ πάντων αἰτία. Καὶ οὐδέ τοῦτο συνεώρακας ὡς ἐκεῖ ταύτας τὰς δυνάμεις καθ' ὑπεροχὴν μὴ οὔσας ἔδειξεν ὁ μέγας Διονύσιος· εἰπὼν γάρ, «τὰς ἐκδιδομένας ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου προνοητικὰς δυνάμεις», ἐπήγαγεν, «ὧν τὰ ὄντα μετέχοντα καὶ ὄντα λέγεται», πάντως ὡς τῶν δυνάμεων ἐκείνων οὐσῶν ὑπὲρ τὰ ὄντα. Καὶ μὴν ὁ σοφὸς τὰ θεῖα Μάξιμος ἠργμένα λέγων τὰ μετέχοντα, οὐκ ἠργμένα φησὶ τὰ μεθεκτά.

Τὰς γοῦν ἐκ τῆς ὑπερουσίου κρυφίότητος προϊούσας δυνάμεις ἐκθεωτικὰς ἢ οὐσιοποιούς ἢ σοφοδώρους τῶν μετεχόντων εἶναι νομίζεις ἢ τῶν μεθεκτῶν; Ἄλλ' εἰ τῶν μετεχόντων, δεήσει δυνάμεις ὁμοίας ζητεῖν ἑτέρας, ὧν μεθέξουσιν. Ὅρᾳς ὡς αἱ δυνάμεις ἐξ ἀνάγκης τῶν μεθεκτῶν, ἀλλ' οὐ τῶν μετεχόντων εἰσὶ; Πρὸς δέ, εἴπερ ἡ ἐκθεωτικὴ δύναμις ἑτέρας ἐκθεωτικῆς δεῖται, καὶ γάρ οὕτω μετέχον, ἀλλ' οὐ μεθεκτόν ἂν εἴη, κάκεινη δεήσει ἄλλης καὶ ταύτη πάλιν (σελ. 680) ἑτέρας καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον. Ἡ ἐκθεωτικὴ ἄρα δύναμις μεθεκτόν, ἀλλ' οὐ μετέχον ἐστίν. Ἔτι, ἐπειδήπερ εἰσὶ τὰ μετέχοντα Θεοῦ, ἢ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μεθέξουσιν ἢ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἐνεργείας. Ἀλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργείας οὐ μεθέξουσι μετέχοντα γάρ καὶ ταῦτά εἰσι καὶ κτιστά κατὰ τὴν σὴν σοφίαν· οὐκοῦν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ μεθέξουσιν, ὅπερ ἄτοπὸν ἐστὶ. Προσέτι καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις, εἰ μὴ τῶν μεθεκτῶν, ἀλλὰ τῶν μετεχόντων εἶεν, τίνος γε ἄλλου μεθέξουσιν ἢ τῆς ὑπερουσίου οὐσίας τοῦ Θεοῦ; Οὐ γάρ δυνάμεων ἑτέρων πάλιν ὁμοίων. Δύο τοίνυν τὰ ἄτοπα συμβήσεται· τό τε μεθεκτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τό τὰς δυνάμεις οὐσίας γεγενῆσθαι καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐσίας, ἀλλ' οὐσίας Θεοῦ· ἢ μὲν γάρ δυνάμεις πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας τό ἀποτέλεσμα γίνεται· ἢ δέ οὐσία τοῦτ' αὐτό ἐστὶ μετεχομένη καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας κατὰ μετοχὴν ποιεῖται τὰ μετέχοντα. Ὅρᾳς τὴν ἀτοπίαν ὄσην, καὶ ὡς ὁ λέγων τῶν μετεχόντων εἶναι τὰς δυνάμεις καὶ κτιστάς, καθάπερ οὗτος, ὄντως πολυθέος ἐστίν, οὐχὶ μίαν εἶναι δεικνύς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πολλὰς καὶ διαφόρους;

Ἡμεῖς οὖν οἱ Θεὸν ἓνα προσκυνοῦντες παντοδύναμον, τῶν μεθεκτῶν εἶναι τὰς δυνάμεις ἴσμεν τοῦ Θεοῦ, συμφώνως τοῖς ἀγίοις, καὶ οὐδέποτε ἠργμένας πάσας, οὐχ ὡς ἐνεργεῖν ἀλλ' ὡς ὑπάρχειν, εἰ καὶ μὴ καθ' ἑαυτάς· μεθεκτάς μὲν γάρ, ὡς ἐν Θεῷ προϋπαρχούσας, ὁ μέγας ἔφη Διονύσιος, τὰ δέ μεθεκτά οὐδέποτε ἠρξατο, κατὰ τὸν θεῖον Μάξιμον, τοῦ εἶναι, οὐδ' ἔστι «πρεσβύτερον αὐτῶν τό “οὐκ ἦν”», ἀλλ' αἰεὶ εἰσιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ, περὶ αὐτὸν ἀχωρίστως αἰεὶ ὄντα καὶ ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχοντα συναϊδίως. Οὐ γάρ δή φοβηθησόμεθά σου τὰ τῆς ματαιοτεχνίας σοφίσματα καὶ τὰς διθεΐας καὶ πολυθεΐας καὶ τοὺς συνθέτους θεοὺς, ἃ σύ καθάπερ τινὰ μορμολύκια καθ' ἡμῶν καὶ τῶν ἀγίων προβάλλῃ, δεδιττόμενος μὴ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, εὖ ἴσθι, ἀλλὰ τὰ νήπια, καὶ δι' ὧν (σελ. 682) ἃ σύ πάσχεις ἡμῶν καταψεύδη τοῖς σεαυτοῦ λόγοις ὡς πολλάκις δείκνυται περιτρεπόμενος καὶ σαυτῷ συγκατασπάσαι τοὺς ἄλλους, φεῦ, ἐπιχειρῶν, ὡς τῶν ὀρθῶν δογμάτων συναπαγάγοις δολίως, περιβάλλων τοῖς ἐκ τῶν λόγων τεχνάσμασιν.

«Ἡ μὲν γάρ», φησὶν, «αἰδία καὶ ἄκτιστα πολλὰ φατε, ὑφειμένα τε καὶ τό τούτων ὑπερκεείμενον, πολλοὺς λέγετε θεοὺς, ἢ δέ μὴ διηρημένως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑφεστηκότα καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ τό μὲν δόξαν ὀρατὴν, τό δέ οὐσίαν ἀόρατον, ὡς ἔχοντος αἰδίδως καὶ ἀμφοτέρα, τοὺς δύο θεοὺς εἰς ἓνα συνάγετε σύνθετον Θεόν». Πρὸς τίνα οἱ τοιοῦτοι λόγοι καὶ ἡ ἄσχετος καταφορά καὶ τὰ ἀπηγορευμένα ταῦτα ἐκγλήματα, μᾶλλον δέ ληρήματα; Ἡ πᾶσι δῆλον, κἂν ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Ἀκηκόατε γάρ τῶν εἰρηκότων ἀγίων τὰ μεθεκτά πολλὰ τε καὶ πάντα ἄναρχα καὶ τὸν Θεὸν ἀπειράκις ἀπείρως ὑπεξηρημένον τούτων καὶ τοὺς εἰπόντας τὴν θεωρητικὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ αἰδίδιον καὶ συναϊδίον αὐτῷ. Δῶμεν δ' ὅμως ἡμεῖς διὰ βραχέων λόγον ὅπως ταῦτα λέγεται· καὶ γάρ καὶ ἡμεῖς συνάδομεν ἐκείνοις.

Ἡμεῖς, ὧ βέλτιστε, ταῦτα πάντα ἔχειν τόν Θεόν φαμεν, μᾶλλον δέ, ἵνα κατά τόν μέγαν Διονύσιον εἴπωμεν, προέχειν καί ὑπερέχειν ἀσχέτως καί συνειλημμένως καί ἐνιαίως, ὡς ἡ ψυχή ἔχει μονοειδῶς ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προνοητικές τοῦ σώματος δυνάμεις. Ὡς οὖν ἡ ψυχή καί τῶν ὀφθαλμῶν ἐκκεκομμένων ἢ τῶν ὠτῶν ἐκκεκωφημένων ἐν ἑαυτῇ ἔχει κατ' οὐδέν ἦττον τὰς προνοητικές τοῦ σώματος δυνάμεις, οὕτω καί τοῦ κόσμου μήπω ὄντος τὰς προνοητικές τοῦ κόσμου δυνάμεις εἶχεν ὁ Θεός· καί ὡς ἡ ψυχή οὐκ ἔστιν ἀπλῶς αἱ προνοητικά δυνάμεις, ἀλλά δυνάμεις ἔχει, οὕτω δὲ καί ὁ Θεός· καί ὡς ἡ ψυχή μία καί ἀπλή καί ἀνύνθετος ἐστίν, μηδαμῶς διά τὰς ἐν αὐτῇ καί ἐξ αὐτῆς δυνάμεις πολλαπλασιαζομένη (σελ. 684) ἢ συντιθεμένη, οὕτω καί ὁ Θεός, οὐ πολυδύναμος μόνον ἀλλά καί παντοδύναμος ὑπάρχων, διά τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις τοῦ ἐνιαίου καί τῆς ἀπλότητος οὐκ ἐκχωρεῖ. Πολλά δ' ἂν τῆς ψυχῆς καί ἔργα καί σεαυτόν ἐξετάζων καταμάθοις, ἃ καί σώματος διεζευγμένη ἔχει καί τῷ σώματι τούτων μεταδίδωσι συνεζευγμένη. Οὐ μὴν ἀλλά τήν αὐτοζωήν καί αὐτοθέωσιν καί τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἀρχάς καί παραδείγματα λέγων ὁ μέγας Διονύσιος, οὐ προέχειν τόν Θεόν αὐτά φησι. Πῶς οὖν ἃ προέχει ὁ Θεός ἀρκτά; Εἰ δέ καί ὡς δωρεάς προβάλλεται, πῶς δωρεῖται τὰ αὐτά ταῦτα ὁ αὐτός φησι, πῶς οἱ προορισμοί καί τὰ θεῖα θελήματα οὐκ ἄναρχα καί ἄκτιστά ἐστι; Πῶς οὖν ὁμολογουμένως «ἐν μόνον ἄναρχον, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, τὰ δέ παρά ταύτην γενητῆς ἐστίν φύσεως καί ἀρχήν ἔσχε χρονικήν»; Τίς ποτε τοῦτο τῶν ἀγίων εἶπεν; εἰ δέ μηδεῖς, πῶς ὁμολογεῖται;

Συνεῖρει δέ τούτῳ καί ἕτερον τῶν ὡσαύτως ὁμολογουμένων, «μηδεμίαν ἄλλην εἶναι ὄντοτητα μεταξύ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καί τῶν γενητῶν». Εἰ μὲν οὖν οὐσίαν κανταῦθα λέγει τήν δύναμιν τοῦ Θεοῦ τήν μεθεκτὴν καί οὐσιοποιόν, ἣν καί αὐτοουσιώσιν ὁ μέγας ὀνομάζει Διονύσιος, οὐκ ἔδει φάναι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καί τῶν γενητῶν ἀπλῶς πάντων μηδέν εἶναι μεταξύ, ἀλλά τῶν γενητῶν μόνον οὐσιῶν, ἐπεὶ τῶν ζώντων ἢ ζώντων, αἰσθητικῶς ἢ λογικῶς ἢ νοερῶς, οὐχ ἡ οὐσιοποιός τοῦ Θεοῦ δύναμις ποιητικὴ ἀλλ' ἡ ζωοποιός, καί τῶν σοφισομένων ἢ σοφοποιός, καί τῶν θεουμένων ἢ θεοποιός, ἀφ' ὧν καί Θεόν καί σοφίαν καί ζωήν, ἀλλ' οὐκ οὐσίαν μόνον νοοῦμέν τε καί ὀνομάζομεν τήν ὑπερούσιον καί ἐνιαίαν κρυφίότητα ἐκείνην. Εἰ δ' ἐκείνην αὐτήν τήν ὑπερούσιον, κανταῦθα καί ἀμέθεκτον, κρυφίότητά φησι, τήν ἐν ἀποκρύφοις ὑπερανιδρυμένην (ἣν καί ἀνωτέρω μόνην ἄναρχον εἶναι ἰσχυρίζετο, περιελών αὐτῆς κακῶς τὰς συναϊδίους (σελ. 686) αὐτῆς δυνάμεις τε καί ἐνεργείας, μᾶλλον δέ τὰ θεοπρεπέστατα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ μηδέποτε ἠργμένα), εἰ τοίνυν ταύτην λέγει, καί ταύτης καί τῶν γενητῶν μηδεμίαν ἄλλην εἶναι μεταξύ ὄντοτητα φησιν, αὐτήν λοιπόν φησι τήν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ὄντοτητα τῶν γενητῶν ὡς μεθεκτὴν ὑπάρχειν· τοῦτο δέ αὐτό καταφανές καί διά τοῦ μηδεμίαν ἄλλην φάναι πεποίηκεν· εἰ γάρ μή ἄλλη, αὐτὴ ἐξ ἀνάγκης. Μεθέξουσιν ἄρα τὰ γενητὰ πάντα τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Πῶς γάρ οὐ μεθέξει τῆς ὄντοτητος ἕκαστον τῶν γενητῶν; Πῶς δέ ἔσται ἡ αἰὼν ἢ χρόνος ἢ τόπος καί τὰ ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ τοῦ εἶναι, ταῦτόν δέ εἶπεν ὄντοτητος, μετέχει; Μεθέξει τοίνυν εἴπερ ἔσται τούτων ἕκαστον, ὅσα τε οὐσίαι εἰσὶ καί ὅσα μή, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ· οὐκ ἄλλη γάρ, ἀλλ' αὕτη μόνη κατά σέ τῶν γενητῶν ἐστίν ὄντοτης· καί τό πάντων ἀτοπώτατον, ὅτι οὐδέ οὐσίαι ἔσσονται τὰ οὐσίας μετέχοντα, καί ταῦτα θείας.

Εἰ δέ καί ἀρχὴ ἐστίν τῶν ὀπωσδήποτε ὄντων ἢ ὄντοτης, πῶς οὐχί καί ὑπερ αὐτήν ἐστίν ὁ ὑπεράρχιος; Εἰ δ' ἀρχὴ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐξ ἀνάγκης ὑπερέχει, πῶς οὐχ ὑπὲρ τὰ ὄντα ἢ ὄντοτης; Εἰ δ' αὕτη μὲν ὑπὲρ τὰ μετέχοντα, ὁ δ' ὑπεράρχιος ὑπὲρ αὐτήν, πῶς οὐ μεταξύ τῶν μετεχόντων καί τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἢ μεθεκτῆ ὄντοτης; Καί μὴν αἱ τοιαῦται ἅπασαι ἀρχαὶ οὐδέν ἕτερόν εἰσιν ἢ οἱ λόγοι τῶν ὄντων καί τὰ παραδείγματα, μεθεκτοὶ μὲν τοῖς οὖσιν, ἐξηρημένοι δέ τῶν ὄντων, ὡς τῷ

δημιουργικῶ νῶ ἔνυπάρχοντες καί προϋπάρχοντες, καθ' οὓς γέγονε τά πάντα. Πῶς οὖν οὐκ εἰσὶν οὗτοι μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καί τῶν μετεχόντων; Οὐ μὴν ἄλλ' ἐπειδήπερ εἰσὶ τά μετέχοντα Θεοῦ, ἡ δέ ὑπερούσιος οὐσία τοῦ Θεοῦ παντάπασι ἀμέθεκτος, ἔστιν ἄρα τι μεταξύ τῆς ἀμεθέκτου οὐσίας καί τῶν μετεχόντων, δι' οὗ ταῦτα τοῦ Θεοῦ μετέχουσιν. Ἄν δέ οὐ ἀνέλης τό μεταξύ τοῦ ἀμεθέκτου καί τῶν μετεχόντων, ὡς τῆς ζημίας, διέστησας ἡμᾶς Θεοῦ, τό συνδοῦν ἐκ μέσον ποιησάμενος καί χάσμα καί (σελ. 688) ἀδιάβατον μεταξύ θέμενος ἐκείνου καί τῆς γενέσεως καί διοικήσεως τῶν γενητῶν. Δεῖ δὴ ζητεῖν ἡμᾶς Θεόν ἕτερον οὐκ ὄντα μόνον αὐτοτελεῖ, αὐτενέργητον, αὐτόν ἑαυτόν δι' ἑαυτοῦ θεώμενον, ἀλλά καί ἀγαθόν, οὕτω γάρ οὐκ ἀρκεσθήσεται κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ μὴδ' ἀνευδεῖ μόνον, ἀλλά καί ὑπερπληρέστατον, οὕτω γάρ βουλόμενος ὡς ἀγαθός τοῦ εὔ ποιεῖν οὐκ ἀδυνάτως ἔξει μὴδ' ἀκίνητον μόνον ἀλλά καί κινούμενον, οὕτω γάρ ἅπασι παρέσται ταῖς δημιουργικαῖς καί προνοητικαῖς προόδοις τε καί ἐνεργείαις. Καί ἀπλῶς δεῖ ζητεῖν ἡμᾶς Θεόν ὄντα πως μεθεκτόν, οὗ μετέχοντες ἕκαστος οἰκειῶς ἑαυτοῦ κατά τὴν τῆς μεθεξέως ἀναλογίαν ὄντες καί ζῶντες καί ἔνθεοι ἐσόμεθα.

Ἔστιν ἄρα τι μεταξύ τῶν γενητῶν καί τῆς ἀμεθέκτου ὑπερουσιότητος ἐκείνης, οὐχ ἔν μόνον, ἀλλά καί πολλά καί τοσαῦτα, ὅποσα δὴ καί τά μετέχοντα. Ταῦτα δ' οὐ καθ' ἑαυτά, τά μέσα ἐκεῖνα δηλαδή δυνάμεις γάρ εἰσι τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης, μοναχῶς καί ἐνιαίως προειληφύας καί συνειληφύας τὴν τῶν μεθεκτῶν ἅπασαν πληθύν, δι' ἣν κατὰ τὰς προόδους πολυπλασιαζομένη καί μετεχομένη παρά πάντων ἂν ἐκφοιτήτως ἔχεται τοῦ ἀμεθέκτου καί ἐνός. Εἰ γάρ καί τό τοῦ κύκλου κέντρον, ἔχον τὴν τοῦ ἀφιέναι παρ' ἑαυτοῦ πάσας τὰς τοῦ κύκλου γραμμὰς δύναμιν ἐν ἑαυτῷ, οὐ δύο ἢ πολλά ἔστι σημεῖα, πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεός πᾶσαν διπλόην ἀπαναίνεται, τὰς δυνάμεις ἐν ἑαυτῷ καί τὰ παραδείγματα τῶν γενητῶν προέχων. Ὑπάρχουσιν οὖν αἱ τοιαῦται δυνάμεις καί τὰ παραδείγματα καί προϋπάρχουσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς οὐσίαι οὐδ' ὡς αὐθυπόστατα, οὐδέ τι ταῦτα συντελοῦσιν εἰς τό εἶναι τόν Θεόν ὑποστάτης γάρ ἔστιν αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ὑπό τούτων ὑφέστηκεν αὐτός· οὐ γάρ τά περί Θεόν ἔστιν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' αὐτός ἔστιν οὐσία τῶν περί αὐτόν. Ἡ μὲν ἔστιν αὐτός ὑπερούσιος οὐσία, ἄρρητός τε καί ἀπερινόητος, ἄσχετός τε καί (σελ. 690) ἀμέθεκτος, ἣ δέ ἔστιν οὐσία τῶν ὄντων καί ζωὴ τῶν ζώντων καί σοφία τῶν σοφιζομένων καί ἀπλῶς πάντων τῶν ὁπωσοῦν ὄντων ὄντοτης καί δύναμις καλλοποιός, καί νοεῖται καί λέγεται καί μετέχεται παρά τῶν γενητῶν. Εἰ γάρ κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον «οὐ δι' ἀγνωσίας μόνον, ἀλλά καί διὰ γνώσεως ὁ Θεός γινώσκεται καί ἔστιν αὐτοῦ καί νόησις καί λόγος καί ἐπιστήμη καί ἐπαφή καί αἴσθησις καί δόξα καί φαντασία καί ὄνομα καί τᾶλλα πάντα», τοιγαροῦν καί μέθεξις ἔστιν αὐτοῦ, τοῦτο μὲν διὰ τό νόησιν αὐτοῦ ὑπάρχειν καί αἴσθησιν καί ἐπαφήν, τοῦτο δέ διὰ τόν ὕστερον ἐπενηνεγμένον συμπεριληπτικώτατον λόγον. Ἀμέθεκτος ἄρα καί μεθεκτός ὑπάρχει ὁ αὐτός Θεός, ἐκεῖνο μὲν ὡς ὑπερούσιος, τοῦτο δέ ὡς οὐσιοποιόν ἔχων δύναμιν τε καί ἐνέργειαν παραδειγματικὴν καί τελικὴν τῶν πάντων.

Ἀλλά γάρ τά τοιαῦτα παραδείγματα Πυθαγόρας μὲν καί Πλάτων καί Σωκράτης ταπεινῶς καί ἀναξίως τοῦ Θεοῦ αὐθυπάρκτους ἐδόξασαν ἀρχὰς συναιτίους τῷ Θεῷ. Τούτους οὖν αἰτιατέον ὡς πολυθέους, οἵτινες μεταξύ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης καί τῶν γενητῶν θείας οὐσίας ἐτέρας ἀρχικάς τῶν ὄντων αὐτοσχεδιάσαντες παρ' ἑαυτῶν ὑπέστησαν, «ἄς οὔτε αὐτοὶ ἤδεισαν» κατὰ τό λόγιον «οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν». Ἡμεῖς δέ καί οἱ πατέρες ἡμῶν οὐδέν τούτων αὐθυπάρκτον δοξάζομεν, οὐδ' ἀναίτιον οὐδέ συναίτιον Θεῷ, διό καί προορισμούς καί προγνώσεις ταῦτά φαμεν καί θελήματα Θεοῦ, ὄντα μὲν πρό τῶν κτισμάτων ἐν αὐτῷ - πῶς γάρ οὐ; - προηγμένων δ' ὕστερον τῶν κτισμάτων κατ' αὐτά. «Εἶπε» γάρ, φησί, «οὐκ ἐγένετο καί τό ἐννόημα ἔργον ἦν καί πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν». Εἰ γοῦν καί μὴ πολλάς φαμεν

ὑπερουσίως ἀρχικὰς τε καὶ ποιητικὰς τῶν γεγονότων οὐσίας, ἀλλ' ἔν πασαν διπλόην ἀπαναινόμενον καὶ κατὰ μίαν ἐνοειδῆ καὶ ὑπερηνωμένην ἀπλότητα τὰ πολυειδῆ καὶ μερικὰ προάγον, ἀλλὰ παντοδύναμον τοῦτ' ἴσμεν καὶ συνεκτικὸν ἀπάντων, ὡς ἐν ἑαυτῷ (σελ. 692) τὰ πάντα ἔχον καὶ πρό κτίσεως.» Εἰ γὰρ ὁ ἥλιος», κατὰ τὸν μέγα Διονύσιον φάναι, «τὰς τῶν πολλῶν μετοχῶν αἰτίας ἐν ἑαυτῷ μονοειδῶς προεἰληφε, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς αὐτοῦ καὶ πάντων αἰτίας προῦφεστάναι τὰ πάντων τῶν ὄντων παραδείγματα κατὰ μίαν ὑπερούσιον ἔνωσιν συγχωρητέον».

Ἔστι οὖν καὶ αἰεὶ ἐστὶ καὶ κυρίως ἐστὶ προορισμός καὶ πρόγνωσις καὶ πρόνοια καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ ἀδιαιρέτως ἦνωνται τῷ Θεῷ καὶ τῆς ὑπερουσιότητος ἐκείνης ἕτερα ἐστὶ, καὶ ὑπὲρ αὐτὰ ἐστὶν ἐκείνη· πῶς γὰρ οὐ; Τί οὖν; ἐπεὶ ταῦτα κατὰ τινα ὑπαρξίν ἐστὶν αἰεὶ, ἔστι δὲ καὶ ὁ Θεὸς αἰεὶ, δύο ἢ πολλοὶ ἔσσονται θεοί; Διότι δ' αὐτῷ ταῦτα ἦνωνται ἀδιαιρέτως, σύνθετος ἔσται ὁ Θεὸς ἡμῖν; Ὅτι δ' αὖ κατ' αὐτὰ γεγονάμεν, οὐ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐτέρων ποιήματά ἐσμεν; Ἦν ποὺ σὺ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς ἐκ Θεοῦ ἡμῖν ἐπηργμένον βασιλέα δύο ποιήσεις βασιλέας καὶ ἐκ δύο βασιλειῶν σύνθετον ἀποδείξεις τὸ βασίλειον αὐτῷ καὶ ἄλλον δὴ τινα καὶ οὐκ αὐτόν ἐρεῖς τῶν ἀξιωματῶν πρῦτανιν, ὅτι ὀρισμῷ καὶ θελήματι οἰκείῳ τὰ σχήματα ποιεῖται καὶ ὁ ὀρισμὸς αὐτῷ γίνεται σεπτὸν ὄνομά τε καὶ ἀξίωμα ἐκάστῳ τῶν ἐν τέλει; Κάνταῦθα γὰρ μεταξὺ τοῦ ἐπιτάττοντος καὶ τῶν ὑπακούοντων ἐξ ἀνάγκης τοῦπίταγμά ἐστὶν. Ἄλλ' οὐδέ τὸ δύνασθαί τις ἂν εἴποι μὴ προέχειν ἡμῖν τὸν βασιλέα, ἔστι δ' ὅπη καὶ τὸ προειδέναι, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ πᾶσι καὶ διὰ παντός. Ἄρα δὲ καὶ τὸν ὀρισμὸν αὐτόν μετὰ τῆς συγκλήτου θήσομεν, ὅτι μὴ βασιλεία ἐστὶν ὁ ὀρισμὸς, καθάπερ ἐκεῖ σὺ τὰ μεθεκτά κτιστά, ὅτι μὴ ταῦτ' ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν καὶ οὕτως ὁμολογουμένων διθεΐτας καὶ πολυθεΐτας ἔδειξας τοὺς ὀρθοδόξους.

ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΩΝ Ο ΤΡΙΤΟΣ (Σελ. 694)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΚΒΑΙΝΟΝΤΩΝ ΑΤΟΠΩΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΒΑΡΛΑΑΜ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Ἄ μὲν οὖν προσκρούει τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ τῆς ἀληθείας Θεῷ διὰ τῶν αὐτῷ δοκούντων ἀνωμολογημένων ἀρχῶν καὶ προτάσεων, ἅς οὗτος κατ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας προῦβάλλετο, τσαῦτά ἐστὶ καὶ τοιαῦτα καὶ εἰς τοῦθ' ἦκοντα κακοδοξίας. Ἄ δ' ἐξ ὧν οἶεται συμπεραίνειν, ἄκων μὲν, ἑαυτοῦ δ' ὁμως αὐθις τυγχάνει καταμαρτυρῶν (ἐκείνου γὰρ οὐκ ἐκόντος εἶναι πρὸς τὰς ἡμετέρας ἦκει χεῖρας τὰ ἐκείνου συγγράμματα καὶ τὸν συγγραφέα σφῶν οἷα πονηρόν ὡσανεὶ προήγγειλεν) ἃ τοῖνυν αὐθις ἐκ τῶν μετὰ χεῖρας ἡμῖν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀναφαίνεται κακῶς φρονῶν, κατ' οὐδέν ἀπάδει τῶν περὶ αὐτοῦ προειρημένων ἐκείνων. Ἔχει γὰρ ὡς συνελόντα φάναι τσαύτην κακονοίαν ὑπερβολήν, ὡς τοὺς μὲν προφήτας ὑπὸ δαιμόνων ἐνεργεῖσθαι δεικνύναι, τοὺς δὲ κατὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον πολιτευσαμένους ἀγίους τοῖς αἰρετικοῖς συντετάχθαι, τὴν δὲ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν κατ' αὐτούς ἀρετὴν κακίαν εἶναι καὶ οὐκ ἀρετὴν ἀποφαίνεσθαι. Ἄρα τις γέγονεν ἐξ αἰῶνος τοῦ τοιούτους συντιθέντος λόγους κακοδοξότερος; Ἄρα τις δυνήσεται νεμεσησαὶ τῷ πρὸς τὸν τοιαῦτα συγγραφόμενον ἀντιλέγοντι; Ἄρα τι μετὰ τῶν ἀγίων ἔσται μερίς τὰ τοιαῦτα συγγράμματα στέργοντι καὶ κατηγοροῦντι τῶν μὴ ταῦτα στεργόντων; Τί γὰρ εἰ μὴ φανερῶς ἐστὶν ἃ λέγει τούτων, ἀλλ' ἐξ ὧν λέγει συνάγεται; Τοιαῦτα τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ, τὰ τοῦ πονηροῦ μυστήρια, ἃ τοῖς ὑπέχουσιν αὐτῷ τὰ ὧτα ψιθυρίζει, (σελ. 696) οὐ χαλῶν καὶ ὑπεκλύων τὸν τόνον τῆς

φωνής, ἀλλά τό βλαβερὸν ὑποκρύπτων τοῦ νοήματος. Ἡμεῖς δ' ὅπως ἕκαστον τῶν εἰρημένων κατασκευάσαι πειρᾶται, διὰ βραχέων ἐνταῦθα φανερώσομεν, καί πρῶτον διὰ τίνων δαιμονιώδεις, φεῦ, τοὺς ἐνθέους προφήτας δείκνυσιν ὁ λόγος αὐτῶ.

Τὰς ὁράσεις τούτων χεῖρους εἶναι νοήσεως κατασκευάζει καί ἀποφαίνεται ὡς φαντασίας οὖσας, εἰ καί αἰσθητάς, ἵνα τήν γνῶσιν ὑπερέχουσαν τούτων ἐπιδείξῃ· εἴτα προῖόν αὐτός φησι πάλιν «ἐμπαθῆ τυγχάνειν ἢ δαιμονιώδη νοῦν, ὅς ἂν ἐνεργοίη κατά χεῖρω νοήσεως ἐνέργειαν». Ἐπεὶ τοίνυν οἱ προφήται νῶ ἐώρων («οὐ γάρ αἰσθητή τις», φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, «ἢ τῶν προφητῶν ὄρασις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦ κατανοουμένη, τοῦ Θεοῦ φωτίζοντος αὐτόν»· καί πάλιν, «προεώρων οἱ προφήται τὰ μέλλοντα, τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τό ἡγεμονικόν»), εἰ γοῦν νῶ ἐν Πνεύματι ἐώρων οἱ προφήται, «ἐνεργεία δέ χεῖροσι νοήσεως», ὡς οὗτος εἶπεν, αὕτη δέ δαιμονιώδης, ὅταν μὴ περί χρήματα καί τὰς κάτω ἡδονάς καί δόξας ἐνεργῇ, ἄρ' οὐ κατά τόν τὰ τοιαῦτα λέγοντα δαιμονιώδης ἢ θεία ὄρασις ἐκείνη; Τί δέ τό θεῖον Πνεῦμα καί τό φῶς ἐκεῖνο, τό τήν ὄρασιν ταύτην ἐμποιοῦν; Ἀλλά τρέποιο ἐπὶ τήν κεφαλὴν τό τοιοῦτο βλάσφημον τοῦ τοιούτους λόγους συντιθέντος, μᾶλλον δέ καί τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς διαπεσόν ὡς πορρωτάτω γένοιτο, πρὸς τό μὴ ὄν χωρήσαν, μετὰμελον λαβόντος καί μεταμαθόντος τήν ἀλήθειαν.

Πόθεν δὴ τῶ τηλικούτῳ βόθρῳ περιέπεσεν; ἔροιτό τις ἄν. Ἐπεὶ λόγῳ καί φιλοσοφίᾳ φυσικῇ τὰ ὑπὲρ λόγον τε καί φύσιν ἐξερεύνησεν, ἀπειθήσας τοῖς πατράσι λέγουσιν, «οὐ δυνατόν ἐρμηνευθῆναι λόγῳ τόν τρόπον τῆς προφητικῆς ὄψεως, ἀλλ' ἐκεῖνος μόνον οἶδε σαφῶς, ὁ τῆ πείρα μαθῶν· εἰ γάρ φύσεως ἔργα καί πάθη πολλάκις οὐδεὶς ἂν παραστήσειε (σελ. 698) λόγος, πολλῶ μᾶλλον τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας», ὃ καί τοῖς μετὰ Χριστόν ἀγίοις ἴδοι τις ἂν πολλαχοῦ μαρτυρούμενον. Τοῦτο τοίνυν τούτων οὕτω λεγόντων, αὐτός φησι Μασσαλιανούς εἶναι τοὺς πείρα δεῖν γινώσκειν ἢ πείρα ἐγνωκέναι τὰ τοιαῦτα λέγοντας. Οὐκοῦν αὐτός ὡς ἐκ γεωμετρικοῦ πορίσματος ἀναφαίνεται, πείραν μυστηρίου θεοῦ ἢ Πνεύματος ἀγίου ἐνεργείας οὐδ' ἠστινοσοῦν λαβῶν· οὐ γάρ ἂν Μασσαλιανόν ἑαυτόν ἀνεκήρυττεν. Εἰ γοῦν ὁ πείρα μαθῶν μόνος οἶδε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, αὐτός δέ πείρα οὐκ ἔγνωκε καί τοὺς πείρα γνόντας οὐδαμῶς παραδέχεται, τίς ἔτ' ἄμφιγνοήσει μὴ ψευδολογίαν εἶναι πᾶσαν τήν περί τῆς θεοποιου τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας αὐτῶ γεγεννημένην ἀδολεσχίαν, καί ταῦτα κατά τῶν ἐν πείρα ταύτης γεγονότων ἐξενηνεγμένην αὐτῶ, μηδαμῶς εἰδῶτι μήτε ἄ λέγει, μήτε περί τίνων διαβεβαιοῦται; «Γλυκύτητα γάρ μέλιτος ἀναγγελεῖ τοῖς μὴ γευσαμένοις;», ἢ παροιμία φησὶν· οἱ δέ μὴ γευσάμενοι, πῶς ἀναγγελοῦσιν; εἰπέ μοι· εἰ δέ καί τοῖς γευσαμένοις ἀντιλέγοιεν, ἄρ' οὐ μετὰ τοῦ ψευδόμενοι δηλοῖ πεφηνέναι καί γέλωτα ὀφλήσουσιν ἔσχατον; Πολλῶ μέντ' ἂν εἴη ψευδηγόρος καί καταγέλαστος μᾶλλον ὁ περί τὰς ὑπερφυεῖς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος τοιαῦτα τερατευόμενος καί κατά τόν ἀπόστολον «ἄ μή ἐώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιοῦμενος ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκός αὐτοῦ». Ἦρκει μὲν οὐ τουτί μόνον, οὐ μόνον ψευδογράφον αὐτόν ἀπελέγξαι, πρὸς δέ τούτῳ καί τοῖς αἰρετικοῖς τοὺς ἀγίους συντάττοντα (καί γάρ ἐκείνων ἐστι λόγος «μόνον εἰδέναι σαφῶς τόν πείρα μαθόντα» τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, ὁ δέ τοὺς τοῦτο λέγοντας αἰρετικούς εἶναι δισχυρίζεται)· τουτί μὲν οὖν ἤρκει καί τῶν μετὰ Χριστόν ἀγίων κατήγορον αὐτόν ἀπελέγξαι· τῶ δέ οὐκ (σελ. 700) ἀπέχρησεν, ἀλλά καί δευτέρα καί τρίτη καί ἔτι πλείστοι κατ' αὐτῶν, μᾶλλον δέ καθ' ἑαυτοῦ μεθόδοις ἐχρήσατο.

Τῶν γάρ ἀγίων ἐν τοῖς καθ' ἑαυτούς συγγράμμασιν ἔστιν οὗ πρὸς ἀλλήλους δοκούντων διαφωνεῖν, αὐτός ποτέ μὲν τούτου, ποτέ δέ ἐκείνου ρῆσει προσθέμενος, δι' ἐκείνης τοῖς ἄλλοις ἀναιδῶς ἐπιτίθεται καί ἐκκηρύκτους καί ἀποβλήτους ποιεῖται παντάπασιν ὡς καί ἀφορισμοῖς ὑποβάλλειν καί ἀναθέμασιν. Οὕτω τόν Νύσσης θεῖον Γρηγόριον μήτ' ἐκτός μήτ' ἐντός εἶναι τοῦ σώματος λέγοντα τόν νοῦ διὰ τό

ἀσώματον τοῖς ἄλλοις ἐπεστράτευσεν ἀγίοις, ὅσοι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν νοῦν εἰρήκασι, καὶ ὡς ἀντιτεταγμένους τῇ ἀληθείᾳ τοῖς αἰρετικοῖς εὐθύς ἐνηρίθμησεν. Ἡμεῖς δ' αὐτούς συμφώνους ἀλλήλοις κἀν τούτῳ, καὶ ἡμᾶς αὐτούς αὐτοῖς, ἐν τε τῷ Ἀγιορειτικῷ κατὰ τῶν φρονούντων τὰ τοιαῦτα Τόμῳ κἀν τῷ Περί Προσευχῆς δευτέρῳ λόγῳ τρανῶς ἀπεδείξαμεν. Ἄλλ' αὖθις αὐτὸν τὸν Νύσσης ὅπως τοῖς αἰρετικοῖς συνέταξεν ἄκουσον· εἰπόντα γάρ περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου ὡς «οὐκ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τε καὶ δυνάμει μένων τό θεῖον βλέπει, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος χάριν ἀνακραθείς, ὅτι τῷ ὁμοίῳ καθορᾶσθαι τὰ ὅμοια παρά τῆς Γραφῆς μεμαρτύρηται· εἰ γάρ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξα χωρητὴ κατέστη, ψευδῆς ὁ ἀχώρητον ἀποφηνάμενος εἶναι τό θέαμα· ἀλλὰ μὴν οὐδέ ἐκεῖνον ψεύδεσθαι καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες»· ταῦτα τοῦτον ἐν τῷ πρὸς τὸν θεῖον Στέφανον ἐγκωμίῳ σαφῶς εἰπόντα, πολυτρόπως τοῖς αἰρετικοῖς ἐγκρίνει τὸν ἅγιον διὰ τε τὴν χάριν καὶ τὴν ἀνάκρασιν (οὐ γάρ ἀσφαλῶς συνορᾷ τῶν λεγομένων τὴν δύναμιν), μάλιστα δέ πάντων ἐξοστρακίζει τοῦ χοροῦ τῶν ὀρθοδόξων τὸν ταῦτ' εἰπόντα, Μασσαλιανόν καὶ Βλαχερνίτην ἐπὶ διαβολῇ προσαγορεύσας διὰ τὴν ὄρασιν, ἀντιτάξας αὐτῷ τοὺς ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν λέγοντας.

(σελ. 702) «Τί δέ», φησίν, «ὅτι ὑπὲρ ἄνθρωπον ὁ ἄνθρωπος γεγονώς, ὄρᾳ τὸν Θεόν; ἄγγελος γάρ γένοιτ' ἄν, ἀλλ' ὁ κράτιστος τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων ἀποδεί τοῦ τῶν ἀγγέλων ἐσχάτου· εἰ δέ καὶ ἄγγελον γενέσθαι δοίημεν», φησίν, «ἀλλ' οὐδέ ἄγγελοι τὴν οὐσίαν ὄρωσι τοῦ Θεοῦ». Πρὸς ὃν ἄν τις φαίη δικαίως, «ἀγγέλων πονηρῶν παίδευμα· καὶ γάρ ἐκεῖθεν μνηθεῖς τῶν ἀγίων κατήγορος γέγονας». Ἄλλ' οὐδ' ὅταν ὁ βασιλεὺς ἐθελήσῃ τῆς κατὰ πρόσωπον ὁμιλίας ἀξιῶσαι τὸν στρατιώτην, στρατηγός ἄν εἴη δι' αὐτό πάραυτα, οὐδ' ὅτι ἐγγύτερος τότε παρίσταται, παρά τοῦτο τό τοῦ ἀρχισρατῆγου σχῆμα παρήνεγκεν. «Ἄλλ' οὐκ ἔστιν», φησίν, «εἰ μὴ δι' ἀγγέλου τὸν Θεὸν ἀνθρώπῳ συντυχεῖν· δι' ἀγγέλων γάρ ἱεραρχούμεθα». Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Ἀνάγκας ἐπιτίθῃς τῷ καὶ τῶν ἀναγκῶν δεσπότη, τῷ καὶ ταύτας ἡνίκ' ἄν ἐθέλῃ λύοντι, ἐνίοτε δέ καὶ μετασευάζοντι τελέως; Εἰπέ δὴ μοι· τίς ἦν ἀγγέλων ὁ τῷ Μωϋσῆ εἰπὼν, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ», εἰ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ὡς καὶ Βασίλειος ὁ μέγας λέγει; Τί δέ ἐστι τό ἐν τῇ τοῦ Ἰσραὴλ Ἐξόδῳ γεγραμμένον ὅτι «ἐλάλησε κύριος πρὸς Μωσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἴ τις λαλήσει πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον»; Τῷ δέ Ἀβραάμ ὁ ὁμιλῶν, ἡνίκα «ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ», εἶγε ἄγγελος ὑπῆρχε, πῶς ὁ ἀπόστολος φησιν ὡς «οὐκ εἶχε κατ' οὐδενός μείζονος ὁμόσαι»; Εἰ δ' ἐπὶ τῆς νομικῆς σκιᾶς αὐτός ὁ Θεὸς εὐδόκησεν ὁμιλῆσαι τοῖς πατράσι, πῶς, τῆς ἀληθείας ἐκφανείσης καὶ τοῦ τῆς χάριτος νόμου τρανωθέντος, καθ' ὃν οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτός ὁ Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς καὶ αὐτό τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς, οὐκ ἐμφανισθήσεται δι' ἑαυτοῦ τοῖς ἀγίοις ὁ Θεός; Ἡ γενέσθαι μὲν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς οὐκ ἀπηξίωσε καὶ σταυρόν ὑπέστη καὶ θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ταῦτα ἀσεβῶν (σελ. 704) ὄντων ἔτι κατὰ τὸν ἀπόστολον, ἀνθρώπῳ δέ ἀμέσως ἀπαξιῶσει καὶ ἐνοικῆσαι καὶ ἐμφανισθῆναι καὶ ὁμιλῆσαι, καὶ τοῦτ' οὐκ εὐσεβεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡγιασμένῳ καὶ διὰ τῆς τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσεως προκαθηραμένῳ σώματι τε καὶ νοῦν, καὶ τοῦ πάντα δυναμένου Πνεύματος ὄχημα καὶ ζευγὸς εὐθυές ταῦτ' ἐξεργασμένῳ; Τοῦτο δὴ καὶ αὐτός ὁ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος ἀποδεικνύς, μετὰ τό μνησθῆναι τῆς οὐρανίου καὶ ὑπερφυοῦς ἐκείνης τοῦ Στεφάνου θεωρίας, «ἄρα», φησίν, «ἀνθρωπίνης φύσεως ἦν τό κατόρθωμα; Ἄρα τινος τῶν ἀγγέλων πρὸς τό ὕψος ἐκεῖνο τὴν κάτω κειμένην φύσιν ἀναβιβάσαντος; Οὐκ ἔστι ταῦτα· οὐ γάρ οὕτω γέγραπται, ὅτι Στέφανος τῇ δυνάμει πολὺς ἢ τῆς ἀγγελικῆς βοηθείας πλήρης γενόμενος εἶδεν ἅ εἶδεν, ἀλλ' ὅτι Στέφανος πλήρης ὢν Πνεύματος ἀγίου εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Οὐ γάρ ἔστι, καθάπερ ὁ

προφήτης εἶπε, τό φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν φωτὶ καθορώμενον. Ὅρασιν οὖν ἐνταῦθ' εἶπε χωρητὴν διὰ Πνεύματος, ἀλλ' οὐχὶ γινῶσιν, καὶ τό «οὐδεὶς ἐώρακε Θεόν» ἐπὶ ταύτης τῆς σημασίας ἐκλαβόμενος καὶ διαπορητικῶς ἀντιθεὶς τῇ πνευματικῇ τοῦ Στεφάνου θεωρίᾳ, τὴν λύσιν ἐπήνεγκε κάλλιστα τε καὶ εὐσεβέστατα. Πρὸς δέ τούτοις οὐδέ τὴν οὐσίαν εἶπε χωρητὴν ἢ ὀρατὴν, ἀλλὰ τὴν δόξαν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος.

«Ἄλλ' ἐγώ», φησί, «τὴν χάριν καὶ τὴν δόξαν ταύτην ὑπερφυῆ καὶ ὁμοίαν ἀκούων τῷ Θεῷ, "τῷ γὰρ ὁμοίω", φησί, "καθορᾶται τὰ ὅμοια", διό καὶ, ἄκτιστον οὕσαν καὶ ἄναρχον, οὐσίαν ταύτην εἶναι λέγω τοῦ Θεοῦ». Καὶ οὐ δύναται εἶναι, ὧ τῶν ἁγίων ἀντικείμενε θεολόγε (λήσεις γὰρ εὖ ἴσθι τοὺς εἰδότας οὐδαμῶς, εἰ καὶ τὰ ὀνόματα κρύπτων τὴν ἁγίαν τῶν ἁγίων διάνοιαν ὡς ἀλλοτριόφρονός τινος προτείνεις περιέργως), οὐ δύναται τοίνυν ἐνέργεια Θεοῦ ὑπερφυῆς, ἄναρχός τε καὶ ἄκτιστος ὑπάρχειν καὶ διὰ τό τόν Θεόν ὅλον φανεροῦν (σελ. 706) δι' ἑαυτοῖς τοῖς ὑπερφυῶς ἐν Πνεύματι ὀρῶσιν ὁμοία τῷ Θεῷ; «Ἄπαγε», φησὶν· «ἐν γὰρ ἄκτιστόν τε καὶ ἄναρχον, ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ πᾶσα δέ ἐνέργεια αὐτοῦ κτιστή». Τῆς ἀσεβείας ἢ γὰρ οὐκ ἔχει φυσικὰς καὶ οὐσιώδεις ἐνεργείας ὁ Θεός καὶ ἄθεός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων (τοῦτο γὰρ ἀντικρυσ, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστι ὁ Θεός, οἱ γὰρ ἅγιοι πατέρες φανερώς λέγουσι, κατὰ τόν Θεῖον Μάξιμον, μήτε εἶναι μήτε γινώσκεισθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν), ἢ οὖν οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις καὶ φυσικαὶ θεῖαι ἐνέργειαι καὶ οὐδέ Θεός ἐστι λοιπόν, ἢ εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι θεῖαι, φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, κτισταὶ δέ εἰσιν αὗται, κτιστὴν ἔσται καὶ ἢ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ ἢς γὰρ οὐσίας τε καὶ φύσεως αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταὶ, καὶ αὐτὴ ἢ ταύτας ἔχουσα φύσις καὶ οὐσία κτιστὴ καὶ ἔστι καὶ γινώσκεται.

Εἰπέ δὴ μοι· πόθεν ἐν δυσὶν ἐνεργείαις καὶ φύσεσιν ἔγνωμεν Χριστόν, εἰ μὴ αἱ τοῦ Θεοῦ φυσικαὶ ἐνέργειαι ἄκτιστοὶ εἰσι; Πόθεν δέ καὶ ἐν δυσὶ θελήσει γινώσκομεν αὐτόν, εἰ μὴ καὶ ὁ Θεός θέλησιν εἶχε φυσικὴν καὶ θεῖαν; Τί οὖν τό τοῦ Θεοῦ θέλημα, οὐχὶ φύσεώς ἐστιν ἐνέργεια Θεοῦ; Ἄρ' οὖν κτιστόν ἐστι τό τοῦ ἀκτίστου θέλημα; Ἄρα δέ καὶ ὑπὸ χρόνον καὶ ἀρχὴν ἐστι καὶ θέλησιν ἔσχεν, ἢν οὐκ εἶχε πρό αἰώνων; Τί οὖν; Ἀναγκασθεὶς ἢ μεταβουλευθεὶς; Οὕτω ταῖς καινοφωνίαις ὁ ταλαίπωρος οὗτος, οὐ τῇ θεῖα φύσει μόνον ἀλλὰ καὶ τῇ διὰ σαρκὸς ἐπιδημίᾳ τοῦ σωτῆρος ἐπηρεάζει καὶ χριστιανοκατήγορος ἐθέλων εἶναι τοῦ χριστιανῶν εὐσεβοῦς πληρώματος ἑαυτόν ἐξέβαλε, μονοφυσίτης τε καὶ μονοθελήτης καὶ τῶν πώποτε ἀναφανέντων χείρων ὑπὸ τῶν οἰκειῶν λόγων ἐξελεγχθεὶς. Εἰ γὰρ πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ, χωρὶς τῆς τὰ πάντα πρῶτως ἐνεργούσης οὐσίας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοὺς ἐκείνου λόγους, χρονικὴν ἔσχεν ἀρχὴν, καὶ κτιστὴ ἐστιν ἐξ ἀνάγκης πᾶσα ἐνέργεια Θεοῦ· λοιπόν οὐκ εἶχεν ὁ Χριστός κτιστὰς καὶ ἀκτίστους ἐνεργείας φυσικῶς, (σελ. 708) ἀλλὰ κτιστὰς μόνον, μιᾶς ἄρα ἐνεργείας ἢν καὶ ταύτης οὐ θείας, ὡς οἱ κακόδοξοι ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὑπὸ γὰρ τό κτιστόν ἄπασαί εἰσιν· εἰ δέ μιᾶς ἢν ἐνεργείας καὶ μιᾶς φύσεως ἐξ ἀνάγκης ἢν, καὶ ταύτης αὐθις οὐ θείας, κατὰ τοὺς πάλαι ποτέ μονοφυσίτας, ἀλλὰ κτιστῆς· ἢς γὰρ φύσεως ἢ ἐνέργεια κτιστὴ, ἄκτιστος αὐτὴ οὐκ ἔστι.

Πρὸς δέ, εἰ μὴ ἀνάρχους ἔχει ἐνεργείας ὁ Θεός, τούτων ὧν ἐπέκεινα, καθ' ὅσον τό ἐνεργοῦν οὕτω τῶν ἐνεργουμένων ὑπερέχει, πῶς προάναρχος καὶ ὑπεράναρχος ἐστιν; Ὡς γὰρ ὑπέρθεος οὐκ ἂν ἦν, κατὰ τόν μέγαν Διονύσιον, εἰ μὴ θεότης ἐλέγετο τό χρῆμα τοῦ θεοποιοῦ δώρου, ὁ αἰεὶ ἔστιν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος Θεοῦ κατὰ τόν θεῖον Μάξιμον (εἰ γὰρ μὴ τοῦτο δοίη τις, τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως μεθέξουσιν οἱ θεοῦμενοι καὶ φύσει ἔσονται θεοί)· ὡς οὖν, εἰ μὴ ἢ χάρις τῆς θεώσεως ἦν, οὐκ ἂν ὑπέρθεος ἐκαλεῖτο ὁ Θεός, οὕτως οὐδέ ὑπεράναρχος κληθεὶς ἂν, εἰ μὴ, καθάπερ ὁ θεῖος Μάξιμός φησιν, «ἄναρχα ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἢ ἀθανασία καὶ ἢ ἀπειρία καὶ ἢ ὀντότης καὶ ὅσα περὶ τόν Θεόν οὐσιωδῶς θεωρεῖται». Πῶς δέ καὶ κατὰ μέθεξιν τῆς

τοιαύτης χάριτος, κατά τόν αὐτόν ἅγιον, ἄναρχος γίνεται ὁ ἄνθρωπος, καθάπερ ὁ Μελχισεδέκ, «μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος» ἐσχηκέναι μαρτυρούμενος, καί πᾶς ὁ κατά Παῦλον τήν τοῦ ἐνοικήσαντος λόγου ζῶν θεϊαν καί ἀίδιον ζωὴν, εἰ μὴ ἄναρχος ἢ χάρις εἶη;

«Ἄλλ' εἰ καί τις δοίη», φησὶν, «ἀκτίστους εἶναι ἐνεργείας θείας, οὐδεὶς ἐώρακεν αὐτάς, εἰ μὴ κτισταὶ γεγόνασιν». Ὅτι μὲν οὖν οὐδέποτε ἐκεῖναι γίνονται κτισταί, ἀλλὰ μόνα τὰ μετέχοντά ἐστι κτιστά, τῶν μεθεκτῶν προόντων ἐν Θεῷ, καί ὡς, εἰ μὴ τοῦτ' εἶη, τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα μεθέξουσιν, ὅ παντός μᾶλλον ἄτοπόν ἐστι, τοῦτο μὲν οὖν ἀφῶμεν νῦν. Ἄλλ' οὐδέ τὰ πόρρω ὡς ὑπ' ὀφθαλμούς ἡμεῖς (σελ. 710) ὀρώμεν, οὐδέ τὰ μέλλοντα ὡς ἐνεστώτα, οὐδέ τό περί ἡμῶν θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ ἐκβαίη, γινώσκωμεν ἡμεῖς, οἱ δέ προφηταί καί τήν ἐν Θεῷ πρό τῶν αἰώνων ἐνυπάρχουσαν ἐγνώκασι βουλήν, μήπω ἀποτελεσθεῖσαν. Οὕτω καί οἱ ἔκκριτοι τῶν μαθητῶν, καθάπερ ἀκούεις ψάλλουσαν τήν Ἐκκλησίαν, εἰ μὴ ἐκκεκώφηται τὰ ὦτα, τήν οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ καί ἀίδιον εὐπρέπειαν εἶδον ἐν Θαβῶρ, οὐ τήν ἀπό τῶν κτισμάτων δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὡς αὐτός χαμαιζήλως ὑπέληφας, ἀλλ' αὐτήν τήν ὑπέρφωτον τοῦ ἀρχετύπου κάλλους λαμπρότητα, αὐτό τό ἀνείδεον εἶδος τῆς θεϊκῆς ὠραιότητος, δι' οὗ θεουργεῖται καί τῆς πρὸς πρόσωπον θείας ὁμιλίας καταξιούται ὁ ἄνθρωπος, αὐτήν τήν ἀίδιον καί ἀδιάδοχον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, αὐτό τό ὑπέρ νοῦν καί ἀπρόσιτον φῶς, φῶς οὐράνιον, ἄπλετον, ἄχρονον, ἀίδιον, φῶς ἀπαστράπτων ἀφθαρσίαν, φῶς θεοῦν τούς θεουμένους· αὐτήν γάρ εἶδον ἦν καί ἔνοικον ἐσχίκασιν ὕστερον τήν χάριν τοῦ Πνεύματος· μία γάρ χάρις Πατρός Υἱοῦ καί Πνεύματος, ἦν εἰ καί σωματικοῖς εἶδον ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ διανοιγεῖσιν, ὡς ἐκ τυφλῶν γενέσθαι βλέποντας, κατά τόν ἐκ Δαμασκοῦ θεῖον Ἰωάννην, καί ἰδεῖν τό ἄκτιστον ἐκεῖνο φῶς, ὃ κἂν τῶ μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἀγίοις μόνοις ἀκαταλήκτως ἔσται θεατόν, κατά τούς ἀγίου Διονυσίου τε καί Μάξιμου.

Ὅραξ ὅτι τὰς κτιστῆ δυνάμει ἀοράτους ἐν τῷ Θεῷ θείας ἐνεργείας οἱ ἅγιοι διὰ τοῦ Πνεύματος, ὑπεραναβάντες ἑαυτούς, ὀρώσιν; «Ὁ γάρ ἀξιωθεὶς», φησὶν, «ἐν τῷ Θεῷ γενέσθαι, πάντας εἴσεται τούς ἐν αὐτῷ τῶν ὄντων προῦφροστώτας λόγους καθ' ἀπλήν τινα καί ἀδιαίρετον γνῶσιν»· καί πάλιν, «τήν ψυχὴν πρὸς ἑαυτήν καί τόν Θεόν συναχθεῖσαν, οὐκ ἔσται ὁ εἰς πολλά καί κατ' ἐπίνοιαν αὐτήν ἔτι διαιρῶν λόγος, τῷ πρώτῳ καί μόνῳ καί ἐνὶ λόγῳ τε καί Θεῷ κατεστεμμένην (σελ. 712) τήν κεφαλήν, ἐν ᾧ κατά μίαν ἀπερινόητον ἀπλότητα πάντες οἱ τῶν ὄντων λόγοι ἐνοειδῶς προῦφροστήκασιν, ᾧ ἐνατενίζουσα οὐκ ἐκτός αὐτῆς ὄντι, ἀλλ' ἐν ὅλῃ ὅλῳ καθ' ἀπλήν προσβολήν, εἴσεται καί αὐτὴ τούς τῶν ὄντων λόγους, δι' οὓς τυχόν πρὶν νυμφευθῆναι τῷ Λόγῳ καί Θεῷ, ταῖς διαιρητικαῖς ὑπήγετο μεθόδοις». Ὅραξ ὡς οὐ καθ' ἡμᾶς ὀρώσιν οἱ ἐν Θεῷ γενόμενοι καί θεωθέντες καί πρὸς αὐτόν ἐνθέως ἀτενίζοντες; Αἰσθήσει γάρ τὰ ὑπέρ αἰσθησίν καί νῶ τὰ ὑπέρ νοῦν ὀρώσι θαυμασίως, ταῖς ἀνθρωπίναις ἔξοισιν ἐγγινομένης τῆς τοῦ Πνεύματος δυνάμεως, δι' ἧς ὀρώσι τὰ ὑπέρ ἡμᾶς. Ἡμῶν οὖν τῇ αἰσθήσει συναπτόντων ἀεὶ τό ὑπέρ αἰσθησίν, ὡς μετὰ τοῦ ὑπερφυοῦς καί τό ὑπερώνυμον δειχθῆναι τῆς ὀράσεως ἐκεῖνης, διαιρῶν σοφιστικῶς ὁ τῆς κακίας σοφιστῆς οἶεταί τι καθ' ἡμῶν λέγειν καί τούς παιδαριώδεις τήν διάνοιαν ἐξαπατᾶ, καταφλυαρῶν τῶν αἰσθητῶν τάχα τό θεῖον οἰομένων, ὡσπερ ἂν εἴ τις τῶν οὐσίαν ἔχειν τόν Θεόν φατε, ἢ τῶν καθόλου τί ἐστι ψιλῆ μόνῃ ἐπινοίᾳ θεωρούμενον καί οὐκ ἔστιν ἀληθῶς, ἢ τι τῶν ἀτόμων. Πρὸς ὃν ἂν εἶπον ὅπερ καί ἡμεῖς πρὸς τόν φερωνύμως λατινέλληνα δικαίως τοῦτον, ὡς “ἔοικας οὕτω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἐπαΐειν ὡς βοῦς καί ὄνος τῶν ἀδόντων”. Οὕτω γάρ τό παρ' ἡμῶν πνευματικόν καί ὑπέρ νοῦν λεγόμενον ὡς αἰσθητῶν λεγόντων παρακούων ἡμῶν κατηγορεῖς, καί, διαφορωτάτου ὄντος τοῦ κατ' αὐτόν τοῦ καθ' αὐτό, ὡς ταύτου αὐτὸς ἀκούεις καί τῶν περὶ Θεόν ὅσοι φυσικά κατ' αὐτόν ἠγγῆ.

«Ἄλλ' οὐδενός», φησίν, «ἔσται διαφέρων ὁ Θεός τῶν ὀρωμένων, εἰ ἐκ τῶν περὶ αὐτόν ὁράται· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτό ἐστίν (σελ. 714) ὀρώμενον· ἡλίου γὰρ οὐ τῆς οὐσίας ἀντιλαμβάνεται ἡ ὄψις, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτήν». Πρῶτον ἐν οὖν ἀπὸ τοῦ σοῖ προτεθέντος παραδείγματος συκοφάντης ἐκὼν ἀναφαίνη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ· ἡλιος γὰρ καὶ ἡ ἀκτίς καὶ ὄθεν ἡ ἀκτίς καλεῖται, καὶ οὐ δύο παρά τοῦτο ἡλιοῖ τοιγαροῦν εἰς Θεός, εἰ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ θεοποιός θεολογεῖται χάρις, καὶ τῶν περὶ τὸν ἡλίον ἐστὶ τό φῶς, οὐκ οὐσία τοῦ ἡλίου. Πῶς οὖν οὐσία Θεοῦ τό ἐκ Θεοῦ τούς ἁγίους ἐπιλάμπων φῶς; Τί δέ τό τοῦ ἡλίου φῶς; Ὀρώμενον γίνεται ἢ καὶ πρό τοῦ ὁρᾶσθαι ἦν; Πολλῶ μᾶλλον δῆπουθεν τό θεωροῦν τούς θεωμένους φῶς. Ἔπειτα, εἰ μηδέν παρά τοῦτο μηδενός τῶν ὀρωμένων διαφέρει ὁ Θεός, πῶς ἄραί σοι τε καὶ τοῖς κατὰ σέ, μᾶλλον δέ καὶ τοῖς πολλῶ σου κρεῖττοσιν ἀνθρώποις, οὐχ ὁράται; Οἱ σοί τοίνυν ὀφθαλμοί, τυφλοὶ ὄντες πρὸς τό τοῖς ἁγίοις φῶς ἐποπτευόμενον, καὶ τό σὸν στόμα ἐμφραζάτωσαν, τοιαῦτα εἰς τό θεῖον φῶς ἐκεῖνο βλασφημοῦν, διδάξαντες ὡς οὐ φυσικόν, οὐδέ δι' ἀέρος ἐκεῖνο ὁρατόν. Ὁ διαβεβαιούμενος αὐτός, οὐδέ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἀνεπηρέαστον ἀφήκας· τῶν θεηγόρων γὰρ σαφῶς λεγόντων ὡς οὐκ ἀέρος καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ φωτός τότε δεησόμεθα, σύ τό μή ληπτὸν αἰσθητικῆ δυνάμει τοῦτο φῶς, τὴν καλλονὴν τοῦ μέλλοντος καὶ μένοντος αἰῶνος, αἰσθητόν ἀποφαίνη καὶ δι' ἀέρος καὶ τότ' εἶναι ὁρατόν.

«Ἄλλ' εἰ καὶ πρὸς τό τοιοῦτο φῶς ἀκρασίαν περικείμεαι», φησίν, «ἀλλ' ἀνεωγμένα ὦτα ἔχων, τοῦ λέγοντος ἀκούω ὡς ἐκ τῶν περὶ αὐτόν νῶ μόνω σκιαγραφεῖται ὁ Θεός, τοσαῦτα περιλάμπων ἡμῶν τό ἡγεμονικόν, καὶ ταῦτα κεκαθαρμένων, ὅσα καὶ ὄψιν ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἴσταμένης” ὄντως ἔοικας τυφλῶ παρά του τῶν ὀρώντων περὶ φωτός διδασκομένω, ὅς, πρὶν διακοῦσαι τοῦ διδάσκοντος, ὑπὸ τῆς ὑπερβεβαλούσης ἀπονοίας, ὡς αὐτός κρεῖττον εἰδώς τε καὶ διδάξων, (σελ. 716) ἐπανίσταται τῷ διδασκάλω. Τί γὰρ προῖών φησιν ὁ θεολόγος οὗτος; «Διὰ τοῦτο περιλάμπει λίαν ἀμυδρῶς τῷ νῶ μόνω τὴν ἀρχὴν ὁ Θεός, ἵνα τῷ ληπτῶ μὲν ἔλκη πρὸς ἑαυτόν, τῷ δέ ἀλήπτω θαυμάζεται, θαυμαζόμενον δέ ποθῆται πλέον, ποθούμενον δέ καθαίρη». Τί καθαίρει ποθούμενον; Τὸν νοῦν ἄρα μόνον; Οὐ καὶ γὰρ οὗτος κατὰ τούς πατέρας οὐ πολλῆς σπουδῆς εἰς τό καθήρασθαι δεῖται, ρᾶδτά τε τῆς καθαρότητος πέφυκεν ἐκπίπτειν, διό καὶ χωρὶς τοῦ θεοῦ πόθου καθαρθεῖν ἂν ὡς ὁ θεολόγος οὗτος ἔδειξε, καὶ τοῖς εἰσαγομένοις ἢ τοιαύτη κάθαρσις ἐστὶ κατάλληλος. Ὁ δέ θεῖος πόθος, πᾶσαν ἔξιν τε καὶ δυνάμιν ψυχῆς τε καὶ σώματος καθαίρων καὶ τῷ νῶ μονιμωτέραν ἀπεργασάμενος τὴν κάθαρσιν, δεκτικόν τῆς θεοποιουῦ χάριτος τὸν ἄνθρωπον ποιεῖται. Διὰ τοῦτο τό θεῖον «παθούμενον καθαίρει, καθαῖρον δέ θεοειδεῖς ἀπεργάζεται· τοιούτοις δέ γενομένοις, ὡς οἰκείους ἤδη προσομιλεῖ - τολμᾷ τι νεανικόν ὁ λόγος - ὁ Θεός θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνωριζόμενος· καὶ τοσοῦτον ἴσως, ὅσον ἤδη γινώσκει τούς γινωσκομένους». Ποῦ τό ἀμυδρόν ἐνταῦθα τῆς ἐλλάμψεως; «καθ' ὅσον γάρ», φησί, γινώσκει ὁ Θεός αὐτούς, κατὰ τοσοῦτον ἴσως καὶ αὐτοί», φησί, «γινώσκουσι Θεόν». Πῶς; Οὐ διανοίας ἀμυδραῖς ἐπιβολαῖς, καθάπερ ἀρχόμενος τοῦ λόγου εἴρηκεν, ἐλλ' ἐν Θεῷ Θεόν εἰδότες καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτόν ἐνώσεως θεοειδεῖς ἤδη γεγονότες καὶ θεοειδεῖ δυνάμει ταῖς θειοτάταις ἐπιβάλλοντες χάρισι τοῦ Πνεύματος, αἷς ἐνατενίζειν τούς μή θεοειδεῖς καὶ νῶ μόνω ζητοῦντας τά περὶ Θεόν ἀμήχανον. «

Ἄλλ' ὡς μὲν τῆ θεοειδῆ τὸν ἄνθρωπον ποιούσῃ χάριτι τὸν Θεόν γινώσκει ὁ παθών, ἤδη γέγονε σαφές. Πόθεν δ' ὅτι καὶ φῶς αὕτη ἐστὶν εἰσόμεθα; Παρά τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἢ καὶ ἄλλου του τῶν διὰ πείρας διδασκόντων. Παρίτω τοίνυν ἕτερος, ὡς πλείους εἶναι τούς συμμαρτυροῦντας. Εἰπὼν γάρ (σελ.718) ὁ θεῖος Μάξιμος τὴν γεννησομένην ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τῶν ἁγίων ἔνωσιν πρὸς τό τῆς θείας

ἀπλότητος κρύφιον, ἐπάγει· «καθ' ὃν τῆς ἀφανοῦς καί ὑπεραρρήτου δόξης τό φῶς ἐποπτεύοντες, τῆς μακαρίας μετά τῶν ἄνω δυνάμεων καί αὐτοί δεκτικοί γίνονται καθαρότητος». Ἀλλά πόθεν ὅτι καί θέωσις τουτί τό φῶς; Τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἄκουσον· εἰπὼν γάρ τόν τρόπον ὡς ἐφικτόν τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς θεοποιουμένους ἐνώσεως, ὡς ψυχῆς πρὸς σῶμα γίνεται τρόπον, ἴν' ὅλος ἄνθρωπος θεωθῆ, τῇ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ χάριτι θεουργούμενος, ἐπάγει· «ὅλος ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καί σῶμα διὰ τὴν χάριν καί τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα». Εἶδες ὡς λαμπρότης τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τό φῶς ἐκεῖνο; Τί οὖν, ἢ λαμπρότης τοῦ Θεοῦ κτιστόν; Ἀλλά τῶν ἐξῆς ἄκουε· «μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν ἐπινοῆσαί τι λαμπρότερον ἢ ὑψηλότερον· τί γάρ θεώσεως τοῖς ἀξίοις ἐρασιμώτερον;». Ἦκουσας ὅτι ἢ λαμπρότης αὕτη θέωσις ἐστὶ καί ὡς οὐδέν τοῖς ἀξιωθεῖσιν ὑψηλότερον τῆς θεωρίας ταύτης; Ἀλλά θέλεις μαθεῖν ὡς αὕτη ἐστὶ δι' ἣς τοῖς ἀξίοις ὁ Θεός ἐνοῦται; Τῶν ἐξῆς αὐθις ἄκουσον· «καθ' ἣν ὁ Θεός, θεοῖς γενομένοις ἐνούμενος, τό πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται δι' ἀγαθότητα». Τοῦτ' ἄρα τό θεοποιόν ἐστὶ δῶρον, ὃ θεότητα καλέσας ὁ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν Ἀθηνῶν φανότατος φωστήρ ἐπέκεινα ταύτης εἶναι λέγει τόν Θεόν. Ποῦ δὴ σοὶ ἢ γνῶσις καί ἢ μίμησις καί ἢ ἀφαίρεσις, δι' ὧν σύ σπεύδεις ἀφαιρῆσθαι τῶν πολλῶν καί τὴν ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς ὑπὲρ ἡμᾶς καί ὄντως θεομιμησίας;

«Ἄλλ' οὐχὶ καί ὑπὲρ τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὃν τόν Θεόν εἶρηκε», φησὶν, «εἰ καί ὑπὲρ ταύτην τὴν θεότητα προσεῖπε τοῦτον». Σοὶ γε οὐκ εἶρηκεν, εὖ οἶδα· λαλεῖ γάρ οὐκ εἰς (σελ. 720) τὰ σά, ἀλλ' εἰς ὧτα ἀκουόντων· ἔστι γάρ μακάριος. Ὅταν γάρ λέγη τόν Θεόν ὑπερουσίως ἔχειν τό ὑπερούσιον, τί γε ἄλλο λέγει ἢ ὅτι ἐπεὶ ὑπερούσιόν ἐτι τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὃν, ὑπὲρ τοῦτο ὁ Θεός ἐστὶν, ὑπερουσίως ἔχων τό ὑπερούσιον; Τί δέ ὁ λέγων, μᾶλλον δέ οἱ λέγοντες, “ἐν γάρ εἰσι” κατὰ τὴν δεσποτικὴν εὐχὴν καί δι' ἐνός τοὺς ἀγίους ἅπαντας προάγομεν, τί οὖν οἱ λέγοντες τῆς καθ' ὑπερουσιότητα θεώσεως ἀπείρως ἐξηρημένον εἶναι τόν Θεόν; Τί δέ ὁ εἰπὼν πάσης θέσεως καί ἀφαιρέσεως ἐπέκεινα εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπεροχὴν; Ἄρ' οὐχ ὑπὲρ τό καθ' ὑπεροχὴν μὴ ὃν, καί ὑπὲρ τὴν ἄκτιστον ἀθανασίαν καί ζωὴν καί ἀγαθότητά φασι εἶναι τόν Θεόν, εἰ καί σύ τοὺς τοῦτο λέγοντας, πρὸς τό τῆς αὐτῶν ἀσφαλοῦς θεολογίας ὕψος ἀτενίζεις οὐ δυνάμενος, φεῦ τῆς τόλμης, φεῦ τῆς ἀπάτης ἢν ἐπεπόνθεις, ἀσεβεῖς τρανῶς προσεῖρηκας καί ἀπεκήρυξας ἅπαντας; Ἄλλ' ἐκεῖνοι σοῦ καί τῆς σῆς χαμαιζήλου γνώμης καί τῆς πάντα τολμώσης γλώττης μηδένα λόγον ποιούμενοι, καί τό “ἀπειράκις ἀπείρως” ἐπὶ τῶν τοιούτων πάντων τῇ θείᾳ προσέθηκαν ὑπεροχῇ, κοινῇ πάσαις ἐννοίαις καί πᾶσι ρήμασιν ἄφραστον εἰδότες αὐτήν. Ἀλλά τούτων μὲν ἄλις.

Ὅπως δέ καί τὴν ἀρετὴν κακίαν οὗτος ἐποίησεν, ὡς ἐν βραχεῖ δεικτέον. Ἀπάθειαν εἶναι λέγει τὴν τοῦ παθητικοῦ καθ' ἕξιν νέκρωσιν. «Αἰ γάρ τούτου», φησὶν, «ἐνέργειαι μάλιστα πάντων ἐκτυφλοῦσι καί κατορύττουσι τό θεῖον ὄμμα· δεῖ δὴ κατὰ μηδεμίαν ἑαυτοῦ δύναμιν τοῦτο ἐνεργόν ἔαν». Βαβαί· πῶς κατορύττει τό θεῖον ὄμμα τὰ πρὸς τὰ πονηρά μῖσος καί ἢ πρὸς τόν Θεόν καί τόν πλησίον ἀγάπη; Καί ταῦτα γάρ τοῦ παθητικοῦ εἰσιν ἐνέργειαι· ταύτη γάρ τῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀγαπῶμέν τε καί ἀποτρεπόμεθα, οἰκειούμεθα τε καί ἀλλοτριούμεθα· μετάθεσιν τοίνυν οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν (σελ. 722) ποιοῦται τῆς δυνάμεως ταύτης ἄλλ' οὐχὶ νέκρωσιν, οὐκ ἀκίνητον κατακλείσαντες ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐνεργόν δείξαντες ἐν τῇ πρὸς τόν Θεόν καί τόν πλησίον ἀγάπῃ, αἷς δυσὶν ἐντολαῖς κατὰ τόν τοῦ Κυρίου λόγον «ἅπας ὁ νόμος καί οἱ προφῆται κρέμανται». Εἰ δ' αὐταὶ τό θεῖον ὄμμα κατορύττουσι καί τόν κατ' αὐτάς ζῶντα ἐμπαθῆ ποιοῦσι, τίς τῶν ἄλλων ἀρετῶν οὐ κακία; Τούτων μὲν οὖν ἕκαστον διὰ τε τῶν προτέρων ἡμετέρων λόγων κἂν τοῖς νῦν ἡμῖν προτεθειμένοις ἐδείξαμεν, καταλέξαντες καί ἐξελέξαντες καί ὅσα καθ' ἡμῶν

καί τῶν ἐφ' ἡμῶν πατέρων ἐντεκῶν τοῖς οἰκείοις λόγοις προὔθηκεν, ἐγκαλλωπιζόμενοι τῷ κοινωνοί γενέσθαι τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους ὕβρεως· πάντως γάρ καί τῆς εὐλογίας κοινωνήσομεν αὐτοῖς.

Ἐκεῖνο μέντοι προσήκει συνιδεῖν, ὡς εἴ τις ἐθελήσειε σατανικόν οἶον σύγγραμμα τὰς ἀπ' αἰῶνος ἄχρι νῦν πονηράς αἰρέσεις ὀνομάσαι, κατὰ κεφάλαια διηρημένον εἰς τὰς ἄλλοτε ἄλλως ὑποβολαῖς ἐκείνου φουομένας, ἐπίλογον εἶναι τούτων ἀπασῶν τό τοῦ λατινέλληλος τουτί βιβλίον. Οὐδέ γάρ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τοῦ Θεοῦ καταψευσάμενος, τῆς καινῆς ἐφείσατο, οὐδέ εἰς τὴν θείαν φύσιν ἀμαρτῶν, τὴν διὰ σαρκὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν εἶασεν ἀνεπηρέαστον, οὐδ' εἰς τὴν πνευματικὴν ὑβρίσας θεωρίαν, τὴν τῆς ἀρετῆς πρᾶξιν ἀδιάβλητον κατέλιπεν, οὐδέ τῷ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν κατὰ τὸν νῦν αἰῶνα ἐπιθέμενος ζωῆ, τοῖς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος οὐκ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κατὰ παντός, ὡς εἶπεῖν, ἐχώρησε καλοῦ καί ἱεροῦ καί θείου, παρόντος τε καί παρελθόντος, ἐφ' ἡμῖν τε ὄντος καί οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐλπίζομένου τε καί ἀρτίως ὡς ἐν ἀρραβῶνος μέρει χορηγουμένου τοῖς ἁγίοις, τοῖς τε πρό νόμου καί τοῖς μετὰ νόμον ἁγίοις ὧν πρὸς ὀλίγους (σελ. 724) ἕκαστος ἐν μέρει τῶν ταῖς αἰρέσεσι προϊσταμένων ἀντετάξατο, κοινῇ πᾶσιν οὗτος ἀντιπαραταξάμενος νῦν, ἀνάπλεων πάσης δεινῆς αἰρέσεως ἐξενήνοχε σύγγραμμα, πάντας τοὺς ἁγίους καί πάσας σχεδόν τὰς τούτων δόξας πολυτρόπως διαβάλλον, ὡς εὐχερές εἶναι προθεμένους ἡμᾶς συλλαβὰς ὀλίγας ἐκάστου τῶν ἁγίων, εἶτα, τὴν πονηρὰν ταύτην δέλτον ἐπαναγινώσκοντας, σαφέ εὐθύς ποιῆσαι πᾶσιν, ὡς αἰρετικούς καί δυσσεβεῖς, ἀθέους τε καί πολυθέους καί ἀλιτηρίους τοὺς αὐτάς γράψαντας οὐ παραιτεῖται καλεῖν. Εἰ μὲν οὖν ἀπιστῶν τις ἡμῖν ἐνεργῶς ἐθέλει τάληθές ἰδεῖν, ἴτω παρ' ἡμᾶς καί μανθανέτω, τῶν τοιούτων συγγραμμάτων προτεθέντων φανερώς· εἰ δ' εὐλόγως τε καί μή, τὸν τῶν ἁγίων κατήγορον στέργειν ἀποδέχεται, αὐτὸς τοῦ ἑαυτοῦ βραστάσει κρῖμα, ὅστις ἂν ᾗ.